

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَنْوَارُ الْمَعَانِي

شرح

مُخْتَصَرُ الْمَعَانِي

(تأليف)

جامع المعقول والمقول
حُضْرَتِ مَوْلَانَا بُنَوْرُ الْاَحْقَاقِ صَلَواتُ
الْكُوفَةِ عَلَیْهِ

نور الهدى، نور القلوب، نور الله، نور الحق

أَنْوَارُ الْقُرْآنِ كَرِيمٍ

محله جنگ پشاور
مکتبۃ
الإسعافۃ
0300-5722861

أنوار المعاني

شرح

مختصر المعاني

الاول

تأليف:

جامع المعقول والمنقول
حضرت مولانا نور الحق صاحب
الكوهستاني

مكتبة الإشاعة

محله جنكي پشاور

زیر اہتمام: مولوی نقیب اللہ حنیف

0345-9459209

بسم الله الرحمن الرحيم

رب يسر علينا هذا الكتاب ولا تعسر علينا هذا الكتاب وتممه لي بالغفر يا فتاح ولك نستعين. رب سهل ويسر علينا ولا تعسر علينا يا رب.

نحمدك:

نحمدك بكمسر لئيم ووايي که د ضرب يضرب نه شي او نحمدك بفتح الميم ووايي که د علم يعلم نه شي. اوس په دي مقام کې د يو څو خبرو تحقيق ضروري دی. ۱ يو دا چې شارح تصدير د خپل کتاب په نفس حمد سره ولې وکړو. ۲ دويم دا چې په جمله فعلیه سره يې ولې وکړو، اسمیه يې را نه وړه. ۳ او دريم دا چې په فعلیه کې مضارع يې ذکر کړه ماضي يې ذکر نکړه. ۴ څلورم دا چې په مضارع کې يې بيا صيغه متکلم مع الغير ذکر کړه، واحد متکلم يې ذکر نکړه. ۵ او پنځم دا چې په حرف خطاب سره يې ذکر کړه، غيبت ضمير سره يې ضمير غائب ذکر نه کړه، نحمده يې ونه ويل، نو د اول لپاره نکتۀ دا ده چې نفس حمد سره تصدير وکړو شارح لپاره د موافقات ثلاثه، يعنې موافقت د کتاب الله سره، دويم موافقت د حديث مشهور سره، چې کل امر ذي بال لم يبدأ بيسم الله. ۳ او دريم موافقت د کتب د سلفو صالحينو سره، ځکه هغوی تصدير په حمد سره کولو نو شارح هم وکړو، دويمې خبرې لپاره نکتۀ څه شی شو يعنې جمله اسمیه يې ذکر نه کړه، بلکه فعلیه يې ذکر کړه نو د دي لپاره نکتۀ دا ده چې دي کې شارح اشاره وکړه خپل عجز ته، ځکه جمله اسمیه دلالت کوي په دوام او استمرار باندې نو شارح اشاره وکړه چې يا الله مونږه دانمي او مستمراً ستا حمد نه شو کولی کما حقۀ خو وقتاً فوقتاً کوو، لا احصي ثناء عليك اذ كما ائمتك على نفسك او جمله فعلیه دلالت کوي په تجدد د حدث باندې، دويمۀ نکتۀ چې مضارع يې ذکر کړه په فعل کې او ماضي يې ذکر نه کړه؟ حمد تک يې ونه ويل؟ وائي دي کې يې اشاره وکړه استمرار تجدد يې ته، ځکه ماضي صرف په تجدد د حدوث باندې دلالت کوي، استمرار باندې نه کوي؟ او مضارع دلالت کوي په استمرار تجدد يې باندې، حاصل چې مونږه ستا حمد وقتاً فوقتاً وايو خو هميشه يې وايو، نو د دي د وجهي نه يې تعبير په مضارع سره وکړو، لکه نو يعلمکم في كثير من الامور لعنتم او څلورمه نکتۀ چې مضارع متکلم مع الغير يې وويل حالانکه شارح يو دی، او که نه ووايي چې تعظيم لپاره يې صيغه جمع متکلم مع الغير راوړی، نو دا مقام د تعظيم دی که د عجز دی؟ نو شارح خپل عظمت خو نه بيانوي ځکه دا مقام د عجز دی، نو تعظيم لپاره خو نه شي کيدی نو شارح متکلم مع الغير ولې راوړو، نو تاسو وائي چې په دي کې هم شارح اشاره وکړه خپل عجز ته، چې الله زه يواځې ستا حمد کما حقۀ نه شم ويلي، تر څو پورې چې ماسره نور مؤمنان ورحدان شريک شوي نه وي يا دي تشریک مع الغير سره حمد اقرب الی الاجابۀ دی، ځکه چې د تولو په شرکت سره چې حمد ووايي، نو يا د دي تولو حمد به الله رد کړي يا به د تولو قبول کړي، يا د بعضو به قبلوي او د بعضو به نه قبلوي، نو د تولو حمد رد کول خو منصور نه دي ځکه بعضې په کې نیک خلک وي د

هغوی دعا الله قبلوی، او د بعضو نه قبلول او د بعضو رد کول، دا د شان رحیمي سره لایناسب دی. او بل تفریق د صفتي هم راځي او تفریق د صفتي قبل التمام جائز نه دی نو شق ثالث متعین شو چې الله د تولو قبلوی، خو دا تشریک اقرب الی الاجابت دی په هغه ځای کې چې مسموع من الشارع وي، گورئ، او چې د شارع نه مسموع نه وي نو بیا اقرب الی الاجابت نه دی، ابعد عن الاجابت دی، پنځمه نکتہ چې کاف خطایي یې ولي ذکر کړو؟ ضمیر د غائب یې رانه وړو، حالانکه لفظ الله، اسم د الله د غائبانو نه ندی؟ نو تاسو وایئ: په دي کې شارح اشاره وکړه مقام شهودي ته، چې مونږه ستا حمد وایو الله په داسې طور سره چې مونږ ته په ځان باندې حاضر ناظر گڼو، چې مونږه تا وینو، او که نحمدہ یې ویلی وو نو مقام غیبیوتی ته اشاره کیدله، حالانکه مقام شهودي اعلی وارفع دی د مقام غیبیوتی نه، لکه دینته اشاره په حدیث جبریل علیه السلام کې چې شوی ده، جبریل نبي علیه الصلاة والسلام نه تپوس وکړو چې ملا حصان نور رسول الله ﷺ وویل: ان تعبد الله کانک تراه وان لم تکن تراه فانه یراک ان تعبد الله کانک تراه، کې یې مقام شهودي ته اشاره وکړه، چې ته الله براه راست ویني، او که دینته ته نه یې رسیدلی نو دا به ته فرض کوي چې فانه یراک چې الله ما ویني، دا مقام د غیبیوت شو، نو شارح هغه مقام اعلی وارفع ته اشاره کولو لپاره کاف خطایي ذکر کړو.

یا من شرح صدوقنا تلخیص البیان: د دې نه غرض د شارح څه دی؟ بیان د محمود علیه کوي، محمود علیه عبارت دی د باعث علی الحمد نه دلته کې، چې مونږه ستا حمدولي کوو باعث څه دی؟ نو وائې چې تا ز مونږ د سینو شرحه کړي ده لپاره د تلخیص البیان

اوس که څوک شبه وکړي چې یا خو لپاره د نداء بعید نه راځي؟ او الله تعالی خو اقرب دی من جبل الوریث؟ نو تاسو په جواب کې وایئ: ټیک ده دلته کې الله قریب وو خو په اعتبار د علم او قدرت سره، خو لیکن رتبې لحاظ سره بعید وو که نه وو؟ (یعنې وو نو)، دا بعد رتبې نازل کړی شو په منزله د بعد مسافتي مکاني کې نو یا د بعید لپاره راوړه، دي وایي معترض چې نحمدک کې خطایي کې، خو تا اشاره کړي چې الله قریب دی حاضر ناظر دی، تاسو وایي د علم په لحاظ قریب دی او د رتبې په لحاظ سره بعید نه دی؟ بعید دی

یا من معنی ای هغه ذات، د مبهماتو اطلاق په الله باندې صحیح دی نو من موصول مبهم دی، دا اطلاق صحیح دی لکه په بعضې اثارو کې راځي یا من لا یزال ملکه لرحم علی من زال ملکه عمر بن عبد العزیز دا ویلي وو، خلیفه المسلمین وو، چې کله د هغه زندګن شروع شو حاضرینو ته یې وویل چې زما د دې کټ لاندې ایره خوره کړئ، ایره یې خوره کړه، بیا یې وویل د دې کټ ته ما کوز کړی، هغه یې کوز کړو، نو هغه ویل یا من لا یزال ملکه لرحم علی من زال ملکه د هغه بادشاهي تر نن ورځې پورې وه نن ختم شوه، نو اطلاق د مبهماتو په الله باندې جائز شو.

قوله شرح صلواتنا صدور جمع د صدر دی، صدر په معنی د قلب سره دی، نو دا یو مجاز مرسل راغی، ځکه چې د قلب محل صدر دی که نه دی؟ د قلب محل صدر دی نو ذکر د محل شو مراد ترینه حال شو او بیا د قلب نه روح مراد شو، نو دا بل مجاز مرسل شو، ځکه قلب نه هغه مضغه هغه توتنه د غوښې مراد دی؟ نه دی مراد روح تري مراد شو، یعنې نفس ناطقه زمونږه، قوله: تلخیص اللماني لام متعلق دی د دې شرح پورې ښه، یعنې کولوول چې کړی دی نو لپاره د هغه بیان ملخص، نو دا اضافت ددی تلخیص بیان ته دا د قبیلې د اضافت د صفت نه دی موصوف ته یعنې هغه بیان چې هغه خالي دي د حشو او تطویل نه، اوس بیان نه مراد څه دی؟ بیان نه مراد النطق الفصیح للعرب عما فی الضمیر یعنې تا زمونږ هغه نفس ناطقه د گویایی لپاره کولو کړي دي، چې مونږ داسې کلام او خبره کولی شو چې هغه د حشو او تطویل نه خالي وي، نو مونږ ستا حمد ځکه کوو باعث په مونږ دغه دی

قوله فی ایضاح المعاني دا في په معنی د مع سره، یا په خپله معنی سره، تلخیص پورې یا بیان پورې متعلق دی، دا تلخیص د حشو او تطویل نه په څه کې دی؟ في ایضاح المعاني په واضح کولو د معانیو کې، یا دا بیان النطق الفصیح په څه کې دی په ایضاح المعاني کې معاني نه مراد مقتضیات د احوالو دی، حاصل دا چې مونږه هر کلام چې کوو نو هغه مطابق د حال د مخاطب سره، چې حال د مخاطب څه غواړي نو هغه شان مونږه ورسره کلام کوو، داسې بیان مونږ ته را کړی شوي دی، یا داسې تلخیص او ملخص کلام مونږ ته نصیب شوی دی، نو معاني نه مراد مقتضیات الاحوال شو، که حال د مخاطب څو د تاکید نه غوښته نو مونږه په کلام کې څو د تاکید کوو، کلام خالي د تاکید نه ذکر کوو، دارنگه که یو تاکید یې غوښتلو، نو یو تاکید ذکر کوو، که ډیر تاکیدونه یې غوښتل نو ډیر ذکر کوو، که حال د مخاطب حذف د مسند الیه غوښته نو حذف کوو، که ذکر غوښتل نو ذکر کوو، دا مقتضیات د احوالو دي، په هر حال په دي بیان او معاني کې براعة الاستهلال ته اشاره وشوه، براعة الاستهلال د مفرداتو معنی څه ده؟ براعة ویلی شي تفوق ته، برع الرجل اذا تفوق علی اقرانه، او استهلال ویلی شي صوت د صبی ته په حین د ولادت کې، لکه استهل الصبي اذا صوت، اوس دا براعة الاستهلال مجموعه نوم گرځیدلی دی، او عبارت دی د ایراد د الفاظو نه چې شعروي مقاصد اتبو باندې، نو دلته کې ده بیان لفظ او معاني لفظ ذکر کړه، نو اشاره یې وکړه، چې راتلونکي کتاب کې مسائل د علم البیان او مسائل د علم المعاني په بیانېږي

قوله ونور قلوبنا: و نور دا عطف دی په شرح باندې دي نه غرض د شارح دریم محمود علیه ذکر کول دي، قانون دا دی چې ما قبل د معطوف علیه نه کالمعاد وي په معطوف کې، نو هلته کې نحمدک یا من شرح وو، یا من وو نو دلته کې هم را اویاسی، نو د تقدیر به داسې شي نحمدک یا من نور قلوبنا، نو عطف د صلي په صلي باندې شو، نور د تنویر نه ماخوځ مشتق دی، تنویر ویلی شي ادخال النور فی القلب

ته، نو معنی دا شوه چې رڼا یې زموږ په زړونو کې داخله کړي ده، قلوبنا ذکر د قلب مراد ترینه روح او نفوس دی. نو د دې وجې نه مونږ د الله حمد بیانوو

قوله بلوامع التیين بلوامع التبیان کې جار و مجرور خو متعلق دی په دې نور قلوبنا کې فوږېږې، خو د دې بلوامع التیين په اضافت کې دوه احتمالین دي، یا اضافت د دې د قبلي د اضافت د مشابهه نه دی مشابه ته، نو تقدیر بیا دا شو، و نور قلوبنا بالتبیان ای بالبيان الكامل کالاتجم اللوامع، نو لوامع لپاره موصوف محذوف شو، نو دا تبیان مشابه شو، تبیان کامل ظهور ته وائي، الاتجم اللوامع مشابه به شو او کاف په کې اله د تشبیه محذوف شو او وجه د شبه اضافت شو، رڼا شوه، یو احتمال شو، او دویم احتمال یا دا کیدای شي، اضافت د موصوف دی صفت ته، دا لوامع په اصل کې موصوف او تبیان صفت وو، هغه موصوف اوس مضاف شو صفت ته، معترض به شبه وکړي چې یا هلكه صفت خو محمول وي په موصوف باندې او تبیان حمل په لوامع باندې کیدی شي؟ یعنې نه شي کیدای، نو جواب وکړئ چې تبیان په معنی د مینه سره دی، نو بیا معنی دا شوه چې رڼا کړي یې دی ارواح زموږ په پر کیدونکو مسائلو سره هسې پر کیدل چې کامل ظاهر کیدونکي دي، یا ظاهر کړی شوی دی ای مینه نو بیا لوامع نه مراد مسائل شو، چې هغه مسائل زموږ په زړونو کې کامل ظاهروي او کامل مونږ ته معلوم دي. ځکه تبیان دا مبالغه ده په بیان کې، تبیان یې ځکه ذکر کړی دی چې مزید کې مبالغه وي هغه چې هغه په مجردو کې نه وي، ځکه زیادت د حروفو دلالت په زیادت د معنی باندې کوي

قوله من مطالع لغتني اوس من مطالع المثاني کې دوه احتمالین دي، یا دا حال کړئ د تبیان نه، او حال د مضاف الیه د فاعل او مفعول نه صحیح دی، کله چې حذف د هغه فاعل او مفعول وشي، او هغه مضاف الیه د هغې په ځای باندې قائم کړی شي، نو دلته کې تبیان دا مضاف الیه د مفعول دی چې لوامع دی او حذف د هغه مفعول او اقامت د تبیان د هغې په ځای صحیح دی، نو حال هم صحیح شو، یا دا من مطالع المثاني صفت جوړ کړی د دې تبیان لپاره، او من په دي من مطالع المثاني کې په معنی د بیا سببه سره شو، نو تقدیر دا شو چې حال کون ذلك التبیان کانتاً بسبب مطالع المثاني، او که صفت شي نو ترجمه به داشي، چې هسې تبیان چې الکائن بسبب مطالع المثاني والتقدير التیين الکائن بسبب مطالع لغتني، خو دا من سببه هله کېږي چې تبیان په خپله معنی مصدري باندې پاتې شي، او که تبیان په معنی د مینه سره واخلې نو بیا په من مطالع لغتني کې دا من بیانیه دی، حاصل: هغه بیان کړی شوی څه دی؟ مطالع المثاني دی، اوس مطالع ته څه مراد دی او مثاني نه څه مراد دی؟ نو مطالع جمع د مطلع ده، او مطلع ویلی شي هغه محل د راوتو د ستورو ته او د سپوږمۍ او نرته، او مثاني جمع د مثنی دی، مثنی مکرر ته ویلی شي، نو اوس دې مثاني نه مراد قران دی، ځکه چې مثاني اطلاق په قران باندې شوی دی ﴿و

لَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ النَّبَاتِ وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ﴿١﴾ نو القرآن العظيم چې که تفسیر د معاني شي. نو معاني اطلاق په ټول قران باندې ونه شو؟ او شو نو معاني نه مراد قران شو. مطالع نه مراد الفاظ د قران دی. نو د دې مطالع اطلاق په الفاظو د قران باندې مجازاً وشو. لفظ موضوعه د مشابهه به مستعمل شو په مشابهه کې. ځکه مطالع جمع د مطلع ده او مطلع خو هغه ځای د ختو د نمر او سپوږمۍ ته ویلی شي. نو الفاظ د قران مشابه شو د هغه ځای د ختو د ستورو، سپوږمۍ او د نمر سره، او هغه مطلع مشابه به شو. جامع په دواړو کې اضافت دی. مطلع د نجم، قمر او د کوکب نه رڼا نیسي. الفاظو د قران کریم نه معاني د قران کریم معلومېږي. نو بیا ذکر د لفظ موضوعه د مشابهه به شو او مراد ترینه مشابهه شو نو دینه استعاره مصرحه وائي نو دلته دي چې استعاره مصرحه شوه. نو معنی دا شوه چې الله زموږ زړونه رڼا کړي دي په الفاظو د قران سره داسې الفاظ د قران چې د هغې نه موږ د معانيو تدبیر کولی شو. نو دا لوی نعمت نه شو؟ دا باعث شو په حمد د الله باندې

قوله ونصلي على نبيك دى سره صلوة ذکر کوي په رسول الله ﷺ باندې (غرض صلوة ذکر کوي) او صلوة ځکه ذکر کوي چې رسول الله ﷺ زموږ په محسن دی. ځکه چې اتباع د رسول الله ﷺ سبب د فیضان د مسائلو دي. چې اتباع د رسول الله ﷺ موږ په وکړو. الله به په موږ باندې فیضان د مسائلو کوي. نو رسول الله ﷺ محسن شو. نو محسن سره سړی احسان کوي. هل جزاء الاحسان الا الاحسان نو د شارح د طرف نه احسان وو تحفه د رسول الله صلى الله عليه وسلم د صلوة وه نو هغه ذکر کړه نو نصلي. ۱. وږ افاضه د خیر کوو. دعا د خیر کوو ستا په نبي باندې. شبه هلکه نبي خو ټولو انبياو ته شامل دی. نو بیان یې وکړو چې محمد ﷺ ته. داسې محمد المومنین دا لفظ د المومنین په صیغه د اسم فاعل. سره هم صحیح کیږي. چې تائید کوونکي دی دغه محمد بیا دلائل اعجازه منصوب ولولې. یعنې تائید کوونکي دي د دلائل د اعجاز خپلو باسرار البلاغة په هغه نکاتو د بلاغت سره. او چې المومنین په صیغه د اسم مفعول سره نو بیا معنی ده چې داسې محمد چې تائید یې کړی شوی دی دلائل اعجازه بیا دلائل اعجازه مرفوع ولولې. بنا په دې چې دا بیا نائب فاعل شو د المومنین لپاره. الخ. دلائل د اعجاز د رسول الله ﷺ قران دی. او سور قرانیه دي. یعنې دي داسې کلام کوي داسې کلام بیانوي چې خصم د هغې د مثل راوړو نه عاجز دی. او ولې عاجز دی؟ وائي ځکه چې ددې په قلام کې داسې نکات دي چې هغه د طاقت بشری نه بهر دی

قوله وعلى الله واصحابه اوس دا صلوة ذکر کوي په ال و اصحاب باندې. ځکه چې دوی معاونین د محمد ﷺ وو په تنفیذ د احکام شرعيه وکړي. دارنگه په تبلیغ د احکام شرعيه وکړي. نو چې معاونین شو نو د معاونینو لپاره هم دعا کوي. نو یې ویل او موږه افاضه د خیر کوو دعا د خیر کوو په ال او په اصحابو باندې داسې الاصحاب للمومنین دا صفت مادحه دی. چې دوی جمع کوونکي دي

ساتونكي دي ضم كرونكي دي قصبات الميقه هغه نيزي د مخكي والي في مضمار الفصاحة والبلاغة په هغه ميدان د فصاحت او بلاغت كي، قصبات جمع د قصبة ده، قصبه ويلي شي هغه وړو كي نيزي ته چې هغه د يو دشتي يو ميدان په سر كي ښخولي كيږي او د دې بل طرف نه بيا په اسونو سره مقابلې كوي نو چې د چا اس هغه نيزي ته مخكي ورسيدو نو د هغه لپاره انعام وي او هغه ته به عريو انعام وركولو، دپته په عري كي مسابقت وائي، او دا په دې بڼه چلاس علاقه كي ډير وي، هغوی ورته بوله وائي، دارنگه گلگت علاقه كي ډير وي، نو معنی دا چې صحابه د فصاحت او بلاغة په ميدان كي د ټولو خلکو نه مخكي دي او اسلام ته رسيدلي دي، نو دا قصبة هغه نيزه چې پورې ښخه شوي ده هغه دين او اسلام شو او صحابه مسابقين شو او نور خلک هم، او دا فصاحت او تفوق په کمال كي دا د هغه ميدان په شاتې شو، نو صحابه دي دين او اسلام ته د ټولو خلکو نه دي فصاحت او وچت والي كي مخكي رسيدلي دي

قوله: ونفذ: د بعد نه وروستو د شارح څلور غرضه دي، يو غرض د شارح باعث ذکر کوي، چې ما - مطول نه مختصر ولې جوړ کړو، دويم غرض د شارح باعث په نفس تصنيف باندې بيانوي، چې تصنيف د مختصر ما ولې وکړو، دريم شرافت فني بيانوي، چې ما په دي فن كي تصنيف وکړه نو بل فن كي ما ولې نه کولو، څلورم غرض شرافت متنی بيانوي، چې ما په دي متن، تلخيص باندې شرح وکړو په بل متن باندې ولې نه کوو، نو ويي ويل چې وبعد يعني پس د جمل ثلاثه و نه چې حمد او صلوة او تسميه دی

قوله فيقول العبد: اوس فيقول العبد كي التفات راغلو د تکلم نه غيبت ته، ځکه نحمدك كي تکلم وو او العبد كي غيبت شو، دپته وائي التفات د تکلم نه غيبت ته، دا لپاره د تنشيط د سامعينو لان کل جديد لذيذ او شارح په عبد سره خان نه تعبير وکړو ځکه چې عبوديت لوی مقام دی په انسان كي، چې خان د الله مرني گنل غلام گنل دا په انسان كي لوی مقام دی، د دې وجې نه الله په عباد الرحمن سره تعبير کوي، مريان د رحمن هغه کسان دي چې هغې كي دغه اته صفات اتيه موجود وي، د دې وجې نه په لوی مقاماتو كي چې هلته توهم د شرک وي، نو الله رسول الله ﷺ نه تعبير په عبد سره کوي، لکه اوس په مقام د اسراء كي، لوی مقام دی ﴿شَبَّحْنِ الَّذِي أَشْرَى بِعَقْدِهِ﴾ دارنگه په مقام د تبليغ كي ﴿وَأَلَّا لَنَا قَارِعٌ عَبْدُ اللَّهِ يَنْزِعُهُ كَاذِبًا يُكَلِّمُونَ عَلَيْهِ بُرْهَانًا﴾ امر بالمعروف لوی مقام نه دی؟ دارنگه په مقام د مونغ كي، مونغ لوی مقام دی ﴿أَرْوَيْتَ الَّذِي يَنْفَعُ عَبْدًا إِذَا سَأَلَ﴾ مونغ مناجات مع الرب دی، دارنگه نزول د وحې لوی مقام دی الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب نو عبوديت انسان كي لوی مقام وو نو شارح خان نه په عبد سره تعبير وکړو، لقب خپل عبد وگرځول، قوله: الفقير الى الله العلي محتاج دی الله ته

او هسې الله چې هغه يې پرواه دى، فقر صفت يې ځان ته ثابت كړو. او د غني صفت يې الله ته ثابت كړو ځكه چې فقر صفت ذاتي د انسان دى او غنى صفت ذاتي د الله دى. او قرآن پرې گواه دى ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْغَنِى﴾ هغې ته يې اشاره وكړه، نو فقر، احتياجي دا صفت ذاتي د ممكن دى او استغناء دا صفت ذاتي د الله دى د دې وجې شيخ الاسلام ابن تيمية رحمه الله وائي

الفقر لي وصف ذاتى لى الله تعالى
كما ان الغنى وصف له ذاتى

قوله مسعود بن عمر للنسبى بسعد التفتازانى: يا هللكه هغه فقير څه دى اى؟ څوك دى وائي هغه مسعود دى چې زوى د عمر دى، المدعو، المسمى چې تفتازاني يې لقب دى، او د ده ولادت شوى وو په ۷۱۲ هـ كې او وفات شوي وو په ۷۹۱ كې كل عمر يې ۷۹ كاله شو، تفتازان دده د كلي نوم وو، قوله: هغه الله سواه الطريق والى الله حلاوة التحقيق، شارح اوس جمله دعائيه راوړي، او دى بناني الله ده ته هغه برابره لاز الطريق السوي چې الله ته رسي، يا ودي رسوي ده لره الله سواء الطريق ته، او ودي ځكوني الله ده ته خوند د تحقيق، تحقيق څه ته وائي؟ اثبات الدعوى بالدليل، مسئله چې ثابته بالدليل شي دومره خوږه وي چې د شاهدو نه هم زياته خوږه وي.

قوله: قد شرحت فيما مضى تلخيص الفتاح قد شرحت دا مقوله د يقول ده، چې فقير څه وائي يعنې قد شرحت، فيما مضى وائي تحقيق سره ما وضاحت كړې وو په ما مضى كې د تلخيص المفتاح، مطول ما ليكلى وو بڼه وضاحت بڼه طوالت ما كړې وو، كه څوك شبه وكړي چې يا هللكه چې ذكر د فيما مضى وروستود شرحت نه مستدرك شو، ځكه شرحت ماضي ده، هغې نه مضى فهميږي نو فيما مضى ذكر كول مستدرك شو كه مفيد شو؟ مستدرك شو، نو تاسو ووايئ چې دا فيما مضى تأكيد دى د شرحت لپاره، داي تأكيد ذكر كړى دى، بيا شبهه راغله چې يا هللكه تأكيد كې څه نكته وي، نو تأكيد يې څه لپاره وكړو فيما مضى د شرحت لپاره، نو تاسو ووايئ چې تأكيد يې لپاره د دفع د توهم كړى دى، اوس دا توهم په دوو طريقو سره راټول يا طريقه د توهم دا وه چې يا هللكه كله كله ماضي په معنى د مضارع سره راځي ابتداء كې نو دلته كې شرحت په معنى د اشرح سره به وي لكه ﴿أَلَمْ أَمُرْ اللَّهَ﴾ الْكَوْبَ لِلنَّاسِ جَبَابُهُمْ نو تجوز، توهم راغلو، نو ده تأكيد وكړو چې نه نه، فيما مضى، شرحت په خپله معنى د ماضى دى په معنى د اشرح سره نه دى، دويمه طريقه د توهم دا ده چې شرحت، ماضي د قريب لپاره هم راځي او بعيد لپاره هم راځي، يعنې قريب او بعيد دواړو كې شريك وو، نو دا شرحه په نږدې زمانه كې وه او كه نه لرې زمانه كې وه نو ويل نه نه، فيما مضى، لرې وو، د مطول په تصنيف او د مختصر په تصنيف كې پوره وخت تير شوى وو.

قوله: وانتهى بالصباح عن الصباح اغنيته، دا صفت د مطول ذكر كوي، ما بې پروا كړى وو دې تلخيص

المفتاح لره په صبا ختلو سره د ډیوې نه، نو د تلخیص مسائل یو تیاره شوه. د مولیانو طالبانو نه د دې مسائل د راوستو نه پټ وو. د تلخیص مسائلو باندې نه پوهیدل، او زما د مطول مثال د صبا وو. او د نورو شروحو په تلخیص باندې مثال د ډیوې وو، او صبا چې وخیژي نو ډیوې ته حاجت وي؟ نه وي نو ما چې په تلخیص مطول جوړ کړو نو هغه نورې شرحې ټولې غیر مشهورې او ختمې شوې، چا په لاس کې هم نه اخستې، ځکه چې صبا وخیژي نو ډیوې ته بیا ضرورت وي؟ هیڅ ضرورت نه وي وائي چې ما بې پرواهي راوسته د فهم د مسائلو د تلخیص نه د ډیوې نه په صبا رااخلو سره

قوله: ولودعته غراب نکت سمعت به الانظار. او ما ایښی دی غریبي نکتي، نکت غریبه قال استاذ هکذا، د غرائب اضافت، اضافت د صفت موصوف ته دی؟ نکتي غریبي، نکتي، جمع د نکتۍ دی، نکتۍ په لغت کې حفره ارض ته وائي بالا صبح یا بالخشب، یا په گوته یا په لرگي او په اصطلاح کې نکتۍ څه ته وائي، یو امر دقیق ته چې کولی شي په نظر دقیق سره یعنې نا اشنا نکتي ما په کې ایښی دی چې هغه چا ته د سره معلومې نه وي

قوله: سمعت به الانظار. جوا نمردي کړې وه، سخا کړې وه، په دې نکتو باندې نظرونو د خلکو، انظار جمع د نظر دی، نظر او فکر یو شی دی، ترتیب د امورو معلومولو لپاره د تحصیل د مجهول ته وائي قوله: وشعته بملطف فقر سبکتها به الانظار... او ما ښایسته کړی وو دې مطول لره په هغه باریکو فقرو سره، اضافت د صفت دی موصوف ته، فقره اصل کې ویلی شي هغه کالي ته چې هغه جوړولی شي په شکل د فقرۍ الظهر باندې، د دې پښتورگي په شان، پښتو کې ورته اوگۍ وائي، د سپینو زرو نه جوړوي او ښځي یې غاړه کې اچوي، مونږه ورته گهیره وایو کو هستاني ژبه کې فارسي کې ورته څه وایي؟ ښه طوق ورته وایي؟ ښه، د پوختۍ غوندې کوې کالي وي، او پوختۍ هم کېږه وي، دلته کې د فقرې نه مراد باریک کلام یعنې باریک مسائل ذکر کړی وو، سبکتها، چې اخيستی وو هغه لره لاسونه د فکر مندو خلکو، یعنې مفتی به او حق مسئله ما ذکر کړې وه، ضعیفی خبرې په کې ما پرېښي وي

قوله: ثم رایت کثیراً من الفضلاء والجم الفقیه من الانکباء. دا مخکې شارح تمهید ذکر کړو، چې ما مطول نه مختصر ولې جوړ کړو، اوس باعث ذکر کوي د مطول نه د مختصر جوړولو، نو وائي: ثم رایت کثیراً عطف یې په ثم سره وکړو او دا عطف په شرح باندې دی، نو اشاره یې وکړه دپته چې د مطول او د مختصر په تصنیف کې پوره فاصله وه، یو حد پورې د طالبانو مطول معمول وو، خو وروستو بیا د مولیانو طالبانو همتونه کم شو نو ما مختصر جوړ کړو.

ترجمه: نو بیا ما ولیدل ډیرو لره، که رویت نه مراد رویت بصري شي، نو هغه یو مفعول غواړي نو کثیراً د هغې مفعول شو، او بنا په دې باندې استوفی وروستو را روان دي دا حال شو معنی دا په حال کون د دې کثیر کې چې سوال یې کولو ماته طلب یې کولو ما نه، او که د رویت نه مراد رویت علمي شي

نو بیا کثیراً مفعول اول شو او یسنلوتی قائم مقام د مفعول ثانی ده من الفضلاء دا حال دی. په حال کون د دې کثیر کې چې دا د علماؤ نه وو، یعنی فاضلان وو، طالبان داسې وو، یعنی چې قریب وو. عالم درجې ته رسیدلی وو، نو فضلاء لوی لوی خلک وو جمع د فاضل شو کته، معنی فارغ التحصیل ووايي، والجم الغفیر من الاذکیاء، دا تفسیر شو د دې کثیر لپاره، او من الاذکیاء تفسیر شو د فضلاء لپاره، شبه دي وائي چې هلکه تفسیر کې خو څه غرض وي، غرض څه دی؟ د دې تفسیر نه څه غرض دی (جواب) نو تاسو وایئ غرض مبالغه دی څنگه مبالغه ده، ځکه د کثیر نه خو نفس کثرت معلوم شو، او د جم الغفیر نه هغه جماعت، غفیر، هغه جماعت ته وائي چې مخ د زمکې یې پټ کړی وي، نو جم جماعت ته وائي، او غفیر د غفر نه دی ستر ته وائي، یعنی دومره زیات جماعت وو چې مخ د زمکې یې پټ کړی وو، او زما دماغ یې وشلول، وائي سړي پسې (مولا) ولگي چې مونږ ته سبق ووايه، چې غل یې نه وي ایستلی نو پرېږدي یې نه بیا، هر څنگه چې وی ویل وائي مونږ ته به وائي، نو دې کې مبالغه رانقله؟ ځکه مخکې نه نفس ډیروالی فهم شو، او وروستو په ډیروالي کې مبالغه وشوه، او من الاذکیاء کې هم مبالغه وشوه، مخکې نه دا معلومه شوه چې هسې نفس فارغ التحصیل وو، او وروستو یې ویل چې ذکیان وو په کې، کامل العقل سریع الفهم علماء وو.

قوله: یسنلوتی صرف الهمه لغوا اختصاره والاقتصار علی بیان معانیه وکشف استقامه: غوښتل زما نه اړولو د قصد طرف د لنډوالي د دې شرحي ته وویل مونږه اوزگار نه یو واده زمونږه تیار دی یا کړی دی، (قال الشيخ ذلك مذاقاً) مونږ مطول ته اوزگار نه یو دا لنډوه، دا نه پکار پرې، گران هم دی او مونږ اوزگار هم نه یو مونږ کور ته خو خان نور فارغه کوو، توهم راغی چې الفاظ کم کړه معاني دې هغه شاتې وي، نو بیا څه فایده راغله، ځکه د اختصار به دا معنی وي چې الفاظ کم کړه او معاني په ځای پرېږده، ایجاز وکړه الفاظو کې، نو ویل نه نه، الاقتصار علی بیان معانیه وکشف استقامه، یعنی دا عبارت جواب د سوال دی، ای سوال مذکور، یعنی او کوتاهي کول په بیان د معاني خفيه د دې تلخیص او کشف، بس مقصودي مقصودي ځایونو حل مونږ ته وکړه، کشف کول د پردې د هغه مستورو څیزونو یعنی گران او مشکل مسئله مونږ ته حل کړه.

قوله: لا شاهدوا من ان التحصیل قد تقاسرت همهم عن استطلاع طوابع فنولوج: یسنلوتی لپاره وجه وائي، چې دا سوال دوی ولې کولو، نو اوس لېابکسر اللام صحیح دی او لما شاهدوا بفتح اللام هم صحیح دی، که لما بکسر اللام شي نو دا به جار مجرور شي متعلق به شي په یسنلوتی پورې او علت به شي د یسنلوتی لپاره، او که نه لما شاهدوا شي بفتح اللام نو ظرف به شي د یسنلوتی لپاره په معنی د علت کې به شي، نو چې لېابکسر اللام شي نو علت به لفظاً شي د یسنلوتی لپاره، او چې لما شاهدوا شي نو

کولو، یعنې هغوی علامه تفتازاني مطول لوب کړی وو. او رابښکلي وو دوی څټونه بدلولو علی ذلك الکتاب، یعنې په دې کتاب چې دا شرحه وو، د سر نه یې ماته نسبت بدل کړی وو، بلکه نسبت یې خاتمه کول، نو مونږ ویل چې خلکو بلکل ستامطول ختم کړو. نو بل کتاب جوړ کړه مختصر

قوله: وکنت اضرب عن هذا الططب صفحا واطوي دین مراهم ککشا وکنت سره دفع د اعتراض کوي، چې هلکه دغه باعث جوړی کافي وو لپاره د مختصر؟ وائي نه نه دا کوم خای کې کافي وو، یعنې دا تقاصر او تقاعد او دا استحکال کافي وو؟ ویل نه، وکنت اضربه او وم زه چې ما اعراض کولو د دغه لوی کار نه په اعراض کولو سره چې زه نور تصنیفونه نشم کولی، واطوي: نویا به طالبان چې د دې طرف نه راغلل نو ما به تیهگاه دې طرف ته کړه چې هغه طرف نه به راغلل نو ما به تیهگاه دی طرف ته کړه، واطوي: او راتاوول ما مخکې د مقصود دوی نه تشي لره، چې دې طرف ته به طالبان راغلل چې چې مطول نه مختصر جوړ کړی نوز به دې خوا طرف ته شوم چې دې طرف ته به راغلل نوز به داسې شوم بل خوا به مې مخ کړو ویل دا ولې؟

قوله: علما مني بان مستحسن الطباع باسرها ومقبول الاسماع عن اخرها، علماً د اخطوی لپاره مفعول له دی، یا اضرب لپاره دی، د وجې د علم یقیني زما نه یقینا اتیان په یو مصنف باندې چې هغه ټولي طباع ښه وگڼي یا ذوالطباع هغه ښه وگڼي، یعنې ټول خلک ومني، مسلم باسرها بتمامها او مقبول الاسماع: او اتیان په یو مصنف باندې چې هغه د ټولو اوریدونکو په نزد باندې مقبول وي، عن اخرها، عن په معنی د الی سره کوي، او مقابل محذوف واخلي، یعنې من اولها الی اخرها، چې د اول نه ونیسه د وړوکي چنې نه تر لوی عالم پورې چې ټول یې مني، نو دغسې مصنف چې مستحسن الطباع وي باسرها او مقبول الاسماع وي من اولها الی اخرها.

قوله: امر لا یسهه مقدرة البشر وانما هو شان خالق القوي والقدر... دا یو امر دی چې طاقت نه لري په دې قدرت بشري، ځکه خامخا هغې کې نقصان به په کې وي (او که نه به وي؟ یو مولا او عالم به وائي، طالب چې دې کې دا خطائي ده، دې کې دا خطائي ده، وانما هو شان خالق، وائي دا شان د خالق القوي والقدر دی، چې هغه د الله دی د هغه کتاب کې غلطی نه شي راتللی، نو ویل ما ویل چې یو وجه ده، ما یو کتاب لیکلی دی بل نه شم لیکلی، بس دی

قوله: وان هذا الفن قد نضب اليوم ملؤه فصار جفلاً هلاکاً... اوس گوره وکنت اضرب لپاره شارح دویم علت ذکر کوي، یو علت علماً مني شو، اوس دویم علت ذکر کوي، ان هذا الفن نضب اليوم ملؤه، وائي ما اعراض ځکه کولو د دې امر عظیم نه چې تصنیف او شرح د مختصر دی، چې دغه فن په دغو ورځو کې یعنې کومو ورځو کې چې زه یم د دې رسم رواج او شهرت ختم دی، نو ما ویل چې کتاب ولیکم مختصر او څوک ویونکی به نه وي، نو څه له خان کړومه؟ څه فایده یې نشته نو ځکه ما اضرب کولو.

نو وائي فن هذا الفن قد نصب اليوم مؤلفه. يعني علماني ان هذا الفن قد نصبه... وائي به تحقيق سره دويې شوي دي اوبه د دي، كناية ده يعني د دې شهرت او تعلم، تدريس ختم وو چا ويلو نه، نو فصار جدلاً بلائش: د صار په ضمير كې دوه احتماليين دي، بلكه درې احتماليين دي، يا ضمير راجع دی تكلم ته، وائي پس گرځيدلى دي خبري كول په دي فن كې جگړه يې د څه فايدي نه، هسې خبرې كيدې، هسې جگړه وه، چا ايزده كولو نه، يا دې فن ته راجع كوي، او بړه خبر كې تقدير وكړئ، يعني پس گرځيدلى وو دغه فن جدلاً يعني محل جدال بغير د څه فائدي نه، يعني طالبانو او موليانو به هسې معارضې كولې، او خان يې په مغز باندې نه پوهه كولو، يا دا حمل مبالغه دی تقدير ته حاجت نشته، يعني گرځيدلى وو دا فن عين جدال، څه فايده به كې نه وه.

ونصب: وروڼه نهاد خلافاً بلامشع، پس تللى وو هغه بنانست د دغه فن، نو گرځيدلى وو دا خلاف يې د څه فايدي نه، يعني د دې علم تشبيه داسې وه لكه ونه بلا ميوې، او بلا ميوې ونه كې څه وي؟ بغير د لرگو د سوزولو نه، خوراك فايده په كې نه وي، نو دغه رنگ دي فن كې هيڅ فائده نه وه.

قوله: حتى طارت بقية اثار السلف ادراج الرياح، حتى دا غايه ده د دې ذهب لپاره، يعني د دې فن رسم او رواج او بنايست چې كوم وو دومره ختم شوى وو، حتى طارت... حتى كه چې الوتلى وو، الوتل څكه وويل چې ژر ختم شوى وو، هغه پاتې شوي اثار د سلفو، ادراج الرياح په لارو د بادونو كې، يعني د سلفو چې كوم مكتوبات وو، كوم فوائد وو يا د هغوى د شاگردانو كوم نوتونه وو په هغه باد راغله او هغه يې والوزوول كندو او دريابونو ته، ادراج جمع د درج دی، لږې ته وائي، يعني په هغه لارو د بادونو كې چې د سره د هغې مكتوبات، فوائد، نوتونه پاتې نه شو.

قوله: وسالت باعناق مطايا تلك الاحاديث البطاح، او ويهيدلى په هغه څټونو د اوښانو سره د دغه خبرو كندې، بطاح جمع د البطح دی، دا هغه لختي ته وائي چې هغې كې اوبه رواني وي او په كې نړۍ نړۍ گيتۍ وي، اوس د سالت اسناد بطاح ته دا مجاز عقلي دی، څكه د سالت لپاره ما هوله مطايا دی، يعني مطايا په كنده كې د سيلاب په شان روان وو، او كنده روانيې؟ او دا مجاز عقلي يې د مبالغې لپاره وكړو، چې دغه فوائد د سلفو او اثار د سلفو ورسره ژر ختميده چې ته به وائي چې عين كنده روانه وه، دا علامه د اوومې پېړۍ خبرې كوي، او نن سبا څوارلسمې ته وگورئ چې نن څه دي؟ لكه عرب وائي سال الوادي نو د سال اسناد وادي ته مبالغه ده اوبه په وادي كې څي خو ويل دا اوبه دومره ډيرې وي او دومره ژر تللي چې دا كنده گويا چې ورسره روانه ده، او اعناق يې ولې زيات كړو، څكه چې د اوښ سرعت او بطوت د څټ نه معلومېږي، د قدم څخه نه معلومېږي، قدم د اوښ يو شاتې وي، خو دا چې كله دا اوښ څټ ډير څوخوي نو پوهه شه چې دا اوښ تيز دی، او چې سټ دومره نه څوزوي نو بيا دا دومره تيز نه دی، نو اعناق يې څكه زيات كړو.

لېوالماني: ولما الاخلاص والانتهاج فامر يرتاح له اللبيب فللارض من مكاس المكروم نصيب. اوس شارح مخكي لارو. دفع د توم كوي دې سره، چې دې سائلينو چې تانه سوال كړي وو نو د هغې د سوال لپاره دوه علتونه يې بيان كړي وو، يو علت چې زموږ تقاصر او تقاعد، چې مطول اوږد دی مونږه دا ايزده كولى نه شو، دويم علت دا وو چې متحليينو مطول ختم كړو، تانه يې نسبت ختم كړو او خان ته يې نسبت وكړو نو ايا دا دواړه علتين باعث شو ستا لپاره د مختصر جوړولو له؟ وائي نه نه، دا وروستني په ما باندې هيڅ باعث نه دی شوى، صرف دا اولنى خبره په ما باندې باعث شوى دی. دفع د توم وشوه چې متحليين خان ته نسبت كوي نو كوي دې كنه، ځكه ما د الله د رضا لپاره ليكلى وو، خان ته نسبت كوي، الله خو معلومه ده ثواب به ما ته راكوي، نو وائي. ولما الاخلاص والانتهاج هر چې دي اخستل او لوت كول زما د مطول د نورو شراحو، دا يو امر دی چې عقل مند سړى په دې خوشحاليږي، كامل العقل، يو د دې وجې نه چې ستا شهرت په خلكو كې بهرانه شي، او حديث كې راځي چې **ان الله يحب العبد التقي القبي الغني** الله مينه كوي د هغه بنده سره چې هغه ويريدونكى وي د الله نه د خلكو نه بې پرواه وي، خپل حاجت خلكو ته نه څرگندوي د الله ته څرگندوي، او خپل شهرت نه غواړي الغني دا نه غواړي چې ما ته علامه صاحب ووائي، شيخ القرآن صاحب ووايي، شيخ الحديث صاحب ووائي، شيخ الحديث صاحب مولانا صاحب حضرت صاحب، دا هسې القاب دي فضل دا بنده په دې شهرت خفه كيږي خوشحاليږي نه نو يرتاح له اللبيب لپاره يو علت خودا شو چې پيغمبر **صلى الله عليه وسلم** وويل **ان الله ... الخ** دويم دا چې دى سره سړى سخي كيږي چې د يو سړي كلام بل سړى واخلي او ده ته نسبت ونه كړي، او دا سړى خفه نه شو نو سخي شو، نو وائي: فللارض دا فاء لپاره د علت ده، وائي د زمكې لپاره د پيالي د سخيانو نه هم حصه وي، چې كله شراب څكېني نو څه په كې توييږي او څه څكېني، نو زما د مطول مثال د شرابو د پيالي دى، او زما مثال د سخي دى، نو كه زما مطول نه بل څوك نفع اخلي او خان ته نسبت كوي، كوي دې خان له باك بگر په دې كې نشته دى، د دې شعر مخكې نيم بيت دا دى:

كذلك شراب الطيبين يطيب

شرينا شراباً طيباً عند طيب

وللارض من كاس الكرام نصيب

شرينا واهرقنا على الارض جرعة

هلته شعر كې واو دى نو شارح واو بدل كړو په فاء، ځكه د علت په ځاى كې يې ذكر كړى، نو شارح وائي زه يو سخي سړى يم او زما مطول باچا كله پياله ده د شرابو، او متحليين زمكه دى، نو د دې پيالي نه به څه خولي ته غورخوم او څه به لاندې ترينه غورخوم

لېوالماني: وكيف ينهر عن الانهار السالين وقل هنا فليعمل العاملون، وائي او څنگه به شرلى شي او منع كولى شي د غټو ولو نه سائلين، يعنې دا نور شارح ما نه سوال كوي او زما د مطول مثال د درياب دى، نو چې د درياب نه څوك اوبه اخلي نو څوك يې منع كوي؟ اقتباس يې وكړو د قران نه **وقل هنا ...** وائي د دغه

اقتباس او اخذ لپاره عمل دې وکړي عمل کوونکې. یعنې خپل شهرت دې ختم کړي ځکه کتاب خو تا لیکلی دی. دې لپاره دې عمل وکړي. ولعل هذا، دا اقتباس اوشو د ايت کریمه نه. وائي چې کار کوي نو د الله د رضا لپاره به کوي. په هغې کې مد نظر د الله رضا ساتي خپل شهرت مه ساتي. حديث دی داري والانتقل کوي. حضرت عائشة رضی الله عنها نه. من التمس رضى الناس بسخط الله. بسخط الله علیه و بسخط الناس. ومن التمس رضى الله بسخط الناس رضى الله عنه وارضاهم اقتباس په لغت کې. لې او اخستل د یر او نه. تقتبس من نورکم. او په اصطلاح کې اخذ د يو کلام دی د قران يا د حديث نه او جعل دی د خپل کلام بې د نسبت کولو نه الله او رسول ته. قال الله او قال الرسول ونه وائي. نو دلته شارح ولعل هذا ... د قران حصه نقل کړه او نسبت يې الله ته ونه کړو

قوله: ثم ما زلتهم ملاحقني الاشفا وغراماً وظلماً في هواجر الطلب ولوما: ثم ما زادتهم سره شارح دفع د توهم کوي. چې دا اخذ او انتهاب په ما باندې باعث نه شو د تصنيف نو بيا باعث څه شی شو؟ یعنې بيا تا مختصر ولې وليکلو؟ نو شارح وائي چې ما باندې باعث علی التصنيف مکرر سوال د دوی وو. مکرر طلب د دوی وو. يواځې په سوال ما تصنيف نه کولو او يواځې تقاصر او تقاعد باندې هم ما تصنيف نه کولو. ليکن د دوی هميشه طلب زه مجبور کړم نو ما پری شروع وکړه. نو وائي ما زلتهم اى المحصلين تيله در کولو ځما مگر نهايت مينه. شغف هغه مينی ته وائي چه د زړه کڅوړی ته دته شوی وی "قد شغفها حبا" يقيناً د زليخې زړه ته تړوتې وه مينه د يوسف عليه السلام. وغراماً او نهايت حرص او نهايت تنده. في هواجر الطلب هواجر اضافت طلب ته د مشبه به دی مشبه ته اى وظلماً في الطلب كالهواجر. يعنې دا تنده په طلب کې په شان د ټکنده غرمې وو. هواجر نصف النهار ته وائي چې بلکل نمر په خط استواء باندې وي. نو تشبيه په صعوبت کې شوه. مشقت کې. ټکنده غرمه کې سړی باندې تکليف وي. خوکه بهیږي. خوب نه راځي گرمی کې. نو دغسې دوی دا طلب داسې شروع کړو چې خان باندې خوکه. متونه. ژړا او زاري. چې الله ته وگوره. و اواماً او نهايت تنده. اوام هغه تندي ته وائي چې سړی ځلي ته گټ اوبه ونه غوړي نو سړی مړ کيږي. نو چې دوی داسې شروع وکړه نو فاتصبت

قوله: فاتصبت لشرح الكتاب على وفق مقترحهم ثانياً ولعنن العناية نحو اختصار الاول ثانياً

نو بس ما خان تيار کړو گوړه مې وو هله. اودروله لپاره د تشریح د تلخیص. بلکه تشریح د تلخیص خو تا کړې کنه مطول سره اوس څه تشریح کوي؟ وائي نه نه علی وفق مقترحهم په موافقت د مطلوب د دوی سره چې لنډول مې ثانياً: دا صفت د مصدر محذوف دی.

يعنې انتصاباً ثانياً، يا شرحاً ثانياً، يا په حذف د جار سره ظرف دی د انتصبت لپاره اى انتصبت لشرح الكتاب في زمن ثان، ځکه د مطول زمانه اول وو نو دا دويمه شوه ولعنن العناية: دا د دې وروستو ثانياً پورې متعلق دی. دا وروستی ثانياً حال دی د انتصبت د دې ضمير نه. حال کوني چې زه

اړونکي وومه هغه واگو د قصد او ارادي طرف د اختصار د اول ته نو ثانياً په معنی د صارفاً سره شو ﴿ثُمَّ يَعْظِيهِ يُخَيِّلُ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾.

قولہ: مع جمود القرية بهر البليات و خمود الفطنة بهر صرر النكبات و تراسي البلدان بي والاقطار ونبو الاوطان عن الاوطان: دا عبارت جواب د اعتراض دی یا هلكه مطول چې تا ليكلو نو هغه وخت خو تا باندې تكليفات وو نو مختصر كې راحت حاصل وو؟ نو وائي نه نه راحت نه وو هغسې تكليفات وو مع جمود القرية سره د مړوالي د طبيعت زما نه، او زما طبيعت مړ او يخ پخ وو خوشحاله نه ووم. په تكاليفو، مصائبو غمونو سره چې په شان د تند باد وو، اى كالصر، نو اضافت د مشبه به دي مشبه ته، صر ويلي شي هغې سيلۍ ته چې په كوم شي راشي هغه ختمو يصر اصابت خرت قوم و خمود: او سره د مړه كيدو د پوهوالي زما نه، ځكه چې په سري باندې پريشاني زياته وي، نو څه سري له ورځي، پوهوالي نو هغه هير شي، خمد ويلي شي مړوالي د اور ته، زما پوهوالي، ذكاوت، فطانت بالكل ختم شوي وو، ځكه چې مصائب ډير شي نو ذكاوت د سري نه ختميري بهر صرر النكبات په مصائبو سره په شان د صرصر باد، صرصر هغه باد ته وائي چې اواز وي په كې، طوفان وي غټ اواز په كې وي هيبث ناك لكه سري وائي چې زلزله وشوه و تراسي: او ويشتل د كلو كلو ما لره او طرفونو، كله به يو كلي كې خان له وم كله به خان له بل كلي كې وم، كله به پيښور ته لږم كله پيښور ته، كله كوهستان كله گلگت ته، نو سودائي وم، ونبو الاوطان او سره د لرې والي د وطن زما نه، او وطن چيرته پاتې شوى؟ زما خيال هم نه وو والاوطان او سره د لرې والي د حاجت نه، كله به ويل زما پيزار نه وو، كله جامه نه وه، كله برستن نه وه، كله تلاشي په كې نه وه، او كله د شپې ځاى نه وو، ځكه مسافر سري باندې مختلف حالتونه راځي. قولہ: حتى طففت اجوب كل اغبر قائم الاجاء و احرو كل سطر منه في سطر من الغبراء ويل تر دې چې زه شروع شوم چې ما پريكولو هره دور ناكه زمكه هسې دورې چې تياره وو اطراف د هغې د هغې نه دورې پورته شوي وي نو په دورو كې به روان وومه او ما ليكله هره كرنه د دې شرحې په يو حصه كې د دور ناكې زمكې، نو حال زما په شان د دې شاعر وو:

فيوما بهجوى وبوما بالعقيق وبالعذيب وبوما بالغليصاء

قولہ: ثم لما ولقت بعين الله وتلايته للاتمام وقضت عنه خيامه بالاختتام بعد ما كسفت عن وجوه خالده اللثم ووضع كنفوز الغراند على طرف اللثم، د دې نه وروستو اوس د خپل مختصر صفت كوي، وائي پس د دې نه هر كله چې توفيق راكړى شوى ما ته په امداد د الله تعالى سره او په محكمتيا د الله سره لپاره د تامولو د دې شرحې، او ما مات كړو د دې شرحې نه هغه تانبو د دي، دا شرحه مشابهه شوه د يو قسم خلكو سره چې هغه په تانبو، ابادۍ كې دته وي، پټ په ذهن كې يې تشبيه وركړه، جامع استتار شو، يعنې دا شرحه د موليانو او طالبانو نه پته وه، لكه خلك په تانبو، ابادۍ كې پټ وي، نو دا استعاره مكنيه

شوه، او لازم د هغه خلکو سره چې دننه دي خيام دي، نو دا تخليه شوه، او چې هغه کور او تانبو تا وغورخولو نو هغه خلک ښکاره کيږي، نو دغه شان خصا شرحه هم پته وه، نو ما بهرته راوويسته. **بالاختتام:** په سبب حصول د اختتام بالفعل سره، نو په اتمام او اختتام کې څوک وائي فرق نشته دی یو شی دی؟ بیا شبه راځي چې وفقت بعون الله تعالی وتاييده للاثتمام، الاتمام خو دا معنی چې والناس پورې ختم کړه اخر پورې او بیا دا وروستو سبب وقوضت بالاختتام، بیا نو چې یو خل اتمام ته ورسیده نو بیا اختتام سبب جوړیدی شي؟ نو که اتمام او اختتام یو وي کنه، نو بیا تاسو وایئ: مراد د اتمام نه بالقوة چې يعني قریب وم، او اختتام نه مراد الاختتام بالفعل دی، نو اختتام بالفعل سبب شو لپاره د ښکاره کولو، بالقوة سبب نه وو ځکه هغه تمام شوی نه وو، نو يعني چې تام شي نو بیا یې طالبانو ته ښکاره کوم، هغه ستر ترینه لرې کوم، او څوک وائي چې اتمام او اختتام کې فرق دی، اتمام دپته وائي چې د یو کار نه ته بس کړي، اخوا بیا په اثنا کې بس کړي، یا په اخر کې بس کړي، عام دی، او اختتام دپته وائي چې والناس ته ورسې، **لکن بعد ما کشفه**، لیکن پس د هغه نه، بعد ما وقوضت پورې متعلق دی، يعني دا مات کړه خو پس د هغه نه **کشفه عن وجوه خالقه الشام**، پس د هغه چې ما لرې کړه د مخ د هغه بیا یسته شرم ناکي جینی نه هغه پرده او خادر، لثام غټ خادر ته وایي، دلته کې هم تشبیه شوه، د دې خپل مختصر تشبیه یې ورکړه، یو بیا یسته حیانا کې جینی سره پټ په ذهن کې دا مکینه شوه په جامع د میلان کې، لازم د هغه جینی سره مخ وو، هغه یې ثابت کړو دي شرحي ته، نو دا تخليه شوه، او ملاکم د هغه جینی سره لثام وو، دا ترشحیه شوه، نو مطلب دا شو چې زما دې شرحي ته د مولیانو طالبانو انتظار وو میلان وو، لکه څنگه چې بیا یسته شرم ناکي حیانا کې جینی ته هر څوک گوري **قوله: ووضعت کنوز الفرائد علی طرف الثمام فجاء بعدد الله حکما یروق النواظر ویجلو صلا الاصلان ویرصف البصائر ویشیر الباب لریاب الیقان، ویل ما ایبسی دی خزانی د ملغلوبه طرف د ثمام بوتی باندې، ثمام یو بوتی دی چې هغه ډیر پوست دی، پښتو کې ورته بروج وائي، مونږ ورته دود وایو، او په عریس کې ورته ثمام وائي، هغه برج وونه باندې داسې کاغذ غونډې وي، په هغې باندې الف الف لیکلی وي، هغه کاغذ ډیر پوست وي، پخوا به دې اخوانو او مولیانو په هغې باندې تعویذونه او ساختونه کول، بره په چلاس علاقه کې ډیر زیات دي، کنوز الفرائد نه مراد مسائل د دې مختصر شو، او سهل الماخذ دی مطول په شان ما نه دی گران کړی، داسې دی لکه برج په لاس کې واخلي، هغه څومره پاسته وي، نو دا هم دغسې دی، نو وائي پس راغله دغه شرحه د الله په ستاینې سره لکه چې خوشحال یږي، نظر کوونکي خلک، هر څوک چې ورته گوري خوشحال شي، او واقعي چې خوشحال شي، ځکه چې فن معاني کې دا مختصر د یوې فتاوی مرتبه لري، فن معاني دي سره ایزده کيږي، او لرې کوي هغه خیري د ذهنونو يعني د طالبانو او مولیانو په ذهن کې د تلخیص په حل کې څه خیري وي، نو هغه خیري دې لرې کړی دی، لرې کوي او**

تیزوي نظر لره، البصائر بصیرت د سري پیدا کوي، او پر قوي عقلونه د خاوندانو د علم البيان قوله: ومن الله التوفيق والهداية وعليه التوسل في البداية والنهاية وهو حسي ونعم الوكيل، خو دا تولې خبرې وي فانتصبت دي که قوضت دي، ويل دا ټول ومن الله التوفيق والهداية، د الله نه توفيق د جوړولو د دې شرحې غواړم، او راه يافتني غواړم حق مسئلې ته او په الله باندې خان سپارل دي په ابتداء او انتها، ددې شرحې کې، هغه به توفيق راکوي، ځکه الله کافي دی زما او ښه متصرف دی

قوله: الحمد هو الثناء باللسان هو الثناء سره غرض د شارح تصور او تعريف د محکوم عليه کوي، ځکه الحمد په قول د مائن کې محکوم عليه دی، او د محکوم عليه تصور، تعريف ضروري دی، د دې لپاره چې حکم په مجهول باندې رانشي، دويم غرض د شارح تعريف د شکر کوي ځکه شکر ضد د حمد دی، ويضد ها تبين الاشياء، نو تعريف د شکر کوي چې د حمد ښه وضاحت راشي او فرق راشي د شکر نه، او دا دويم غرض بيانوي والشکر سره دريم غرض د شارح دفع د اعتراض ته اشاره کوي، اعتراض د وارد شو چې يا هلکه مائن الحمد لله وويل نو الشکر لله يې ولې نه ويل؟ شکر ښه وو، نو الحمد لله يې ولې وويل ځکه شکر په مقابله د نعمت کې وي او حمد عام دی چې په مقابله د نعمت کې وي او که نه نوي، او کوم حمد چې په مقابله د نعمت کې وي نو هغه قوي وي، ځکه باعث موجود وي، او کوم چې په مقابله د نعمت کې نه وي نو هغه دومره قوي حمد نه وي، دل نخواسته غوندې وي، نو شکر ويل په کار وو، نو شارح د هغې نه جواب کوي والشکر سره جواب ته اشاره کوي، اشاره په دې سره داسې کوي چې دلته کې دا حمد په ماده د شکر کې دی، ځکه چې حمد په مقابله د نعمت کې دی، علی ما انعم یعنی الله لره حمد دی علی ما انعم او حمد په مقابله د نعمت کې په ماده د شکر کې وي، نو الحمد ويل او الشکر لله ويل يو دي، څه فرق نشته شبه هلکه چې څه فرق نه وو نو الشکر لله به يې ويلی وی الحمد لله يې ولې وويل؟ جواب هلکه حمد لپاره د مطابقت د کتاب الله سره ځکه هلته الحمد لله وو الشکر لله نه وو، نو دا مخالفت عنواني يې د دې وجې نه وکړو، څلورم نسبت بيانوي په مينځ د شکر او د حمد کې نو نسبت شارح داسې بيانوي چې گوره چې د متعلق په لحاظ سره په دې کې عموم خصوص مطلق دی، متعلق الحمد عام مطلقا دی، يعني په مقابله د نعمت کې وي او که نه وي، او متعلق د شکر اخص مطلقا دی، او موردینو کې هم د دوی عموم خصوص مطلق دی، خو په عکس د متعلقينو سره، مورد د شکر ما يورد منه الشکر، هغه عام دی، دريو قسمونو ته شامل دی:

۱. چې باللسان وي لکه خلي باندې ته ووايي چې الله عالم
۲. يا بالزکان وي لکه رکوع، سجده، طواف ته کوي
۳. بالجنان وي لکه ته عقیده ساتي د الله د علم او د وحدت، او مورد د حمد خاص دی صرف لسان دی، نو مورد د حمد اخص مطلق شو، او مورد د شکر اعم مطلقا شو دريو قسمو ته شامل دی، او

حمد د مورد په لحاظ سره یو قسم دی چې باللسان دی. او د مفهوم په لحاظ سره په دې حمد او شکر کې عموم خصوص من وجه دی. ماده د اجتماع لکه ته په ځله ووايي الله عالم په مقابله د نعمت کې چې الله په تا باندې څه نعمت کړی وي او ته دا اوواني نو دا شکر هم شو او حمد هم شو. ماده د افتراق چې حمد وي شکر نه وي لکه ته الله عالم ووايي بې د نعمت نه، نو دا حمد شو او شکر نه شو ماده د افتراق د جانب د شکر نه چې شکر وي او حمد نه وي لکه ته رکوع کوي سجده کوي الله ته یا عقیده ساتي د الله د علم د وحدت او د قدرت او د سمع او بصر، نو دا شکر دی او حمد نه دی ځکه لسان په کې نشته دی. نو څلور غرضونه شو.

نو وائي هو انشاء باللسان حمد څه ته وائي؟ ستایني ته وائي باللسان په ژبې سره، اوس ثناء کې دوه احتمالین دي، یو ثناء په معنی د ذکر الخیر باللسان سره، او دویم ثناء معنی ذکر الخیر مطلقاً، نو اوس که ثناء معنی ذکر الخیر باللسان شي، نو بیا ذکر د باللسان مستدرک نه دی؟ مستدرک دی ځکه، لسان خو ثناء نه معلوم شو ځکه هغه ذکر الخیر باللسان ته وائي، او که ثناء عبارت شي د ذکر الخیر مطلقاً نه نو بیا د باللسان ذکر مفید دی مستدرک نه دی، ځکه **لغو الخیر مطلق عام وو** ځکه په باللسان سره بې غیر لسان خارج کړو. نو تاسو جواب وکړئ که د ثناء نه مراد معنی اول شي نو بیا ثناء کې تجرید دی، اگر که ثناء ذکر الخیر باللسان ته وائي مونږ به تجرید وکړو چې ذکر الخیر فقط، او تجرید د پته وائي چې استعمال د لفظ دی په بعضې معنی کې او انسلخ د بعضې معنی نه، **علی قصد التعظیم دې** سره دفع د اعتراض ده، چې یا هلکه تعریف د حمد مانع نه شو د دخول د غیر نه داخل شو په دې کې سخریه او استهزاء، چې ته جاهل زید ته وائي چې زید علامه، شوم زید ته وائي چې زید جواد نو دا ثناء باللسان نه شوه؟ او د پته څوک حمد وائي؟ که سخریه او استهزاء وائي؟ سخریه او استهزاء، جواب نو ده ورسره قید **علی قصد التعظیم تل کړو**، **علی په معنی د مع سره کوي**، یعنې سره د قصد د تعظیم باطني نه، او سخریه او استهزاء کې تعظیم باطني نشته دی ځکه تعظیم باطني څه ته وائي؟ بزرگ در دل داشتن، او دا مستهزه چې کوم دی هغه مستهزه به بزرگ در دل داشتن نکوي صرف تعظیم ظاهري کرتې شته دی باطن کې د هغه اهانت دی

سواء تعلق بالنعمة او بغيرها: سواء سره غرض د شارح فرق بیانی د حمد او د شکر په اعتبار د متعلق سره، ترجمه: **والشکر فعل**، هغه دویم غرض بیاني، فعل دلته کې مقابل د اعتقاد او ارکان او جوارح نه دی، ځکه فعل که مقابل د ارکان او د جوارحو شي نو بیا د شکر تعریف جامع کیږي؟ وایي نه، تاسو وایئ دلته کې فعل په معنی د امر او د شان سره دی نو معنی فعل یو صفت دی یو حال دی پدې **عن تعظیم النعم** شبه تعظیم د منعم نه خو حمد کې هم خبرداری وه ځکه، جواب بې وکړو چې **لغو** منعماً یا هلکه په دې اعتبار سره چې دې انعام بالفعل کړی دی، او حمد کې انعام بالفعل شرط دی؟ وایي نه، **سواء کلن کې**

حمداً كې څه مناسبت نشته، نو مونږ په حمداً كې عدول وكړه د نصب نه رفع ته او مقدم مو كړو او الف
 لام مو پرې داخل كړلو مبتداء مو وگرځوله او الله كې لام جاره مو پرې داخل كړو، نو الحمد لله شو. جمله
 اسميه جوړه شوه، فبتداء او خبر جوړ شو نو مناسبت په كې پيدا شو، نو دا عدول د جمله فعليه نه اسميه
 ته ولې وكړو مانن؟ حالانكه معدول عنه اولی دی د معدول نه، نو شارح جواب وكړو **للدلالة على الدوام**
والثبات والعدول الى الجملة الاسمية كې اشاره اعتراض ته وشوه، او **للدلالة على الدوام والثبات** كې
 اشاره جواب ته وشوه، اوس دا الثبات عطف تفسير دی د دې على الدوام لپاره، نو كه څوك اعتراض
 وكړي چې يا هلكه عطف تفسير كې څو څه نكته وي نو د څه نكتې لپاره يې عطف تفسير راوړلو، نو
 تاسو ووايئ چې دوام باندې شبه راغله چه دوام باندې دلالت خو مضارع هم كوي، نو بيا داسې په كار
 وونعملله نو ده جواب وكړو چې **الثبات** چې مضارع دلالت په دوام باندې كوي خو په دوام تجددي باندې
 كوي، او جمله اسميه دلالت په دوام باندې كوي خو ثبوتي په ثباتي استمراري باندې
 څلورم غرض د شارح د فاعل د يو بل اعتراض كوي، چې يا هلكه حمد وصف دی، او لفظ د الله ذات
 شو، قانون دا دي چې ذات مقدم وي په وصف باندې، نو دلته كې الله الحمد ويل په كار وو، او مانن
 الحمد لله ويلی دی، نو ده خلاف وكړو د قانون نه ځكه صفاتو او ذات كې اشرف ذات وي، او اشرف
 مقدم كول په كار وو په غير اشرف باندې، نو شارح جواب وكړو و**تقديم الحمد** سره حاصل د جواب دا
 چې دلته كې دوه مرجع راغلي دي، يو اقتضاء مقامي او بل اقتضای ذاتي، نو دي دواړو كې تعارض
 راغلو، نو اقتضائي مقامي غواړي چې حمد دي مقدم شي، ځكه دا مقام د حمد الله دی، د الله د
 ستاينې كولو مقام دی، د مانن نه حال د مخاطب دا غواړي چې په ابتداء د تصنيف كې د الله ستاينه
 وكړه، د الله صفات كماليه بيان كړه، چې تا باندې فيضان د مسائلو وكړي، نو اقتضاء مقامي دا
 وغوښتل چې الحمد لله ووايه، او دويم اقتضاء ذاتي غواړي چې لله الحمد ووايه، نو مونږ اقتضاء
 مقامي له ترجيح وركړه په اقتضاء ذاتي باندې، ځكه چې بلاغت موافقت د كلام د مقتضي الحال
 والمقام ته وائي نو ځكه يې وويل چې و**تقديم الحمد** باعتبار **نه هم نظراً الى كون المقام مقام الحمد**، ځكه چې
 مانن لوی كار كې شروع كوي او لوی كار كې شروع بغير د ستاينې د الله نه نه كيږي، دا وروستو
 عبارت دي مخكې سره لگوي، چې **لكن ذكر الله هم نظراً الى ذاته** ليكن چې دا اقتضاء مقامي او
 اقتضاء ذاتي تعارض راشي نو ترجيح به اقتضاء مقامي ته وركوو، ځكه بلاغت په دې كې دی، چې
 مطابقت د كلام د مقتضي الحال سره دېته وائي، معترض راغلو شبه يې وكړه چې يا هلكه دوی لپاره
 نظير شته دی چيرته، ما ته نظير وښايه چې اقتضاء مقامي او اقتضاء ذاتي كې تعارض راغلی وي، او
 بيا ترجيح يې وركړی وي اقتضاء مقامي ته په ذاتي باندې وائي و**كما ذهب اليه صاحب الكشاف في تقديم**
الفعل في قوله تعالى: اقرأ باسم ربك الذي الى ما سيحیی، نو دلته قراة وصف دی اسم ربك ذات دی، نو قراة

یہ مقدم کرو خکہ چہ دلشہ کہ مقام مقام د قراۃ دی، اگر چہ اسم د اللہ مقدم دی ذاتاً، لیکن مقاماً قراۃ مقدم دی، خکہ چہ د مقام بہ لحاظ سرہ قراۃ مقصود دی، نو خکہ یہ وویل چہ اقراء باسم ربک، او باسم ربک اقراء یہ ونہ ویل دا خلور غرضونہ ختم شول

ترجمہ توضیح ہو یعنی دا اسم د اللہ، فی قوله الله، اسم اسم علم دی دلشہ مقابل د اسم کنیہ او لقب دی، او مقابل د فعل او د حرف نہ دی، للذات الواجب الوجود، واجب الوجود یعنی ضروری الوجود دی، ضروری الوجود دا معنی چہ ذات کہ محتاج غیر تہ نہ دی، وجود یہ د غیر نہ مستفاد نہ دی، بہ خپلہ ضروری الوجود دی او المستحق لجميع للعالم چہ لائق دی بہ استحقاق ذاتی سرہ د تولو صفاتو کمالیہ و لبارہ، محامد، جمع د محمدہ بہ معنی د حمد مراد صفات کمالیہ، د تولو ستاینو لائق اللہ دی

ماتن وویل قوله علی ما انعم؛ شارح ورسرہ لگی ای علی انعامہ دی کہ شارح اشارہ وکرہ دوو دعوتہ، یو دی دعوتہ تہ چہ دی ما انعم کہ ما مصدریہ دی، دویم دی دعوتہ اشارہ وکرہ چہ ما موصولہ نہ دہ، یو دعوتہ ایجابی شوه بلہ دعوتہ سلبی شوه، اوس دلیل بہ دعوتہ سلبیہ باندی خہ دی چہ ما موصولہ نہ دہ، نو دلیل دا دی چہ یا هلکہ کہ ما موصولہ شی نو دا فاسدہ دہ لفظاً ہم او معناہم، لفظاً خنگہ فاسد دی؟ خکہ چہ موصول بہ صلہ کہ عائد غواړي، نو بیا احتیاجی حذف دعائد تہ راخی، نو بیا، بہ تہ وایی چہ علی الذي انعم بہ، دہ حذف تہ حاجت راخی، نو کہ معترض شبہ وکړي والعائد المفعول یجوز حذفہ، نو دا خو خہ فساد نہ دی، دا فساد فساد دی، نو دی وائی چہ یا هلکہ دلشہ خو فساد نشته خو وروستو معطوف کہ فساد راخی، خکہ چہ وطم معطوف دی بہ انعم باندی، نو دلشہ چہ حذف د عائد وشو نو هلشہ بہ ہم تہ حذف کوي محذوف بہ منی وعلمہ بہ وائی، او هلشہ کہ حذف نہ صحیح کیږي، خکہ هلشہ کہ مفعول ثانی صراحۃ ذکر دی چہ علم ما لم نعلم او مفعول اول نا دی، علمنا ما لم نعلم او قانون دا دی چہ معطوف بہ حکم د معطوف علیہ کہ وې فیما یجوز فیما یمنع نو اوس بنکته بہ معطوف علیہ کہ خو حذف صحیح کیږي خو برہ بہ معطوف کہ نہ صحیح کیږي، نو دا فاسد شو، او دریم بہ دی کہ فساد معنوی دی، خکہ کہ ما موصولہ شی، نو خمد بہ بہ نعمت باندی راشی، یعنی ستاینہ ثابت دہ اللہ تہ علی الذي انعم بہ یعنی د وجہ د هغې شی نہ چہ هغه شی نعمت دی، او نعمت اثر د انعام دی، انعام صفت د اللہ دی نعمت کول، او قانون دا دی چہ حمد بہ نعمت باندی بہ واسطی د انعام سرہ کیږي، او حمد د اللہ انعام سرہ یعنی د انعام د وجہ نہ یې کوي نو بالذات رحمت کیږي او قانون دا دی چہ حمد بالذات اولی دی د حمد بالواسطہ نہ، حمد بالذات او بلا واسطہ اولی دی د بالواسطی نہ، نو دا دعوتہ سلبی ثابتہ شوه چہ ما موصولہ نہ شی کیدلی اوس هر چہ دہ دعوتہ ایجابی چہ ما مصدریہ ولې متعین شو، حالانکہ ما لس قسمہ نہ راخی؟ تاسو وایی چہ ما مصدریہ خکہ متعین شوه، چہ نوری نہ صحیح کیږي، ما موصوفہ نہ صحیح کیږي، خکہ د

هغې حکم او موصولي حکم یو دی، ما استفهامیه نه صحیح کیږي، فساد د معنی راځي، ما نافییه نه صحیح کیږي د هغې په مقابلې کې الا راځي، یا لما راځي، ما شرطیه نه صحیح کیږي ځکه وروستو جزا نشته دی، ما تامه نه صحیح کیږي ځکه فساد د معنی راځي، هغې نه تعبیر په شی سره کیږي، ما صفتیه نه صحیح کیږي، ځکه هغه ښکته موصوف غواړي، او موصوف دلته نشته دی (۱)، نو چې نورې صحیح نه شوې نو مصدریه پاتې شوه.

شارح شبه کوي او د شبهې نه وروستو جواب کوي، وائي. ولم يتعرض وائي ماتن تعرض ونه کړو لپاره د «منعم به» دې کې یې اشاره وکړه اعتراض ته، چې یا هلکه په مقام د نعمت کې مُنعم او نعمت او منعم به د دې ذکر ضروري وي، نو منعم خو الله شو او نعمتونه د الله لاتعد ولا تحصى شو، او منعم به لپاره یې تعرض نه دی کړی، ولي ته یې تعرض ونه کړو دا ولي؟ نو که اوس په دې شبهې باندې څوک شبه وکړي، چې یا هلکه منعم به ته ماتن تعرض کړی دی، ځکه دا علم منعم به دی کته، او دارنگه ایتاء الحکمة منعم به دی، علم الشرائع الله مونږ ته را کړی دی، فصل الخطاب منعم به دی، نو دا خو دی منعم به نو ته څنگه وائي تعرض یې نه دی کړی چې لم يتعرض، نو دینه تاسو جوابونه وکړئ، یو دا چې صراحة مراد دی یعنی ولم يتعرض للمنعم به صراحة وتفصيلاً نه دی کړی، تعلیم البیان اجمالاً او اشاره کیږي چې دا منعم به دی، صراحة نه دي ويلي، یا دویم جواب وکړئ چې دلته د منعم به نه مراد منعم علیه دی، لکه مطلق کې د غسې دي چې ولم يتعرض للمنعم علیه، نو دلته ذکر د منعم به سهوه ده د کاتب نه چې منعم علیه ترې مراد دی، ایها ما: سره جواب کوي شارح چې یا هلکه زه منعم به یا منعم علیه ذکر کوم، نو ذکر لپاره درې طریقې دي، یا منعم علیه یا منعم به ذکر کوم تفصيلاً یا به ذکر کوم اجمالاً یا به بعضې ذکر کوم او بعضې به نه ذکر کوم، نو که تفصيلاً ذکر کومه نو لقصور القصوره عن الإحاطة به ماسره داسې عبارت نشته دی چې هغه ټول منعم به ته شامل شي ځکه الله وائي: ولن تعدوا نعمته الله لا تحصوها او که اجمالاً ذکر کوو نه نو بیا لقصور العبارة عن الإحاطة به بیا هم قاصر کیږي، ځکه اجمال کې قصور وي، نو بیا هم قصور راځي عبارت کې تفصيلاً نه شو، او که بعضې ذکر کوم او بعضې نه ذکر کوم نو بیا لئلا يتوهم الاختصاصه بشي دون شي بیا به دا توهم کوي چې یا هلکه کوم مذکور دی، نو هغه منعم به دی، او غیر مذکوي منعم به نه وي.

قول للثمن وعلم: گوږه اوس دلته کې مفعول اول مقدر دی یعنی اصل کې داسې دی وعلمنا، او فاعل، ضمير الله ته راجع دی، معترض راغی هغه شبه وکړه، یو شبه دا چې یا هلکه تعلیم البیان ای الماخوذ

من البيان ما لم نعل كفي سجع به ميم باندې راغله، اوس سائل سوال وكړو چې بيان څه شي ته وائي؟ نو وي ويل چې والبيان هو للنطق الفصيح للعرب عما في الضمير بيان هغه منظوق فصيححه دى چې ظاهر وونكى وي، مظهر وي د عما في الضمير نه ظاهر وونكى وي د هغه څه نه چې په زړه كې وي قوله: والصلاة والسلام على سيدنا محمد خير من نطق بالصواب والفضل من اوتي الحكمة:

شارح ورسره ولگول چې اى علم الشرائع (د اوتي الحكمة) سره دې كې غرض د شارح تفسير د حكمت كوي، حكمت عبارة دى د علم نه په شرايع باندې، اوس شرايع عام دى عمليات وي كه اعتقاديان وي، الله واحد، الله سميع، الله بصير، عذاب القبر حق، وزن الاعمال حق، دي باندې علم دى ته هم حكمت وائي او كه نه شرايع د قبيلي د اعمالو نه وي، لكه الصلوة فرض، الزكوة فرض الحج فرض الصوم فرض، دي باندې هم علم راوستو ته حكمت وائي، نو يو غرض د شارح دا چې تعين مصداقي يې د حكمت وكړو، چې د حكمت نه مراد علم په شرايعو باندې دى، حكمت نه مراد هغه حكمت د حكما نه دى مراد، دويم غرض د شارح وجه د تخصيص بيانوي چې نعمتونه د الله خو نور هم ډير وو، نو مائن دا حكمت ولې خاص كړو، نو شارح وويل حكمت علم الشرائع ته وائي، علم الشرائع قوانين كلية ته وائي، ځكه جزئياتو انضباط نه شو كيداى، نو نعمت الحكمة يې ځكه خاص كړو، دويم شارح ورسره ولگول چې وكلم ما ولاق الحق دويم تفسير د حكمت كوي، چې دويم حكمت وائي هر هغه څه ته چې هغه موافق وي د واقع سره حق سره، اوس دې دواړو تفسيرينو كې فرق څه دى، فرق دې كې دا دى چې دا اولنى تفسير خاص وو، او دويم تفسير عام دى، ځكه مخكښينى تفسير "الفاعل مرفوع" دارنگه "ويشترط في الشكل الاول ايجاب الصغرى" دپته شامل نه وو، ځكه دا الفاعل مرفوع او ويشترط... الخ شرايع دي؟ شرايع نه دى او دا دويم علم للشرائع ته هم شامل دى، او الفاعل مرفوع ته هم شامل دى، او دارنگه ويشترط في الشكل الاول ايجاب الصغرى ته هم شامل دى، نو دا عطف د عام اوشو په خاص باندې كلام ولاق الحق ته حكمت وائي، نو الفاعل مرفوع، المفعول منصوب، نو دا كلام موافق نفس الامر سره دى، نو دپته هم حكمت وائي

قول الشارح: وثوبك فاعل الالته، دې نه غرض د شارح اعتراض كوي، اعتراض ته شارح اشاره وكړه چې مائن فاعل د ايتاء پريښودو يعنې په اوتي كې اتي يې ونه ويل اوتي يې وويل مجهول او چې اتي يې ويلى وي نو ضمير به په كې الله ته راجع وو، نو ولي يې فاعل د ايتاء پريښودلو او عدول يې وكړو مجهول ته، حالانكه معلوم اشرف دى په نسبت سره مجهول ته، نو جواب كوي لان هذا الفعل لا يصلح الا لله، ځكه چې دغه فعل د وركولو د علم الشرائع دا صالح نه دى مگر د الله لپاره نو دلته كې ترك د فاعل د ايتاء د وجې د شهرت نه، او تعيين د وجې نه شوى دى، او تاسو هداية النحو كې ويلې دي، چې كوم وخت كې فاعل مشهور شي كنه، او متعين وي نو هلته كې فاعل پريښودلى كيږي، او هلته

کې عدول کېږي د معلوم نه مجهول نه

فیه: **والمصطلح الخطاب:** شارح ورسره ولگول چې ای الخطاب المفصول دي کې یې اشاره وکړه چې اضافت د فصل خطاب ته دا اضافت د صفت دی موصوف ته، نو گوره په تفسیر کې خطاب موصوف شو او فصل صفت شو، نو اوس شبه راغله چې یا هلکه فصل موصوف نه شي واقع کېدای د خطاب، ځکه فصل تمیز ته وائي او خطاب خو تمیز ته نه وائي، او صفت موصوف کې صفت حمل وي په موصوف باندې، نو د فصل حمل خو په خطاب باندې نه دی صحیح، نو دینه ده دوه جوابونه وکړل، یوې په المفصول سره وکړو، او دویم جواب وروستور اخی چې **او الخطاب الفاصل بین الحق والباطل** چې یا هلکه دلته کې فصل په معنی د مفعول سره دی، معنی دا چې هغه خطاب چې جدا کړی شوی دی، د یو بل نه جدا کړی شوی دی، او د مفصول حمل په خطاب باندې صحیح دی، دا ورسره شارح ولگول چې **الین الی یتینه البین** الذي سره دفع د اعتراض کوي، اعتراض دا وارد شو، چې یا هلکه خطاب خو توجیه الکلام الی الغیر ته وائي، نو هغه مفصول کېدای شي؟ هغه خو بسیط وي، او مفصول مرکب غواړي، ځکه توجیه خو معنی مصدري ده بسیط ده، هغه مفصول نه وي، مفصول خو ترکیب غواړي، نو ده جواب وکړو چې **الین الی یتینه** یا هلکه خطاب په معنی د توجیه الکلام الی الغیر سره نه دی، خطاب په معنی د کلام موجه سره دی، ځکه بین څوک دی، کلام موجه وي توجیه نه وي

یتینه من یخاطب به: نه غرض دفع الاعتراض یا هلکه کلام مفصوله، کلام موجه مفصوله دا خو هر یو خطاب ته ورته ټللی شي، دا مختصر المعاني هم کلام موجه مفصوله دی، شرح جامي هم دی کافی هم دی، سلم هم دی، او حاله که تاسو د کلام مفصوله مصداق قران گرځوئ، نو دا مصداق گرځول صحیح شو؟ نو ده جواب وکړو یتینه، چې مومي دې لره یعنې الذي لره بین هغه څوک چې هغه خطاب کوي په دې الذي سره، نو د من یخاطب به، نه متکلم مراد شو الذي یجده بیناً من یخاطب به، یا الذي یتینه، چې مومي دې لره بین من یخاطب به، یعنې مومي دې لره بین هغه څوک چې خطاب کولی شي هغه سره په دې باندې، نو مراد تري مخاطب شو، شبه یا هلکه مبین خو دغه مختصر المعاني هم دی، شرح جامي او سلم ټول بین دی، مخاطب ته هم او متکلم ته هم، نو وائي: **ولا یلتبس علیه:** (دې عبارت سره) شارح دفعه د دغه مخکې کلام نه چې کوم اعتراض فهم شو جواب کوي، یعنې هیڅ گډوډ والی په دې باندې نه وي، تعارض تناقص، فصاحت بلاغت په اعتبار سره هیڅ اشتباه او التباس پرې نه وي، نو دغسې د بل چا کتاب کېدای شي بغیر د قران نه، **وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا** کثیر ادریم جواب کوي د هغه اصل اعتراض نه چې فصل صفت د خطاب نه شي کېدلی نو دي دویم جواب کوي **او الخطاب الفاصل** الخ او حق او باطل کې جداني راوستل منحصر چا کې دي چې؟ قران کې قول للقرن وعلى الله، او افاضه د خیر دې وی په ال د محمد باندې، سائل سوال وکړو چې یا هلکه دا ال

اسم برآسه دی که نه منقلب دی، نو ده (شارح) جواب وکرو چي اصله اهل يعني دا اسم برآسه نه دی بلکه منقلب دی، اهل، يا هلكه دليل پري څه دی؟ وائي بدليل، تصغير دی اهيل راغلی دی، اوس که چري دا لفظ برآسه وي، نو تصغير د دي اويل به راغلی وو، او تصغير دليل جوړ پري د اصل لپاره ځکه وايي چې تصغير رد کوي اشياء لره خپل اصل ته، د جمعي نه تصغير چې راوړي نو اول به رد مفرد نه کوي بيا به تصغير جوړوي تشنيه نه چې راوړي نو اول به رد کوي واحد ته نو بيا به تصغير جوړوي، او تصغير ولي اشياء لره خپل اصل ته رد کوي؟ وائي د دي لپاره چې لازم نه شي اجتماع د فرعيينو ځکه چې منقلب عنه اصل وي د منقلب، مفرد اصل وي د تشني او جمع، او منقلب او تشنيه او جمع د منقلب منه او مفرد فرع وي، او تصغير هم فرع دی د مکبر، نو که اوس تشنيه او جمع مفرد رد واحد ته نه شي او منقلب رد منقلب عنه ته نه شي او تصغير راوړي نو اجتماع د فرعيينو به راشي، او اجتماع د فرعيينو لايجوز دی، نو دی وائي هلكه په دي منقلب او منقلب عنه کې فرق بيا څه دی؟ نو فرق ته دي اشاره کوي، **وخص استعماله في الاشرف** او خاص کړی شوی دی استعمال د دي ال په اشرافو ذوی العقول کې، ذوی العقول قيد په کې کيدی، نو اوس آل المسجد وآل الحرم نه شي ويلي، آل الکعبة نه شي ويلي، ځکه که ال دی خو ذوی العقول نه دی، نو آل په اشرافو کې وي، نو اوس شبه راغله چې ستا قاعده منقوضه شوه په **(وَاعْرِضْنَا إِلَىٰ عِزِّكَ)** باندې فرعون خو اشرافو نه ندی، تاسو ووايي چې شرافت عام دی که دنيوي او که اخروي وي، نو هغه ته اگر که شرافت اخروي نه وو خو دنيوي وو، او په خلاف د اهل نه هغه په اشراف او غير ذوی العقول کې هم مستعمل پري، نو اوس اهل الحانک واهل الحجام ويلي شي، اشراف دی؟ دارنگه اهل الکعبة اهل الحرم ويلي شي، اهل مسجد اهل القرية ويلي شي، او دويم فرق دا دی **وولي الظاهر** يعني خاص شوی دی استعمال د ال په اولی الخطر کې، امور عظامو کې مستعمل پري، نو ال الحجام وغيره نه شي ويلي او اهل الحجام وغيره ويلي شي.

قول للاثين الاصل: وقال الشارح جمع طاهر، شارح په اظهار کې تحقيق صيغي کوي، چې اظهار مفرد دی که نه جمع دی، چې جمع شي نو مفرد د طاهر دی که طاهرة دی، اول نه جواب وکړو چې جمع، جمع دی او مفرد نه دی، بيا چې جمع شو نو جمع د طاهر دی د طاهرة نه دی، معترض شبه وکړه چې يا هلكه فاعل چيرته په افعال باندې جمع شوی دی؟ نظير يې چيرته شته؟ ويل هو، کصاحب واصحاب. **قول للاثين:** وصاحبته الاخلاء او افاضه د خير دي وي په صحابه و د محمد باندې چې چون کړی شوی دی، جمع خير، هلكه اخيار جمع ده که مفرد؟ تحقيق د صيغي کوي، او چې جمع شي نو جمع د خير ده او که د خير ده، نو دي جواب وکړو چې جمع ده مفرد نه دی، او جمع د خير دی د خير نه ده، خو خير او خير کې تجنيس وو نو وي ويل چې بالتشديد، خير، اوس دا خبره چې اخيار د خير بالتخفيف لپاره جمع ولي نه ده؟ نو وائي ځکه چې خير شي نو خير اسم تفضيل دی، او اسم تفضيل نه جمع تکسير نه شي

راتللی، او اظهار خو جمع تکسیر دی او د اسم تفصیل نه خو جمع مذکر سالم راځي او تکسیر نه شي راتللی، نو خیر بالتشديد صفت مشبه شو، او د صفت مشبه نه جمع تکسیر راتللی شي، دویمه وجه دا ده چې که اخیار جمع د خیر بالتخفيف سره شي، نو دا د اسم تفصیل صیغه شوه مخفف شو د اخیر من نه، نو د دې مفضل علیه یا به صحابه وائي یا به غیر وائي نو که صحابه وائي نو بیا خیریت د شی په خپل نفس باندې راغلو او که خیریت په غیر وائي نو بیا نفس خیریت په غیر کې هم موجود دی، نو نفس خیریت کې صحابه او غیر شریک شو، او صحابه و سره خیریت د غیر په نفس خیریت کې جائز نه دی، نو خیر بالتخفيف نه کیدو، دا دویمه وجه شوه، دریمه وجه دا ده، چې تخفيف سره شي نو هغه جمال ظاهري ته وائي چې ظاهري په حلیه په لباس کې غوره وي، او خیر چې بالتشديد شي نو هغه جمال باطني ته وائي، باطن یې پاک وي تقوی وي، زهد وي، او کمال باطني تقوی کې دی ظاهري کې نه دی، د دې د وجې نه خیر بالتشديد ځکه شو، او بالتشديد سره باطني کمال او تقوی ته وائي ځکه زیاده د حروفو دلالت په زیاده د معنی باندې کوي.

فیل للقتل: اما بعد: ماتن وویل اما بعد. شارح ورسره لگوي وهو من الظروف الزمانية، د دې ځای نه تر وروستو فلما پورې څو اغراض دي، یو غرض د شارح یو حالت د بعد بیانوي د احوالو ثلاثه و نه ځکه د بعد لپاره درې حالات دي، یو دا چې د دې مضاف الیه په لفظ کې ذکر شي نو دا معرب دی، دویم حالت دا دی چې د دې مضاف الیه حذف شي نسباً منسیاً، د لفظ نه هم او د نیت نه هم نو بیا دا معرب دی، لکه فصاح لې قشربا وکنت قبل ادریم حالت دا دی چې د دې مضاف الیه دي لفظ نه حذف شي او نیت کې مراد وي، په دغه وخت کې دی مېني بر ضمه به وي، نو شارح دا دریم حالت بیانوي، چې دلته کې د دې مضاف الیه د لفظ نه غورځیدلی دی او نیت کې مراد دی، نو دا مېني شو، اوس نفس بیا ولې راغله؟ وائي ځکه چې دې د حرف سره مشابه شو په احتیاج کې لکه حرف محتاج دی ضم د ضمیمې ته نو دې محتاج دی مضاف الیه معنوي ته، او حرکت باندې بنا ولې شو ځکه بنا عارضي راغله، مېني الاصل نه دی، او په ضمه باندې مېني ولې شو، ځکه وائي دا حرکت قویه دی، نو دې به جبریه وگرځي، لپاره د هغه مافات په حذف د مضاف الیه باندې، یو غرض د شارح دا شو، دې غرض ته یې اشاره وکړه په دې ټکي سره چې هو من الظروف الزمانية للبنية چې دا د حروف زمانیه و مېني و نه، للقطعة عن الاضالة، دا صفت تعلیلیه دی، د دې مېني لپاره، یعنی مېني ولې دی؟ ځکه چې منقطع دی د اضافت نه، لفظ کې اضافت نه منقطع شو اگر چې نیت کې مراد دی، دویم غرض د شارح تعیین د هغه مضاف الیه معنوي کوي، چې یا هلکه هغه څه دی، هغې ته اشاره وکړه په بعد الحمد والصلوة سره، دریم غرض د شارح څه دی؟ بیان د عامل د بعد کوي، چې یا هلکه د بعد عامل څه دی؟ ځکه چې دا د ظروفو زمانیه و نه شو، نو د ده عامل څوک دی ځکه دا عامل غواړي هغې ته یې اشاره وکړه. والعامل فيه مساويي عامل په دې کې اما دی، نو شبهه

راغله چي يا هلكه اما خو چيرته په عواملو كي نه دي شمار شوي، نو اما ته عامل ويل صحيح شو كه خطا؟ خكه دا په حروف معانيو عاملو كي شمار شوي دي؟ خكه اما خو يو تفصيليه راخي او بله ام استينافيه راخي، هغه خو عامل نه وي، نو دي جواب وكړو لنډتياها عن الفعل يعني يا هلكه اما عامل اصالة نه دي خو نيابة كيداي شي، ويل خكه دا نائب دي د فعل نه، څلورم غرض د شارح دهغه فعل محذوفه اظهار ته اشاره كوي، يعني اصل د دي كلام ته اشاره كوي، چي اما عامل نيابة شو، نو اصل كلام څنگه شو، نو هغي ته يې اشاره وكړه مهما يكن من شي بعد الحمد والصلوة هر يو وقت د اوقاتو نه چي موجود شي پس د حمد او صلوة نه نو علم البلاغة او توابع اجل او اذق به وي، او يوشم د اشياء نه خو بعد الحمد والصلوة موجود دي كه بل څه نه وي نو ذات د الله خو موجود دي كنه، نو د علم البلاغة او توابع اجل او اذق كيدل هم يقيني شو، پنځم غرض د شارح تركيب كوي د اصل، هغي ته يې اشاره وكړه، ومهما ههنا ههنا كي يې اشاره وكړه چي هر ځاي كي نه كله مهما ظرف معمول واقع كيږي مبتدا نه شي واقع كيدى لكه: **وقالوا مهما تاتنا به من اية لتسعرنا** نو دلته ظرف دي مبتدا نه ده، نو وائي چي مهما دلته كي مبتدا دي، **والاسمية لازمة للمبتدا** او اسميت لازم دي د مبتدا سره، خكه مبتدا څه ته وائي؟ هو الاسم المجرد عن العوامل، نو اسميت لازم شو، ويكن شرط او يكن فعل شرط دي په معنى يوجد سره، **والفاء لازمة له**، او فاء لازم وي د جواب د شرط سره، له كي حذف د مضاف دي اى لجوابه، يا هلكه كله كله د فاء په ځاي خو اذا مفاجاتيه راخي، لكه **انما هم يفتنون** كي، جواب يې وكړو چي غالباً، خكه غالب فاء لازم دي او كله كله د هغه فاء په ځاي په اذا: باندې اكتفاء وشي، نو فاء ته بيا ضرورت نشته دي، نو تركيب يې وكړو

شپږم غرض د شارح سراو لم وائي لپاره د زيادت د بعد پس د اما نه، چي يا هلكه دا بعد يې دا اما نه پس ولې ذكر كړو دپته څه حاجت وو، نو دپته يې اشاره وكړه په **لعين تضمنت اما**، سراو لم وائي دا دي چي كله چي متضمن شو اما، يعني ونيول دي اما په ضمن كي معنى د ابتداء لره، اما متضمن شوه او معنى د ابتداء متضمن شوه، **والشرط**، او دارنگه دي ونيول په ځان كي ضمن كي معنى د شرط هم، نو بيا اما متضمن او معنى د شرط متضمن شوه، نو د دي تضمن د وچي نه **لزمها الفاء** دا ولگوي د حين **تضمنت اما معنى الشرط** سره خكه د شرط سره فاء لازم وي، او **وليصق الاسم ولگوي**، د **تضمنت اما معنى الابتداء** سره، يعني چي كله دا اما متضمن شوه معنى د ابتداء لره نو لازم شود دي سره لصوق د اسم، د **لصوق** يې ولې وويل؟ خكه عين اسم خو مونږه اما ته ويلي نه شو، خكه اما خو د مهما په ځاي قائم شو، نو اما خو حرف دي، نو عين اسم مونږ نه شو ويلي، مونږ د اما سره لصوق د اسم وكړو چي بعد دي، نو مبتدا خو عين اسم وي نو عين اسم خو مونږ نه شو موندلى، خكه اما خو حرف شو، نو لصوق د اسم ورسره مونږ زيات كړو، **فاما**، دا مفعول له دي د دي لزمتها: لپاره، لازم شو د دي اما سره فاء او لصوق

د اسم، اقامة لازم لپاره د اقامت د لازم چې فاء او اسميت دى په مقام د ملزوم كې چې مبتداء د شرط دى، معترض راغى شبه يې وكړه چې يا هلكه اقامه د لازم خو په خاى د ملزوم كې ونه شو، خكه د مبتداء په خاى خو اما راغله او بعد خو د دې نه وروستو راغلو نو اسميت خو قائم په خاى د مبتداء كې نه شو او د شرط په خاى قائم شوه اما فاء خو وروستو په لما كې راغلي ده، يعنې فلما ويلي شوي ده نو دا خو اقامه د لازم په خاى د ملزوم كې راغلى، نو ده جواب وكړو چې **بقاء لاشوه في الجملة** وائي هغه اثر د ملزوم پاتې شو چه هغه اسميت او فا دى هغه پاتې شو او اقامت حقيقي نشته دى، شبه يا هلكه اثر خو هم پاتې نه شو كنه، اثر خو به هله وو چې دغه اسميت د مهما په خاى راغلى وي، او دغه فاء د يكن په خاى راغلى وي، نو وي ويل چې **في الجملة** په دې يې جواب وكړو دا في الجملة اقامه او ابقاء دواړو سره ولگوي، يعنې دا اقامت دى كه ابقاء ده، دا دواړه في الجملة راغلو، في الجملة دا معنى چې كامل را نغلو خو بونى د ملزوم په كې راغلو.

قول لائق: فلما: اوس لما درې قسمه دى، يو لما په معنى د الاسره راخي لكه ان كل نفس لما عليها حافظ. دويم لما جازم للمضارع راخي لكه كلا لما يقض ما امره، دريم لما په معنى د اذا شرطيه راخي، او ظرف راخي، نو اوس پته ونه لگيده چې په دې فلما كې دا لما د څه لپاره شوه؟ خكه كه د الا په معنى سره كوي نو هغه مخكې نفي غواړي او دلته مخكې نفي نشته دى، او جازم للمضارع كوي نو هغه مضارع غواړي او دلته كې، كان خو ماضي ده مضارع خونه ده، نو شارح جواب وكړو، چې هو ظرف چې دا ظرف دى، شبه يا هلكه لما خو حقيقه ظرف نه دى خكه د ظروفو نه خو چيرته لما نه دى شمار شوى، نو ده وويل نه په معنى كې ظرف دى بمعنى لادى، ظرف معنوي دى په معنى د اذا سره دى او لفظي ظرف نه دى، شبه يا هلكه ظروف خو دوه قسمه دي، يو هغه دى چې هغه ظرف محضه وي لكه مذ منذ شو او يو هغه دي چې هغه متضمن وي شرط لره، نو دغه لما په معنى د اذا سره شو، نو اوس ظرف متضمن شرط لره دى او كه شرط محضه دى، ويل نه نه، يستعمل استعمال الشرط، دا استعمال يې په شان د استعمال د شرط، يا متضمن شرط لره كيږي، شبه يا هلكه مونږ ته به قرينه څه وي؟ چې دلته كې لما ظرف دى او دلته كې جازم للمضارع دى، او دلته كې په معنى د الاسره دى، وائي قرينه به دا دي چې **فله فعل ماضى لفظاً او معناً** يعنې چې نژدې دي سره وروستو د دې نه فعل ماضي لفظاً يا معناً راغلى وو، نو پوهه شه چې دلته كېن لما په معنى د اذا سره دى، او متضمن ده معنى د شرط لره، معنوي مضارع د پته وائي چې مضارع باندې لم داخل شي نو هغه په معنى د ماضي معنوي سره وي، صرف بهاني كې تاسو ويلي دي، نو دلته كې كان راغلو او دا ماضي ده لفظاً نو پته ولگيده چې دلته كې لما په معنى اذا سره شرطيه ده.

قول لائق: هكان علم البلاغة: يعين مصداقي د علم بلاغت كوي چې بلاغت څه شى دى او څو قسمه

دى. نو وي ويل هو المعاني والبيان وتوابعها شارح ورسره مخكې علم راووستو دې سره يې اشاره وكړه چې وتوابعها په جر سره عطف دى، په والبلاغة باندې، هغې نه مخكې علم وو، نو دينه مخكې هم علم مراد شو، د توابع د بلاغت تعيين مصداقي كوي، وهو البديع: چې بديع دى، څه دى؟ من اجل العلوم قلنا وادقها سرأ: لوى د علومو نه په اعتبار د مرتبي سره او باريك د دې علومو نه په اعتبار د نكاتو سره، اوس الله سره دليل وائي د ادقها سرأ لپاره، لف نشر غير مرتب دى، او لف نشر غير مرتب يې ځكه وكړو لپاره د قرب د دليل د مدعى سره، ځكه ادقها سرأ دعوى قريبه وه نو د دې دليل يې هم ورسره نژدې ذكر كړو، اوس مائن وويل چې الله نو شارح تعيين د مرجع كوي چې اې بعلم البلاغة وتوابعها. دويم دفع د اعتراض يې وكړه چې ضمير دمفرد دى او بلاغت او توابع خو دوه دي، راجع او مرجع كې مطابقت رانغلي؟ نو جواب يې وكړو، چې دا به ضمير علم ته راجع دى، او دا البلاغة او دا توابعها دا قيد د مرجع دى، او قيد د مرجع د مرجع نه خارج وي، اوس بهر نه معترض شبه وكړه چې الله ظرف دى د دې متعلق څوك دى؟ نو تاسو جواب وكړئ بهر نه چې دا متعلق دى وروستو يعرف پورې نو ظرف لغوي شو، نو بيا بهر نه شبه راغله چې دا وروستو متعلق شو يعرف پورې نو دا معمول د يعرف شو نو معمول مؤخر وي د عامل نه نو دا مقدم ولې شو؟ نو ده جواب وكړو چې لا بغيره چې يا هلكه تقديم دلته كې د حصر او د قصر لپاره شوى دى يعنې خاص په دې علم البلاغة سره يعرف دقائق العربية واسرارها دى، معترض شبه وكړه چې حصر خو نه صحيح كيږي، ځكه كله دقائق العربية او اسرار سړى په سليقه سره معلوموي نه په علم البلاغة سره لكه عرب العربية شو، نو حصر په دې پورې صحيح شو نو ده جواب وكړو من العلوم يا هلكه حصر اضافي دى حصر حقيقي نه دى، او سليقه او ذوق د علومو نه نه دى، يعنې زه په اعتبار سره نورو علومو ته وايم چې خاص په دې علم سره دقائق او اسرار معلومېږي، نه په بل علم سره معترض شبه وكړه چې يا هلكه علومو نه كل علوم مراد شو، ويل نه نه، علوم نه مراد علوم ادبيه مراد دي، كالتفة والتلو والتصرف، يعرف دقائق العربية واسرارها، دا صغرى شوه، او هر هغه شى چې دغه رنگه وي نو اداق سرأ وي، نو دا تبيجه راووتله چې فيمكن من اداق العلوم سرأ.

قول للآتين: ويكشف عن وجوه الاعجاز في نظم القرآن استارها: شارح ورسره لگوي، چې اې به يعرف په دې كې يې اشاره وكړه چې دا يې كشف عطف دى په يعرف باندې، د هغې نه مخكې به، او ادا وو، نو دلته هم شارح ادا او به راوويستل، ځكه چې ما قبل د معطوف عليه نه كالمعاد وي په معطوف كې يعرف سره يې ترجمه د يې كشف وكړه، اشاره يې وكړه چې يې كشف په معنى د يعرف سره دى، او دا يې چې وويل چې ان القرآن معجز نو دا يې حاصل المعنى ته اشاره وكړه، چې عن وجوه الاعجاز في نظم القرآن استارها د دې قول عبارت حاصل المعنى دا ده چې قرآن معجز دى، لكونه: دا دليل وائي لپاره د اعجاز القرآن چې

قران معجز دی، عاجز کوونکی دی خصم او مقابل لرہ د اتیان نہ پہ مثل خپل باندې، خکه چې لکونه
 فی اعلی مراتب البلاغة، د وجې د کیدو د قران نہ پہ اعلی مراتبو د بلاغت باندې، دا صغری شوه، او هر
 هغه کلام چې شان یې دارنگه وي، کبری مطوی ده نو هغه اجل العلوم وي، نو نتیجه دا راغله چې قران
 معجز شو، یا دا ووايي چې هر هغه کلام چې دارنگه وي نو هغه اجل العلوم وي، نو قران اجل العلوم
 شو، نو د اول دعوی لپاره دلیل شو، اوس هر چې دی دلیل د صغری چې قران په اعلی مراتبو د بلاغت
 باندې ولې دی؟ نو دلیل د صغری دا چې لاشتماله على التعلق والاسرار الغلجة عن طوق البشر وهما وسيلة الى
 تصديق النبي عليه السلام او دا معرفت د اعجاز القران وسیله ده تصدیق د نبی علیه السلام ته، وهو وسیله
 الى الفوز بجمع السعادات او دغه تصدیق النبی ﷺ وسیله ده د کامیابی لپاره په ټولو کامیابیو
 باندې دنیوي او اخروي لپاره، او کوم شی چې هغه وسیله وي د ټولو سعادتو د نیويو او اخرویو لپاره
 نو هغه اجل العلوم وي، نو فیکون من اجل العلوم، ولې؟ لکون معلومه وغاينه من اجل المعلومات
 والغايات دا لکون معلومه... الخ دلیل د کبری شو، خکه معلوم د دې اعجاز القران شو، خکه چې
 معلوم د دې او غایه د دې، غایه د دې سعادت دنیوي او اخروي، نو دا من اجل المعلومات والغايات
 شو، اوس شارح په دې متن کې تشبیه ذکر کوي په دوو طریقو سره، تحقیق المقام کوي په بیان د دوه
 طریقو د تشبیه سره په متن کې، اوس دا اول طریقه د تشبیه شارح مخکې کړه په دویمي باندې، سره د
 دې نه چې په اوله طریقه کې دوه استعاري راځي، او په دویمه طریقه کې درې راځي، او کوم کلام کې
 چې خومره استعاري زیاتې وي نو دومره په هغې کې لذت زیات وي، نو دا دویمه ښه ده نو په کار وه
 چې دا یې مقدم کړی وی نو شارح دا دویمه ولې مقدم کړه؟ جواب دا دی چې شارح د پته نظر کړی دی
 چې دې اوله طریقه کې دوه استعاري راغلې نو دا بمنزله المفرد ده، او په دویمه طریقه کې درې
 استعاري دي، نو هغه بمنزله المركب شوه او قانون دا دی چې مفرد مقدم وي په مرکب باندې طبعاً نو
 بمنزله المفرد یې مقدم ذکر کړه د بمنزله المركب نه وضاعاً د دې لپاره چې وضع د طبعي سره موافق
 شي، نو اول وائي: وتشبيه وجوه الاعجاز بالاشياء المحتجة تحت الاستلزام تشبیه وړکول پټ په نفس کې د وجوه
 الاعجاز د هغه اشیاء سره چې هغه پټ کړی شوی وي لاندې د رومال نه لکه پیاله په مجمه کې کیده
 دپاسه پرې کپړې وغورځوه نو وجوه الاعجاز مشبه شوه او اشیاء محتجة تحت الاستلزام مشبه به شوه،
 دا پټ په ذهن کې د پته استعاره بالکنایه وائي، خکه د ماتن په رایې باندې شارح تللی دی، اوس لژم
 مشبه به چې اشیاء محتجة دي استروو نو وثبات الاستلزام ای للوجوه تخيلية، شبه یا هلکه نو وجوه
 بیا څه شی شو، نو وې ویل ولکن الوجوه ایهام د ذکر د وجوه نه مراد ایهام دی، ایهام هغه لفظ چې هغه
 ذي المعین وي، یو معنی قریب وي او بله معنی بعید، متکلم اراده کړي وي معنی بعید او مخاطب
 پرې گمان د معنی قریبي کوي، نو اوس دلته کې وجوه ذي المعین دی، یو معنی چې عضو

مخصوص مخ او معنی بعيد چي طرق، نو دلته کي مانتن اراده کړي ده معنی بعيد چي طرق دی او مخاطب پرې گمان د معنی قريبي کوي، نو طرق د اعجاز مراد دی

دويمه طريقه ذکر کوي او تشبيه الاعجاز بالصورة الحسنة وجوه پرېږده، صرف تشبيه د اعجاز او که په صور حسنو پوري، يعني يو جینی بنایسته سره، تشبيه د اعجاز ورسره وکړه په جامع د ميلان کې، نو دا استعاره بالکنایه شوه، او لازم د صورت حسنه سره وجه وي، اثبات الوجه له تعقيليه شو، ځکه لازم د شبه به يې ثابت کړه شبه ته ملائم د هغه صور حسنه سره استار دی چې هغې پرې پتوي خان دتته په کور کې يا خادر کې نو اثبات د دې يې اعجاز ته وکړو نو دا ترشيع شو، **ولهذا الاستار توضيح**

قوله: ونظم القرآن تأليف كلماته مترتبة للمعاني متناسقة الدلالات على حسب ما يقتضيه العقل: ونظم القرآن، اوس د دې نه يو غرض د شارح دفع د اعتراض کوي، اعتراض دا وارد شو چې يا هلکه د نظم اضافت قرآن ته نه صحيح کيږي ځکه قرآن په معنی مصدري سره په معنی د قرات سره دی، لکه په دې قول د الله تعالی کې: **فَالْقُرْآنَ قُرْآنَهُ الْقُرْآنَ** ای فاتح قرايته، نو نظم خود قرات لپاره نه وي نظم خود د مقروؤ لپاره وي، نو ده جواب وکړو چې تأليف کلماته چې يا هلکه قرآن نه مراد تأليف د کلماتو د قرآن دی، او تأليف د کلماتو مقروؤ دی نو قرآن په معنی د مقروؤ سره شو او د مقروؤ لپاره نظم وي نو اضافت صحيح شو، يو غرض دا شوه دويم غرض د شارح دا دی چې نظم په ديرو معانيو سره راځي، نظم مقابل د شرهم راځي، او نظم ادخال د لؤلؤ في السلك ته هم وائي او نظم په معنی د تأليف سره هم راځي يعني تأليف د کلماتو سره، نو دلته اوله معنی نه صحيح کيږي ځکه بيا معنی دا شوه چې قرآن ټول شعر دی، او دا صحيح نه ده دويمه معنی هم نه صحيح کيږي ځکه د هغې اضافت قرآن ته نه صحيح کيږي، هغه خو لؤلؤ ته کيږي، نو ده دا دريم معنی واخيسته، نو دويم غرض د شارح دا شو چې تعيين د ما هو المراد کوي چې دا دريمه معنی مراد شوه. دريم غرض د شارح دفع د اعتراض کوي چې يا هلکه تا في نظم القرآن وويل نو في لفظ القرآن دي ولې نه ويل؟ ځکه لفظ کې توهم د خلاف هم نه وو، يعني د نورو معانيو احتمال په کې نه وو، نو شارح جواب کوي په **ونظم القرون** سره چې لفظ په لغت کې رمی ته وائي او په اصطلاح کې ما يتلفظ به الاتساق ته وائي، نو که اوس ته معنی لغوي سره اضافت د لفظ قرآن ته کوي نو هغې کې سوء ادب دی، يعني په رمي د قرآن کې او که معنی ثاني اصطلاحي مراد کوي چې ما يتلفظ به الاتساق دی، نو هغې کې ترتيب او تناسق نه راځي، رعایت په کې د دې نه راځي، په خلاف د نظم ځکه نظم هغه تأليف ته وائي چې هغې کې د ترتيب او تناسق لحاظ وي، نو د دې وجې نه نظم يې وويل اولفظ يې ونه ويل، ځکه ما يتلفظ به الاتساق خو توالي في النطق ته وائي او ضم د بعضو بعضو ته کيف ما اتفق، نو هغې کې تناسق او ترتيب نشته دی، او نظم کې دا تناسق او ترتيب شته دی، او خللوم

غرض دا چې تعريف د نظم کوي، نو وائي^١ و نظم القرآن تاليف کلماته نظم د قرآن وائي چې دا جمع کول د کلماتو د قرآن دی، داسې کلمات چې مترتبة المعاني چې مرتب وي معاني د هغې، معاني نه مراد مقتضيات د احوالو دي، معاني نه مراد معنی د لفظ مراد نه ده چې هغه تقديم دی تاخير دی، تاکيد دی حذف دی ذکر دی، او ترتيب نه مراد چې دغه مقتضيات د احوالو مطابق به وي د حال د مخاطب سره، نو که اوس حال د مخاطب دا وي، چې هغه خالي الذهن وي نو کلام خالي د تاکيد نه راوړه، نو دا ترتيب راغلو، او که حال د مخاطب انکار وو، نو تاکيد ذکر کوو، که حال د حذف د مسند اليه وو نو حذف کوه که ذکر وو، نو ذکر کوه يعنې چې دغه مقتضيات د احوالو مرتب وي په احوالو باندې، ځکه چې مخاطب کې خلو د ذهن راغله نو دي باندې خلو د کلام د تاکيد نه مرتب کيږي، مخاطب حال کې انکار راغلو نو په دي باندې تاکيد مرتب کيږي، مخاطب کې حال د حذف راغلو نو دي باندې مرتب حذف د مسند اليه شو، په کلام کې مخاطب حال د ذکر راغلو نو په دي باندې مرتب ذکر د مسند اليه شو په کلام کې، دويم ټکی يې ذکر کړو متناسبة الدلالات يعنې متناسبة الدلالات وي، دلالتو نه مراد دلالت مطابق، تضمني التزامي دی، که مخاطب دلالت مطابق غوښتو او مخاطب غيبي وو نو د هغه لپاره لفظ داسې ذکر کوه چې هغه دال وي په دلالت مطابق سره، او که مخاطب ذکي وو د هغه حال دلالت تضمني او التزامي غوښتو نو هغه ذکر کوه، ليکن علی حسب ما يقتضيه العقل حسب په معنی قدر سره او په ما يقتضيه کې ما مصدریه ده، معنی دا په قدر د غوښتلو د عقل سره، چې عقل څنگه غواړي هغه شاتې به ته ذکر کوي، نو اوس مثلاً چې مخاطب خالي الذهن وي، نو عقل غواړي چې کلام ذکر کړي شي خالي د تاکيد نه، او چې مخاطب خالي الذهن وي او ته کلام مؤکد ذکر کړي نو دا خلاف د عقل نه شو لا توایيها دا په نظم الحروف او نظم الکلمات کې فرق کوي، نظم الکلام او نظم الحروف کې فرق کوي، نظم الکلمات دېته وائي چې دا مخکې تیر شو، او نظم الحروف وائي توالي في النطق ضم د بعضو بعضو ته، لکه زيد کې ز سره متصل يا او يا سره او نظم الحروف وائي توالي في النطق ضم د بعضو بعضو ته، يعنې ترجمه، نه راتلل پرله پسې د متصل دال دی، کيف ما اتفق څه د حال رعايت په کې نشته دی، يعنې ترجمه، نه راتلل پرله پسې د دي کلماتو په نطق کې د پرله پسې څه معنی ای وضم بعضها الي بعض کيف ما اتفق يعنې څنگه چې د دي ضم اتفاق راغلو يا څنگه چې نطق کې اتفاق وشي، اتفاق کې ضمير يا نطق ته راجع دی، يا ضم ته، دواړو ته صحيح دی، ځکه دېته لا توایيها في نظم الحروف وائي او نظم الکلمات، الکلام ورته نه وائي، لکه اوس د ضرب په ځای باندې تا ريض وويل نو دا بلاغت سره څه مخل نه ده، معنی کې تهيلک ده

١. تشبيه: دا اول غرض دی، دارنگه نورو اغراضو ته نمبرې بدلې کړئ، نو اول په دويم او دويم په دريم شي. الخ.
محترم استاد داسې ويلي وو نو ما داسې وليکل مرتب.

فرق راخي نو بلاغت ته خه مخل او نقصان نه رسوي. دواره بليغ دي خوكه خالي ذهن ته تا كلام مؤكد ذكر كړو نو دا مخل بالبلاغة دي، يا منكر لپاره تا كلام خالي د تاكيد نه ذكر كړو نو دا مخل بالبلاغة دي

قول للائق: **وكان القسم الثالث:** غرض د مانتن په دي عبارت سره تمهيد ايرېدي د تلخيص جوړولو لپاره د مفتاح العلوم نه. نو وائي **وكان القسم الثالث من مفتاح العلوم الذي صنفه الفاضل العلامة:** فاضل ترجمه فارغ التحصيل، كثير العلم كنيه د هغه ابو يعقوب وه. اسم محضه يوسف سكاكي وو. قول الشارح. تقدمه الله بفقرانه، غرض د شارح په دي باندې دعا كوي مصنف ته، ترجمه پټ دي كړي الله ده لره په پتوالي خپل سره، اوس دلته شارح تشبيه وركړه پته په ذهن كې د علامه د تورې سره په جامع د حدت كې تيزوالي كې لكه څنگه چې توره تيزه وي تيره وي هر شي پريكيوي، نو دغه رنگه د علامه ذهن هم تيره وو، هرې مسئلې ته تنووتلو، يعنې هره مسئله يې حل كولى شوه. نو دا استعاره مكنيه شوه، بيا لازم د تورې سره غمد وي، د غمد نه دي، غمد كسوري د تورې ته وائي هغه غلاف ته وائي چې توره په كې دننه كيږدي. نو غمد د تورې سره لازم وي، نو لازم د مشبه به يې ثابت كړو مشبه ته دا استعاره تخليه شوه، او تورې سره ملائم په وخت د عدم حرب او د جنگ كې ستر وي چې دننه په غمد كې پرته وي، چې زنگ ونه نيسي، دورې پرې رانه شي، نو هغه يې ثابت كړو مشبه ته نو دا استعاره ترشحيه شوه، غفران كې اوس شبهه راغله چې يا هلكه تغمد هم ستر ته وائي او غفران هم ستر ته وائي د غفر نه ماخوځ دي نو دا خو سببیت د شی خپل نفس ته راغلو يا په بغفرانه كې سببیت لپاره ده، او شی سبب دخپل نفس نه شي كيدى، نو تاسو جواب وکړئ چې تغمد نه مراد ستر دی خو عام دی چې په فضل الهي سره وي او که په توبي سره وي، او د غفران نه مراد ستر دی خو محض په فضل د الله سره بې د توبي نه، نو دا سببیت د خاص شو لپاره د عام اودا جائز دی. يعنې پرده دې وغورځوي الله په ده باندې، پټ دې كړي الله گناهونه د ده چې په توبي سره وي او که نه محض په خپل فضل او كرم سره وي اگر که ده توبه نه وى وستلى.

قول للائق: اعظم ما صنف فيه... اى في... اى سره غرض د شارح تعيين د مرجع كوي اى في علم البلاغة وتوابعها دويم غرض دفعه د اعتراض كوي چې يا هلكه فيه كې ضمير خو علم البلاغة او توابع ته راجع دي، **(البلاغة والتوابع)** او هغه دوه دي او فيه ضمير د مفرد مذكر دى نوراجع او مرجع كې مطابقت رانغلو، نو شارح جواب وكړو چې فيه ضمير علم ته راجع دى او د البلاغة او توابع دا قيود د دي مرجع دى او قيود د مرجع خارج وي د مرجع نه.

من المكتب المشهورة: قال الشارح: بيان سره غرض د شارح تعيين مصداقي د من كوي، چې يا هلكه من بياني هم راخي ابتدائي هم راخي او تبضييه هم راخي، نو دي من المكتب المشهورة كې دا من خه شی

دی؟ نو جواب تعیین مصداقي کوي د من چي دا من بیانيه دی. د چا لپاره بیان دی؟ نو وائي لما صنف لپاره، یعنی هغه ماصنف څه وو نو وائي هغه کتب مشهوره وو. نفعاً، تمیز سره غرض د شارح تعیین د نصب کوي چي نفعاً منصوب دی او منصوبات خو دوولس قسمه دي نو دا نصب بنا بر څه شو؟ نو وائي چي تمیز من اعظم چي دا تمیز دی، دا تمیز دی د هغه نسبت د اعظم نه هغه ضمیر ته چي راجع دی قسم ثالث ته، چي کوم تمیز محول عن الفاعل وي نو هغه تمیز په حقیقت کې فاعل وي. او هغه فاعل مضاف الیه د دي وي لکه ته وائي طاب زید نفساً نو دا نفساً تمیز د دي نسبت د دي فعل نه دی خپل فاعل ته د طاب نسبت زید ته، نو حقیقت کې دا نفساً فاعل دی، او زید مضاف الیه دی. نو هلته مونږ دا تقدیر را ویاسو چي طاب نفس زید نو دلته کې هم هماغه قانون دی چي دا نفعاً په حقیقت کې فاعل دی او هغه ضمیر د اعظم چي راجع دی قسم ثالث ته هغه مضاف الیه د دي نفعاً دی، نو تقدیر اعظم نفعاً شو، یعنی د دي قسم ثالث نفعاً اعظم وه د ماصنف ښه نه، اوس لیکونه سره ماتن دلائل ثلاثه وائي د اعظم نفعاً لپاره، وقال الشارح فی القسم الثالث تعیین د مرجع کوي

قال الماتن احسنها، فی احسن الکتاب دي سره شارح تعیین د مرجع کوي، توضیحاً: د حیثیت د ترتیب نه، د ترتیب تعریف کوي شارح چي ترتیب څه ته وائي لغة واصطلاحاً؟ چي هغه وضع کل شی فی مرتبه ته وائي، ترجمه وضع کول د هر شي په مرتبه د هر شي کې. اوس په دي باندې هغه مشهوره شبه راغله، چي په فی مرتبه کې ضمیر به یا ته راجع کوي ځکه ته یا به شته، بل څه خو نشته، که کل ته راجع کوي نو معنی دا شوه چي ترتیب وضع د هر شي ده په هر يو کې، نو وضع د شی خو په خپله مرتبه کې وي او وضع د شی په مرتبه د هر شي کې نه شي کیدای، او که شی ته راجع کوي نو هغه خو نکره ده نو معنی داشوه، چي ترتیب وضع د هر شي دی په مرتبه د شی ما کې، او ترتیب وضع د هر شي په مرتبه د شی ما کې نه دي. په مرتبه د خپل نفس کې دی. نو تاسو په اختیار د شق اول سره جواب وکړی چي مرتبه کې ضمیر کل ته راجع دی خو دا کل په معنی کې جمع دی او د مرتبه ضمیر چي هم کل ته راجع شو نو جمع شوه، او جمع چي مقابل د جمع راشي نو هلته کې تقسیم د احادو په احادو باندې کیږي، وضع د هر شي دی معنی دا چي هر شي په خپله مرتبه کې دی، نو دا د قبيلي د رکبوا دوا بهم لبسوا ثيابهم نه شو، یا ورته ووايي چي فی مرتبه کې ضمیر راجع دی شی ته، خو دا ارجاع د ضمیر مقدم ده په دخول د کل باندې ترجمه کې اگر چي ذکر کې کل مخکې داخل دی، نو تقدیر دا شو چي ترتیب وضع د هر شي ده په مرتبه خپله کې خو دا قانون په هر شي کې دی یعنې وضع د شی ده په مرتبه خپله کې د هر شي، نو دخول د کل مو د ارجاع د ضمیر نه وروستو معتبر کړو.

قال الماتن: وقال الشارح لکونه هی ولکونه انهما تقریراً، هو تهلیل سره شارح د تحریر تعریف کوي او دویم غرض د شارح دفع د اعتراض کوي چي یا هلکه تحریر خو ترمیم ته وائي لیکلو ته او لیکل

د قسم ثالث او د كتب مشهور وو خو يو شاتې دى چې د يو كاتب لاس نه قسم ثالث هم وليكلى شي او كتب مشهوره هم وليكلى شي نو بيا قسم ثالث څنگه اتمها تعريفا شو؟ نو ده جواب وكړو چې تحرير معنى لغوي سره نه دى. تحرير معنى اصطلاحى دى، نو وائي: وهو تهذيب الكلام با كولد كلام دى د حشو او د تطويل نه نو معنى دا چې قسم ثالث كې حشو او تطويل نه وو او كتب مشهوره و كې وو دريم دليل وائي **واكتشها للاصول** جمعاً قواعد او ضوابطو لپاره، كوم قواعد او ضوابط چې په قسم ثالث كې وو هغه په كتب مشهورو كې نه وو، شبه يا هلكه للاصول جار مجرور دي، متعلق غواړي د دې متعلق څوك دى، او دا ظرف لغوي دى كه مستقر دى؟ نو شارح جواب وكړو، هو متعلق بمحذوف چې دا للاصول محذوف پورې متعلق دى نو ظرف مستقر شو. شبه. راغله چې يا هلكه محذوف باندې قرينه څه ده؟ وائي **يفسره قوله** جمعاً، چې دا وروستي جمعاً پرې قرينه ده، اوس لان معمول المصدر مخكې متن كې دوه دعوي شوې، ١ يو دعوى دا چې دا للاصول متعلق دى په جمعاً محذوف پورې، دا دعوى ايجابې شوه، او دا شارح په خپله ذكر كړه، دويمه دعوى دا چې دا للاصول متعلق نه دى په دي جمعاً مذكور پورې، دا دعوى سلبې شوه، دا شارح نه ده ذكر كړي، نو دا لان معمول المصدر دا دليل دى دعوى سلبې لپاره چې دا للاصول جمعاً مذكور پورې متعلق نه دى لان معمول المصدر لا يتقدم عليه، ځكه معمول د مصدر، ځكه جمعاً مصدر دى، دا نه مقدم كيږي په مصدر باندې. اوس دليل لپاره دليل تاسو بهر نه ووايئ، تدقيق بهر نه وكړئ، يعنې معمول د مصدر نه مقدم كيږي په مصدر باندې، د دوو وجو نه يو د دې وجې نه چې مصدر ضعيف العمل دى، ځكه دا چې عمل كوي نو د مشابهت اشتقاقى د وجې نه عمل كوي، او د مشابهت د حركاتو او سكنااتو د وجې نه عمل كوي، نو دى عمل په معمول متاخره كې كولى شي او په متقدم كې نه شي كولى، يعنې سره د ترتيب نه عمل كولى شي بغير د ترتيب نه عمل نشى كولى. دويمه وجه دا ده چه معمول د مصدر نه مقدم كيږي په مصدر باندې ځكه چې مصدر په حين د عمل كې موزول دى په تاويل د ان مع الفعل سره، نو چې جمعاً عامل شي په اصول كې نو په ان يجمع سره به يې تاويل وشي، او ان موصول حرفي دى، په دي معنى سره چې موصول حقيقي اسمي چې په اول د جملې كې راشي نو هغه جمله موزول په تاويل د مفرد سره گرځي، نو هغه جمله جمله نه وي پاتې بلكه هغه يا مسند وي يا مسند اليه شي، نو چې دغسې دغه ان په صدر د جملې كې شي نو جمله موزوله كوي په تاويل د مفرد سره نو دا موصول حرفي په دې اعتبار سره دى. او تقديم د صلي په موصول حرفي باندې جائز نه دى نو تقديم د معمول د صلي په طريق اولى سره جائز نه شو ځكه چې د متبوع تقديم جائز نه شو نو د تابع خو نه شي كيداى، او معمول خو تابع وي د صلي. نو دا دوه دليلين شو نو دعوى سلبې ثابته شوه، چې د دې للاصول تعلق په جمعاً مذكور پورې صحيح نه دى. نو دعوى ايجابې خود بخود ثابته شوه چې د دې مذكور پورې متعلق نه شو نو خامخا محذوف به

را اویاسی نو دعوی ایجابی لپاره دلیل ته حاجت نه وو

والهق سره شارح رد کوي په دې مخکې خبره چې دا ما چې اوس کومه خبره وکړه دا حق نه ده دا هې مشهور په اقوال القوم کې ده، نو وائي والهق جواز لک چې حق جواز د تقدیم د معمول د مصدر دی په مصدر باندې. که ته وائي چې مصدر ضعیف العمل دی، دې عمل په معمول متاخره کې کولی شي په متقدمه کې نه شي کولی، نو د هغې نه جواب کوي چې **في الضرورة** چې یا هلکه دا قانون په فاعل د مصدر او مفعول به بالذات د مصدر کې دی، او په ظروفو کې که د ده معمول مخکې شي که وروستو شي، دواړو کې دی عمل کولی شي دا ولې؟ ځکه **لانها مما تكفيه كافي** دی د دې لپاره **والله من الفعل** او مصدر کې راتحه د فعل شته دی ځکه دی مشابه دی د فعل سره **اشتقاقاً** مشتق منه د فعل دی، نو ظروفو کې ادنی راتحه کافي ده، او دا خو ظروف دي، او ظروف چې کوم خای کې هم واقع شي نو هغه محل وي. دا د اول دلیل نه جواب وشو. دویم دلیل نه جواب چې ته وائي چې دا ما وکړ دی په تاویل د ان مع الفعل سره، نو د هغې نه جواب دا دی چې یا هلکه حکم د ما وکړ او د ما وکړ به ټولو احکامو کې یو نه وي، مصدر باندې **الف لام** داخلیدي شي، او تا تاویل وکړه په فعل سره نو بیا پرې **الف لام** نه داخلېږي، مصدر معرفه او نکره کیدای شي، او چې تا تاویل وکړو په فعل سره نو هغې ته نکره او معرفه نه شي ویلی، مصدر باندې اعراب لفظي جاري کیدای شي، او چې تا ماول کړو په ان مع الفعل سره نو په هغې باندې اعراب نه شي جاري کیدای، نو دا رنگه چې کله تاویل نه وي شوی نو تقدیم دي جائز وي او چې تاویل وکړو نو اوس ستا ځله نه خوږېږي دغسې وایه چې **ويكثرون** لجمع للاصول نو تاویل نه وروستو معمول وروستو کوه، او تاویل نه مخکې مقدم د وی، او کومه خبره چې قران کې راشي نو هغه حق وي قران کې راځي **﴿فَلَمَّا بَلَغَ مَقَعُ السَّنَةِ﴾** نو دا معه ظرف دی مقدم شوی دی او متعلق دی په السعي پورې، او السعي مصدر دی، ځکه دلته مقصود د الله سعي معه ده، او بلوغ معه مراد نه دی، ځکه بلوغ معه خو نه دی ځکه ابراهيم عليه السلام په شام کې وو او حضرت اسماعيل عليه السلام په مکه کې وو، نو بلوغ معه نه وو، بلکه السعي معه وو، دارنگه **﴿وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمْ آفَافُهُمْ﴾** وني الله نو دا بهما ظرف دی متعلق دی وروستو رافه پورې او رافه مصدر دی او بهما مقدم شوی دی او دغه ولا تاخذ کم پورې متعلق نه دی ځکه چې عدم اخذ بهما مراد نه دی، عدم رافه بهما مقصود دی، چې ترس او رحمدلي په دې زاني او زانيې باندې مه کوئ بلکه د الله حد ښه پرې جاري کړئ او د حد په دې جریان کې ترس پرې مه کوئ، سل کورې يې وهی:

قَوْلُ الثَّانِي: وَلَكِنْ كَانَ قَالَ الشَّارِحُ الْقِسْمَ الثَّانِي دې کې اشاره وکړه تعيين د مرجع ته چې کان کې ضمير قسم ثالث ته راجع دی، غېر مصون شارح د غير مصون تفسير کوي په ای **شيء** محفوظ په دې کې اشاره

کوي تفسير د غير مشهور ته په مشهور سره. او ماته وويل چې عن العشرون شارح وروستو وريسي وويل وهو الزائد المستغنى عنه. دينه غرض د شارح اشاره کوي تفسير و تعريف د حشو نه. يعنی حشو هغه زائد نه وائي چې يې پړواهي ترينه شوې وي يعنی حاجت ورله نه وي. اوس مستغنى عنه عام دی چې فائده په کې وي او که نه نوي، والتطويل او د تطويل تفسير شارح وکړو چې وهو الزيادة على اصل اللؤلؤ بلا فائدة. اوس سائل سوال وکړو د شارح نه چې يا هلکه دا کوم فرق چې تا وکړو په حشو او تطويل کې او دا کوم تعريفونه چې تا وکړل هغه به کافي وي لپاره د فرق په دي دواړو کې؟ نو شارح جواب وکړو چې نه دا کافي نه دی وستعرف الفرق بينهما في بحث الاطناب نو معترض شبه وکړه چې دا دلته چې تا فرق وکړو نو بيا بل فرق ته څه ضرورت دی. نو تاسو ووايې چې دلته عبارت کې لږ غوندې حذف دی او وستعرف الفرق للفتد به بينهما في بحث الاطناب، اوس دوه خبرې ضروري شوې. ١ يو دا چې هغه راټولونکی فرق په بحث د اطناب کې هغه څه دی؟

دويمه دا خبره چې دلته دا فرق غير معتدبه شو او هلته هغه فرق ولې معتدبه دی؟ نو اوس اوله خبره چې بحث د اطناب کې کوم فرق دی، نو هغه دا دی چې حشو وائي هغه زائد ته په مراد باندې خو دا زائد به معين وي او تطويل ويلي شي زايد ته خو لا على التعيين نه. نو حشو کې هغه زائد متعين وي او تطويل کې متعين نه وي خو يو په کې لا على التعيين زائد على المراد وي، لکه اول مثال د حشو، لکه اعلم علم اليوم والامس قبله، نو دلته کې دا قبله حشو غير مفسده دی، ځکه قبلت د امس نه معلوم شو، نو دا قبله زائد دی په اصل مراد باندې البته مفسد للمعنى نه دی، او د تطويل مثال لکه، والفى قولها كذبا ومينا، نو كذب هم درغو ته وائي او مين هم درغو ته وائي، نو دې کې لا على التعيين يو په کې په اصل مراد باندې زائد دی، اوس دويمه خبره، هغه فرق معتدبه شو او دا غير معتدبه شو، دا ولې؟ نو تاسو ووايې چې هغه فرق معتدبه ځکه دی، ځکه په هغې باندې نسبت تباين راغلو، ځکه په حشو کې تعين شرط شو او په تطويل کې تعين شرط نه شو، او بنا په دي فرق باندې دلته چې ذکر دی عموم او خصوص مطلق راغلو ځکه حشو اعم مطلق شو چې فائده په کې وي او که نه وي. او د عموم خصوص فرق کامل نه دی، نو د دې وجې نه هغه معتدبه شو او دا غير معتدبه شو.

والتعقيد، او نه وو دا قسم ثالث محفوظ د تعقيد نه، معترض شبه وکړه چې يا هلکه تعقيد دا خو مصدر د باب تفعيل دی په معنى د گرانولو سره، نو دا خو صفت د متکلم دی ځکه گرانول خو متکلم کوي. نو دا ته د قسم ثالث څنگه صفت گرځوی قسم ثالث خو د کتاب نوم دی، نو هغې کې متکلم تعقيد کولى شي؟ نو تا توصيف د يو مبان وکړو په صفت د مبان اخر سره، توصيف د قسم ثالث تا وکړو په صفت د متکلم سره، چې قسم ثالث محفوظ نه وو د تعقيد نه، يعنې د گرانولو د متکلم نه، نو ده جواب وکړو چې دلته تعقيد مصدر په معنى د اسم مفعول سره، چې وهو مكن الكلام مطلقاً نو دا صفت د

قواعد هغه ښځو ته هم وائي، چې د حیض نه مایوسه وي. نو دلته خو دواړه معنی نه صحیح کیږي ځکه معنی به دا شي چې داسې مختصر چې د ه نیولی وو هغه څه چې په دې قسم ثالث کې وو د بنیادونو د ابادۍ نه نو قسم ثالث کې خو بنیاد د ابادۍ نه وو یا د هغه ښځو نه چې هغه مایوسه وي د حیض نه، نو دا توهم په قسم ثالث کې نه وو، نو دی راغلی جواب یې وکړو په دې حکم کلي سره، چې یا هلکه دلته کې دقاعدي دا دواړه معاني مراد نه دي، دلته کې معنی ثالث مراد ده، هغه معنی ثالث دا ده چې دې حکم کلي دلته کې حکم کې دوه احتمالین دي، د حکم نه یا محکوم به ده، یعني دا قاعده محکوم به دی په موضوع کلي باندې د کلي نه مراد موضوع کلي لکه کل فاعل مرفوع. نو اوس دا مرفوع یو محکوم به شو په موضوع کلي باندې چې فاعل دی. نو بنا په دې باندې یې تطبیق صفت شو د دې کلي لپاره یعنې هسې کلي موضوع چې منطبق وي په خپلو ټولو افرادو باندې. نو موضوع سره تا حکم وکړو په کل فاعل باندې، او دا کل فاعل د تامي دنیا فاعلانو ته ورغلی دی، شامل دی او د دې نه یو فرد د افرادو د فاعل پاتې نه دی نو علی جمیع جزئیاته شو دویم احتمال دا دی چې د حکم نه قضیه مراد ده ځکه اطلاق د حکم په قضیه باندې کیږي نو معنی دا شوه چې دا قاعده یو قضیه ده، اوس قضیه کله کلي وي او کله جزئي وي لکه کل انسان حیوان قضیه ده خو کلي ده او بعض الحیوان انسان هم قضیه ده خو جزئی ده. خو دا جزى یا کلیه به وي؟ نو ویل کلي، نو بیا دا یې تطبیق صفت د دې حکم شو، او صفت یې د مجموع لپاره کوي یعنې حکم کلي یې تطبیق صادقېږي. لیتعرف کې دا لام لپاره د عاقبت دی، چې یا هلکه د دې انطباق او صدق په جمیع جزئیاتو انجام به څه وي؟ نو ویل لیتعرف نو دا د قبیلې د لدوا للموت وابنوا للخراب د قبیلې نه شو او ﴿قَالَتْ فَكُلَا مِنْ لَدُنْكُمْ﴾ انجام به دا وي لیتعرف احکامها منه چې معلوم کړي احکام د دې جزئیات د دې کلي نه، نو انجام به دا شي چې دجزئیاتو محمولات به تاته معلوم شي د دې حکم کلي نه، اوس د دې تعرف طریقه دا ده چې یو جزئي به ته راوړي هغه به موضوع کړو او موضوع د دې حکم کلي به ته ورباندې محمول کوي. لکه تا دعوی کېښوده چې زید په ضرب زید، کې مرفوع دی دا دعوی شوه. اوس د دې دلیل دا دی چې لاته فاعل، لاته، موضوع دی ځکه ضمیر زید ته راجع دی، او فاعل ورباندې محمول شو، او فاعل موضوع د قاعدي کليي وو، هغه تا به په دې جزئي باندې محمول کړو نو دا اوس مجموعه صغری ترې جوړه شوه چې لاته فاعل، اوس هغه قاعده کلیه کېږي کړه چې وکل فاعل مرفوع نو نتیجه دا راووته چې زید مرفوع، نو د زید یو حکم تا ته معلوم شو، مرفوعیت دلته کې اوس څنگه به وي؟ کقولنا یعنی علم بلاغه کې، چې کلام مع منکر یې ټوکینه یعنې هر حکم یا هر قضیه یا هر اسناد چې د منکر سره

وڪرو ڇي يا هلڪه ڇي جهد شي او ڪه جهد شي دواړه عبارت دي د اجتهاد نه. د ڪوشش ڪولو نه. او
 په دې ځي ڇي ته فرق ڪوي نو دا صحيح نه ده
 وقد استعمل الالهه غرض د شارح يو اعتراض ڪوي او بيا جواب ڪوي، اعتراض دا ڇي الله خو دلته
 متعدي دى دوو مفعولينو ته، نو يو مفعول خو جهد شو خو بل مفعول چيرته لاړو، ځكه الله دلته ڪش
 په معنى د منع سره دى او منع دوو مفعولينو ته متعدي ڪيږي. نو شارح ولعلي سره جواب ڪوي ڇي يا
 هلڪه مفعول اول دلته ځي محذوف دى نو تقدير دا شو ڇي لم استعمل جهد او مفعول اول يې حذف ڪړى
 ولي دى؟ وائي د وځي د عدم مقصوديت نه، دلته ځي مخاطب دون مخاطب مقصود نه وو بلكه دلته
 ځي مقصود عدم منع د طاقت وو، مخاطب هر يو ڪس هر طالب ڇي وي، دا مقصود نه دى ڇي زيد
 وي نو د هغه نه ما خپل طاقت نه دى منع ڪړى او عمر نه منع ڪړى. دويم غرض د شارح، رد ڪوي په
 مذاهب ثلثه وو آخر باندې، يو مذهب دا وو ڇي دلته ځي الپه معنى لغوي سره ده، لم الپه معنى د لم
 اقصر سره دى، يعنې ما نه دى ڪم ڪړى جهداً، نو دي مذهب باندې شبه راغله ڇي يا هلڪه لم الپه
 معنى د لم اقصر سره شي نو هغه مفعول نه غواړي، ځكه هغه خو لازمي دى نو بيا جهداً څنگه
 منصوب شو؟ نو هغه بيا جوابونه ڪوي، او الپه معنى د تقصير سره په قران ځي مستعمل دى، نو دلته
 ځي هم مراد شو، نو هغه جوابونه ڪوي ځي ١ ځي دا د جهداً نصب بنا بر حال دى د لم ال د ضمير فاعل
 نه، يعنې حال ڪونې مجتهداً جهداً په تاويل د مجتهداً سره ځكه هسې حمل نه صحيح ڪيږي، يعنې
 ځي زه ڪوشش ڪوونكى يم، ٢ يا منصوب بنا بر تميز دى او محول عن الفاعل دى يعنې ما ڪمى نه
 دى ڪړى د حيثيت د ڪوشش نه نواصل كلام داسې شو ڇي لم ال اجتهاد يا جهدي شو، ځكه تميز محول
 عن الفاعل حقيقت ځي فاعل وي او فاعل حقيقي مضاف اليه وي. يا هغه جواب ڪوي ځي دا نصب په
 ترع د خافض سره شو يعنې لم ال في الاجتهاد. دويم مسلك دا دى، ځي لم الپه معنى د لم اترك سره دى نو
 معنى دا ځي لم اترك جهداً في تحقيقه نو هغه ترك يو مفعول غواړي نو هغه ذكر شو. دريم مسلك دا
 دى ځي ال د افعال ناقصه و غير مشهوره و نه دى په معنى د لم ازل سره نو دا جهداً د دې خبر شو او
 ضمير په ازل ځي اسم شو، نو معنى دا ځي هميشه يم زه جهداً ڪوشش ڪوونكى في تحقيقه په تحقيق د
 مختصر ځي. نو شارح دلته په دې وقد استعمل الله سره په دې درې واړو باندې رد وکړو، ځي دلته ځي
 الپه معنى د منع سره دى او په دې دريو معانيو سره ندى، اوس وجه د رد څه ده، هغه شارح نه ده ولي
 نو وجه د رد شهرت او عدم شهرت دى ځكه ځي لم الپه معنى د منع سره مشهور الاستعمال د او لم ال
 په دي معانيو ثلاثه و او ځي غير مشهور الاستعمال دى، او اصل په الفاظو ځي حمل دى په معانيو
 مشهوره الاستعمال باندې، دويم غرض د شارح د وقد استعمل الله ببيان د معنى مرادي ڪوي پس د
 معنى لغوي نه وهو التقصير سره يې معنى لغوي بيان کړه نو وقد استعمل سره معنى مراد بيانو ځي

گوره دلته کې دا خو معنی لغوي ده خو دلته کې دا مراد نه ده

قال المانن في تحقيقه: ای المختصر قاله الشارح. دي سره يې تعين د مرجع وکړو يعنې في تحقيق ما ذکر فيه من الابحاث غرض د دې عبارت نه دفع د اعتراض دی. چې يا هلکه تحقيق خو اثبات المسئله بالدليل نه وائي او مسئله خو قضيه وي. او مختصر خو مفرد دی. نو د هغې تحقيق کيدای شي؟ مفرد يعنې مختصر دليل غواړي؟ نو ده (شارح) جواب وکړو چې ذکر د مختصر او مراد ترينه نه مافې المختصر دی. او ما في المختصر قضايا او مسائل دي او هغې کې تحقيق کيدای شي وتهليليه: قال الشارح وتقييده دي سره غرض تفسير د غير مشهور يې وکړو. يعنې پاکول د مختصر د حشو او تطويل نه ورته شارح تعين د مرجع کوي ای المختصر مانن وائي ما مرتب کړی دی مختصر لره په ترتيباً په ترتيب ورکولو سره داسې ترتيب اقرب تقولا شارح ورسره لگوي ای اخلا په اخيستو کې دا شارح تعين د معنی مراد دی اوکړو. او په اصل لغت کې تقاول څه ته وائي؟ مداليد لاخذ الشئ. نو دا تفسير بالآزم شو. ځکه چې اخذ د مداليد. سره لازم دی. نو دلته کې دا لازمي معنی مراد شوه او ملزومه معنی نه ده مراد. ځکه مداليه لاخذ الشئ. دا خو په محوساتو کې راځي. د مختصر مسائل خو څه محوسات نه دي. فهم مراد دی. من توقيه: شارح ای ورسره لگوي. غرض د دې نه بيان د احتمالينو کوي په مرجع د دې ضمير د ترتيبه کې. نو اول احتمال ته يې اشاره وکړه په ای ترتيب السکاكي سره. چې ضمير سکاكي ته راجع شو. او دويم ته يې اشاره وکړه په **او القسم الثالث** سره. ضمير قسم ثالث ته راجع شو. شبه يا هلکه دا احتماليين په دې مرجع د ترتيبه کې دا احتماليين ابتدائي شو که بنائي شو؟ سائل سوال وکړو. نو شارح جواب وکړو. چې دا ابتدائي نه دي بلکه دا بنائي دي. نورو دوو احتماليينو باندې بنا دی. او هغه نوردوه دا دي چې دا ترتيب به خالي نه وي. يعنې اضافت د ترتيب دی ضمير ته به خالي نه وي. که ته دا اضافت د مصدر کوي فاعل ته نو بيا ضمير سکاكي ته راجع دی او مفعول محذوف شو. يعنې د ترتيب د سکاكي نه قسم ثالث لره. او که دغه ترتيب ته مصدر مضاف مفعول ته وائي نو بيا احتمال ثاني شو. نو بيا ضمير قسم ثالث ته راجع شو او فاعل محذوف شو يعنې ترتيب د سکاكي نه چې ورکړی يې دی. دې قسم ثالث لره. نو دا دواړه احتمالي بنائي شو ابتدائي نه شو. بل صفت کوي مانن د مختصر ای التلخيص ترغيباً للطلاب. وائي: **ولم يبالغ في الاختصار لفظه تقويماً ترجمه** سائل راغلو. معترض هغه سوال وکړو چې تقريباً منصوب دی د نصب لپاره دوولس طريقې دي نصب د دې تقريباً بنا بر څه دی؟ شارح جواب وکړو مفعول نه. چې دا مفعول له دی. معترض بله شبه وکړه چې يا هلکه مخکې دوه څيزونه دي. نفي ده لم او منفي ده **يبالغ** نو ته دا مفعول د لم لپاره وائي او که د ابالف لپاره وائي؟ بل احتمال خو نشته دی که د لم لپاره وائي نو هغه خو حرف دی مفعول له نه غواړي. ځکه مفعول له علت ما قبل لپاره او حرف معلول کيدای شي؟ ولې که حرف معلول شي نو معلول خو مقصود بالعله وي. نو شی واحد به هم مقصود او هم غير مقصود شي. حرف مره دي طرفينو ته نو

غير مقصود شو او چې معلول بالعله يې کړې نو مقصود شو، نو حرف خو معلول نه شي کيدای. او که د منفي لپاره يې کوي نو فساد د معنى راځي د قاعدې د وجې نه، قاعده داده چې نفي داخل شي په کلام مقيد باندې نو نفي متوجه کېږي قيد ته نو ابالغ مقيد شو په قيد د تقريباً سره او لم پري وروستو داخل شو، نو نفي متوجه تقريب ته شوه نو معنى دا چې مبالغه د تقريب لپاره نه ده شوي او د امر اخر لپاره به شوي وي، نو دا معنى فاسده ده. ځکه مبالغه د تقريب لپاره شوي ده د امر اخر لپاره نه ده شوي نو دا بالکل عکس فائده کوي، نو شارح راغلی او د دې جواب کوي په اختيار د شق ثالث سره چې يا هلکه دا تقريباً نه مفعول له دې ابالغ لپاره وایمه او نه د دې لم لپاره بلکه دا مفعول له وایمه د يو بل فعل لپاره چې هغه مستفاد پري د دې نفي او منفي دواړو نه چې هغه ترکت دی. نو وائي مفعول له لما تضمنه معنى لم ابالغ، نو وائي چې د هغه فعل لپاره چې نيولی دی دي ما لره معنى دلم ابالغ نو معنى د لم ابالغ متضمن شواو هغه فعل متضمن شو، هغه متضمن فعل څوک دی وائي ای ترکت المبالغة في الاختصار تقريباً، لتعاطيه: تفسير د غير مشهور کوي په مشهور سره وائي ای تناوله يعنې لپاره د اخستلو د دې مختصر وطلباً عطف دی په تقريباً باندې جواباً او سوالاً، لتسهيل فهمه على طالبيه ترجمه اسانه ده والضمائر، دا ضمائر څلور واړه په لفظه کې لتعاطيه، فهمه، طالبيه کې للمختصر دا مختصر ته راجع دی.

اوس په وې وصف مؤلفه سره غرض د شارح دا دی چې غرض د ماتن بيانوي چې د الفت مختصر آنه وروستو د ترواضفت پورې د ماتن غرض دا دی چې ده د خپل مختصر صفت وکړو. يو داسې چې دا مختصر دی چې داد الفت مختصر آنه معلوم شو، او د لم ابالغ في الاختصار لفظه نه هم معلوم شو، دويم صفت چې منقح نو هغه في تحقيقه او تهذيبه نه معلوم شو، او دريم صفت سهل الماخذ هغه طلباً لتسهيل فهمه نه معلوم شو، نو دې درې واړو اوصافو کې تعريض، اشاره ده، تعريض په معنى د اشارې سره، چې بانه لا تطويل فيه چې په دې مختصر کې اوږدوالی نشته دی ځکه دا مختصر دی دا لا تطويل مختصر سره ولگيدو، ولاحتواو حشوه نشته دی ځکه منقح دی، او لا تعقيد ځکه سهل الماخذ دی، كما في القسم الثالث، دا د منفي سره ولگوئ، لکه دغه تطويل او حشوه او تعقيد چې قسم ثالث کې شته دی نو دا تعريض شو په سکاكي باندې، نو شبه راغله چې يا هلکه بيا خو ماتن غيبت وکړو د سکاكي او غيبت خو جائز نه دی چې زما مختصر ښه دی، او د سکاكي قسم ثالث ښه نه دی نو دا غيبت شو که سکاكي ژوندی وی نو په دې خفه کيدو. او که نه طالب مولا لپاره جائز دي دا مستثنی دی منم ملا اگر کرديم گناهی مشو حيران که کفر ندم معاف است چلاسي بابا وائي ملا وائي چې ما ته بدعت او کفر تول معاف دي.

ازو پرمی که غیبت نیست عصیان که غیبت از برائی او رواهست (۱)

د ملانه تپوس و کړه چې غیبت گناه نه دی؟ تا لپاره جائز، نه کوه ته ملاني

نو په ممبر باندې خاص یو کس مطعون کول دا نشته، دا غیبت کې داخل دی، بس حکم عامه بیانوه په خپله چسپان کېږي، چې **کل من اتصف بهذه الصفة لعنمه هکذا**، هغه زید وي که عمرو وي که بکروي، هغه په خپله چسپان کېږي ځکه پښتانه وائي د غل په سر اور بلېږي، نو تاسو ووايې چا مانت دلته کې دا کار د غرض صحیح لپاره وکړو، یعنې ترغیباً للطلاب، ځکه مانت په تلخیص جوړولو کې پوره کوشش کړی وو، چې علماء طلباء یې ووايې زما کتاب دوی مدرس کړي

قال المانن رحمه الله **واضحت الى الله** معترض اعتراض وکړو چې یا هلکه **لله** کې خو اشاره ده امثلو شواهدو او قواعدو ته نو هغه خو متعدد دی او **ذلك** خو اسم اشاره مفرد لپاره راځي نو اسم اشاره او مشار الیه کې مطابقت راغلو نو شارح یې جواب وکړو چې المذکور چې یا هلکه هغه مژول دی په تاویل د مذکور سره او مذکور هم مفرد دی نو اسم اشاره مفرد هم صحیح شو. بیا معترض شبه وکړه چې یا هلکه مذکور خو د دې ځای نه واخلې تر بسم الله پورې ټول مذکور دی نو هغې ته خواشانه نه صحیح کېږي، نو شارح جواب وکړو **من القواعد** وڅېړو چې یا هلکه مذکور نه مراد مطلق مذکور نه دی، بلکه دا قریب مراد دی چې قواعد امثله او شواهد دی. مانت څه ضم کړی دی **فولده**، **عقود** شارح ورسره **امثله** ولگولو دا یې تفسیر د غیر مشهور په مشهور سره وکړو، معنی خبر شوی یم زه. او بل د دې لپاره که **عقود** د عشار نه شي نو خویدلو ته هم وائي، او هغه دلته کې نه صحیح کېږي نو ځکه یې په اطاعت سره تفسیر وکړو **في بعض كتب القوم عليها تعين** د مرجع کوي ای علی تلك الفوائد سره. **فولده** او ما هم ضم کړي دي د دې مذکور سره زاند مسائل **لم اظفر** تفسیر د غیر مشهور په مشهور سره کوي چې ای **لم افترزه** نه ووم کامیاب شوی **في كلام احد بالتصريح بها** قال الشارح ای بتلك الزوائد دی سره یې تعین د مرجع وکړو **ولها الاشارة اليها** دې زوائد ته (ضمیر والیه زوائد ته راجع دی من الجامع والکاتب) دا قوم نه اشاره ویلی وو او نه یې تصریح کړي وه بلکه ما خپلې قریحي نه دغه زوائد ضم کړي دي معترض راغلی شبه یې وکړه چې یا هلکه مقابله داشاري د تصریح سره نه صحیح کېږي، ځکه چې دواړه عبارت دی د **دلالة الكلام** نه په مقصود باندې خو صرف په تصریح او صریح کې سوق شوی وي او په اشاره کې سوق نه وی شوی، باقي دلالت خو دواړه په معنی مراده باندې کوي، نو دا مقابله خو د دوی په مینځ کې صحیح نه شوه مقابله داسې چې ذکر د نفی د اشاري وروستو د تصریح نه مستدرک شو ځکه یو شی دی، نو دې (شارح) راغلو جواب کوي په **بلن** **يكون** سره چې د تصریح نه مراد قصداً

دی او اشاري نه مراد تبعاً دی هغه صریح اصولي او اشاره اصولي نه دی مراد خکه چې نصریع اصولي عبارة النص ته وائي او اشاره اصولي اشاره النص ته وائي نو مطلب دا شو چې دي فوایدو ته دي قوم نه قصداً اشاره کړي ده او نه تبعاً نو خکه وائي بان یکن کلامهم علی وجه ممکن تحصیلها ای الزوائد منه ای الکلام بالتهیه، چې دا کلام قصداً دلالت په یو معنی باندې کوي خو دا زوائد نرنه بالتبع فهمیږي، داسې هم نه وه ولې لم یقتضوها ای الزوائد او وائي وسميته ای المختصر تلخیص للفتح نو شبه راغله چې دا خو تلخیص د ټول مفتاح نه دی بلکه صرف د قسم ثالث دی نو بیاد ورته تلخیص المفتاح نوم څنگه کېښودو؟ نو څوک وائي چې دلته کې حذف د مضاف دی یعنې تلخیص قسم الثالث من المفتاح او څوک وائي چې دا نسبت ټول مفتاح ته مجازاً دی یعنې دا خو تلخیص د قسم ثالث وو، خو قسم ثالث په ټول مفتاح کې اشرف وو نو گویا که دا تلخیص د ټول مفتاح شو هلکه دا تلخیص المفتاح نوم دي ولې کېښود؟ نو وائي ليطبق اسمه معناه خکه چې معنی د دې تلخیص مختصر وو ای (الفت المختصر) او نوم ورته ما تلخیص المفتاح کېښودو نو خلاصه د مفتاح مختصر وي، یعنې مطابق شي اسم علمي د دې معنی د ده سره شبه راغله چې مخکې تا نسبتونه وکړل خان ته، چې رتب، اصف، سمیت، دارنگه الفت، څلور نسبتونه شو، نو دې کې خو علو راغله، نو دي وائي چې واما اسئل الله چې یا هلکه تالیف دی که اضافت که ترتیب دی او که تسمیه ده مقارن دی په سوال زما سره د الله نه شارح شبه کوي چې قدم للسندایه چې مقدم کړو، ماتن مسند علیه دا ټول چې انا دی په مسند فعلي باندې چې اسئل الله دی، او مسند فعلي حرف نفي ته یلی نه دی او تقدیم د مسندالیه په مسند فعلي باندې چې حرف نفي نه وي نو دا دوو فائدو لپاره کېږي: ١ تخصیص لپاره ٢ او یا د تقویت لپاره تخصیص لپاره لکه انا سعیت في حاجتك شو. اوس که زما دا خیال وو چې زما دی حاجت کې زید او عمرو دواړو سعی کړي ده، زید وویل انا سعیت في حاجتك نو قصر افراد شو، چې ما کړی دی او عمرو ماسره ټل نه دی، یا زما دا خیال وو چې زما حاجت کې عمرو سعی کړي ده او زید نه ده کړي نو زید ما ته وویل چې انا سعیت في حاجتك نو قصر قلب شو. نو اوس که دلته کې انا اسئل الله کې که د تخصیص لپاره شي نو معنی به دا شي چې خاص زه سوال کوم د الله نه او نور خلک سوال نه کوي، ما سره شریک نه دی نو دې سره دوه بدې راغلې: ١ یو خو د ماتن بد ظني راخي په نورو مؤمنانو موحدینو باندې هر مؤمن او موحد د الله نه سوال کوي او پیغمبر ﷺ وائي ظنوا المؤمنین خیراً. او دویم دا بدې راغله چې زه یواځې سوال کوم نور څوک خان سره دي کې نه پرېږدم نو ولې یې نه پرېږدي نو نور پرېږده چې شرکت سره دعا اوشي چې منصوص وي، نو هغې کې احتمال د اجابت شته

دی او چې خاتمه کښي نو هلته کې احتمال د اجابت او عدم اجابت دواړو شته دی^{۱۱} او یا د تقویت لپاره کېږي نو هغه هم نه صحیح کېږي ځکه هغه مخکې انکار غواړي لکه زید قام کې شو زهد قام کې تقدیم د مسند الیه شوی دی په مسند فعلی باندې نو دلته کې تاکید راغلو، یو ځل اسناد د قام ضمیر نه شو بیا مجموعه مسند زید ته شو نو د تکرر د اسناد د وجې نه تاکید راغلو نو تاکید خو انکار غواړي او مخاطبینو کې داسې منکر څوک نه وو چې هغه وایي چې ماتن سوال د الله نه نه کوي نو تقدیم د تقویت لپاره هم صحیح نه شو. نو شارح جواب وکړو **قصفا** وائي لپاره د قصد کولو د ماتن جعل د واو للحال وائي چې تقدیم د مسند الیه د دې وجې نه وشو چې ماتن قصد وکړو لپاره د غرځولو د واو لپاره د حال او دا ولې؟ وائي ځکه چې که ته جمله فعلیه ذکر کوي اسئل الله نو یا به سره د واو نه ذکر کوي یا بغیر د واو نه نو که سره د واو نه ذکر کوي نو دوه بدې راځي. یو دا چې هلته کې (ای فی الواو) احتمال د استیناف او عطف دواړو دی نو خدا نه خواسته که مستانفه شي نواقتران د سوال د ترتیب، تالیف، اضافت، او تسمیې سره راغی؟ نه او د ماتن غرض څه وو؟ اقتران وو. او دویمه بدې دا راغله که حالیه یې گرځوي نو چې مضارع حال واقع شي نو هلته کې خو واو نه وي چې مثبت وي، بلکه ضمیر باندې اکتفا کېږي، واو په کې نه وي. او که نه ته دا جمله اسمیه ذکر کوي بغیر د واو نه نو هغه خو بیا نص شو په استیناف کې. نو چې استیناف کې نص شوه نو اقتران مخکې سره راغلی. تالیف، ترتیب، اضافت او تسمیې سره. دې سره اقتران راغلی ځکه اقتران خود واو حالی د وجه نه وو او هغه نارانه ورو نو بالضرور اسمیه به ذکر کوي سره د واو نه د دې لپاره چې احتمال د استیناف کت شي احتمال د عطف کت شي نو حالیه متعین شو. نو د استیناف احتمال خو کت شو د واو حالی د وجې نه او احتمال د عطف کت شو ځکه چې د اسمیې عطف په فعلی باندې کیدای شي؟ ځکه حسن نه دی نو حالیت پاتې شو. او حال مقارن دی او مقارنت راغلو. اوس دا جواب د شارح خو صرف په دې باندې شو دې لپاره شو، چې جمله اسمیه یې مختاره کړه په فعلیه باندې او بیا جمله اسمیه یې مختاره کړه بالواو په بغیر الواو باندې. نو جواب خو صرف دومره کرتې شو. او هغه بل سوال چې تقدیم د مسند الیه په مسند فعلی باندې کېږي د دوو غرضونو لپاره د هغې خو جواب ونه شو. نو د هغې نه جواب دا د شارح والا نه صحیح کېږي د هغې نه جواب د بهر نه دی چې یا هلکه زه دلته کې تقدیم د تخصیص لپاره دی خو دلته کې تخصیص و قصر په سوال کې قصر حقیقي نه دی اضافي ډیر په نظر سره حاسدینو ته چې زه سوال د الله نه د نفع د مختصر کوم او زما حاسدین نه کوي یا په نسبت سره آمین ته دی چې سوال خو مونږ ټول کوو خو آمین کې ما پورې سوال مقصور دی سوال سره د آمین نه صرف څه کوم حاسدین

هسي سوال کوي خو امين ورسره نه وائي يا ووائي چې دلته کې تقديم د تقويت لپاره دی، خو دلته کې دا انکار عام دی، چې تحقیقاً وي او که توهماً وي، نو دلته کې اگر چې انکار محقق خو نشته دی خو توهم يې شته دی، متوهم دا توهم وکړو چې ماتن خاسته دا څلور نسبتونه وکړه نو په دې کې به سوال د الله نه نه کوي؟ نو ده، ماتن، وويل چې زه سوال د الله نه کومه، نو تاکيد وشو او يا ورته ووائي چې يا هلکه هر ځای کې تقويت او تاکيد د حکم انکار نه غواړي بلکه کله کله متکلم تاکيد د حکم کوي چې دغه حکم د اسناد مرغوب د متکلم وي نو دلته کې سوال د ماتن د الله نه مرغوب وو نو تاکيد سره يې ذکر کړو، لکه: ﴿وَإِذَا حُذِرَ إِلَىٰ ظُهُورِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمُ﴾ دی.

قال الماتن من فضله، شارح ترکیب کوي وائي: حال، دا په اعتبار د متعلق سره حال دی د من ان ینفع به نه، او ان ینفع به د دې اسئل لپاره مفعول ثاني دی نو دا من فضله د هغې نه حال دی. خو فرق صرف دا شو چې حال مقدم شو په ذوالحال باندې او حال مجروره په ذوالحال باندې مقدم کیدای شي، جائز وي. اوس که څوک شبه وکړي چې يا هلکه ان خو موصول حرفي دی او په موصول حرفي باندې صله نه شي مقدم کیدای نو معمول د صلي څنګه مقدم شو چې من فضله بيا مقدم شو؟ نو تاسو ووايئ چې يا هلکه عامل په دې کې ان ینفع به خو نه دی، عامل اسئل دی. ذوالحال ان ینفع به دی. عامل ان ینفع نه دی. نو تقديم د معمول د صلي په موصول باندې نه کيږي او دا خو معمول د ان نه دی، ذوالحال کړتې دی په تعيين د مرجع کوي ای بهذا المختصر کما نفع باصله اصل څوک دی؟ دوه احتماليين ذکر کوي يا د اصل نه مراد اصل مجازي دی، مفتاح دی. يا د اصل نه مراد اصل حقيقي دی او القسم الثالث منه د مفتاح نه نو دا اصل حقيقي شو.

قال الماتن انه: شارح تعيين د مرجع کوي، ای الله تعالی، ولي فضله: شارح تعيين د مشاراليه کوي انفع متصرف د دې نفع دی. اوس مخکې دوه دعوی وي، يو نفس سوال د الله نه کوم او دويمه دعوی دا ده چې د غير الله نه نه کوم. دا دويمه دعوی د مقام نه معلومیده، نفس سوال ولي د الله نه کوم وائي؟ ځکه دا الله متصرف د دې نفعي دی، نو قانون دا دی چې سوال سړی د مالک نه کوي او که نه د غير مالک نه کوي؟ نو مالک د نفعي الله دی نو سوال د هغه نه ځکه کوم، دا دويمه دعوی چې د غير الله نه نه کوم، ولي؟ ويل ځکه وهو حسي ځکه الله زما کافي دی. سوال: هلکه د حسي حمل هو باندې نه صحيح کيږي، ځکه حسب خو صرف وصف دی او هو ذات د الله دی، نو حمل نه صحيح کيږي. نو ده جواب وکړو ای محسبي چې حسب مصدر مبني للفاعل سره دی. يا هلکه حسب خو هغه چاته وائي چې هغه حساب د دراهم او دنانيرو کوي، نو دا معنی نه صحيح کيږي، جواب يې وکړو چې وکلاي چې محسبي په معنی د حساب د دراهم او دنانيرو سره نه دی کافي په معنی سره دی.

ونعم الوکیل اوس شارح د عطف یا د عطف نه وروستو دواړه صحیح کیږي، که عطف شي نو خبر د مبتداء محذوفي به شي چې هذا عطف، خو عطف په معنی د معطوف سره، اوس د شارح غرض دا دی چې یا اعتراض کوي په ماتن باندې او خان له خي، چې ته نعم الوکیل عطف کوي دا عطف نه صحیح کیږي؟ نو جوابونه بهر نه دي. اوس په دي باندې شبه راغله چې شارح خو دا عطف په شرح العقائد کې په خپله کړې دی نو اعتراض په ماتن باندې کول دا خو اعتراض په خان باندې شو، نو تاسو وایئ چې شارح کړې ده په شرح العقائد کې لیکن هلته اعتراض مجاب وو، او قانون دا دی چې اعتراض مجابه کلا اعتراض وي، نو شرح عقائد باندې اعتراض وو لیکن جوابونه ترینه وو نو دارنگه دي اعتراض کوي په ماتن باندې جوابونه ترینه وو بهر نه، خو ده پریښې دي، نو گویا که دا اعتراض په خان باندې نه شو. او یا ورته ووايه چې شارح بیان د واقع کوي په ماتن باندې اعتراض کول مقصد نه دی، نو وائي، عطف اما علی جمله وهو حسبي یا هلکه نعم الوکیل خو مخصوص بالمدح غواړي هغه چیرته دی نو وائي **فلفلخص** محذوف چې هغه محذوف دی نو تقدیر دا شو چې **ونعم الوکیل** هو واما علی حسبي یا به دا عطف وي په حسبي باندې په حسبي باندې عطف کولو کې دوه احتماله دي: یا عطف دی به د تاویل نه، نو بیا عطف د جملې راځي په مفرد باندې، او یا به عطف کوي حسبي باندې سره د تاویل نه، چې حسبي په معنی د **یحبني** سره واخلي، نو بیا عطف د انشاء په خبر باندې راغلو، ځکه یحسبي خبر دی، ونعم الوکیل انشاء ده نو سائل سوال وکړو چې مخصوص بالمدح به بیا هم محذوف وي؟ ویل نه نه **وهو نعم الوکیل** چې مخصوص بالمدح همدغه هودی، هو کوم چې هو حسبي کې دی، **فلفلخص** هو الضمير المتقدم یا هلکه مخصوص بالمدح چیرته مخکښي کیدای شي په فعل مدح باندې، نو ده جواب وکړو چې آو، علی ما صرح به صاحب المفتاح وغیره، (په په دي کون د مخصوص بالمدح باندې ضمیر متقدم، ترجمه: **في نحو زيد نعم الرجل** نو د نعم الرجل لپاره زيد مخصوص بالمدح دی، او مقدم شوی دی. اوس شبه کوي چې **وعلى** **كلا التقديرين** قد عطف الانشاء على الإخبار ځکه نعم الوکیل انشاء ده او هغه معطوف شوه په اخبار باندې، او اخبار هله کیږي چې حسبي په معنی د یحسبي سره شي، او که حسبي مفرد بغیر د تاویل نه پاتې کړي نو بیا دا اخبار نه دی هغه خو مفرد دی نو شارح حسبي نه مراد مع تاویل اخستی دی او بلا تاویل نه دی اخستی. او د قد عطف الانشاء علی الاخبار نه معلومه شوه.

اوس تاسو جوابونه وکړئ بهر نه، یو جواب دا وکړئ چې یا هلکه دا وهو حسبي اگر که صوره خبر دی خو معنی دا انشاء دی، ځکه دلته کې ماتن اخبار د کفایت الله ته نه کوي بلکه ایجاد د کفایت الله کوي دا خبر مونږ ته نه راکوي چې ای موليانو طالبانو تاسو خبر شئ چې الله زما کافي دی بلکه ایجاد د کفایت الله کوي اخبار ولې نه ورکوي، ځکه اخبار کې خو دوه فائدي وي: یا فائدة الخبر او یا لزوم

فائدة الخبر وي نو فائدة الخبر نشته خكه مونږ او تاسو خبر يو چې الله كافي دي، ماتن هم او مونږ هم، نو فائدة الخبر خور رانغلو او لازم د فائدة الخبر په كې هم نشته، خكه زمونږ او ستاسو علم وو چې ماتن عالم دي په كفايت الله باندې، نو بالضرور دا ايجاد د كفايت الله شو. نو معنى كې دا انشاء شوه. نو دا عطف د انشاء په انشاء دي دويم جواب دا وكړئ چې دلته كې دا ونعم الوكيل خبر د مبتداء محذوفي دي نو تقدير دا شو چې وهونعم الوكيل نو هونعم الوكيل هم جمله خبريه شوه، غايت ما في الباب خبر يې صرف انشاء شو. يا دريم جواب چې دا عطف د قصه على القصه دي عطف القصه على القصه ديته وائي چې عطف د يو جملي وكړي چې هغه مسوق لغرض وي په بله جمله باندې چې هغه مسوق لغرض اخرو قطع لحاظ د انشائيت او اخباريت نه نو تا عطف د يوې جملي وكړو چې ونعم الوكيل دي چې هغه مسوق لغرض ده چې هغه نه تعرف د الله دي په بله جمله باندې چې هغه مسوق لغرض ده چې هغه كفايت الله دي او د انشائيت او اخباريت لحاظ دي نه دي كړي. خلورم يا جواب دا وكړئ چې دا عطف دي په وهو حسبي باندې خو هغه حسبي چې هغه متضمن معنى د يحسبني لره دي، او دغه درې جوابونه كوي، يا ورته ووايي پنځم جواب چې دا يواځې په حسبي باندې عطف دي بغير د تاويل نه او كه ته وائي چې عطف د جملي په مفرد باندې راغلو؟ نو وائي چې يا هلكه عطف د جملي په مفرد باندې هلته كې ناجائز دي.

چې د جملي لپاره محل من الاعراب نه وي، او د كومې جملي لپاره چې محل من الاعراب وي نو د هغې عطف په مفرد باندې جائز دي. نو دلته كې ونعم الوكيل عطف شو په حسبي باندې او حسبي خبر دي د مبتداء چې هو دي نو نعم الوكيل هم خبر د هو شو. خكه معطوف على الخبر څه وي؟ خبر وي. نو دغه ونعم الوكيل په ځاى د مفرد كې واقع شو او قانون دا دي چې يوشمېر چې واقع شي په محل د غير كې نو هغې لپاره حكم د دغه غير وي نو دغه جمله گويا كه حكماً مفرد شوه. نو دا عطف د مفرد په مفرد باندې راغى او د جملي په مفرد باندې رانغلى. يعنې عطف د مفرد حكمي راغى په مفرد حقيقي باندې او دا جائز دي.

مقدمة

مانن وويل: مقدمة: د شارح غرض د رتب المختصر نه تر اخر الفصاحة پورې خو اغراض دي بيان د اجزاء مختصراً کوي. اولاً: يعنى تلخيص چې رتب المختصر على مقدمة وثلاثة فنون او دليل د حصر واني ثانياً: په دې قول سره چې لان المذكور فيه اورد کوي په بعضو باندې ثالثاً: بقوله وجعل الخاتمة خارجة عن الفن الثالث وهم او وجه د بيان د تنکيد د مقدمې او د تعريف د فنون ثلاثه و کوي رابعاً: ولما اخبر كلامه سره، چې مقدمة نکره ذکر شوه او فنون ثلاثه معرفه ولې؟ او بيان د خلاف کوي په تشوين د مقدمة کې. خامساً: سره د رد نه په مخالفينو باندې لکه هغې ته يې اشاره وکړه په والخلاف سره، او ورته يې اشاره وکړه په مما لا ينبغي سره او معنى لغوي د مقدمې بيانوي سادساً: وللمقدمة ماخولة من مقدمة الجيش سره او دفع د اعتراض کوي، سابعاً: من قدم بمعنى تقدم سره او تقسيم د مقدمې کوي ثامناً: مقدمة العلم او مقدمة الكتاب دي ثانياً: يقال مقدمة العلم لا يتوقف عليه الشروع... او مقدمة الكتاب لاطلافة سره. او بيان د ما في المقدمة کوي ثاسماً: په دې قول سره چې وهي ههنا لبيان معنى الفصاحة والبلاغة وانحصار علم البلاغة في علمي المعاني والبيان اورد کوي په بعضو خلکو باندې چې هغوي فرق په مقدمة العلم او مقدمة الكتاب کې نه دی کړې په دې قول سره چې والفرق بين مقدمة العلم ومقدمة الكتاب، رد پرې کوي چا باندې چې فرق خفي دی. عاشراً: نو اول واني ترجمه ليکم او متن به پرېږدم، مرتب، مرتب کړی دی مانن مختصر لره تلخيص لره په يو مقدمة او فنون ثلاثه و باندې. نو اجزاء د مختصر څلور شو، دويم غرض بيانوي دليل د حصر، واني ځکه چې مذکور په دې مختصر کې يا د مقاصدو نه به وي په دغه فن کې اولاً يا د قبيلي د مقاصدو نه به وي بلکه دوسانلو نه به وي. نو اوس ښکته په اجمال کې مقاصد يې مقدم کړل د شرافت د وجې نه او تفصيل کې يې اولاً مقدم کړی وی الثاني المقدمة، د اختصار د وجې نه والاو، دا اول به خالي نه وي چې مقاصدو نه وي، که چيرته وو غرض د دې نه احتراز د خطاء نه په تاديه د معنى مراده کې نه وو، نو بيا به خالي نه وي، پس که وو غرض د دې نه احتراز د تعقيد معنوي نه نو دا فن ثاني شو. او که نه غرض د تعقيد معنوي نه نه وو بلکه بيان د وجوه محسنه وو نو فهو الفن الثالث اوس هغه دريم غرض بيانوي، چې يا هلکه اجزاء د مختصر څلور نه دي پنځه دي، يو خاتمه د تلخيص هم را روانه ده چې خاتمه في السرقات الشعرية نو اجزاء پينځه شو يو په کې خاتمه ده. نو شارح په دې رد کوي، جواب کوي نو واني وجعل الخاتمة... او گرځول د خاتمې خارج د فن ثالثه نه او جزء مستقل د کتاب نه گرځول وهم، دا وهم دی، دا خاتمه د کتاب جزء نه دی بلکه د فن ثالث جزء دی. اعتراض: اوس يا هلکه ستا لپاره څه دليل دی چې دا جزء

مستقل نه د بلکه جز دی د فن ثالث نه او داخل دی په دې کې، نو وائي دليل به مونږه هلته کې ان شامالنه شرحه کې بيانو چې دا خاتمه جزء د فن ثالث دی او جزء مستقلة د کتاب نه نه دی ځکه صاحب البيت ادري بما فيه دی هلته کې شارح نقل کړی دی کلام د ماتن د ايضاح ن چې ماتن هلته کې ايضاح کې ويلې دي په اخر د بحث د محسنات لفظيو او معنيو کې هذا ما تيسر لي باذن الله تعالى جمعه و تحريره من اصول الفن الثالث و بقيت اشياء يذکرها في علم البديع بعض للصنفين. نو في الكتاب يې نه دی ويلي، خو علم البديع نه دا جزء دی، نو دا جزء د کتاب نه شو بلکه د فن ثالث شو اوس هغه څلورمه خبره کوي چې **ولا تعجز هكلامه** او هر کله چې رانېکلی شو کلام د ماتن په اخر د مقدمه کې انحصار د مقصود ته په فنون ثلاثه و کې، نو د فنون ثلاثه و لپاره معهود پيدا شو، نو مناسب ذکر د دې فنون ثلاثه و په طريقې د تعريف عهدې، ځکه معهود په مقدمه کې پيدا شو، نو الفن الاول والفن الثاني والثالث معرف باللام ويل صحيح شو او په خلاف د مقدمي نه، ځکه د دې نه مخکې چيرته د مقدمي بحث نه دی شوی، يعنې د مقدمي نه مخکې د مقدمي بحث چيرته نه دی شوی چې معهود پيدا شي نو نشته دی مقتضى لپاره د ايراد د مقدمي په لفظ د معرفي سره، ځکه معرفه چې ته مقدمه راوړي نو هغې کې الف لام عهدې خارجي به وي، نو مخکې چيرته د مقدمي تذکره خو نه ده شوي، نو **فکرها** نو نکره يې کړه مقدمي لره او وائي ويل مقدمه او المقدمة يې ونه ويل اوس هغه پنځمه خبره کوي چې بيان د خلاف دې سره د رد نه، نو وائي چې او خلاف په دې کې چې تنوين په دې مقدمه کې لپاره د تعظيم دی او څوک وائي د تقليل لپاره دی، نو څوک چې د تعظيم لپاره وائي نو هغه فائدي ته نظر کوي، ځکه فائده په مقدمه کې زياته ده، او څوک چې د تقليل لپاره وائي نو هغه حجم ته نظر کوي، ځکه حجم د مقدمي وړوکی دی نو شارح وويل چې **معالا ينهني** چې دا خلاف د هغې قبيلي نه دی چې مناسب نه دی چې واقع شي په مينځ د علماؤ کې، ځکه چې په دې اختلاف باندې څه فائده نه مرتب کيږي، ځکه څوک چې وائي تعظيم لپاره ده نو د کثرت د فائدي د وجې نه او چې څوک وائي تقليل لپاره ده نو د قلت د حجم د وجې نه

اوس که څوک اعتراض وکړي چې يا هلکه د تعظيم مقابل خو تحقير راځي، او د تقليل مقابل خو تکثير راځي او تا للتعظيم او التقليل ويلي دی؟ نو تاسو ووايې چې دلته کې کلام د شارح په صنعة الاحتياک باندې بنا دی، صنعة الاحتياک، يعنې هغه کار د جولا، پخوا به د کېړو دا کار خانې نه وي دا کېړې چې به يې وودلې نو يو موگي به جولا دلته کې **تک وهواو** بل موگي هلته کې، او تارونه، سپنې به يې موگو پوري اوتړل نو بيا د تار هغه گوچه، هغه به يې پکښی لاندې اودله نو چه دی موگي سره به وه نو اکتفاء به يې پورې موگي باندې کوله او چې هغه گوچي او غوته به هغه موگي ته لږه نو اکتفاء به يې په دې موگي باندې کوله نو دپته د جولا کار وائي اوس په اصطلاح د علم البديع

کې صنعتۍ الاحتباك دېته وائي چې د يو فقري نه ته يو کلمه حذف کړی او اکثفا په لاحق باندې وکړي، او د لاحق نه حذف کړی اکثفا په سابق باندې وکړي، نو دلته کې مخکې للتعظيم والتكثير وو والتكثير يې حذف کړو، ځکه مقابل د تكثير وروستو ذکر وو چې تقليل دی او وروستو په مقابل کې په تقليل کې تعقيب حذف وو ځکه چې د هغې مقابل مخکې ذکر وو چې تعظيم دی، نو په هغې اکثفا اوشوه نو اصل عبارت دا شو چې ان توينها للتعظيم والتكثير او التقليل والتحقير.

اوس شارح وويل وللمقدمة، دا هغه بل غرض ذکر کوي، معنى لغوي د مقدمې، وائي مقدمه ماقوله من مقدمة الجيش، که د ماقوله ترجمه تاسو په مشتقه سره وکړي نو دا به صحيح کېږي ځکه مقدمه مفرد دی، او مقدمه الجيش مرکب دی، او مفرد د مرکب نه نشي مشتق کېدای، نو د ماقوله ترجمه وکړي په منقوله سره چې دا مقدمه منقول ده د مقدمة الجيش نه، دا هغه مخکې حصې د جيش ته ويلي شي يا هلکه مقدمه الجيش د څه لپاره وضع شوی ده، نوای موضوعه للجماعة المتقدمة منها، وضع کړی شوی ده لپاره د هغه جماعت چې متقدم وي د دې جيش نه يعنې هغه مخکې حصه چې هغه د جيش لپاره د اوبو انتظام او دارنگ د خاروو د واپسو انتظام اود ډوډۍ او د شېبې د ځای انتظام کوي يو د جيش هغه حصه ده چې هغه اخر کې روانه وي چې د چا نه سامان پاتې شي يا څوک بيمار شي د هغه د حفاظت لپاره هغې ته خلف الجيش وائي، يوه هغه حصه ده چې هغه بني طرف د جيش ته روانه وي هغې ته مهمنة الجيش وائي، او يو هغه ده چې هغه کيڼ طرف ته روانه وي هغې ته مسيرة الجيش وائي او يو فقهه وي چې هغه بالکل په مينځ کې روانه وي هغې ته قلب الجيش وائي من قدم سره اشاره کوي دفعه اعتراض ته، چې يا هلکه ته مقدمه يا به په صيغه د اسم فاعل سره وائي يا په اسم مفعول سره، دواړه نه دي صحيح، که په صيغه د اسم فاعل سره وائي نو بيا معنى دا شوه چې دا مخکې کوونکي ده بل شي لره، ځکه باب تفعليل متعدي راځي، حالته که دا بل شی نه مخکې کوي بلکه په خپله مخکې ده او که په صيغه د اسم مفعول سره راځي نو بيا معنى دا چې مخکې کړی شوي، نو تقدم جعلي معلوم شو او قدم رتبې معلوم نه شو، چې جعل کې مخکې کړی شوی او په رتبه کې مخکې وي او که نه وي نو شارح راغی جواب يې وکړو په اختيار د شق اول سر چې دا مقدمه په صيغه د اسم فاعل سره ده، خو دا باب تفعليل په معنى د باب تفعل سره د، نو دا قدم په معنى د تقدم سره شو، نو مقدمه په معنى د تقدم سره شوه، او باب تفعل لازمي راځي معنى خپله مخکې کېدونکى، مخکې کوونکى بل شي زده شوه، دا شارح يو جواب وکړو، دويم جواب يا دا وکړی چې زه داپه صيغه د اسم فاعل ده او باب تفعل هم په خپله معنى دی خو مطلب دا چې دا مخکې کوونکي ده عالم لره په مسائلو د تصديق باندې په جاهل باندې په بصيرة کې، يا دا مخکې کوونکي ده طالب لره د مسائلو د تصديق په قاعد باندې د طلب نه په بصيرة کې، اويا ووايي چې دا مقدمه په صيغه د اسم مفعول سره ده، او که ته وائي

تقدم جعلي معلوم شو او تقدم رتبي معلوم نه شو؟ نو تاسو ووايئ چې دلته کې تقدم جعلي مستلزم دى، تقدم رتبي لره ځكه مانن څه ادنى سړى نه وو چې ده په جعل کې دا مخکې ذکر کوله نو دا ځکه ذکر کوي چې د دې رتبه مخکې وه ځکه چې د يو شي رتبه وروستو وي او مخکې ذکر کولى شي نو دا د جاهل کار دى د عالم کار نه دى. **يقال سره هغه بل غرض ذکر کوي چې تقسيم د مقدمې دى** قسمينو ته، چې يو مقدمه د علم ده او بله مقدمه د کتاب ده، نو وائي. **يقال الخ ان يطلق مقدمه العلم** اطلاق کولى شي د مقدمه العلم د هغه شي لپاره چې موقوف وي په دې باندې شروع کول په مسائلو علم کې هغه موقوف عليه څه شى دى چې هغه موقوف عليه في مسائله دى؟ هغه تعريف د علم مشروع او دويم تصديق په موضوع د علم مشروع به وي او دريم تصديق په غايه د علم مشروع باندې، خو دلته کې توقف يا په معنى د وجې د بصيرت کامله سره دى که دغه امور ثلاثه تا وپيژندل، نو مسائلو کې شروع کولو سره بصيرت کامله درته حاصلېږي او که نه دا درې واړه څيزونه تا ونه پيژندل نو شروع خو په مسائلو کې صحيح ده خو بصيرت کامله نه پيدا کېږي يا ورته ووايه چې دلته کې توقف په معنى د **ان وجد فوجد سره دى**، لولا لامتنع سره نه دى. يعنې که چيرته معرفت د دغه امور ثلاثه و راشي نو **وجد الشروع** في مسائله او که معرفت د امور ثلاثه و را نه شي نو بيا هم شروع په مسائلو کې کولى شي ځکه چې **ان وجد فوجد** کې موقوف عليه علت ناقص وي. دويم مقدمه الكتاب مقدمه الكتاب څه ته وائي؟ **الطائفة من كلامه** يعنې موضوعه، وضع کړى شوې ده لپاره د يو حصې د کلام د دې کتاب نه داسې حصه قدمت چې ذکر کړى شوى وي دغه حصه مخکې د مقصود نه، نو قدمت مونږ متضمن کړه **فوجدت لره**، نو ذکر د امام وروستو د قدمت نه مستدرک نه شو، او دا حصه د کلام مخکې د مقصود نه ولې ذکر کوي نو شارح وائي د دوو غرضونو لپاره **لاقتضاها** به او وجې د ارتباط د دې مقصود نه د دې طائفي سره، او دويمه **فوجدت بها** به او وجې د استفاد نه په دې طائفي سره په دې مقصود کې. ځکه چې دغه مقصود مرتبط وي د دې طائفي سره او نافع وي دغه طائفه په دې مقصود کې. نو مقدمه الكتاب کې توقف رانغلو. اوس هغه بل غرض ذکر کوي چې دلته کې هغه ما في المقدمة څه دى؟ يعنې دې مقدمه کې څه دى، او دا مقدمه د کتاب شوه او که د علم؟ نو شارح تعيين کوي چې دا مقدمه د کتاب ده وهي ههنا کبيان معنى الفصاحة والبلاغة وانحصار علم البلاغة في علمي المعاني والبيان وما يلام ذلك لکه بديع شو، دارنگه نسبت په فصاحت او بلاغت کې شو بيان د موصوف د بلاغت کوي وغيره. اعتراض: اوس دى وائي چې يا هلکه دا مقدمه د کتاب شوه نو هغې کې ارتباط د مقصود او نفع معتبر نه دى؟ نو دلته دا شته که نام نو دي وائي چې دلته شته، ولا يخفى وجه ارتباط المقاصد بذلك نو مقاصد فنون ثلثه دي او هغه فنون ثلاثه و کې هم دغه فصاحت او بلاغت بيانېږي. او په علم البديع کې محسنات بديعه بيانېږي نو نافع شو. اوس هغه بل غرض

بیانوی، والفرق بین مقدمة العلم و مقدمة الكتاب، معاً: دا فرق د هغه قبيلي نه دی خفی علی کثیر من الناس خو دي کي فرق شته دی څنگه فرق؟ ځکه دي کي فرق په اعتبار د مفهوم سره هم شته دی او فرق په اعتبار د مصداق سره هم شته دی په مفهوم د دي کي فرق دا دی چې مقدمة العلم کي توقف معتبر دی، ما یحتمل العلم دی، نو احتمالات په علم مدونه کي درې دي، ۱ مسائل کلیه، ۲ تصدیق په مسائلو کلیو باندې ۳ بلکه حاصله د تصدیق نه په مسائلو کلیو باندې او مقدمة د کتاب ما یحتمل الکتاب دی، او په کتاب کي هم احتمالات ثلثه دی، ۱ الفاظ داله په معانیو مخصوص باندې ۲ معانی مدلوله لپاره د الفاظ خاصو، معانی او مسائل یو شی دی ۳ مجموعه د الفاظو او معانیو، نو علم کي هم درې احتمالونه شول او په کتاب کي هم درې احتمالونه شول، نو درې چې په درې کي ضرب کړي نو نه احتمالات ترې جوړېږي، نو نه احتمالات شو، اوس په دي نه وړو احتمالاتو باندې فرق شته دی، په مقدمة الکتاب او مقدمة العلم کي، لکه د مقدمة الکتاب نه الفاظ واخله، نو درې په کي جوړېږي او مقدمة العلم نه مسائل واخله، نو الفاظ او مسائلو کي فرق شته دی، فرق ذاتي دی، اوس د مقدمة الکتاب نه هم هغسې الفاظ واخله او د مقدمة العلم نه تصدیق بالمسائل واخله، نو الفاظ او تصدیق بالمسائل کي فرق ذاتي دی، بیا د مقدمة الکتاب نه الفاظ واخله او مقدمة العلم نه، بلکه حاصله د تصدیق بالمسائل، نو الفاظ او مسائلو کي فرق دی، فرق ذاتي راغلو، درې احتمالات لږل، اوس مقدمة الکتاب نه معانی واخله، معانی او مسائل یو شی دی کما سبق منه، او مقدمة العلم نه هم معانی او مسائل واخله، نو دي کي اوس فرق اعتباري دی، او فرق ذاتي نه دی، ځکه چې دغه معانی او مسائل ته په مرتبه د قیام کي واخلې نو دا مقدمة العلم ده، او چې دغه مسائل په مرتبه د من حیث هی کي واخلې، نو دا مقدمه د کتاب ده، نو په دي احتمال باندې اتحاد ذاتي او فرق اعتباري غوندې راغلو په مصداق کي، اوس د مقدمه د کتاب نه معانی واخله او مقدمة العلم نه تصدیق بالمسائل، نو بیا فرق ذاتي راغی، ځکه علم او معلوم شو، اوس مقدمه د کتاب نه معانی واخله او مقدمة العلم نه بلکه حاصله نو بیا فرق ذاتي راغلی، نو شپې احتمالات لږه، اوس مقدمه د کتاب نه واخله مجموعه الفاظو او معانی او مقدمة العلم نه صرف معانی، نو مغایرت راغلی د کل او د جزء، او کل او جزء کي مغایرة بالذات وي، او مقدمة الکتاب نه واخله مجموعه او مقدمة العلم نه تصدیق بالمسائل، نو بیا فرق ذاتي دی، د علم او د معلوم، اوس د مقدمة الکتاب نه واخله مجموعه او مقدمة العلم نه واخله بلکه حاصله نو فرق ذاتي دی، نو به هر حال په دي کي مقدمة العلم و الکتاب کي فرق راغلی مفهوم سره هم او په اعتبار د مصداق سره هم، خو په مصداق کي په یو احتمال کي فرق اعتباري راغلو فرق ذاتي په کي نشته او په باقي اتو وړو احتمالاتو باندې فرق ذاتي دی.

قال للثانی الفصاحة: شارح و رسر له گوي، هی فی الاصل، د دي نه غرض د شارح معنی لغوي بیانوي نو

ويجوز ويل چې دغه فصاحت په لغت کې تنبیه عن الإبانة والظهور د تنبیس یې ولې زیات کړو، او داسې یې ولې نه ويل چې الفصاحة في اللغة عبارة عن الإبانة والظهور؟ نو تاسو وایئ چې تنبیس کې اشاره ده دینته چې د فصاحت ډیرې معاني دي: فصاحت ترع الرغبة ته هم وائي، د یو شي نه پردي لري کولو ته، او فصاحت ذهاب اللبان من اللبنة ته هم وائي، د یو نه پیروی لري کول، او فصاحت انطلاقی اللسان ته هم وائي، او فصاحت ظهور د ضوء د صبح ته هم وائي، اوس شارح اشاره وکړه دینته چې ما ته پته نشته دی چې فصاحت په دې ټولو معانیو کې حقیقت دی او که نه ټولو کې مجاز دی او که نه بعضو کې حقیقت او بعضو کې مجاز دی. خو دا ټولې معنی خبر ورکوي د ابانته او د ظهور نه اوس دا والظهور عطف تفسیر شو د دې لپاره، نو معترض شبه وکړه چې د عطف تفسیر نه خو څه غرض وي، نو غرض څه دی ولې عطف تفسیر کوي، تاسو ووايئ چې عطف تفسیر د دې لپاره وشو چې په دې کې یې اشاره وکړه چې دا فصاحت لازمي هم راځي او متعدي هم راځي، نو الإبانة کې تعدیت ته اشاره وشوه او ظهور کې لازمیت ته اشاره وشوه. نو اوس بیا شبه راغله چې یا هلکه نو بیا دا عطف تفسیر څنگه جوړ شو؟ ځکه د فعل لازمي او د فعل متعدي مصداق خو یو نه وي او د مفسر او معنی مصداق خو یو وی، نو دا عطف تفسیر خو بیا نه جوړېږي نو تاسو جواب وکړئ چې دا الظهور چې عطف تفسیر د ابانت لپاره کوو نو بالذات یې عطف تفسیر نه کوو بلکه ابانته به بمعنی البیان واخلو نو بیا والظهور سره تفسیر کوو، لکه ناکت چې لیکلی دی نو دا عطف تفسیر بالذات د ابانت لپاره نه شو، بلکه بمعنی البیان لپاره عطف تفسیر شو، او بیان لازمي دی او اصطلاح کې فصاحت درې قسمه دی: **یوصف بها الظرف** مثال بنایي **مثل كلمة فصحة والصلام** مثل کلام فصیح دا په کلام شري کې و قصیده فصیحة، دا په کلام نظمې کې نو دا دوه مثالونه یې وښودل، **قيل** د قیل نه بعد د شارح څلور غرضونه دي: ۱ اعتراض واردېږي په ماتن باندې ۲ او دویم نقل د جواب د بعضو کوي د ماتن د طرف نه، ثانیاً، ۳ او رد کوي شارح په دې جواب د بعضو باندې ثالثاً وفيه نظر سره، او جواب کماحقه کوي د اصل اعتراض نه رابعاً علی ان الحق سره نو څلور اغراض شو، ورود الاعتراض اولاً علی المصنف ونقل جواب بعض الشارحين عن هذا الاعتراض ثانیاً، والرّد علی هذا الجواب ثالثاً بقوله وفيه نظر والجواب عن اصل الاعتراض رابعاً بقوله **على ان الحق** اوس دا درې وروستی خبرې په کتاب کې دی (شرحه کې)، او اعتراض په مصنف باندې هغه د بهر نه دی اوس اعتراض په مصنف باندې بهر نه داسې وارد شو چې یا هلکه حصر د فصاحت په اقسام ثلاثو کې نه صحیح کیږي، مفرد او کلام او متکلم کې ځکه چې کله کله موصوف د فصاحت مرکب ناقص واقع کیږي، چې هغه مرکب اضافي او توصیفي دی، لکه ویلی کیږي چې **مركب فصیح** او هغه مرکب اضافي او توصیفي خو په مفرد کې داخل نه دی، ځکه مفرد دینته وائي چې جز د لفظ دلالت په جزه د معنی باندې نه کوي، هغه مرکب

اضافي او توصيفي خو دلالت كوي، او دغه مرکب توصيفي او اضافي خو په کلام کې هم داخل نه دی. خکه په کلام کې خو اسناد وي، **الكلام ما تضمن كلمتين بالاسناد** نو په مرکب اضافي او توصيفي کې خو اسناد نشته دی، نو حصر د فصاحت په اعتبار د موصوف سره په اقسام ثلاثو کې صحيح نه شو. خکه چې موصوف د فصاحت مرکب ناقص هم واقع کېږي، او حالته هغه نه په مفرد کې داخل دی او نه په کلام کې داخل دی، او په متکلم کې خو نه دی نه دی، نو حصر د فصاحت په اعتبار د موصوف سره السام ثلاثه و کې صحيح نه شو، بلکه قسم رابع هم راغلو چې مرکب اضافي او توصيفي دی، نو اوس خلخالي د دې اعتراض نه جواب وکړو چې يا هلکه دغه مرکب اضافي او توصيفي په کلام کې داخل دی، خکه مراد د کلام نه زمونږ ما ليس بکلمة دی، او ما ليس بکلمة عام دی نو دا مرکب ناقصه ته هم شامل دی، او مرکب تامه کلام ته هم شامل دی، نو قيل للرداء بالكلام ما ليس بکلمة، او دا خکه مراد شو. **لهم للمركب الاسفاني وقوعه**، چې مرکب ناقصه دی، معترض شبه وکړه چې ته دا مرکب ناقص ولې شاملوي جائز ده چې مرکب ناقص موصوف د فصاحت دې نه واقع کېږي کته، نو چې موصوف واقع نه شو نو شمول ته حاجت راغلی، نو فاته سره قيل والادليل وائي چې مرکب ناقص موصوف د فصاحت واقع کېدای شي، نو چې واقع شو نو تعميم ته حاجت راغلی، نو وائي: **فانه قد يكون بيت من القصيدة غير مشتمل على اسناد يصح السكوت عليه** يعني مرکب توصيفي ناقصه يا اضافي وي، مع انه يتصف بالفصاحة نو چې مرکب ناقص موصوف واقع کېږي نو تعميم ته حاجت راغلو، چې هغه هم داخل شي اوس شارح راځي په دې جواب د قيل باندې شبه کوي چې ولې نظر په دې ما قال د قيل کې اعتراض دی، اعتراض دده په اصل مدعی کې هم شته دی او په دليل کې هم شته دی، فانه کې چې دا د ده دليل وو، او مدعی دا ده چې کلام نه مراد ما ليس بکلمة دی، اوس په مدعی کې داسې نظر دی چې دا خو هله صحيح کېږي، چې د عربو نه چيرته نقل شوي وي، اطلاق د کلام په دغه مرکب ناقصه باندې، او د عربو نه دا چيرته نه دی نقل شوی هغوی د کلام اطلاق چيرته په مرکب ناقص ندی کړی ولاته انما يصح ذلك واما قال وقيل ومرکب ناقصه دی په کلام کې، **کله لو اطلقوا على مثل هذا للمركب انه كلام فصيح** نو لو اطلقوا على مثل هذا المركب انه کلام فصيح دا مقدم د قياس شو او يصح دا تالي د قياس شو، نو تحرير د قياس داسې شو لو اطلقوا على مثل هذا المركب انه کلام فصيح يصح ذلك لكن التالي باطل فالمقدم مثله، اوس تالي ولې باطل دی دليل د بطلان التالي دا دی چې **ولم ينقل عنهم** لکن او دليل د ملازمي دا دی چې په اطلاق د الفاظو کې احتياج عربو ته دی اوس د اتصاله سره د ده په دليل باندې رد کوي چې که ته وائي چې د مرکب ناقصه توصيف په فصاحت سره کېږي نو هلکه هلته کې فصاحت، ذات د مرکب ناقصه فصيح نه دی، فصاحت په اعتبار د مفرداتو سره دې وي کته، نو دليل بې هم خراب شو، نو وائي: **والصلاة ای اتصاف دې مرکب ناقص په بالفصاحة يجوز ان يكون باعتبار**

فصاحة المفردات، على ان الحق نو اوس گوره دا هلی په مختصر المعاني کې ډیر راځي، یعنې کله دې متعلق محذوف وی کله مبتداء وغیره وی چې دا په اعتبار د متعلق سره کله خبر جوړېږي نو دلته کې دا ویاوه چې دا علی جار سره د مجرور نه په اعتبار د متعلق سره خبر دی او دې مبتداء محذوف ده، نو تقدیر دا شو چې التحقيق ثبوت علی نو معنی دا شوه چې دا مخکښینی خبره غیر تحقیق وو، او تحقیقي جواب دا دی، یا دا علی په معنی د لکن استدراکيه سره دی نو مخکې نه توهم راغلو چې یا هلکه انصاف د مرکب ناقصه په اعتبار د فصاحت د مفرداتو سره، دا خبره به صحیح وي؟ نو شارح دفع وکړه چې نه، لکن ان الحق چې حق دا دی چې دا مرکب ناقص په مفرد کې داخل دی، نو علی په معنی د لکن استدراکيه سره شو. دریم دا چې علی یا په معنی د مع سره کوی چې مع ان الحق نو معنی دا شوه په درې وارو احتمالونو باندې چې مخکښی خبره غیر تحقیقي ده او تحقیقي خبره دا راتلونکي خبره ده. نو مخکښی خبره دا وه چې انصاف د مرکب ناقصه په فصاحت سره په اعتبار د فصاحت د مفرداتو سره دی، دا تحقیقي نه شوه بلکه تحقیقي دا ده چې د مرکب ناقصه انصاف په فصاحت سره بذاته کېږي او دا په مفرد کې داخل دی، نو وائي: علی ان الحق انه دا مرکب داخل فی القدره اوس مفرد کې څنگه داخل دی مفرد خو دپته وائي چې جزء د لفظ دلالت په جزء د معنی باندې نه کوي، او مرکب خو دپته وائي چې جزء د لفظ دلالت په جزء د معنی باندې کوي نو دا خو نه شي داخلیدي، نو وائي مفرد خو یواځې د یو شي مقابله کې نه راځي، مفرد خو ډیرو معانیو سره راځي، نو وائي، لاته یعنې دا مفرد یقال علی ما یقبل للمکعب نو دا مفرد څه ته وایی چې جزء د لفظ دلالت په جزء د معنی باندې نه کوي، او مرکب دپته وائي چې کوي علی ما یقبل للنش وللجموع او مفرد مقابل د تننسي او د جمعي هم راځي، نو دا مفرد په معنی د واحد سره شو. نو معنی دا چې یو دې دوه ته دي درې ته دي علی ما یقبل الکلام نو کوم مفرد چې مقابل د کلام دی، نو دا هغه ته وائي چې هغه مشتمل په اسناد باندې نه وي نو دلته کې د مفرد نه دا اخر شو چې مقابل د کلام دي، او کوم مفرد چې مقابل د کلام دی نو هغه مرکب ناقصه ته هم شامل دی، ځکه مرکب ناقصه هم مشتمل په اسناد باندې نه دی، شبه دي وائي چې قرینه څه ده چې دلته کې مفرد مقابل د کلام اخلي او د مرکب او د مشنی و مجموعه نه اخلي؟ نو وائي قرینه شته چې ومقلته بالکلام ههنا قرینه علی انه لایرد به لکنی الاخر اصلي ما لیس بکلام دا اعني ما لیس بکلام یې ولې وویل، دا ځکه چې دا معنی ثاني هم اخیر دی په نسبت سره اول ته، نو ده جواب وکړو چې د اخیر نه مراد اخیر حقیقي دی چې هغه دریم دی، نو وائي ځکه وویل که اخیر اضافي شي نو ثاني هم اخیر دی بالنسبة الی الاول نو شبه دي څوک ونه کړي چې اخیر خو مونږ ته معلوم وو نو تفسیر یې څه ته وکړو؟... ویوسف بها لتکلم یضاً یقال کاتب یضیع دا مثال په ناثر کې شو او شاعر یضیع په نظم کې شو. او دلته کې کاتب نه مراد ذات من له الکتابه نه دی، کاتب نه مراد من یولف الکلام المنشور دي، او د

شاعره ذات من له الشعر نه دي، بلکه شاعر نه مراد من يولف الكلام المنظوم دي نو دا دواره متکلم شو او که ذات من له الكتابة يا ذات من له الشعر شي نو هغه متکلم نه دی نو دا تقسيم وشوپه فصاحت کې په اعتبار د موصوف سره، ذات د فصاحة درې قسمه نه دی ځکه هغه خو معنی مصدري اتراعي بسيط دی، نو تقسيم وشوپه اعتبار د موصوف سره

قال لسان، والبالغة وهي: سره غرض د شارح يو معنی لغوي د بلاغت بيانوي، او دويم غرض دا دی چې بلاغت په معنی د نهايت سره هم راځي، او نهايت لږمي دی او بلاغت په معنی د بلوغ الرجل الى حد التكليف باندې هم راځي، خو دې ټولو معانيو کې وې وائي ما ته پته نشته دی چې بلاغت په کې حقيقت دی او که نه ټولو کې مجاز دی او که نه په بعضو کې حقيقت دی او په بعضو کې مجاز دی؟ خو دا ټولې معاني مبنی عن الأصول والامتنان دي او په اصطلاح د علم معاني کې بلاغت منقسم دی قسمينو ته په اعتبار د موصوف سره، **يوصف بها الاطلاق فقط** د اخيرانو تعيين مصداقي کوي **في الكلام** **والتكلم** ځين لفظو کې يې اشاره وکړه د فقط معنی ته چې د فقط معنی څه ده؟ يعنې دون المفرد، مفرد موصوف د بلاغت نه شي واقع کيدای لا سره غرض د شارح دا دی چې دليل د متن لپاره وائي، متن کې دوه دعوي شوي، يو ايجابی چې بلاغة سره موصوف کېږي اخيران، او يو دعوی سلبیه دون المفرد يعنې د بلاغت موصوف مفرد نه شي واقع کيدای، **لازم يسمع** سره دليل د دعوی سلبی دی، وائي چې مفرد ولې نه موصوف کېږي؟ ځکه **لازم يسمع** **كلمة** بليغة **سمع** نه ده شوي، او پاتې شو د دعوی اول دليل، هغه شارح پريښې ده د ظهور د وجې نه چې په دې باندې کلام او متکلم موصوف کېږي ولې؟ **لا يسمع** **كلام** **بليغ** **والقصيدة** **بليغة** **والتكلم** **بليغ**، دا نې پريښې ده، والتعليل نه غرض د شارح دا دی چې د دې فقط لپاره بعضې خلکو دليل ويلي دی، شارح هغه دليل نقلي کوي اولاً و بيا پرې رد کوي ثانياً په وهم سره، چې دا چې چا ويلي نو دا وهم دی او ما چې کوم دليل اووې چې **لازم يسمع** دی دانيه دليل دی دويم غرض د شارح دفع د اعتراض کوي د ځان نه چې يا هلکه تا دليل د مفرد لپاره دا وويل چې **لازم يسمع** **كلمة** **بليغة** او خلکو دا ويلي چې مفرد موصوف د بلاغت نه واقع کېږي ځکه چې بلاغت په اعتبار د مطابقت سره وی د مقتضي الحال سره، او مطابقت په مفرد کې نه شي راتللی، نو هغه دليل تا ولې ونه ويل چې تا دا دليل وويل چې **لازم يسمع** انو شارح جواب وکړو چې هغه دليل وهم وو او زما دليل صحيح دی نو ځکه ما دا وويل يعنې هغه دليل مقتضي د قوة واهمه وو او زما دليل مقتضي د قوة عاقله دی، نو زما هغه دليل ښه شو نو ځکه ما د هغې نه عدول وکړو، نو وهمي دليل مردود وي، نو ځکه وائي، والتعليل، او دليل بيانولو او ذکر کول د دې لپاره چې د بلاغت موصوف مفرد نه واقع کېږي، چې بلاغت متحقق کېږي په اعتبار د مطابقت ذکر کول د مقتضي الحال سره، او مطابقت د مقتضي الحال سره نه مستحق کېږي په مفرد کې، نو دا هم دی، اوس دا د وهم لپاره دليل

واني شارح لان ذلك واني خكه چې دي معلل باندې خلط راغلی دی. واني چې مطابقت د مقتضي الحال سره دا خو په بلاغت المتكلم والكلام کې راځي، او مفرد دي موصوف شي د بلاغت په بله پړ معنى سره، دليل تام شو؟ دی وايي دا خو خاص دی خو په بلاغة الكلام او متكلم کې خاص دی. او مفرد کې معنى اخر دې وي ګنه، يعنې دا خو په كلام او متكلم کې وي ګنه

وانما قسم كلام من الفصاحة والبلاغة دي سره شارح دفع د اعتراض کوي، چې يا هلکه تا ابتداء تقسيم فصاحت وکړو په اعتبار د موصوف سره اقسام ثلاثه وو ته، دارنگه بلاغت تا په اعتبار د موصوف سره تقسيم کړلو قسمينو ته، او قانون دا دی چې اول د مقسم تعريف کيږي او بيا تقسيم کيږي، نو اول د فصاحت تعريف کول په کار وو. او بيا تقسيم کول په کار وو، او اول د بلاغت تعريف کول په کار وو بيا تقسيم کول په کار وو، نو تا خو هغه ونه کړل، نو اول شبهې ته اشاره کوي چې انما قسم كلام من الفصاحة والبلاغة نو که څوک شبه وکړي چې تقسيم خويي نه دی کړی، صرف د موصوف د فصاحت تعيين يې کړی دی، او دارنگه د بلاغت د موصوف، جواب: تاسو وايي چې د بلاغت د موصوف چې تعيين وشو نو دا ضمناً تقسيم شو. فصاحت په اعتبار د موصوف سره درې قسمه شو، نو ځکه ناکت ورسره ويلي دی چې ضمناً لأصراحة، صراحة خويي موصوف د فصاحت او بلاغت بنودلی دی، تقسيم يې نه دی کړی، خو دا بنودل د موصوف د فصاحت او بلاغت دا ضمناً تقسيم دی، نو دا د قانون نه خلاف دی اول تعريف کول په کار دی او بيا تقسيم کول په کار دی. دا التعذر جمع للماني للخطفة دا جواب دی، چې د وجې د تعذر د جمع کولو د معانيو مختلفو غير مشترکو نه په يو مفهوم کې، داسې مفهوم چې پهها شامل وي دي معانيو مختلفو غير مشترکه و ته، د دې په تعذر کې څه شک نشته، ځکه داسې يو تعريف نشته چې انسان او فرس دواړو ته شامل شي، او مفهوم غواړي اشتراك په اشتراك معنوي سره، هغه دوی کې نشته، نو تعريف ممکن نه شو، نو ما تقسيم وکړو بيا د هر يو قسم ما خان ته تعريف وکړو. معترض راغلو شبه يې وکړه چې يا هلکه د دې لپاره چيرته نظير شته دی؟ جواب: ويل هو، نظير شته دی، زه په دې کې متفرد نه یم کما قسم بين العاجب لکه تقسيم کړې ده ابن حاجب مستثنی متصل او منقطع ته، هلته کې المستثنی منقطع او منفصل يې ويلي دی، بيا د هر يوې تعريف يې کړی دی، جدا جدا، نو دا زما لپاره يو لوی دليل شو نظير شو ځکه د مستثنی لپاره يو مفهوم په اشتراك معنوي سره نه وو، نو تعريف هم ممکن نه وو، نو اول يې تقسيم وکړو او بيا يې تعريف وکړو.

ماتن وويل: فالفصاحة في المفرد، نو دا فاء فصاحيه شوه، د دې شرط محذوف دی چې لما عرفت الاقسام الثلاثة فالفصاحة في المفرد کما وفي المتكلم کما شارح ورسره لکي چې قدم الفصاحة على البلاغة دي کې شارح اشاره وکړه اعتراض ته چې يا هلکه ماتن فصاحت مقدم کړو په بلاغت باندې او وجه د تقديم نه وه، نو ترجيح بلا مرجع لازم شوه بلکه ترجيح د مرجوح لازم شوه ځکه کل بليغ فصيح ولاعکس دی، نو

بلاغت مخكمي كول به كار وو، خكه چي بلاغت موقوف عليه د فصاحت دي او فصاحت موقوف عليه د بلاغت نه دي، نو بليغ خاص شو او فصيح عام شو، بلاغت خاص شو او فصاحت عام شو او خاص مقدم وي به عام باندې شارح جواب وكړو لتوقف معرفة البلاغة على معرفة الفصاحة، ويل خكه يې فصاحت مقدم كړو بلاغت باندې چي معرفة د بلاغت موقوف دي به معرفة د فصاحت باندې، تنمه د جواب شارح نه ده كړي، تنمه د بهر نه وكړئ، خكه دا د شارح جواب پوره جواب نه جوړېږي، داسې چي بلاغت موقوف شو او فصاحت موقوف عليه شو، نو موقوف عليه مقدم وي به موقوف باندې، نو فصاحت يې مقدم كړو به بلاغت باندې، اي فكانت الفصاحة موقوفاً عليها والبلاغة موقوفاً و الموقوف عليه مقدم على الموقوف فقدم الفصاحة على البلاغة، نو تنمه وشوه، اوس دا مقدم به كې نظري وو چي معرفت د بلاغت موقوف دي تر معرفت د فصاحت پورې نو شارح د دې لپاره دليل وائي چي لكونها اي الفصاحة ماحوقة ملحوظ كړي شوي في تعريفها اي البلاغة، خكه چي فصاحت ماخوډ دي به تعريف د بلاغت كې، او قانون دا دي چي ماخوډ موقوف عليه وي د ماخوډ فيها لپاره نو فصاحت موقوف عليه شو د بلاغت لپاره.

اوس فصاحت به بلاغت الكلام كې څنگه ماخوډ دي؟ داسې، بلاغة الكلام څه ته وائي؟ مطابقة الكلام لمقتضي الحال مع فصاحته، نو فصاحة ماخوډ شو به تعريف د بلاغت كې او فصاحت ماخوډ به بلاغة المتكلم كې څنگه دي؟ بلاغة المتكلم دېته وائي چي: ملكة يقتدر بها على تاليف كلام بليغ نو بلاغة المتكلم موقوف شو بلاغة الكلام پورې، او بلاغة الكلام كې خو فصاحت ماخوډ وو، نو بلاغة المتكلم كې هم ماخوډ شو بالواسطة، خكه شئ ماخوډ به ماخوډ د شئ كې ماخوډ به دغه شئ كې وي فصاحت ماخوډ شو به بلاغة الكلام كې او بلاغة الكلام ماخوډ وو به بلاغة المتكلم كې، نو فصاحت ماخوډ شو به بلاغة المتكلم كې، خكه ماخوډ د ماخوډ د شئ ماخوډ د دغه شئ وي.

نو ثم سره شارح بلي شېهي ته اشاره كوي چي ثم قدم للمتن فصاحة المفرد على فصاحة الكلام وللمتكلم او لغيره لپاره وجه نه وه نو ترجيح بلا مرجح لازم شوه، دا يو شبهه بلکه ترجيح المرجوح لازم شوه، خكه المفرد كې افاده او استفادة نشته دي، او به فصاحت الكلام او متكلم كې افاده او استفادة ده. جواب وكړو لتوقفها عليها، د وجې د توقف د دې فصاحة الكلام والمتكلم نه به دي بله وجې د توقف د دې فصاحة المفرد يې مقدم كړلو به فصاحت الكلام والمتكلم باندې، اوس دا فصاحة الكلام والمتكلم به فصاحة المفرد موقوف دي داسې خكه فصاحة الكلام وائي: ملوكه من صنن التاليف وتناول الكلمات والتعقيد مع فصاحتها نو فصاحت د كلماتو ماخوډ شو به فصاحت الكلام كې نو فصاحت الكلام موقوف شو به فصاحة المفرد باندې او فصاحة المتكلم، خكه هغه وائي: ملكة يقتدر بها على التعبير عن المقصود بلفظ فصيح نو لفظ فصيح مفرد او مركب دواړو ته شامل دي،

نو دوارو کې يعنی فصاحة الكلام ولتکلم کنی توقف بالذات راغلو

فصاحت المفرد دېته وائي خلوصه تعيين د مرجع کوي، خلوص المفرد خالي کيدل د مفرد دی، من تنابر
العرفو والفرقة ومطابقة القياس (متن دومره دی اللغوي شرح ده)، متوهم توهم وکړو چې هلکه د قياس نه
مراد به قياس منطقي وي چې هو مؤلف من قضایا يستلزم لذاته قولاً آخر، نو د هغې نه خو دلته کې
بحث نه کيږي، يا به قياس فقهي مراد وي، نو د قياس فقهي اصولي نه هم دلته کې بحث نه کيږي، نو
ده جواب وکړو اللغوي چې د قياس نه مراد قياس لغوي دی، شارح چې ورسره دا لگوي چې له الاستنباط
من استقراء اللغة دی کې يې يو اشاره وکړه مناسبت ته په مينځ د منسوب او منسوب اليه کې چې
اللغوي کې ياه نسبتیه ده، يعنې هغه قياس چې منسوب دی لغت ته، نو قياس منسوب شو او لغت
منسوب اليه شو نو منسوب او منسوب اليه کې مناسبت په کار دی، نو ده وويل دې کې مناسبت
دمستنبط او د مستنبط عنه دی، دغه قانون او قياس مستنبط دی د لغت د صرف نه، اللغة نه مراد
صرفي قانون دی، دا علاقه شوه، نو دا د قبيلي دنسبت د مستنبط نه شو مستنبط منه ته، دوم
غرض د شارح دفع د اعتراض کوي، اعتراض دا وارد شو چې يا هلکه د قياس خو نسبت قانس ته
کيږي او تا دلته کې لغوي ته وکړو، ځکه قياس صفت د قانس دی، نو دا نسبت لغوي ته خطا شو نو
دې راغلو جواب يې وکړد چې دا نسبت د وجې د ادنی ملايست نه دی، صدوراً نسبت د قياس کيږي
قانس ته ليکن استنباطاً نسبت لغت ته کيږي نو دلته نسبت په اعتبار د استنباط سره دی.

وتفصح الفصاحة، شارح شبه کوي ځان له ځي، وائي وتفسر الفصاحة بالخلوص لا يخلو عن تسامح يعنې تفسير
د فصاحة بالخلوص کوم چې ماتن وکړو دا خالي نه دی د مجاز نه، تسامح چشم پوشي ته وائي په لغت
کې او اصطلاح کې مجاز ته وائي. او تسامح او مجاز کې فرق دا دی، چې مجاز ويلي شي استعمال د
لفظ په غير موضوع له کې لقرينة او تسامح ويلي شي استعمال د لفظ په غير موضوع له کې لالقرينة،
قريني ته حاجت نه وي بلکه د شهرت د وجې نه.

اوس دې تسامح په دوو طريقو سره بيان نورو شروحو کړی دی يو طريقه دا ده چې فصاحة د دوی په نزد
باندي کون الكلمة جارية على القوانين المستنبطة من استقراء كلام العرب دی. يعنې د دې ځکين نه عبارة
دی او ځکين صفت وجودي دی، او تا تفسير د هغه کون په خلوص سره وکړو نو دا خو تفسير بالمبائن شو،
ځکه کون صفت وجودي دی او خلوص صفت عدمي دی، او وجود او عدم کې مبانئت دی.

دويمه طريقه د تسامح: چې يا هلکه فصاحة المفرد دا صفت وجودي دی او خلوص عدم ته وائي، سلب
ته، نو لزم شو تفسير د وجودي په عدمي سره او دا ناروا دی نو شارح جواب نه دی کړی، جواب تاسو
بهر نه وکړئ اول نه دا جواب وکړئ چې يا هلکه دا خلوص د دې ځکين سره لزم دی. ځکه چې ځکين
الكلمة جارية على... الخ دي سره لزم دغه خلوص دی ځکه دغه کون الكلمة جارية... دا هله کيږي چې

خلوص د دې درې څيزونونه راغلې وي، نو دا تفسير باللازم شو او تفسير باللازم ته څوك تفسير بالمجان نه وائي او دا تفسير باللازم يې ځكه وكړو للاختصار والتسهيل، ځكه دغه كونه پير اوږد وو. نو چې په خلوص سره يې وكړو نو دې كې اختصار هم راغې او اساني هم راغله او دا لازم هم وو د هغه كونه سره او تفسير باللازم جائز دی اختصاراً و تسهيلاً للامر دويم نه جواب دا وكړئ چې گوره تفسير د وجودي په عدمي سره هله ناروا دی چې دغه وجودي رافع لپاره د دغه عدمي وي عدمي رافع لپاره د دغه وجودي وي، او دلته كې دغه خلوص عدمي ملائم دی، د دې وجودي سره رافع نه دی

اوس مخلات د فصاحت المفرد درې شو، نو په دې دريو كې د حصر لپاره وجه دا ده چې په مفرد كې درې څيزونه دي ۱ وضع، ۲ دلالت ۳ استعمال دی، نو كه وضع كې قصور راشي نو هغې ته تنافر الحروف وائي او چې دلالت كې قصور راشي نو هغې ته غرابت وائي او چې په استعمال كې هېنت كې يې راشي نو هغه ته مخالفة القياس وائي. نو په مفرد كې درې څيزونه وو نو مخلات هم درې شو، اوس د هر يو مخل تفسير كوي ماتن، نو وائي **فالتنافر**.

اوس هر كله چې مخلات د فصاحت درې شو نو ماتن د هر يو تشریح كوي نو وائي **فالتنافر** اوس د تنافر تعريف ماتن نه وو كړی يا د اختصار د وجې نه او يا يې اكتفاء بالمثال كړي وه نو شارح د تنافر الحروف تعريف كوي نو وائي: **وصف في الكلمة توجب ثقلها على اللسان**، شبه هلكه ثقل خو دروندوالي ته وائي چې دا بار دروند دی او دا بار سپك دی او دروند والی او سپك والی خو په اجسامو كې راځي دلته كې دا تنافر خو څه جسم نه دی؟ نو جواب يې وكړو چې **وعصر النطق بها** يا هلكه ثقل دلته په معنی د دروندوالي سره نه دې ثقل په معنی د گرانوالي سره دې، چې تلفظ كول پرې گران وي نحو شارح ورسره مستشرقات كېښوده لپاره د دفع د اعتراض، چې يا هلكه قانون دا دی چې مضاف اليه د نحو او د مثل مقصود بالمثال وي او دلته خو ټول شعر مقصود بالمثال نه دی؟ او حالانكه تا خو نحو مضاف كړی دې ټول شعر ته نو شارح جواب وكړو چې د نحو مضاف اليه محذوف دی چې هغه مستشرقات دی **في قول امر القيس كې يې قائل ته اشاره وكړه چې امر القيس دی دويم دفع د اعتراض يې وكړه چې ښه د نحو مضاف اليه محذوف شو چې مستشرقات دی نو ټول شعر بيا تركيب كې څه واقع شو؟ نو شارح جواب وكړو چې ټول شعر مقوله د قول محذوفه دی چې **قول امر القيس** او قول د امر القيس څه دی؟ څه نو ټول مقوله د قول محذوفه شوه وائي: **فلله شارح تفسير وكړو په اى ذواته سره**، دې كې يو يې اشاره وكړه تفسير د غير مشهور ته په مشهور سره ځكه ذوات مشهور وو او غدا تر غير مشهور وو او بل اشاره يې وكړه د پته چې غدا تر او ذوات او دارنگې وروستو را روان دی چې عقاص دا ټول يوشی دی يعنې دلته كې، اگر كه د لغت په اعتبار سره په كې فرق شته دی جمع سره تحقيق صيغې كوي په غدا تر كې چې دا جمع دې كه مفرد او چې جمع شو نو جمع د غدیر دې**

او که غدیره دي، نو شارح جواب وکړو چې دا جمع دي مفرد نه دي او چې جمع شو نو د غدیر نه دي بلکه د غدیره دي، شبه یا هلكه دي غداً دې غداً دې دا ضمير چاته راجع دی، که مرجع وي نو کوم ده او که نه وی نو بيا اضمار قبل الذکر راغلی اودا جائز نه دي؟ نو ده جواب وکړو چې والضمير عائد الى الفرع، ويشتو ته چې هغه مخکې شعر کې دي چې **لَوْ يَزِينُ لَنَا سَوَاطِحَهُمْ** چې ويسته د محبوب بڼايسته کوي شالره چې تک نور دی، مستثناة کې شارح دوه احتماليين بيانوي، چې دا مستثنيات صيغه د اسم فاعل ده ای مرتفعات پورته کيدونکي او دويم احتمال او مرفوعات پورته کړی شوی، يقال سره غرض د شارح دا دی چې مستثنيات کې چې کوم دوه احتماليين چې مرتفعات يا مرفوعات دي دا اصالة وابتداء دی او که بڼه دي؟ نو شارح يقال سره جواب وکړو چې دا بڼه دی يعنې که دا باب لژمي شي نو بيا دا مستثنيات په معنی د اسم فاعل سره دی، ځکه دوی نه مفعول نه راځي او که دا باب متعدي شي نو بيا دا په معنی د اسم مفعول سره دی نو دا دواړه احتماليين بناني شو اصالتي نشو، نو وائي يقال استثززه ای رفعه، نو متعدي شو ضمير مفعول ته راجع شو او استثززه اي ارفع نو لژمي نشو. نولف نشر غير مرتب سره ولگيدو چې استثززه لژمي شو نو په اسم فاعل سره شو او استثززه په معنی د رفعه سره نو متعدي شو، نو بيا مفعول سره شو، نو معنی **هَلْ هِيَ اسْمُ الْفَاعِلِ** پورته کيدونکي دي کمځی د دي يا پورته کړی شوی وي **هِيَ** الی **الْعَلَى** سائل تپوس وکړو چې یا هلكه دويمه مصرع کوم ده؟ شارح وويل چې دغه ده چې: **تَضَلُّ الْعَقَاصِ فِي مَثْنٍ وَمَوْجِلٍ** معترض اعتراض وکړو چې یا هلكه فضل د ضلالة نه دی، د ضال نه دی، او ضال خو گمراه کيدو ته وائي هغه خو مکلفينو کې راځي او عقاص خو مکلف نه دی؟ نو جواب يې وکړو چې ای تغيب، چې دلته کې تضل په معنی د تغيب سره دی، نو د دي نه تانيد معلوم شو چې **(لَقَرَزْتُ يَنْكُثُ لَنَا يَفْثُكُمُ أَكَايِمَ الظَّالِمِينَ)** چې زه د ورکيدونکو نه ووم ستاسو نه چې مدين ته لارم، غائب شوم، يا **(أَنْ تَضِلَّ إِخْذُمُنَا)** دا معنی نه ده چې گمراه شي يو په دي پنځو کې، يعنې ورکه نه شي گواهي د يوې نه، ځکه پنځو کې نسيان زيات دی، نو که يو نه هير هم شي نو بله به ورته يادوي عقاص کې تحقيق صيغې کوي چې یا هلكه عقاص جمع دی که مفرد دی؟ ويل جمع دی او بيا جمع دی نو د عقيصه دی که د عقيصة دي؟ ويل د عقيصة دی وهي سره د عقاص تفسير کوي د غير مشهور په مشهور سره چې وهي **الْخَصْلَةُ الْمَجْمُوعَةُ مِنَ الشَّعْرِ** دا هغه موټي ته ويلی شي چې جمع کړی شوي وي د ويشتو نه، چې دا د سر ويسته جمع کړی شوی وي او بيا بره په سر په مزي باندې تړلی شوی وي او بره د سر دپاسه يې ايښودى وي، دا داجاة المخلات پنځې کوي بيا پرې د پاسه لويته وغورځوي او بيا بازار ته ووځي چه خلک يې تماشه کوي چې بره د دي سر کې گوره پنډوسکی ښکاره کيږي د مثنی تفسير کوي چې **وَالْمَثْنَى** المفتول، چې مثنی هغه اودلی شوی

وینستو ته وائي وللوصل خلاف للشيء چې هسي زور نه يې پريښي وي. اودلى يې نه وي. يعنې ان ذوقه نه
 غرض د شارح يو دفع د اعتراض دى. اعتراض دا وارد شو چې يا هلكه تا وويل چې دغه وېسته پورته
 كيدوونكي وو، بړه طرف ته يا پورته كړى شوي وو بړه طرف ته. نو وېستو كې خو ثقل دى نو ثقل شي
 خو بړه طرف ته نه خي بلكه ثقل شي خو بېسكه راخي. نو وېسته څنگه پورته كيدوونكي وو يا پورته
 كړى شوي وو، نو شارح جواب وكړو چې د قاسر د وجې نه لكه گټه بېسكه راخي خو تا گذار وكړو. نو
 هغه يو حد پورې بړه خي، نو د دې وېستو بړه والي حركت كسرى شو طبعي شو. چې مزي سره ترلى
 شوي وي او بړه كړى شوى وي. دويم غرض د شارح د دې نه دفع د توهم كوي چې هلكه د دې شعر نه
 معلوم شو چې د دې محبوب وېسته څلور قسمه وو يو غدائر بل عقاص، بل مثنى او څلورم مرسل؟ نو
 شارح دا توهم دفع كړو چې نه نه. وېسته څلور قسمه نه وو بلكه درې قسمه وو او دلته غدائر او ذوانب
 او عقاص يو شى دى، لكه ما تاسو ته مخكې وويل. دريم غرض د شارح د يعنې نه دفع د بل اعتراض
 دې چې يا هلكه د شعر نه خو يا مدحه مقصد وي يا ذم، نو مونږ پوه نه شو چې دا مدحه كوي كه ذم
 كوي. شارح جواب وكړو چې **والفرض بيان كثرة الشعر**. او كثرة د وېستو دا د محسناتو نه شمارولي
 كېږي، د سر وېسته په پنځه كې. نو ځكه وائي. يعنې ان ذوقه مشددة على الراس بغيره، دا اول اعتراض
 دفع ته يې اشاره وكړه، اوس هغه دفع د توهم ته اشاره كوي چې **ان شعره ينقسم الى عقاص ومثنى ومرسل**
والاول فليبين في الاخيرين او دريم ته اشاره كوي، **والفرض بيان كثرة الشعر** چې وېسته يې زيات وو
والضبط: سره غرض د شارح يو تطبيق د مثال كوي د ممثل سره چې يا هلكه مستشزرات كې څه تناو
 او ثقل راغلو چې دا محل بالفصاحة شو؟ دويم غرض رد كوي په بعضو باندې چې خلخالې دي، چې
 هغه وائي چې دلته كې سبب د تنافر د بعد المخارج حروفو جمع كيدل دي دريم غرض رد كوي په
 زوزني باندې چې هغه ويلي وو چې قرب المخارج سبب د تنافر دي اگر كه دلته كې قريب المخارج
 حروف نه دي جمع شوي په شعر كې خو مذهب د هغه دغه وو نو د هغه په مذهب باندې رد كوي.
 نو اول غرض ذكر كوي، تطبيق د مثال د مثل سره كوي چې **والضبط**: چې قانون كلي هېنا په دې تنافر
 د حروفو كې دا دى، چې **ان كل ما بعده اللوح الصحيح ثقبلاً متصرفاً لفظاً فهو متنافر**، نو مونږ چې خپل ذوق
 نه رجوع وكړو نو مونږ ته مستشزرات دواړو صيغو سره ثقل لري، او مرتفعات او مرفوعات ثقل نه
 لگي، نو هغه متنافر شو او دا متنافر نه شو سواء **كان من قرب للفرج** دا رد دى په زوزني باندې، او **نصدها**
 دا رد دى په خلخالې باندې او غير ذلك لكه توسط دشين شو په مينځ د تاء او زاء كې شبه يا هلكه په
 دې باندې ستا لپاره دليل څه دى؟ ويل دليل زما لپاره يو خو ضابطه شوه، چې دا دليل عقلي وو،
 دريم دليل زما لپاره د ابن الاثير قول دى، **هلى ما صرح به ابن الاثير في نقل السلاطواني** چې ابن الاثير امام
 اللغة دى هغه په مثل ساتر، دا د هغه كتاب دى هغه كې هغه په دي باندې تصريح كړې ده، نو دا دليل

نقلي شو

اوس تفصيلي رد كوي په خلخالي باندې اول د هغه مذهب نقل كوي، او بيا په هغه باندې تفصيلي رد كوي، وائي، زعم بعضهم ان منشا الثقل في مستشرقات هو توسط الشين للجمعة چې په هغې باندې درې ټكي ليكلي كيږي التي هي من المهموسة، يو كس غوندي سره ادا كيږي، الوخوة نرم ادا كيږي په مخرج كې ورنه د زور حاجت نشته دي، بين التاء التي من المهموسة، نو په دې صفت كې شين خو د تاء سره موافق شو، خو رخوة صفت كې بعيد شو، هلته كې رخوة وو دلته كې شدة دي، والزاء للجمعة التي هي من المهموسة، او شين د مهموسو نه وو، نو دا زاء ضد د مهموسه شوه، نو بعيد المخرج حروف شو بيا خلخالي ويلي دي، ولو قال مستشرقات لزال ذلك الثقل، اوس وځه نظر سره شارح په دې باندې رد كوي، چې ته وائي چې كه مستشرقات يې ويلي وي نو ثقل به زائل شوی وي، دا ته خطا، وائي، خكه لان الءاء للمهموسة ايضاً من المهموسة، نو بيا خو مستشرق هم ستا په ترد باندې ثقيل شو. وځي سره د زوزني مذهب نقل كوي، او رد پرې كوي، خو دده دا مذهب شارح دلته كې هسې طرداً للباب ذكر كړی دی، په مثال كې ده له څه دخل نشته دي. وځي ان قوب للمخرج سبب للثقل للعلل بالفصاحة نو معترض راغلی په زوزني باندې يې شبه وكړه چې يا هلكه بيا خو الم اعهد په سورة ياسين كې غير فصيح ش خكه قريب المخرج حروف جمع شوي دي، حروف حلقية، نو تول سورة ياسين غير فصيح شو، او تول سورة ياسين ته غير فصيح ويل كفر دی كه اسلام؟ كفر دی نو دی جواب كوي چې وان في قوله تعالى الم اعهد ثقلاً قريباً من حد التنازل فيغل بفصاحة الكلمة، نو هلكه بيا خو تول سورة ياسين غير فصيح شو، نو دی راغلی جواب يې وكړو چې لكن الكلام الطويل للشتمل على كلمة فهو فصحة لا يفرج عن الفصاحة، وائي چې تول سورة ياسين غير فصيح كيږي نه، او وائي قياس په دي باندې زما دليل دی، نو گوره كلام طويله چې مشتمل دی په كلمه غير فصيح باندې، دا مقيس شو، او مقيس عليه كمال لا يخرج الكلام الطويل المشتمل على كلمة غير عربية عن ان يكون عربياً، لكه قران ته الله عربي ويلي دی او ډير كلمات په كې غير عربي دي، ليكن هغه قران د عربيت نه نه ووځي، لكه مشكوة شو قسطاط شو سجيل شو تنور شو دا الفاظ غير عربيه دي او علت استعمال په خلاف الجنس باندې او حكم عدم خروج شو په دواړو كې هغه دفصاحت نه نه خارجيږي او دا د عربيت نه نه خارجيږي، نو شارح د ده مذهب نقل كړو، اوس پرې رد كوي، وځه نظر ليكن د دې صاحب قيل دوه دعوى وي او يو دليل وو، اول دعوى د ده دا وه چې قرب المخارج حروف را تلل سبب لپاره د ثقل دی، دويمه دعوى د ده دا وه چې كلام طويله مشتمل په كلمه غير فصيحة باندې د فصاحت نه نه خارجيږي، دريم د ده دليل وو د دعوى ثاني لپاره، قياس وو كمالاً يخرج سره، نو شارح په دعوى اول باندې رد ونه كړ، خكه هغه ظاهر وو، نو پاتې شوه دعوى ثاني او دليل نو اول په دعوى باندې رد كوي بلكه دعوى باندې دوه ردونه كوي، اول رد منعي كوي او دويم رد

تسليمي کوي درد منعي حاصل دا دی چې یا هلكه ته وائي چې کلام طويله مشتمل وي په کلمه غیر فصیحه باندې هغه د فصاحت نه نه ووخي دا زه نه منم. سند او منع دا دی چې **ان فصاحة الکلمات ما حلیة فی تعریف فصاحة الکلام**، او قانون دا دی چې ماخوذ موقوف علیه د ماخوذ فیله لپاره وي، نو فصاحة الکلمات موقوف علیه شو د فصاحت الکلام لپاره، نو چې یو کلمه غیر فصیح شي نو بیا کلام کله فصیح کیدای شي او دغه فصاحة الکلمات ماخوذ کیدل په فصاحة الکلام کې من هغه لفرقة دی **بین طویل و قصیر** دا رد منعي تحقیقي وشو په دعوی باندې

هل ان هذا سره غرض د شارح رد منعي کوي خو الزامي رد کوي چې یا هلكه ستا په نزد باندې خو فصاحت د کلماتو یواځې په مرکب تام کې شرط نه دی، ستا په نزد خو په مرکب ناقص، مرکب اضافي او توصيفي کې هم فصاحت د کلماتو شرط دی چې مخکې دي د کلام تفسیر په ما ليس **بکلمة سره** کړی دی. نو تا مرکب ناقصه په کلام کې داخل کړی، او زموږ په نزد خو صرف فصاحت د کلماتو د مرکب تام لپاره شرط دی. نو دا رد منعي الزامي شو نو وائي **هل ان هذا القائل هو الکلام بما ليس بکلمة** دا وروستو عبارت د مخکې سره ولگوي: چې **ولو سلم** دی دا رد تسليمي کوي په دعوی باندې، چې څه يره ما ستا دا دعوی ومنله چې کلام طويله مشتمل په کلمه غیر فصیحه باندې دا د فصاحة نه نه وځي، چې **ولو سلم علم خروج السورة عن الفصاحة**، خو رد زه بیا دا کوم چې فمجرد اشتمال القرآن علی کلام غیر فصیح، کله چې په الم اعهد کې د فعل او فاعل دواړو لحاظ وکړي، بل علی کلمه غیر فصیحه کله چې صرف الم اعهد واخلې او د فاعل لحاظ ورسره ونه کړي، **مما يؤول الى نسبة الجهل او الجهل الى الله تعالى** تالي باطل دی ځکه **تعالى الله عن ذلك علواً كبيرا**، نو مقدم مثل شو دلیل د ملازمي د بهر نه دی چې یا هلكه الله پاک دغه کلام غیر فصیح چې راوړو یا کلمه غیر فصیحه چې يې په کلام طويله کې ذکر کوله نو الله به یا په هغه غیر فصیح باندې عالم نه وي، نو ځکه يې غیر فصیح ذکر کړه او یا عالم وو خو فصیح يې راوړې نه شو. او بل شی خو نشته الله پرې عالم نه وو، نو جهل راغلی، او که عالم وو خو راوړی يې نه شو نو عجز راغلی.

دا خو رد شو په دعوی ثاني باندې یو منعي نفس الامرې او دویم منعي الزامي او بل رد تسليمي یو وشو. اوس والقیاس سره د هغه په هغه دلیل باندې رد کوي وائي، **والقياس**: او قیاس ستا په کلام عربي باندې **ظهور الفساد** ظاهر الفساد دی، د یو څو وجوهو نه ۱ دا قیاس قیاس مع الفارق دی، ځکه چې فصاحت د کلماتو دا د فصاحت الکلام لپاره شرط دی، او عربیت د کلماتو لپاره د کلام طويله عربي لپاره شرط نه دی، ۲ وجه دا ده چې جائزه چې قران ته چې الله عربي ویلی دی نو په اعتبار د اسلوب او طریقي سره عربي دی، په اعتبار د الفاظو سره ټول عربي نه دی چې **إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا** چې اسلوب او طریقه يې د عربي ده، اگر که هر لفظ په کې عربي نه دی ۳ وجه چې جائزه چې په قران

کې او په کلام طویلله عربیه کې کوم کلمات چې غیر عربي راغلي دي، هغه دي د قبيلي د مشترک اللغات نه وي، په عربي کې دي هم راغلي وو، او په عجمي کې دي هم راغلي وي يعنې اشتراك لغوي دي وي، نو قياس صحيح نه شو، بل د مخلا تو نه غرابت وو

والغرابه اوس د غرابت تعريف ماتن نه وو کړي يا بې اختصار کړی وو يا د اکتفاء بالمشال د وجې نه، نو شارح تعريف د غرابت کوي، نو وائي چې غرابت **هو ان الكلمة وحشية شبه راغله چې يا هلکه د وحشية حمل په کلمه باندې نه صحيح کيږي**، ځکه وحشي هغه حيوان ته وائي چې هغه نفرت کوي د انسان نه او د انسان نه تېښتي، او کلمه حيوان خو نه دی، نو شارح جواب وکړو چې **شبه ظاهر للمعنى**، يعنې هسي وحشي چې ظاهرة المعنى نه وي، يعنې دلته کې وحشية په معنى د **حيوان يقتصر على الانسان** ندى، بلکه وحشي په معنى د غير ظاهرة المعنى دى. يعنې د يوې کلمې معنى ظاهر نه وي اوس معترض د بېر نه يو شبه وکړه چې هلکه تعريف د غرابت مانع نه شو د دخول د غير نه داخل شو په دې کې متشابه او مجمل وخفي او مشکل د کتاب الله، ځکه هغه ټول غير ظاهرة المعنى دي نو بيا خو هغه په غير فصيح کې داخل شو، او هغوى ته غير فصيح ويل صحيح نه دي جواب ناکت کړى دى چې معنى نه مراد مطلق معنى نه ده، معنى نه مراد معنى موضوع له ده، چې د هغه کلمې معنى موضوع له ظاهر نه وي او متشابه او مجمل وخفي و مشکل کې د هغوى معنى موضوع له خو ظاهر وي خو معنى مراد الله غير ظاهرة المعنى وي. معترض بيا راغلى شبه يې وکړه چې يا هلکه بيا غريب القرآن او غريب الحديث، غريب القرآن لکه هلوغ شو او غريب الحديث لکه احاديث غريبه شو، هغه خو بيا غير فصيح شو او هغې ته څوک غير فصيح نه وايي، نو شارح جواب وکړو چې **ولا مانوسة الاستعمال** او نه به وي دغه کلمات اشنا کړى شوي د دې د استعمال سره، په خلاف د غريب القرآن او غريب الحديث نه، هغه مانوسة الاستعمال دى غير مانوسة الاستعمال نه دى، دغه تعريف شو.

اوس دا غريب دوه قسمه دى، يو هغه دى چې د هغې معنى مخکې د تفتيش او تلاش د کتب متداوله و د لغت نه معلوم نه وي او پس د تفتيش او تلاش د کتب متداوله و د لغت نه معلومه شوي وي، لکه **تکاکااتم اولراقاقوا** شو، د دې معاني مخکې د تفتيش او تلاش او د ليون نه مونږ ته معلوم نه وي، اوس د تفتيش نه د دې معنى مونږ ته معلومه شوه چې **تکاکااتم** په معنى د جمعتم سره دى، او **اولراقاقوا** معنى تنحوا سره دى، او دويم قسم غريب دا دى چې د هغې معنى مخکې د تفتيش او تلاش د کتب متداوله و نه هم معلومه نه وه او پس د تفتيش نه هم معلومه نه وي، هغه لکه **مسرجا** شو.

لهو اوس شارح وويل چې **مسرج** دي سره دفع د اعتراض کوي، چې يا هلکه د نحو او مثل مضاف اليه خو مقصود بالمشال وي او مقصود بالمشال خو ټول شعر نه دى؟ نو ده جواب وکړو چې د نحو مضاف اليه دلته کې محذوف دى چې **مسرج** شو شبه يا هلکه بيا دا شعر په ترکيب کې څه واقع شو؟ ويل

قول چې دا مقوله د قول محذوف ده، او **ابن العجاج** کې يې تعيين د قائل او شاعر نه اشاره وکړه، او قول د ابن العجاج څه دی دغه شعر دی، شعر **ومقلة** کې ومقلة سره شارح د مصرع اول بيان کوي نو وائي **ومقلة** او ګڼي د محبوب و حاجباً او روخي د محبوب **مزجها** وو، د مزجاً تفسير کوي ای **مطلقاً مطولاً**، يعنې نړۍ وروخي يې وي او اوږدې وي، نړۍ هغه دا چې بړه ښکته يې ډير ويښته په وروڅو کې نه وو، پاتې نه وي غټې غټې هسې داسې نړۍ لیکه تللې وه، او مطولاً داسې دی دې ځای ته رسيدلي وي لکه د سترگو نه اوږدې وي يو خوا بل خوا **ولاهما** شارح ورسره لګوي ای شعراً، دې کې يې اشاره وکړه چې **لاهما** اسم صفتي دی موصوف غواړي، نو هغه موصوف شارح کېښوده چې هغه شعراء دي ويښته دي، معترض شبهه وکړه چې **فاحم** خو سکرو ته وائي، پښتو کې هغه مړو ته سکاره وائي او هغه بل ته سکروته وائي، نو بيا خو دا معنی شوه چې د ده ويښته سکاره وو، نو دا خو نه صحيح کيږي؟ نو شارح جواب وکړو چې **اسود** چې دلته کې **فاحم** نه **اسود** مراد دی، ځکه **فاحم** خو سکارو ته وائي د هغې حمل خو په شعر باندې ويښتو باندې نه صحيح کيږي، نو لازمي معنی شوه، ځکه د سکارو سره لازم توروالي دی، بيا معترض شبهه وکړه چې يا هلکه بيا شارح د اسود نه په فاحم سره ولی تعبير کړی دی، بيا خو دا **اسود** ويل په کار وو، نو شارح جواب وکړو چې **هكالفهم** چې دلته کې دغه تعبير د قبيلې د نسبت د شبهه نه شو مشبه به ته يعنې دغه ويښته **تک تورو** په شان د سکرو، نو دا فحم مشبه به شوه، او دا تور ويښته مشبه شوه، يعنې د هغه تورو ويښتو نسبت سکرو ته وشو، لکه د نسبت لپاره لابن او تامر چې راځي، تامر معنی منسوب الی التمر، لابن منسوب بسونې لبن، نو فاحم معنی منسوب بسونې فحم، **وموصفا** شارح ورسره لګوي ای انفاً دي کې يې اشاره وکړه مجاز مرسل ته، چې مرسن اصل کې د اوبښ پوزې ته ویلی شي، هغه شي ته ویلی شي چې د اوبښ په پوزه کې اچولی شوی وي، هغې ته پيزوان وائي، (بلکه هغې ته پښتو کې مهار وائي او د غوا، غوڼي وغيره پوزه کې چې کوم پری اچولی شوی وي هغې ته پيزوان وائي، من الجامع، خو دلته کې ترينه مراد مطلق پوزه ده، نو دا استعمال د لفظ مقیده په مطلق کې شو، او استعمال د لفظ مقیده په مطلق کې دا علاقه د مجاز مرسل ده، دا پوزه د محبوب **مسرّجا** وو. اوس ګوره په دې قول د ابن العجاج کې راغلی **مصرّجا**، دا صیغه د اسم مفعول ده د باب تفعیل نه **سرج يسرج** تسريجاً، اوس د هر مشتق لپاره مشتق منه په کار دی، نو مونږ تفتيش تلاش د کتبو د لغت وکړو نو د تسريج ماده چيرته مونږه بيانه مونده نو دوه خبرې به کوو يا به نسبت د خطاي کوو ابن العجاج ته، چې دې په دې کې خطا شوی دی، او يا به د دې لپاره محمل صحيحه لټوو، نو نسبت د خطاي خو مونږ ابن العجاج ته نه شو کولی، ځکه دې د فصحاء، بلغاء، شعراء د جاهليت نه دی نو د دې لپاره مونږه محمل صحيح ولټولو هغه دا دی من جمله د خواصو د باب تفعیل نه ده چې دې د نسبت لپاره راځي، لکه **فاسقته ای نسبتته الی الفسق** او **کافرته نسبتته الی الکفر** نو دلته کې

هم دغه مسرجاً نسبت لپاره دی. نو ابن دريد وويل چې دلته کې نسبت د دې پوزې **ككاسيف السريجي** نوري د سريجي ته دی. نو دا پوزه د ده محبوب مشبه شوه او سيف سريجي مشبه به شوه او الله تشبيه كاف شو. وجه د شبه **في اللقطة والاستواء** شوه **وسريج اسم قبح ينسب اليه السوء**. يعنې دې په تورو جوړولو کې مشهور وو. او ابن سعيد فرماني چې د دې نسبت سراج ته او دی. نو **ككاسراج في البريق واللمعان** د **في البريق واللمعان** وجه د شبه شوه. يعنې دا پوزه د محبوب منسوب ده د پوي ته په پر كيدو او رڼا كولو کې. اوس **فلان قلت** سره شارح شبه كوي چې يا هلكه دا مسرجاً د غرابت لپاره مثال نه صحيح كيږي ځكه چې دا د سرج الله وجه نه شي او د سرجه معنی بهجه او حسنه سره ده. نو مسرجاً په معنی د محسناً سره شوه. نو وائي **فلان قلت لم لم يهملوه** ولې ونه گرځولو دې قائلينو د غرابت د مسرجا دی مسرجاً لره. ضمير د جمع په **يهملوا** کې قائلينو د غرابت ته راجع دی. اسم مفعول من سرج الله وجه ای بهجه وحسنه نو معنی د مسرجاً د محسناً شوه. نو دا مثال د غرابت صحيح نه شو. نو دی راغلی (شارح) د دې نه دوه جوابونه کوي يو وائي **قلت لاحتمال ان يكون متعدياً ومولداً من السراج** دا احتمال شته چې سرج دا معنی بهج او حسن دی پيدا شوي وي او جوړه شوي وي د سراج نه. ځکه دا لزومي معنی د سراج ده. د سرج دا خپله معنی نه ده. بلکه دا متحدث دوی متاخرينو دې د سراج نه راخستې وي. او ابن العجاج د قلم ماو نه دی. او قانون دا دی چې اخذ د سابق د لاحق نه نه شي کيدای. د ابن العجاج قول چې هغه د قلم ماو نه دی هغه په دې مستحدث او مولدينو په کلام باندې حمل کيدای نشي. چې د هغې نه دي اخذ کړی شوی وي من بهج وحسن. ځکه چې سابق اخذ د لاحق نه خو نه شي کولی. ځکه چې د سابق په زمانه کې هغه لاحق نه وي. او اصلي معنی د مسرجاً. هيڅ نشته. دويم جواب کوي تسليمي چې څه که دا د مستحدثينو کلام نشي هم د متاخرينو نه شي. د دې معنی د حسن او بهج سره شي نو بيا هم دی غريب دی. خو صرف غريب په معنی ثاني سره نه شو په معنی اولی سره شو. ځکه قبل د تفتيش او تلاش د کتب متداولو د لغت نه دا معلوم نه وو. اوس معلوم خو شو چې حسن او بهج سره دی. خو بعد التفتيش او تلاش شو. نو دا د غرابت نه بيا هم ونه وتل. دريم جواب کوي چې **يكون من باب الغرابة ايضاً**. ايضاً يعنې څنگه چې دا په معنی د حسن او بهج نه وو. نو د غرابت نه دې وو خو غايت مافي الباب دا شو چې کوم وخت په معنی د حسن او بهج سره نه وو. نو غريب په معنی ثاني سره وو. او چې معنی د ده حسن او بهج شوه. نو غريب په معنی اولی سره شو. فرق صرف دا شو. **وللمخالفة بل د مخالفة المفرد نه مخالفة وو**. نو ماتن د مخالفة تعريف نه وو کړی. يا يې اکثاف. بالمشال کړي وه. يا يې د اختصار د وجې نه تعريف نه وو کړی. نو شارح تعريف کوي. چې مخالفة د بته وائي چې **ان تكون الكلمة على خلاف قانون**. نو معترض راغلی شبه يې وکړه چې يا هلكه په مخالفة او ضعف التاليف کې څه فرق راغی. ځکه هلته کې هم کلمه خلاف وي د قانون. نو شارح

كبري، خلورم كراهية في السمع هم دي، نو وائي قبل فصاحة للمفرد خلوصه، اوس متن دا دی چې قبل ومن
 الكراهية نو شبه راغله چې ومن الكراهية كې او خو عاطفه دی، خكه نور نه صحيح كبري، او وار
 عاطفه معطوف عليه غواري، نو معطوف عليه د دې كوم دی ونيل چې مما ذكر دی چې حذف دی
 اوس مما ذكر خلوصه من التقاطع والفرابة ومخالفة القياس وو، دا معطوف عليه شو، او قانون دا دی چې ر
 قبل د معطوف عليه نه كالمعاد وي په معطوف كې نو هلته كې فصاحت للمفرد لفظ وو نو دلته كې بې هر
 فصاحة المفرد وويستلو، چې فصاحة المفرد خلوصه مما ذكر او ومن الكراهية في السمع او كراهية في
 السمع څه ته وائي چې مكروه لگيدل په سامعه باندې، كراهت خو صفت د فعل د مكلف دی، چې دا
 فعل د مكلف مكروه دی، نو هغه څنگه په سمع باندې كړي په لگي؟ نو ده جواب وکړو چې كراهية في
 السمع دينه وائي چې قوة سامعه ورته تيله وكوي نو وائي بان يكتن اللفظ بحيث يمجها السمع دفع كوي
 دی لره قوة سامعه ويتبرا عن سماعها نحو الجرشي في قول ابي الطيب دي سره يې تعيين د شاعر
 وكړو شعر:

كريم الجرشي شريف اللسب

مبارك الاسم اغر اللقب

مبارك الاسم يعني هو مبارك الاسم، وائي مبارك دی نوم د دې معدوح، خكه چې نوم د هغه علی وو، اغر
 اللقب مشهور اللقب دی، سيف الدولة لره ټوله دنيا پيژني، او كريم الجرشي، شريف النفس دی، او
 شريف النسب چې د بني العباس نه دی، والاغر، تحقيق د اغر كوي، چې من الطيل الابهض الجبهة لم
 استمع لعل واضع معروفه، اوس مانتن جواب كوي قبل ته چې وفيه نطق اوس د نظر بيان مانتن نه وو كړي؟
 شارح يې كوي، وائي دي كې نظر دی لان الكراهية في السمع، انما هي من جهة الغرابة المفسرة بالوحشة،
 نو خلوص د غرابت نه دا خلوص من كراهية السمع هم شو، نو خان له جدا د دې نه خلوص ضروري نه
 شو، مثل تكا كاتم والرفقوا، نو ستا نفس دينه تيله وركوي، دا د دې وجې نه چې دا غريب دی،
 ونحو ذلك لكه اطلخم الليل په معنى د اظلم سره، نو اطلخم په تا باندې بد لگي، چې دا څه د پيريانو
 ژبه وائي، نو د دې تكا كاتم والرفقوا، شان تړول يا دا دی چې جوهرې په صحاح كې وائي چې دا قول
 اول د عيسى بن عمر نحوي دی، او زمخشري وائي په فائق كې چې ما ته جاحظ ويلي وو چې دا د
 علقمه قول دی، يعني شان تړول كې بهر حال هر څنگه چې وي خلاف دي، وقيل قيل سره د مولانا قبل
 غرض دا دی چې د قيل د مانتن بيان كوي، او غرض د شارح د نقل د دې نه رد كوي په دې باندې چې
 ستا دا بيان خطا دی او ما چې كوم بيان وكړو هغه ټيك دی، نو وائي چې قبل لان الكراهية في السمع
 وعلمها يرجع الى طيب النغم وصمد الطيب، او فصاحة صفت د لفظ دی د نغم نه دی، نو مونږ دلته كې
 مخلات د فصاحة المفرد بيانوو، او كراهية في السمع دي سره مخل نه دی خكه هغه صفت د لفظ نه
 دی، ليكن شارح وائي وفيه نظر چې په دې تحليل كې نظر دی، للقطع باستكراه الجرشي دون النفس،

هغه جنب کې ذکر کول په کار وو

اوس شارح راغلو هغه څلورمه خبره کوي، رد کوي، نو وائي **ولله نظر** چې دې کې اعتراض دی. ځکه لاله ځکه دا قول **حتمه**، يعني اذا كان هو حال من الكلمات نو **يكون قيداً للتناظر** او **الغلو**، او څلورمه پرې واره شي، اوس ويلزم، دليل د دې وائي، اوس دا ويلزم تالي کوي، او د دې مقدم مطوري رااوباسي، نو معني دا چې **لوصف هذا التركيب يلزم ان يكون الكلام المشتمل على تنافر الكلمات الغير الفصيحة فصيحاً به شي**، زيد اجلل، دارنگه وشعره مستشزر وانغه مسرج دا به ټول فصيح شي ليکن تالي باطل، مقدم يې مثل شو، وجه د بطلان التالي د مسلماتو نه ده، ځکه کلام مشتمله په کلمات غير فصيحو باندې، فصيح نه شي کيدای، ځکه چې فصاحت د کلماتو شرط دی. نو مشروط بغير د شرط نه شي راتللی، پاتې شو دليل د ملازمې، ولې؟ وائي **لانه يصدق عليه به دې کلام باندې چې خالي دی د تنافر د کلماتو نه په حال کون د دې کلماتو کې چې دا فصيح دی**، دا صادق شو، غير فصيح باندې چه مشتمل شو نو هغه به فصيح وي **فافهم**، فافهم کې شارح اشاره وکړه، دليل د ملازمې ته، تدقيق ته اشاره وکړه، چې دا ولې يصدق دی؟ ويل دا بنا دی په قاعدي باندې هغه قاعده دا ده چې نفي داخله شي په کلام مقيده باندې، نو نفي متوجه کيږي قيد ته نو دلته کې دا تنافر د کلماتو مقيد شو په قيد د فصاحت خپل سره، او څلورم نفي پرې واره شوه، نو دا نفي به متوجه فصاحت د کلماتو ته وي، چې دا کلمات فصيح به نه وي، يعني کلمات متنافره به وي، ځکه چې کلام مشتمله على تنافر الكلمات الغير الفصيحة، دا خالي د تنافر الكلمات نه دی.

يا دريم په فافهم کې دېته اشاره وشوه چې دا قيل وائي چې دا يصدق په مونږ باندې نه لازمېږي، ځکه چې کلام مشتمله په تنافر د کلماتو فصيحو باندې، فصيح نه شو، نو کلام مشتمله په تنافر الكلمات باندې، فصيح نه کيدل په طريق اولی سره معلوم شو، نو دا اعتراض وارد نه شو، ځکه چې ترجمه دا شوه چې کوم کلام چې مشتمل وي په کلمات فصيحو باندې نو هغه به فصيح نه وي، او که کلام مشتمل وي په تنافر د کلماتو غير فصيحو باندې نو هغه به فصيح وي، نو دا خو په طريق اولی سره معلوم شو، نو تاسو په جواب کې او وائي چې دا خو دلالت التزامي شو او دلالت التزامي په تعريفاتو د علومو کې مهجور دی، دا خو استلزماً تاسو معلوم کړه.

دریم یا په فافهم کې یې دېته اشاره وکړه چې قيل طرف نه شېه راغله چې یا هلکه دا ملازمه څنگه چې زموږ په ترکیب باندې لازمېږي، نو دا ستا په ترکیب باندې هم لازمېږي، نو ما هو جوابك فهو جوابنا، نو شارح وویل چې فافهم، فکر وکړه دا زما په ترکیب باندې نه لازمېږي، ځکه چې زما په ترکیب باندې دا مع فصاحتها قيد شو دڅلورم لپاره، څلورم مقيد شو، څلورم وارد په کلام مقيده باندې نه شو، او ستا په ترکیب باندې څلورم وارد دی په کلام مقيده باندې، نو زما په ترکیب باندې دا

ملفوظ نه وي د سره، بالکلیه بلکه فهمیري د لفظ نه یا د سیاق الکلام نه، د لفظ نه فهمیري. مثال لکه: ﴿إِغْيَاؤُا هُوَ أَكْزَبُ لِلتَّقْوَى﴾ نو هو ضمیر عدل ته راجع شو، او عدل فهمیري د اعدلوا نه، او عدل ملفوظ حقیقه نه دی، او چې د سیاق الکلام نه فهمیري، دهغې مثال لکه ﴿وَلَا يَكُونُ لَكُمْ أَعْدٌ مِّنْهُنَّ الشُّدُنْ﴾ نولایویه کې ضمیر میت ته راجع دی، او میت مخکې مذکور نه دی نه لفظاً مذکور دی او نه پرې لفظ دال دی، خو سیاق الکلام نه فهمیري، ځکه چې سیاق الکلام په ارث کې دی په میراث کې ځکه میراث د میت نه پاتې کیږي

او حکماً اضمار قبل الذکر دپته وائي چې دغه مرجع، نه ملفوظ وي او مفهوم معنی وي، یعنې نه مدلول د لفظ وي او نه مدلول دسیاق دی، بلکه هسې به متکلم په ذهن کې فرض کړی وي، لکه هم وچلا شو، بیه: ډیر کرتې هغه، اوس مثال د ضعف التالیف لکه **هو ضرب غلامه زهدا شو**، نو د نحو ضرب غلامه زیږد، نه قاعده کلیه واخلې، یعنې هر هغه ترکیب چې متصل شوی وي د فاعل متقدمه پورې ضمیر راجعه مفعول متاخره ته، اوس دا ترکیب د جمهور نحانو په تړد غیر فصیح دی، ځکه دې کې ضعف التالیف راغلو، ځکه چې په دې غلامه کې ضمیر راجع شو زیږد، مؤخر ته، هم لفظاً او هم رتبه، ځکه مفعول لفظاً هم وروسته دی او رتبه هم وروسته دی، او داخض او ابن جني په تړد باندې دغه ترکیب جائز دی، د دلیل عقلي او نقلي د وجې نه، دلیل عقلي هغوی دا وائي، چې دا زیږد اگر چې مؤخر دی، په لفظ کې لیکن په رتبه کې په ه ضمیر مجروره باندې مقدم دی، ځکه چې مفعول په رتبه کې د فاعل نه نه شي مقدم کیدای او مضاف الیه د فاعل نه مقدم کیدای شي، نو اضمار قبل الذکر لفظاً راغلی او رتبه راغلې، نو دا جائز دی، لیکن مونږ ورته جواب کوو، چې یا هلکه په مضاف او مضاف الیه کې شدت اتصال وي، او شدت دا معنی چې د بل شي رتبه په کې نه ځانیږي، نو چې د بل شي رتبه په کې ځای نه شوه، نو چې د زیږد رتبه د غلام نه وروسته شوه، نو ده نه هم نه شي مخکې کیدای، دویم هغوی دلیل نقلي وائي چې، **چرا که علی علیه السلام جزاء الکلاب العالیات وقد فعل**، گوره دلته کې ضمیر د فاعل متقدم پورې متصل شوی او مفعول متاخره ته راجع دی، لیکن د دې نه جمهور جواب کوي، چې دلته کې شعر کې ضمیر عدي ابن حاتم ته راجع نه دی، بلکه ضمیر راجع دي جزاء ته چې دال دی پری فعل چې جزی ربه دی، نو د قبیلې د ﴿إِغْيَاؤُا هُوَ أَكْزَبُ لِلتَّقْوَى﴾ نه شو ۱، و التنافر بل د مخلاتو د فصاحة الکلام نه تنافر وو، تنافر د کلماتو، نوماتن دهغې مثال وائي نو وائي و التنافر ای تنافر الکلمات شارح تعریف کوي چې **ان تكون الكلمات ثقيلة على اللسان**، معترض شبه وکړه چې یا هلکه په جمعې سره ولې وویل چې **الكلمات ثقيلة على اللسان** داسې تا ولې نه ویل چې **ان تكون الكلمة ثقيلة على اللسان**، نو شارح جواب وکړو چې **وان كان كل منها فصحة**، چې یا هلکه هره یو

کلمه به فصیح وی خو دا اجتماع د کلماتو به ثقیل وی په لسان باندې، نو کلمات ما خکه جمع ذکر کړه. نحو، دا مصرع، چې ولېس قرب قرب حربه یا هلکه حرب خوک دی؟ ویل هوسم رحل، قرب نو دا قبر اسم د لیس مؤخر شو، او قرب دا خبر د لیس مقدم شو، اوس که خوک شبه وکړي چې یا هلکه بیا خو اسم د لیس نکره شو او خبر دلېس معرفه شو د دې لپاره چېرته نظیر په نحوه کې شته؟ خکه چې قرب معرف شو مضاف شو حرب ته، او حرب علم وو، نو دا معرفه شوه، نو د دې نه ما ناسو ته دوه جوابونه کړي وو، یو چې دلته کې قرب په معنی د قارب سره دی، او د قارب اضافت قبر ته اضافت لفظي دي او اضافت لفظي مفید لپاره د تعریف نه دي. یا ورته ووايي چې خبر د لیس محذوف دی، او دا قرب ظرف د خبر محذوفه دی، ای ولېس حکمنا قرب قرب حرب لیس، نو کوم چې خبر دی هغه نکره دی، او کوم چې معرفه دی هغه متعلق د خبر دی، خبر نه دی

وَصَدَّقْتِ: وَاو استینافیه کوي، شارح نه چا تپوس وکړو چې د دې شعر مخکینی مصرع کوم ده، نو شارح بیان کوي د مخکینی مصرع، نو واثي و صدر البيت د قبر حرب دا و او په دې قبر کې د شاعر په کلام کې نشته دی، بمکملن فقر تفسیر د غیر مشهور کوي په مشهور سره ای خال عن الماء والکلام، اوش شارح د دې شان نزول ذکر کوي، چې ذکر کړی دی مانتن عبد الرحمن صاحب، عجائب القلوق د هغه کتاب دی، لکه حیاة الحیوان چې د علامه دمیری د کتاب نوم دی، چې ان من الجن و قال له الهاتق دبدبه ناک اواز کوونکي داسې اواز چې د سري روح گویا چې را ویاسي، فصاح واحد منهم من الجن علی حرب بن أمیه فعات هغه یخ شو، او پیریانو پورو او په یو خوشې خای کې یې ښخ کړه، نو وارثانو تلاش کولو نو هغوی ونه موندلو، نو پیریانو دغه شعر وویل چې قرب حرب... فقال ملک الجنی هذا البيت، او سبب د دې صیاح لپاره څه وو؟ نو بعضې واثي چې سبب داسې وو چې یو راغلی په صورت د مار باندې نو دی حرب ابن أمیه په پښو سره وچکولو، مریې کړو، نو پیریان لعل دغه هاتفي اواز یې وکړو هغه یې مړ کړو، خکه من بدل حلیقه ففهمه همدېه حدیث کې راځي دا څه نه دي مصحح او خوک واثي چې د دې صیاح سبب دا وو چې دغه حرب بن أمیه او مرداس دوه کسان یا دوستان وو یا حقیقي وروڼه وو، د عکاض جنگ نه واپس راتلل، نو په لاره کې دوی راغلي، بنج دا د سوزولو لرگی، نو دې مرداس دې حرب بن أمیه ته وویل چې یا دغه بن د فضل لپاره ډیر بهترین خای دی، نور اړخه دلته کې دا و وښه به و سوزوو او دلته کې به غم وکړو، نو حرب بن أمیه وویل چې ډیره ښه ده، نو دوی هغه بن ته اوړ ولگوو، نو په کې د پیریانو چلې وي، د هغوی هغه بچي په کې څه و سوزیدل، او څه چې وو هغوی چغې کړې و تنبهدل، نو پیری او په دې باندې یې دغه اواز وکړو، نو دوی هم یخ شو، نو دې حرب بن أمیه یې یو خای ته پورو. نو بچ یې کړو، بیا وارثان گرځیدل دې یې اوموندلو، نو پیری دغه شعر وویل و قوله شعر

كريم متى امدحه امدحه والوري معى واذا مالته لته وحدي

شبه راغله چې يا هلکه دلته کې د اجزاء مفيد د فائدي جديدي نه شوه، ځکه چې شرط هم امدحه نه او جزاء هم امدحه، نو شارح جواب کوي **فاللؤلؤ في الوري للعال وهو الوري مبتدا وخبره معي**، او حال قيد لپاره د عامل د ذوالحال وي، نو جزاء مفيد شوه، او شرط مطلق مدحه شوه، او ذکر د مفيد پس: مطلق نه مفيد لپاره د فائدي وي، اوس دليل پري دا دی چې دا واو د حاليت لپاره دی او عطف لپاره نه دی، نو دليل يو دا دی چې که واو د عطف لپاره شي نو والوري معي، دا جمله اسميه ده، او مخکې هغه جمله فعليه ده، او عطف د اسمي په فعليه باندې حسن نه دی، دويم دليل دا دی چې وروستړ وحدي حال دی، او متعين دی، او د هغې عطف نه صحيح کېږي، نو دلته کې هم مونږه دا حال وويل ځکه موافقه اولی دی د مخالفة نه، واذا مالته کې لته وحدي، دا حال دی، حال کوني منفرداً، ځکه وحدي خو معرف شو او معرف خو حال نه واقع کېږي نو ماوړل په تاويل د منفرداً سره شو کافي کې تاسو ويلي، وارسلها العراك ومثله متاول، جواب يې کړی دی، اوس شبه راغله چې يا هلکه مقصود د مثال نه توضيح د معثل وي او توضيح د معثل په يو مثال سره راتلو، نو دوو مثالينو ته څه حاجت وو، نو دی وائي **وانما مثل يمثلهين دي** کې اعتراض ته اشاره وشوه، لکن الاول مثناه في الثقل دي کې جواب ته اشاره وشوه چې سري چای نه وي ځکلي ستري سري يې نه شي ادا کولی، چه وليس قرب قبر حرب الخ، لږ زور غواړي او **والثاني موه** او ثاني څه لږ غوندې انتهاء نه ښکته دی په ثقل کې، اوس وجه دا ده چې اول متناهي دی چې **لان مثناه الثقل في الاول نفس اجتماع الكلمات** چې قرب او قبر، حرب، دا اجتماع ثقل ده، وفي الثاني اجتماع حروف منها، د دي کلماتو نه، وهو او دا اجتماع د حروفو، في تکرير امدحه، نو معترض شبه وکړه چې يا هلکه چې مجرد حاء او هاء جمع کيدل ته وائي چې دا مغل بالفصاحة دی، نو بيا خو فسخه، غير فصيح شو، نوده جواب وکړو چې **فون مجرد الجمع بين الهاء والهاء لوقوعه في التثنية مثل فسخه، فينبغ القول بان مثل هذا الثقل مغل بالفصاحة**، يعني دلته کې جمع کيدل په مينځ د حاء او هاء کې سره د تکرير د امدحه نه، دا مجموعه سبب مغل د فصاحت لپاره دی، او فسخه کې علت موجود نه دی، صرف جمع راغلي ده، او تکرار په کې نشته دی، يعني يو جزء د علت نشته دی، **فكسر الصاحب** چې هغه اسماعيل بن عباد دی، د دي نه غرض د شارح تائيد ذکر کوي د دي مخکې خبري لپاره، چې گوره مجرد جمع په ما بين د حاء او هاء کې دا مغل او متنافر نه ده، بلکه جمع سره د ذلك نه، دا مغل الفصاحة ده صاحب د ده لقب وو او اسماعيل بن عباد د ده اسم محضه وو، چې **الله انشد قال هذه القصيدة الأستاذ بن الصهد، استاذ يي لقب وو، ابن العميد يي کنيه وو، او دا ابن العميد وزير وو**، هغه وخت کې دا قانون وو، چې د وزير او د صدر خواته چې به څوک تلل د هغوی تحفه به دا وه چې د هغه په باره کې به يې يو قصيده ويله، څه مالتې او پيسې ميسې به يې نه وړلې.

و كره، چي بيا تعريف د كلام^١ مانع نه شو، د دخول د غير نه داخل شو په كې متشابه، مجمل، خفي، مشكل د كتاب الله، خكه هغه هم غير ظاهر الدلالة دى په مراد باندې، نو بيا هغې ته هم غير فصيح ووايه، حالانكه هغې ته غير فصيح نه شو ويلي. هغه خو په قران كې موجود دى، نو ده جواب وكړو لفظي نقصان د وجې نه، نو هغه خفي مشكل الخ خارج شو، هلته كې خلل او نقصان نشته دى. هلته كې د اخفاء د متكلم د وجې نه غير ظاهر الدلالة دى لغرض لا يعلمه الا الله، الله مونږ نه مراد ښه كړى دى، د نقصان د وجې نه ندى، واقع كې اشاره وكړه شارح چې دا انما في النظم دا په اعتبار د متعلق سره صفت د خلل دى، او ظرف مستقر دى، چې يا واقع وي په نظم كې، دينه تعقيد لفظي وائي، يا هسې خلل واقع وي په استقال كې، هغه تعقيد معنوي شو، بسبب تقديم او تاخير، دينه غرض د شارح يو بيان د خلل كوي، چې خلل به په نظم كې څنگه راغلى وي، او دويم غرض د شارح دفع د اعتراض كوي، چې يا هلكه خلل په نظم كې دا معنى چې الفاظ كم وي او معنى زياته وي، نو دينه خوا بيجاز وائي او ايجاز مخل بالفصاحة دى؟، نو د خلل به دا مقصد وي چې الفاظ كم او مراد زيات، نو دا خو په قران كې موجود دى، او هغه قران خو فصيح دى لكه ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا اُولِيْ الْأَلْبَابِ﴾ دا يو جمله ده، او دي دلالة وكړو په دوو كړښو مراد باندې، بلكه دريو كړښو مراد باندې، نو ايجاز خو مخل بالفصاحة نه دى، نوده جواب وكړو چې د خلل في النظم دا مراد نه دى چې الفاظ كم وي او مراد ډير وي، بلكه بسبب تقديم او تاخير، په سبب د تقديم د يو لفظ سره او تاخير د بل سره، يا په حذف سره يا په اضممار سره، وغير ذلك په فصل سره په اجنبې سره په مبتداء او خبر كې، صفت او موصوف كې، غير ذلك څه شى؟ **مما يوجب صعوبة فهم المراد** دا دى يعنې مراد گران شوى وي په هغې كې اوس دي باندې شبه راغله چې يا هلكه ذكر د تاخير پس د تقديم نه مستدرك دى، ځكه چې مثلاً تا يوشى مقدم كړو نو دا بل شى په خپله ده نه مؤخر شو كنه، او دا بل دي مقدم كړو په دي بل باندې، دا بل خود بخود مؤخر شو، نو ذكر د تاخير وروستو د تقديم نه مستدرك شو، نو تاسو ووايئ چې ته پوهه شوى نه يې كنه، تقديم نه مطلق تقديم نه دى مراد، او د تاخير نه مطلق تاخير مراد نه دى، بلكه تقديم نه مراد تقديم عن موضعه الاصيلي دى، او تاخير نه مراد تاخير عن موضعه الاصيلي دى، نو اوس تا دا مقدم كړو په دي باندې، نو دا بل مؤخر د دي خپل ځاى نه شو، خو دا به ته د دي بل ځاى نه راوړي نو دا به د ده ځاى ته راځي، نو مطلق تقديم مستلزم وو تاخير د ده لره، او تقديم د موضع اصلي نه دا، مستلزم د تاخير اصلي نه ندى، نو ذكر د تاخير وروستو د تقديم نه مفيد شو مستدرك نه شو، ځكه چې مطلق تقديم او تاخير مراد نه دى، بلكه د موضع اصلي نه مراد دى، اوس دي مثال ښائي او په دي

د مبتداء او خبر کوي، دواړه ابو امه مبتداء ده، او ابو خبر، فصل يې بالاجنبي الذي هو حي، دوسر
وبين الموصوف والصفة کې فعل راغلو، اعني چې، موصوف دی او يقاربه ورله صفت دی، فصل يې
راغلی دی په اجنبي سره چې هغه ابو دی، چې خبر دی دريم تقديم د مستثنی راغلو چې اعني مملک
دی، په مستثنی منه باندې چې اعني چې دی، خلورم وفصل کثیر بين البدل وهو حي وللبدل منه وهو مشه
پينځم غرض د شارح ترکیب د شعر کوي، نو وائي قوله مثله اسم ما، او ما مشابه بلیس دی، وفي الناس
خبره ومملکا منصوب، حالانکه په کلام غیر موجب کې مستثنی کې بدل مختار دی، او نصب خبر
جائز دی، نو ويل منصوب ځکه دی لتقدمه علی المستثنی منه، او مستثنی چې مقدم شي اگر چې
کلام موجب دی نو هلته کې نصب واجب دی، او چې کوم وخت کې تا مؤخر را وويستلو نو بيا په کې
بدل مختار لکه شارح مملک ويلي دی په رفع سره

اوس شارح د شارح خلخالې اعتراض راقل کوي او د هغې جواب راقل کوي، قيل په اعتراض کې په
ماتن باندې چې لکه ضعف التاليف، مخکې لفظي عن لکھر التعقيد اللفظي، ځکه تعقيد لفظي او ضعف
التاليف دا يوشی دی، فرق په کې نشته، نو د تعقيد لفظي ذکر وروستو د ضعف التاليف نه لغو او
تحصيل د حاصل او مستدرک شو، نو شارح پرې رد کوي چې وفيه نظر، چې ما قال د قيل کې نظر
دی، چې دا ضعف التاليف او تعقيد لفظي يوشی نه دی دي کې نسبت د عموم خصوص من وجه دی،
ماده افتراقي چې ضعف التاليف وي او تعقيد لفظي نه وي لکه چې ته ووائي چې جاحي احمد، نو دا
د قانون نحوي نه خلاف شو، خو تعقيد نشته دی، او تعقيد لفظي وي او ضعف التاليف نه وي، لکه
اجتماع د يو څو امورو په يو کلام کې وشي، چې د هغه کلام فهم گران شوی وي، او هغه امور د قانون
نحوي نه خلاف نه وي، نو هلته کې تعقيد لفظي راغلی اضعف التاليف نشته، اوس ماده د اجتماع
چې دواړه وي لکه دغه شعر شو، نو اول لجواز ان يحصل التعقيد باجتماع عدة امور موجبة لصعوبة
فهم المراد وان كان كل منها جاريا على قانون النحو، نو دلته کې تعقيد لفظي راغلی، او ضعف
التاليف نشته دی، يعنې قانون نحوي سره موافق دی

ولهذا يظهر سره، يو بل اعتراض کړی وو زوزني په دي مثال باندې، چې يو په تعقيد کې تا دا شمار کړه
چې تقديم د مستثنی په مستثنی منه باندې، او تقديم د مستثنی په مستثنی منه باندې مخل
بالفصاحة نه دی، ځکه دا جائز دی په شريعت نحوي باندې، نو شارح وائي چې ما مخکې دا خبره وکړه
چې تعقيد لفظي په اجتماع د عدة امور سره راځي نو دغه زوزني اعتراض هم دفع شو، ځکه چې تقديم
د مستثنی په مستثنی منه باندې في نفسه خوجائز وو، ليکن اوس د دي نورو سره چې تل شو،
نوصعوبة المراد کې زيات شو، نو وائي ويهدا په دي تحقيق ثالث زما سره، يظهر دفع ما قيل هغه
اعتراض چې ويلي شوی دی انه لا حاجة في بيان التعقيد في البيت الى لکھر تقديم للمستثنی على المستثنی منه بل لا

وجه له، بلکه د دې سبب تاخير د گرځولو لپاره هيڅ وجه نشته دی. لان ذلك جائز باقتضائ النجاة اوس دا فساد د ماقبل ظاهر دی، لا لا بغض، انه چي دا تقديم د مستثنی په مستثنی منه باندې اگر که في نفسه جائز دی، لیکن یوچې زیاده التعقید، هو مما يقبل الشدة والضعف

واما في الانتقال شارح عطف علي سره تعین مصداقي د واو کوي چي واو، واو عاطفه دی بل څه نه صحیح کیږي، استینافیه، حالیه، اعتراضیه وغیره نه صحیح کیږي علی قوله اما في العظم، دې کې يې اشاره وکړه تعین د معطوف علیه ته، ای لایکون دي کې يې اشاره وکړه قاعدي د عطف ته، قاعده د عطف دا ده چي ما قبل د معطوف علیه نه کالمعاد وي په معطوف کې، نو د اما في النظم نه مخکې ان لا يكون الكلام ظاهر الدلالة وو، نو هغه دلته کې هم را اوباسي چي ان لا يكون الكلام ظاهر الدلالة على للرد للعلل والقيح، دا ټول د معطوف علیه نه مخکې وو، في الانتقال شارح ورسره ولگول في انتقال الذهن، اشاره يې وکړه چي الف لام په دې الانتقال کې الف لام عهدي خارجي دي، معهود ترينه انتقال د ذهن دی، یا الف لام عوض دی د مضاف اليه نه، مراد ترينه انتقال د ذهن دی، اوس انتقال درې څيزونه غواړي: ۱ منتقل ۲ منتقل عنه ۳ او بل منتقل اليه، نو منتقل ذهن شو، منتقل عنه من للعن الاول، للفهوم بحسب اللفظة دي للفهوم... الخ سره يې تعین د معنی اول وکړو، ان الشافي، معنی ثاني ته، چي القصيد، چي هغه مقصود د متکلم ده، چي هغه هغه معنی مجازي شوه، اوس ولکه سره غرض د شارح سبب بيانوي د دې تعقید لپاره په دې انتقال کې، چي په دې انتقال د ذهن کې د معنی اولی نه چي مقصود د متکلم وه، ولې گران والی راغلی سبب څه دی؟ نو وائي ولکه، دغه تعقید په دې انتقال ثاني د ذهن کې، بسبب ايراد اللوازم البعيدة، اوس بعيد دی دليل يې دا دی چي المفتقرة الى الوسائط الكثيرة، يعني وسائط كثيرة په کې راغلی وي، او کوم شی کې چي وسائط كثيره راشي نو هغه بعيد وي، شبه یا هلكه وسائط كثيره راغلي وي خو چي قرينه په مقصود باندې وي نو هلته کې خو انتقال گران نه وي، نو جواب يې وکړو چي مع خلف القرآن الدالة على المقصود، مثال لکه زيد سخي الرواد، نو د دې معنی لغوي دا ده چي د زيد کره ايري ډيري دي، او معنی مقصود د متکلم دا ده چي زيد سخي دی، او د دې ډيروالي د ايرونه انتقال سخا د زيد ته گران دي، ځکه وسائط كثيره راغله، زيد کره ايري ډيري دي ولې؟ ځکه لرگي ډير سوزوي، يو واسطه، لرگي ولې ډير سيزي ويل اخلي پخلي ډير کوي، دريم واسطه اخلي پخلي ولې ډير کوي، ځکه خوړونکي ډير دي، دريمه واسطه، خوړونکي ولې ډير دي ځکه دی سخي دی، ميلمانه يې ډير راځي، نو ډيرو واسطو سره انتقال وشو، نو دا انتقال گران شو. دارنگه لکه زيد هزال الفصيل شو، د زيد د غوا سخي خوار دی، نو دا خو يې معنی لغوي شوه، معنی مقصود زيد سخي دی، اوس دلته کې انتقال معقد شو، ځکه د زيد سخي ځکه خوار دی چي پي شوده هغه ته نه ميلاوېږي د غوا نه، پي ځکه نه ميلاوېږي چي چای کې لگي، چي ډير پخوي، چای

دیرین خکه پخوي چې دی سخي دی میلمانه یې ډیر راځي، دارنگه زید جهان الکلمه د زید سبې بزدله دی، دا معنی لغوي شوه، او معنی مقصودي زید سخي دي، نو دلته انتقال معقد شو سبې یې بزدله دی، خکه چې خلک ډیر ځي راځي، میلمانه ډیر ځي راځي، ویل خکه چې زید سخي دی، هکقول الاخر تعین مصداقي د آخر کوي چې آخر څوک دی، هو عباس بن الاحنف دی، ولم یقل سره شارح شبه کوي، او بیا یې جواب کوي، دي مانتن کفوله ونه ویل حالته کفوله مختصر وو، هکقول الاخر نه، او مبني د متونو بالاخصار دی، نو کفوله ویل په کار وو، جواب کوي چې لئلا یتومع عود الضمیر الی الفرض، یعنی مخکې فرزدق ذکر وو، او دا شعر د فرزدق نه دی نو ضمیر یې رانه وړو، او اسم ظاهر یې راوړه الاخر یې وویل شعر ساطب بعد الدار عنکم لتقربوا، اوس د تسکب کې قراخونه، بلکه صحیح اعرابونه، د رفع هم شته دی، او په نصب سره اعراب هم شته دی، نو شارح نه سائل سوال وکړو چې دلته کې تسکب بالرفع ولولو او که تسکب بالنصب وایو، نو شارح جواب وکړو چې بالرفع لوله، نصب سره یې مه لوله. اوس رفع سره خکه لوله دلیل وائي شارح چې خکه چې وهو الصحيح، هم درایه او هم روایه، یعنی هم عقلاً او هم نقلاً او نصب وهم دی، لکه مطول کې یې ویلي دي چې والنصب وهم دی، او درایه رفع صحیح ده، او نصب وهم دی، ویل خکه چې ته چې یې د نصب سره لولي نو دوه طریقې دي، یا به دا عطف کوي په بُعد باندې، مؤول په تاویل د سبک سره، او یا به یې ته عطف کوي په تقریب باندې، بله وجه د نصب نشته، نو که ته دا عطف وائي په بُعد باندې نو د طلب لاندې داخل شو، نو معنی داشره چې زه طلب کوم بُعد الدار او طلب کوم سبک الدموع، یعنی تویول د اوبسکو، نو ویل زه تانه تپوس کوم، چې دا سبک الدموع تا ته حاصل وو، او که نه نه وو، په حین د فراق کې، که حاصل وو سبک الدموع، او ته یې بیا طلبوي، نو دا خو تحصیل د حاصل راغلی او که سبک الدموع تا ته حاصل نه وو، په حین الفراق کې نو بیا په عشق کې ته کاذب شوي، نو درایه خو خکه دا وهم شو.

او که په دویم باندې یې عطف کوي، چې لتقربوا دی، نو هغه علت دی د مطلب لپاره، او دا خو علت نه شي کیدای، خکه معنی به دا شي چې طلب کوم بعد الدار چې تاسو نږدې شی او بعد الدار سبک الدموع لپاره، نو بعد الدار خو د سبک الدموع لپاره نه طلب کیدو، بلکه خوشحالی لپاره طلب کیدای شو، خکه قرب خوشحالی وه.

او روایه دا رفع صحیح ده او نصب وهم دی، ویل خکه شیخ چې د دې شعر معنی کړي ده، نو اوس وروستور اروان دی نو هغه روایت د رفع سره کړی دی، نه د نصب سره، ترجمه لتجملد: د دې لپاره چې دا دواړه سترگې خوشحاله شي، شاعر دا وائي چې آخر کې به دا خوشحاله شي او اوبسکي به نه غورځوي، نو دا هغه د خوشحالی نه کنایه کړي ده، اوس همل نه غرض د شارح دا دی چې یو اشاره کوي چې دلته کې دوه انتقالونه دي، دویم غرض یې دا ویل چې په دې اول کنایه کې دا شاعر اصحاب

دی، خکه هغې کې انتقال گران نه دی، او دا دویمه کنایه خطاء ده، خکه دی کې اخطأ دی، دریم دفع
د اعتراض کوي، چې یا هلكه دي شاعر دلته کې دوه انتقالونه کړي وو، او دوه کنایې کړي وې، نو
مانن په دویمه کنایه باندې رد وکړو او په اول باندې ونه کړو دا ولې؟ ترجیح پلا مرجع راغله نو شارح
جواب وکړو چې اول باندې مې رد خکه نه دی کړی چې هغې کې دي اصاب دی، او دویم باندې رد
وکړو خکه دي کې اخطأ وو، نو جعل مگر خولی دی دې عباس بن الاخف سبک الدموع کنایه عما يلزم،
چې لازم دی دغه خیز، فراق الاحبة، نو گوره جداني د دوستانو ملزوم شو، او سبک الدموع لازم شو، نو
معنی لغوي د سبک الدموع خو اوښکې تویول شو، او معنی مقصود د عباس بن الاخف من العین
والعین، چې زه بد حاله او خفه یم، والعین: دا عطف د سبب و شو په مسبب باندې، خکه د بد حالی لپاره
سبب حزن وي خفگان وي، نو دي کې دي اصاب دی څه واسطې نشته دی، خکه د سبک الدموع سره
سړي بد حاله دی او خفه دی، نو دې کې اصاب دی، خکه څه تعقید معقید نشته دی، خکه چې عرب
سبک الدموع کنایه د کابه او د حزن نه گرځوي، دا مشهوره ده، لکنه اخطأ في جعل جمود العين کنایه عما
يوجه دوام التلاقي، نو دوام التلاقي موجب شو، او دغه من الضرر والسرور موجب شو، ویل اوس په دې
کې دی اخطأ دی، نو دا هان الانتقال من... الخ، دا دلیل د اخطأ لپاره شو، د دې مدعی محذوف شوه،
ویل خکه چې فان الانتقال من جمود العين الى بخلها بالدموع حال ارادة البكاء، نو د جمود العين
معنی خو اوج والی د سترگو، دا معنی لغوي شوه، او معنی مقصود دا شوه چې دا سترگې بخل کوي
په اوښکو باندې په حال د اراده د بکاء کې، نو دي کې څه تعقید نشته دی، او دا بخل بالدموع حال
ارادة البكاء، دا حالت د حزن دی، دا حالت د فرح اوسرور نه دی، علی مفارقة الاحبة، نو اصل په دې شعر
کې تعقید خو نه وو، خو شاعر دغه معنی اخستو سره تعقید په کې راوستو، لانه دی انتقال د جمود
العين نه، اني ما فصله ای الشاعر من السرور، چې سبب دې د سرور لپاره العاصِل باللاقاة دی، نو شاعر د
دې جمود العين نه فرح او سرور واخستو، نو د دې وجې نه په کې تعقید راغلو، تعقید معنوي، او
تعقید معنوي داسې راغلی چې وسائط کثیره خفيه په کې راځي، چې یا هلكه زما سترگې د اوښکو نه
خالي دي، دامعنی د جمود العين شوه بلکه دا چې زما سترگې اوچې دي، خکه چې ویل اوښکې په
کې نه دي راغلي، یو دا واسطه شوه، او اوښکې ولې نه دي راغلي ویل خکه چې زه خفه نه یم، خکه
چې فراق د احو نه دی راغلی، دویم واسطه شوه، او چې فراق، د احو رانشي نو خوشحاله یم، نو
درې واسطې شوې نو ددې وجې بیا ترې تعقید جوړ شو.

اوس ومعنی البيت سره معنی د بیت کوي مطابق د شیخ سره څنگه چې هغه په دلائل الامعجاز کې کړي
ده، نو وائي ومعنی البيت اني الهیوم، نو دې کې اشاره وکړه چې ساطب کې سین لپاره د استقبال نه دی،
سین لپاره د تاکید دی، احیاب نفساً، خوشحالووم خپل نفس او تسلي وړ کوم بالبعد والفراق، دا نې د بعد

الدار، ترجمه و کړه و اوطنها. او زه صبر وړ کوم دي نفس ته على مقاساة الاحزان، په برداشت کړو. د خفگانو باندې، والاسواق، او په برداشت کولو د شوقونو باندې، په مصائب او تکالیفو باندې، او انجوع غصصها، او گوټ گوټ حکم هغه غوتي د دې احزانو، يو غم راځي هغه مری کې غوته کوم هغه لاندې تیروم بل راځي داسې، تجرع ویلی شي او په ځکل چې هغه مری کې انخلي او بیا بښکه تیرېږي، يتجرعه ولايكاد یسیغه، واتفعل لاجلها حزناً، او زه برداشت کوم د دې احزانو او اشواقو د وجې نه (ای الضمير في اجلها يرجع الى الاحزان) خفگان لره، د وتسكب عيني ترجمه ته راځي، داسې خفگان (ای حزناً، دا موصوف شو، یغیض الدموع عن عيني، جمله صفت د حزناً، کاتب) دا ځکه لا تسبهم بذلك چې زه سبب جوړ کړم په دغه توطین او په تحمل سره الی وصل یدوم، دا یې ترجمه د لتقربوا وکړه، ومسرة لا تقول، دا یې ترجمه د لتجمد وکړه، او ځکه چې **لن ان الصبر مفتاح الفرج** (خوشحالي) ومع کل عسر یسراً وي، ولکل بداية نهاية وي، او دا ترجمه وي ما خان نه نه ده کړي، بلکه **والی هذا اشد الاشیاء عسر القاهر فی دلائل الايمان** شبه یا هلکه څه نوري ترجمي خو هم وي کنه، تا هغه ولې ونه کړي، نو وائي وللقوم ههنا **كلام فاسد اورده فی الشرح** ویل دا مختصر دی او په مطول کې هغه مونږ راوړي دي.

هغه کې یې دا راوړي چې خنود دې شعر دا ترجمه کړي ده چې شاعر عباس بن الاحنف وائي چې تر اوسه پورې ما د یو شي اراده کوله او زماني به زما د مقصودو مطلوب عکس را وستلو، نو ما اراده وصال کوله نو زمانه به ولگیده فراق به یې راوسته، او ما به اراده د سرور کوله او زماني به حزن راوستو، او زه د دې زماني په دې چل باندې پوهه شوی نه ووهه، اوس ویل پوهه شوم چې زمانه ویل ما سره ضد کوي، زما چې کوم مقصود وي نو دا د هغې نقیض راوړي، نو ما اوس د دې نه پس دا شروع کړو چې **سأطلب بعد الفرج... الخ**، نو زمانه به ولگي لتقربوا به وکړي، اجبة به ماته نږدې کړي، او د تسکب عیناي الدموع، زه به خان خفه کوم بدحالي به خان باندې راولم نو زمانه به خوشحالي راوړي، ای لتجمدا، اوس شارح دیته فاسداً وویل نو دا فاسد د دې وجې نه دی چې زمانه چې نقیض د مطلوب او عکس چې راوړي نو په واقع کې راوړي، **ويظهر للعرض لپاره**، خو نقیض او عکس د مطلوب نه راوړي، خو د یو سري مقصود یو وي او په واقع کې زمانه بل شی ظاهر کوي، او زمانه دا نه وائي چې د ده سره زما دشمني ده، خو تاسو د دې هم جواب کولی شئ: اگر چې شارح فاسد ورته وویل، چې یا هلکه شاعران خو **فی کل ولا ییمون دي** کنه، نو هغوی دا وائي چې بس دا زمانه مونږ سره عداوت کوي نو جزاب د دې داشو، دریمه ترجمه د دې شعر مبرد کړي ده، چې دغه شاعر خوار او فقیر وو نو دي یو ځای ته مزدوری ته تللو نو د ده اهل او عیال ژړا کوله، نو په تسلی کې ده دا وویل چې **سأطلب بعد الفرج** چې اوس خو ستاسو نه ځم او لرې سفر کوم تجارت لپاره، خو هلته کې پریمانه پیسې وگتم او بیا به لتقربوا تاسو به نږدې شئ، بیا به همیشه په یو ځای کې کینو، **وتسكب عيني الدموع**، اوس خو زه خفه یم بدحالی یم، خو

شواهد و ته خوبیا ضرورت رانفلو، نو د دې توهم دفع شارح وکړه چې **ثالته** علی نجاته، چې یا هلکه داسې شواهد چې هغه دال وو، په کره والي د دې آس باندې چې دا ډیر کره آس دی، او د نجاته ورسره لپاره شواهد په کار دي ځکه هغه محسوس نه دی

فهل سره غرض ذکر د اعتراض د زوزني دی چې هغه په ماتن باندې کړی دی، چې یا هلکه دا ست مثال مطابق د مثل سره نه دی، ځکه ممثل ستا کثرة التکرار وو، او تکرار وائي مجموع الذکرین نه مجموعه د دوو څیزونو، او بیا مجموعه د دوو، نو اول مجموعه د دوو دا اصل راغلی، او بیا مجموعي د دوو سره تکرار راغلی دریم واري مجموعي سره کثرة راغلی، نو نفس تکرار حاصلیږي په تربیع سره، او کثرة حاصلیږي، په تسدیس سره، او په بیت کې نه تربیع شته او نه تسدیس شته، بلکه بیت کې تثلیث دی، چې لها، عنها، علیها، درې پیري یې ویلی دی، نو شارح راغلی د ماتن د طرف نه د دې اعتراض جواب کوي زوزني ته چې تاته دا چا ویلي دي چې تکرار عبارة دی د مجموعه ذکرینو نه، تکرار وائي، ذکر الشيء مرة بعد اخرى، مثلاً اوس تا یو ځل یو شی ذکر کړو، نو دا اصل راغلی، دویم پیري تا ذکر کړو نو تکرار راغلی، دریم پیري دي ذکر کړو نو کثرت راغلی، نو تثلیث سره کثرة حاصل شو، اوس شبه راغله چې یا هلکه کثرة خو جمعي ته وائي، او اقل د جمعي درې دي، نو اول ځل ذکر کړو نو اصل راغلی دویم پیري نو تکرار راغلی نو دوه پیري نور ذکر کړه نو هله به کثرة راځي، ځکه چې نصاب د جمع به هله پوره کېږي، نو په دې معنی سره خو به بیا کثرة په تربیع سره راځي، او په بیت کې خو تثلیث دی تربیع خو نشته دی، تاسو جواب وکړئ چې دلته کې جمع لغوي مراد ده، یعنې ما فوق الواحد ترې مراد ده، لکه مطول کې یې ویلي دي، جمع اصطلاحي مراد نه ده ولا یفنی الله بهیسی کثرته **بشکوه** دا خو زوزني وویل، اوس شارح پرې شبهه کوي چې **ولیه** نفس لان للرداء بالشکوة ههنا ما یقبل الوحدة ولا یفنی **بشکوه** ثالثاً، ترجمه، مطلب اسان دی فترکت الؤل ولم یذكر الشيخ الثاني فافهم **وتکلیع الاضافات** دې کې شارح اشاره وکړه چې تعدد د مثال بناء دی په تعدد د ممثل باندې، ځکه ممثل دوه وو، نو دویم مثال د ممثل ثاني دی، کفوله لکه دا قول د ابن بابک شه، شعر:

حمامة جری حومة الجندل اسجعی   فانت همراي من سعاد ومسمع

اوس دا مثال مطابق د ممثل سره دی، ځکه ویل فیه اضافه حمامة الی جری او جری اضافه راغلی حومة ته، الی حومة، او د حومة اضافه راغلی الی الجندل جندل ته، اوس **والجروء** سره شارح شبه کوي، او بیا وروستو جواب کوي، شبه چې یا هلکه جری مونث د اجرع ده، او د اجرع مونث جرعاً راځي، او دلته کې شاعر جری، مقصور ویلی دی، دا خو صحیح نه ده، نو دې جواب کوي چې **والجروء** تانیث الاجرع، قصرها للضرورة، دا جواب شو چې داني مقصور کړی د ضرورة شعري د وجې نه اوس تفسیر د الفاظو غریبو کوي، جری وائي **وهی** لفظات رمل هغه زمکې ته چې خاونده د شکر

تپوس کوم ان لقل اللفظ بسببه (اي بسبب مکل) لای سبب کل من کثرة التکرار وتتابع الاضافات) علی السلفین نو
فقد حصل الاحتراز عنه بالتنافر، خلوص عن التنافر، خلوص د دي نه هم شو، والا او که دغه کثرة التکرار
وتتابع الاضافات ثقیل نه وو په ژبي باندې نو بیا فلا یغل بالفصاحة، اوس د دي ملازمې دلیل چې والا یو
یغل... هغه دا دی چې کيف څنگه به مغل بالفصاحت شي حال دا دی چې وقد وقع فی التنزیل... قران کې
کثرة د تکرار شته دی، او تتابع الاضافات شته دی، د تتابع الاضافات مثال، لکه مثل داب قوم نوح، مثل
مضاف داب ته داب قوم ته او قوم نوح ته، او بل مثال، فکرمه ربه عبه، ذکر مضاف شور رحمة ته او
رحمة رب ته او رب کاف ته، نو تتابع د اضافاتو راغله، کثرة د تکرار لکه ونفس وما سولها، فانهما فیها
وتقولها نو دي کې کثرة د تکرار راغلی او دا مغل بالفصاحة نه دی.

هر کله چې فارغ شو مصنف د فصاحة الکلام نه نو اراده د شروع یې وکړه، په فصاحة المتکلم کې نو
وي ويل چې والفصاحة فی المتکلم، نو شارح ورسره لگوي چې وهي کيفیه د دي نه غرض د شارح تعريف
ملکې کوي اولاً، ځکه چې لفظ د ملکي په تعريف د فصاحة المتکلم کې راغلی نو د دي تعريف کوي.
بیا تعريف د کيفيت کوي ثانياً، ولې؟ ځکه په تعريف د ملکه کې کيفيت راغلی، نو ملکه به ته هله
پيژني چې ته کيفيت وپيژني چې د کيف تعريف څه دی؟ بیا فوائد بيانوي د قيوداتو د تعريف د کيف
ثالثاً، فخرج بالقيد الاول سره، او دفع د اعتراض کوي د ماتن نه رابعاً، په دي قول سره چې قوله ملکه نو
تر هغه يقتدر (متن آتی)، پوري د شارح څلور اغراض شو.

اوس اول د ملکي تعريف کوي، نو واني چې وهي ای دا ملکه، کيفيه يو صفت وجودي دی، کيفيت نه
مراد صفت وجوديه، يعنې هغه صفت چې هغه په موصوف کې موجود دی، اوس کوم صفت چې په
موصوف کې موجود وي نو دا دوه قسمه دی، يو هغه دی چې ابتداء کې موجود شي، لکه کتابت په
انسان کې ابتداء راشي، نو هغې ته حال ويلي شي، او دويم صفت وجودي هغه دی چې هغه په موصوف
کې راسخ شوی دی، لکه کتابت په انسان کې موجود شي، پس باستمرار او دوام نه، او پس د ممارست
نه، نو دپته قسم صفت وجودي ته ملکه ويلي شي نو واسطه سره حال خارج شو، نو دا صفت به په چا کې
وي په اجسامو او محسوساتو کې به وي او که نه، هي النفس، يعنې کيفيت نفسانيه به وي، اوس د کيفيت
تعريف کول په کار دي، ځکه د ملکي په تعريف کې کيفيت راغلی، نو والكيفيه عرض لا يتوقف تعقله، ه
تصوره علی تعقل الغير ولا يقتضي القسمة ولا القسمة فی محله اقتضاء اولها، په غويشتي بالذات سره، اولياً: په
معنی د بالذات سره شو، بالذات نه قسمت غواړي او نه لاقسمت غواړي، نو که معترض شبه وکړي چې
يا هلکه بنا په دي باندې ارتفاع د بقيضينو راغله، چې دي تقاضه د قسمت هم نه کوي او د لاقسمت هم
نه کوي، نو دا خو بقيضين پورته شو، نو تاسو وايي چې دا ارتفاع د بقيضينو د مرتبي نه ده، او دا جائز
ده، او ارتفاع د بقيضينو د مرتبي نه مطلب دا چې دا قسمت ولاقسمت د دي مفهوم کې داخل نه دی، دا

المتكلم صفة دى، نو ده جواب وکړو چې ملکه ماتن وويل او صفة يې ونه ويل، وائي اشعار په دي کې خبردارى دى، دا جواب شو. بانه نو عبر عن المقصود بلفظ فصيح لا يسمى فصيحاً في الاصطلاح ما لم يمكن للشك في وصف راسخ به متكلم کې نو ملکه کې دپته اشاره وشوه، او د صفة اطلاق په حال باندې هم کيده، نو که هسې يو متكلم قادر شو د مقصود نه په لفظ فصيح باندې، خو دغه رسوخ په کې نه وو شوي. يعنې هسې د روند د لاس غرگي وو، نو دپته متكلم فصيح نه شي ويلې، هله ورته ويلې شي چې دا صفت په کې ښه راسخ شي، مضبوط او دائم شي، نو ملکه يې خکه وويل، وقوله، سره غرض د شارح به دې قوله سره شبه کوي، او اشعار سره جواب کوي، نو دا وائي قوله اى الماتن چې يقتدر المتكلم بها، اى بالملکه په دغې ملکې سره، على التعبير عن المقصود دا يې وويل، او دون ان يقول يعبر، يعنې يعبر يې د يقتدر په خای ونه ويل، او حالاتکه يعبر ويلو کې اختصار وو، او يقتدر بها عن التبعيض کې طوالت وو او مبنی د متونو هم په اختصار ده، خکه يقتدر بها على التعبير کې اوږدوالی دى او يعبر کې اختصار دى، نو دا طوالت ختميدو، نو په کار وه ماتن له چې يعبر ويلی دى خو دا يې ولې ونه ويل او يقتدر يې ولې وويل؟ نو شارح جواب کوي اشعار داسې يې کړي دى لپاره د خبر دارى ورکولو بانه چې دغه متكلم بسمى فصيحاً، مسمى کولى شي په فصيح سره اما وجد فيه تلك للملکه (ترجمه)، نو چې دغه ملکه په متكلم کې موجوده شوه، نو دپته فصيح ويلی شي، سواء وجد التبعيض يعنې تعبير بالفعل موجود دى، او لم يوجد، اوس که يعنې يې ويلی وي نو بيا خو به يې متكلم ته فصيح هله ويلی کيدای چې بالفعل يې تعبير کولى په لفظ فصيح سره، او يقتدر چې يې وويل نو تعبير بالفعل کوي، او که نه کوي خو چې دغه ملکه وي نو ده ته فصيح وائي.

وقوله سره اعتراض کوي، چې يا هلکه تا داسې وويل چه بلفظ فصيح نو داسې دي ولې نه ويل چې بکلام فصيح. او د مقصود نه تعبير هم په کلام فصيح سره کيږي په مفرد سره نه کيږي، خکه کلام فصيح کې فائده استفاده شته دى، او مفرد کې خو فائده استفاده شته دى، نو بکلام فصيح ويل په کار وو، نو شارح جواب کوي، چې ليعم للفرد وللکلمه، چې ماتن دغسې وويل چې بلفظ فصيح او بکلام فصيح يې ونه ويل د دې لپاره چې دا بلفظ فصيح شامل شي مفرد ته هم او مرکب ته هم، معترض شبه وکړه چې مرکب کې خو ظاهر دى، چې هلته کې تعبير د مقصود نه په مرکب سره خو کيدای شي، ليکن تعبير د مقصود نه په مفرد سره خو نه شي کيدای، هلته څه کوي؟ خکه مفرداتو کې خو فائده استفاده نشته دى، نو دى وائي: اما للركب فظهور چې فائده او استفاده په کې نشته دى؟ واما للفرد فكمما تقول، چې يا هلکه هلته کې مفرد کې اگر چې فصاحت په هر خای کې نه راځي، خو بعضې اوقاتو کې راتلى شي، کله ته وائي، عند التعداد، چې ته هغې ملقى باندې اشياء شماروى، لکه ما تا ته وويل چې بړه دي بازار ته لاړ شه يو ما لپاره دار واخله، يو غلام، يو جاريه، بل ثوب، بل بساط، بستره، ته بازار ته لاړې، نو تا

هغوى وائي چې مطابقت عبارت دى، د صدق نه، او مقتضى الحال عبارة دى د كلام كلي نه. د خصوصيت نه نه دى عبارت، اوس مثلاً مخاطب كې انكار دي د حال نه، نو انكار د قيام د زید نه. دا حال شو، او مقتضى الحال، كلام مؤكد شو، تأكيد نه، بلكه مقتضى الحال كلام مؤكد شو. او مطابقت عبارة شو د صدق د دې كلام مؤكد نه په دې ان زيدا لقلم باندې، چې دغه كلام مؤكد صادقې، په ان زيدا لقلم باندې، او داسې ويلي كېږي، چې ان زيدا لقلم، كلام مؤكد، خلوړم غرض د شارح ترجيح وركوي، مذهب د محققينو ته په مشهورينو باندې په دې قول سره چې خارج الى ما ذكرناه في الشرح في تعريف علم المعاني، چې په تعريف د علم المعاني كې مذهب د محققينو صحيح كېږي او د مشهورينو نه صحيح كېږي، نو مذهب د مشهورينو مرجوح شو، او د محققينو راجح شو.

نو اوس راغی د الحال تفسير كوي، شبه نو الحال خو مضاف اليه وو، نو د دې تفسير يې ولې مقدم كړو، د مضاف اليه تفسير مقدم كول په كار وو، جواب نو تاسو وائي چې دا اگر چې په لفظ كې مضاف اليه وو، خو په معنى كې دي سبب وو، او مقتضى الحال مسبب وو، او سبب مقدم وي په سبب باندې، نو تفسير يې وركړو چې حال امر داعي ته وائي، هغه امر ته وائي چې هغه باعث وي په جانب د مخاطب كې، لكه انكار شو، خلو د ذهن شو، انكار شديد شو، انكار ضعيف شو، يا هغه حال چې هغه داعي دى حذف د مسند اليه ته يا ذكر ته يا تعريف يا تنكير ته، ان يې يعنې كې شارح دفع د توهم كوي، چې يا هلكه دغه حال چې داعي دى د مقتضى لپاره نو اعتبار متكلم وكړي، او كه ونه كړي نو دا به د مقتضى الحال لپاره داعي كېږي، نو هسې يو سړى د قيام د زید نه منكر وو، نو تا قصدأ ونه ويل، هسې اتفاقاً د رانده د لاس غرگى وو، تا وويل: ان زيدا لقلم، نو دې ته خو فصاحت نه شي ويلي، ځكه متكلم خو قصد د مطابقت نه دى كړى هسې يې د خلي نه دا خبره مطابق د حال سره را اووته، نو دلته كې دا داعي شو، ليكن اعتبار او قصد د متكلم لره خو دخل نشته، نو دا دي بليغ شي، او دپته خو څوك بليغ نه وائي، نو شارح جواب وركړو په دې ټكي سره چې الى ان يعتبر، چې يا هلكه اعتبار او قصد د متكلم شرط دى، چې متكلم قصد او اعتبار د دغه امر داعي به رعايت كړى وي.

دويم توهم دا راغلى چې يا هلكه دغه حال چې امر داعي دى د مقتضى لپاره نو دا مقتضى به مستقل په تلفظ كې وي؟ چې انكار مثلاً په متكلم كې راغلى، نو ان، به وائي، يا ان له وائي، په تلفظ كې به دي مستقل داعي وي د مقتضى لپاره؟ نو شارح جواب وركړو چې نه، مع الكلام چې دا داعي د دې مقتضى لپاره سره د كلام نه به وي، او خپله په تلفظ كې به مستقل نه وي، نو دا دويم توهم يې دفع كړو د دې مع الكلام سره، الذي «صفت للكلام» يودې په اصل لفظ، نو كه الى ان يعتبر شي په صيغې د معلوم سره، نو بيا ضمير راجع دى، متكلم ته، او خصوصية ما، دا مفعول شو، او كه ان يعتبر شي په صيغه د مجهول سره نو بيا خصوصية ما، مرفوع شو نائب فاعل شو، يو خصوصيت د خصوصياتو

نه، دا ما، د تاکید د دې ابهام لپاره شو خو تعیین نشته دی، وهو مقتضى الحال، غرض د شارح په دې باندې، تفسیر د مضاف کوي چې مقتضى ده او دویم دفع د توهم کوي، چې یا هلکه الی فی یشتر مع الكلام اللغوي... الخ دا به د دې حال د تعریف نه به جزء وي؟ نو شارح جواب وکړو، چې نه دا حال د تعریف نه جزء ندی دا مقتضى الحال دی د حال تعریف په دې ټکي ختم شو چې هو الامر اللغوي، یعنی دا خصوصية مقتضى الحال دی، او تذکیر د ضمیر په وهو مقتضى الخ کې لپاره درعايت د خبر دی، اوس شارح مونږه تاسو په مثال جزئي سره پوه کوي، وائي مثلا يكون للفاصل منكره للعالم یعنی د نسبت د قیام د زید نه منکر وي حال دی، تقتضى تاکید الحکم، نو دا تاکید مقتضى الحال (بالمفعول)، شو، او حال مقتضى (بالفاعل)، او مطابقت څه معنی؟ وقولك له دې مخاطب منکره لپاره چې فی الحال فی الحال په حال کون د دې قول کې چې مؤکد دی په ان سره ای مؤکدا بان دا کلام مطابق لمقتضى الحال، نو مطابقت په معنی د اشتعال سره شو، او تحقیق لکه، نه مذهب د محققینو بیانوي، خو په دې دوو الفاظو کې، حال کې اتفاق دی، چې دا امر داعي دی په هغې کې دا دوه مذهبونه ندی، خو په مطابقت او مقتضى الحال کې مذهب د محققینو جدا دی، نو اشاره یې وکړه چې دا مخکښینی مذهب د مشهورینو وو، اوس مذهب د محققینو ته وائي غوږ کېږده، نو وائي و تحقیق لکه، چې تحقیق د دې مطابقت و مقتضى الحال دا دی لانه، چې دغه کلام مذکوره چې فی الحال فی الحال دی، دا من جزئیات ذلك الکلام، دا جزئیاتو د دې کلام نه دی هغه کلام تقضیه الحال، نو حال تقاضه د کلام مؤکد کوله او کلام مؤکد د جزئیاتو نه فی الحال فی الحال، هم یو جزء یې دی، د هغې د افرادو نه یو فرد دی، ویل ځکه چې فی الحال الکلام مثلا، دا خو حال شو، یقتضى کلاماً مؤکداً مقتضى شو وهذا دغه کلام جزئ چه ان زیداً فی الدار دی مطابق له مطابق دی د دې کلام مؤکد سره، مطابق د هغې بمعنی انه صلی علیه، چې دغه کلام مؤکد کلي صادق دی په دې کلام جزئي باندې چې ان زیداً فی الدار دی یعنی داسې ویلی کېږي چې فی الحال فی الحال، کلام مؤکد، نو معترض راغلی هغه شبه وکړه چې یا هلکه دلته کې تا نسبت د صدق مطابق ته وکړو، او منطقیان نسبت د صدق مطابق ته کوي، ځکه چې دلته کې دغه کلام جزئي مطابق شو، او دا کلام مؤکد مطابق شو، هغوی وائي الکلي مطابق للجزئیات، نو کلي مطابق شو او جزئیات مطابق شو، نو شارح جواب کوي چې دا اصطلاح گانې جدا جدا دي، ولا مشاحة فی الاصطلاح، هغوی نسبت مطابق ته کوي، او علم معاني والا مطابق ته کوي، نوهیخ باک نشته، علی عکس ما یقال فی الکلي مطابق للجزئیات، یعنی صادق دی علی الجزئیات، خو دغه عکس والی هسې عنوان کې دی، هسې خوله کې دی معنون بیا هم یو دی، ځکه چې هلته کې چې یې ویلي چې وهذا مطابق له، دغه مثال جزئي مطابق دي د دې کلام مؤکد سره، نو د دې مطلب هم دغه دی، چې کلام مطابق صادق شو په دي کلام جزئي باندې، نو دا عکس په اعتبار د عنوان سره دی، نه په اعتبار

د معنون سره بلکه معنون په لحاظ سره دواړه يو دي ځکه د دې مطلب دا شو چې کلي صاډقېرې په جزني، او د هغوی مطلب هم دا دی چې کلام مؤکد صادق دی په کلام جزني باندې، اوس شارح هغه څلورمه خبره ذکر کوي چې ان لوت تحقيق المقام ثابتول د دې کلام په دلائلو سره، چې د مطابقت معنی صدق دی، او مقتضى الحال عبارت دی د کلام مؤکد نه، نه دليل غواړي چې دا دویم مذهب تحقيقي ولې شو، ځکه تحقيقي شي بغير د دليل نه نشي کيدای، نو ويل دلته کې نه شم ذکر کولی، دا مختصر دی، فلارجع الی ما ذکرناه فی الشرح فی تعريف علم المعاني.

ماتن وويل وهو شارح ورسره لگوي ای مقتضى الحال دې کې شارح اشاره وکړه تعيين د مرجع نه چې مقتضى الحال مختلف دي يو نه دی، ويل ځکه چې **هنا مقامات الکلام متفاوتة**، دا دليل شو، شارح د دليل لپاره دليل وائي دېته تدقيق وائي، چې یا هلکه مقامات الکلام متفاوت کيدو سره مقتضى الحال ولې متفاوت کيږي؟ نو وائي ځکه چې **لان الاعتبار الثلاث بهذا المقام** چې څلور وي د تاکيد نه بغير الاعتبار الاتي بذاک په دې مقام سره چې هغه څلور د ذهن دی، نو مقتضى د حال مختلف شوه د مقامات الکلام د وجې نه، ځکه چې يو کې مقام انکار وو، نو هلته کې تاکيد راغی، بل ځای کې څلور د ذهن وه نو هلته کې څلور د تاکيد نه راغله، **وهذا عين تفاوت مقتضيات الاحوال**، د دې نه غرض د شارح دفع د اعتراض کوي، اعتراض پرې دا وارد شو چې یا هلکه قانون دا دی چې مقتضى کې اختلاف چې راځي نو د وجې د مقتضى نه راځي، نو د مقتضى مقتضى حال وو، نو چې حال مختلف شي نو مقتضى مختلف کيږي، نو داسې ويل په کار وو چې **هنا احوال الکلام متفاوتة** او تا په دليل کې ای ماته فان مقامات الکلام وويل، نو مقامات خو مقتضى د مقتضى الحال نه دی، نو شارح جواب وکړو چې **وهذا** چې دغه تفاوت د مقاماتو د کلام **عين تفاوت مقتضيات الاحوال** دي، نو څنگه چې د مقاماتو اختلاف سره مقتضى د حال مختلف کيږي نو دا عين دی د مقتضيات الاحوال سره، چې د احوال په مختلف کيدو سره مقتضيات د احوالو هم مختلف کيږي، ويل د ا دواړه يو شی دی، ولې يو دی؟ **لان التفاضل بين الحال والنظام انما هو بحسب الاعتبار** يعنې تغاير په دې دواړو کې حال او مقام کې بحسب الاعتبار دی، هسې فرق اعتباري دی او ذات د دواړو يو دی، نو دلته کې دوه دعوی شوي: ١ يو دعوی دا چې ذات او ماهيت د مقام او د حال يو دی. ٢ دویمه دعوی ده چې حال او مقام کې فرق اعتباري شته دی، تغاير اعتباري شته دی، د اول دعوی اثبات شارح په شرح کې نه دی کړی، د ظهور د وجې نه چې حال هم مثلاً دی انکار ته وائي او مقام هم دې انکار ته وائي، نو ذات يوشو، او دویمي دعوی اثبات شارح کوي چې دي حال او مقام کې فرق اعتباري شته دی، وهو، ويل هغه تغاير اعتباري دا دی چې **ان توهم** چې توهم کولی شي په حال کې، **في الحال**، ځکه **زمانا ليرود الکلام فيه**، وفي المقام او توهم کولی شي په مقام کې ځکه **محل له**، کون د دې مقام محل لپاره د دې ورود د کلام يعنې دغه يو انکار دی په مخاطب کې.

چې دا يو حال دی چې انکار دی د قيام د زيد نه، دې کې تا دا لحاظ وکړو چې دغه انکار د قيام د زيد نه زمانه ده د پاره د ورود د کلام مؤکده چې **نفيها فاعلم** دی، نو دینه حال ویلی شي، او که دې کې تا دا توهم وکړو چې دغه انکار د قيام د زيد نه، مکان دی، محل دي لپاره د ورود د کلام مؤکده چې **نفيها فاعلم** دی، نو دینه مقام ویلی شي، نو فرق اعتباري شو. او دا پتوهم يې ځکه وویل چې په واقع کې دا انکار نه زمان دی او نه مکان دی.

دويم دليل د تغائر لپاره شارح په مطول کې ویلی دی، او دلته يې نه دی ویلی، هلته کې يې دا ویلي دي چې د حال اضافت کيږي مقتضى ته، لکه حال التکابر، حال خلو الذهن، حال الشک، او د مقام اضافت کيږي مقتضى ته، لکه مقام التنکیر، مقام الاطلاق، مقام الذکر، مقام التقديم، نو په دې اعتبار سره فرق اعتباري راغلی، دغه يو انکار دی که دینه اضافت د حال اوشي نو دینه حال وائي، او دغه يو انکار دی که اضافت اوشي مقتضى ته نو دینه مقام وائي.

اوس شارح وائي **وفي هذا الكلام**، غرض د شارح د دې عبارت نه غرض د مصنف بيانوي چې د دې مانن غرض د دې عبارت نه چې **وهو مختلف** نه څه غرض دي؟ نو شارح وائي د مانن دوه غرضه دي ١ يو غرض يې اشاره اجمالي ده ضبط د مقتضياتو د احوالو ته، ضبط د مقتضيات د احوالو ته داسې اشاره وشوه چې مقتضيات د احوالو درې قسمه دي، يو قسم هغه وي چې هغه خاص دی اجزاء د جملې واحدې پورې، دويم قسم هغه دی چې هغه په اجزاء د جملتينو فصاعداً کې راځي، او دريم قسم هغه دی چې هغه نه جمله واحدې پورې خاص وي او نه جملتينو پورې، بلکه دواړو کې راځي، نواول قسم ته يې اشاره وکړه په **لمقام کل من التنکیر** سره او دويم قسم ته يې اشاره وکړه په **ومقام الفصل بيان مقام الوصل** سره، او دريم قسم ته يې اشاره وکړه په مقام الإيجاز بيان مقام خلاصه سره، نو دا اشاره يې وکړه خو دا اجمالي ده، د دې تفصيل وروستو علم معاني کوي.

او دويم غرض د مانن د دې عبارت نه دا دی چې **وتعريف لمقتضى الحال** په دې کلام کې ثابتول دي مقتضى الحال لره، ثابتول دا معنى چې مقتضى الحال مصداق لري، مفهوم بلا مصداقه نه دی د عنقاء پشان، بلکه د مقتضى الحال مصداق شته دی، د دې د وجې نه يې آخر کې ویلي **فمقتضى الحال هو الاعتبار للناسب لمقام کل من التنکیر والاطلاق والتقديم والذکر بيان مقام خلاصه**، نو اوس شبه راغله چې يا هلکه ضمير په خلاف کې يا به ته راجع کوي مجموعه ته يا به راجع کوي کل ته، بل احتمال خو نشته دی، نو که مجموعه ته يې راجع کوي نو بيا ترجمه دا شوه چې مقام د هر يو د تنکیر نه مبانن دی، د مقام د کل نه، نو مقام د تنکیر صرف مبانن د مقام د تعريف نه دی د کل نه خو نه دی، نو دا خوصحيح نه شو، ځکه تنکیر صرف مخالف د تعريف نه دی کل نه، مجموعه نه نه دی مقام د اطلاق صرف مخالف د تعيد نه دی، مجموعه نه مبانن نه دی، او که ضمير راجع کوي **کل منها** ته نو بيا هم دغه شبه راځي، مال يو

دی، خکه چي مقام د تنکیر مبانن صرف د تعریف نه دی د کل نه نه دی، د خپل مقابل نه مبانن دی د کل نه نه دی، نو شارح اختیار د شق ثاني وکړو چي هکله منها، اوس تا ویل چي خلاف د کل نه نه دی صرف د خپل مقابل نه مبانن دی، نو تاسو وایی چي ضمیر راجع شو کل ته، نو دا په معنی کې جمع شوه، او مخکې هم جمع وو، او جمع چي مقابل د جمع راشي نو تقسیم د أحادو په أحادو باندې کیږي نو دا د قبیلې د رکبو دوا بهم او د لبثو ثیابهم نه شو، هغې لقام الذي یناسبه تنکیر للسند الیه غرض د شارح د عبارة نه یو تفصیل کوي د دې متن، تشریح د متن کوي، دویم دفع د اعتراض کوي چي با هکله د مقام اضافت تا تنکیر ته وکړو، حالانکه د مقام اضافت خو تنکیر ته نه کیږي، بلکه د مقام اضافت کیږي کلام ته یا اجزاء د کلام نه، مقام د تنکیر نه وي، جواب کوي چي اضافت د مقام تنکیر نه د وچي د ادنی ملا بست نه دی، خکه چي د تنکیر نه مراد، تنکیر د مسند الیه وو، او مسند الیه جز د کلام وو، او تنکیر صفت وو، نو مقام خو صفت د مسند الیه وو، خو تنکیر ته یې د دې وچي نه وکړو چي تنکیر صفت د مسند الیه یا د مسند دی، مثال د هغه مقام چي هغې سره مناسب تنکیر د مسند الیه وي لکه اجل جاء شو، نو دغه مقام مقام د تنکیر د مسند الیه دا مبانن دي د هغه مقام نه چي د هغې سره مناسب تعریف د مسند الیه وي، لکه زید قائم شو، یا مقام د تنکیر د مسند، لکه زید قائم شو دا مبانن دی د هغه مقام نه چي مناسب وي د هغې سره تعریف د مسند، لکه زید القائم شو، «دا مخکې قوله ترجمه و مطلب شو د ولسند یباین لقام الذي یناسبه التعریف خواستاد محترم الفاظونه ویل، و مقام اطلاق الحکم، یعنی اطلاق د اسناد په مابین د مسند الیه کې، د دې حکم نه مراد اسناد دی، لکه زید قائم کې، نو زید قائم کې دا کوم اسناد چي دی دا مطلق دی، دا عبارة اوس داسې لگوي چي مقام اطلاق الحکم یباین مقام تقيیده بمؤکد لکه چي ان زیداً قائم دی، او اداة قصر دا هم دي سره لگوي، چي اطلاق د حکم لکه زید قائم کې شو، چي دلته کې مسند قائم دی مطلق دی، دا مبانن دی د مقام د تقيید د دې حکم سره په ادواتو د قصر سره چي ما زید الاقائم شو، نو دا دواړه د مقام تقيیده و اداة قصر ولگیدل د دې اطلاق الحکم سره، اوس تعلق ته راشی، وي مقام اطلاق التعلق، تعلق دلته کې عبارة دی د تعلق د مسند نه خپل معمول پورې، نو څو تعلق راخي مسند او معمول کې او حکم راخي په مسند او مسند الیه کې، نو مقام د اطلاق د تعلق د مسند خپل، لکه ضریف زیداً کې شو، نو اوس د ضریف نسبت زیداً ته دغه تعلق مطلق دی دا یباین تقيیده، مبانن دی د تقيید د دې تعلق نه باده اداة قصر په ادواتو د قصر سره، نو دا مقام تقيیده بمؤکد او اداة قصر دواړه د اطلاق الحکم سره لگي او د تعلق د اطلاق سره صرف باده اداة قصر لگي، فافهم مثال د اطلاق التعلق چي مبانن وي د مقام د تقيید د دې نه باده اداة قصر لکه ما ضریف الا زیداً نو دا مبانن شو، نو څو تعلق د تقيیده بمؤکد صرف اطلاق الحکم سره ولگیدو، او اداة قصر دواړو سره ولگیدو، نو د ناکت دا نکه چي راجع الی اطلاق

واني يا هللكه دلته دا مقام الوصل مختصر اخصر هم دي او اظهر هم شو، هللكه اخصر دي خكه چي الوصل كي څلور حروف دي لام دي واو، صاد، لام او همزه وصليه په درج كي ساقط دي او خلاصه كي پينځه حروف دي، خ، ل، ا، ف، ه او څلور په نسبت سره پينځو ته اخصر وي، دويم دا چې د الوصل اظهر هم دي لان خلاصه الفصل انما هو الوصل خكه چي خلاف د فصل صرف وصل دي، نو كه اوس داسي ماتن ويلي وي چې پياين مقام خلاصه نو بيا دا توهم به كيدو چې يا هللكه د فصل خلاف به ډير خيزونه وي، دوه، درې، خيزونه به يې خلاف وي، او دوه، درې خيزونه نشته دي، يو شى دي چې وصل دي، بيا شبه راغله چې يا هللكه بيا دا ومقام الابهاز پياين مقام خلاصه دا ماتن ولې جدا كړى دى؟ دا هم مخكې دا څلول په كار وو كنه، نو شارح جواب وكړو ولتتبيه على عظم الشان ويل دا لپاره د خبردارۍ وركولو د ماتن دي په لوى والي د مرتبي باندې فصل قوله، نو كه اوس معترض شبه وكړي چې يا هللكه مخكې تا ويل چې عظيم الشان باب د فصل او وصل دي اوس دلته كي تا وويل چې عظيم الشان ايجاز او اطناب او مساوات دي، نو دوه خيزونه، دواړه عظيم الشان نه شي كيداي، نو تاسو وايئ چې د فصل او وصل دا عظمت د شان په اعتبار او معرفت سره وو، او د دې ايجاز او د خلاف د ايجاز عظمت د شان په اعتبار د مسائلو سره دي، نو د فصل او وصل عظمت په اعتبار د معرفت وو، چې پيژندل يې ډير لوى كار وو، او دلته عظمت با اعتبار المثل وو، عظمت په يو جهت سره نه شو بلكه په جهتينو سره شو، ومقام الابهاز پياين مقام خلاصه اى، د خلاف تعيين مصداقي كوي، چې الاطناب والمساواة، وكندا خطاب النكبي مع خطاب الغبي وائي دغسي خطاب د ذكي مخاطب سره مبانن دي، دې سره خطاب د خطاب د غبي مخاطب نه، اوس گوري په دي كذا كي دوه احتمالين دي، يو احتمال دا دي چې د دې كذا په ذا كي اشاره ايجاز ته وكړي نو معنى دا شوه چې په شان د دې ايجاز خطاب الذكي دي مع خطاب الغبي، نو ايجاز او مخالف د ايجاز مشبه به شوه او خطاب الذكي مع خطاب الغبي دا مشبه شو، او اله د تشبيه په كي كاف شو، وجه د شبهي تباين مقامي شو، يو توجيه دا ده، دويمه توجيه دا ده چې كذا كي يې اشاره ايجاز ته اونكي، مقام الابهاز ته وكړي، نو مقام الابهاز مشبه به شوه، او خطاب الذكي او خطاب الغبي مشبه شوه، او اله د تشبيه كاف شو، او وجه د شبه تباين شو، مقام ورسره مه وايئ تباين وايئ، اوس د شارح غرض د فان نه، شارح احتمال ثاني غوره كوي چې مشبه هم مقام شي او مشبه به هم مقام شي، دويم غرض د شارح اشاره كوي دفع د اعتراض ته، چې يا هللكه په احتمال ثاني باندې مشبه مقام الابهاز شو، او مشبه خطاب الذكي مع خطاب الغبي شو نو تشبيه صحيح شوه؟ خطاب الذكي خو مشابه د مقام الابهاز سره نه دي، نو شارح جواب وكړو چې دلته حذف د مضاف دي، مراد د خطاب الذكي نه مقام خطاب الذكي دي، هغې ته شارح اشاره وكړه چې فان مقام الاول پياين مقام ثاني، نو مقام حذف شو، نو اوس تشبيه صحيح شوه، نو د شارح دوه غرضه شو، يو اشاره يې وكړه اختيار د

اوس دا دويمه مقدمه مهمده ذکر کوي لپاره د تفاوت د مراتبو د بلاغت چې که کلام کې ارتفاع او انحطاط نه وي، بلکه ټول کلام په ارتفاع کې برابر شي يا ټول کلامونه په انحطاط کې برابر شي. نو تقسيم د بلاغت اعلیٰ او اسفل او متوسط ته نه صحيح کېږي، نو دا دويمه مقدمه مهمده شوه، نو وي ويل چې **وارتفاع شان الکلام في الحسن** په بنياسته والي في نفسه کې والقبول په قبولولو د بلغاء کې يا سامع کې، د ارتفاع راځي بمطابقت په مطابقت د دې کلام سره د اعتبار مناسب سره، **للاعتبار للناسب** وانحطاطه کې تعيين د مرجع کوي، اي انحطاط د شان الکلام شانه، اي الکلام، بعد مها تعيين د مرجع کوي اي **بعد مطابقته للاعتبار للناسب**.

والعوضه سره شارح دفع د اعتراض کوي، چې يا هلکه مطابقت د کلام د اعتبار مناسب سره بيخي ممکن نه دی، ځکه کلام عبارت دی د هغه لفظ نه چې مشتمل وي په اسناد باندې، نو هغه لفظ شو، او اعتبار خو صفت د معتبر دی، لفظ د صفت، صفت د معتبر سره نه شي مناسب کيدای، نو دا مطابقت صحيح نه دي، ځکه اعتبار خو صفت د معتبر ته وائي او کلام خو هغه لفظ دی چې مشتمل وي په اسناد باندې، نو هغه خو ذات شو، اوس د ذات فصاحت مطابقت د وصف د معتبر سره کيدای شي؟ نو شارح راغلی جواب يې وکړو چې **والمراد بالاعتبار للناسب، الامر الذي اعتبره المتكلم مناسباً للمقابل** چې يا هلکه ذکر د اعتبار دی او مراد ترينه امر معتبره شو، علاقه دا ده چې ذکر د سبب شو، او مراد ترينه مسبب شو، ځکه اعتبار سبب دی د امر معتبره لپاره، نو اوس خبره تهيك شوه، مثلاً کلام ان زيدا لقائم شو، په دې کلام کې متکلم يو امر معتبر کړی دی چې هغه تاکيد دی او دغه تاکيد په دغه ان زيدا لقائم کې امر معتبره شو، دا مطابق دی د حال او مقام د مخاطب سره چې هغه انکار وو، او د مطابقت معنی اشتمال شو چې دغه کلام چې ان زيدا لقائم دی، دا مشتمل دی او دغه تاکيد مشتمل دی.

اوس که معترض شبه وکړي چې هر کله مراد د اعتبار نه امر معتبره وو، نو بيا امر معتبره يې ولې نه ذکر کولو، داسې يې ولې نه ويل چې **وارتفاع شان الکلام في الحسن والقبول بمطابقته للامر للناسب**، دا ښه وو، نو تاسو وايئ چې اعتبار يې ذکر کړی دی دې کې يې دا اشاره کړي ده چې دا ارتفاع هله راځي چې متکلم قصداً او اعتباراً دغه کلام په دغه امر باندې مشتمل کړی وي، او که هسې د روند د لاس غرگی وو، بې د اعتبار نه متکلم وويل ان زيدا لقائم نو دا کلام څه مرتفع نه دی ديتنه بليخ نه شي ويلی. **بحسب السليقة** اوس تقسيم د متکلم کوي چې متکلم دوه قسمه دی، يو متکلم هغه دی چې هغه دا کلام مناسب د مقام گرځوي نو بحسب السليقة، په اعتبار د خپل ذوق سره او په اعتبار د خپل طبيعت سره چې دغه مقام دغه حال، غواړي دغه کلام، کله چې متکلم د عرب العرياء نه وي.

او بحسب تتبع تراخيک البلفاء، يا په اعتبار د تفتيش، تلاش، لټونې د تراکيبو د بلغاء سره، چې هله مونږه او تاسو شو، چې هغه وائي چې مونږه تتبع د تراکيبو د بلغاء کړی دی، نو بلغاء ويلی دی چې

يعني سره غرض د شارح، اشاره كوي چې دغه فاه په فمقتضى الحال كې د نتيجه لپاره ده، دويم غرض د شارح دا دى چې فاحث نتيجې لپاره شي نو هغه مخكې دوه مقدمتين قياس غواړي، نو شارح هغه دوه مقدمتين بيانوي، يو مقدمه د كلام المتن نه معلوم ده، او دويمه مقدمه د كلام القوم نه معلوم ده، نو شكل ثالث به جوړ شي، نتيجه به هم دغه راووي.

دويم غرض د شارح دليل وائي چې مقتضى الحال او اعتبار مناسب يو شى دى، والا لماصدق سره دليل وائي، نو وائي چې يعنې لافاعلم قصد كوي ماتن كله چې معلوم شو د متن نه چې ان ليس لرفاع شأن الكلام النصيح في الحسن الذاتي الا بمطابقته للاعتبار للناسب او دا د دې مخكې متن نه چې تير شو معلوم شوه، معترض راغلى شبه يې وكړه، چې يا هلكه دا خبره خو د متن نه معلوم شوي وه خو حصر سره خو نه وه معلومه شوي، حصر خو په كې نه وو، او تا خو په كې اى شارحه حصر وكړو، هلته خو ماتن دا ويلي وو چې ورفاع شأن الكلام في الحسن والقبول بمطابقته للاعتبار للناسب او دعوى د حصر خو يې نه وو كړى، نو تا په كې دا حصر د كوم خاى نه راوويستلو، نو شارح جواب كوي چې دا حصر بناء على ما يفيد اى الحصر اضافة المصدر، خكه ارتفاع مصدر دى هغه مضاف شو شان الكلام ته، او قانون دا دى چې مصدر مضاف شي يو شي ته او قرينه د عهد نه وي نو هغه نص وي په حصر كې او اختصاص كې، لكه ته ووايي ضري زيداً في الدار نو معنى دا چې زما ضرب وهل زيد لره مقصور وو په كور كې متجاوز د كور نه بهر ته نه وو، نو دا د متن نه معلومه شوه.

ومعلوم د كلام القوم نه چې ان دغه كلام، يا انه شان دا دى المايرتفع اى الكلام، بالبلاغة التي هي عبارة عن مطابقة الكلام النصيح لمقتضى الحال نو اوس كوم مقدمه چې متن نه معلوم شوي ده، هغه به تاسو صغرى كړئ، او كومه مقدمه چې د كلام القوم نه معلومه شوى هغه كبرى كړئ، نو شكل ثالث به جوړ شي، حد اوسط به په دواړو كې موضوع وي، نو داسې به وائي چې ورفاع شأن الكلام بمطابقته للاعتبار للناسب، ورفاع شأن الكلام بمطابقته لمقتضى الحال نو نتيجه دا راغله، چې فالاعتبار المناسب مقتضى الحال، اوس دا راوتلى نتيجه موجه ده، نو دي كې عكس وكړو، خكه چې د موجبي عكس مطلقاً موجه راخي، نو فمقتضى الحال هو الاعتبار المناسب نو متن كې هم ماتن دغسې ويلي وو نو بس فقد علم ان للولاء بالاعتبار للناسب ومقتضى الحال واحد، نو چې اعتبار مناسب او مقتضى الحال يو شو نو مقتضى الحال او اعتبار مناسب هم يو شو كنه خكه متن كې يې دغه ويلي دى. اوس هغه دريمه خبره كوي، دليل وائي چې دا دواړه يو ولي دى؟ يعنې دي كې نسبت مساوات دى، يو وائي والا يعنې كه دا دواړه يو نشي او دي كې نسبت مساوات نه شي نو يا احد الحصرين باطليري يا دواړه حصرين باطليري، نو مما صدق چې ان لا يرتفع الكلام الا بمطابقة للاعتبار للناسب ولا يرتفع الا بمطابقة لمقتضى الحال يا دا دواړه مذكور حصرين باطليري او يا احد الحصرين باطليري، يا هلكه لما صدق خو باطل، تالي، خكه ماتن

لها الكلام، فهي هفه مقتضيات د احوال او احوال دي، لا باعتبار الالفاظ المفردة، هفه مفرد وي يعني خالي وي د اعتبار د افادې نه، والكلم المجردة نو دا الكلم تفسير شو د الفاظو، او المجردة والمفردة په طريقې د لف نشر مرتب سره، نو د اللفظ منطوق دي مثلاً او په دې كې اعتبار د افادې د معنى نشته نو صرف دې سره نه بليغ كيږي

وكثيراً ما اوس په متن كې دا كثيراً منصوب وو، نصب لپاره دولس طريقې دي، يا هلكه نصب بنا بر خه شو؟ نو وائي نصب او نصب على الظرف، يعني منصوب على الظرف شو، يا هلكه ظرف خوي زمان يا مكان وي او كثيراً خونه زمان دي نه مكان، نو ديتنه خو ظرف ويل صحيح نه شو، نو جواب وكړو چې لانه من صفة الاحيان يعني يا هلكه دا ظرف چې ورته زه واييم مجازاً، په اعتبار د موصوف محذوفه سره، چې حيناً كثيراً بيا موصوف حذف شو او دا كثيراً د هغه په خاى قايم شو، نو هغه خو ظرف زمان وو، نو دا هم منصوب بنا بر طرف شو، او كثيراً ما كې دا ما، كوم يو ما ده، صفتيه ده موصوفه، موصوله ده، د تاكيد د معنى د كثرة لپاره، يعني ډير كرتنه، سائل سوال وكړو چې دا نصب بناء بر ظرف شو نو عامل غواړي، په دې كې عامل څوك دي؟ ناصب څوك دي؟ نو جواب يې وكړو چې والفاعل فيه قوله يسمي، ذلك الوصف للذكر سره تعيين د مرجع د ضمير د يسمي كوي، چې مطابقة الكلام لمقتضى الحال سره دي، فصاحة ايضاً په فصاحة سره هم، د ايضاً معنى كوي شارح ويل كفا يسمي بلاغة يعني ديتنه فصاحت هم وائي، لكه څنگه چې بلاغت هم ورته وائي، نو د فصاحت دوه معنى شوې، يو فصاحت هغه دي چې مقدمه كې تير شو، چې خلوصه عن ضعف التاليف وتناسل الكلمات والتعقيد مع فصاحتها، او فصاحت مراد د بلاغة الكلام دي، هغه وائي مطابقة الكلام لمقتضى الحال ته

فحيث سره دليل وائي چې يا هلكه ستا لپاره په دې څه دليل دي، چې دغه وصف مذكور ته فصاحت ويلي شي لكه څنگه چې ورته بلاغة وائي، نو وائي چې دليل زما لپاره اطلاق د علماء دي، ويل څكه فحيث په هغه مقام كې چې وويلي شي چې اعجاز د قران من جهة كونه، په دې جهت سره چې قران كريم په اعلى طبقاتو د فصاحت كې دي، يعني د قران كريم هر كلام مطابق دي د حال د مخاطب سره، نو دې خاى كې د فصاحت نه د مقدمه والافصاحت مراد نه شي اخيستی، فصاحت نه مراد پراډ بها هذا للعنى چې بلاغت دي.

ولها شارح تعيين د مرجع كوي، وائي اي بلاغة الكلام، اوس هر كله چې تمهيد نه فارغه شو، نو اوس شروع كوي په تقسيم د بلاغت كې مراتب متفاوتو ته، چې د بلاغت لپاره مراتب متفاوته دي، او د دوه مقدمتينو مهدينو نه فارغ شو، نو ويل د دې بلاغت الكلام لپاره، طرفان دوه طرفونه دي، يو اعلى يو اعلى دي، وهو او دغه اعلى حد الاعجاز دي، نو د حد الاعجاز يو مفهوم دي او بل مصداق دي نو ماتن مفهوم د دې نه وو بيان كړي نو شارح يې بيانوي، وائي حد الاعجاز ديتنه وائي ان يولقى الكلام في

الاعجاز لا يمكن من العرف الاعلى خكه اعلى نه مراد هغه نهايت دى، چې جزئي بسيط دى يا نوع بسيطه ده، چې د هغې نه بره بله مرتبه نه وي، نو اوس قريب دى حد الاعجاز ته اعلى نه شي كيداى، خكه اعلى كې تعدد نه ثانيږي، هغه د مراتب علياؤ نه شو، اعلى نه شي كيداى، ويل هلكه بله څه وجدو غلطې كيداى شي؟ وائي او وقد اوضحنا ذلك في الشرح، نو دويمه بدي دا ده چې تقسيم د ما لا ينقسم راغى، خكه چې اعلى نه مراد هغه نهايت دى چې هغه بسيط وي، او بسيط تقسيم نه قبلوي، دريم فساد دا چې اخبار راغى د متعدد نه په واحد سره، خكه مقسم محمول په اقسامو وي، نو د متعدد نه اخبار ته په بسيط سره نه شي وركولى، چې ته ووائي چې دا حد الاعجاز او ما يقرب منه د حد الاعجاز دواړه اعلى دى، نو اعلى خو بسيط ته وائي، او بسيط كې تعدد نه شي راتلى، نو درې بدي شوي ولسل او بل د بلاغت طرف اسفل دى.

وهو ما لا غير الكلام عنه الى ما دونه وائي دا اسفل هغه مرتبه ده د بلاغت چې مغير كړى شي كلام د دې مانا نه مادون ته، نو اسفل په خپله بليغ دى خو ما دون بيا بليغ نه دى، د بلاغت نه خارج شو، اوس شارح ورسره لگوي، الى موقفة دې كې اشاره وشوه چې دا ما عبارت دي د مرتبي نه، دويم دې كې يې اشاره وكړه چې دا ما موصوفه ده، موصوله نه ده، خكه مرتبه نكړه سره يې تعبير وكړو، هي لفظ منه چې دغه مرتبه بنسكه وي د دې اسفل نه، دې كې يې اشاره دفع د اعتراض ته وكړه، چې يا هلكه دون خو په معنى د سوى سره هم راځي، لكه جاني القوم دون زيد، معنى سوا زيد، نو بيا معنى دا شوه الى ما هغه مرتبي ته چې علاوه وي د دې اسفل نه، نو علاوه د اسفل نه اعلى وو، نو بيا اعلى هم التحقق باصوات العيوانات شو، نو شارح جواب وكړو چې دون په معنى د سوى سره نه دى، دون په معنى د ادنى سره دى، نو بيا شبه راغله چې يا هلكه ادنى خو په معنى د قرب سره راځي يا قريب سره راځي، لكه لاقتحم بالعدوه الدنيا په هغې كناري نږدې مدينې ته، وهم بالعدوه القصى، نو چې ادنى په معنى د قريب شو، نو بيا معنى دا چې الى ما هغه مرتبي ته چې هغه قريب وي دې اسفل ته، نو قريب اسفل ته په بلاغت كې وي، هسې خو قريب نشته، نو بيا خو ما دون هم بليغ شو، او هغه خو بليغ نه دى خكه چې التحقق بيا څنگه شو، نو ده جواب وكړو چې واثرل چې يا هلكه دلته كې ادنى په معنى د اقرب سره نه دى، بلكه انزل سره دى، نو التحقق دغه كلام عند اللفاظ باصوات العيوان شبه يا هلكه دغه كلام خكه د اصوات د حيواناتو سره ملحق شو چې د اعراب په اعتبار سره صحيح نه دى، ويل نه نه، ولن كان صحيح الاعراب يعني اگر كه د اعراب په اعتبار سره صحيح دي وي څه ضعف التاليف تنافر د كلماتو، او تعقيد لفظي معنوي به نه وي، خو مطابق د مقتضى الحال سره به نه وي، عند اللفاظ باصوات العيوان، حيواناتو نه مراد علاوه د انسان نه دى، يعني بيا د بيزې او د سړي په اواز كې څه فرق شته دى، دارنگه د اوبښ او د سړي په اواز كې څه فرق نشته په اعتبار د فصاحت او بلاغت سره، اگر چې هسې فرق خوشته، شبه يا هلكه د اصواتو نسبت وشو حيواناتو

اشاره به تتبعها سره كیده او ولها سره نه كیدله، دویمه فائده په تتبعها كې داده چې والي ان هذه الوجوه انما تعد محسنة بعد رعاية للطائفة والفصاحة او داد تتبع نه معلومیږي، ځكه چې تابع د متبوع نه وروستو وي، او كه لها يې ویلی وي، نو دغه تبعیت نه معلومیدو وجعلها سره شارح شبه كوي او وروستو جواب كوي، شبه دا كوي چې وجعلها دا وجوه، تبعه لبلاغة الكلام دون المتكلم او حاله كه متكلم لپاره دا هم صفت واقع كیدای شي، جواب كوي، لاتها ويل ځكه دغه وجوه ليست لما يجعل للمتكلم متصفا بصفة معترض شبه وكړه چې ولې نه شي گرځیدی، يو متكلم كلام طباقی ذكر كړو، نو المتكلم مطابق ورته وائي، يا يو متكلم مرصع ورته وائي، نو المتكلم مرصع ذكر كړو، يا يو متكلم كلام جناسي ذكر كړو، نو المتكلم مجنس ورته وائي، نو تاسو په كې ټكی اړدوئ، چې دغه وجوه ليست مما يجعل للمتكلم متصفا بصفة، عرفا چې په عرف كې په دغه وجوه سره توصیف د متكلم نه شي كیدای، او په لغت كې كیدای شي، ځكه چې لغت كې صدق د مشتقي قیام د مبدی غواړي، هغه صحیح دی، خو عرف كې دانه شي ویلی چې المتكلم مترصع يا مطابق يا مجنس، او فصاحت او بلاغت ویلی شي چې المتكلم فصیح، المتكلم بلیغ

والبلاغة في التكلم ملحة يقتربها على تأليف كلام بليغ، داسې كلام چې هغه مطابق د مقتضى الحال سره وي مع فصاحت، اوس معترض شبه وكړه چې بنا په دي باندې يو متكلم كلام جوړولی شي، كلام ترهبي مطابق د مقتضى الحال سره، ترغيبي نه شي جوړولی يا بالعكس يا كلام مدحی جوړولی شي او كلام ذمه نه شي، يعنې يو نوع د كلام مطابق د مقتضى الحال سره جوړولی شي، بله نوعه نه شي جوړولی نو بيا دي هغه ته بليغ ویلی شي، نو تاسو وایئ چې ته پوه شوی نه يې كنه، دلته كې كلام موصوف دی، او بليغ صفت دی، او د نحوي قانون دی چې النكرة لما وصفت عمت نو داسې كلام چې بليغ وي خوي كلام كان هر كلام چې ورته وړاندې شي، نو مطابق د مقتضى الحال سره جوړولی شي، لكه تا وويل چې انكوه رجلا علما چې ته عزت وكړه د يو سري چې عالم وي، نو دلته كې يو مخصوص عالم مراد نه دی، اي عالم كان د هغه عزت وكړه

فهم مما تقدم ماتن وويل، او دي قول د ماتن كې فاء راغله، شبه چې يا هلكه فاء د ډيرو معانيو لپاره راځي، دلته كې فاء د څه لپاره شوه؟ شارح ورسره ولگول چې ماتقدم، اشاره يې وكړه چې دا فاء تفرعيه ده، اوس څه معلوم كړی شو، ويل يو دا خبره چې ان كل بليغ فصيح نو معترض اعتراض وكړو، سائل سوال وكړو چې يا هلكه كل په مضاف اليه كې تعدد غواړي، او دلته بليغ كې تعدد ان نه وي، نو چې نشته نو اضافت د كل ورته صحيح نه شو، نو شارح جواب وكړو چې كلاما كان نو متكلما تعدد شته دی، نو چې تعدد راغی نو اضافت د كل صحيح شو، يا غرض د شارح دفعه د اعتراض كوي، چې يا هلكه ته به د بليغ نه كلام بليغه اخلي فقط يا به متكلم اخلي فقط يا به دواړه اخلي كه كلام

لپاره دليل وائي چې عكس خكه نشته لږولو ان يېكون كلام فصيح يو كلام فصيح ده وي چې خلوص او ضعف التاليف تنافر د كلماتو، والتعقيد مع فصاحتها دي وي خو غير مطابق لمقتضى الحال وي. نو دا فصيح شو. او بليغ نه شو. دا خو په بلاغت الكلام كې شو وكذا په بلاغت المتكلم كې وائي چې بجز ان يېكون لاحد ملكة يقتدر بها على التعبير عن المقصود بلفظ فصيح نو فصاحت المتكلم راغلى. خو من غير مطابقة لمقتضى الحال قادر په تاليف د كلام بليغه باندې نه وي. نو بلاغة المتكلم راغلى وعلم ايضاً دې كې شارح اشاره وكړه چې ولن البلاغة دا عطف دى په مخكې ان كېل بليغ باندې او هغې نه مخكې هلته كې علم وو. نو دلته كې هم ده علم راوويستو. ايضاً كې يې اشاره وكړه چې په دې تفرع كې دوه جزونه شو. يو جز اول، او دا جز ثاني د تفرع دى. نو ايضاً كې اشاره ديتنه وشوه چې لكه چې دا مخكې متفرع وو په ما تقدم باندې نو دا هم متفرع دى، چې ان البلاغة في الكلام مرجعها شارح ودرسه لگوي اى ما يجب ان يحصل دي كې شارح اشاره كوي چې مرجع مصدر مبني دي، يا صيغة ظرف، هر څه چې وي، خو دلته كې په معنى د موقوف عليه سره دى. رجوع معنى سره نه دى، او ځاى د رجوع هم نه دى. وائي هغه شى چې هغه حاصل شي چې هغه احتراز دى او تميز دى، حتى يمكن حصولها (حصول البلاغة) نو امكان او حصول د بلاغة موقوف تر د احتراز او تمييز پورې شو. نو هغه موقوف عليه شو او بلاغة موقوف شو. شبه يا هلكه داسې چيرته نظير شته دى؟ چې مرجع په معنى د موقوف عليه سره وي؟ ويل هو، مرجع الجود الى الغنى، يعنى موقوف عليه د جود غنى ده، چې غنى راشي نو هله جود راځي، غنى نه وي نو جود نه شي راتللى، نو موقوف عليه د بلاغت دوه څيزونه دي، اى الاحتراز عن الغطاء في تلبية لغنى اللواد، يو احتراز دى الخ معنى مراد نه مراد اغراض مصوغه لها الكلام دى. شبه يا هلكه دا موقوف عليه د بلاغت ولى دى؟ دليل وائي، والاكه احتراز د خطايي نه ونه شي او بلاغت راشي، نو ربما ادى المعنى، دلته كې ښه دا ده چې رب لپاره د تحقيق ووايي نه تقليل او تكثير نو اعتراضونه ختم شو، وائي: په تحقيق سره ادا كول شي معنى مراد په يو لفظ سره چې هغه مطابق د مقتضى الحال سره نه وي، ليكن تالي باطل دى مقدم يې مثل، هر چې ده وجه د بطلان التالي فلا يېكون بليغاً، خلاف المفروض راغى، تا فرض كړي بليغ، او بليغ نه شو، او هر چې دى دليل د ملازمي نو ظاهر دى، خكه چې احتراز عن الخطائي ته موقوف عليه نه وائي، بې د دې نه هم يو كلام ته ته بليغ وائي نو ادا د معنى مرادې ته بلطف ضيع مطابق لمقتضى الحال ته هم بليغ ووايه، حالاتكه بليغ ولى نه شي، دويم وائي تميز الكلام الفصيح دويم مرجع جداني د كلام فصيح د غير فصيح نه، دا راشي نو هله بلاغت راځي د دې دليل دا دى. والاكه د تمييز نه بغير د بلاغت راشي نو دېها لپاره الكلام هلته كې احتراز عن الخطاء كې يې ادى وو، او دلته كې آورد، دا تفنن في العبارة دى، او دلته كې رب د تحقيق لپاره ووايي چې خبره ختمه شي لپاره الكلام للطابق لمقتضى الحال (حال يېكون ذلك الكلام)

متن تکی بی ولی زیات کرو، نو دی اعتراض ته اشاره کوي چې وانه اقال المعائن متن اللغة، ای معرفه دا جمله معترضه ده، اود متن اللغة تعریف کوي چې متن اللغة اصل اللغة څه ته وائي؟ ویل ای معرفه اوضاع المفردات متن اللغة ویلی شي چې پیژندگلی د وضو د الفاظو مفرداتو، چې دغه لفظ مفرد ده څه لپاره وضع شوی دی، دغه لفظ مفرد د څه لپاره وضع شوی دی، دغه لفظ مفرد دی، دغه لفظ مفرد دی، الخ دپته متن اللغة وائي، اوس جواب کوي شارح چې که دا بی ویلی وی چې هي علم اللغة، نو علم اللغة اطلاق په صرز باندې هم کیږي، او نحوه باندې هم کیږي، او حالته که تمیز السالم من الغرابية عن غيره په صرف او نحو کې بیانېږي؟ وایه نه، ویل لان اللغة اعم من ذلك دې متن اللغة نه، نو ما ځکه متن زیات کړو چې صرف او نحو خارج شي

يعني دې سره دفع د اعتراض کوي، چې هغه اعتراض وو په مثال باندې، نو شارح بی اظهار کوي، چې یا هلکه په علم متن اللغة کتب غرابیت خو نه بیانېږي، دا خو نه ویلی کیږي چې دا لفظ غریب دی، اودا لفظ غیر غریب دی، بلکه په علم متن اللغة کې خو تمیز بیانېږي، نو دي راغی جواب بی وکړو چې یعنی به یعرف چې پیژندلی شي په دې علم متن اللغة سره تمیز السالم من الغرابية عن غيره، نو عبارة په حذف د مضاف شو، بمعنی سره د زوزني اعتراض دفع کوي، زوزني اعتراض کړی وو چې یا هلکه علم متن اللغة کې مونږ ته دا سبب خو نه ښائي، چې دا لفظ غریب دی، او دا سالم دی د غرابیت نه، نو دمانن دا حواله په علم متن اللغة باندې صحیح نه شوه خطاء شوه، نو شارح په ان من تتبع سره رد اجمالي کوي، او بیا رد تفصیلي کوي وبهذا تبين فساد ما قبل سره، او رد داسې کوي، چې یا هلکه د دې مطلب دا دی چې په علم متن اللغة کې، او کتب مشهوره و متداوله و د علم اللغة کې د کوم الفاظ مفرده وو معنی مانوسه تا معلومه کړه، دې نه پته ولگیده چې دغه الفاظ مفرده وو نه علاوه، نور څومره چې الفاظ مفرده دي هغه غریب دي، یا په معنی اولی سره یا په معنی ثاني سره، اول غریب دا معنی چې محتاج دی تنقیر، تنقیش، تلاش ته، یا تخریج بعیده ته، دا معنی نه ده چې په علم متن اللغة کې مونږ ته وائي چې دا لفظ غریب او دا غیر غریب دی، وائي بمعنی ان من تتبع الكتب المتداولة چې لاس په لاس اخستلی کیږي، او مشهور دی او تعلیم او تعلم د هغې کیږي، واحاط بمعانی المفردات للأنوسة علم ان ما علما، هغه الفاظ چې علاوه دي د دې معانی د دې مفرداتو مانوسه و نه، عما د هغې قبيلي نه دی یفتقر الی تنقیر لکه تکا کاتم، وافرقتوا، دا غریب په معنی اولی سره وو، او تخریج بعید لکه مسرجاً شو، نو فهو دغه ماعدا غیر سالم من الغرابية.

وبهذا او په دې تحقیق ثالث سره په دې بیان مذکوره سره چې بمعنی ان من تتبع دی، تبين ظاهر شو، فساد ما فساد د هغه اعتراض قبل، دا اوس رد تفصیلي کوي، او معترض زوزني وو، چې انه شان دا دی لیس فی علم متن اللغة ان بعض الالفاظ يحتاج فی معرفته ان یعث عنه فی الکتاب البسولة فی اللغة، او

لا لا يعرف سره شارح يو دليل وائي د متن لپاره، چې دا علاوه ولې دي؟ دويم دفع د اعتراض کوي چې ماعدا، و خلاو حاشا وغيره ادوات د استثناء متصل دي، او استثناء متصل دېته وائي چې مستثنى جنس د مستثنى منه نه وي، نو مستثنى منه خو ما وو، او ما تمیز وو، او تعقيد معنوي خو تمیز نه دی، نو دلته کې ماعدا ذکر کول صحيح نه شو، نو شارح جواب کوي پټ، چې دلته کې حذف مضاف دی، ما عدا تمیز التعقيد المعنوي، اذ لا يعرف بتلك العلوم ولا بالحس تمييز السالم، تمیز يې په کې راووستلو، من التعقيد للمعني عن غيره نه

فهرست سره شارح تفريع کوي، او توطيه او تمهيد ايردي دې متن ته چې وما يحتز به عن الاول چې مانن د عبارة ولې وويل؟ نو وائي فاعلم ان مرجع البلاغة بعضه مبين في العلوم المذكورة وبعضه مدرک بالحس وبقي الاحتراز عن الخطاء في تادية المعنى المراد والاحتراز عن التعقيد للمعني فمست الحاجة، پس باعث شو حاجة، الي علمين مفيدين لذلك، د دې احترازينو لپاره يا د دې احتراز لپاره، نو فوضوا اي العلماء علم للمعاني للال، لپاره د احتراز د خطايي نه و علم البيان للمعاني وايه اشار بقوله، نو دا تمهيد شو.

نو وه يې ويل وما يحتز به عن الاول شارح اي سره تعيين مصداقي د اول کوي، او دفع د اعتراض کوي، اعتراض دا وارد شو چې يا هلکه ستا مراد، د اول نه اول د متن به وي، نو اول د متن خو احتراز دی د خطايي نه، کما مر علی ۲۱ لمختصر المعاني، نو اوس ترجمه وکړه، ويل هغه شی چې په هغې سره احتراز کولی شي د احتراز عن الخطاء نه، نو احتراز عن احتراز الخطاء خو خطائي ده، نو بيا خو ترجمه دا شوه چې کوم شی چې خطائي په کې راتللی شي، هغې لپاره علم معاني دی، نو په علم معاني سره په تادية د معنی مراده کې خطائي راځي؟ دی دا بيانوي، يعنی علم معاني خو دا نه بيانوي، شارح جواب وکړو چې اول نه مراد اول د متن نه دی، او د تفريع نه دی، اول نه مراد اول د امريو باقيونو دی، او اول د امريو باقيينو خطاء، في تادية المعنى المراد وو، نو وه يې ويل اي الخطاء في تادية المعنى المراد علم للمعاني، وما يحتز به عن التعقيد للمعني علم البيان، وسموا هذين العلمين علم البلاغة دې سره يې اعتراض ته اشاره وکړه، د اعتراض حاصل دا شو، چې يا هلکه بيا د علم بلاغت موقوف عليه لکه څنگه چې علم المعاني او بيان شو نو علم الصرف او علم اللغة او علم النحو خو هم دی، نو دا څه وجه ده چې تاسو صرف بلاغة دوه فنيو ته وايئ او علم الصرف او علم متن اللغة او علم النحو ته بلاغت نه وايئ، او حالانکه علم بلاغت کې هغوی لره هم دخل دي، هغوی هم موقوف عليه د بلاغت دي، نو ده وويل چې مسمی کړی دی علماء دغه دواړه علمين په علم البلاغة سره نه نور، دا اوس جواب دی چې لفظان مزيد اختصاص لهما بالبلاغة، د وجي د وجود د زیادة علاقي نه دی د دې دواړه علمينو د بلاغت سره د دوی مناسبت د بلاغت سره زیات وو، داسې زیات وو چې دا په منزله د علت صوري وو د بلاغت لپاره، او علت صوري چې راشي نو په معلول کې حالت منتظره نه وي، او دا نور علوم په منزله د علت

مادي د بلاغت لپاره دي، او علت مادي او فاعل راتلو سره معلول بالفعل نه راځي. د دې وجې نه د دوی د بلاغت سره علاقه زیاته وه، نو د پته یې علم البلاغة وویل کړیا دا علم البلاغة شولا غیرهما، وان کانت البلاغة تتوقف على غیرهما من العلوم، ثم احتاجوا سره تمهید پدې متن لپاره، او دویم دفعه د اعتراض کوي چې زموږ مقصود موقوف علیه د بلاغت بیانول دي، هغه خو ختم شو، نو اشتغال د مصنف په ویا یعرف به وجه التعین علم البديع دا اشتغال بما لایعني دی، نو شارح جواب کوي چې نه لایعني نه دی، بلکه دا دریم متن ته احتیاجي ثابتوي

ثم احتاجوا دا علما، لمعرفة تولیع البلاغة الى علم اخر فوضعوا للذکر العلم بالمعرفة علم البديع، وانيه اشار بقوله وما یصرف به... الخ، علم البديع ولما کان سره، شارح دا تعیین د اجزاء د مختصر کوي، چې د دې مختصر اجزاء، مختصر دا تلخیص درې دی، نو وائي ولا ځان هذا للمختصر في علم البلاغة وتولیعها انحصار مقصوده في ثلاثة فتن که څوک اعتراض وکړي چې شارح خود د اجزاء تعیین مخکې په مقدمه کې کړی وو، نو تاسو ووايې چې هلته کې یې تفصیلاً تعیین کړی وو، او اوس دا یې اجمالاً بیا وکړو، ځکه چې تفصیل بعد الاجمال واقع في الذهن وی، نو دغسې اجمال بعد التفصیل هم واقع في الذهن وي، ځکه چې تفصیل پورې اوږد شي نو د سري ذهن ورته نه رسي، نو بیا وروستو خلاصه او اجمال راویاسي چې ذهن ورته ورسي، او قران کې شته، چې یو سري متمتع وي او د هدیه قیمت ورسره نه وي یا د هدې قیمت وی خو موندلی کېږي نه هدیه نو هغه به لس روژې نیسي، گوره ثلثة في الحج، وسبعة اذا رجعت، رجعت ای فرغت، کورته رسیدلی وی که نه که لاره کې نیسي بیا هم جائز دی، نو بیا الله اجمال راوویستلو چې ثلثة عشرة کلمة نو دا مخکې تفصیل او دا اجمال شو

وکنیز من الناس سره اصطلاحات ذکر کوي، یو اصطلاح خود دا شوه چې فن اول ته علم المعاني وائي، ځکه په دې سره معلومېږي ایواد د معانیو چې د هغې لپاره بنا کړی شوی وي کلام او دې دویم ته بیان وائي، ځکه په دې کې بیان د معنی واحدې وي په طرقو مختلفو سره، او دې دریم ته علم البديع وائي، ځکه چې دی د محسنات بدیعو نه بحث کوي، او دویمه اصطلاح وکنیز من الناس دا درې واړه مسمی کوي په علم البیان سره، ځکه بیان نطق فصیح معرب عما في الضمیر ته وائي دا درې واړه هم دا بیانوي، دریمه اصطلاح وبعضهم یسمی الاول علم للمعاني د وجې د مامر نه، والاخیرین یعنی چې البیان والبديع دی علم البیان، ځکه نطق فصیح معرب عما في الضمیر د وجې نه، څلورمه اصطلاح والثلاثة علم البديع مسمی کوي دا درې واړه په علم البديع سره، ځکه چې په دې دریو واړو فنونو کې بحث کېږي د علومو غریبه و بدیعیه و نه چې د هغې نه ښکته په علم نحو کې ترې بحث نه دی شوی ولا یخص وجه للناسبه او دا ما تاسو ته په خوله باندې وویل

الفن الاول علم المعاني

ماتن وويل الفن الاول علم المعاني، فن اول علم المعاني دى، په دې باندې يو اشكال راغى چې يا هلكه داخو اخبار راغى د مجهول نه په معلوم سره، او قانون دا دى چې اخبار د معلوم نه په مجهول سره كيږي، لكه مبتدا، معلومه وي او خبر مجهول وي په خبر سره د مبتدا نه اخبار كيږي اخبار د مجهول نه په معلوم سره نه شي كيږي، او دلته په كلام د متن كې اخبار د مجهول نه راغى په معلوم سره، ځكه چې علم المعاني مونږ ته مخكې د مقدمې نه معلوم شوى وو، په ويا په تېزېه عن الاول علم المعاني كې او نن اول مونږ ته د مقدمې نه نوو معلوم شوى، نو فن اول مجهول شو او علم المعاني معلوم شو، نو دا اخبار راغى د مجهول نه په معلوم سره، نو دا خلاف دى د واقع، قانون او د اصل نه، نو تاسو به د دې نه جواب وكړئ، چې په دې علم المعاني كې دوه حيثيتونه دي، يو حيثيت د احتراز والى دى، او يو حيثيت د اول والي، نو په حيثيت د احتراز والي سره دى مونږ ته معلوم وو په ويا په تېزېه عن الاول علم المعاني سره، ليكن په حيثيت د اول والي سره چې مرته كې دى اول دى كه دويم دى كه دريم دى دا مونږ ته نه وو معلوم، نو دا اخبار مونږ وركوو په علم المعاني سره د فن اول نه، نو دا په حيثيت د اول والي سره وركوو، نه په حيثيت د احتراز والي سره، نو كوم حيثيت سره چې مونږ ته معلوم وو، نو هغه حيثيت سره مونږه اخبار نه دى وركړى او كوم حيثيت سره چې مونږ اخبار وركړى دى، نو په هغه حيثيت سره دى مونږ ته مخكې معلوم نه وو

دويم دا اعتراض راغى، چې يا هلكه دا خو حمل اولى جوړ شو، او حمل اولى خو مفيد نه وي، چې فن اول نه دى مگر علم المعاني دى او علم المعاني نه دى مگر فن اول دى، نو دا خو حمل اولى شو او حمل اولى خو مفيد نه وي، نو تاسو جواب وكړئ چې دلته كې تقدير دى، يا تقدير داسې وكړئ چې مسائل دفن اول مدلولات د الفاظو د علم المعاني دى، يا بالعكس كوي، الفاظ د فن اول دا دال دى په مسائلو د علم المعاني باندې، نو تاويل سره صحيح شو او حمل اولى نه شو.

اوس شارح قدمه على البيان سره اعتراض ته اشاره كوي، او لكونه سره جواب ته، اعتراض داسې كوي چې ماتن مقدم كړو علم المعاني لره په علم البيان باندې او وجه د تقديم نه وه نو ترجيح بلا مرجح لازم شو، اوس شارح جواب وركو لكونه سره، چې د وجې د كيډو د علم المعاني نه د علم البيان نه بمنزلة للفرد من المركب دى ځكه چې دا علم المعاني د علم البيان نه په منزله د مفرد من المركب دى، تنه د جواب د بهر نه ده په كې متن كې نشته دى هغه دا چې مفرد مقدم وي په مركب باندې طبعاً، نو بمنزلة المفرد هم مقدم وي په بمنزلة المركب باندې طبعاً نو ماتن مقدم كړو وضعاً لپاره د موافقت د وضعي

صرفي دي. د دي دا معنى چې په نحوه کې ده ته داسې ملکه حاصله شوي ده چې هره يوه جزئي مسئلې د عمومي ورته وړاندې کړي، نو حل کولى شي، فلانکې صرفي دي، د دي دا معنى چې په صرف کې ورته داسې ملکه حاصله ده چې هره يوه مسئله جزئيه ورته وړاندې کوي نو حل کولى يې شي، نو کشر د استعمال عرف شو، نو شارح وويل چې ملکه يقتدر بها هسي ملکه يقتدر بها، دې سره تعريف ملکې ته اشاره کوي على الامكان جزئيه په ادراکاتو د مسائلو جزئيو باندې، ويجهو سره دويم احتمال ته اشاره کوي، ويل جائز ده چې ان يرا په اى العلم نفس الاصول اعتراض يا هلکه د اصولو اطلاق خوړل ادلو باندې هم کيږي، د اصولو اطلاق په اولي او راجع باندې هم کيږي او د اصل اطلاق په استصحاب الحال باندې هم کيږي، اصل مبنی عليه ته هم وائي، دا ټولي معنى خو دلته نه صحيح کيږي، دې جواب وکړو والقواعد چې يا هلکه اصول دلته کې په معنى د قواعدو سره دي داسې قواعد للعلمه غسې وايو چې کل کلام مع خالي الذهن يجب ترك تاكيده کل کلام مع الشاك يجب توضيحه بملکد کل کلام مع للنكر يجب توضيحه بحسب الامكان دا قواعد معلومه دي، اوس هغه دريم احتمال شارح ذکر نه کړو، چې علم نه مراد تصديق بالمسائل شي، ځکه چې هغه دلته کې نه صحيح کيږي، د دوو وجو نه ۱ يو د دي وجې نه چې که علم تصديق واغستى شي نو پهره هم په معنى د يصدق سره دي، نو سبب د شى خپل نفس ته راځي، چې تصديق کولى شي په سبب د دي تصديق سره، دويم د دي وجې نه چې هغه محتاج دي حذف ته، ځکه چې تا وويل چې وهو علم المعاني علم تصديق، تصديق خو مصدق غواړي، نو على المسائل به راوباسي، هسي نه صحيح کيږي

ولاستعمالهم سره شارح دفع د اعتراض کوي د ماتن نه، چې يا هلکه تا يعرف وويل نو يعلم دي ولي نه ويل، يعرف به احوال اللفظ العربي چې تا وويل يعلم به احوال ...، دي ولي نه ويل؟ نو ده جواب وکړو چې ولاستعمالهم اى العلماء للعرفه في الجزئيات او په بسائطو کې او علم په كليياتو او مرکباتو کې، نو قال ماتن وويل يعرف به احوال اللفظ العربي احوال د لفظ عربي جزئيات وو، نو د دي سره مناسب يعرف وو، يعلم نه وو، اى هو علم يستنبط دي سره غرض د شارح دفع د اعتراض کوي، اعتراض دا وارد شو، چې مراد د احوالو د لفظ عربي نه، احوال جزئيه د لفظ عربي جزئي لپاره به وي، حالاتکه راتلونکې متن کې احوال جزئيه د لفظ عربي جزئي لپاره دي؟ ندى دي دا نه ذکر کوي چې يا هلکه د زيد احوال به څه وي، حذف يا ذکر يا تقديم يا تاخير، دا خو يې نه دي ذکر کړى خو احوال د مسند اليه يې ذکر کړي، اخوا بيا زيد وي که عمروي که بکروي، احوال د مسند اليه ذکر کوي، او احوال جزئيه د لفظ عربي يې نه دي ذکر کړى، نو تا چې وويل چې يعرف به احوال اللفظ العربي، نو دا خو دروغ شو، نو شارح جواب وکړو چې دا يعرف په معنى د يستنبط سره دي او به کې دا با، په معنى د من سره ده، معنى اى هو علم دا يې هغه مخکېنى معاد کړو، ځکه چې موصوف او صفت کې فصل راغلى، نو ده بيا ځکه معاد

شود به فاعل كې نصب شو په مفعول كې وما شبه ذلك منصرف او غير منصرف شو. دارنگه جر شو. او دويم ما شبه ذلك څه دی؟ مما لا بد منه في تاليف اصل المعنى. هلته كې لحاظ او مطابقت د لفظ د مقتضى الحال سره نه دی. اعلال سره اصل معنى د هغه كلمې جوړېږي. دارنگه په ادغام او رفع او نصب سره دا په كې نشته چې حال د مخاطب اعلال غوښتلو. يا ادغام يا رفع يا نصب. وكتاوى دارنگه په دي قيد سره د المحسنات البديعية نه هم احتراز راغلى. هغه داخليدل چې يا هلكه تعريف د علم معاني مانع نه شو د دخول د غير نه داخل شو په دي كې محسنات بديعية چې تجنيس دى طباق دى مراعاة النظر دى. هغه هم احوال د لفظ عربي دى او د هغې نه په علم معاني كې بحث نه كيږي. ده جواب وکړو وکړا المحسنات البديعية چې محسنات بديعية خارج شو. من التجنيس والترصيع ونحوهما. هغه په دي قيد سره خارج شوى. ځكه چې علم المعاني كې هغه احوال د لفظ عربي دى چې په هغې سره لفظ مطابق كيږي د مقتضى الحال سره او محسنات بديعية پس د رعايت د مطابقت نه به وي. نو هغه هم خارج شو مما يكون بعد رعاية للطبقة هغوى كې رعايت د مطابقت نشته. گلوته غورخول دي په كلام باندې والعمول سره غرض د شارح دفع د اعتراض كوي. خو اعتراضونه دوه دي. يو اعتراض دا شو چې يا هلكه تا په تعريف د علم المعاني كې يُعرف ويلې دي. يُعرف د معرفة نه دی. معرفة علم ته وائي نو علم خو تصور ته هم ورځي. او تصديق ته هم ورځي. نو يُعرف په معنى د يُعلم سره شو. يُعلم. يتصور ته هم ورځي. او يُصدق ته هم ورځي. نو معنى بيا داشوه چې تصور كولى شي په دغه علم سره د احوال د لفظ عربي. نو احوال تعريف. تنكير دى. تقديم تاخير دى. نو د دي دا تصور په كې داخل شو. د تعريف تصور دا دى چې ما وضع لشي: يعينه. د تنكير تصور ما وضع لشي: لابعينه. د تقديم تصور مزال عن موضعه الاصلى. او د تاخير تصور مزال عن موضعه الاصلى. او د پته خو علم المعاني نه شي ويلي. او دا په كې داخل شو.

دويمه شبه دا راغله. چې تعريف د علم المعاني مانع نه شو د دخول د غير نه داخل شو په دي كې علم البيان. ځكه چې علم البيان كې بحث كيږي د حقيقه او د مجاز نه او د تشبيه نه او دغه حقيقه او مجاز او تشبيه احوال د لفظ عربي دى. نو هغه هم په كې داخل شو. نو شارح اول شبهې نه جواب كوي حاصل د جواب دا چې دلته كې يُعرف په معنى د يُصدق سره دى. يُعرف د مطلق معرفت په معنى سره نه دى. وللاذنه چې دا علم المعاني به يُعرف اى به يُصدق نو د شارح دا جواب هله صحيح كيږي چې يُعرف په معنى د يُصدق سره واخستى شي. اوس تصديق خو مصدق او قضيه غواړي. او احوال خو مفرد دى ويل من حيث انها وائي په دي حيثيت سره چې دغه احوال يطابق بها اللفظ للمقتضى الحال. په دي باندې تصديق راوړل چې يا هلكه دا لفظ مطابق دى د مقتضى الحال سره. نو تصديق شو. او دا ولي مراد شو نو والمراد دپاره دليل وائي چې لفظهون ان ليس علم المعاني عبارة عن تصور معاني التعريف والتشكيك والتقديم

دليل سره. هو الكلام المعاني التحكيفية مخصصة، چې كلام مؤكد دی. كلام حذف فيه المسند اليه. كلام ذكر فيه المسند اليه كلام عرف فيه المسند اليه. كلام نكر فيه المسند اليه. دا كيښان مخصوصه دي. ويل دا د خان نه نه وايم. تائيد لپاره ذكر كوي على ما اشع اليه في الفتاح وصرح به في شرحه. لانفس الكيفيات مقتضى الحال نفس كيښان نه دی. چې تقديم تاخير او تعريف او تنكير على ما هو ظاهر عبارة للفتاح وغيره. ولي كه دا نفس كيښان شي نو لما صبح القول بانها دغه كيښان احوال دي. بها. په سبب د دغه كيښانو سره مطابق كيږي لفظ د مقتضى الحال سره. لانها، خكه دغه احوال عين مقتضى الحال شو. نو بيا سببب الشئ د لنفسه راځي وقد حققنا للمعاني الشرح. په زیاده او فصاحت سره. دلته كي ما تاسو ته په خولي باندې وويل. مطابقت په معنى د صدق شو دا ما تاسو ته ويلي دي نو اوس گوره دې كلام جزئي ته چې مقتضى الحال وائي نو حقیقه دا مقتضى الحال نه دی. حقیقه كلام مؤكد دی. شبه راغله چې يا هلکه احوال نه مراد تا امور عارضه لفظ ته وويل. او من جمله د ابوابو د علم المعاني نه احوال د اسناد خبري دی. او اسناد خبري خو لفظ نه دی؟ نو تاسو ووايې چې اسناد اگر چې لفظ په اعتبار د ذات سره نه دی خو په اعتبار د طرفينو سره لفظ دی. بالواسطه دی. و احوال الاسناد ايضاً من احوال اللفظ باعتبار التاكيد وتوكله مثلاً يا مجاز عقلي. حقيقت عقلي. من الاعتبارات الواجبة الى نفس الجملة. او نفس جمله لفظ دی. معترض راغی شبه يې وکړه چې يا هلکه توصيف د لفظ په عربي سره نه صحيح كيږي. خكه څنگه چې په علم معاني کې پيژندی شي احوال د لفظ عربي نو دغسې د لفظ عجمي هم پيژندی كيږي. نو ده جواب وکړو چې وتخصيص اللفظ بالعربي مجرد اصطلاح مجرد د احتراز د غير عربي نه ندی. هسې تخصيص د اصطلاح د وجې نه شوی دی. او دا تخصيص د احتراز لپاره نه دی چې په دې سره احوال د لفظ غير عربي نه پيژندلی كيږي. معترض شبه وکړه چې په اصطلاح کې نکتہ په کار وي نو نکتہ څه ده؟ ويل لان الصناعة انما وضعت لذلك خكه چې دا فن د علم المعاني دا وضع کړی شوی دی د لفظ عربي لپاره. ددې تدوين. تصنيف په عربي کې شوی وو د دې وجې نه يې لفظ عربي خاص کړو.

ماتن وويل وينحصر شارح ورسره لگوي للقصد من علم للمعاني دې کې يې يو اشاره وکړه تعيين د مرجع ته. دويم اشاره کوي دفع د اعتراض ته. اعتراض دا وارد شو. چې يا هلکه ينحصر کې ضمير علم المعاني ته راجع شو. نو معنى دا شوه چې علم المعاني منحصر شو په اته بابونو کې. نه منم چې علم المعاني منحصر دی په اتو بابونو کې. بلکه يوولس بابونه دي. خكه اته دغه بابونه شو. او يو تعريف د علم المعاني چې مخکې لږه. دويم دليل د حصر په ابواب ثمانية و کې چې را روان دی. او دريم تنبيه چې وروستور روان دی. نو دا درې چې د دې اتو سره تل کړي نو يوولس ترې جوړ شو. نو شارح راغلی جواب يې وکړو چې علم المعاني دوه قسمه دی. يو مطلق علم المعاني دی يو مقصود د علم

اشتعال د کل نه په جزء باندې، ځکه کلام کل دی او مسند اليه او مسند او اسناد د دې اجزاء دي. يا د قبيلي د اشتعال د دال نه په مدلول باندې، دواړه جائز دي بين الطرفين دا نسبت تام به د طرفينو تر مينځه وي، او داسې نسبت تامه چې قائمه بنفس المتکلم به وي، معترض دوه شبهې وکړي ١ يو شبه راغله چې يا هلکه قائمه بين الطرفين نه دا معلوم شو چې دا نسبت به قائم طرفينو پورې وي، او قائمه بنفس المتکلم نه دا معلومه شوه چې دغه نسبت به د نفس د متکلم پورې قائم وي، بناء په دې باندې قيام د عرض واحد راغلی په محليو پورې، دويمه شبه دا راغله چې علی نسبة قائمه بين الطرفين نو د دې نه معلومېږي چې دغه نسبت معلوم دی، ځکه نسبت بين الطرفين معلوم دی ځکه چې طرفين معلوم دي او قائمه بنفس المتکلم نه معلومېږي چې دغه نسبت به علم وي، ځکه مرتبه د قيام په نفس د متکلم پورې علم دی، نو لازم شو کون د شي واحد هم علم او هم معلوم په جهت واحد سره، او دا جائز نه دی، نو تاسو به د دې نه جواب وکړئ چې نسبتونه درې دي، يو نسبت کلامي، دويم نسبت ذهني، دريم نسبت خارجي، نسبت کلامي دېته وائي چې شارح په خپله ذکر کړی دی چې هو دغه نسبت تامه بين الطرفين، تعلق احد الشئین بالآخر، ترل د يو شي چه مسند اليه دی په بل پورې چې مسند دی، نو دا نسبت کلامي شو، شبه يا هلکه ترل خو په غلام زید کې هم شته دی، رجُل عالم کې هم شته دی، حالته هغې ته نسبت تامه نه شي ویلی، جواب يې وکړو بعينه يصح السکوت عليه چې په داسې شان سره چې صحيح وي سکوت په دې باندې، وهو کې ضمير راجع شو نسبت کلامي ته او تذکیر د ضمير لپاره د رعایت د خبر دی، معترض راغلی چې متبادر د تعلق نه ايجاباً به وي، نو بيا زید ليس بقائم خارج شو، ويل سواه کلن ايجاباً لکه زید قائم کې دغه تعلق ايجاباً دی، اوسلېا، لکه په زید ليس بقائم کې لوغېهما يا غير د دې ايجاب او سلب نه، ځکه ايجاب او سلب خو صرف په کلام خبري کې راځي، هکما في الاضافات دا نسبت کلامي شو، دريم نسبت ذهني، دا دېته وائي چې دا عبارة دی د صورت د نسبت تام خبري نه په مرتبه د قيام د نفس ناطقه کې، چې صورت د زید قائم، زید ليس بقائم، قائم شي په نفس د متکلم پورې دېته نسبت ذهني وائي، دريم قسم نسبت خارجي دا عبارة دی د قطع نظر د تعلق او د قيام بالذهن نه، نو اوس د نسبة قائمه بين الطرفين نه مراد نسبت کلامي شو، چې هغه طرفينو کې وي هغه قائم طرفينو پورې وي او قائمه بنفس المتکلم نه مراد نسبت ذهني دی، چې هغه متعلق د نفس د متکلم پورې وي او علم وي

وتفسحها بايقاع للحکوم په سره غرض د شارح د يو مفسر تفسير را نقل کوي، اولاً و بيا د ده په تفسير رد کوي ثانياً خطاء سره او دليل د رد وائي، ثالثاً لاته لايشتمل سره، نو اول ته اشاره کوي، چې وتفسحها ای النسبة، بايقاع للحکوم په علی للحکوم عليه، تصديق کول د محکوم به په محکوم عليه باندې يا سلب د محکوم به عنه د دې محکوم عليه نه، خطاء دا خطاء دی، يا هلکه ولې خطاء دی منطقيان خو کوي،

دې نسبت کلامي او ذهني نه په خارج کې به نسبت وي، نو نسبت دا نه دي چې په خارج کې به موجود وي بلکه طرفينو نه به منتزع کيږي په خارج کې نو دا معنی د نسبت ده ثبوتیه اوسلییه. تطابقه نو تطابقه کې دوه ضمیرونه دي یو مستتر ضمیر او یو باندی ددی دواړو ابراز کوي چه ضمیر مستتر چاته راجع دی او بارز چاته داجع دی. نو وائی چه مطابق وی دغه نسبت، نسبت کلامي به مطابق وي، ه ضمیر راجع دی خارج ته د دې خارج سره معترض شبه وکړه چې یا هلکه مطابقت خو په اطرافو کې راځي لکه خط مطابق دی د سطحې سره او طول کې سطحه مطابق ده د جسم تعلیمی سره په عرض و طول کې، جسم تعلیمی مطابق دی د جسم طبعی سره په عرض او طول او عمق کې، هغه خبر دلته په کلام کې نه شي راتللی هغه په اجسامو کې راځي؟ له جواب وکړو چې بلن یېکونو ثبوتین اوسلیین یا هلکه دلته کې د مطابقت نه مطابقت حکمي مراد نه دی بلکې په دیکې د مطابقت نه مراد ایجاب کې یا سلب کې مطابقت مراد دی چې دا نسبت کلامي هم ایجابي دی ثبوتي په خارج کې هم ثبوتی وي، یا نسبت کلامي سلبی وي نو په خارج کې هم سلبی وي، نو مطابقت دا مراد دی. اول تطابقه یا به مطابق نه وي د اول تطابق کیفیت بیانوي چې بلن تکوین النسبة المفهومة من الکلام ثبوتیه والتی بینهما بین الطرفين، فی الخارج والواقع سلییه او بالعکس فغیر، دینته خبر وائی، شبه یا هلکه جزاء خو جمله وي او فخر خو مفرد دی دا خو جزاء نه شي کیدای؟ نو ده جواب وکړو چې فالکلام خبر چې دا خبر د مبتداء محذوفي دی نو کلام خبر دی، والا ای بلن لم یکن لنسبه خارج كذلك دې کې یې اشاره وکړه چې الاستثنایه نه ده، بلکه مخفف ده، دان لم یکن نه، ځکه د الاستثنایه نه بعد په استثناء کې فاء نه راځي او دلته کې فاء راغلي ده، ترجمه کلامه یعنی تطابق، لاطباق، فانشاء ای فهو انشاء. وتحقیق ذلك نه غرض د شارح تر اخر پورې فرق بیانوي په دلیل سره په ما بین د انشاء او د خبر کې، دلیل داسې وائی چې گوړه دې کې خبر او انشاء فرق په اعتبار د قصد او ارادې د حاکی سره دی، متکلم او حاکی په خبر کې لحاظ د مطابقت او لامطابقت کړی دی او په انشاء کې ئی دا نه دی کړی بلکه هغه کبسی ئ ایجاد د مالم یوجد کړیدی، د حکایت او د نقل قصد ئ ندی کړی نو فرق په ما بین د خبر او انشاء کبسی په اعتبار د قصد سره شو، نو معنی وتحقیق ذلك اثبات د دې فرق په خبر انشاء کې په دلیل سره دا دی، ځکه متن کې خو فرق ته یو اشاره وشوه لیکن دلیل خو یې نه دی ویلی، نو شارح دلیل پرې وائی، یو غرض دا شو، دویم غرض د شارح د وتحقیق ذلك نه دفع د اعتراض ده، چې یا هلکه څنگه چې تطابق لاطباق په خبر کې راځي داسې په انشاء کې هم راځي، لکه تا وویل چې بعث، دا معنی انشائي نه نو کد په خارج کې متکلم ایجاد د بیع وکړو نو په دي قول کې صادق شو او که ونې نه کړو نو کاذب شو. یا اضرب ما تا ته وویل نو تا ایجاد د ضرب وکړو نو صادق شو، او که ودې نه کړو نو کاذب شو د دې وجې نه دوی وائی چې یا زید الفاضل دا انشاء ده ځکه منادی ده، یا زید الفرس

معمولات خوبيا هم ورله وي، نو تاسو وايي چې د دې قد يکون مقابل محذوف دی، دا مذکور نه دی. ويل والسند قد يکون له متعلقات اما کان فعلا او ما في معناه او ولد لا يکون له متعلقات اما کان جامعا نو مقابل د قد يکون داشو، دا مقابل د قد يکون نه دی چې مسند فعل وي يا معنى د فعل وي نو معمولات به لري او که فعل او معنى د فعل مسند نه وي نو معمولات به نه لري داسې نه ده کالمصدر سره شارح تعين مصداقي کوي د معنى د فعل، چې د معنى د فعل مصداق څه دی؟ دويم دفع د اعتراض کوي چې دا معنى د فعل نه ما ځان په معنى الامر والمعاني به وي، نو هغه جو عين فعل کې داخل دی. لکه هيهات په معنى د بعد سره دی، نو هغه عين فعل ماضي دی، رويد په معنى د اتمل سره او هغه هم عين فعل دی، نو ده جواب وکړو چې معنى د فعل نه مراد ما ځان بقضى الامر والمعاني نه دی، شېهي فعل ترې مراد دی، هغه لکه مصدر واسمى الفاعل والمفعول وما اشبه لذلك لکه صفت مشبه، اسم تفصيل، ظرف وغيره شارح شبه کوي خان له څي، چې څلور بابونه لزل، احوال د متعلقات د فعل هم په کې لزل، اوس دی شبه کوي چې دا خيزونه په خبر پورې خو خاص نه دي، دا خوانشائياتو کې هم راځي، نو د دې څه مطلب چې والخبر لا بدله خبر لپاره لاندې ده، بلکه لکه څنگه چې خبر لپاره لاندې ده نو دغسې انشاء لپاره هم دغه خيزونه لازمي دي، دا په کې راځي، انشاء کې مسند اليه راځي، مسند، اسناد، او چې مسند د انشاء فعل شي نو د هغې معمولات او متعلقات هم راځي، دغه شبه شارح کوي او وائي ولاوجه لتخصيص هذا الكلام بالخبر، ځکه دا څنگه چې په خبر کې راځي، دارنگه په انشاء کې هم راځي، نو تاسو به جواب وکړئ چې دا تخصيص چې ماتن کړی دی، نو تخصيص مستلزم اختصاص لره نه دی، خو دا تخصيص يې د وجې د کثرت استعمال نه او د وجې د شيع نه کړی دی، چې د دې خيزونو استعمال په خبر کې کثير دی، او شائع دی دا يې د دې وجې نه ندی کړی چې په کلام خبري کې راتلی شي او انشاء کې نه شي راتلی، دا تخصيص په اعتبار اصل وجود سره نه دی، چې په کلام خبري کې موجود ډیري او په انشاء کې نه موجود ډیري. وکل من الاسناد والتعلق هر يو د اسناد نه، چې مسند او مسند اليه کې او تعلق نه چې مسند او متعلقانو کې وي، اما بقصر او بغير قصر نو پينځم باب شو د اتو نه وکل جمله قرآن اخري اما معطوفة عليها او غير معطوفة نو شپږم باب شو د اتو نه والكلام البليغ اما زائد على اصل اللزامة لفائدة او غير زائد نو اووم باب شو او اتم انشاء شو شبه يا هلکه لفائدة يې ولې وويل، ويل احتوزيه ای الماتن به، عن التطويل ځکه چې زائد على اصل المراد لالفائدة چې وي نو هغې ته تطويل وائي، معنى مخل بالفصاحة دی، او که زائد على اصل المراد وي (لفائدة) نو هغې ته اطناب وائي، هغه مخل بالفصاحة نه دی، على سره شارح شبه کوي، دا على په معنى د لکن استدراکيه سره دی، نو معنى لکنه لا حاجة اليه ليکن شان دا دی نشته دی حاجت دې قيد ته بعد تقيد الكلام بالبليغ تا مخکې الكلام

تنبيه

دا خبر د مبتداء محذوفی دی چې هذا تنبيه، دا ما سياتي تريو حده پورې چې احوال داسناد خبري دي تنبيه دی، شارح ورسره لگوي علی نقض الصدق والكذب، د دې نه غرض د شارح دا دی چې تعیین د ما فی التنبيه یې وکړو، چې ما فی التنبيه څه شی دی؟ په دې تنبيه کې څه ذکر کوي؟ نو ویې ویل چې دې کې تفسیر د صدق او د کذب ذکر کوي، نو اوس که څوک شبه وکړي چې یا هلکه علی تفسیر، جار مجرور دی متعلق غواړي د دې متعلق څوک دی؟ نو تاسو وایئ چې د دې متعلق تنبيه دی، ځکه چې تنبيه لغت کې ایفاظ ته وائي، نو دا معنی مصدري شوه، او معنی مصدري شبه فعل وي، نو هغې پورې تعلق د جار مجرور صحیح دی، نو بیا یې شبه وکړه چې یا هلکه دا خو هله صحیح کیږي چې تنبيه په معنی لغوي سره شي، اوس که تنبيه په معنی اصطلاحی سره مونږه واخلو، نو بیا خو نه صحیح کیږي بیا خو دا جامد دی، اسم گرځیدلی دی اسم جامد نو تاسو وایئ، چې اسم خو گرځیدلی دی لیکن اسم جامد محضه نه دی، د منقول عنه په اعتبار سره وصف وو، نو په اعتبار د منقول عنه سره تعلق صحیح شو، او یا ورته دویم جواب وکړئ، چې دا ظرف مستقر دی، متعلق یې محذوف دی، نو تقدیر داشو، چې هذا تنبيه هسې تنبيه دال، یا مشتمل علی تفسیر الصدق والكذب، ښکته د تنبيه نه معنی اصطلاحی اخلي، او متعلق د دې جار مجرور محذوف دی، دا چې ورسره شارح لگوي، چې قد سبق اشاره ما الیه فی قوله تطابقه او لا تطابقه دې سره دفع د اعتبار کوي، اعتراض دا وارد شو چې یا هلکه تصدیق د دې بحث په تنبيه سره نه صحیح کیږي، ځکه تنبيه په لغت کې ایفاظ ته وائي او اصطلاح کې تنبيه عبارت دی د کلام مفصله لاحقه نه چې اشاره ورته شوي وي په ما سبق کې اجمالاً، نو دلته کې کلام لاحقه مفصله تفسیر د صدق او کذب دی، د دې تفسیر د صدق او کذب ته اشاره خو مخکې اجمالاً نه ده شوې، نو د دې بحث تصدیق او عنوان او ترجمه په تنبيه سره صحیح نه شوه، نو شارح جواب وکړو چې دا تنبيه سره تصدیق صحیح دی، ځکه اجمالاً ورته اشاره مخکې شوی دی، وې قد سبق اشاره ما (اشاره اجمالی) الیه دې تفسیر ته، فی قوله تطابقه او لا تطابقه، ځکه تطابقه صادق وو او لا تطابقه کاذب وو، اختلف القائلون نه غرض شارح یو د دې راتلونکی کلام خلاصه ذکر کوي اجمالاً، چې دلته کې دوه خلاقونه دي، یو خلاف، نظام او جمهور یو طرف ته دی، او جاحظ بل طرف ته دی، او دا خلاف د دوی په واسطه کې دی، نو جمهور او نظام واسطه نه مني او جاحظ مني، دویم خلاف بیا د جمهورو او د نظام په ځان کې دی په تفسیر د صدق او کذب کې، دویم غرض د شارح واختلف القائلون کې دفع د توهم کوي چې یا هلکه دلته کې یو خلاف به وي؟ نو شارح جواب وکړو چې نه دوه خلاقونه دي، ویل مختلف شوي دي قائلون، قائلون جمهور او نظام دی چې قائل دی بالعصا الطیر فی الصدق والكذب، اوس مختلف شوي فی تفسیرهما، یعنی د صدق او د کذب په تفسیر کې، فقیل وائي

نو د نظام د طرف نه جواب صحيح نه شو. ځكه چې محققين وائي چې خبر د پته وائي چې ما تضمين كلمتين بالاسناد او په مشكوكه كې ما تضمين كلمتين بالاسناد شته دي، نو دا خبر شو، د دې نه انكار نه شي كيدای، بلكه چې يو مجنون سړی ووائي زید قائم نو دا هم خبر دی، حالانكه د هغه تصديق شته دی، دارنگه ناام سړی ووائي زید قائم نو دا هم خبر دی، يا يو سړی د قيام د زید نه منكر دي هغه ووائي زید قائم دا بيا خبر دی، ما تاسو ته دا والكلام عبارة داسې ولگولو چې د نظام د طرف نه جواب بهر نه شو نو شارح په هغه جواب رد وكړو، په والكلام سره، او كه داسې لگوي چې دا عبارة جواب د نظام د طرف نه دی هم صحيح كيږي، جواب داسې شو د نظام د طرف نه چې يا هلك مشكوكه كې خلاف دی څوك وائي چې خبر دی، لكه محققين او څوك وائي چې خبر نه دی لكه مشهورين وائي، اوس نظام چې په واسطه باندې قائل دی چې مشكوكه واسطه شو نو د هغه په نزد باندې اختيار د مذهب د مشهورينو دی او د مشهورينو په نزد باندې مشكوكه خبر نه دی، نو نظام باندې اشكال وارد نه شو، يعنې جائز ده چې د نظام مختار مذهب دی د مشهورينو وي، او په مذهب مشهورينو باندې دا خبر نه دی، نو عبارة جواب شو، او مسلك د محققينو مختار د نظام دې نه وي، نو بيا جواب په كتاب كې شو نو بيا رد ته اشاره وكړه شارح په فيطالع ثمة باندې، چې يا هلكه دا جواب هم ضعيف دی، ځكه حق مذهب د محققينو دی، به هر حال د نظام مذهب ضعيف شو، نو زموږ مقصد هم د نظام مذهب ضعيف كول دي، نو ذاتي څه د دې لپاره پرتوگ جوړول په موږ باندې فرض نه دی، نو بس د غسې پاتې شو، ويل بليلى قوله تعالى، اوس نظام د ليل وائي، د دليل اضافت قوله تعالى ته دا اضافت بياني دی، دليل او قوله تعالى يوشی دی، ﴿ اِذَا جَاءَهُ اَلْاُنْفُثُفُونَ قَالُوا اَنْشَهُ اِنَّكَ لَرَسُولُ اللّٰهِ ۝ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِنَّكَ لَرَسُولُهُ ۝ وَاللّٰهُ يَشْهَدُ اِنَّ اَلْاُنْفُثُفِينَ لَكَاذِبُونَ ۝ ۱۰ ۝ ۱۱ ۝ ۱۲ ۝ ۱۳ ۝ ۱۴ ۝ ۱۵ ۝ ۱۶ ۝ ۱۷ ۝ ۱۸ ۝ ۱۹ ۝ ۲۰ ۝ ۲۱ ۝ ۲۲ ۝ ۲۳ ۝ ۲۴ ۝ ۲۵ ۝ ۲۶ ۝ ۲۷ ۝ ۲۸ ۝ ۲۹ ۝ ۳۰ ۝ ۳۱ ۝ ۳۲ ۝ ۳۳ ۝ ۳۴ ۝ ۳۵ ۝ ۳۶ ۝ ۳۷ ۝ ۳۸ ۝ ۳۹ ۝ ۴۰ ۝ ۴۱ ۝ ۴۲ ۝ ۴۳ ۝ ۴۴ ۝ ۴۵ ۝ ۴۶ ۝ ۴۷ ۝ ۴۸ ۝ ۴۹ ۝ ۵۰ ۝ ۵۱ ۝ ۵۲ ۝ ۵۳ ۝ ۵۴ ۝ ۵۵ ۝ ۵۶ ۝ ۵۷ ۝ ۵۸ ۝ ۵۹ ۝ ۶۰ ۝ ۶۱ ۝ ۶۲ ۝ ۶۳ ۝ ۶۴ ۝ ۶۵ ۝ ۶۶ ۝ ۶۷ ۝ ۶۸ ۝ ۶۹ ۝ ۷۰ ۝ ۷۱ ۝ ۷۲ ۝ ۷۳ ۝ ۷۴ ۝ ۷۵ ۝ ۷۶ ۝ ۷۷ ۝ ۷۸ ۝ ۷۹ ۝ ۸۰ ۝ ۸۱ ۝ ۸۲ ۝ ۸۳ ۝ ۸۴ ۝ ۸۵ ۝ ۸۶ ۝ ۸۷ ۝ ۸۸ ۝ ۸۹ ۝ ۹۰ ۝ ۹۱ ۝ ۹۲ ۝ ۹۳ ۝ ۹۴ ۝ ۹۵ ۝ ۹۶ ۝ ۹۷ ۝ ۹۸ ۝ ۹۹ ۝ ۱۰۰ ۝ ۱۰۱ ۝ ۱۰۲ ۝ ۱۰۳ ۝ ۱۰۴ ۝ ۱۰۵ ۝ ۱۰۶ ۝ ۱۰۷ ۝ ۱۰۸ ۝ ۱۰۹ ۝ ۱۱۰ ۝ ۱۱۱ ۝ ۱۱۲ ۝ ۱۱۳ ۝ ۱۱۴ ۝ ۱۱۵ ۝ ۱۱۶ ۝ ۱۱۷ ۝ ۱۱۸ ۝ ۱۱۹ ۝ ۱۲۰ ۝ ۱۲۱ ۝ ۱۲۲ ۝ ۱۲۳ ۝ ۱۲۴ ۝ ۱۲۵ ۝ ۱۲۶ ۝ ۱۲۷ ۝ ۱۲۸ ۝ ۱۲۹ ۝ ۱۳۰ ۝ ۱۳۱ ۝ ۱۳۲ ۝ ۱۳۳ ۝ ۱۳۴ ۝ ۱۳۵ ۝ ۱۳۶ ۝ ۱۳۷ ۝ ۱۳۸ ۝ ۱۳۹ ۝ ۱۴۰ ۝ ۱۴۱ ۝ ۱۴۲ ۝ ۱۴۳ ۝ ۱۴۴ ۝ ۱۴۵ ۝ ۱۴۶ ۝ ۱۴۷ ۝ ۱۴۸ ۝ ۱۴۹ ۝ ۱۵۰ ۝ ۱۵۱ ۝ ۱۵۲ ۝ ۱۵۳ ۝ ۱۵۴ ۝ ۱۵۵ ۝ ۱۵۶ ۝ ۱۵۷ ۝ ۱۵۸ ۝ ۱۵۹ ۝ ۱۶۰ ۝ ۱۶۱ ۝ ۱۶۲ ۝ ۱۶۳ ۝ ۱۶۴ ۝ ۱۶۵ ۝ ۱۶۶ ۝ ۱۶۷ ۝ ۱۶۸ ۝ ۱۶۹ ۝ ۱۷۰ ۝ ۱۷۱ ۝ ۱۷۲ ۝ ۱۷۳ ۝ ۱۷۴ ۝ ۱۷۵ ۝ ۱۷۶ ۝ ۱۷۷ ۝ ۱۷۸ ۝ ۱۷۹ ۝ ۱۸۰ ۝ ۱۸۱ ۝ ۱۸۲ ۝ ۱۸۳ ۝ ۱۸۴ ۝ ۱۸۵ ۝ ۱۸۶ ۝ ۱۸۷ ۝ ۱۸۸ ۝ ۱۸۹ ۝ ۱۹۰ ۝ ۱۹۱ ۝ ۱۹۲ ۝ ۱۹۳ ۝ ۱۹۴ ۝ ۱۹۵ ۝ ۱۹۶ ۝ ۱۹۷ ۝ ۱۹۸ ۝ ۱۹۹ ۝ ۲۰۰ ۝ ۲۰۱ ۝ ۲۰۲ ۝ ۲۰۳ ۝ ۲۰۴ ۝ ۲۰۵ ۝ ۲۰۶ ۝ ۲۰۷ ۝ ۲۰۸ ۝ ۲۰۹ ۝ ۲۱۰ ۝ ۲۱۱ ۝ ۲۱۲ ۝ ۲۱۳ ۝ ۲۱۴ ۝ ۲۱۵ ۝ ۲۱۶ ۝ ۲۱۷ ۝ ۲۱۸ ۝ ۲۱۹ ۝ ۲۲۰ ۝ ۲۲۱ ۝ ۲۲۲ ۝ ۲۲۳ ۝ ۲۲۴ ۝ ۲۲۵ ۝ ۲۲۶ ۝ ۲۲۷ ۝ ۲۲۸ ۝ ۲۲۹ ۝ ۲۳۰ ۝ ۲۳۱ ۝ ۲۳۲ ۝ ۲۳۳ ۝ ۲۳۴ ۝ ۲۳۵ ۝ ۲۳۶ ۝ ۲۳۷ ۝ ۲۳۸ ۝ ۲۳۹ ۝ ۲۴۰ ۝ ۲۴۱ ۝ ۲۴۲ ۝ ۲۴۳ ۝ ۲۴۴ ۝ ۲۴۵ ۝ ۲۴۶ ۝ ۲۴۷ ۝ ۲۴۸ ۝ ۲۴۹ ۝ ۲۵۰ ۝ ۲۵۱ ۝ ۲۵۲ ۝ ۲۵۳ ۝ ۲۵۴ ۝ ۲۵۵ ۝ ۲۵۶ ۝ ۲۵۷ ۝ ۲۵۸ ۝ ۲۵۹ ۝ ۲۶۰ ۝ ۲۶۱ ۝ ۲۶۲ ۝ ۲۶۳ ۝ ۲۶۴ ۝ ۲۶۵ ۝ ۲۶۶ ۝ ۲۶۷ ۝ ۲۶۸ ۝ ۲۶۹ ۝ ۲۷۰ ۝ ۲۷۱ ۝ ۲۷۲ ۝ ۲۷۳ ۝ ۲۷۴ ۝ ۲۷۵ ۝ ۲۷۶ ۝ ۲۷۷ ۝ ۲۷۸ ۝ ۲۷۹ ۝ ۲۸۰ ۝ ۲۸۱ ۝ ۲۸۲ ۝ ۲۸۳ ۝ ۲۸۴ ۝ ۲۸۵ ۝ ۲۸۶ ۝ ۲۸۷ ۝ ۲۸۸ ۝ ۲۸۹ ۝ ۲۹۰ ۝ ۲۹۱ ۝ ۲۹۲ ۝ ۲۹۳ ۝ ۲۹۴ ۝ ۲۹۵ ۝ ۲۹۶ ۝ ۲۹۷ ۝ ۲۹۸ ۝ ۲۹۹ ۝ ۳۰۰ ۝ ۳۰۱ ۝ ۳۰۲ ۝ ۳۰۳ ۝ ۳۰۴ ۝ ۳۰۵ ۝ ۳۰۶ ۝ ۳۰۷ ۝ ۳۰۸ ۝ ۳۰۹ ۝ ۳۱۰ ۝ ۳۱۱ ۝ ۳۱۲ ۝ ۳۱۳ ۝ ۳۱۴ ۝ ۳۱۵ ۝ ۳۱۶ ۝ ۳۱۷ ۝ ۳۱۸ ۝ ۳۱۹ ۝ ۳۲۰ ۝ ۳۲۱ ۝ ۳۲۲ ۝ ۳۲۳ ۝ ۳۲۴ ۝ ۳۲۵ ۝ ۳۲۶ ۝ ۳۲۷ ۝ ۳۲۸ ۝ ۳۲۹ ۝ ۳۳۰ ۝ ۳۳۱ ۝ ۳۳۲ ۝ ۳۳۳ ۝ ۳۳۴ ۝ ۳۳۵ ۝ ۳۳۶ ۝ ۳۳۷ ۝ ۳۳۸ ۝ ۳۳۹ ۝ ۳۴۰ ۝ ۳۴۱ ۝ ۳۴۲ ۝ ۳۴۳ ۝ ۳۴۴ ۝ ۳۴۵ ۝ ۳۴۶ ۝ ۳۴۷ ۝ ۳۴۸ ۝ ۳۴۹ ۝ ۳۵۰ ۝ ۳۵۱ ۝ ۳۵۲ ۝ ۳۵۳ ۝ ۳۵۴ ۝ ۳۵۵ ۝ ۳۵۶ ۝ ۳۵۷ ۝ ۳۵۸ ۝ ۳۵۹ ۝ ۳۶۰ ۝ ۳۶۱ ۝ ۳۶۲ ۝ ۳۶۳ ۝ ۳۶۴ ۝ ۳۶۵ ۝ ۳۶۶ ۝ ۳۶۷ ۝ ۳۶۸ ۝ ۳۶۹ ۝ ۳۷۰ ۝ ۳۷۱ ۝ ۳۷۲ ۝ ۳۷۳ ۝ ۳۷۴ ۝ ۳۷۵ ۝ ۳۷۶ ۝ ۳۷۷ ۝ ۳۷۸ ۝ ۳۷۹ ۝ ۳۸۰ ۝ ۳۸۱ ۝ ۳۸۲ ۝ ۳۸۳ ۝ ۳۸۴ ۝ ۳۸۵ ۝ ۳۸۶ ۝ ۳۸۷ ۝ ۳۸۸ ۝ ۳۸۹ ۝ ۳۹۰ ۝ ۳۹۱ ۝ ۳۹۲ ۝ ۳۹۳ ۝ ۳۹۴ ۝ ۳۹۵ ۝ ۳۹۶ ۝ ۳۹۷ ۝ ۳۹۸ ۝ ۳۹۹ ۝ ۴۰۰ ۝ ۴۰۱ ۝ ۴۰۲ ۝ ۴۰۳ ۝ ۴۰۴ ۝ ۴۰۵ ۝ ۴۰۶ ۝ ۴۰۷ ۝ ۴۰۸ ۝ ۴۰۹ ۝ ۴۱۰ ۝ ۴۱۱ ۝ ۴۱۲ ۝ ۴۱۳ ۝ ۴۱۴ ۝ ۴۱۵ ۝ ۴۱۶ ۝ ۴۱۷ ۝ ۴۱۸ ۝ ۴۱۹ ۝ ۴۲۰ ۝ ۴۲۱ ۝ ۴۲۲ ۝ ۴۲۳ ۝ ۴۲۴ ۝ ۴۲۵ ۝ ۴۲۶ ۝ ۴۲۷ ۝ ۴۲۸ ۝ ۴۲۹ ۝ ۴۳۰ ۝ ۴۳۱ ۝ ۴۳۲ ۝ ۴۳۳ ۝ ۴۳۴ ۝ ۴۳۵ ۝ ۴۳۶ ۝ ۴۳۷ ۝ ۴۳۸ ۝ ۴۳۹ ۝ ۴۴۰ ۝ ۴۴۱ ۝ ۴۴۲ ۝ ۴۴۳ ۝ ۴۴۴ ۝ ۴۴۵ ۝ ۴۴۶ ۝ ۴۴۷ ۝ ۴۴۸ ۝ ۴۴۹ ۝ ۴۵۰ ۝ ۴۵۱ ۝ ۴۵۲ ۝ ۴۵۳ ۝ ۴۵۴ ۝ ۴۵۵ ۝ ۴۵۶ ۝ ۴۵۷ ۝ ۴۵۸ ۝ ۴۵۹ ۝ ۴۶۰ ۝ ۴۶۱ ۝ ۴۶۲ ۝ ۴۶۳ ۝ ۴۶۴ ۝ ۴۶۵ ۝ ۴۶۶ ۝ ۴۶۷ ۝ ۴۶۸ ۝ ۴۶۹ ۝ ۴۷۰ ۝ ۴۷۱ ۝ ۴۷۲ ۝ ۴۷۳ ۝ ۴۷۴ ۝ ۴۷۵ ۝ ۴۷۶ ۝ ۴۷۷ ۝ ۴۷۸ ۝ ۴۷۹ ۝ ۴۸۰ ۝ ۴۸۱ ۝ ۴۸۲ ۝ ۴۸۳ ۝ ۴۸۴ ۝ ۴۸۵ ۝ ۴۸۶ ۝ ۴۸۷ ۝ ۴۸۸ ۝ ۴۸۹ ۝ ۴۹۰ ۝ ۴۹۱ ۝ ۴۹۲ ۝ ۴۹۳ ۝ ۴۹۴ ۝ ۴۹۵ ۝ ۴۹۶ ۝ ۴۹۷ ۝ ۴۹۸ ۝ ۴۹۹ ۝ ۵۰۰ ۝ ۵۰۱ ۝ ۵۰۲ ۝ ۵۰۳ ۝ ۵۰۴ ۝ ۵۰۵ ۝ ۵۰۶ ۝ ۵۰۷ ۝ ۵۰۸ ۝ ۵۰۹ ۝ ۵۱۰ ۝ ۵۱۱ ۝ ۵۱۲ ۝ ۵۱۳ ۝ ۵۱۴ ۝ ۵۱۵ ۝ ۵۱۶ ۝ ۵۱۷ ۝ ۵۱۸ ۝ ۵۱۹ ۝ ۵۲۰ ۝ ۵۲۱ ۝ ۵۲۲ ۝ ۵۲۳ ۝ ۵۲۴ ۝ ۵۲۵ ۝ ۵۲۶ ۝ ۵۲۷ ۝ ۵۲۸ ۝ ۵۲۹ ۝ ۵۳۰ ۝ ۵۳۱ ۝ ۵۳۲ ۝ ۵۳۳ ۝ ۵۳۴ ۝ ۵۳۵ ۝ ۵۳۶ ۝ ۵۳۷ ۝ ۵۳۸ ۝ ۵۳۹ ۝ ۵۴۰ ۝ ۵۴۱ ۝ ۵۴۲ ۝ ۵۴۳ ۝ ۵۴۴ ۝ ۵۴۵ ۝ ۵۴۶ ۝ ۵۴۷ ۝ ۵۴۸ ۝ ۵۴۹ ۝ ۵۵۰ ۝ ۵۵۱ ۝ ۵۵۲ ۝ ۵۵۳ ۝ ۵۵۴ ۝ ۵۵۵ ۝ ۵۵۶ ۝ ۵۵۷ ۝ ۵۵۸ ۝ ۵۵۹ ۝ ۵۶۰ ۝ ۵۶۱ ۝ ۵۶۲ ۝ ۵۶۳ ۝ ۵۶۴ ۝ ۵۶۵ ۝ ۵۶۶ ۝ ۵۶۷ ۝ ۵۶۸ ۝ ۵۶۹ ۝ ۵۷۰ ۝ ۵۷۱ ۝ ۵۷۲ ۝ ۵۷۳ ۝ ۵۷۴ ۝ ۵۷۵ ۝ ۵۷۶ ۝ ۵۷۷ ۝ ۵۷۸ ۝ ۵۷۹ ۝ ۵۸۰ ۝ ۵۸۱ ۝ ۵۸۲ ۝ ۵۸۳ ۝ ۵۸۴ ۝ ۵۸۵ ۝ ۵۸۶ ۝ ۵۸۷ ۝ ۵۸۸ ۝ ۵۸۹ ۝ ۵۹۰ ۝ ۵۹۱ ۝ ۵۹۲ ۝ ۵۹۳ ۝ ۵۹۴ ۝ ۵۹۵ ۝ ۵۹۶ ۝ ۵۹۷ ۝ ۵۹۸ ۝ ۵۹۹ ۝ ۶۰۰ ۝ ۶۰۱ ۝ ۶۰۲ ۝ ۶۰۳ ۝ ۶۰۴ ۝ ۶۰۵ ۝ ۶۰۶ ۝ ۶۰۷ ۝ ۶۰۸ ۝ ۶۰۹ ۝ ۶۱۰ ۝ ۶۱۱ ۝ ۶۱۲ ۝ ۶۱۳ ۝ ۶۱۴ ۝ ۶۱۵ ۝ ۶۱۶ ۝ ۶۱۷ ۝ ۶۱۸ ۝ ۶۱۹ ۝ ۶۲۰ ۝ ۶۲۱ ۝ ۶۲۲ ۝ ۶۲۳ ۝ ۶۲۴ ۝ ۶۲۵ ۝ ۶۲۶ ۝ ۶۲۷ ۝ ۶۲۸ ۝ ۶۲۹ ۝ ۶۳۰ ۝ ۶۳۱ ۝ ۶۳۲ ۝ ۶۳۳ ۝ ۶۳۴ ۝ ۶۳۵ ۝ ۶۳۶ ۝ ۶۳۷ ۝ ۶۳۸ ۝ ۶۳۹ ۝ ۶۴۰ ۝ ۶۴۱ ۝ ۶۴۲ ۝ ۶۴۳ ۝ ۶۴۴ ۝ ۶۴۵ ۝ ۶۴۶ ۝ ۶۴۷ ۝ ۶۴۸ ۝ ۶۴۹ ۝ ۶۵۰ ۝ ۶۵۱ ۝ ۶۵۲ ۝ ۶۵۳ ۝ ۶۵۴ ۝ ۶۵۵ ۝ ۶۵۶ ۝ ۶۵۷ ۝ ۶۵۸ ۝ ۶۵۹ ۝ ۶۶۰ ۝ ۶۶۱ ۝ ۶۶۲ ۝ ۶۶۳ ۝ ۶۶۴ ۝ ۶۶۵ ۝ ۶۶۶ ۝ ۶۶۷ ۝ ۶۶۸ ۝ ۶۶۹ ۝ ۶۷۰ ۝ ۶۷۱ ۝ ۶۷۲ ۝ ۶۷۳ ۝ ۶۷۴ ۝ ۶۷۵ ۝ ۶۷۶ ۝ ۶۷۷ ۝ ۶۷۸ ۝ ۶۷۹ ۝ ۶۸۰ ۝ ۶۸۱ ۝ ۶۸۲ ۝ ۶۸۳ ۝ ۶۸۴ ۝ ۶۸۵ ۝ ۶۸۶ ۝ ۶۸۷ ۝ ۶۸۸ ۝ ۶۸۹ ۝ ۶۹۰ ۝ ۶۹۱ ۝ ۶۹۲ ۝ ۶۹۳ ۝ ۶۹۴ ۝ ۶۹۵ ۝ ۶۹۶ ۝ ۶۹۷ ۝ ۶۹۸ ۝ ۶۹۹ ۝ ۷۰۰ ۝ ۷۰۱ ۝ ۷۰۲ ۝ ۷۰۳ ۝ ۷۰۴ ۝ ۷۰۵ ۝ ۷۰۶ ۝ ۷۰۷ ۝ ۷۰۸ ۝ ۷۰۹ ۝ ۷۱۰ ۝ ۷۱۱ ۝ ۷۱۲ ۝ ۷۱۳ ۝ ۷۱۴ ۝ ۷۱۵ ۝ ۷۱۶ ۝ ۷۱۷ ۝ ۷۱۸ ۝ ۷۱۹ ۝ ۷۲۰ ۝ ۷۲۱ ۝ ۷۲۲ ۝ ۷۲۳ ۝ ۷۲۴ ۝ ۷۲۵ ۝ ۷۲۶ ۝ ۷۲۷ ۝ ۷۲۸ ۝ ۷۲۹ ۝ ۷۳۰ ۝ ۷۳۱ ۝ ۷۳۲ ۝ ۷۳۳ ۝ ۷۳۴ ۝ ۷۳۵ ۝ ۷۳۶ ۝ ۷۳۷ ۝ ۷۳۸ ۝ ۷۳۹ ۝ ۷۴۰ ۝ ۷۴۱ ۝ ۷۴۲ ۝ ۷۴۳ ۝ ۷۴۴ ۝ ۷۴۵ ۝ ۷۴۶ ۝ ۷۴۷ ۝ ۷۴۸ ۝ ۷۴۹ ۝ ۷۵۰ ۝ ۷۵۱ ۝ ۷۵۲ ۝ ۷۵۳ ۝ ۷۵۴ ۝ ۷۵۵ ۝ ۷۵۶ ۝ ۷۵۷ ۝ ۷۵۸ ۝ ۷۵۹ ۝ ۷۶۰ ۝ ۷۶۱ ۝ ۷۶۲ ۝ ۷۶۳ ۝ ۷۶۴ ۝ ۷۶۵ ۝ ۷۶۶ ۝ ۷۶۷ ۝ ۷۶۸ ۝ ۷۶۹ ۝ ۷۷۰ ۝ ۷۷۱ ۝ ۷۷۲ ۝ ۷۷۳ ۝ ۷۷۴ ۝ ۷۷۵ ۝ ۷۷۶ ۝ ۷۷۷ ۝ ۷۷۸ ۝ ۷۷۹ ۝ ۷۸۰ ۝ ۷۸۱ ۝ ۷۸۲ ۝ ۷۸۳ ۝ ۷۸۴ ۝ ۷۸۵ ۝ ۷۸۶ ۝ ۷۸۷ ۝ ۷۸۸ ۝ ۷۸۹ ۝ ۷۹۰ ۝ ۷۹۱ ۝ ۷۹۲ ۝ ۷۹۳ ۝ ۷۹۴ ۝ ۷۹۵ ۝ ۷۹۶ ۝ ۷۹۷ ۝ ۷۹۸ ۝ ۷۹۹ ۝ ۸۰۰ ۝ ۸۰۱ ۝ ۸۰۲ ۝ ۸۰۳ ۝ ۸۰۴ ۝ ۸۰۵ ۝ ۸۰۶ ۝ ۸۰۷ ۝ ۸۰۸ ۝ ۸۰۹ ۝ ۸۱۰ ۝ ۸۱۱ ۝ ۸۱۲ ۝ ۸۱۳ ۝ ۸۱۴ ۝ ۸۱۵ ۝ ۸۱۶ ۝ ۸۱۷ ۝ ۸۱۸ ۝ ۸۱۹ ۝ ۸۲۰ ۝ ۸۲۱ ۝ ۸۲۲ ۝ ۸۲۳ ۝ ۸۲۴ ۝ ۸۲۵ ۝ ۸۲۶ ۝ ۸۲۷ ۝ ۸۲۸ ۝ ۸۲۹ ۝ ۸۳۰ ۝ ۸۳۱ ۝ ۸۳۲ ۝ ۸۳۳ ۝ ۸۳۴ ۝ ۸۳۵ ۝ ۸۳۶ ۝ ۸۳۷ ۝ ۸۳۸ ۝ ۸۳۹ ۝ ۸۴۰ ۝ ۸۴۱ ۝ ۸۴۲ ۝ ۸۴۳ ۝ ۸۴۴ ۝ ۸۴۵ ۝ ۸۴۶ ۝ ۸۴۷ ۝ ۸۴۸ ۝ ۸۴۹ ۝ ۸۵۰ ۝ ۸۵۱ ۝ ۸۵۲ ۝ ۸۵۳ ۝ ۸۵۴ ۝ ۸۵۵ ۝ ۸۵۶ ۝ ۸۵۷ ۝ ۸۵۸ ۝ ۸۵۹ ۝ ۸۶۰ ۝ ۸۶۱ ۝ ۸۶۲ ۝ ۸۶۳ ۝ ۸۶۴ ۝ ۸۶۵ ۝ ۸۶۶ ۝ ۸۶۷ ۝ ۸۶۸ ۝ ۸۶۹ ۝ ۸۷۰ ۝ ۸۷۱ ۝ ۸۷۲ ۝ ۸۷۳ ۝ ۸۷۴ ۝ ۸۷۵ ۝ ۸۷۶ ۝ ۸۷۷ ۝ ۸۷۸ ۝ ۸۷۹ ۝ ۸۸۰ ۝ ۸۸۱ ۝ ۸۸۲ ۝ ۸۸۳ ۝ ۸۸۴ ۝ ۸۸۵ ۝ ۸۸۶ ۝ ۸۸۷ ۝ ۸۸۸ ۝ ۸۸۹ ۝ ۸۹۰ ۝ ۸۹۱ ۝ ۸۹۲ ۝ ۸۹۳ ۝ ۸۹۴ ۝ ۸۹۵ ۝ ۸۹۶ ۝ ۸۹۷ ۝ ۸۹۸ ۝ ۸۹۹ ۝ ۹۰۰ ۝ ۹۰۱ ۝ ۹۰۲ ۝ ۹۰۳ ۝ ۹۰۴ ۝ ۹۰۵ ۝ ۹۰۶ ۝ ۹۰۷ ۝ ۹۰۸ ۝ ۹۰۹ ۝ ۹۱۰ ۝ ۹۱۱ ۝ ۹۱۲ ۝ ۹۱۳ ۝ ۹۱۴ ۝ ۹۱۵ ۝ ۹۱۶ ۝ ۹۱۷ ۝ ۹۱۸ ۝ ۹۱۹ ۝ ۹۲۰ ۝ ۹۲۱ ۝ ۹۲۲ ۝ ۹۲۳ ۝ ۹۲۴ ۝ ۹۲۵ ۝ ۹۲۶ ۝ ۹۲۷ ۝ ۹۲۸ ۝ ۹۲۹ ۝ ۹۳۰ ۝ ۹۳۱ ۝ ۹۳۲ ۝ ۹۳۳ ۝ ۹۳۴ ۝ ۹۳۵ ۝ ۹۳۶ ۝ ۹۳۷ ۝ ۹۳۸ ۝ ۹۳۹ ۝ ۹۴۰ ۝ ۹۴۱ ۝ ۹۴۲ ۝ ۹۴۳ ۝ ۹۴۴ ۝ ۹۴۵ ۝ ۹۴۶ ۝ ۹۴۷ ۝ ۹۴۸ ۝ ۹۴۹ ۝ ۹۵۰ ۝ ۹۵۱ ۝ ۹۵۲ ۝ ۹۵۳ ۝ ۹۵۴ ۝ ۹۵۵ ۝ ۹۵۶ ۝ ۹۵۷ ۝ ۹۵۸ ۝ ۹۵۹ ۝ ۹۶۰ ۝ ۹۶۱ ۝ ۹۶۲ ۝ ۹۶۳ ۝ ۹۶۴ ۝ ۹۶۵ ۝ ۹۶۶ ۝ ۹۶۷ ۝ ۹۶۸ ۝ ۹۶۹ ۝ ۹۷۰ ۝ ۹۷۱ ۝ ۹۷۲ ۝ ۹۷۳ ۝ ۹۷۴ ۝ ۹۷۵ ۝ ۹۷۶ ۝ ۹۷۷ ۝ ۹۷۸ ۝ ۹۷۹ ۝ ۹۸۰ ۝ ۹۸۱ ۝ ۹۸۲ ۝ ۹۸۳ ۝ ۹۸۴ ۝ ۹۸۵ ۝ ۹۸۶ ۝ ۹۸۷ ۝ ۹۸۸ ۝ ۹۸۹ ۝ ۹۹۰ ۝ ۹۹۱ ۝ ۹۹۲ ۝ ۹۹۳ ۝ ۹۹۴ ۝ ۹۹۵ ۝ ۹۹۶ ۝ ۹۹۷ ۝ ۹۹۸ ۝ ۹۹۹ ۝ ۱۰۰۰ ۝

وړه شارح دفع د اعتراض کوي چې ضمير به په ده کې نظام ته راجع وي چې رد کړی شوی دی نظام، نو نظام څنگه رد كيږي، نو د هغې جواب نهې وکړو چې هذا الاستدلال دغه استدلال رد کړی شوی دی، اوس په دي رد کې دوه نظرين دي: يو نظر د محققينو دی دويم نظر د مشهورينو دی، د محققينو نظر

اعتقاد عدم المطابقة، دويم (و) بالمطابقة للواقع بدون الاعتقاد اصلاً، اصلاً معنى نه اعتقاد د مطابقت دي نه د عدم مطابقة وي، دا دوه صورتونه د واسطې په صدق كې شو، اوس يو صورت په كې د صدق سره هغه دا چې مطابقة مع اعتقاد المطابقة، نو اوس ټول صورتونه په صدق كې درې شو ١ مطابقة مع اعتقاد المطابقة، دا صدق شو، د واسطې دوه صورتونه شو، ١ مطابقة مع عدم المطابقة، دا يو واسطه، دويم مطابقة بدون الاعتقاد اصلاً، درې صورتونه په كذب كې دي ١ عدم المطابقة مع اعتقاد المطابقة، دويم او بدون الاعتقاد اصلاً، يعنې نه د مطابقة نه د عدم مطابقة، دلته كې هم ټول صورتونه درې شو، يو صورت د كذب شو، چې عدم مطابقت سره د عدم د مطابقة نه، او دوه واسطې شوې، عدم مطابقة سره د اعتقاد د مطابقة نه، عدم مطابقة بدون الاعتقاد اصلاً، نو دغه څلور لېسې بصدق ولا كذب، فكل سره شارح نسبت بيانوي د مذهب د جاحظ او د نظام او د جمهورو په مينځ كې چې نظام او جمهور يو طرف ته دي او جاحظ بل طرف ته كړي نو دې دواړو كې نسبت د عموم خصوص مطلق دي، نو شارح وائي فكل مر الصدق والكذب بتفسيره، اى تفسير الجاحظ اخص منه، اى من التفسير، بالتفسير من السابقين، هغه اعم دي چې د جمهورو او د نظام تفسير دي، ولې دليل وائي د اخص لپاره، ويل لانه اعتبر في الصدق مطابقة الواقع والاعتقاد جميعاً وفي الكذب، اوبه كذب كې عدم مطابقتهما، اى عدم مطابقة الواقع والاعتقاد جميعاً، دا وروستو عبارة د دې مخكې سره ولگوي، د راتلونكې متن نه مخكې جمله، ويل وقد اقتصر في التفسيرين السابقين على احدهما، اوس په تفسير د جمهورو كې مطابقة او عدم مطابقة د واقع سره فقط دي په تفسير د نظام كې مطابقة او عدم مطابقة د اعتقاد سره فقط دي، نو اوس مسئله ترې دا راووته چې هر صدق او كذب د جاحظ په نزد باندې هغه صدق او كذب د جمهورو او د نظام په نزد باندې دي، او هر صدق او كذب د جمهورو او نظام په نزد باندې ضروري نه دي چې دا صدق او كذب د جاحظ په نزد باندې دي هم وي اوس دا په مينځ كې چې شارح وائي بقاء دي سره يو اعتراض دفع كوي، په مانتن باندې يو اعتراض راغلى، چې يا هلكه د جاحظ اصلي مسلك خودا شو چې صدق عبارة دي د مطابقة د واقع او د اعتقاد د دواړو سره، كذب عبارة شو د عدم مطابقة د واقع او د اعتقاد سره، او تا په متن كې معيت الاعتقاد اخيستی دي، نو كوم چې مذهب د جاحظ وو، هغه تا په متن كې ذكر كړى نه دي او كوم چې مذکور دي هغه مذهب د جاحظ نه دي، نو دا خو تا افتراء وكړه په جاحظ باندې، ځكه چې تا په صدق كې دا ويلې دي مطابقت مع الاعتقاد او ويل په كار وو مطابقت مع الواقع والاعتقاد، او تا د الاعتقاد په خاى مع الاعتقاد وويل، نو د جاحظ مسلك دا وو چې مطابقة د اعتقاد سره، او تا معيت الاعتقاد اخيستی دي، په كذب كې مسلك دا وو چې مطابقة د واقع او د اعتقاد سره به نه وي، او تا وويل چې عدم مطابقة د واقع سره خو مع الاعتقاد سره د عدم د مطابقة د اعتقاد سره، نو كوم چې مذهب

د جاحظ وو هغه تا په متن کې ذکر کړی نه دی او کوم چې دې ذکر کړی دی هغه مذهب د جاحظ نه دی. نو شارح راځي جواب کوي، چې د دې دواړو حال یو دی، یعنې زما د عبارت او سناد دې عبارت، مفترض ته وائي، یعنې په صدق کې مطابقة الحکم للواقع والاعتقاد دی، او مطابقة الواقع مع الاعتقاد، د دې دواړو حال یو دی، په کذب کې عدم مطابقة د واقع د اعتقاد سره عدم مطابقة الحکم للواقع والاعتقاد، او عدم مطابقة الواقع مع الاعتقاد د دې دواړو مطلب یو دی، مال کې یو دی ځکه صدق کې حکم د خبر مطابق شو د واقع سره او واقع مطابق وو د اعتقاد سره، نو خبر مطابق د اعتقاد سره شو، ځکه مطابق د مطابق د شی مطابق د دغه شی وي، په شق د کذب کې داسې شو، خبر مطابق د واقع سره نه وو، واقع مطابق د اعتقاد سره نه شوه، نو خبر مطابق د واقع سره نه شو، ځکه چې عدم مطابقة د عدم مطابقة د شی مستلزم دی عدم مطابقة د شی سره، نو زما د عبارت مال دغه عبارت مشهوره ته کېږي، بناء على ان اعتقاد للمطابقة اعتقاد د مطابقت د خبر د واقع سره يستلزم مطابقة الاعتقاد دغه خبر مطابق د اعتقاد سره به وي، ویل ځکه ضرورة لتوافق الواقع والاعتقاد ځکه واقع مطابق د اعتقاد سره شوه چنانچه هی چن انما اعتقد مطابقة الغير للواقع، ځکه چې مطابقة الخبر للواقع شو او واقع مطابق د اعتقاد سره شو، نو خبر مطابق د اعتقاد سره شو، کذب کې هم دغسې، وهكذا ای فی الکذب ایضا اعتقاد عدم المطابقة، عقیده د عدم مطابقت د خبر د واقع سره يستلزم دا مستلزم دی عدم مطابقة الاعتقاد، دا بل عبارت خو مونږ تاسو ویلی وو فافهم، ویل بدلیل الاثری علی الله کذباً لم به چنه اوس دا مثال مطابق د مثل سره دی، ویل لان الکفار حصروا اخبار النبي ﷺ بالعشر والنشر غونډیدل بیا خوریدل چې څې جهنم ته به څې او څې جهنم به څې، علی ما یدل علیه قوله تعالى، قال الکفار انما مرقتهم کمل ممزق کله چې ذره ذره شی تاسو په پوره ذره ذره کیدو سره یعنې خاورو سره خاورې شی، نو ویل چې دی وائي چې انکم لفي خلق جهنم تاسو به پیدانش نوي کې به یی، بیا به پیدا کېږی، نو کافرو دغه خبر د نبی علیه السلام منحصر کړو په هی الاقله چې یا دی دروغ وائي او اخبار حال الجنة یا دی خبر ورکوي د لیوتوب په حالت کې، دی لیونی دی، نو حصري په دې کې وکړو، علی سبیل منع الغلو اوس که څوک شبه وکړي چې علی سبیل منع الغلو ویل په کار نه وو، علی سبیل الانفصال الحقيقي ویل په کار وو، ځکه چې دغه خبر د رسول الله ﷺ کې دا دواړه نه شي جمع کیدلی، او د خبر نه دا دواړه پورته کیدای هم نه شي، نو دا خو منفصله حقیقه شوه نو شارح علی سبیل منع الغلو ولې ویل؟ تاسو وایئ چې ته بیک ده دا ده منفصله حقیقه خود کافرو مقصود دا وو چې ددې واړه وجو نه خالي نه دی، او که جمع شي نو زمونږ مدعی حاصله شوه، جمع دې شي، نو د دې وجې نه شارح ویل چې د کافرو مد نظر منع الغلو دی اگر که په واقع کې دا مانعة الجمع ده.

والله اعلم بالصواب د ثاني تعیین مصداقي کوي یو، دویم دفع د اعتراض کوي چې یا هلکه ثاني نه مراد د تکی د اُم به چنه دی، او اُم به چنه خو انشاء ده، او انشاء خو غیر الکذب وي، کذب خو نه وي،

نو دی راغلی جواب بی وکرو چي الثاني نه ام به جنه دا تکي نه دی مراد اخبار به حال د جنه کي دي. و
 الاخبار حال الجنه لا قوله ام به جنه، علی ماسبق الی بعض الاوهام دا منفي سره لگوي، چي ام به جنه دا نقل
 مراد دی علی ما سبق الی... الخ، خو دا خطاء ده، غیر الکذب، لانه قسمه تعيين د مرجع گانو کوي. و
 لان الثاني قسم الکذب، او قسم د شی غیر وی د شی نه، دا وروستو عبارة مخکي دغه عبارة سره شیخ
 ولگولو، فافهم، و قسم الشی یجب ان یكون غیره اوس دا قسم ولي دي؟ متن لپاره دلیل وائي، وبل لا
 للعنی الکذب ام اخبار حال الجنه. و غیر الصدق، او دغه ثاني غیر دی د صدق نه، ځکه لاتهم الکفار لم
 یعتقدوه تعیین د مرجع گانو کوي، ای لان الکفار لم یعتقدوا صدقه صدق د رسول الله.

فلا یریدون فی هذا المقام دي نه غرض د شارح دفع د اعتراض کوي، چي هغه وروستو راوان دی بقوله:
 یتوجه، سره لارې لري کوي، نو یتوجه به شي، نو وائي اعتراض را نقل کولی شي فافهم چي متوجه
 کيږي هغه اعتراض قبل چي ویلی شوی دی، مانن باندې اعتراض متوجه شو، او معترض خلخالي
 دی، هغه اعتراض داسي وکړو، خو لیکن د خلخالي اعتراض بناء دی په دې باندې چي دا غیر الصدق
 دا عبارة خبر د مبتداء محذوفي دی، نو معنی دا شوه چي وهو دغه ثاني غیر الصدق، نو اعتراض
 اوس دا شو چي انه شان دا دی لا یلزم من عدم اعتقاد الصدق دلیل کي تا دا ویلي دي، لاتهم ای الکفار لم
 یعتقدوه صدق د رسول الله ﷺ، نو عدم اعتقاد د صدق شو، او د عدم اعتقاد د صدق نه نه لا
 زمیري عدم صدق په نفس الامر کي، کافرو دې عدم اعتقاد د صدق کړی وي خو نفس الامر کي دې
 صادق وي، نو دا دلیل د تقریب تام نه شو، نو شارح اجمالاً جواب هلته کي ابتداء کي د فلا یریدون
 سره... الخ وکړو او تفصیلي جواب دلته په لانه لم یجعل سره کوي، د جواب حاصل داسي شو چي دا غیر
 الصدق خبر د مبتداء محذوفي نه دی، چي وهو غیر الصدق دی، بلکه دا عطف دی په غیر الکذب
 باندې، او غیر الکذب د ارادي لاندې داخل وو، نو دغه غیر الصدق هم د ارادي لاندې داخل شو، نو
 تقدیر دا شو چي مراد په ثاني سره غیر دی د صدق نه، د کافرو مراد په ثاني سره غیر دی د صدق نه،
 اوس دلیل تهیک شو، د کافرو مراد ثاني نه غیر دی د صدق نه یعنی کافرو اراده د صدق نه ده کړي،
 ځکه لاتهم لم یعتقدوه نو عدم اعتقاد د صدق دلیل په عدم ارادي د صدق باندې شونو دا صحیح ده
 ،دلته کښی ځکه وائي فلا یریدون ای الکفار، فی هذا المقام الصدق الذی، نو ارادي لاندې داخل شو
 چي اراده مستفاد ده د فلا یریدون نه باو دوی دا صدق نه اراده کوي، لاتهم لم یعتقدوه نو گوره عدم
 اعتقاد د صدق دا مستلزم دی عدم ارادي د صدق لره، نو ځکه وروستو عبارة کي وائي چي لانه ای
 المصنف لم یجعله، ای لم یجعل عدم اعتقاد الصدق دلیلاً علی عدم الصدق، چي ته شبه وکړي، بل بلکه مانن
 گرځولی دی دا عدم اعتقاد د صدق دلیل علی عدم ارادة الصدق نو دا تفصیلاً جواب وشو لهماصل کي بیا
 اشاره ده شبهې ته، چي یا هلکه دا دلیل خو نه صحیح کيږي، ځکه چي تا وویل چي عدم اعتقاد د

دغه معنی د واسطی شوه، معترض راغلی په جاحظ باندې یې شبه وکړه، چې یا هلکه تا خو دلایل
پیش کړو د کافرو په قول سره او د کافرو قول معتبر نه دی، دی جواب کوی وهم عقلاء من لعل الفلاس
عارفون بالفسه او د کافرو قول چې معتبر نه دی نو په احکام شرعیه و کې معتبر نه دی، او په احکام
لغویو عربیو کې معتبر دی، فیجیب دا تفریع شوه په دې تفریع باندې، ان یسکون من الخبر ما لیس بصداق ولا کاذب نه بزمعهم د دې نه
مکاذب حتی یسکون هذا الخبر حال الجنة، منه ددی ما لیس بصداق ولا کاذب نه بزمعهم د دې نه
وروستو عبارة مونږه تاسو مخکې ویلې دی.

وره شبه، هلکه جاحظ رد کړی شوی دی؟ ویل نه، هذا الاستدلال بان المعنی ای معنی ام به جنه، اشاره
یې وکړه چې معنی کې الف لام عوض دی د مضاف الیه نه، یا عهد خارجي دی مراد ترینه معنی د ام به
جنه ده، معنی یې دا ده چې ام لم یفتقر شبه، یا هلکه ام به جنه، معنی یې په ام لم یفتقر سره وکړه، دا خبر
مجاز شو او په مجاز کې خو علاقه په کار ده، دې کې څه علاقه ده، دویم دا چې ام به جنه، معنی ام لم
یفتقر شو نو د دې ام لم یفتقر نه الله تعبیر په ام به جنه باندې ولې کوي؟ نو ده جواب وکړو فعبور عنه ای
عدم الافتراء بالجنه، ویل علاقه دا ده چې لان للجنون لا المقتناء له، مجنون سره لزم عدم افتراء ده، نو ذکر
د ملزوم وشو او مراد ترینه لزم شو، ځکه عدم افتراء د مجنون سره لزم ده، خو تعبیر سره دا کنایه شوه
او کنایه ابلاغ وي د صریح نه او مجنون سره عدم افتراء لزم دی، ځکه لانه ای الافتراء الکاذب عن عمد ولا
عمد للمجنون شبهه یا هلکه مونږه په جواب باندې پوهه نه شو، ځکه چې جاحظ خو دوه شقین ذکر کړي
وو، چې دا اخبار حال الجنة غیر دی د کذب نه، ځکه چې دا قسیم د کذب دی، او قسیم د شی غیر وي
د شی نه، او غیر دی د صدق نه ځکه دوی یې عقیده نه ده ساتلې، نو مونږ ته پته راغله چې ماتن
جواب په اختیار د شق اول سره وکړو، او که نه په شق ثاني، او که په شق ثالث سره، نو شارح تعیین د
شق ته اشاره کوي، چې فاشاني لیس قسماً للکذب دې کې یې شق ته اشاره وکړه، اوس ثاني قسیم د
کذب نه دی، ځکه کذب دوه قسمه دی ۱ کذب مطلق دی، او یو کذب عن عمد دی، نو که ته وائي
چې دا ثاني قسیم د کذب دی، نو که د کذب مطلق قسیم وائي نو دا خطا وائي، ځکه دا فرد د مطلق
دی، او فرد د شی قسیم نه وي، او که ته غیر الکذب نه کذب عن عمد وائي نو هغه قسیم دی، خو ام به
جنه سره هغه مراد نه دی، بلکه کذب لا عن عمد مراد دی، نو ځکه وائي مطلقاً، بل لهما هو اخص منه اعني
الاقتراء، فیکون هذا حصراً للخبر الکاذب، کافر وائي چې د ده دا خبر د حشر او نشر دروغ دی، خو
بزمعهم، حصر دی په نوعین کې، چې دا دروغ خودي خو یا دې عمداً دروغ وائي او یا دروغ وائي لا
عن عمد ځکه چې لیونی دی

احوال الاسناد الخبري

ما تن وييل احوال الاسناد الخبري، نو په متن کې درې ټکي راغلل، يو ټکی احوال راغلو، دويم اسناد او دريم خبري راغلو، نو شارح د احوالو تعريف نه کوي، ځکه چې د دې تعريف مخکې تير شوی دی چې د حال په اصطلاح د علماء د علم المعاني کې اطلاق په دوو معانيو باندې کېږي، چې حال هغه امر داعي ته هم ویلی شي چې په جانب د مخاطب کې وي، او حال امر عارضه للفظ ته هم ویلی شي، دا دواړه مخکې تير شوي دي، دارنگې د الخبري تشریح شارح نه کوي، ځکه خبري منسوب بسوی خبر، او د خبر تعريف مخکې تير شوی دی، هغه کلام ته وائي چې د نسبت د هغې لپاره خارج تطابق او لا تطابق وي، پاتې شو دا بل ټکی چه اسناد دی، د دې تعريف مخکې نه وو تير شوی نو شارح د دې تعريف کوي، او ماتن نه دی کړی د اختصار د وجې نه، نو شارح وييل چې وهو دغه اسناد، ضم کلمه، ضم کول د يو کلمې دی، شبه راغله چې يا هلکه اسناد خبري خو صفت د خبر دی، او ضم خو مصدر معلوم دی، ضم کول، نو ضم کول خو صفت د متکلم دی، نو دا خو تفسير بالمعاني راغلی، ځکه تا تفسير وکړو د صفت د لفظ په صفت د متکلم سره، او تفسير بالمعاني خو جائز نه دی، نو جواب وکړئ چې دلته کې ذکر د مصدر معلوم دی، مراد ترينه حاصل بالمصدر دی، ذکر د ضم شو او مراد ترينه انضمام شو، نو معنی دا شوه چې دا اسناد خبري ضم والی د کلمې دی، چې مرتب وي په ضم کولو باندې، معترض راغلی شبه يې اوه زوله چې يا هلکه ستا قاعده منقوض شوه په زيد قائم بڼه باندې، هلته کې ضم د کلمې خو نه دی بلکه ضم د جملې دی، ده جواب وکړو او ما خبري بڼه يا هغه چې جاري کېږي په خای د جاري کيدو د دې باندې، لکه هغه جمله خبر واقع شي اگر که هغه کلمه نه ده خو په حکم د کلمه کې ده، دارنگه مرکبات ناقصه چې جاني زيد، غلام عمرو، يا زيد رجل فاضل، نو د دې کلمې نه مراد مسند شو، ضم يې کړی الی اخری چې مسند الیه دی، معترض شبه وکړه چې ضم خو غلام زيد کې هم شوی دی، او رجل فاضل کې هم شوی دی، او ديتنه خو اسناد نه وائي، جواب يې وکړو بهيت تفهيد بالمخاطب، فائده مخاطب ته داسې رسوي چې د مخاطب سکوت صحيح وي يعنې متکلم نه نور څه نه غواړي، او غلام زيد کې نور څه غواړي چې غلام د زيد مر شو که ژوندی دی، غلام د زيد، نو څه چل وشو، د فائده دا معنی، فائده رسی مخاطب ته چې ان مفهوم احدهما ثبت مفهوم الاخری يا مفهوم د احدهما منفي عنه د بل نه، دا مخکې په کلام موجب کې او وروستو په کلام منفي کې شو، نو اوس که څوک شبه وکړي چې يا هلکه د شارح په جانب د محکوم به کې مفهوم خو تهيبک شو، ځکه چې مفهوم د محمول ثابت وي مصداق د موضوع ته، خو دا دويم مفهوم ده غلط وييل، ځکه چې مفهوم د احدهما چې محکوم به دی تهيبک دی هغه ثابت شو مفهوم د اخري ته، نو مفهوم د اخري ته خو

صرف په قضيه طبعيه او مهمله قدمانيه کې راځي، محصوراتو کې خو هلته کې مفهوم د محمول ثابت افرادو د موضوع ته وي، نو تاسو به جواب وکړئ چې يا هلکه مفهوم د اخري عام دی، برابر خبره ده چې دا مفهوم په مرتبه د بشرط الشئ کې وي يعنې بشرط العموم وي، لکه په طبعيه کې شو. په مرتبه د من حيث هي کې وي، لکه مهمله قدمانيه کې شو، يا دغه مفهوم په شرط د الانطباق علی افراد وی لکه محصوره کې شو

وانما قدم سره اعتراض کوي، او بيا جواب کوي، ويل انما قدم ای الماتن بهت الغیر په بحث د انشاء باندې، او د تقدیم لپاره څه وجه نه وه نو ترجیح بلا مرجح لازم شوه، نو شارح یو جواب وکړو چې لعظم شاهه ای الخبر، هم شرعاً خبر لوی دی او هم لغتاً لوی دی، شرعاً لوی دی، ځکه اعتقادات تړل اخبارات دي، ځکه انشائياتو سره سرې نه مسلمانېږي، الله واحد سره مسلمانېږي، او که ته بل چاته وواني چې قل هو الله احد نو ته مسلمان نه شوي چې په خپله نه وی او بل ته وائي بيا نه مسلمانېږي، او لغتاً هم دغسې دی، ځکه اکثر محاورات د عربو اخبارات دي انشائيات نه دي، دویم جواب کوي، ولکنه مباحثه ای الخبر، او العزة للتکاثیر دی، دویمه شبه کوي چې ثم قدم ای الماتن، احوال الاسناد علی احوال المسند الیه وللسند، دا یو شبه شوه، نو شبه دا شوه ترجیح بلا مرجح راغله، مع سره دویمه شبه کوي چې ترجیح بلا مرجح در کنار ترجیح المرجوح راغله، مع تأخیر النسبة عن الطرفين، اسناد خو نسبت دی او نسبت انتزاعي وي، او انتزاعي مؤخر د منشی نه وي، نو ترجیح المرجوح راغله لان البعث سره جواب کوي، ويل لان البعث هنا انما هو عن احوال اللفظ الموصوف خود ذات د لفظ نه نه، وائي بگونه مسند الیه او مسنداً ذات د زید د احوالو نه بحث نه کوو، د ذات د قائم د احوالو نه بحث نه کوو، یا هلکه مونږ د احوالو د زید نه بحث هله کوو، چې زید کې وصف د مسند الیه توب راشي د احوالو د قائم نه بحث هله کوو، چې وصف د مسند راشي وهذا الوصف انما يتحقق بعد تحقق الاسناد نو تتمه د جواب د بهر نه وکړئ فکان الاسناد موقوفاً الیه، والمسند الیه والمسند موقوفان علیه، والموقوف علیه مقدم علی الموقوف فلذا قدم احوال الاسناد علی احوال المسند الیه والمسند اوس شارح والمتقدم سره غرض یا منشاء د غلطی د معترض ذکر کوي، چې مقدم چې دی په نسبت باندې نو ذات د طرفینو دی، ته وائي خطا شوی یې تا فرق نه دی کړی په وصف د طرفینو او په ذات د طرفینو کې، یا غرض د شارح په والمتقدم سره، دفع د اعتراض کوي، چې یا هلکه ستا د کلام نه، جواب نه معلوم شو چې مسند او مسند الیه موقوف دی په اسناد پورې او متقرر عندهم دا ده چې اسناد موقوف دی په مسند، مسند الیه پورې، نو دور لازم شو، نو فما المفر عنه د دې دور نه بیا څنګه خان خلاصوي، نو دی جواب کوي، چې ولتقدم علی النسبة انما هو ذات الطرفين یا هلکه دور نه لزمېږي جهت یو نه دی، ما چې وویل چې مسند الیه او مسند موقوف دی اسناد موقوف علیه دی، نو موقوف وصف د مسند او مسند الیه

شو. ذات نه دی، او خلک چې وائي چې مقدم په اسناد باندې دی مسنداليه او مسند يعني مسنداليه
 او مسند موقوف عليه دی او اسناد موقوف دی، هغه ذات د طرفينو دی، نو جهت یو نه شو، موقوف
 طرفین شو په اعتبار د وصف سره او موقوف عليه شو په اعتبار د ذات سره بل طرف نه ونیسی. اسناد
 چې موقوف عليه شو د طرفينو په اعتبار د وصف سره، او اسناد چې موقوف شو طرفينو پورې نو په
 اعتبار د ذات سره، نو دوز لزم نه شو. معترض راغلی شبه یې وکړه چې یا هلکه ذات د طرفينو غواړي
 تنه يم په اسناد باندې، او وصف د طرفينو غواړي تاخیر، نو ته رعایت د وصف کوي، او د ذات نه
 کوي، نو دا خو ترجیح بلا مرجح شوه، دی جواب کوي ولا یعتد لسانها ویل نشته دی بحث مونږه
 معاشري د علماء د علم المعانی لره د دې ذات د طرفينو نه، ویل دا وجه داده چې مونږ د ذات د
 طرفينو د احوالو نه بحث نه کوو، بلکه د طرفينو د احوالو نه کوو په اعتبار د وصف سره کوو، د دې
 وجه نه ما رعایت د وصف وکړو او د ذات ونه کړو.

لا شک ان قصد للغير بغيره المذلة للمخاطب
 خرفانده چې وړکوي مخبر خپل مخاطب ته نو یا د نفس نسبت او یا خپل علم مخاطب ته ښائي، چې
 څنگه ته عالم یې په خپل نسبت نو دغسې زه هم عالم یمه، شارح ورسره لگوي ای من یهکون یسند الاخبار
 دې سره غرض د شارح د فعه د اعتراض کوي، اعتراض دا وارد شو چې یا هلکه مخبر نه مراد به من
 بتلفظ بالکلام الخبری وي يعني څوک چې تلفظ کوي په کلام خبري باندې نو هغه منحصر دی په دې دوو
 فاندو کې، نو دا خبره خو خطا ده، ځکه چې بسا اوقاتو کې یو متکلم تلفظ په کلام خبري باندې کړی
 وي، او دواړه دغه فاندې په کې نه وي، لکه قول د امره عمران شو هغې وویل رب انی وضعتا انشی دا
 یو کلام خبري دی، او دې کې خو نه فائدة الخبر شته دی او نه لزم د فائدة الخبر شته دی، ځکه متکلم
 امره عمران ده او مخاطب الله پاک دی، او الله تعالی خو په دې نفس وضع ای وضع امره عمران اشی
 باندې عالم دی، او دارنگه الله عالم دی چې امره عمران عالمه ده په وضع د اشی باندې، نو دواړه
 فاندې رانغلې، بلکه دلته کې مقصود د امره عمران تحزن او تحسر دی، خپل خفگان الله ته ظاهروي
 خپل افسوس الله ته ظاهروي، دارنگه حضرت زکریا علیه الصلاة والسلام چې وویل رب انی ومن العظم
 منی واشتعل لریس شیاً نو دا یې په کلام خبري باندې تلفظ وکړو، په دې کې دواړه فاندې شته دی،
 ځکه الله عالم وو په ضعف د زکریا علیه السلام باندې، او دارنگه په دې باندې هم الله عالم وو چې
 زکریا علیه السلام په خپل ضعف عالم دی، نو دواړه فاندې رانغلې، بلکه غرض د حضرت زکریا خپل
 عجز او کمزورتیا الله ته ظاهروي، دارنگه نور هم شته دی، نو شارح راغلی جواب یې وکړو چې د
 مخبر نه مراد من یتلفظ بالکلام الخبری نه دی، مخبر نه مراد من یهکون یسند الاخبار، يعني کوم ځای
 کې چې مخبر په قصد د خبر وړکولو کې وي، نو هلته کې به د ده دا کلام د دغه دوو فاندو نه خالي نه

وي، او امرأة عمران په قصد د اخبار کې نه ده، هغه خو په قصد د اظهار د تحزن او تحسر کې در. حضرت زکريا هم نه دی، نو هغه خارج شو، والاعلام دا الاخبار لپاره عطف تفسير شو، شبه يا هلکه عطف تفسير نه خو څه غرض وي څه نکته وي دا د څه لپاره عطف تفسير کوي، جواب ويل عطف تفسير د دې وجې نه وشو چې اخبار او اخبار کې تجنيس خطي وو، نو پته راغله چې دا اخبار دی جمع د خبر، که نه اخبار دی مصدر نو عطف تفسير يې راوړو چې والاعلام چې يا هلکه اخبار دی او اخبار نه دی، بيا شبه راغله چې بيا يې داسې ولي نه ويل چې من يکون بصدد الاعلام خو بس خبره به ختمه وو. د سره عطف تفسير ته به ضرورت نه وو راغلی نو تاسو ووايې چې په هغې کې تجنيس خطي وو، اعلام او اعلام کې، نو هغې کې هم اشتباه ده نو ځکه يې هغه صرف ذکر نه کړو اوس که بيا څوک شبه وکړي دا خو بيا په اعلام کې تجنيس خطي پاتې شو، ځکه چې والاعلام دی او که والاعلام دی، تفسير نه وروستو خو بيا هم اشتباه شته دی، تاسو ووايې چې د تفسير نه وروستو اشتباه نه راځي، ځکه چې د مفسر او مفسر مصداق يو دی، نو د اعلام او د اخبار مصداق يو دی چې دواړه مصدر دي، مصدرين دي او د اعلام او د اخبار مصداق يو نه دی، ځکه چې اعلام جمع د علم ده او اخبار جمع د خبر ده، نو د تفسير نه وروستو اشکال او اشتباه نه پاتې کېږي، والا سره غرض د شارح اشاره کوي فاندې د تفسير ته چې ما تفسير د مخبر من يکون بصدد الاخبار والاعلام سره ولي وکړو؟ نو فاندې د تفسير ته اشاره کوي، نو وائي وال ترجمه د الادا ده چې که د مخبر نه من يکون بصدد الاخبار نشي، بلکه من يلفظ بالجملة خبریه شي نو بيا فالجملة الطهوية مکتوبا ما تورد لاغراض اخر آخر ځکه شو غيغ الحاکم والزامه، نه په هغې کې فائدة الخبر وي او نه لازم د فائدة الخبر وي، هغه آخر دا دی مثل التصور والتعزّي في قوله تعالى حال كونه حكاية عن امرأة عمران: رب الي وضعها اني، وما اشبه ذلك، لکه د حضرت زکريا عَلَيْكَتَم قول رب الي ومن العظم مني واشتعل الراس شيئا، دارنگه ما اشبه ذلك ﴿ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَفْلَحُونَ وَالَّذِينَ لَا يَفْلَحُونَ ﴾ دارنگه لا يستوى القاعدون غير اولي الضرر بغيره شارح ورسره لگي متعلق بقصد اشاره نې او کړه دا ظرف لغوي دی او مستقر نه دی دويم اشاره وکړه دفع د اعتراض ته چې يا هلکه بغيره متعلق به وي مخبر پورې، ځکه هغه قريب دي، اواصل په تعلق کې قرب دی، نو بيا خو ذکر د خبر مستدرک شو په بغيره کې، ځکه د مخبر نه خبر معلومېږي، معنی به دا شي بيا چې مخبر په خبر سره، نو چې مخبر وي نو خبر ورکوي کنه، نو استدراك لازم شو، نو ده جواب وکړو چې متعلق بقصد اشاره يې وکړه چې المخبر پورې متعلق نه دی چې استدراك لازم شي دا متعلق دی د قصد پورې، دا قصد په خبر خپل سره الحاکم للغاصب شارح ترکیب کوي چې، خبران چې ترکیب کې دا خبر د ان شو، اما الحاکم شبه يا هلکه الحاکم منصوب دی د نصب لپاره دوولس طريقې دي، دا منصوب بنابر څه دی؟ شارح وويل.

القیام ثابت لزید وعدم ثبوتہ ای القیام له، ای لزید احتمال عقلی لامدلول ولا مفهوم للفظ، وفي نسخة
لامدلول اللفظ ولا مفهومه، فلیفهم کي اشاره وشوه دیتہ چي تقسیم د خبر صادق او کاذب تہ بہ اعتبار
د نفس الامر سرہ دی، چي دغہ مدلول ثبوتی یا عدم ثبوتی کہ نفس الامر سرہ مطابق شو نو صادق سر
کہ نہ شو نو کاذب شو، دویم فہمہم کي دیتہ اشاره وشوه چي دا عدم ثبوت دا احتمال عقلی دی. او
مدلول او مفهوم د لفظ نہ دی، د دي وجہ نہ خلکو بہ تعریف د خبر کي ويلي دي ما یحتمل الصدق
والکذب او دا بي نہ دي ويلي چي ما یوضع للصدق والکذب خکہ چي د خبر وضع خو د صدق او د کذب
لپارہ نہ وی، خکہ وضع خو لپارہ د ثبوت وی او یا د وقوع او لا وقوع لپارہ وی، خو احتمال بہ دي کي د
صدق او د کذب دواړو شته دی بہ اعتبار د مطابقت نسبت نفس الامر سرہ.

ويسمى الاول شارح ورسره لگوي، ای الحكم الذي يقصد بالظهور المانع د دي عبارة نہ غرض د شارح يو
تعين مصداقي د اول کوي، دویم غرض د شارح دفع د توهم کوي، چي یا هلکد د اول نہ مراد بہ علم د
مخاطب وي بہ نسبت باندې؟ نو شارح جواب وکړو چي نہ علم د مخاطب بہ نسبت باندې مراد نہ
دی، اول نہ مراد نفس نسبت دی، ترجمہ... نو دا اول معلوم شو. فائدة الظهور دیتہ فائدة الخبر وائي،
والثاني شارح ورسره لگوي، ای يكون للظهور عللا به د دي نہ تعين مصداقي د ثاني کوي، دا يو غرض
دویم غرض دفع د توهم کوي، چي د علم نہ مراد بہ علم د سامع وي بہ دي کون باندې ای کون المخبر
عالماً؟ ويل نہ، نہ، د ثاني نہ مراد دغہ معلوم دی چي يكون للظهور عللا به به دي حکم باندې، او کون علم
دی، او علم د سامع بہ کون مراد نہ دی، دیتہ وائي لازماً شارح تعين د مرجع کوي ای لزم فائدة الخبر
ورته وائي لانه كل ما افاد الحكم سره، غرض د شارح يو دليل وائي د متن لپارہ چي دي اول تہ فائدة
الخبر ملزوم وائي او دي دویم تہ لزم د فائدة الخبر وائي، نو لزم او ملزوم کي قانون دا دی چي ملزوم
چيرته راخي نو لازم راخي، او لازم چيرته راخي نو ملزوم بہ تہ راخي، خکہ ملزوم خاص دی او لزم عام
وي، تحقق د خاص مستلزم دی تحقق د عام لره او عکس نشته دی، نو د دي لپارہ دليل وائي يعني
متن لپارہ دليل وائي، دویم غرض د شارح تعين د لازم کوي، چي یا هلکد لازم خود دوه قسمه دی، يو
لازم اعم وي او بل لازم مساوي وي، نو دا لازم مساوي شو او کہ لازم اعم شو؟ نو شارح تعين کوي او
تعين بي بہ دي تکی سرہ وکړو چي وليس كل ما افاد سره، نو د دي نہ معلوم شوه چي د لزم نہ مراد لا
زم اعم دی، لازم مساوي نہ دی مراد، دريم غرض د شارح دفع د اعتراض کوي، چي یا هلکد تا اول
عبارة وويل د نفس نسبت تام خبري نہ، او ثاني تا عبارة وويل د کون نہ چي هغه هم معلوم دی، نو دغہ
لزم بہ هم بہ دي معلومينو کي وي؟ نو معلومينو کي خو لزوم نہ شي راتللی، خکہ چي بيا خو ترجمہ
دا شوه چي چيرته کي نفس نسبت راخي نو بس کون بہ راخي، او چيرته چي کون راغلی نو نفس نسبت
نہ راخي، دي کښی خو ملزوم نہ شي راتللی، نو نفس نسبت خان له معلوم دی او کون خان له معلوم

دي، دي كي د سره تلازم نشته، دا لازم او ملزوم د سره دي نه، نو اول او ثاني خو د معلوم نه عبارة شو.
 او دا لزوم به هم په دې معلوم كې وي؟ نو معلوم كې خو لزوم نه جوړيږي، نو شارح جواب وكيو چې لزوم
 په معلومينو كې نه دی بلكه لزوم په علم كې دی، تسمية په اعتبار د معلوم سره ده، او لزوم په اعتبار د
 علم سره دی، داسې چې چيرته د مخاطب علم په نفس نسبت باندې راغی نو علم په كون باندې راځي،
 چې دا مخبر په دې نفس نسبت باندې هم عالم دی، او عكس نشته دی، چې چيرته د مخاطب علم
 راغی په دې كون باندې، چې مخبر هم عالم دی دا ضروري نه ده چې په نسبت باندې دې علم راشي.
 ځكه جائزه چې هغه دې مخكې مخاطب ته معلوم وي، نو لزوم عالمينو كې شو. علم په نفس نسبت
 باندې او علم په كون باندې په دې كې لزوم شو او لزوم معلومينو كې نه دی

څلورم غرض د شارح دفع د اعتراض ده يا هلكه لزوم خودوه قسمه دي يو لازم تحقفا دی، او بل لزوم
 صدقاً دی، نو په دې كې لزوم به صدقاً وي؟ نو صدقاً خو لزوم په دې كې نه شي صحيح كيدای، ځكه
 چې علم په كون باندې دا نه صادقېږي، په علم په نفس نسبت باندې، داسې خو نه شي ویلی چې علم
 سامع بالنسبة علمه بالكون حمل نه شي كيدای، ځكه دا خو متبائن دي، ځكه چې معلومين
 متبائن شو نو علم خو خامخا متبائن كيږي، نو صدقاً خو دې كې لزوم نه شي راتللی، حملاً نه شي
 راټلی، شارح لانه سره جواب وکړو چې دې كې عموم او خصوص دی، لازم او ملزوم په اعتبار د تحقق
 سره دی، صدقاً نه دی، ځكه كل ماسره يې وويل او كل ما تحقق لپاره راځي، نو ويل كل ما افاد وقال
 لانتاذ كل ما وعندي في نسخة التجريد كيف ما حققته الحكم، ترجمه هر كله چې فائده كره علم د
 سامع، قال لانتاذ علم السامع، په نفس نسبت باندې نو انتاذ نه ای المخبر والمتكلم، سامعه نو علم په
 كون باندې يې فائده كړو، ولېس د دې نه مراد غرض د قيد دا شو چې لازم مساوي نه دی لازم اعم دی،
 دا نه دی كل ما انتاذ السامع انه المعطير عالم بالحكم نو كون باندې علم راغلو، نو افاد السامع نفس
 بالحكم، يعنې د نفس نسبت علم وشي نو دا ضروري نه دی، عدم الضرورة استفاد من كلمة ليس
 فانهم، چې د دې خبر نه په نفس نسبت باندې دې علم راشي دا ضروري نه ده، ځكه لجواز، د ليس
 لپاره دليل دی، وائي يجوز ان يكون الحكم معلوماً قبل الاصل، ځكه چې جائزه چې سامع ته دی علم په
 نفس حكم باندې مخكې د اخبار د مخبر نه دي وي، مثال داسې شو لكه كما في قولنا ان حفظ التوبة قد
 حفظه التوبة دلته كې تا علم د سامع په كون باندې راوستو چې دغه مخبر، متكلم زما په دې حفظ
 باندې عالم دی څنگه چې زه عالم یم، او په نفس حكم باندې علم رانغی، ځكه هغه خو مخكې ورته
 حاصل وو.

لوس شبه راغله په دې دویم دغه باندې، قسم د قصد المخبر بخبره باندې چې لازم د فائده الخبر دی
 كذا استفيد من السياق والسباق وقول الشيخ لیكن لفظ يې په دې دویم دغه باندې استعمال كړو فانهم

يعني: دويم دا دی چي، کوم وخت چي سامع د اخبار د متکلم نه مخکې په نفس حکم باندې عمل کوي.
 لکه حفظ د تورات باندې دی مخکې عالم وو، خو حفظ التوراة سره د ده علم راغی په کون باندې چې دا
 مخبر زما په حفظ باندې هم عالم دی، لکه څنگه چې زه عالم یم، نو په دې اعتراض راغی چې: نو ښه په
 دې باندې بیا د پته فائده الخبر څنگه وائي، (دې علم د سامع ته علی حفظه)، فائده الخبر خود پته وائي
 چې کومه فائده حاصله شوې وي د خبر نه، او د دې خبر نه خو دغه فائده حاصله نه شوه، نو د پته فائده
 الخبر څنگه وائي؟ نو شارح راغلی جواب یې وکړو، چې فائده الخبر د پته د دې وجې نه نه وائي چې د
 دې خبر د وجې نه په حفظ التوراة سره، دی سامع ته یې فائده ورکړه بالفعل، دې اعتبار سره مونږ د پته
 فائده الخبر نه وایو، بلکه د پته فائده الخبر بالقوة وایو، داسې بالقوة چې که مونږ فرض کړو چې زمونږ
 علم د سامع په حفظ د توراة باندې نه وو او متکلم ورته وویل چې حفظ التوراة نو علم د سامع په نفس
 حکم باندې راغلی، نو شان د دې بالقوة دا دي چې دا فائده الخبر کیدای شي اگر چې بالفعل فائده الخبر
 دا نه دی، ویل و تسمیه مثل هذا الحكم چې سامع ته معلوم وي د متکلم د القاء نه مخکې فائده الخبر سره
 بناء على انه من شأنه ان يقصد بالظهور ويستفاد منه يعني بالقوة حاصلیدی شي اگر که بالفعل نه دی حاصل
 والعمود سره شارح دفع د اعتراض کوي، په دې اوله ملازمې باندې اعتراض وارد شو، چې یا هلکه زه
 به درته وښایم، په دې اوله ملازمه باندې چې علم د سامع په نفس باندې راغی نو علم د سامع په کون
 باندې راځي، دې باندې اعتراض وارد شو، ویل دا ملازمه زه نه منم، ځکه چې مخبر، متکلم ته ننې،
 تا د ده دا کلام وغورځولو چې زید قائم او ده ته ثبوت د قیام د زید معلوم نه وو، او تا ورته وویل چې
 زید قائم نو د ده علم په نفس حکم باندې راغلی، خو ستا خپله چې دا قول دي هم کړی او شک وي په
 قیام د زید کې، یا قیام د زید تا ته مرجوح وي، یا قیام د زید تا ته راجح وي، نو علم په کون المخبر
 عالماً باندې راغلی ځکه علم خو یقین ته وائي، مخبر خو شک دی یا متوهم دی یا مخبر ظان دی، نو
 عالماً خو نه شو، نو دلته علم په نفس حکم راغلی او په کون المخبر عالماً باندې راغی، ځکه مخبر
 خو عالماً نه دی بلکه شاکاً یا متوهماً یا ظاناً دی، نو دا اعتراض بنا شو په مذهب د متکلمینو باندې،
 ځکه د هغوی په نزد علم عبارة دی د یقین نه، شارح راغلی جواب یې وکړو، چې گوره دلته کې د علم
 نه علم د متکلمینو مراد نه دی، علم نه علم د حکماء مراد دی د منطقیانو، او د منطقیانو په نزد علم
 د پته وائي چې حصول صورة الشيء في الذهن او په عقل کې وایی، نو اوس تا ده ته یعنې مثلاً عمرو ته
 دي وویل، زید قائم نو د ده علم په نفس حکم باندې راغلی، نو د ده علم په دې باندې هم زاغلی چې د
 دې زید قائم صورت د دې مخبر په ذهن کې شته دی، نو ځکه ده وویل والعمود بگونه هی المعبر عالماً
 بالحکم حصول صورة الحكم في ذهنه، بیا معترض شبه وکړه چې یا هلکه صورة د حکم سره د حکم
 ملازم نه راځي، ځکه چې مثلاً ته ویده یې او تا د ده ته وویل چې زید قائم نو د ده علم په نفس حکم باندې

راغی او کون المخبر عالماً باندی خورانی، خکہ چہ د دې مخبر پہ ذهن کې صورتہ خوشہ دی. هغه ویده دی، ویده سری خو تصور نہ کوي، یا تہ بې ہوشہ وې او تا دہ تہ پہ حالت د بې ہوشی کې وویل زید قائم او یا تہ لیونی وې او تا وویل زید قائم محض د خولې نہ دې تلفظ وکړو. نو دہ علم پہ غس حکم باندې راغی او کون المخبر عالماً باندې راغی، حصول د صورتہ خو پہ ذهن د مخبر کې نشته دی، خکہ لیونی ویده او بې ہوشہ تصور نہ نہ کوي، تاسو وایی: چہ د مخبر نہ من یتلفظ بالجملة الخبریہ مراد نہ دی، د مخبر نہ مراد من یکون بصدد الاخبار دی، او من یکون بصدد الاخبار ویده سری نہ شي کیدای، دارنگې مغمی علیہ او مجنون نہ شي کیدای

شرح هې مونږہ او تاسو خوشحالوي (قال الشيخ ذلك ضاحكاً، لا موقفاً عن الكلام)، ویل ههنا ابحاث شریفة لیکن ویل دا کتاب مختصر دی دلته ما نہ دي ویلي سمعنا بهما فی الشرح مونږہ سخا کړي دہ جوانمردي کړي دہ پہ دې ابحاثو باندې پہ شرح کې، چہ ما ذکر کړي دي، چہ ما تاسو تہ وویل دلته پہ مختصر کې او خہ تاسو هلته مطول کې ویلي دي، دا کافی دي

وله ينزل للمخاطب بهما دې نہ غرض د ماتن دفع د اعتراض کوي، اعتراض دا وارد شو، چہ یا هلکه ستا یو مخاطب وي، هغه عالم وي پہ فرضیت د صلوة باندې او پہ دې باندې هم عالم وي چہ زما دا متکلم عالم دی پہ فرضیت د صلوة باندې، لیکن هغه سامع مخاطب مونږ نہ کوي، عالم خو پہ دواړو باندې دی، پہ فائدة الخبر باندې هم دی او پہ لازم د فائدة الخبر باندې هم دی، خو پہ خپله مونږ نہ کوي، نو چہ اوس تہ ورته ووايي چہ یا هلکه الصلوة فرض یا الصلوة واجبة نو دا اوس تا ورته یو کلام روغوړخولو او پہ دې کې خو فائدة الخبر او لازم د فائدة الخبر راغی؟ دواړه راغفل، نو دا مخکې چہ تا حصر وکړو چہ خوک چہ په صدد د اخبار کې وي نو د هغه کلام بہ د دغه دوو فائدو نہ خالي نہ وي، نو دا خو صحیح نہ شو، خکہ دلته کې کلام خوشه خو دواړه فائدي نشته دی، ماتن جواب وکړو چہ داسې عالم داسې دی لکه د جاهل پہ شان، چہ د جاهل پہ شان شو نو دې کې فائدة الخبر راغی او لازم هم راغی، یعنی یو عالم چہ پہ خپل علم عقل نہ کوي نو دې د جاهل پہ شاتې دی، دہ تہ لا چا عالم ویلي دي، د دې نہ بعد شیخ پہ ډیره غصه کې ماسیاتی تقریر وکړو، دہ تہ چا عالم نہ دی ویلی، عالم خو پہ عمل سره عالم کیږي، بلکه الله ورته کلب، سببی ویلی دی، سببی دی ﴿فَتَكَلَّمُ كَتَلِ الْكَلْبِ﴾ *ان فاعل علیہ یتکلم* الله ورته خر ویلی دی ﴿کَتَلِ الْجَنَارُ یَحْبِلُ أَشْقَاؤًا﴾ دی، نو چہ الله عالم سره تہ خر اوسې وواتي نو مونږہ توقف کولی شو؟ خلک وایی علماء دي علماء تہ خہ مه وایی، یا هلکه علماء دوه قسمه دي: ۱ یو علماء ربانین دي چہ باعمله دي، هغوی تہ مونږہ هیڅ نہ وایو هغوی تہ زمونږہ سلام دی ۲ یو هغه عالم دی چہ بد عمله دی، هغه تہ چہ الله سببی وائي، نو تہ بہ ورته سببی نہ وائي؟ که تہ

ورته سببی نه وائي، نو تا د قران نه خلاف وکړو، که ته ورته خر نه وائي نو تا د قران نه خلاف وکړو، ورته سببی نه وائي نو تا د پیغمبر ﷺ نه خلاف وکړو، پیغمبر ﷺ وائي منهم تصدقوا الفتنه وفيهم تعود د هر عالم احترام نشته دی، د هغه عالم احترام به کوي، چې باعمله وي، چې کړم عمله وي، نو مونږ د هغه احترام کوو، مونږ د هغه د پښو خدمتگاران یو هغه ته زموږ سلام دی او کړ چې بې عمله وي نو مونږ د هغه دشمنان یو، هغه ته مونږ نسبت کوو، ځکه چې د ده نه خلک ځای وساتي، او الله ویلي دي: ﴿إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَخْيَارِ وَ الزُّهَّارِ لَيَأْكُلْنَ أَمْوَالَ النَّاسِ﴾ صريح الفاظو سره ويلي دي څه کنایه په کې نشته دی، کثیراً... ډیر د پیرانو او د مولیانو نه، احبار جمع د جبر ده، چې عالم ته وائي، جبر عالم مدقق ته وائي، جامع المعقول والمنقول ته وائي، لیاکلو اموال... لام تاکیږي ابتدائي ده، ﴿لَيَأْكُلْنَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْأَسْوَاطِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ﴾ نو ته به خلکو ته دا ایت نه بیانوي چې یا هلکه دا عالم نه دی، غل دی، ډاکو دی، ده نه ځان وساتي، ستاسو جیبونه پریکوي، سنت درنه اخلي، توحید درنه اخلي، او طاعت درنه اخلي، دا به بیانوي خلکو ته، عبد الله بن مبارک ځکه وائي کله چې درې قسمه خلک دي د هغوی سره دین سمیږي، او دغه دریو کسانو سره دین بریادېږي هم، علماء سوه، غلط پیران او غلط حکمرانان، او قران هم په دې باندې گواهي کوي، غلط پیرانو او مولیانو سره دین خرابېږي ان کثیراً من الاحبار والرهبان قران وویل، او غلط حکمرانانو سره دین فاسدېږي، ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْثَرَ مُجْرِمِينَ﴾ دا ټول فساد د مشرانو او حکمرانانو نه پیدا کېږي، او د دوی سره دین سمیږي هم، وما افسد الدين..... دوی سره سمیږي قران پرې گواه دی، ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَتَلُوا نَبِيَّيْنِ وَ هَتَّابًا وَأَنَّهُمْ لَا يَتَذَكَّرُونَ﴾ دي نصاراو کې حق پرست علماء په کې وې وره بیا حق پرست پیران په کې هم موجود وو، نو د دوی صفت وشو چې د حق پرستو مولیانو او پیرانو سره دین سمیږي، او دریم وهم لایستکېرون ورسره مال وو، بادشاهي وه خو تکبر یې نه کولو، نو لایستکېرون کې یې اشاره وکړه حکمرانانو ته، هغه حکمرانان چې هغوی د الله د حکم تابعدار وو اطاعت یې کولو.

بهما شارح تعیین د مرجع کوي هه بقاء الطبر ولازمها منزلة الجاهل شبه یا هلکه عالم بهما په منزل د جاهل چې تا وگرځولو نو په دې باندې اثر مرتبه څه شی شو؟ ویل اثر مرتبه دا شو فیلقي اليه الخبر وی مخکې تنزیل نه ورته خبر غورځول صحیح نه وو او د تنزیل نه وروستو ورته خبر غورځولی شی، نو اثر مرتبه وې دا شو، ولن هکأن علما بالفائدين حال دا دی چې دي عالم وي په دواړو فائدينو باندې شبه یا هلکه ته عالم بالفائدين په منزله د جاهل گرځوي په زور سره؟ نو زور سره خو تنزیل د عالم بالفائدين بمنزلة الجاهل بهما خو نه شي گرځولی، ویل نه لعدم جریه علی موجب العلم، مقتضی د علم باندې،

شارح دليل لپاره دليل وائي تدقيق كوي، وائي خكه فان من لاپجوي على مقتضى علمه چې عمل دى هو وابلجل سوء كما تقول للعالم القائل للصلاة، الصلاة الواجبة.

وتنزيل العالم بالشأ دى نه غرض د شارح دا دى چې په تنزيل كې صورثله ذكر كوي، چې په دې مقام كې درې صورتونه دي: ١ هاتن ذكر كړو، دوه زه ذكر كوم، نو تحقيق المقام كوي په بيان د صورثله و سره لپاره د تنزيل د عالم بمنزلة الجاهل لپاره، نو اول صورت دا شو، تنزيل د عالم بالفائدين بمنزلة الجاهل، دويم صورت دا دى، تنزيل د عالم بالشئ بمنزلة الجاهل، دريم صورت دا دى چې تنزيل د وجود د شئ بمنزلة العدم، نو هر ثاني د اول نه عام شو، خكه چې تنزيل د عالم بالشئ بمنزلة الجاهل د عام دى د تنزيل د عالم بالفائدين نه، او تنزيل د وجود الشئ بمنزلة العدم چې علم وي كه غير علم وي، دا عام دى د تنزيل د عالم بالشئ بمنزلة الجاهل نه نو هر يو ثاني عام شو د اول نه، ويل تنزيل العالم بالشئ اخوانه فائدين وي او كه خه شئ وي بمنزلة الجاهل به په دغه شئ باندې شبه يا هلكه د خت نه به يې نيسي او تنزيل د عالم بالشئ بمنزلة الجاهل به يې جوړوي؟ ويل نه نه، لاعتبارات خطييه د هغه امور د وجې نه چې معتبر كړى وي متكلم داسې امور چې مفيد لپاره د ظن به وي مفيد د يقين به نه وي كثره هي الحكلام د تنزيل العالم بالشئ كثير في الكلام الكلام: كې الف لام استفراقيه كړى، يعنې په مطلق كلام كې، چې كلام الله وي كه كلام الرسول وي او كه كلام د فصحاء او بلفاء وي ومنه وائي بعضي د دې تنزيل نه قوله قول د الله تعالى دى ﴿وَلَقَدْ عَلَّمْنَا الْاِنْسَانَ الْاَقْرَبَ مَا لَمْ يَلْمِزْهُ مِنْ غَلَايِ وَ لَيْسَ مَا شَرَّ رَآيَةٍ اَلْفَسْهُدُ كُوْنَاثَا اَهْلَكُوْنُ﴾ نو لاحتنعوا، ترجمه اويقينا عالم وو دغه يهود په هغه چا باندې چې غوره يې كړو دې سحر لره، نشته دى د دې من لپاره په آخرت كې خه حصه د ثواب، او دير بد دى هغه چې غوره كړو دې يهودو په دې سره نفسونه خپل، كه دوى عالم وي نو دوى به منع شوي وو، ليكن دوى عالم نه وو نو منع نه شو د دې سحر نه، نو اوس گوره د دې عجز د كلام او د صدر كې منافق راغى، په صدر كې الله لام تاكيد په موطنه للقسم او قد تحقيقيه سره وائي، چې دوى عالم وو، او اخر كې وائي چې لو كانوا يعلمون دوى عالم نه وو، نو تدافع راغله په صدر الكلام و عجزه كې ليكن دلته كې الله علم د دوى نازل كړو په منزله د عدم علم كې، خكه چې علم په حرمت د سحر باندې، مقتضى يې اجتناب وو د سحر نه، خو دوى د سحر نه اجتناب ونه كړو، بلكه په سحر كې يې شروع وكړه، نو گويا چې دوى په دې حرمت د سحر باندې جاهل شو، نو خكه الله نفي د علم وكړه، او دا عدم عمل په علم باندې دليل قطعي نه شي كيدای، دليل ظني دى، خو خلك راجع گمان دا كوي چې دا سري په دې خبره عمل نه كوي، نو د ده علم به په دې مسئله باندې نه وي، نو خكه يې لاعتبارات خطييه ويلي دى، بل سره دويم صورت ذكر كوي، تنزيل وجود الشئ منزله عدمه كثير دير

دي، منه وائي بعضي د دې نه قوله تعالى ﴿وَمَا يَنْبَغُ إِذْ رُفِعَ الْكُرْسِيُّ أَنْ يَدْعِيَ الْمَلَائِكَةَ أَنْ تَرْجِعُوهُ بِهِ﴾ نو دله كه نفي د رمي يې هم د رسول الله ﷺ نه وکړه او اثبات يې هم وکړو، نو دا متناقضين شو، ليکن دلته کې دوه څيزونه وو، يو ابتداء د فعل ده، چې يو موتي شگه په لاس کې اخيستل او د کفارو طرف ته گوزارول، دا ابتداء د فعل ده دا د رسول الله ﷺ په اختيار کې وه، يو انتهاء د فعل وه چې دا يو موتي شگه کافرو سترگو ته رسيدل او بيا شمکوريدل، رانده کيدل، دا انتهاء د نبي عليه السلام په اختيار کې نه وه، او مقصود د متکلم په فعل سره انتهاء وي ابتداء نه وي، نو هغه نفي د انتهاء يې ترينه وکړه، نه ونې ويل چې ومارميت تا نه دي رسولي شگو لره د کافرو سترگو ته اذريت کله چې تا د لاس نه گوزارولې؛ يعنې رسول او شمکورول کار زما وو، دا ستا په اختيار کې نه وو، فينېغي، شبه يا هلک فاء خود ډيرو معنو لپاره راځي دلته کې دا کومه فاء ده، شارح وويل دا فاء فصيحیه ده جزاء د شرط محذوفه لپاره، ای اما كان قصد للغر بغیره الالة للمخاطب فينبغي، ان يقتصر من التركيب تركيب الكلام نه، علی قدر الحاجة چې د مخاطب څومره ضرورت وي نو متکلم به په کلام کې هغومره ترکیب او الفاظ به ذکر کوي، کمی زیاتی به نه کوي، ځکه حذرا عن اللغو نو اوس راشه شان مکان المخاطب دا فاء تفصیلیه ده کومه چې په فان کان کې راغلې ده دا فصیحیه نه ده، خالي الذهن من الحكم والتردد فيه، لا یکن: سره شارح دفع د اعتراض کوي، اعتراض دا وارد شو چې یا هلکه ته د حکم نه څه اراده کوي؟ یا به ته د حکم نه نسبت اراده کوي او یا به اعتقاد او تصدیق به اراده کوي، بله معنی خو د حکم دلته کې نه صحیح کیږي، که د حکم نه ته نسبت اراده کوي بیا ترجمه دا شوه، که چیرته وي مخاطب خالي الذهن د نسبت نه، مخاطب نسبت په ذهن کې نسبت ایجابي، سلبي نه وو، والتردد او مخاطب خالي الذهن وو، د تردد نه په دې حکم کې، نو بیا خو والتردد فيه مستدرک شو، ځکه چې خلو د ذهن د حکم نه مستلزم ده خلو د تردد نه په دې حکم کې، ځکه چې حکم په ذهن کې رانغلو، نو تردد خو نه شي راتلی. ځکه ترد د خو حکم غواړي، نو بیا والتردد فيه مستدرک شو، او که د حکم نه ته اذعان اخلي اعتقاد، تصدیق، نو بیا معنی دا شوه که مخاطب خالي الذهن وو د تصدیق نه او د تردد نه په دې تصدیق کې، نو بیا خو معنی فاسده شوه، ذکر د والتردد فيه خو مستدرک کیږي نه، خو تردد خو په تصدیق کې نه شي کیدای نو شارح راغلی د دې شبهې نه دوه جوابونه کوي: ۱ یو جواب ای لا یکن سره کوي دویم جواب بل التحقیق سره کوي، د اول جواب حاصل دا شو چې یا هلکه اختیار د شق اول کوم. زه د حکم نه نسبت یعنې وقوع او لا وقوع اخلم خو دلته کې حذف د مضاف دی، معنی دا شوه چې که چرته وي مخاطب خالي الذهن د تصدیق نه په وقوع او لا وقوع باندې او خالي کیدل د ذهن د مخاطب د تصدیق نه په وقوع او لا وقوع باندې دا مستلزم نه دی د خالي کیدو د وقوع او لا وقوع نه،

المؤكد تردده، شبه، يا هللكه تردد چې زائل شي نو څه فائده به راشي، ويل ويستممكن الحكم فائده به
 دتمكين الحكم راشي، چې حكم به په ذهن کې ښه متقرر شي، لکن سره شارح په مانتن شبه کوي.
 اوځان له ځي، شبه داسې کوي چې د مانتن د کلام نه دا معلومه شو چې که مخاطب شکي وي نو تا کيد
 په ان سره صحيح دی، ځکه مانتن بمؤكد ويلی دی او مؤكداً ته هم ورځي، او شيخ عبد القاهر، ويلي
 دي چې ان سره تا کيد د هغه مخاطب لپاره کيږي چې د هغه لپاره ظن وي په خلاف د ستاد د حکم
 باندې، لکه مثلاً اوس ستا جانب راجحه دا وو چې زيد په دار کې نشته دی، او وجود د زيد في الدار
 ستا په ذهن کې ستا مرجوح وو، نو دغه وخت کې به زه تا ته ان زيدا في الدار ذکر کوم، او په مطلق
 جواب د متردد کې تا کيد په ان سره نه کيږي، شيخ واني، ځکه چې که په مطلق جواب کې په ان سره
 جواب صحيح شي، نو بيا چې زه تا ته ووايم چې هل زيد في الدار نو بيا خو جواب بغير هسې د ان نه نه
 صحيح کيږي، بس بيا خو ان زيدا في الدار به واني، يواځې زيد في الدار ويل صحيح نه شو، حالانکه
 صحيح دي، يا ما تا ته وويل چې کيف زيد نو بيا به ته جواب کوي چې انه مريض بي د ان نه هسې
 جواب نه صحيح کيږي، د دې خو هيڅ څوک قائل نشته دی، لکن للذكر في دلائل الاعجاز انه شان دا
 دی، انما يحسن التاكيد به ان سره، دلته په التاكيد کې الف لام خارجي دی، معهود ترينه تا کيد بان سره
 دی، هغه وخت کې لا کون للمخاطب ظن في خلاف حکمک دا شبه شوه اود مانتن د کلام نه دا معلومه شوه،
 تاسو جواب وکړئ، چې يا هلککه د مانتن مراد د مخاطب متردد نه عدم جزم دی، عدم جازم کيدل د
 مخاطب دی يعنې که وي مخاطب متردد يعنې غير جازم، نو غير جازم شک ته هم ورځي، او ظن ته هم
 ورځي

بل محل بناني ولن مكان للمخاطب منكراً للحكم د هغه نسبت وقوعي يعنې هغه نسبت ايجابي يا سلبی
 نه، نو وجب توکيده، خو بحسب الإتيان اي بقدره دي سره يې اشاره وکړه چې حسب په معنی د قدر
 سره دی، حسب په معنی د حساب سره نه دی، قدر د انکار دا دی چې قوه وضعفاً په اعتبار د قوه او
 ضعف سره، يا هلککه تا کيد په قدر د انکار سره څه معنی؟ ويل يعنې يعېب زیادة التاكيد بحسب ازدياد
 الانكار که انکار زيات وو نو تا کيد کې به ته زیاده راوړي او که انکار ضعيف وي نو تا کيد کې به کمی
 راوړي، دا ځکه ازاله لپاره د زائل کولو د انکار د مخاطب حکما قال لله تعالى حاله کونه تعالی حکما
 اي قال عن رسول عيسى علي نبينا وعليهم الصلاة والسلام حين ارسلهم الي لعل انطاعية: لا تكتبوا في المرة الاولى، نو
 دي پيغمبرانو وويل انا اليكم مرسلون صرف دوه تا کيدونه يې راوړل، ﴿إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا
 فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَهُكُم مُّؤْتُونَ﴾ پوره ايت داسې دی مؤكداً بان واسمية الجملة شو، وفي المرة
 الثانية او دويم ځل چې کافرو په انکار کې ترقي وکړه، ﴿قَالُوا مَا آتَيْنَاهُمُ إِلَّا بَشْرٌ مِثْلُكُمْ وَمَا إِلَهُ الْبَشَرِ مِنْ

مثلاً كناية ده، او كناية بالغ وي د صريح نه، خكه اثبات د بشریت ملزوم دی لپاره د استفاء د رسالت، نه انتقال د ملزوم نه راغلی لازم ته، او د پته كناية وائي، والكناية ابلغ من الصريح، هغه رُسُل خوك وائي بولش او يحيى او شمعون وو، لكه مطول كې تاسو ته تير شوي دي، او خوك وائي چې يو يحيى وو بل شمعون وو او بل خوك وائي بولش وو او يا خوك وائي چې حبيب النجار وو، اوس ويصمى الضرب الاثر ابتداءً والثاني طلباً والثالث انكاريًا ويصمى اخراج الكلام عليها عليها تعيين د مرجع كوي اى على الوجه المذكور، هغه وجوه مذكورة دا دي وهي الطلوع عن التاكيد في الاول والتقوية بمؤكد استتسافاً في الثاني وجوب التاكيد بحسب الإنكار في الثالث، ورته ويلی شي اخراجاً على مقتضى الظاهر اخراج موافق د مقتضى د ظاهر الحال سره، د شارح غرض د هوالخص نه وروستو دی متن پورې يو نسبت بيانوي، په ما بين د مقتضى الحال او د مقتضى د ظاهر الحال كې، ويل نسبت په دي كې دا دی چې مقتضى د ظاهر الحال خاص دی او مقتضى الحال عام دی داسې، وى، خكه چې دا مقتضى الحال يو كلي دی، د دي لاندې دوه فرده دي، يو مقتضى د ظاهر الحال او بل مقتضى د خفي الحال، نو دا ظاهر الحال فرد د مقتضى الحال شو، او فرد د شى اخص وي د شى نه، نو هر مقتضى د ظاهر الحال هغه مقتضى الحال كيد اى شي او هر مقتضى الحال ضروري نه ده چې هغه دي مقتضى د ظاهر الحال وي، لكه وروستو راخي اخراج د كلام خلاف د مقتضى ظاهر الحال نه، دويم غرض د شارح دا دی چې الظاهر كې دا الف لام عوض دی د مضاف اليه نه يا الف لام عهد خارجي دی مراد د ظاهر نه ظاهر الحال دی، نو وائي چې هو دا مقتضى د ظاهر الحال اخص مطلقاً من مقتضى الحال خكه لان معناه اى الظاهر مقتضى ظاهر الحال، نو قانون په عام او خاص كې دا دی چې خاص موضوع واقع شي او عام محمول واقع شي نو هلته كې موجه كليۀ صادقې، نو لكل مقتضى الظاهر اى مقتضى ظاهر الحال مقتضى الحال شو، او من غير عكس او د عكس نه مراد عكس لغوي دی، يعنې د دي مخكښى قضيه عكس نه صادقې، چې لكل مقتضى ظاهر الحال مقتضى الحال دا خو صادق ده، او د عكس نه عكس اصطلاحى نه دی مراد خكه د هغې نهي نه صحيح كيږي، خكه چې عكس د موجبي كليي عكس موجه جزئيه راخي، هغه خو صادق ده، خكه بعضې مقتضى الحال مقتضى د ظاهر الحال دی، ويل ماده د افتراق په دي خاى كې شوه كه ما في صورة اخراج الكلام على خلاف مقتضى الظاهر فانه يكون على مقتضى الحال ولا يكون على مقتضى الظاهر نو هغه بس دا دی نو چې وكثيراً ما

وكثيراً ما اوس ماتن اخراج د كلام خلاف د مقتضى د ظاهر الحال نه ذكر كوي، نو ويل كثير اى ما د دي كثير اى نصب يا بنا بر ظرف دی په اعتبار د موصوف محذوفه سره چې حيناً كثير اى دی، يا دا نصب بنا بر مفعول مطلق دی، په اعتبار د موصوف محذوفه سره، يخرج اخراجاً كثير اى، او ما صفتيه ده، وخرج الكلام على خلافه اى خلاف مقتضى الظاهر ليجعل غير السائل كالسائل نو اوس په دي باندې شبهې راغلي،

طلب كوي، دا غير سائل د شرافت د دي خبر لپاره، نو د دي څه معنی؟ د دي خو هېو څه معنی نشته دی، شارح یعنې سره جواب وکړو چې يستشف په معنی د ينظر سره دی په معنی د طلب د شرافت سره نه دی، دریم غرض د شارح په یعنې سره دفع د اعتراض ده، چې یا هلکه مانن يستشف ولي وویل؟ خو ينظر به يې ويلي وو ګنه، ځکه ينظر کې دغه شبه هم نه وه، نو شارح جواب کوي یعنې سره چې ګوره يستشف کې دومره مبالغه ده، چې هغه په ينظر کې نشته دی، ځکه چې استشراف نظر خاص ته ويلي شي په دريو قيودانو سره، ١ يو دا چې سر پورته کړی د کتلو لپاره هسې نه، ٢ او دریم بسط الکف ٣ فوق الحاجب او کی، او نظر مطلق کتلو ته وايي چې دا قيودات په کې وي او که نه، نو دي کې شرافت راغی، مبالغه راغله او څلورم غرض د شارح د یعنې نه فرق بيانوي په مينځ د نظر او د استشراف کې، ويل دا عام خاص دی، نظر عام دی، او استشراف خاص دی خاص نظر ته وائي یعنې ينظر اليه يقال استشف الشيء اذ رفع راسه بل ينظر اليه لپاره، دریم وييسط کفه فوق العاجب کالمستقل من الشمس، استشراف الطالب للقرآن نو متکلم ورته کلام تاکيد سره غورزوي، نحو ﴿وَلَا تُخَاطَبِينَ فِي الْذِّئْنِ فَلَكُنَّ﴾ معترض شبه وکړه چې یا هلکه الله خو نفي د خطاب کړي ده، چې ای نوحه ته ما سره د ظالمانو په باره کې خبري مه کوه، نو خبرو نه کولو سره خو اشاره عذاب ته نه کيږي، نو نوح عليه السلام خو مترد نه شي کيدای، نو دي جواب کوي چې دلته کې نفي د خطاب ده، مراد ترينه دعا ده، ای لا تدعني يا نوح في شأن قومك واستدع العذاب عنهم بشفاعتك، دامه کوه، نو اوس نوح عليه السلام خو غير مترد وو خو دغه کلام چې ورته الله وغورزولو نو دا کلام فهذا الكلام يلوح بالغیر تلويحاً ويشعر نوح عليه السلام بانه حق عليهم العذاب نو نوح عليه السلام خو غير مترد وو خو نصار للقام مقام ان يتردد للغائب في انهم هل صاروا محکوما عليهم بالاغراق اولاً، فقیل انهم مغرقون نو ان سره يې وويل، حال هکونه منکنا، په ان سره مؤکد شو، معترض شبه وکړه چې یا هلکه جواب د سوال سره موافق نه شو، ځکه سوال خو دا وو چې هل صاروا محکوما عليهم بالاغراق اولاً، او په جواب کې يې انهم مغرقون وويل، محکوم عليهم خو نشته دی، جواب يې وکړو، چې ای هم محکوم عليهم بالاغراق دي، چې یا هلکه اگر چې تلفظ او عنوان کې موافقت راغلی خو معنون او معبر عنه کې راغلی، ځکه انهم مغرقون معنی هم دا ده، چې انهم محکوم عليهم بالاغراق، اوس که څوک شبه وکړي چې په ﴿وَلَا تُخَاطَبِينَ فِي الْذِّئْنِ فَلَكُنَّ﴾ کې خواشاره مطلق عذاب ته ده عذاب مخصوص ته خو نه ده، او دلته خو عذاب مخصوص راغلی په خبر کې، د دي نه په مطول کې تاسو دوه جوابونه کړي دي ١ اول جواب دا وو چې ولاتخاطبني د مخکښي کلام سره تل کړه چې واصنع الفلك باعيننا ووحينا ولاتخاطبني او کشتی چې سړی جوړوي بحري جهاز جوړوي نو د غرق نه د بچ کيدو لپاره جوړوي، نو اشاره چې د مخکې کلام سره دغه يو ځای کړي عذاب مخصوصه ته وشوه، دویم

تهکم او استهزاء به دې طریقې د قول د شاعر سره دی. لکه بل یو شاعر دی چې هغه محرز باندې استهزاء او تهکم کوي، چې ته پاگله د جنگ نه یې وې نه شه ۲ یا د دې علی طریقې متعلق محذوف راوباسی. بیا دا په اعتبار د متعلق محذوفه سره صفت لپاره د تهکم او استهزاء دی. ویل داسې تهکم او استهزاء ات علی طریقې قول الشاعر، علی طریقې قوله فی الشاعر، شاعر ابو ثعامة البراء بن عازب الانصاري دی. دی په محرز باندې استهزاء کوي، دی وائي قلقت لمحرز، د جنگ په وخت کې، لما التقهت. کله چې مونږ یو بل ته مخامخ شو، ما دا ویل لکېدې وې ته شه ای پاگله! لا تقهرک الفزحام و دې نه چکري تالره د خلکو ازدحام، ویل چیرته خان اوباسه او خان بیج کوه، جنگ پرېږده ته جنگ نه شي کولی، یومه الشاعر، المحرز، انه لم یبشر الفزحام، دې چیرته د سختو سره نه دی پیوست شوی، دی همیشه په سفنج او په پلاو باندې عادت دی، چای نه می خورود جنگ نه می شود، نو داسې خلکو نه دشمن بلخ او بخارا اوري نه وو؟ ولم یدفع الی مضایق المجامع او ده له هغه تنگ خایونو د جمعو ته ټپله نه ده ورکړې شوې، دی چیرته تنگ خایونو د جمعي ته هدو تللی هم نه دی، نو هکانه (الشاعر)، یفلا علی (المحرز) فی الفزحام به الفزحام، چې دی په پنبو سره غویل کړی شي، غویل دپته وائي چې پخوا دا تریشري نه وي نو غنمو ویستلو لپاره به یې غویان په غنمو باندې ګرځول، او یا دا سیمت نه وو، او کوټې به کچه وي هغه به خڅېدې نو پاس به یې پرې غویان وګرځول، او فرش به شوې چې خاڅي نه پنبو کې دپته غویل وائي، هکما یفلا علی الصیفان والنساء ورو باندې ځکه پرېږي لقله غنانه د وجې د کموالي د دفعې د دې نه، ځکه واره جنگ نه شي کولی، نو اوس ته به هغه بیج کوي او که جنگ به کوي، هسې په سري باندې بوج شي، او پنځو باندې لضعف غنانه، د هغوی لاس پنبې کمزوري وي هغوی کار نه شي کولی، د سري مقابله کې ماتن بل مثال ښائي، لپاره د کلام د اخراج خلاف د مقتضی د ظاهر نه، ویل یو جعل المنکر د حکم نه، هکما یفلا علی المنکر یا هلکه منکر په شان د غیر منکر ګرځي نو کله فاکه کن معه ای مع المنکر، ما ان تامله ای شی، دې کې یې اشاره وکړه شارح چې ما موصوفه ده، عبارة ده د شی نه، نوشی نکره موصوفه شوه، من الدلائل والشواهد، دا بیان د شی وشو، هغه شی د دلائل نه په معقولانو کې او د شواهدو نه په محسوساتو کې، من الدلائل والشواهد کې، یو خویان وشو د دې ما او من تبعیضیه شو، یعنی دغه شی بعضې به وې د دلائل نه او یا بعضې به وې د شواهدو نه، دویم غرض د شارح په من الدلائل والشواهد کې اشاره وکړه رد اجمالي ته، په هغه کسانو باندې چې هغوی د مانه عقل اخیستی دی، دا رد اجمالي وشو، او رد تفصیلي شارح وروستو کوي وپیه نظر سره، نو گویا دا تفصیل بعد الإجمال شو، او تفصیل بعد الإجمال واقع فی الذهن وي، دا چې وائي شارح ان تامل لتصور تلك الشیء دې کې یې اشاره وکړه ابراز د ضمیر یو ته، چې تامل کې ضمیر مستتر راجع دی منکر ته او ضمیر بارز راجع دی، دی ما

نه چې عبارت دی د شی نه، لوقدع واپس کيږي دغه منکر عن انکاره، ومعنی کونه معه دې نه غرض د شارح یو معنی د معیت بیانوني چې دا دلیل سره د منکر نه دی، د دې څه معنی ده؟ نو شارح وائي چې د دې معنی دا ده چې دلیل سره د منکر نه وي، دا دلیل به منکر ته معلوم وي په غیر محسوساتو یعنې معقولاتو کې، یا شاهد، محسوس به وي دې منکر ته په محسوساتو کې، دویم غرض د شارح د ومعنی کونه نه رد کوي په بعضو باندې رد اجمالي کوي، هغوی د معیت نه مراد معیت نفس الامرې اخیستی دی، چې دغه دلیل په نفس الامر کې وي، نو دلته کې شارح رد اجمالي کوي او وروستو په وفیه نظر سره رد تفصیلي کوي، قیل سره مذهب نقل کوي، او بیا رد تفصیلي کوي ومعنی هکونه، ای الدلیل، معه مع انکار ان یحکون معلوما له مشاهدا عنده او محسوس وي د دغه منکر سره، لکه مثال داسې شو، حکما نقول انکسر الاسلام، الاسلام حق من غیر تاسکید، دا مثال مطابق د مثل سره دی، ځکه ان مع ذلك انکسر دلائل داله علی حقیقه الاسلام په هغه دلائلو کې چې دی سوچ فکر وکړي نو د انکار نه دی واپس کيږي. هغه دلائل دا دي، لکه اعجاز د قران، اخبار د قران د ما یکون او د ما کان نه، وقیل سره اوس هغه مذهب نقل کوي او بیا پرې رد کوي وقیل معنی هکونه معه ان یحکون موجباني نفس الامر وپه نظر ځکه نظر دی ان مجرد وجوده ای وجود الدلیل، په نفس الامر کې لایکفي فی الارتداد ما لم یکن حاصله عنده په یو وجې سره د وجود نه. وقیل ثانی سره په هغه اول قائل باندې رد کوي چې هغه کلمه د ما عبارت د عقل نه اخیسته په هغه باندې رد تفصیلي کوي، وقیل معنی "ما ان تامله شی من العقل" نو شارح وویل رد تفصیلي کوي چې وفیه نظر ان المناسب هیند په وخت د کیدو د ما کې عبارت د عقل نه ان یقال ما ان تامل به یعنې ما هغه عقل چې تامل کوي دغه منکر په دې عقل سره، ځکه لانه لا یتمل العقل بل یتمل به شبه، او که ته وائي چې دا د قبلي د حذف ایصال نه دی، په دی محذوف وی، جواب یا هلکه حذف ایصال خلاف المتبادر دی، هغه ته صیروت ذهن نه کوي، ځکه حذف ایصال خود ضرورت د وجې نه کيږي، او دلته کې بله معنی صحیح ده، چې ما نه مراد دلیل واخله، نو قول حذف بالایصال ته نه راځي، ضروري نه شو، مثال دا شو، فهو لا یبطله شارح وروسته لگوي چې ظاهر هذا الکلام له مثال لبعلم منکر الحكم کثیر وشرکات تکیده لایکف، د وجې د دې جعل نه، دا د دې لپاره مثال دی، او دا ظاهر ځکه شو چې مخکې مائن قاعده کلیه ذکر کړه او وروستو چې مثال جزئي راځي نو متبادر دی چې دا مثال جزئي د هغې قاعدې کلي لپاره مثال دی، لپاره سره اوس شارح پرې شبه کوي، چې یا هلکه مثال خونه صحیح کيږي، ځکه چې د لایبېله دا تکیده او ترک د تکیده فرع د صحت د حکم دی، چې اول حکم صحیح شي، نو بیا به ته خبره کوي، چې دې کې تکیده کول په کار وو، نو تکیده یې پرینسی دی د دې وجې نه، او دلته کې د سره دا حکم صحیح نه دی، ځکه چې دلته لانفي د جنس ده، لاتبریه شوه، نو معنی، چا شک نه دی کړي په دې قران کې، حالا

نکه در مرتبینو نه دنیا ډکه ده، نو دا نفی د ریب چې څوک مرتبین په قران کې نشته دی، دا حکم غیر
 صحیح نه دی، نو چې اصل حکم صحیح نه شو نو ته د تاکید او د ترک تاکید حکم څنگه کوي؟ نو سرب
 د دې اعتراض لپاره دوه جوابونه ذکر کوي، یو جواب په **بیانه** سره، دویم جواب په **الا حسن** سره، د لامل
 جواب حاصل دا شو، چې دلته کې دا مراد نه دی چې لاریب فیہ قران کې چا شک نه دی کړی، چې نه
 وواښي چې دا حکم خطا دی، بلکه معنی دا ده چې قران محل د شک نه دی، اوس دا حکم صحیح دی،
 دې نه ډیرو خلکو انکار کړی دی، چې قران محل د شک دی، نو تاکید په کار وو، لیکن الله تاکید
 پرېښی دی، ځکه چې د دې منکرینو د قران سره دلائل شته دی د قران د شک محل نه کیدو لپاره دلائل
 شته دی، نو که اوس سوچ سمجه په هغې کې وکړي، نو بیا دوی انکار نه شي کولی، **بیانه** ان معنی لاریب
 فیہ، لیس القرآن مظنة للریب ولا یبغی ان یرتاب فیہ وهذا الحکم مما ینکره کثیر من المصطفین، چې قران محل د
 شک دی، لیکن **نزل انکسارهم منزلة علمه لما منهم من الدلائل الدالة علی انه ای القرآن لیس مما ینبغی ان یرتاب فیہ** د
 قران په صداقت باندې دلائل شته دی، والا حسن شارح دویمه توجیه کوي، چې احسن دا ده چې دا مثال
 نه دی بلکه نظیر دی بنا، په مخکیني توجیه خو دا مثال شو، فرد شو د مشکل، او په دې توجیه باندې
 یې دا نظیر وگرځولو، اوس احسن ولې دی؟ یو د دې وجې نه چې وروستو ماتن و هکذا اعتبارات النفي
 ویلی دی، نو اوس که دا مثال شي، نو بیا تشبیه د شی د خپل نفس سره راځي، او چې دا نظیر شي،
 تشبیه د شی د خپل نفس سره نه راځي، دویمه وجه د احسیت دا ده، چې دا وجه ثاني محتاج تاویل ته نه
 ده چې نظیر شي ایت بغیر د تاویل نه په ظاهر باندې محمول شو، او په وجه اول باندې محتاج وو تاویل
 ته، او کوم شی چې محتاج وي تاویل ته هغه غیر احسن وي، او کوم شی چې محتاج تاویل ته نه وي نو
 هغه احسن وي، نو ځکه یې وویل چې **والاحسن ان یقال انه نظیر لتفزیل وجود الشیء منزلة علمه بنا، علی وجود ما**
یزیله، فانه سره بیان د نظیر کوي، فانه نزل ریب للرتکین منزلة علمه تعویلا علی ما یزیله حتی نفس الریب علی
سبیل الاستفراق اوس د هغه ما له النظیر بیان کوي، نزل الانکسار منزلة علمه لثبوت وجی د تعویل نه په
دلائلو باندې، حتی صح ترکه تاکید، و هکذا شارح ورسره لکوي ای مثل اشاره یې وکړه چې دغه کاف په
هکذا کې په معنی د مثل سره دی، او دا اله د تشبیه ده، او اعتبارات الاثبات په دې کې اشاره وکړه تعیین د
مشار الیه ته، چې فاکې اشاره اعتبارات الاثبات ته ده، اعتباراتو ته مراد امثله دي اعتبارات النفي نو
اعتبارات د اثبات، امثله د اثبات مشبه به شوه، او امثله د نفی مشبه شو، آله د تشبیه کاف شو په معنی
د مثل سره، وجه د شبه من التجوید عن الموصلة فی الایتنافی خالی الذهن مخاطب ته ته وواښي چې ما زید
قائم بس، ولتجوید به موصلة مستحاضا لافس الطلس، هلته کې به وائي چې ما زید قائم او وجوب تاکید به حسب
الانکسار فی الانکسار لکه وانه ما زید بقائم لکه مثال هم شارح ورسره ښاني، لکه تقول لطالی الذهن ما زید
قائما اولیس زید قائما، وللمطالب ما زید یقاب، وللمنکر قلنه ما زید بقائم وعلی هذا القیاس.

یہ ویل؟ نو شارح راغلی د ماتن د طرف نہ جواب کوی، چہ بہ مقام د تقسیم کبی ادوات د حصر علی
سری ذکر کوی چہ بہ کبی واسطہ نہ وی، او کومو اقسامو کبی چہ واسطہ وی نو ہلتہ کبی بیا ادوات
حصر نہ ذکر کوی، او د ماتن بہ نزد باندی واسطہ بہ کبی وہ، یعنی داسی اسناد عنده وو چہ نہ حقیقت
عقلی وو او نہ مجاز عقلی وو، نو ماتن منہ ذکر کرو، ویل دا خکہ چہ **لأن بعض الاسناد عندهای الماتن**، لہر
بہ حقیقتہ ولا مجاز ہفہ دا دی چہ خبر جامد شی، مسند جامد شی **کقولنا العیون جسم والا فسلن حیون**، اوس
ماتن بہ نزد باندی دلته اسناد شتہ دی خودانہ حقیقت عقلی دی او نہ مجاز عقلی دی، خکہ ماتن
حقیقت عقلی دیتہ ویلی دی ہفہ فعل او شبہ فعل تہ چہ مسند وی ما ہو لہ تہ، اسناد د فعل او شبہ
فعل دی ما ہو لہ تہ، او مجاز عقلی یی دیتہ ویلی دی چہ اسناد د فعل یا شبہ فعل غیر ما ہو لہ تہ، نو
حقیقت عقلی او مجاز عقلی کبی دا شرط شو چہ اسناد د فعل بہ وی یا د شبہ فعل بہ وی، اوس مسند
چہ جامد شو نو ہفہ کبی خو نہ حقیقت عقلی شو او نہ مجاز عقلی شو، عنده یی خکہ ویل چہ
سکاکی بہ نزد باندی واسطہ بہ کبی نشتہ دی، خکہ سکاکی حقیقت دیتہ وائی، چہ اسناد د شی ما ہو
لہ تہ، حقیقت عقلی شو، اوشی فعل او شبہ فعل جامد تہ ہم ورخی او مجاز عقلی دیتہ وائی چہ اسناد
د شی غیر ما ہو لہ تہ، **وجعل الحقیقۃ والمجاز سرہ شارح یو بل اعتراض تہ اشارہ کوی بہ ماتن باندی اولی**
سرہ بیا جواب کوی، اعتراض دا چہ **جعل الحقیقۃ والمجاز ای الماتن صفتہ الاسناد**، حالانکہ سکاکی او شیخ
عبد القاهر دا دوارہ صفت د کلام گر خولی دی نو د ماتن کلام خلاف شو د عمدتینو نہ، او خلاف د عمدہ
نہ خطا وی، نو د ماتن دا خبرہ ہم خطا شوہ، **دین الکلام**، نو شارح لڑ سرہ جواب کوی چہ یا ہلکہ
خلاف د عمدہ نہ خطا، ہلہ وی چہ خلاف لنکتہ نہ وی او کہ خلاف د عمدہ نہ لنکتہ وی نو بیا خطا نہ
وی ہفہ حق وی، او ماتن خلاف کری دی د عمدتینو نہ خو لنکتہ، ہفہ دا دی چہ **لأن اتصاف الکلام بہما**
ای الحقیقۃ العقلیۃ والمجاز العقلی، الما ہو باعتبار الاسناد، دا بہ اعتبار د اسناد سرہ شو، نو دا توصیف د
کلام بہ حقیقت عقلی او مجاز عقلی سرہ بالواسطہ شو او تتمہ د جواب د بہر نہ کوی، او توصیف د
اسناد بہ حقیقت عقلی او مجاز عقلی سرہ بالذات شو، او قانون دا دی چہ مقسم بالذات اولی وی د
مقسم بالواسطہ نہ، نو دا نکتہ شوہ، ویل خکہ لڑ اتصاف الکلام بہما باعتبار الاسناد نو تتمہ د جواب
بہر نہ شوہ، فكان اتصاف الکلام بہما بالواسطہ واتصاف الاسناد بہما بالذات والاتصاف بالذات اولی
من الاتصاف بالواسطہ

ولہذا فی علم للمعانی دی سرہ دفع د بل اعتراض کوی چہ یا ہلکہ ماتن دا حقیقت عقلی او مجاز
عقلی بہ علم المعانی کبی راوول، حالانکہ پہ کار دا وہ چہ دا یی بہ علم البیان کبی راوری وی، نو
چہ علم المعانی کبی یی راوول او علم البیان کبی یی راوول نو ترجیح بلا مرجع راغلہ، نو وائی
واوردہما دی کبی اعتراض تہ اشارہ کوی فی علم المعانی نہ پہ علم بیان کبی، وائی دا خکہ چہ لا

لزید والضروریة للمعروف عند المتکلم، شبه چي عند المتکلم ظرف دی، ظرف یو خو لغو وي او بل مستقر
 وي دا کوم یو شو؟ ده جواب وکړو دا ظرف لغو دی متعلق بقوله له دا له والی به عند المتکلم وي
 شبه یا هلکه دا عند المتکلم قید اتفاقي شو که قید احترازي شو، نو شارح وویل چي دا قید اتفاقي
 دی احترازي نه دی، وبعبارة اخري داسې وواني چي دا عند المتکلم قید مدخله دی که قید مخرجه
 دی، نو شارح جواب وکړو چي دا قید مدخله دی، مخرجه نه دی، وبعبارة ثالثه داسې وواني چي دا
 عند المتکلم دا قید لپاره د جامعیت د تعریف دی که د مانعیت، نو ویل جامعیت لپاره دی، نو معنی
 دا شوه چي وپهنا په دې قید سره دخل فيه اي تعريف الحقیقة العقلية ما هغه اسناد يطابق الاعتقاد دون الواقع
 لکه د دهرې قول شو، نو په قول د هغه باندې مخکې تعریف نه صاد قیدو چي هغه انبث الربیع البقل
 وواني نور ربیع خو ماهوله د انبات نه دی، خو چي عند المتکلم وی اسناد نو دا په تعریف کې داخل شو،
 خکه د دهرې په عقیده کې دا ماهوله دی، فی الظاهر یا هلکه فی الظاهر ظرف راغلی، دا ظرف چا
 پورې متعلق دی، وائی دا هم متعلق بقوله له یا هلکه دا هم قید مدخله دی، وپه او په دې قید سره دخل
 فيه ما لا يطابق الاعتقاد لکه معتزلي وواني خلق الله الافعال كلها والمعنى سره شارح یو معنی د دې ټول
 متن کوي، حاصل د دې ټول متن بیانوي، د دې ټول متن ترجمه کوي یو غرض دا شو، دویم غرض د
 شارح دا دی چي د والمعنی نه اشاره کوي د الظاهر نه مراد ظاهر الحال د متکلم دی، او الظاهر نه
 مراد قرینه ظاهره نه ده، بلکه ظاهر الحال ترې مراد دی د متکلم هغې ته بې اشاره وکړه فیما يفهم من
 ظاهر حاله سره، دریم غرض د شارح د والمعنی نه دفع د اعتراض کوي، اعتراض دا وارد شو چي یا
 هلکه متبادر دا دی چي دا اسناد د فعل او شبه فعل الی ماهوله ته شوی وي نو په تقدیر د صدور سره
 به شوی وي، چي دغه فعل او شبه فعل د دغه مانه صادر به وي، نو بیا ضروب زید او نصور زید خو په
 تعریف د حقیقت عقلي کې داخل شو، خو مرض زید، مات زید خارج شو، دارنگه جسم زید، خکه هلته کې
 مرض، موت او جسامت په طریقي د ثبوت سره دی په طریقه د صدور سره خو نه دی، نو شارح وروستی
 جواب کوي چي سواء كان صادرا عنه باختیاره مکتوب اولا چي یا هلکه عام دی چي په طریقه د صدور وي
 او که ثبوت وي، نو وائی والمعنی معنی د متن دا ده چي حقیقت عقلي دپته وائی چي اسناد الفعل او
 معناه، او بل غرض دا هم دی چي دا عند المتکلم او فی الظاهر دواړه خو متعلق شو د له پورې خو که
 خان ته متعلق غواړي نو د هغه متعلق څه دی؟ نو شارح جواب وکړو چي د دې متعلق محذوف دی
 هغه ظرف مستقر دی یکنون په کې محذوف دی، ای ما یکنون، دا بې هغه له لپاره متعلق راووستلو،
 هو چي وي دغه فعل او معنی د فعل له دې ما، لپاره دا له والی عند المتکلم به وي، او دا له والی عند
 الظاهر دا معنی فیما يفهم من ظاهر حاله معتراض راغلی شبه بې وکړه، چي یا هلکه که د ظاهر حال د
 متکلم نه که نه فهمیده، نو هغه به څه وي، حقیقت عقلي به وي که مجاز عقلي به وي؟ چي د ظاهر حال

بیا بی درې ولې ذکر کړل، نو بیا خو یو کافی وو کته؟ نو تاسو جواب وکړئ چې نکهه فار لپاره وړ
دقار لپاره نه وي، یا دویم جواب عن اصل الاحتراض دا وکړئ چې مانن دا پریسی دی ځکه چې دا
مثال رابع دا صالح د مثال ددواړو لپاره وو چې متکلم وویل چې جاء زید او متکلم ته ښه پته ده چې
زید نه دی راغلی، نو دا اسناد مطابق د اعتقاد سره نه شو، اوس که واقع کې زید راغلی وو، نو بیا دا
مثال د قسم ثالث شو، او که په واقع کې هم زید نه وو راغلی نو دا کذب محضه شو، نو دا مثال رابع
شو، نو رابع صالح د دواړو لپاره وو، نو ځکه مانن دا پریښودی دی، **والرابع ما لا يطابق الواقع والاعتقاد**
جميعاً، **نحو قولك جاء زید وانت تعلم شارح ورسره لگوي چې والتهال اشاره یې وکړه دپته چې دا واو حالیه**
دی، والتهال لك خاصه کې یې اشاره وکړه چې دا تقدیم د مسندالیه په مسند فعلی باندې لپاره د حصر
وقصر دی، چې خاص ته ای متکلمه عالم یې چې **الله لم یجی خاصه** ترجمه کوي چې د خاصه معنی **لین**
للمخاطب ځکه خاصه کې دوه جزه وي یوسلې دویم ثبوتی جزوایجابی ما یوجد فیه او جزء سلې
ولا یوجد فی غیره، دا علم په عدم مجبې باندې موجود په متکلم کې وي او مخاطب کې به نه وي،
مخاطب ته به پته نه وي، نو چې مخاطب ته پته نه وي نو مخاطب به دا فهموي چې دا اسناد ماهوله
عند المتکلم فی الظاهر دی، ځکه متکلم څه قرینه نه ده نصب کړي چې دا غیر ماهوله دی، اوس
مخاطب پرې عالم نه دی، دې لپاره دلیل وائي **لا یو علم للمخاطب ایضاً**، که عالم وو په دې عدم مجبې
باندې مخاطب ایضاً لکه څنگه چې متکلم عالم ووپه عدم مجبې باندې، نو دې کې بیا ډیر صورتونه
دي، یو صورت دا دی چې مخاطب په عدم مجبې باندې عالم وو خو په دې باندې عالم نه وو چې
متکلم هم عالم دی په عدم مجبې باندې، یعنی مخاطب هم عالم وو په عدم مجبې باندې متکلم هم
عالم وو په عدم مجبې باندې خو مخاطب په دې باندې عالم نه وو چې متکلم عالم دی په عدم مجبې
باندې، نو په دغه وخت کې دا بیا حقیقت عقلی دی، حقیقت عقلی ځکه دی چې دا زید عند المتکلم
ماهوله فی الظاهر شو، ځکه نصب د قرینې یې نه دی کړی

دویم صورت دا دی چې مخاطب هم عالم وي په عدم مجبې باندې او په دې باندې هم عالم وي چې متکلم
هم عالم دی په عدم مجبې باندې، نو د مخاطب دوه علمونه شو، اوس په دې کې دویم صورت کې خان له
بیا دوه صورتونه دي، که په زید او عمرو کې څه علاقه او ملاصه وو د صداقت یا د موالات یا د اشتراك
فی الصنعة نو بیا دا مجاز عقلی دی، چې دا اسناد متکلم غیر ماهوله ته کړی دی، مراد جاني عمرو
وو، خو په خای د عمرو کې متکلم زید ذکر کړی دی، شبه راغله چې بیا خو بد ظنی راغله په مخاطب
باندې، او بد ظنی خو په متکلم باندې جائز نه ده، **ظنوا المؤمنین خیرا دی**، نو تاسو مطول کې جواب کړی
دی بناء علی سهو او نسیان چې د متکلم څوله خطا شوي ده، یا هیږه ترې راغلي ده، نو د زید په خای
یې عمرو ذکر کړی دی، نو بد ظنی نه شوه، او که مخاطب هم عالم وو په عدم مجبې باندې او په دې

ملاصة معنی کوي، ترجمه کوي چې ملاصة په څه معنی سره مراد دی؟ دویم غرض د شارح رد کوي په بعضو باندې، بعضو د ملاصة نه مراد ملاصة د مسند، د دې فعل اخیستی وو، د فاعل مجازي سره اخیستی وو، لکه څنگه چې فعل ملابس کيږي د فاعل حقيقي سره نو دغسې ملابس کيږي د فاعل مجازي سره، نو هغوی د ملاصة نه ملاصة د مسند د مسند الیه مجازي سره اخیستی وو، يعنې دا مسند څنگه چې ملابس کيږي د فاعل حقيقي سره يعنې معمول یې واقع کيږي دغسې ملابس کيږي د فاعل مجازي سره لکه جری شوه مثلاً، نو اوس جری فعل څنگ چې ملابس کيږي د ماء، او بر سره په اعتبار د صدور سره، نو دغسې جری ملابس کيږي د نهر سره په اعتبار د محل سره، دا هغوی اخیستی دی، نو شارح راغلی په هغوی باندې یې رد وکړو چې نه ملاصة نه مراد ملاصة د مسند د فاعل مجازي سره نه دی مراد بلکه ملاصة نه مراد ملاصة د فاعل مجازي دی د فاعل حقيقي سره، فاعل مجازي سره نه دی مراد بلکه ملاصة نه مراد ملاصة د فاعل مجازي دی، لن دلك الفع دغه غیر چې نو وائي لاجل لاجل کې یې اشاره وکړه چې لام په للملاصة کې تعليلي دی، لن دلك الفع دغه غیر چې فاعل مجازي دی، لکه مثلاً غیر جری النهر کې نهر شو، نو دغه نهر مشابه دی د ماهوله سره چې هغه ماء دی، نو فاعل مجازي چې نهر دی هغه مشابه شو او ماهوله چې فاعل حقيقي دی هغه مشابه به شو، چې ماء دی او اله د تشبیه د تشبیه په فهم شوه وجه د شبه فی ملاصة الفعل لکه دا جری څنگه چې ملابس کيږي د ماء سره دغسې ملابس کيږي د نهر سره، نو مجاز دپته مجاز ویلی شي کقولهم عيشة راضية معترض شبه وکړه چې یا هلکه تا دا دومره مثالونه ولې وینودل، مثال نه مقصود خو توضیح د مثل ده او توضیح د مثل خو په یو مثال سره راځي نو دومره ډیرو ته ضرورت نه وو نو شارح جواب وکړو چې ما ښه للفاعل واسند للمفعول په یا هلکه تعدد د امثله د بناء دی په تعدد د مثل، دا مثال د هغه دی چې راضية مبني للفاعل دی او اسناد یې شوی دی ضمير ته چې هغه راجع دی عيش دی، او عيش مفعول به دی، ویل ځکه العيشة مرضية، وسيل مفعول عکسه، اعني سره بیان د عکس کوي چې د عکس نه مراد عکس منطقي نه دی مراد د عکس نه عکس لغوي دی، عکس داسې اعني فیما په هغه فعل کې چې مبني للمفعول وي واسند الی الفاعل ځکه چې مفعول صیغه د اسم مفعول ده او اسناد یې شوي دي سبل سیلاب ته، او سیلاب خو مفعول نه دی بلکه مفعول دی د کوونکي دی، ډک کړی شوی خو نه دی، بلکه ډک کړی شوی خو هغه کنده ده، وائي لان السيل هو الذي يفعم ای یسلا د کوونکي وي، من افعمت الاناء دا ماخوذ د افعمت الاناء نه افاماته کله چې ته ډک کړي لوبني لره وشعر شاعر، دا مثال د مبني للفاعل دی چې مسند شوی دی مصدر ته، ویل دا په مصدر کې شو، شعر شاعر وو دغه شعر، نو ماهوله خو صاحب د شعر وو، نو د شاعر اسناد شعر ته دا اسناد د مبني للفاعل مصدر ته شو، والاوی سره شارح شبه کوي چې یا هلکه دا مثال مطابق نه دی ځکه د شعر اطلاق په دوو معانیو باندې کيږي شعر تالیف د کلام منظومه ته هم وائي، نو دا خو مصدر شو او شعر کلام مولف منظومه ته هم وائي، نو اوس

به بل دی، اگر که حقیقت عقلی دی در سره مستعمل نه وی، لکه ته وائنی اقدمی بملک حق لی علی فلان او
 حق خور اتلی نه شی، نو عقل وائنی چي دا اقدام او مقدم حق نه شی کیدای، بلکه بل خوک به وی.
 لیکن په عرف و عادت کې د دې اقدام اسناد بل چا ته نه دی شوی، بلکه هم دغه حق ته کیږي، عقل
 دغه وائنی، واصله نه غرض د شارح معنی مراد د تاوول بیانوني، معنی لغوي خو یې مخکې بیان کړه
 چې طلب د ما یو ل الیه ته وائنی، نو اوس د حاصله نه معنی مراده بیانوني چې دلته کې معنی مراد دا
 مخکې معنی نه ده بلکه معنی مراد نصب د قرینې صارفي ترې مراد دی، د ماهوله نه غیر ماهوله
 ته، چې قرینه صارفه به وی، دویم غرض د شارح تعیین د تاوول کوي، ځکه تاوول په ډیرو معانیو سره
 راځي، تاوول ترجیح د بعضي معانیو په بعضو باندې دیته هم تاوول وائنی چې هغې ته بیا موول وائنی، او
 تاوول ویلی شي صرف د کلام د ظاهر نه خلاف الظاهر ته، نو دیته هم تاوول وائنی، تاوول قراعت ته هم ویلی
 شي، تاوولت الکتاب قرأت الکتاب په معنی سره، او تاوول په معنی د رجوع سره هم راځي آل الامر الی
 کذا یعني رجع الامر الی کذا، نو دلته کې د تاوول نه څه مراد شو؟ نو شارح واصله سره تعیین کوي،
 حاصل د تاوول دا دی چې ان تصب قرینه صارفه عن ان یکن الاسناد الی ماهوله چې داسې قرینه وی چې
 دلته کې اسناد اوختی دی د ماهوله نه غیر ماهوله ته، و نه تعیین د مرجع کوي شارح هی للفعول، ملاسبات
 شتی معترض شبه وکړه چې ماته ستا مقصود تعریف د حقیقت عقلی او مجاز عقلی وو، نو هغه خو په
 دې مخکې ټکي باندې ختم شو، نو اوس اشتغال په وله ملاسبات شتی باندې اشتغال بیا لایعني شو،
 او دا خو جائز نه دی، نو شارح جواب وکړو چې اشتغال بیا لایعني نه دی، وهما دا قول د ماتن اشاره هی
 تفصیل و تحقیق للتعریفین د مجاز عقلی او د حقیقت عقلی و تعریف تفصیل دی، او دازنگه حقیقت عقلی
 او مجاز عقلی د تعریف تحقیق دی، شبه یا هلکه تفصیل خو دیته وائنی چې مخکې اجمال وی او د
 هغې تفصیل وروستو وکړي، نو دلته کې اجمال څنگه وشو او اوس تفصیل څنگه وشو په راتلونکي
 عبارت سره، نو تاسو ووايې چې تفصیل و اجمال داسې دی، چې مخکې ماتن په تعریف د حقیقت
 عقلی کې وویل چې اسناد د فعل او شبه فعل ماهوله ته او په مجاز عقلی کې یې وویل چې اسناد د
 فعل او شبه فعل غیر ماهوله ته، اوس ماهوله خوک دی او غیر ماهوله خوک دی؟ اجمال راغلی، نو په
 دې راتلونکي عبارت سره تفصیل کوي چې ماهوله، فاعل دی په مبني للفاعل کې علاوه د فاعل ټول
 غیر ماهوله دی، ماهوله مفعول دی په مبني للمفعول کې علاوه د مفعول ټول غیر ماهوله دی، نو
 تفصیل وشو او تحقیق وشو د تعریفینو د حقیقت عقلی او مجاز عقلی.

شبه تحقیق خو اثبات الشی بالدلیل ته وائنی نو دلیل یې څنگه وویلو، ویل دلیل یې داسې وویل چې
 یا هلکه تا په تعریف د حقیقت عقلی کې وویل اسناد ماهوله ته او مجاز عقلی کې چې اسناد غیر
 ماهوله ته، نو دغه حقیقت عقلی او مجاز عقلی جائز ده چې دا دې موجود نه وي په شان د عنقاء.

موصوفه نه دی، خکه چې د غیر ملابس نه ملابس خاص مراد دي، چې غیر د فاعل نه په مبني للفاعل
 کې، غیر د مفعول نه په مبني للمفعول کې، **ذلك الفعل او معناه** کې یې تعیین د مرجع ته اشاره وکړه، چې
 هو ضمیر فعل او معنی د فعل ته راجع دی مبني له کې یې اشاره وکړه متعلق د له ته، چې متعلق د له
 لپاره محذوف دی، یعنی سره غرض د شارح تعیین د هغه غیر ماهوله کوي، چې غیر ماهوله څه شی
 دی، تعیین مصداقي کوي، نو وائي چې **یعني قصد کوي**، مانن غیر الفاعل فی المبني للفاعل نه په مبني
 للفاعل کې فاعل ماهوله شو، او غیر د فاعل نه غیر ماهوله شو، او غیر د مفعول به نه په مبني
 للمفعول کې په مبني للمفعول کې مفعول دا ماهوله شو او غیر د مفعول نه غیر ماهوله شو اوس
سوالگان سره شارح دفع د اعتراض کوي، اعتراض یې وروستو په خپله ذکر کړی دی چې قبیل ویلی
 شوی دی په اعتراض کې دا مخکې د قبیل نه پرېږدي، **مینځ کې** عبارت پرېږدي قبیل نه وروستو اعتراض
 ته گوري، اوس په تعریف د مجاز عقلي کې غیر ماهوله راغلی، قبیل وائي څه په دې کې تپوس کړم
 چې **انه المانن ان لاد غیر ماهوله نه عند المتکلم فی الظاهر اراده کوي**، چې دا غیر ماهوله، د متکلم په نزد
 باندې غیر وي اوفی الظاهر ظاهر کلام د متکلم نه غیر به وي، نو بیا شبه مې دا ده چې **فلا حاجة**
قوله بتاؤل بیا وروستو ذکر د بتاؤل چې وروستو مانن کړی دی هغه مستدرک شو وهو ظاهر او دا عدم
 حاجت ظاهر دی، خکه بیا بتاؤل او د غیر ماهوله خو مطلب یو شو، خکه چې د بتاؤل معنی هم داسې
 وو چې دا اسناد بتاؤل دی یعنې په نصب د قرینې سره به وي د ماهوله خو مطلب یو شو، خکه چې د
 بتاؤل معنی هم داسې وو چې دا اسناد بتاؤل دی یعنې په نصب د قرینې سره به وي د ماهوله نه غیر
 ماهوله ته، نو هغه خو د دې خای نه معلوم شو، خکه چې تاویل غیر ماهوله عند المتکلم فی الظاهر نو دا
 معنی د تاؤل ده، خکه د عند المتکلم فی الظاهر دا معنی چې متکلم قرینه نه ده ودرولي د اسناد ما
 هوله نه غیر ماهوله ته، او د بتاؤل هم دا معنی شو، نو بیا هغه مستدرک شو **وفی لاد او که اراده کوي**
 مانن د غیر ماهوله نه **فی الواقع**، چې غیر ماهوله په واقع کې دی، نو خورج عنه بیا خارج شو د دې تعریف د
 مجاز عقلي نه، بیا مجاز عقلي جامع نه شو خارج شو ترینه مثل د قول د دهرې چې **انیت قلله البقل** په
 حال کون د دغه قول کې چې دا مجاز عقلي دی، **باعتبار الاستدلال السبب**، چې د دهرې په نزد باندې
 دی، دهرې وائي چې دا نبات لپاره ماهوله ربیع دی، او الله سبب دی د انبات، نو دا مجاز عقلي وو او
 اوس خارج شو د تعریف د مجاز عقلي نه، خکه الله غیر ماهوله خو په واقع کې نه دی، بلکه ماهوله
 دی د انبات لپاره، دریم شق د سوال شارح پرېنی دی، خکه هغه شق د جواب وو، نو خکه یې پرېنی
 دی، او که ته عام اراده کوي چې د غیر نه مراد عام دی چې عند المتکلم فی الظاهر وي او که غیر ما
 هوله فی الواقع وي، نو ما یرد علی الخاص یرد علی العام دی، خکه د عام لپاره تحقق او وجود یې د
 خاص نه نشي کیدای، نو خاص خو مورد د اعتراض شو، نو عام هم مورد د اعتراض شو، دا دریم شق

و خودا شارح پريښي دي، ځكه دا شق د جواب وو، نو د دې وجې نه شارح په اعتراض كې نه دي ذكر كړي، نو اوس دا اعتراض وو، موږ سره شارح جواب كوي په اختيار د شق ثالث سره، د معترض هغه دواړه شقين نه اراده كوي، داسې چې زه د غير ماهوله نه عام اخلم، چې غير ماهوله في الواقع وي او كه عند المتكلم في الظاهر وي، دغه مفهوم عامه اراده كوم اوس دغه مفهوم عامه كې چې غير في الواقع وي او كه غير متكلم في الظاهر وي نو دي كې اوس قول د دهري او اقوال كاډبه داخل پاتې شو، يعني دې مفهوم عامه كې داخل پاتې شو، نو بتاول سره دواړه خارج شو، نو چې خارج شو په بتاول نو ذكر د بتاول مستدر ك نه شو، نو په دې مفهوم كلي كې قول د دهري چې انبت الله البقل داخل دي چې دا غير ماهوله في الواقع اگر كه نه دي خو عند المتكلم في الظاهر خو دي كنه چې شو نو دابه مجاز عقلي كې داخل پاتې شو، نو دا دواړه شېبې دفع شوې، خو دا خبره پاتې شوه چې ته وائي چې د عام لپاره تحقق او وجود نشته بې د خاص نه نو ما یرد علی الخاص یرد علی العام دی، نو د هغې نه جواب دادی چې ته پوهه شوی نه یې كنه، یو تحقق او وجود د عام دی او یو اراده د عام ده، نو تحقق د وجود د عام خو بې د خاص نه نشي راتلی تهيك ده، خو اراده د عام بې د خاص نه كيدای شي او دلته كې زموږ مراد اراده ده، مثلاً اراده د حيوان بې د انسان، فرس، بقر، حمار، يعني ټولو انواعو نه بغير ته كولی شي، او تحقق د حيوان بغير د انواعو نه نشي راتلی، نو په مابين د تحقق او ارادي كې فرق دی ځكه اراده صفت د مريد دی، او تحقق صفت د لفظ دی د وجود، د وجود د شي نه عبارت دی، نو هر كله چې شارح وائي چې ما دغه مفهوم عامه اراده كړو نو مخكې د ماقيل اعتراض وو، اوس وپهنا، په دې تعميم سره سقط ماقيل، نو ما قيل ساقط شو پاتې نه شو، خبره ختمه شوه.

بقول شبه يا هل كه بتاول ظرف دی، ظرف خو يا لغوه وي يا مستقر وي نو دا لغوه شو كه مستقر شو، ويل ظرف لغوه دی متعلق باسناد، يعني دا اسناد بتاول دی، ومعنى التناول سره غرض د شارح معنى لغوي د تاول بيانوي، نو وائي ومعنى التناول دا ده چې انك تطلب ما يقينا ته اى مخاطب غير معينه طلب كوي به هغه څيز چې مراد د څيز نه حقيقت عقلي دی، يعني كلمه د ما عبارت ده د حقيقت عقلي نه، لفظ چې گرځي دا اسناد مجازي الهيه دي څيز ته، هغه ما څه شی دی؟ من العقيقة هغه عبارت دی د حقيقت عقلي نه، ليكن دا په هغه مجاز عقلي كې چې د دې لپاره حقيقت عقلي وي، لكه موحد وائي انبت الربيع البقل نو موحد چې دا وائي چې د انبت اسناد ربيع ته كوي، نو د ده د دې توحيد مقضى دا ده، دې توحيد طلب كړو په انبت الربيع البقل سره هغه حقيقت عقلي چې دغه اسناد د انبت ربيع ته راگرځي، نو د موحد په رد باندې ما هوله الله دی، نو د انبت الربيع البقل مرجع انبت الله البقل دی، او الموضوع يا ته طلب كوي هغه ځای لفظ چې گرځي دغه اسناد مجازي الهيه دی موضوع ته، چې هغه موضوع من العقل نه دی، عقل وائي چې دغه مسند په دې مسند الهيه پورې قائم نه دی، د دې ماقام

الليل والنهار اوس د نسبت ايقاعي مثالونه، نحو نومت الليل نو شبه خويده كيداي نه شي، وقوع د نوم په ليل باندې نه شي كيداي، نو اصل كې داسې وو نومت الشخص في الليل واجريت النهر وقوع و جريان په نهر باندې نه شي كيداي نو اصل كې داسې وو، اجريت الماء في النهر او دارنگه وقال الله تعالى ﴿وَلَا تُؤْنَسُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ مِنَ السَّمَاءِ﴾ نو امر مطاع نه شي كيداي، نو تقدير دا شو چې ولا تعطيهوا للمسرفين في مصرف والتعريف للمسرفين چې مائن كړي دي انما هو للاسناد د مجاز في الاسناد لپاره كړي دي، خكه عنوان هم د اسناد خبري دي، او ثم الاسناد يې هم ويلي دي، نو لازم شو تعريف د مجاز عقلي كې عدم جامعيت خپلو افرادو ته، خكه نسبت اضافي او ايقاعي كې مجاز عقلي شته دي او اسناد خو نشته اللهم سره، شارح جواب كوي، چې اي الله نشته دي مخلص د دې اعتراض نه في وقت من الاوقات الا في يوم بالاسناد مطلق النسبة، چې ذكر د اسناد دي مراد ترينه مطلق نسبت دي، علاقه دا شوه چې ذكر د مقيد شو او مراد ترينه مطلق شو، دا علاقه د مجاز مرسل ده، شبه يا هلكه بيا يې اسناد ولي ذكر كړي دي، نو تاسو ووايې چې اسناد د وجې د شرافت نه، شبه اوس دا اعتراض شارح په اللهم سره ولي مصدر كړو اللهم خو په ضعف باندې دلالت كوي، نو تاسو جواب وكړئ، چې دلته كې اللهم شارح تواضعاً ذكر كړي دي هضماً لنفسه، د دې وجې نه يې نه دي كړي چې دا جواب ضعيف دي، كله كله په جواب كې اللهم ذكر كيږي نو كله كله اشاره ضعف ته وي او كله كله هضماً لنفسه وي، چې شارح وائي چې زما طاقت د جواب نشته دي ترڅو پورې چې د الله معاونت نه وي، زه پرې نه پوهيږم، يا دويم جواب لكه مطول كې تاسو كړي دي، چې يا هلكه اسناد عام دي صراحة وي كه تاويلأ، دلته كې تاويلأ به اسناد كوو چې شقاق بينهما، الليل والنهار ما كران، نو تاويلأ شو، يا الليل نائمة، النهر جار، دارنگي المسرفون لاتطيعوا نو په دې كې اگر كه اسناد صراحة نشته خو تاويلأ په كې شته، اوس شارح وائي وهما اي في هذا المقام مباحث نفيسة وشعنا يا الشرح چې مطول دي او دلته كې دا كتاب د شرح مختصر مائن وويل ووقتو شارح ورسره لگوي في التعريف دې سره غرض د شارح، دفع د اعتراض يې وكړه چې يا هلكه زمونږ بحث خو په مجاز عقلي كې وو، قولنا كې خو نه وو؟ نو دا خو خروج د بحث نه راغلي نو شارح جواب وكړو چې دا قولنا چې دي، نو دا په تعريف د مجاز عقلي كې دي، بل خای كې نه دي چې خروج د بحث نه راشي، بتاول، يخرج لهما من قول الجليل، اي الدهري چې هغه قول ثبت الترييح البقل دي، خو په حال كون د دهري كې وايي الاتيهات اي معتقداً الاتيات من الترييح دا ولي خارج شو، دليل د خروج لپاره وائي ويل دغه اسناد هان هذا الاسناد وان هكان اي غير ما هوله في الواقع، نو مخكې دا ټول تعريف د مجاز عقلي پرې صادق شو، اوس بتاول سره خارج شو، لكن لا نقول فيه په دې كې يې نصب د قريني صارفي د اسناد د ماهوله نه غير ماهوله ته نه دي كړي، تاول خكه نشته لانه خكه دا اسناد ربيح ته

ذهب اليه المصنف كهنودو، ليكن جواب د سكاكي د طرف نه ممكن دى، هغه دا چې مفسر حقيقت لغوي او مجاز لغوي دوى مفرد گر خوي خو مراد د مفرد نه لفظ دى، علاقه ذكر د خاص مر ترينه عام دى، او لفظ شامل مسند جملې ته هم دى او مسند مفرد ته هم دى، بيا شبه راغله چې هلكه مفرد نه مراد لفظ اخيستل دا خو مجاز دى او مجاز كې قرينه په كار ده، د سكاكي لپاره قرينه څه ده؟ نو تاسو ووايئ چې د سكاكي لپاره قرينه دا ده چې مجاز لغوي يو قسم استعاره وو، استعاري يو قسم استعاره تمثليه ده، د استعاره تمثليه دوى مثال بنودلى دى، وائي اراك بنود رجلا و تفر آخرى په دغه جمله كې يې دا استعاره تمثليه مثال بنودلى دى، نو اوس كه بنسكه مفسر مفرد شي او لفظ نه شي، نو بيا عموم د قسم د مقسم نه راځي، نو دا مثال قرينه شوه چې بنسكه دى ذكر كړى دى په مقسم كې مفرد او مراد ترينه لفظ دى

وهو لى للجاز العقلي دې سره ماتن رد كوي په اهل ظواهر و باندې، هغوى وائي چې مجاز عقلي او لغوي په قران كې نشته دى، د دوو دليلونو د وجې نه يو دليل يې دا وويل چې كه مجاز عقلي او لغوي په قران كې راشي نو لازم به شي احتمال د قران په كذب باندې، تالي باطل دى مقدم يې مثل شو وجه د بطلان التالى ظاهر ده، وجه د ملازمي دا ده چې ويل ځكه چې استعمال د لفظ په غير موضوع له كې دروغ دى، ځكه حكايت مطابق د محكي عنه سره نه شو، دارنگې اسناد د فعل د شبه فعل لا غير ما هوله ته دروغ دي. دويم دليل وائي چه كه مجاز عقلي په قران كې راشي نو لازم ته شي نسبت د جهل الله يا نسبت د عجز الله ته، تالي بكلا الشقين باطل فالمقدم مثله، وجه د بطلان التالى وائي ظاهر ده، وجه د ملازمي وائي دا ده، چې دا لفظ الله استعمالولو په غير موضوع له كې يا اسناد يې كولو غير ما هوله ته، نو يا به يې علم نه وو په موضوع له او يا به يې علم وو خو استعمالولى يې نه شو، اسناد يې نه شو كولى، نو كه علم يې پرې نه وو، نو جهل راغلى او كه علم يې وو خو اسناد يې نه شو كولى نو عجز راغلى، تعالى الله عن ذلك علواً كبيراً نو ماتن په دې مذهب باندې رد وكړو چې مجاز عقلي په قران كې دير شى دى، جواب د دليل اول نه دا چې سره د قريني نه وي، نو هغې ته څوك كذب نه وائي، قرينه شته دى، او دويم نه جواب دا چې الله عالم وو په موضوع له باندې او په ما هوله باندې خو مستعمله وي يې په غير موضوع له كې يا اسناد كوي غير ما هوله ته لپاره د حال د مخاطب، د مخاطب د حال سره مناسب دا استعمال وو، په غير موضوع له كې يا اسناد غير ما هوله ته وو، شبه راغله چې يا هلكه د دې نه خو دا معلوم شو چې مجاز عقلي په قران كې زيات دى ځكه ماتن وهو فى القرنين كښي ويلي دى په نسبت سره حقيقت عقلي ته او حالاتكه دا خو صحيح نه ده، جواب وكړو شارح كښي في نفسه لا بالاضافة الى مقابلة تر دې چې اعتراض وارد شي نو دا يې د هغه اعتراض نفي وكړه، حتى منفي سره لگوى كه په اضافت سره مقابل ته شي يكتون الحقيقة العقلية قليلة او دا خو نشته چې حقيقت عقلي كم دى بلكه مجاز عقلي كم دى، بهر نه

دی در سه اقسام نه وی، خکه حقیقت عقلی موافق الاصل دی او مجاز عقلی خلاف الاصل دی. نو
حقیقت عقلی اقسام خو خلور شو او د مجاز عقلی دی نه وی، او د مانتن په دی کلام کی مقایسه
صحیح ده، خکه مجاز عقلی خلاف الاصل وو، نو چی ددی اقسام خلور شول نو د حقیقت عقلی اقسام
په طریق اولی سره خلور شو، معترض راغلی شبه یی وکړه، چی یا هلکه د اریعه حمل په اقسام مجاز
عقلی باندې نه صحیح کیږی، خکه مجاز عقلی خو یو قسم دی چی اسناد د فعل یا معنی د فعل غیر
ماهوله نه، دارنگه د اقسام اضافت مجاز عقلی ته نه صحیح کیږی، خکه مجاز عقلی یو قسم دی چی
اسناد د فعل یا شبه فعل غیر ماهوله ته، خلور قسمه خو نه دی، نو د اریعه حمل پرې هم نه صحیح
کیږی، او د اقسامه اضافت هم مجاز عقلی ته نه صحیح کیږی، نو دی راغلی جواب یی وکړو چی
باعتبار حقيقة الطرفين ومجانزتهما، یا هلکه دا تقسیم په اعتبار د حقیقت د طرفینو سره دی او مجازیت
طرفینو سره دی، او په ذات د مجاز عقلی کی تقسیم او اقسام نشته دی، او نه خلور دی، خو سرل
فرق دا شو، مطول کی تاسو ته تیر شوی دی، چی دا د طرفینو لپاره تقسیم بالذات شو او د ذات
مجاز عقلی د پاره بالعرض شو، اریعه خلور دی، دلیل د حصر سره د تعریف د اقسامو نه دا دی
طرفیه خکه طرفین د دې مجاز عقلی، طرفین خوک دی تعیین مصداقی د طرفینو شارح کوی، و
للسننیه وللسند، اما حقیقتن اعتراض یا هلکه حقیقتان نه مراد به حقیقت عقلی وی، نو حقیقت عقلی
خو په اسناد کی راخی، او طرفینو کی خو اسناد نشته دی دا یو، دویم دا چی حقیقت عقلی به مراد وی
نو بیا خو جمع د حقیقت عقلی او مجاز عقلی راغله، او جمع د قسمینو خو جائز نه ده، شارح جواب
وکړو لفظین چی یا هلکه حقیقتان نه حقیقتان لغویان مراد دی، عقلیتان مراد نه دی، لفظین لفظین
الیهل شو، او مجازین به وی، شبه راغله چی یا هلکه مجازان نه مراد مجازان عقلیان به وی، نو طرف کی
خو اسناد نشته دی چی هلته کی مجاز عقلی راشی، خکه مجاز عقلی خو په اسناد کی راخی، جواب
یی وکړو لفظین مثال داسی شو لفظی الارض شهاب الزمان دا مثال مطابق د مثل سره دی، خکه لفظ لفظ
باجیه الارض لفظی القوی القامیه فیها، برانگیخته کول د قوی نامیه دی په دې زمکه کی، او دا معنی
مجازی ده، واحداث فضاها بانواع الثبات او دا معنی غیر موضوع له د احیاء لپاره، او معنی موضوع له
دا ده چی والاجاء فی العقیقة اعطاء العیوة وهی صفة به حی کی داسی صفت دی چی لقتضی العس والعریقة
ای الحركة الزادیة مراد د حرکت نه حرکت ارادی دی، لکه مطول کی اوس مخکی تاسو ته لازمه، نو
شبه راغله چی یا هلکه عضو مفلوج کی حیا شته دی، او هلته کی خو حس او حرکت ارادی نشته دی؟
نو تاسو به جواب کوی چی مراد د حس او حرکت ارادی نه استعداد د حس او حرکت ارادی دی بالفعل
مراد نه دی، او په عضو مفلوج کی استعداد د حس او حرکت ارادی شته دی، دا خو په مستدالیه کی
شو، او په مستند کی نو وائی وکلفک للرداء بشهاب الزمان لفظیه لفظیه القامیه او دا معنی مجازی ده، غیر

به مجاز باندې، دا خو په اسناد کې کيږي، او تا د عدم حمل نسبت دلته قول د شاعر ته وکړو. نو قرينه د شاعر خو په مجاز او عدم مجاز حقيقت باندې نه شي حمليدې، ځکه حمل علي المجاز دا صفت د اسناد دي نه صفت د قول د شاعر. نو شارح جواب وکړو چې دلته کې حذف د مضاف دی نه علي المجاز اسناد يعنې لم يحمل اسناد اشباب والفي الى مكر الفتنه ومراعيته ته نه دی حمل کړی شوی په مجاز باندې به دي قول د شاعر کې چې اشباب الصغير... الخ دی، ما فلم، دا دام شارح ويستلی دی، متن صرف دا دی چې ما لم يعلم او لم يظن خو دا چې شارح را وويسته نو يو يې اشاره وکړه حاصل المعنى ته او دويم اشاره يې وکړه چې دا ما په ما لم يعلم کې مصدریه ده، دا مطلب د شارح نه دی چې دام دلته کې محذوف دی، ځکه چې حذف په افعال ناقصه و کې بغير د کان نه د بل نه صحيح کيږي، ترجمه ان قلله لم يستند بظاهري اي ظاهر الاسناد نو هغه پورې دا مونږ په مجاز باندې نه شو حملولی، دا ځکه نه شو حملولی لانستد التاول په وخت د عدم علم او د ظن کې او تاول ولې منتفى دی؟ لاحتمال ان يَكُون هو القائل لهذا الشعر معتقدا للظاهر فيكون من قبيل قول الجاهل انبت الربيع البقل، حاصل دا چې په دې خای کې پينځه صورتونه دي. يو صورت دا دی چې ستا علم قطعي راغلی چې دې قائل دغه ظاهري اسناد اراده کړې دي. دويم صورت دا چې ستا علم ظني راغلی چې دې قائل دا ظاهري اسناد اراده کړې دي، د ده معتقد دی او مراد دی نو په دې دوو صورتونو کې دا حقيقت عقلي شو، د قول د دهرې په شان شو. دريم صورت دا دی چې ستا علم قطعي راغلی چې دې قائل ظاهري اسناد نه دی اراده کړی، څلورم دا چې ستا علم ظني راغلی چې ه ظاهري اسناد نه دی اراده کړی، نو په دې دوو صورتونو کې دا مجاز عقلي شو، ځکه تاول په کې راغلی، پنځم صورت دا دی چې ستا شک راشي چې يا هلکه اوس ماته پته نشته دی چې د دې قائل دغه ظاهر اسناد مراد دی چې حقيقت عقلي شي او که نه ظاهر مراد نه دی چې مجاز عقلي شي، نو دا بيا محمول دی په حقيقت عقلي باندې، ځکه چې اصل الحاق د مشکوک دی په اغلب اعم پورې، او اعم اغلب په حقيقت و مجاز کې حقيقت دی، نو ټول صورتونه پينځه شو، دريو کې حقيقت عقلي شو او دوو کې مجاز عقلي شو.

هکما استدلال سره شارح وروستو ولگول مثل الاستدلال اشاره يې وکړه چې دا کفاف په معنى د مثل سره دی او ما مصدریه ده، نو کما استدلال مؤول په تاويل د مثل الاستدلال سره شو، شبه يا هلکه دا کما استدلال په ترکیب کې څه واقع شو، نو شارح جواب وکړو چې دا مفعول مطلق دی لپاره د فعل محذوفه، هغې ته يې اشاره وکړه چې ولم يستدل بشى على انه لم يرد بظاهري مثل الاستدلال، يا هلکه په دې محذوف باندې قرينه څه ده؟ نو شارح وويل چې يعنې ما لم يعلم دا عدم علم او دا عدم ظن د دلالت په عدم استدلال باندې کوي، دا قرينه شو على ان اسناد ميز الى جنب الالهائي في قول ابي النجم شعر، ميزعنه، اي عن الراس اي راس ابي النجم فنزعا عن قنزع، قنزع څه ته وائي، نو شارح تفسير د غير مشهور په

مثل سره دی، ویل نسب الفعل چې جعل دی الی الزمان حالته که وهو فعل الله تعالى حقيقة، شبه راغله چې با
 الله دا ورځ به څنگه ماشومان بوډاگان گرځي، ماشومانو نه به بوډاگان جوړوي حالته که حدیث کې راځي
 فعل الجفة جرد مرد به وي، دې د گډې دوه تفسیرونه کوي او جواب کوي، وهذا دا گرځول د ماشومانو
 بوډاگان کنایه عن شدته وکثرت الهموم والاعزان فيه لان الشيب الحقيقي بوډوالی معا يتسارع عند تقدم
 الشغل وخت د یو بل دپاسه خوریدو د مصیبتونو سره، والمحن دویم تفسیر او یا دا کنایه ده عن طولها
 اشقیاء باني چې دا ورځ به په دوی دومره اوږده وي چې لان الاطفال یبلغون فيه اوفى الشیطوخه او د بوډوالی
 زمانه د خلویت کالو نه وروستو شروع کیږي، او د دې ورځې اوږدوالی الف سنة معا تعدون دی، زه
 کاله دی، بل مثال (وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَكْثَابَهَا) ای ما فیها من الدفائن والخزائن، دا مثال مطابق د مثل
 سره دی نسب الاخراج الی مكانه وهو فعل الله تعالى حقيقة. وغیر مطلق بالغیر تعیین مصداقي د واو کوي چې
 واو څه لپاره دی ویل عطف یا عطف، شبه یا هلکه واو چې عاطفه شو نو هغه معطوف علیه غواړي نو د
 دې معطوف علیه کوم دی؟ تعیین د معطوف علیه کوي ویل علی قوله وهو کثیر په کثیر باندې عطف
 دی، نو عطف د جملي په جملي باندې شو، وانما قال ذلك سره شارح غرض د ماتن ذکر کوي چې د ماتن
 غرض د دې عبارت نه چې وهو غیر مختص... الخ څه دی؟ دا یې د څه لپاره وویل؟ نو دی وائي وانما قال
 للثبات، ویل د دفع د توهیم لپاره، او د توهیم لپاره منشاء دوه خبرې دي، یو دا چې لان تسمیه للجواز بالغیر
 فی الایات، دویم ویزاته فی احوال الاسناد الطبری، یوهم اختصاصه بالغیر، نو ماتن د دغه وهم دفع وکړه، معترض
 شبه وکړه چې یا هلکه عدم اختصاصه بالخبر مستلزم نه دی اجرائه فی الإنشاء لره، دا مجاز په خبر پورې
 دي خاص نه وي خو په انشاء کې دي هم نه راځي؟ نو ویل بل پورې فی الإنشاء نحو یا هاسان ابن لی صرحا د امثال
 مطابق د مثل سره دی فان البناء فعل العملة وهاسان سبب امر وکذا قولک دا لفظ د کذا یې ځکه په کې زیات
 کړو چې دا مخکې امر بی لام وو ابن او دې مثال کې امر بالام دی فانینت الربیع ماشاء ولیهم نهالک ولیجد جند
 وما شبه ذلك مما اسند فيه الامر لو انهي الی ما ليس للطلب منه صدور الفعل والترك عنه، صدور په امر کې او ترک په
 نهی کې وکذا قولک وکذا سره یې دا ځکه جدا کړو، ځکه چې دا مخکې مثالونو کې د انشاء، صیغې دي
 او دا راتلونکی مثال د انشاء، صیغې نه دی وکذا قولک لیت الفجر جاب وقوله تعالى اسئلك لتسرك ماتن وویل
 ولاهله شارح ورسره ولگول الی للجاز العطفی دې کې یې اشاره وکړه تعیین د مرجع ته من قوله شارح
 ورسره ولگول صلیله دې کې یې اشاره وکړه اثر مرتبه ته په قرینه باندې، چې هر کله مجاز کې قرینه
 ضروري شوه، نو اثر مرتبه به پرې څه وي، ویل داسې قرینه چې اړونکی وي د ارادي د ظاهر اسناد نه،
 متن لپاره دلیل وائي شارح چې قرینه ولې ضروري ده، ویل لان للقبول الی الفهم عند انتفاء القرينة هو
 الحقيقة نومجاز بیا نه شي متحقق کیدای، اوس دغه قرینه لفظیه به وي کماص، شبه راغله چې مامر
 خو وروستو ټول کتاب دی؟ نو مخکې ټول کتاب خو قرینه لفظی نه شي کیدای، نو شارح جواب وکړو

دويمه نسخه دا ده چې لان العقل اذا خلى ويل داسې به نه وي دا دعوى، چې عقل چې كله خالي كړي شو او نفس د عقل واخستلى شو، نو يعده محالانو داسې به دا دعوى نه وي، بلكه عقل به دليل نه محتاج وي، چې دا استحاله ولې ده؟ نو بيا دا دعوى د عدم جواز نظري شوه، كقولك محبتك جازم بي اليك دا مثال مطابق د ممثل سره دى لظهور استحالة قيام للجن بالعبادة وعادة اى من جهة العادة هغه خبره ده نه هزم الامير الجند دا مثال مطابق د ممثل سره دى لاستحالة قيام هزم الجند بالامير وحده علة واز ممكنه عقلا خكه عقل وائي چې يو امير كې الله داسې كمال ايښى وي چې هغه ټول لښكر ته شكست ور كولى شي، نو دا څه مستعبد عند العقل نه دى.

ان يجمع العالم في واحد.

وليس من الله بمستعبر

(إِنْ أَنْزَلْنَاهُ كَانَ أُمَّةً قَاتِلًا) ابراهيم يو پوره جماعت وو، د تمامي دنيا اوصاف كماليه په كې موجود وو، نو يو ابراهيم پوره د يو جماعت په خاى قائم شو، وانما قال قيامه به اوس شارح وائي چې قيام به ماتن ولې وويل؟ داسې يې ونه ويل كاستحالة الصدور منه نو ويل قيامه به يې خكه وويل ليعم الصدور عنه د مسنداليه نه مثل ضرب وهرم وضعه اى غير الصدور، كقرب وبعد، او كه داسې ويلي وي چې كاستحالة الصدور منه، نو دپته بيا نه شامليدو، وصدوره تعيين مصداقي د واو كوي چې دا واو په وصدوره كې د څه لپاره دى؟ ويل عطف يا عطف، معطوف عليه څوك دى؟ ويل على استحالة اى سره قاعدي ته اشاره كوي چې ما قبل د معطوف عليه كالمعاد في المعطوف وو، نو هلته كې كاف وو، نو دلته كې كاف را اوياسي اى كصدور الكلام، او تعيين د مرجع ته يې هم اشاره وكړه چې صدوره كې ضمير كلام ته راجع دى، لكه صادر يدل د كلام شو عن الواحد مثل اشاب الصغير... البيت بيت اخره پورې ولوله، دا مثال مطابق د ممثل سره دي چې دا صدور د مؤحد نه د دې بيت دا قرينه عقلي ده، فانه يمكن قرينة معنوية دغه صدور د دې كلام د مؤحد نه دا قرينه معنويه ده على ان اسناد اشاب، وانما الى فكر الفكرة وقرينة معنوية دغه صدور د دې كلام د مؤحد وافنى لپاره ما هو له الله دى، كړ او مر نه دى لايقال لآتري لري كوى يقال سره شبه كوي چې مطول كې ده هلته كې دفع كړي وه، دلته كې دفع ښكاره كوي، وه يقال هذا داخل في الاستحالة دا په استحالة عقلي كې داخل شو، نو بيا ذكر كول مستدر ك شو، ويل دغه اعتراض لادى، لانا نقول لا نسلم ذلك چې دا په استحالة عقلي كې داخل ده، ځكه د استحالتي عقلي نه عقل د ټولو محقينو او مبطلينو مراد دى، او دلته عقل صرف د مؤحد كرتي مراد دى، دليل پرې دا دى چې كيف څنگه به دا داخل شي په قرينه عقليه كې وقد ذهب اليه كثير من ذوي العقول چې دهره دي، ځكه هغوى وائي چې دغه كړ او مر د افنى او اشاب لپاره ما هو له دى، واحتجنا في بطلان ابطال د دې مذهب د كثير ته اى دليل، مونږ معاشره د اهل السنة والجماعة، مؤحدين دباطلو، ومعرفة حقيقته هغه دوه شېبې راغلي چې معرفت د حقيقت خود مجاز عقلي غواړي وجود د حقيقت عقلي او مجاز عقلي لپاره خو

لله حسن؟ ويل لما أودعه الله وجهه من دقائق الحسن والجمال داسي باريكات د حسن يظهر بهذا القاسم والاعتبار
وفي هذا سره غرض د شارح غرض د ماتن مونر او تاسو ته بناني چي غرض د ماتن د و معرفة حقيقته نه
خه دي؟ نو وائي وفي هذا تعرض به دي قول د ماتن كي چي ومعرفة حقيقته دي، تعرض دي، اشاره
رد ته په شيخ باندي، شيخ عبد القاهر باندي وده عليه خو تعرض اورد دي صراحة نه دي اوس د شيخ
مسلك خه دي؟ او رد د ماتن څنگه دي؟ نو مذهب د شيخ بيانوني اولاً، بيا دليل د شيخ بيانوني ثانياً،
بيا رد د ماتن بيانوني بقوله واعتراض عليه، ثالثاً، حيث زعم الشيخ انه الشان لا يجب في للجهز العقلي ان يكون
للفعل فاعل يمكن الاستناد صفة فاعل اليه حقيقة، دا د شيخ مذهب شو دليل د شيخ وي فانه الشان لهر
لستوي في سرتي وليت وليزيدك في يزيدك وجه حسنا فاعل يمكن الاستناد اليه حقيقة، وكذا او دارنگه اقدمي
لپاره چي اقدمي بلدت حق لي على فلان ددي دپاره هم فاعل نشته دي، بلکه دلته كي دا افعال لازمه دي
بل للوجود ههنا هو السرور والزيادة والقدوم او تسرير او ازدياد او اقدام نشته دي، نو بل الموجود كي يي هه
دفع د وهم ته هم اشاره وكره چي بيا مجاز عقلي او كذب كي فرق راغی؟ وائي چي مجاز عقلي او
كذب كي فرق شته دي، ځكه كذب كي هغه محكي عنه نه بلفظه موجود وي او نه بمنشانه موجود
وي، او دلته كي اگر كه دا تسرير شو ازدياد شو اقدام شو بنفسه خو دوی موجود نه دي، خو بمنشانه
موجود دي، چي د دوی مجرد دي، اوس هغه دريمه خبره كوي چي واعتراض الامام فخر الدين الرازي بل
الفعل لا بد ان يكون له فاعل حقيقة لا متنازع صدور الفعل لا عن فاعل فهو نو دغه فاعل مونر تا نه تپوس كور
ان كان ما اسند اليه الفعل فلا مجاز والا فيمكن تقديره وزعم صاحب المفتاح ان اعتراض الامام حق نو
سكاكي او ماتن هم د امام رازي سره تل شو، دا دري واره يو طرف ته شو. وان فاعل هذه الافعال هو الله
تعالی. وان الشيخ لم يعرف حقيقتها حقيقة د معمول د افعالو، حقيقت د افعالو خو يي پيژندلی دي
خو حقيقت د معمول يي نه دي پيژندلی چي الله د دي فاعل دي او معمول دي، لخفانها فتبعه
المصنف، اي صاحب المفتاح شارح وائي دا دري واره كبري گمان يو طرف ته شو او شيخ غريب دوی
يو اخی پريښودو، ويل زه شيخ يو اخی نه شم پريښودلی، وائي ظني ان هذا تكلف والحق ما ذكره
الشيخ چي هر فعل لپاره فاعل ضروري دي، خو فعل واقعي نفس الامر لپاره، فعل موهمي لپاره
فاعل ضروري نه دي، او دلته دغه افعال، افعال موهميه انتزاعيه دي يا محاكمه په دوی كي داده
چي شيخ وائي د دي افعالو فاعل نشته نو فاعل نحوي يي مستعمل نه دي او فاعل په معنی د موجد
او خالق سره الله خو دي، خو هغه فاعل بمعنى الخالق والموجود دي او فاعل نحوي د دي افعالو سوی
د الله نه د هغي نه انكار امام رازي او سكاكي او ماتن هم نشي كولی، ځكه بل فاعل نحوي خو نشته،
هغوی چي وائي چي د دي فاعل نشته دي، نو هغوی فاعل عام وائي چي موجد وي كه فاعل نحوي
وي، او دلته كي فاعل نحوي اگر كه نشته خو بمعنى موجد شته، او د دي نه شيخ هم انكار نه كوي

دى، نو بيا اطلاق د ربيع په الله باندې وشو، دا خو سوء ادب دى. ده جواب وکړو چې يعنې دا متن قصد کوي په فاعل حقيقي سره القادر المختار، يعنې دغه عنوان سره. او قادر مختار اگر که په عنوان کې عام دى ليکن معنون کې خاص دى، الله مراد دى او قرينه دا ده بقرينة الاجبات الذي هو من اللوازم المساوية للفاعل الحقيقي. معترض شبه وکړه چې انبات خود لوازم مساويو د فاعل حقيقي نه نه دي؟ ځکه فاعل حقيقي قديم دى ازلي دى. او انبات حادث ما لايزال کې دى ممکن دى، او لازم مساوي خو دېته وائي ما يمكن الاتفكاك عن لزوم تاسو ووايي چې دلته کې د لازم مساوي نه مراد د منطقيين هغه لازم مساوي مراد نه دى، چې ما يمكن الاتفكاك بينهما، لازم مساويه نه دا مراد دى چې دې نه موجود ديري بې د ملزوم نه، او دغه انبات بغير د الله نه هم نه شي موجوديدى، نو د لازم مساويو د معنى شوه، لکه احد المتساوين چې بې د اخر نه شي موجوديدى، نو دغسې دغه لازم نه موجودي بغير د فاعل حقيقي نه، الله دي الربيع ته وعلى هذا القياس غيره ويل په دې مذکور باندې بغير د دې نه قياس کړه، تعيين د مرجع کوي اى غېر هذا لثقال. حاصله کې يو بيان کوي د وعلى هذا القياس غيره لپاره، چې هغه غير به څنگه قياس کوو، دويمه قاعده کليه بيانوي دتعميم په مذهب د سکاكي باندې، نو وائي. وحاصله حاصل د دې ما قال د سکاكي دا دى ان يشبه الفاعل المجازي بالفاعل الحقيقي وجه د شبه في تعلق وجود الفعل به، ثم يفرد الفاعل المجازي بالذکر وينسب اليه شئ من لوازم الفاعل الحقيقي، نو دغه استعارة بالكناية شوه.

ماتن وويل وفيه نظر شارح ورسره تعيين د مرجع کوي، چې په دې فيما ذهب اليه السكاكي کې نظر دى، دويم دفع د توهم کوي چې فيه کې سکاكي ته به ضمير راجع وي؟ چې په سکاكي کې نظر دى، نو ذات د سکاكي کې څنگه نظر وي؟ ويل نه نه په ما ذهب اليه السكاكي کې نظر دى، لانه لته نه مقدم د قياس را اوباسي او يستلزم تالي د قياس شو. يعنې که چيرته صحيح شي ما ذهب اليه د سکاكي يستلزم ان يكون المراد بالعيشة في قوله تعالى في عيشة راضية صاحبها، تالي باطل دى، مقدم مثله دى. وجه د ملازمي دا ده ويل کما سيأتي في الكتاب يا هلک ما سيأتي في الكتاب څه دى؟ من تفسير الاستعارة بالکناية على ما ذهب اليه السكاكي، چې ذکر د مشبه مراد ترينه مشبه به وي، نو ذکر د فاعل مجازي مراد ترينه فاعل حقيقي شو، او شارح وائي وقد ذکرناه، چې مونږ مخکې ذکر کړى هم دى، لکه پرون، وهو او دغه ما ذهب اليه د سکاكي او ما ذکرناه يقتضي ان يكون المراد بالفاعل المجازي چې مشبه وي هو الفاعل الحقيقي فلزام ان يكون المراد بعيشة صاحبها واللازم باطل، يستلزم باطل دى، ځکه اذ لا معنى لقولنا هو دغه صاحب في صاحب عيشة ځکه ظرفيت د شي خپل نفس ته راځي معترض په ماتن باندې اعتراض وکړه چې دلته فاعل مجازي خو ضمير د راضية وو نو د هغه ضمير د راضية نه به ضمير اراده کوي که نه، او عيشة خو فاعل مجازي نه دى، نو متن کې دا صحيح نه شو

ملازمي دا ده لان اسماء الله تعالى توقيفية نو كه سمع د الله نه اوشي نو صحيح به شي او كه سمع نه وي ترينه صحيح كيږي، اوتالي خو باطل دي اي واللازم باطل خكه لان مثل هذا التركيب صحيح شائع ذائع معترض شبه وكړه چې شائع او ذائع دوی خو په نزد د هغه چا باندې چې هغه اسماء د الله غير توقيفي وائي، او خوك چې توقيفي وائي د هغوی په نزد باندې د شائع او ذائع نه وي كنه، او سكاكي دې د غير قائلينو د توقيفو نه وي، نو ده جواب وكړو عند القائلين بان اسماء الله تعالى توقيفية وغيرهم سمع من الشارع او لم يسمع، داد دواړو په نزد باندې شائع او ذائع دي، شائع او ذائع كې فرق دا دی چې شائع عبارة دی د كثرة الاستعمال نه، او ذائع عبارة دی د كثرة وقوع في الكلام نه، اگر كه مال يو خبرې ته كيږي، خو دا فرق اعتباري شته دی، واللوازم الاربعة كلها منتفية كما ذكرنا فينتفي كونه من باب الاستعارة بالكناية خكه لان انتفاء اللوازم يوجب انتفاء الملزوم، نوتول تاليگان باطل شو.

والجواب سره شارح وله د سكاكي كوي، او د مائن د دې اعتراضاتو نه جواب كوي، حاصل د جواب دا چې يا هلكه كوم چې مراد د سكاكي دی په استعاره بالكناية كې نو په هغې باندې دا اعتراضات مائن نه وارد ږي او كوم چې مائن فهم كړی دی د سكاكي د تفسير بالكناية نه په هغې دغه اعتراضات وارد ږي خو هغه مراد د سكاكي نه دی اوس مراد د سكاكي دا دی چې استعاره بالكناية ديتنه وائي چې ته ذكر د مشبه به كوي، او مراد به ترې مشبه به كوي خو ادعاء، حقيقة نه، دغه مشبه به په خپل خای باندې به وي خو دا فرد ادعائي د مشبه به به گرځوي په دي شان سره چې د دغه مشبه به دوه فرد دي يو متعارف او بل غير متعارف نو فرد متعارف يې هغه خپل فرد دی او غير متعارف دغه مشبه شو، خكه سكاكي دا ويلي دي چې مطلب للنية نشيت بفلان كې مراد د منيه نه دغه موت دی خو دې موت لپاره جامه د سبغ به اغوندو، دا موت به يو فرد د افرادو د سبغ نه به فرض كوو، نو دي باندې اعتراضات د مائن نه وارد ږي چې عيش نه مراد صاحب دی. خو ادعاء مراد دی چې عيش ته به مونږ جامه د صاحبیت اغوندو. دارنگه د نهار نه مراد صائم دی خو حقيقة نه ادعاء چې دا نهار به يو فرد مونږ د صائم فرض كوو لپاره د مبالغې په تشبيه كې، دارنگه په دې نورو كې او مائن دا فهم كړی دی چې د سكاكي مطلب په استعاره بالكناية كې دا دی چې ذكر د مشبه او مراد ترينه مشبه به حقيقة اراده كړي ده، نو په دې باندې اعتراضونه وارد شو خوليكن دا مراد د سكاكي نه دی نو خكه وائي چې مبنی د دې اعتراضاتو په دې باندې ده چې علي ان منعه في الاستعارة بالكناية ان ينكر للشبه ويراد للشبه به حقيقة لكه مائن دا فهم كړی دی او په دې باندې يې اعتراضونه كړي دي وليس كذلك او امر دارنگه نه دی بل يراد المشبه به ادعاء ومبالغة لظهور ان ليس المراد بالمنية في قولنا مخالف المنية نشيت بفلان هو السبع حقيقة شبه يا هلكه جائز ده چې سكاكي دی په دې باندې راضي نه وي كنه؟ ويل والسكاكي مصرح بذلك في كتابه چې ذكر د مشبه او مراد ترينه مشبه به ادعاء به وي او حقيقة به

احوال المسند اليه

دا خبر دی لپاره د مبتداء محذوفي نو تقدیر دا شو چې الباب الثاني احوال المسند اليه باب ثاني د اتوبيلرونو د علم معاني نه احوال د مسند اليه دي. شارح ورسره لگوي ای الامور العارضة له د دي نه غرض د شارح يو تعيين د ماهر المراد کوي د احوال خکه احوال جمع د حال ده او حال په ديرو معانيو سره راځي، حال نحوي او دارنگه حال منطقي، حال د متکلمينو حال د فقهاء، حال صرفي نو شارح تعيين وکړو چې دلته کې حال نه مراد امور عارضه دي مسنداليه ته دويم غرض د شارح د دينه دفعه اعتراض کوي چې يا هلکه ښکته په مقدمه کې په بلاغه الکلام کې تير شوي دي چې حال د دوی په نزد باندې عبارت دی د هغه امر داعيه نه په جانب د مخاطب کې چې انکار دی خلود ذهن ده شک دی نو د هغې خو اضافت مسنداليه ته نه شي کيدائی، نو نا دلته کې اضافت د احوال مسنداليه ته څنگ وکړو؟ هغه احوال د مسنداليه خونه دی احوال د سامع او مخاطب دي، نو شارح راغلی جواب يې وکړو چې هر سور پيري شاه گل نه وي د علماء د علم معاني په نزد باندې د حال اطلاق په دوو معاني باندې کيږي، حال هغه امر داعي ته هم وائي. لکه په تعريف د بلاغه الکلام کې چې تير شوی دی لو حال امور عارضه ته هم وائي، دلته کې د حال نه معنی ثاني مراد ده. نو اضافت د احوال مسند اليه ته صحيح شو. او دا قيد د حيثيت چې ورسره شارح ولگولو چې من حيث انه مسند اليه نو په دي سره يې دفع د اعتراض وکړه، اعتراض دا وارد شو چې يا هلکه من جمله د احوالو د مسند اليه نه کون د مسند اليه جزئي دی کلي دی، دارنگه کون د مسنداليه جوهر او عرض، دارنگه کون د مسنداليه موجود يا معدوم، دا هم احوال د مسنداليه دي او حالتکه د دي نه بحث په دي باب کې نه دی شوی، نو دی وائي چې قيد د حيثيت په تعريفاتو د امورو کې مرعي وي، ويل من حيث انه مسند اليه ويل دغه امور مسنداليه ته عارض دي خو من حيث انه مسنداليه دی، او کليت او جزئيت چې عارض يې مسنداليه ته نو په دي حيثيت سره چې دا مفهوم دی، دارنگه جوهريت او عرضيت چې ورته عارض يې په دي حيثيت سره چې دا موجود دی، چې موجود يا به قائم بالمحل وي يا به غير قائم بالمحل وي، د مسنداليه په حيثيت سره نه دی، دارنگه مسنداليه ته موجود او معدوم حالت چې عارض يې نو په اعتبار د حدوث او امکان سره، مسنداليه په حيثيت سره نه دی بيا شبه راغله بهر نه چې يا هلکه من جمله د احوالو د مسنداليه نه کون د مسنداليه دي لپاره د حکم مؤکده يا کون د مسنداليه دي لپاره د حکم غير مؤکده يا کون د مسنداليه دي د مسند مقدم لپاره يا کون د مسنداليه دی د مسند مؤخره لپاره، د اهم امور عارضه مسنداليه ته دی او په دي حيثيت سره چې دا مسنداليه دی نو دوی ورته عارض دي، او د دوی نه هم په دي باب کې بحث نه دی شوی. نو تاسو يو بل قيد د خان نه کيږدئ،

چې عیش نه مراد به صاحب وي، کوم چې فاعل مجازي دی هغه عیش نه دی، او کوم چې عیش دی هغه فاعل مجازي نه دی، نو شارح جواب وکړو چې هماغه چې دا ما قال د مصنف مبني دی علی ان للولد بهیة وضعیر راضیه واحد دی، خکه د راجع او د مرجع مصداق یو دی، نو چې ضمیر د راضیه فاعل مجازي شو نو عیش هم فاعل مجازي شو. دویم محال پرې راوړئ، وائي که چرته صحیح شي ما ذهب الیه د سکاکی نو مستلزم لزم به شي چې ان لا یصح الاضافة شبه یا هلکه مطلق اضافت به نه صحیح کېږي، نو دا ملازمه خو صحیح نه ده، خکه که ما ذهب الیه د سکاکی صحیح شي نو چیرته به دنیا کې اضافتونه به نه صحیح کېږي؟ دا خو نه صحیح کېږي، جواب یې وکړو چې په ټوله دنیا کې اضافتونه نه دي مراد بلکه هي ککل ما په هغه ترکیب کې اضیف الفاعل للمجازي الى الفاعل الحقيقي نو هغه به صحیح نه شي نهو نهاره صائم تالي باطل مقدم مثل شو، دلیل د ملازمي لبطان اضافة الشئ الى نفسه داسې اضافت لازمه من منبهه ای مذهب السکاکی خکه لزم شوی وي لان للولد بالنهار جهنم په وخت د استعاره بالکنایه کې فلان نفسه شو، او په نهاره کې هم فلانکی دی، نو اضافت د شی خپل نفس ته راغی، تالي باطل دی. ولا شک في صحة هذه الاضافة شبه یا هلکه صحیح ممکن دي وي خو واقع دي نه وي؟ او ویل ووقعها ویل واقع هم دی حکووله تعالیٰ، فماریحت تجارتهم په تمثیل کې اولی وو، د نهاره صائم نه، اوس وجه د اولیت خان له خي، ویل دغه فماریحت تجارتهم په تمثیل کې اولی وو، د نهاره صائم نه، اوس وجه د اولیت دا ده مطول کې تاسو ویلي وو، چې خکه چې په نهاره صائم کې سکاکی شور شغب جوړولی شي، داسې چې یا هلکه مجاز خو په اسناد د صائم کې دی ضمیر ته، او په اسناد د صائم کې نهاره ته، دي کې خو نه دی، نو لفظ صریحي د نهاره نه دغه زمانه واخله او ضمیر د صائم چې نهاره ته راجع کوي نو مراد ترینه فلان نفسه واخله، لکه صنعة الاستخدام شو نو اضافت د شی خپل نفس ته راغلی، او په خلاف د فماریحت تجارتهم کې، دا شور شغب سکاکی نه شي کولی. لیکن جواب شارح ته وکړئ، خکه شارح اولی ویلی دی او وهذا هو الحق یا والصواب یې نه دی ویلی، چې یا هلکه دا مناقشه ده په مثال کې او مناقشه في المثال د داب د محصلینو نه نه ده. دریم تالي محال راوړئ، چې که چیرته صحیح شي ما ذهب الیه د سکاکی نو و مستلزم ان لا یكون الامر بالبناء في قوله یا هامن لمن لي صرحا نهامن تالي باطل مقدم مثل و، وجه د ملازمي دا ده، یعنی دا څه لزم ده چې امر هامن ته به نه شي، ویل خکه لان المراد به ای هامن جهنم په وخت د استعاره بالکنایه کې هو العملة انفسهم ولازم باطل ان لا یكون باطل دی، خکه لان النداء له والخطاب معه نو چې نداء له شو او خطاب معه شو نو امر هم هغه نه شو، څلورم تالي محال راوړئ و مستلزم دا ما ذهب الیه د سکاکی که چیرته صحیح شي نو لازمیږي چې ان يتوقف نحو انبت الريح البقل نحو دا دی وشفي الطبيب المريض وسرتي رؤيتك مما یكون الفاعل الحقيقي هو الله تعالیٰ علی السمع او سمع من الشارع، تالي باطل مقدم مثل شو، وجه د

مطلوب کي يي ايني دي چي بالذات يعني من حيث انه مسند اليه خو بالذات او دا کون د مسند اليه لپاره د حکم مؤکده يا کون د مسند اليه د حکم غير مؤکده دا احوال عارضه مسند اليه ته بالعرض دي. په واسطې د تاکيد د حکم او د ترک تاکيد سره راځي. دارنگه کون د مسند اليه لپاره د مسند مقدمه يا مؤخره دا احوال بالذات نه دي احوال بالعرض دپه واسطې د مسند سره راغله بالذات نه دي راغلي نو دا قيد به ورسره د بهر نه کيږدي چي اي الامور العارضة له من حيث انه مسند اليه بالذات دريمه شبه پياړ او وزيده. چي يا هلکه من جمله د امور عارضو نه مسند اليه ته رفع ده. چي مسند اليه به د مرفوعاتو نه وي او دغه رفع مسند اليه ته من حيث انه مسند اليه عارضه ده او بالذات ده او هغې نه خو بحث په دي باب کي نه دي شوي چي رفع د مسند اليه، چي مرفوع به ولي وي؟ دا خو يي نه دي ويلي نو ناسو بل قيد کيږدي چي التي يطابق بها اللفظ مقتضى الحال يا هلکه د امور عارضه نه مراد هغه امور عارضه دي مسند اليه ته چي په هغې سره مطابقت د لفظ راځي د مقتضى الحال سره او رفع د مسند اليه په دي مشابهه کي نه ده. ځکه رفع امر عارضه مسند اليه ته دي خو په دي کي دا حيثيت نشته دي چي دا مسند اليه مرفوع ځکه شو چي مخاطب رفع غوښته، داسې څوک نه وائي، نو يو قيد به ورسره دا کيږي چي التي يطابق بها اللفظ مقتضى الحال. قدم سره شبه کوي او د شېبې نه وروستو جواب کوي، ويل قدم اي الماتن للسند اليه على السند او وجه د تقديم نه وه، نو ترجيح بلا مرجح لازم شو نو ناسخ جواب وکړو چي لما سيأتي د وجي د هغه دليل نه چي وروستو به راشي، چي مسند اليه رکن اعظم د کلام دی، محور د کلام دی او رکن اعظم مقدم وي په غير اعظم باندې نو ځکه يي مقدم کړو اوس من جمله د امور عارضو نه مسند اليه ته حذف د مسند اليه دی نو وي ويل.

وما حذف اي حذف المسند اليه د حذف د مسند اليه نکات څه دي؟ نو د دي لپاره يي وويل چي واما حذفه يعني نکات د حذف دا دي. قدمه: سره شبه کوي او شېبې نه وروستو بيا جواب کوي، ويل مقدم کړو ماتن حذف لره على سائر الاحوال په باقي احوالو باندې، او مرجح د تقديم لپاره نه وو، نو ترجيح بلا مرجح لازم شو يو شبه دا شو. بلکه ترجيح د مرجوح لزميږي، دويمه شبه دا شو، ځکه چي حذفه عدمي دی او باقي احوال وجودي دي، او وجودي اشرف وي په نسبت سره عدمي ته، نو لازم شو ترجيح د مرجوح نو شارح جواب وکړو لکونه د وجي د کيدو د دي حذف نه عبارة عن عدم الاثبات به اي بالسند اليه او ذکر عبارة دي د اتيان نه په مسند اليه باندې او قانون دا دی چي وعدم العاقد عدم سابق د حادث، سابق على وجوده ځکه چي حادث باندې دوه قسمه عدم راځي (دي سره فائده د قيد د عدم سابق بيانوي، يو عدم سابق دويم عدم لاحق، نو عدم لاحق خو وروستو دی د وجود نه او عدم سابق په حادث کي سابق وي په وجود باندې، نو د دي وجي نه يي حذف مقدم کړو په ذکر باندې اوس شبه

راغله چې يا هلکه دا جواب خو مطابق د سوال سره نه شو، ځکه چې سوال خو يې په دې باندې کړی دی چې دا حذف يې په نورو تولو باقيو احوالو باندې مقدم ولې کړو او جواب خو وشو صرف د تقديم حذف په ذکر باندې، نو اعتراض عام وو او جواب خاص شو، او جواب خاصه خو د سوال عامه نه نشي صحيح کيدای؟ نو تاسو وايئ چې گوره چې دا جواب مطابق دی د سوال سره جواب هم عام دی؟ ځکه چې کله حذف اصل شو د ذکر لپاره او ذکر اصل وو د باقي احوالو لپاره نو حذف اصل شو د باقي احوال نه هم ځکه چې اصل الاصل اصل وي، اصل د اصل د شئ اصل وي، نو جواب مطابق شو د سوال سره دويمه شبه دا راځي چې دلته کې شارح وويل چې حذف عبارة دی د عدم اتيان نه په مسند اليه کې او په مطول کې ده ويلې دي چې حذف عبارة دی د اسقاط عن اللفظ نه، اما ترکه لاتدي يې ويلې دي چې په مسند کې يې اما ترکه وويل او په مسند اليه کې يې اما حذفه وويل، نو ويل ځکه چې حذف عبارة دی د اسقاط عن اللفظ نه او په نيت کې به مراد وي، نو مسند اليه به د لفظ نه غورځيږي او په نيت کې به مراد وي ځکه رکن اعظم دی او مسند کې يې ترکه وويل، ځکه ترکه د لفظ او د نيت دواړو نه غورځولو ته وائي، نو مسند د نيت او د لفظ دواړو نه سړی غورځولی شي، نو دا خو تدافع راغله دې نه معلوم شوه چې حذف عبارة دی د عدم اتيان نه په مسند اليه باندې او هغه نه معلومه شوه چې حذف عبارة دی د اسقاط عن اللفظ نه او په نيت کې به مراد وي نو تاسو جواب وکړئ، چې حذف په دوه قسمه دی: يو حذف اصطلاحي او دويم حذف لغوي. نو دلته کې چې دا معنی شارح کړې ده نو دا معنی لغوي ده. معنی لغوي د حذف عدم اتيان بالمسند اليه ته وائي. او هلته کې چې يې معنی حذف کړې ده چې حذف عبارة دی د اسقاط عن اللفظ نه او په نيت کې به مراد وي، نو د هغې نه معنی اصطلاحي مراد ده. نو تدافع په دې کې رانغله ولکه سره شارح بل اعتراض کوي او بيا جواب کوي اعتراض دا وارد شو چې تول عبارة دلته کې څلور قسمه متصور وو: ١. چې دلته کې يې هم حذف ويلي وي او په مسند کې يې هم واما حذفه ويلي وي، ځکه موافقت اولی دی د مخالفت نه ٢. دويم دا وو چې دلته کې يې هم واما ترکه ويلي وي او هلته په مسند کې يې هم واما ترکه ويلي وي، نو بيا هم موافقت راتلو او موافقت اولی دی د مخالفت نه، ٣. دريم دا دی چې دلته کې يې ترکه ويلي وي او هلته کې يې حذفه ويلي وي ٤. او څلورم دا دی چې کوم ماتن ويلي دي چې په مسند اليه کې يې حذفه ويلي دي او په مسند کې يې هلته وترکه ويلي دي نو دا عبارة رابع ماتن ولې مختار کړو؟ حالته که تول صورتونه په دې کې څلور جوړيدو. نو دغه شبه کوي ويل ولکه ههنا بلفظ العطف ولي لسته بلفظ الترك او هغه درې نور عبارتونه يې نه دي ذکر کړي، دا ځکه تنبيهها دا جواب دی، چې لپاره د خبردارۍ وړ کولو د ماتن علیٰ ان المسند اليه هو الرکن الاعظم داسې رکن اعظم دی چې شلید الحاجة اليه دا محور د کلام دی، خامخا به وي، حتی انه فائده دا شوه اما لم يذكر المسند اليه فکانه اني به نيت کې په دې

سره راتله وشو ثم حذفه، بطلال للسند هلته کې، یې ترك وویل، ترك دیته وائي اسقاط د لفظ او د نیت دواړو نه، فانه ای للسند ایس بهله لفظه ویل ځکه چې مسند په دې مرتبه کې نه دی، فکانه ای للسند ترك عن اسله د لفظ نه هم او د نیت نه هم دواړو نه غورخولی شوی دی او د دغه کلام د شارح نه معلوم شو چې حذف عبارت دی د اسقاط عن اللفظ نه فقط او مخکې ده وویل چې حذف عبارت دی د عدم الإتيان به نه، نو تدافع راغله، نو ما تاسو ته تدافع دفعه کړې ده، چې هغه په معنی لغوي سره دی او دا په معنی اصطلاحی سره دی اوس حذف د مسند الیه لپاره نکات څه دي؟ ویل فلاحقاز عن العیث شبه یا هلکه اوس تا وویل چې مسند الیه رکن اعظم دي او رکن اعظم ذکر کولو سره خو عیث نه لزمیږي، ویل بده علی الظاهر ظاهرأ عیث ځکه لزمیږي، دلیل یې دا دی لدلالة القرينة علیه، د الظاهر قید فائده وائي چې دا بناء علی الظاهر یې بیا ولې وویل؟ د دې قید فائده څه ده؟ ویل فائده یې دا ده چې لمن حکان فی الحقيقة لیکن من الکلام په حقیقت او نفس الامر کې عیث نشته نه دی ځکه دا رکن من الکلام دی او په ذکر د رکن من الکلام سره عیث نه لزمیږي او تخییل حصول یا حذف د مسند الیه کولی شي لپاره د غورخولو د متکلم په خیال د سامع کې عدول ای القوی الدلیلین، دلیلین څه دي من العقل واللفظ او اقوی په کې عقل دی، دلیل وائي تخییل لپاره چې دلته کې تخییل ځکه راغلی چې دی لمن الاعتماد عند الشکوک دلالة اللفظ معترض شبه وکړه چې یا هلکه لفظ دلالت په مسند الیه باندې نه شي کولی ترڅو پورې چې عقل نه وي نو اعتماد عند الشکوک علی دلالة اللفظ، لفظ فقط نه دی، جواب یې وکړو من حيث الظاهر ظاهر دا ده چې مسند الیه د لفظ نه معلومیږي، وعند العطف اعتماد علی دلالة العقل باندې کیږي، او دا هم من حيث الظاهر، ځکه وروستو یې فائده راځي، هو ای العقل اقوی لا تتناول اللفظ الیه ځکه دلالت لفظي منفر عقلي ته دی او دلالت عقلي منفر لفظ ته نه دی، ولما قال سره شارح دفع د اعتراض کوي چې یا هلکه مبني د متونو بنا بر اختصار ده، نو دا تخییل ټکی یې ولې زیات کړو؟ خو داسې به یې ویلی وی چې او العدول ای القوی الدلیلین من العقل واللفظ، نو دې جواب کوي چې ولما قال تخییل یې ځکه وویل لان قال حقيقة عند العطف ایضا لکه په وخت د ذکر کې دال هو اللفظ للدلیل علیه بالقرائن نو په نفس الامر کې دال عقل بالکلیة نه شو، خو متکلم په خیال د سامعینو کې دا وغورخول مثال داسې شو کقولہ شعرع قال لي كيف انت قلت علیل، یا هلکه سبب د بیماری څه دی؟ ویل سهر دائم وحزن طویل دا مثال مطابق د مثل سره دی لم یقل انا علیل فلاحقاز عن العیث والتخییل للشکوکین شارح چه والتخییل او ویل نو اشاره یې وکړه چې دا اوه او التخییل کې په قول د ماتن د مانعة الخلو لپاره دی، چې دا حذف به د دې دوو نکاتو نه خالي نه وي، که جمع راشي پاک نشته

او المختبر لقیه الصامع عند القرينة یا حذف د مسند الیه کولی شي لپاره د امتحان کولو د خبریدو د سامع په وخت د قرینې کې، هل: سره کیفیت د امتحان بیانوي چې امتحان څنگه کوي؟ چې هل یته نه لا؟

المذكور، او د ضيق المقام مثال لکه **هك قوله اي كقولك الصياد لکه قول د بنكار كوونكي شو غزال داسه**
كقول الصياد كې اضافت مفعول ته وكړئ، يعنې **كقول الرجل الصياد**، لکه دوه ملگري دي يو بنكار
كوي او يو هسي ورسره ملگري دی، نو هغه بنكار كوونكي بنكار نه دی ليدلی او ملگري يې وليدلای
نو هغه بنكار كوونكي ته وائي چې غزال چې يا هلکه را موسكى پورې بنكاره شوه، نو مسنداليه يې
حذف كړو چې اصل كې هذا غزال وو، دا خكه چې كه هذا يې ذكر كړو نو هغه بنكار به تختيدلى دي
مقام تنگ دی نو غزاله غزال به وائي، نو هغه گذار وكړي نو لاندې به يې كړي. و **كالخفاء** دا عطف دى
په مخكې كضيق المقام باندې، لکه پتول د مسنداليه شو **عن غير السامع من الحاضرين شبه اوس كورن**
كه دا من الحاضرين تاسو د غير بيان كړو، چې غير د سامع چې دا غير د حاضرينو نه وي، نو چې
خوك حاضر شو نو هغه غير سامع نه شي كيدای نو دا من الحاضرين بيان د غير لپاره نه شي كيدای
خكه چې حاضر شو نو هغه غير سامع نه وي بلكه سامع وي **والا ليلوح على كلامه اشو القسط** او كه من
الحاضرين ته د السامع لپاره بيان جوړوي نو معنى دا شوه چې دا سامع د حاضرينو نه وي نو
مسنداليه پتوى د غير د سامع حاضر نه، نو هغه كه ذكر يې كړى نو هم پت دی او كه حذف يې كړى نو
هم پت دی، خكه چې هغه نه سامع شو او نه حاضر شو، نو دواړو نه پت شو، نو من الحاضرين د دواړو
لپاره بيان نه صحيح كيږي، نو عبارت صحيح نه شو، نو تاسو به جواب وكړئ چې دلته كې دا سامع په
معنى د مخاطب سره دی، نو تقدير دا شو، **كالخفاء** عن غير المخاطب هغه غير د مخاطب نه من
الحاضرين نه وي، اوس مثلاً زه خطاب دي مخامخ دريو كسانو سره كوم دا نور د دوى نه اخوا ديخوا
غير مخاطب دی او حاضر په دې مجلس كې دی، چې مخاطب نه وي او حاضر وي او دا كيدای شي
نو اوس عبارت صحيح شو. لکه اوس زه دلته كې وايم چې مثل جاء، ما دة ته وويل چې دا مخامخ دی ما
ته چې جاء، نو ده ته خو معلوم دي چې جاني زید دی، مسنداليه ما حذف كړو، خو زه يې دي درې
نورو نه پتووم، په دي نورو كې مثلاً د زید دشمن دی، نو كه زه ووايم چې جاء زید، نو هغوى به لا
نيسي او زید به وژني، نو ما وويل جاء، او ده ته مې وويل، نو دی پوهه شو چې زید راغلی دی، دده
هم پته وه چې جاني زید دی او د نورو نه پناه شو، نو خكه حذف د دې وجې نه وي بل مثال وائي
وكاتباع الاستعمال او دا حذف د مسنداليه كولى شي د وجې د اتباع كولو د متكلم نه د استعمال
داسې استعمال چې وارد وي **على لوكه اي للسنداليه** يعنې بنكه په محكي عنه كې په منقول عنه كې
مسنداليه حذف شوى وي نو متكلم هم په خپل كلام كې هغه شان حذف كړي، يعنې په منقول كې او
په حكايه كې، لپاره د اتباع د استعمال د هغه منقول عنه سره لکه مثال داسې شو چې **ومعه من ضمير**
اوس د دې په اصل كې په شان نزول كې **شان قيصة** يا پس منظر د دې منقول عنه د دې دا دی يو
بنكاري سړى وو، حكم بن عبد يغوث نوم يې وو، هغه نذر ومنتلو چې زه به په غب غب غر باندې يو

اصل باطل وي نوشرح جواب وکړو چې يا هلکه ذکر د مسند اليه اصل دی خو مطلقاً اصل نه دی
 هلته اصل دی چې مقتضى د عدول نه وي، او که مقتضى د عدول وي لکه نکات د حذف سر، نو بيا
 ذکر د مسند اليه اصل نه دی ولا مقتضى للعدول عنه ای الذکر نولنډه خبره دا شوه چې ذکر د مسند اليه
 اصل مقيداً شو او مطلقاً نه شو او الاحتياط يا ذکر د مسند اليه کولی شي د وجې د احتياط کولو
 متکلم نه لضعف التعويل تفسير د غير مشهور په مشهور سره کوي ای الاعتقاد د وجې د ضعف اعتقاد
 د متکلم نه علی القرينة ځکه متکلم وائي که زه مسند اليه حذف کړم نو دا قرينه ضعيغه ده په دې
 قرينه سره ساحع هغه مسند اليه محذوفه نه شي معلومولی نو ذکر يې کړي او القينية يا لپاره د تبيين
 ورکولو د متکلم حاضرینو ته علی غباوة السامع چې زما دا سامع دومره غبي دی چې دی بغير د ذکر نه
 پوهيږي اوزيادة الايضاح والتقرير يا ذکر د مسند اليه کولی شي لپاره د زیادة وضاحت د مسند اليه
 لپاره د ثابتولو د مسند اليه په نفس د سامع کې وعلیه او په دې ذکر باندې لپاره د زیادت د ايضاح او
 تقرير باندې قوله تعالى دی چې «أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» نو دا دویم اولنک يې
 ځکه ذکر کړو گني دپته څه حاجت وو؟ خو دا هم المفلحون به تا عطف کړی وو، په علی هدی من ربه
 باندې مخکې اولنک مبتداء وو، نو تاسو وایې چې دا لپاره د زیادة ايضاح او تقرير لپاره چې دا په
 هدايت باندې چې دی په دنیا کې همدغه کسان دي لاس پرې کيږدئ چې موصوف په دې صفات څمه
 و سره دی او فلاح او کاميابي چې په اخرت کې مومي همدغه کسان دي لاس په دې کیده چې موصوف
 پدې صفات څمه و سره دی او دا هله کيږي چې دویم اولنک راوړی شي ځکه چې اعاده د اسم اشاره دا
 داسې ده لکه په شان د اعادي د مشار اليه، او مشار اليه خو موصوف په صفات څمه و سره وو، نو
 اعاده د اسم اشاره وشوه نو دا داسې ده لکه اعاده د مشار اليه اوشوه.

او اظهار تعظيمه يا ذکر کولی شي مسند اليه د وجې د اظهار د تعظيم د مسند اليه نه لکون اسمه معايدل
 علی التعظيم، لکون اسمه سره يو غرض دا چې دليل يې وييل د متن لپاره دویم غرض دا چې دفع د
 اعتراض يې وکړه چې يا هلکه زيد قائم کې ذکر د مسند اليه وشو او دا خو څه دلالت په تعظيم د زيد
 باندې نه کوي نو دې وائي چې هر مسند اليه نه دی کته، چې هغه به بس دلالت په تعظيم کوي بلکه
 لکون اسمه معايدل، الخ کوم مسند اليه چې اسم د هغه دلالت په تعظيم باندې کوي، هغه مسند اليه
 مراد دی، هر مسند اليه مراد نه دی، لکه نعوامع المؤمنین حاضر نو د امير المؤمنین په لفظ کې تعظيم
 دی، خلک ترې ريږي او هاتنه يا لپاره د اهانت د مسند اليه نعو السارق اللئيم حاضر، يا بخيل حاضر
 دی او التبرک يا لپاره د تبرک او خير حاصلولو بڼه په ذکر د مسند اليه سره مثل النبي صلى الله عليه وسلم قابل
 هذا القول او استدلاله يا ذکر د مسند اليه کولی شي د وجې د موندلو د متکلم نه مسند اليه لره لذيد

راغله نو بس خبره يي ختمه كره، خلاصه يي راوويسته چي ولفي فيها مارب اغيري بعضي نكات د ذكر د ماتن نه پاتي شوي وو، نو شارح يي ذكر كوي او وائي **وقد يكون المحكراي ذكر المسند اليه للتفهيم** لپاره د يرولو د مخاطب، چي ورته وائي چي **امير المؤمنين ياصر بكنا نو** د امير المؤمنين د امر نه بيا خول خلاف كولي شي؟ نه او **التعجب** او كله كله ذكر كولي شي **مسند اليه** لپاره د تعجب لكه **العصي يقبلون الاسد** ماشوم د ازمري سره مقابله وكړه، تعجب شو. **او الا شهد يا** ذكر د **مسند اليه** كولي شي لپاره د گواه نيولر **في قضية** په يو حادثه كې، چي په يو حادثه كې ته گواه نيسي نو هلته كې ته ذكر د **مسند اليه** كوي د دي لپاره چي صبا هغه مدعي عليه انكار ونه كړي، لكه شاهد كاتب ته ووائي **زيد خپل مرثي يا ويند** خرڅه كړي په عمرو باندې او **زيد دوه گواهان** قائم كړي وو چي **تاسو گواهان شئ** چي ما دا خپل مرثي په عمرو باندې په زر روپو باندې خرڅ كړو، نو شاهد كاتب ته وائي چي **باع زيد غلامه بكنا على عمرو** چي سباله مونږه گواهي كوو نو **زيد به انكار نشي كولى**. او **التسجيل** يا ذكر د **مسند اليه** كولي شي لپاره د احكام په سامع باندې چي په سامع باندې خبره محكم كوي چي بيا انكار نه شي كولى، لكه ته ووائي چي **حكم القاضي بما اقول نو** د قاضي د حكم نه ته انكار نشي كولى **حتى لا يكون له سبيل الى الانكار** تعريف **للسند اليه** :

واما تعريفه شارح ورسره لگوي **اي ايوان للسند اليه معرفة نو** يو غرض د شارح اشاره كوي چي دا تعريف مصدر متعدي دى، معنى دا چي راوړل د متكلم **مسند اليه** لره معرفه نو اضافت د مصدر مفعول ته وشو، او كوم مصدر چي مضاف وي مفعول ته نو هغه مصدر متعدي وي لژمي نه وي. نو شارح اشاره وكړه چي دا مصدر متعدي دى لژمي ندی دويم غرض د شارح دفع د اعتراض كوي چي يا هلكه د تعريف د **مسند اليه** معنى به دا وي چي جعل د **مسند اليه** معرفه به وي، او جعل د **مسند اليه** معرفه دا خو كار د واضع دى؟ او مونږه دلته كې چي نكات بيانوو نو كار د واضع او د فعل د واضع نكات نه بيانوو، بلكه فعل د متكلم لپاره بيانوو او جعل د **مسند اليه** معرفه دا خو فعل د واضع دى، نو شارح جواب وكړو چي د تعريف معنى جعل د **مسند اليه** معرفه نه دى، تعريف معنى د ايراد **مسند اليه** معرفه دى او ايراد د **مسند اليه** معرفه دا فعل د متكلم دى، او د دي لپاره بيانول د نكاتو صحيح دى **وانما قدم سره شارح اعتراض كوي او د اعتراض نه وروستو بيا جواب كوي**، ويل **انما قدم اى الماتن ههنا** په **مسند اليه** كې **التعريف وفي للسند المتكبر** او تعريف يي وروستو كړى دى، او مجموعه صورتونه څلور وو، يو دا چي دواړو كې يي تعريف مقدم كړى وى، دويم دا چي دواړو كې يي تنكير مقدم كړى وى، خكه موافقت اولى دى د مخالفت نه، دا د دي دواړو صورتونو لپاره علت شو فافهم، او دريم دا چي دلته كې يي تنكير مقدم كړى وى او هلته كې يي تعريف مقدم كړى وى خكه چي كه ته خامخا مخالفت كوي نو د مخالفت دا هم يو صوره وو. او څلورم دا چي تا كوم ويلي دى چي دلته تعريف مقدم

تحقيقاً حقيقة نه دي، بلکه رتبة دي واما معنى يا به مرجع معنوي وي، معنوي ديتنه وائي چي مرس ملفوظ نه وي ما يتلفظ نه وي مالايتلفظ به وي تلفظ پري نه وي شوى، اوس دا دوه قسمه ده ي: چې دابه فهميري د لفظ داله نه او يا به فهميري د قرينه حالیه نه، نو اول ته شارح اشاره وکړه بدلاى لفظ عليه مرجع په خپله ملفوظ ومايتلفظ به نه وي خو بل يو لفظ نه دا فهميري، لکه ﴿اغْدُواْ خُفَّائِمْ يَنْتَقُواْ﴾ شو، نو هو ضمير عدل نه راجع دى، خو عدل په خپله ما يتلفظ به نه دى، خو دا اعدلوا لفظ نه عدل معلوميري او قريفة حال يا په قرينه حالیه سره، يعنې په سياق الكلام سره، حال او بحث د کلام دلالت کوي، لکه ﴿وَلَا يَكُونُ لَكُمْ وَاِجْدٌ مِّنْهُمَا السُّدُى﴾ نو لايويه کي ضمير ميت ته راجع دى او ميت مخکي چيرته ملفوظ نه دى، او نه داسي يو لفظ شته دى چې هغه په ميت باندې دلالت کوي، خو سياق الكلام نه معلوميري او قرينه حالیه نه، ځکه حال حال د ميراث دى، او ميراث د ميت نه پاتي کيږي د بل چا نه نه پاتي کيږي واما حکماً يا به مرجع حکماً وي حکماً مرجع ديتنه وائي چې هغه نه ملفوظ وي او نه د لفظ نه فهميري او نه د دلالت د قرينه حالیه نه، بلکه هسي متکلم فرض کړى وي، متعقل في الذهن متکلم فرض کړى وي، لکه نعم رجلاً شور به رجلاً شو، هسي متعقل في الذهن او مفروض ته ضمير راجع شو.

واصل الخطاب ان يكون لمعين اوس دا تمهيد ايږدي د دې وروستو وقد يترك لپاره، ورنه دا خبره خو هغه چانه چې څوک زنجاني، زراډي او صرف بهاني وائي نو هغه ته هم معلومه وي چې اصل خطاب معين نه وي بديهي ده نو وائي واصل الخطاب ان يكون لمعين شبه يا هلکه متبادر د معين نه دا ده چې فرد واحد لپاره به وي، ځکه شى چې ذکر شي مطلقاً نو صرف کيږي فرد کامل ته، نو بيا خو خطاب د جمع خارج شو، او د تشبي خارج شو، نو ده جواب وکړو واحداً مكان او كثره عام دى چې تشبيه وي او که جمع وي خو تعيين به وي نو اوس گوره په واحد کې به يو فرد متعين وي او په تشبيه کې به دوه متعين وي او په جمع کې به درې يا د دريو نه د بړه به تعيين کوي، چې څلور يا پينځه يا شپږ، اوس د متن لپاره دليل وائي، خو د متن لپاره دليل په دوه قسمه دى، يو دليل عامي دى چې هغه په عام معارفو کې جاري کيږي، دويم دليل خاصي چې خاص په خطاب کې جاري کيږي، نو دليل عامي شارح دا وائي لان اصل وضع للمعارف، اصل يعنې راجع او اولى، وضع د معارفو په دې باندې ده على ان تستعمل لمعين چې دا مستعمل شي د معين لپاره، او دا خطاب يو فرد د افرادو د معارفو نه دى، نو په دې کې هم اصل دا چې لمعين وي، ان تستعمل لمعين شو، دا دليل عامي شو دويم دليل خاصي شارح وائي چې هغه صرف په خطاب کې جاري کيږي، نو رو معارفو کې نه وي، چې ان الخطاب هو توجيه الكلام الى حاضر او حاضر معين وي، وقد يترك الخطاب شارح تعيين د مرجع کوي په الخطاب سره مع معين الى غيره اى معين، د دې نکتي

پورې يو مخاطب، نو هغه خود خاص نه دی، ځکه د دوی حال صفت د دوی دی، هغې پورې مخاطب نه شي خاص کيدای، ذات د مخاطب خو خود د دوی د حال پورې خاص نه دی، ځکه حال د دوی خو صفت قائمه د دوی شو، او مخاطب خو هغه ذات ته وائي، نو په دې نفي کې هيڅ فائده راغله، نو شارح د دې نسخې تصحيح کوي په دوه طريقو سره چې بها ضمير راجع دی حال ته خو په مرجع کې به حذف مضاف کړو، نو مرجع په حذف د مضاف سره ده نو معنی خاص نه دی برؤية حالهم اوس خبره تهييل شوه، چې حال خو وصف مختصه د دې مجرمانو وو، خو رؤيت د حال د دوی دا صفت د مخاطب وو، تر ويل فلا يختص بها ای برؤية حالهم مخاطب، نو اوس نفي کې فائده راغله، يا حذف د مضاف وکړو وروستو د مخاطب نه او ضمير حالهم ته راجع که، نو معنی خاص نه دی د دوی د حال پورې برؤية مخاطب او بهالهم برؤية مخاطب، نفي صحيح شو، ځکه دا توهم راتلو چې دا د دوی د دې حال پورې، چې د خواری او د ذلت حال دی، دې پورې رؤيت د يو مخاطب به خاص وي؟ نو الله وويل چې نه، هر څوک به يې ونې هلی حذف للمضاف دواړو سره لگوي، حذف د مضاف د اول نه يا د ثاني نه

ماتن وويل وبالعلمية شارح ورسره لگوي تعريف ای تعريف المسند اليه دي کې شارح اشاره وکړه قاعدي د عطف ته، چې دا وبالعلمية عطف شو په فبالاضمار باندې، هغې نه مخکې اما تعريفه وو، نو دلته کې هم شارح اما تعريفه مقدر راوويستلو، ځکه ماقبل د معطوف عليه نه کالمعاد وي په معطوف کې، دا چې وويل شارح چې بايراده علماً د دې نه غرض د شارح يو اشاره ده، چې دا علميت مصدر متعدي دی لژمي نه دی، دويمه اشاره ده دفع د اعتراض ته، چې يا هلکه علمية په معنی د جعل د مسنداليه علماً به وي، نو جعل د مسنداليه علماً خو فعل د واضع دی، او ماتن خون نکات بيانوي د فعل د متکلم لپاره، د فعل د واضع نکات خو نه بيانوي، نو شارح جواب وکړو چې علميته معنی ايراد د مسنداليه علماً دی، او ايراد د مسنداليه علماً، دا فعل د متکلم دی، وهوسره غرض د شارح تعريف د علم کوي، وائي وهو او دغه علم ما هغه لفظ دی وضع چې وضع شوي دی لفظ معين نو دا جنس شوشامل شو ټولو تعريفونو ته وائي چې اويل چې مع جميع مشخصاته نو په دي سره نور ټول معارف خارج شو، علاوه د علم نه، اوس شبه راغله چې تعريف د علم جامع نه شو خپلو افرادو ته خارج شو ترينه علم جنس، ځکه هغه علم دی، او هغې کې خو مشخصات نشته دی، هغه خو کلی دی، خو جواب کړي دی چې مشخصات عام دی خارجيه دی او که ذهنيه دی، نو علم جنس کې اگر چې مشخصات خارجيه خو نشته دی، خارج کې خو هغه متکثر دی، خو مشخصات ذهنيه يې شته دی، خو دغه جواب خطا دی، ځکه چې بناء په دي باندې د أسامة اطلاق په خارج کې په يو فرد باندې ممنوع شو، حالانکه اطلاق د أسامة په خارج کې په يو فرد باندې هم کيږي، نو بڼه جواب دا شو چې علم جنس دي خارج شي، هغه علم نه دی، ځکه د هغې علميت د ضرورت د وجې نه دی، د اجراء د

ادغام د وجہ نہ اللہ شو، نو عوضت پہ خپله معنی حقیقی سره نه دی، بلکه په معنی د قصدت و اریخت سره دی، یعنې خای د همزی ته حرف تعریف راوړی شو، یا دا جواب و کړی چې دا عوضت چې شایج ویلی دی دا یې په اعتبار د محکې عنه سره ویلی دی، او الف لام چې دی نو په حکایت کې دی، شایج چې دلته کې مونږ او تاسو ته حکایت کوي نو داسې یې ویلې دي چې فالف اصله الله او په محکې عنه کې دی اله وو، نو عوضت په اعتبار د محکې عنه سره شو، او په محکې عنه کې الف لام نه وو، بېرته راوړی شو، عوض کې راوړی شو، اوس په دې جواب باندې دا خبره پاتې کیږي چې بیا دا څه وجه ده چې په محکې عنه کې الف لام نه وو او شارح په حکایت کې الف لام داخل کړل، نو تاسو وایئ چې په دې کې شارح اشاره وکړه چې اله نه مراد اله حقه مراد دی، نو په دې سره اله باطله خارج کولو لپاره یې الف لام په حکایت کې راوړل، او که اوس په حکایت کې یې اله ویلی وی، نو بیا اله خو اله حقه او باطله دولرونه ورتله اوس هغه مذهب د محققینو ذکر کوی ثم جعل ای لفظ الله غلطاً للثلاث شبه، یا هلکه علم لپاره د ذات خو لفظ د زید هم دی او عمرو هم دی نو جواب یې وکړو الواجب الوجود داسې ذات لپاره چې واجب الوجود دی، واجب الوجود دامعنی چې ضروري الوجود دی، ضروري الوجود دامعنی چې په وجود کې غیر ته محتاج نه دی الطلاق للعالم داسې ذات چې خالق دی د عالم لپاره، نو دا لفظ د الله جزني شو، خو جزني منطقي نه دی، ځکه جزني منطقي قسم د مفهوم دی، او لفظ د الله باندې اطلاق د مفهوم نه شي کیدای، ځکه مفهوم ما حصل فی العقل ته وائي، او ذات د الله ذهن ته نه شي راتلی، د جزني نه جزني حکمي مراد دی چې واحد فی العدد. دویم مسلك ذکر کوي وزعم بعضهم ای العلماء انه ای لفظ الله اسم لفهوم الواجب لذاته او المستحق للعبودية له نو واجب لذاته کلي دی، او مستحق للعبودية له هم کلي دی، خو صرف دا ده چې وکمل منهما کلي المنصر فی فرد دغه واجب لذاته منحصر په یو فرد کې دی سره د امتناع د فرد اخر نه، مستحق للعبودية منحصر په یو فرد کې دی سره د امتناع د فرد اخر نه، نو اوس دوه دعوی شوي، کلي دی ځکه چې مشتمل په هاذیت مانعه عن تکثر باندې نه دی، یا کلي د دې وجې نه دی چې واجب لذاته باندې، مستحق للعبودية باندې براهین قائم شوی دی، په علم الکلام کې او براهین د کلي لپاره قائمېږي نه د جزني لپاره، نو د کلي کیدو لپاره یې دوه دلیلونه شو، او منحصر فی فرد ځکه شو د وجې د براهان التوحید نه، نو د زعم په مذهب باندې دا تفریع شوه چې فلا یكون علماً لأن مفهوم العلم جزني یعنې د وضع په اعتبار سره علم نه شو، وروستو بیا نقل سره عرف کې علم شو، اوس شارح وفیه نظر سره هغه دریم غرض بیانوي چې احقاق د ماهو الحق او ابطال د ما هو الباطل دی، ویل په دې زعم د بعضو کې نظر دی، اوس نظر او اعتراض او دلیل د وروستو نه شروع دی په دې قول سره چې ولو کان الله، اسماً لمفهوم کلي او دا مخکې عبارت تمهید دی، نو اول دعوی کیږي چې مونږ نه منو چې دا لفظ د الله اسم دی د مفهوم کلي لپاره، دا دعوی شوه، ولې؟ ځکه ولو کان... الخ، نو نقیض د مدعی

شته. ځکه نسانې جمع ده او الازنب وهند و کلثوم هغه مفرد دی جزیات دي، نو دغه تغیر غسول
کافي دی اگر که معنون یو دی. نساء هم دغه دزي دي او زنب وهند و کلثوم هم دزي دي اوس
راغله به دي دليل د ملازمي باندې چې الکلي یحتمل الکثرة. نه منم چې کلي یحتمل الکثرة. کلي
فرضیه و نه نه گوري. هغه کلیات دي او کثرت په کې نشته دی. یو فرد یې نشته دی. فضل لاد کثرة
معقولات لایویه لپاره یو فرد نشته دی، فضل لاد کثرة نه. نو ده جواب وکړو من هیشم هکلی چې
هله که کلي په دې حیثیت سره چې دا کلي وي، قطع نظر د وجود خارجي نه. خو مطلب دا چې مشتمل
هاذیت مانعه عن التکثر باندې نه وي، نو هغه یحتمل الکثرة وي. اگر که بالفعل په خارج کې کثرة
لري، نو په کلیات فرضیه و کې کثرة بالفعل خو نشته خو کثرة بالقوة خوشته دی کنه. ځکه داسې
هاذیت مانعه عن التکثر په هغوی کې نشته دی نو کلیات شو، اوس صرف دومره خبره پاتې شوه چې
الا الله مرفوع ولي شو؟ حاله که دا کلام غیر موجب دی، او کلام غیر موجب کې بدل غوره دی، نو لا
بالنصب ویل په کار وو، او مونږ کلمه کې دا مرفوع وایو، نو تاسو وایې چې دا چې مرفوع شو نو بیا
دې چې دابدل واقع شوی دی، د محل د اله نه په لاله کې بیا شبه راغله چې محل د اله خو منصوب
نصب وو. ځکه لاد نغي د جنس اسم خپل ته نصب وړ کوي، نو بیا هم الا الله ویل په کار وو، نو تاسو وایې
دا الا الله بدل دی د محل بعید د اسم د لانه او محل بعید رفع وه بیا بر ابتدائیه نو د هغې نه بدل دی شبه
یا هله که د محل قریب نه یې بدل ولی نه واقع کوي، چې دا ته د محل بعید نه بدل وائي، یا هله که محل
قریب د لاد وچي نه وو، نو د هغې نه که بدل ووايم نو بدل په حکم د تکریر د عامل کې وي، نو بیا به لپاره
مکرر کېږي، نو بیا نغي د الله هم شوه، نو دا نه صحیح کېږي، نو ځکه دا ما بدل د محل بعید نه وویل،
چې هغې کې عامل عامل معنوي وو، لانه وو، او لفظ د اله په لفظ کې خو مبني وو بیا بر فتحه، ځکه
نکره غیر مضاف غیر مفضول مبني بیا بر فتحه وي، ځکه متضمن من استغراقی لره وي سوال کې. نو د
هغې نه الا الله بدل نه شي کېدای، ځکه چې دي متضمن حرف لره نه دي

او تعظیم او اهانت یا ایراد د مسند الیه کولی شي علم لپاره د تعظیم یا اهانت د مسند الیه حکما في التعظیم
الصالحه لذلك لکه په هغه القابو کې، اعلامو کې چې هغه صالح د دې تعظیم او اهانت وي، لکه مثل
رکب علي وهرب معاوية سور شوی وو علي، نو دلته کې یې مسند الیه علم ذکر کړو، ځکه علي د علونه
دی، علو: او جتوالي ته وائي، نو دې کې تعظیم راغلی، او تنسیدلی وو معاوية، معاوية د عوي نه دی
عوي صوت الکلب ته وائي، نو په دې کې اهانت راغلی خو خان پري پوهه کوی چې د علي او معاوية
نه گوري هغه دوه صحابه د رسول الله ﷺ مراد نه دي، حاشا لهما، علي و معاوية مطلق د یو
سري نوم شي علي او د بل سري نوم شي معاوية او نه ووائي رکب علي وهرب معاوية او صحابه د
س ل الله ﷺ نه دي مراد چې نعوذ بالله د معاوية اهانت نه اشاره وشي، دا تلفظ چې بیا کوي

نو هغه بيارافضي دی، نبراس ذکر کوي چې یو سړی راغی د عبد الله بن مبارک نه یې تپوس وکړو چې
 عمر بن عبد العزيز او معاوية کې څه نسبت دی؟ یعنې دوی کې کوم یو ښه دی؟ عمر بن عبد العزيز
 یې خلیفه المسلمین وو، نو هغه پوه شو چې ته ما نه د نسبت تپوس کوي. چې دا سړی رافضي
 دی چې کوم یو غوره دی؟ هغه وویل هو، نو عبد الله بن مبارک وویل چې حضرت معاوية چې په کومه
 اسبه سورتی دی، او د رسول الله ﷺ سره جهاد ته تللی دی. د هغه اسبه د کرشنو دوره
 لود عمر بن عبد العزيز جسم برابر نه دی، د هغې اسبه د کرشنو دوره د عمر بن عبد العزيز د جسم نه
 غوره ده، ته ما نه د نسبت څه تپوس کوي؟ هغه سړی یې عزته شو، په سر یې خادر واچولو او لاړو. هغه
 رافضي وو، رافضي وائي دشمن د صحابو ته مونږ نه حکم د الله او د پیغمبر نه دا دی چې د دې نه کف
 اللسان وکړی اذکروهم بخیر یعنې **بِخَيْرٍ** اوس مونږ په کې گوته و هو یا قلم پورته کوو. نو هغه
 رافضي شو، هغه ته رافضي وائي، ځکه الله وائي رضي الله عنهم ورضوا عنه معصوم نه دي گناه کوي خو
 الله ورته معاف کوي. نو رافضي وائي زه یې معاف کولو ته نه پرېږدم، نو مونږ وایو چې ته په الله باندې
 زور کیدای نه شي، صحابه گناه کوي او الله ورته معافي کوي صحابه کلهم عدول دي، خو عدول په
 دي معنی نه دي چې معصوم ابتداء دي، الله ورته گناه معاف کړي نو التائب من الذنب کمن لا ذنب له،
 کلهم عدول په دي معنی سره دي خو د رافضي د صحابه سره بغض دی نبراس تعریف کوي،
 رافضي دشمن د صحابو ته وائي، هغه هر څوک چې وي یواځې شيعه او معتزله وپورې رافضي کیدل
 خاص نه دی، بلکه هر څوک چې وي، که نن یو سړی د صحابه دشمن وي هغه رافضي دی، هغه ته به
 اواز د رافضي کوی، د امت محمدي او د مسلم به ورته نه کوی، نو علي او معاوية هسې د دوو کسانو
 نومونه دي، دامقصد دی

او **کتابه** سره مائن بله نکته وائي لپاره د ایراد د مستداليه علماً، نو وائي یا ایراد د مستداليه کولی
 شي علم لپاره د کنایه کولو ځکه مقصود د متکلم کنایه وي، او دغه کنایه په علم سره راځي او په بل
 څه شي سره نه راځي، نو مستداليه علم ذکر کړی شه، یا هلکه کنایه خو محکې عنه غواړي نو کنایه
 دهغه نه وي؟ نو شارح وویل عن معنی یو معنی اصلي نه، ځکه چې اعلام منقولات دي، نو کنایه به د
 هغه معنی اصلي نه چې منقول عنه دی د هغې نه به کنایه وي معترض راغلی شه یې وگړبوله چې یا
 هلکه جاحي زید کې یا زید جاحي کې مستداليه علم دی، او کنایه خود څه شي نه نه دي، د جهنمي
 نه یا د بل څه نه خو کنایه پکې نشته، سره د دې نه چې مستداليه علم دی؟ نو شارح جواب وکړو و یصلح
علم له یا هلکه هر علم کې کنایه نه وي، هغه علم کې به وي چې هغه صالح لپاره د کنایي وي، او زید
 جاحي یا جاحي زید کې دغه علم صالح د کنایي نه دی اوس شارح ته چا وویل چې یا هلکه ته مثال
 وښایه چې ایراد د مستداليه علم شوی وي، او هغه صالح لپاره د کنایي وي، او کنایه هم شوي وي، نو

شارح وویل داسی به وی، مثال بنانی چي فهو بولهب فعل مکننا نو ابولهب علم شو د هغه کافر مشخص
 لپاره چي د رسول الله ﷺ تره وو، او د یو معین کافر علم وو، کنیه وه د هغه، اوس دا مکننا
 عن مکنه جهنمیا، اوس دامسند الیه یی علم راوړو د دغه کنانی کولو لپاره د جهنمی نه، کنایه داسی
 وشوه لکه وروستو شارح دلیل وائي، چي ابولهب فعل کذا کنایه د جهنمی نه څنگه وشوه، نو دلیل
 لان معناه دا مخکي کوي او دا مخکي عبارت وروستو کوي، نو دلیل پرې شارح دا وویل چي لان معناه
 ځکه چي معنی د لفظ د ابولهب ملازم النار و ملاسها، د ابولهب اصلي معنی داده ملازم د نار سره یی
 ملاس د دې نار سره، لکه مثلاً ابو الخیر هغه چاته وائي چي ملاس د خیر سره وي، ورنه نو د خیر خي
 پلار نه وي، ابو الفضل دپته وائي چي ملاس د فضل سره وي، ابو الشر دپته وائي چي ملاس وي د شر
 سره، ابو الحرب دپته وائي چي ملاس وي د حرب سره، نو د ابولهب معنی اصلي داده چي ملاس وي د
 نار سره، اوس کنانی معنی د دې دا شوه، چي يلزمه اله جهنمی دي ملاس النار سره لازم دا شو چي دي
 جهنمی دی، نو اوس گوره ملاس النار ملازم شو او جهنمی کیدل لازم شو، چي یو سری ملاس د
 نار سره وي نو د هغه سره لازم جهنمی کیدل دي، دا شارح دلیل وویل نو کنایه ثابت شوه، انتقال راغی د
 ملزوم نه لازم ته د ماتن په نزد باندې، او د سکاکی په نزد باندې انتقال د لازم نه ملازم ته راغی، ځکه
 هغه وائي چي دا جهنمی ملزوم دی او ملاس النار ورسره لازم دی اوس په دې باندې یوه شبه راغله چي
 یا هلکه نه منم چي جهنمی لازم دی د ملازم النار او د ملاس النار سره، ځکه ملاس النار او ملازم النار
 خو عام دی، چي نار دنیوي وي که آخروي وي، او جهنمی خو خاص دی په جهنمی پورې، نو دا خو لازم نه
 دی، نو تاسو به جواب وکړئ چي نار نه مراد نار د جهنم دی، بناء په دې قاعدې باندې چي شي ذکر شي
 مطلق نو صرف کیږي فرد کامل ته، او فرد کامل د نار نار د جهنم دی، نو چي مراد د نار نه نار د جهنم
 شو نو دغه کونه جهنمی لازم شو، ملاس د نار د جهنم سره جهنمی لازم دی، ځکه څرته د جهنم چي علیها تسعة عشر دي هغه
 نه منم چي ملاس د نار د جهنم سره جهنمی لازم دی، ځکه څرته د جهنم چي علیها تسعة عشر دي هغه
 ملازم و ملاس د نار د جهنم سره دي او جهنمی خو نه دی؟ نو ناکت جواب کړی دی چي لزوم نه مراد
 لزومي عرفي عادي مراد دی، لزوم عقلي نه دی مراد. او لزوم عرفي کې تخلف د لازم د ملزوم نه جائز
 دی، هان که لزوم عقلي وي، هلته کې تخلف د لازم د ملزوم نه جائز نه وي، نو بیا به تا شبه کړي وه. نو دا
 پرې شارح تفریع وکړه لیکون انتقال پس شو دغه لفظ انتقال من للزوم الي اللازم ته. خو شارح وویل چي دلته
 هم باعتبار الوضع الاول او مخکي یی هم ویلي وو.
 بانظر الى الوضع الاول هغه وضع اول دا دی اصلي الاضالي اوس دلته کې حاصل دا دی چي د کنانی لپاره
 دلته کې درې صورتونه دي یو صورت دا دی چي ته کنایه په وضع اول سره وکړي نو د ابولهب وضع
 اول، وضع اضافي وو چي هو مضاف او لهب مضاف الیه، نو په دې کې کنایه اتفاقاً جائز ده. وضع ثاني

خلخالی مذهب را نقل کوی، ویل وقیل فی هذا المقام ان الکناية کنایه په ابولهب فعل کذا کې داسې ده کما يقال نن تا وویل چې جاء اليوم اليوم ودرسه ولگوى حاتم طائي نو د حاتم معنی اصلي هغه شخص معین چې مشهور وو په جواد سره هغه مراد دی، نو هغه خون وړخي نه شي راتللی، هغه شته نه موجود نه دی، نو ویراد منه لازمه ای جواد یعنی راغلی وو ما ته یو جواد، لا الشخص المسمى بهاتم، ویل دا هم کنایه ده، خلخالی ویل، دارنگه ویقال رایت ابالهب ابولهب نه هغه کافر مشخصه نه دی مراد، زید، عمرو یا ابوجهل بل یو کافر مراد دی، د هغه نه ته انتقال وکړي جهنمي ته، ویل دا هم کنایه شوه، شارح وائي وفيه نظر په دي ما قال د قیل کې نظر دی په اعتبار د وجوه ثلاثه ودرسه دیته کنایه نه وائي، دیته استعاره وائي، لاته، خکه چې دا مثال مذکور ح په وخت د اراده د نفس لازم کې یکون استعاره لا کنایه نو دا وجه اول در د شوه، نو حاصل د وجه اول در د شوه چې لو صح ما قیل نو لم یوجد الفرق بین الاستعاره والکناية یعنی لو صح القول المذکور نو لم... الخ، لکن التالي باطل فالقدم مثله، هر چې ده وجه د بطلان التالي نو دا د مسلماتو نه ده، خکه استعاره او کنایه کې فرق خوشته دی، عدم فرق باطل دی، هر چې دی دلیل د ملازمي ویل لاته ح یکون استعاره لا کنایه چې نه ورته کنایه هم وائي او دا استعاره هم ده، نو بیا فرق راغی، اوس په تفصیل د ملزوم کې شارح حواله وکړه په علی ما سیجی اوس دا استعاره ولې شوه؟ استعاره خکه شوه چې دلته کې استعمال د لفظ په غیر موضوع له کې وشو، خکه حاتم وضع شوی وو د هغه شخص معین لپاره او تا مستعمل کړو په هغه جود کې، یعنی هغه شبه کې چې هغه د هغه شخص سره مشابه وو په وجود کې، نو لفظ موضوعه د شبه به او مراد ترینه شبه دیته استعاره وائي، نو چې ته اوس دیته کنایه وائي نو بیا به فرق په استعاره او کنایه کې رانه شي، دویم رد پرې کوي چې ولو کان المراد ما ذکره القائل دا کنایه شي، نو بیا لکان قولنا فعل کذا هذا الرجل مشیراً الی الکافریا و قولنا ابوجهل فعل کذا، او مراد ترینه بل کافر واخلې، یعنی ابوجهل فعل کذا ای حال کونک او مراد ترینه عتبه او شیهه بل کافر واخله، یعنی ابوجهل دا کار کړی دی، یعنی هغه سړي دا کار کړی دی چې هغه شبه به د ابوجهل وو په کفر کې، نو دا کنایه ووايه د جهنمي نه، خکه جهنم د کافر سره لازم دی، دارنگه د ابوجهل سره لازم دی، تالي باطل دی، لکان داقول باطل دی، خکه لم یقل به احد په دي باندې چا قول نه دی کړی چې دا کنایه ده، او دلیل د ملازمي ظاهر دی، خکه ته وائي چې ابولهب ذکر شي او کافر اخر ترینه مراد شي هغه شخص معین مراد نه شي، نو دا کنایه ده کته، نو دغسې دلته کې کنایه شوه، چې بس هذا الرجل ذکر کوه، او مراد ترینه مطلق کافر واخله او د هغه سره جهنمي کیدل لازم دي، ابوجهل ذکر کوه او مراد ترینه عتبه او شیهه واخله، د هغه سره هم جهنمي کیدل لازم دی، دوه ردونه شو، دریم ومما یدل او بعضي د هغه دلائلو نه چې دلالت کوي په فساد د دي قول د قیل باندې، انه ای الشان، مثل صاحب المفتاح وغیره

او دا تا ته پته نه وه چې هغه سړی وو که ښځه وه، دارنگې سړی عالم وو که جاهل وو؟ دا هم درته پته نه وه، نو دلته کې بغیر د الذي نه بل څه چاره نشته، نو متکلم به درته وائي چې الذي کان معنا امس رجل عالم هغه پرون چې مونږه سره وو، هغه سړی وو، ښځه نه وه، عالم وو جاهل نه وو، ولې متعرض سره شارح اعتراض کوي او جواب کوي، حاصل د اعتراض دا چې یا هلکه په دې مقام کې درې صورتونه وو، یو صورت تا ذکر کړو چې د مخاطب عالم علم په احوالو مختص د مسند الیه باندې سوی د صلي نه نه وو، دویم صورت دا چې د متکلم علم په احوالو مختص د مسند الیه باندې سوی د صلي نه نور څه باندې نه دي، دریم صورت دا چې د متکلم او د مخاطب دواړو علم په احوالو مختص و د مسند الیه باندې سواد صلي نه نه وو، نو هغه دوه صورتونه تا ولې ذکر نه کړل؟ دا شبه کوي، نو وائي ولې متعرض ای المان لما هغه قسم ته چې لایکون للمتکلم علم او لکلیهما دریم صورت دی وروستو بیانوي فاتنظر بغیر الصلا نحو الذین فی بلاد الشرق لا عرفهم نو اوس که متکلم علم وو، چې کلو د مشرق کې خوشته دی، صرل دومره علم یې وو، نو اوس د الذي نه بغیر بله څه چاره نشته د هغه، نو هغه به الذي ذکر کوي، نو وائي به الذین فی بلاد... الخ، دریم صورت او لکلیهما او یا د متکلم او مخاطب دواړو لپاره علم نه وي بغیر د صلي نه، لکه متکلم او مخاطب دواړو ته دومره علم خو وي چې په بلاد الشرق کې څوک خوشته دی، چې اوسې په کې، نو اوس ته ورته ووائي چې الذین فی بلاد الشرق لا عرفهم، لاتعرفهم نه دی بلکه لا نعرفهم دی چې زه او مخاطب دواړه یې نه پیژنو، نو شارح جواب وکړو لقله جدوی مثل هذا الکلام د وجې د کموالي د فائده او نفعې د مثل د دې کلام، په دې کې څه فائده نشته دی ځکه چې د متکلم علم په احوالو مختص و د مسند الیه باندې بغیر د صلي نه راغلو، یا سره د مخاطب نه راغلو، نو متکلم به حکم په احوال عامو سره کوي، او په احوال عامو سره حکم کولو کې څه فائده نشته دی، لکه دغه حکم شو چې ما تا ته وویل چې الذین فی بلاد الشرق لا عرفهم نو ته به هم ما ته وائي چې مولوي صاحب دا خو زما هم علم وو چې مشرق کې چیرته کسان دي او ته یې نه پیژني، ځکه ته تلې نه شي، نو څه فائده راغله، یا هغه کسان چې بلاد الشرق کې دي زه او مخاطب یې نه پیژنو، نو دې کې هم څه فائده نشته دی، معترض راغی شبه یې وکړه چې یا هلکه په بعضې موادو کې فائده شته دی، هغه دا چې الذین فی بلاد الشرق زهاد، یا علماء، یا اتقیاء، نو دې کې خو فائده راغله؟ نو شارح جواب وکړو وندره وقوعه خیر دی تهییک ده په بعضې موادو کې فائده راځي خو هغه نادر دي او نادر کالعدم دي، او استهجان التصريح یا ایراد د مسند الیه کولی شي موصول سره د صلي نه لپاره د قبیح گنلو د متکلم تصریح کولو لړه په اسم د مسند الیه باندې، او زیاده التقرير یا ایراد کولی شي د مسند الیه موصولي لپاره د زیات ثابتولو غرض مسوق له الکلام په ذهن د سامع کې، شارح په دې ای تقرير الغرض سره درې ترجمې کوي دې التقرير، چې دا زیاده التقرير چې به متن کې راغلی، د دې درې ترجمې دي. یو ترجمې ته یې اشاره وکړه

چې ای تقریر الغرض المسوق له الکلام، او دا ترجمه یې مقدم کړه. ځکه چې دا په دې دریو وارو کې غوره ده، دویم وقیل تقریر المسند، او دریمه وتقریر المسند الیه، مثال داسې شو نحو وراودته، تعین د مرجع کوي، مطالبه کړې وه د دې یوسف نه، ای یوسف علی نبینا وعلیه السلام واهمرویده، شارح شبه کوي، اوځان له څي وائي المرأه مفاعله دی، مجرد دا دی چې من راد یروود نه ماخوځ دی، او معنی جاء وذهب ده، چې د یو کار لپاره څي او راځي، څي او راځي، شبه چې باب مفاعله خو د جانیینو نه راځي، نو مطالبه د جانب د زلیځي نه خو وه، لیکن د حضرت یوسف د جانب نه خو مطالبه نه وه؟ نو تاسو به جواب وکړئ چې دلته کې باب مفاعله په معنی د اصل فعل سره دی. کله کله باب مفاعله په معنی د اصل فعل سره راځي، لکه عاقبت اللص ما سزا وکړې وه غلاگرو ته او غلاگرو ما ته څه سزا هم نه ده راکړې، نو دا عاقبت اللص په معنی د عقیبت اللص سره شو، یا دویم جواب وکړئ چې مطالبه د زلیځي نه ابقاع او د جماع ده، او د یوسف نه مطالبه د دفعې ده، نو په دې معنی سره باب مفاعله صحیح شو، معترض راغی شبه یې وکړه، شبه دا راغله چې یا هلکه دلته کې خو مجی او ذهاب نه وو، ځکه دوی دواړه په یو کور کې اوسیدل، نو مجی او ذهاب خو نه وو، نو شارح په فکان سره جواب وکړو چې دلته کې مخادعه مراد ده حقیقي مجی او ذهاب نه دی مراد، فکان المعنی خادعه ای خادعت زلیځی یوسف عن نفسه، معترض راغی شبه یې وکړه چې زلیځي ټکي څنگه وکړه د نفس د یوسف، حالانکه د زلیځي مطلوب خو نه وو حاصل شوی، نو چې حاصل نه شو، نو ټکي یې څنگه وکړه؟ ټکي خو هله کیږي چې د مخادع مطلوب حاصل شي، او مطلوب د زلیځي خو نه وو حاصل شوی، نو ده دا تفسیر وکړو چې وفعلت فعل المخادع ویل وکړو دې زلیځي په شان د کولو د مخادع، هلکه حقیقي مخادعه نه دی مراد، شبهه بالمخادعه دی، ځکه حقیقي مخادعت خو دینه وائي چې هغه مطلوب حاصل شي، او هغه مطلوب خو حاصل شوی نه دی یصاحبه د خپل ملگري سره عن الشئ الذي، لاجل الشئ الذي لا یرید منه ان یخرجه، ای منه من یده، نو یحتال ای المخادع، علیه ای الصاحب ان یغلبه ویاخذه ای الشئ منه، ای الصاحب، شبه یا هلکه دا خو یو معنی عامه شوه د مخادعت، نو دلته کې معنی مراده څه ده؟ نو شارح جواب وکړو وهي ای المخادعه عبارة ههنا عن التمحل لمواقعته، ای یوسف ایاها ای زلیځي نو شبه بالمخادعه شو او حقیقي نه شو، یعنی دا حیله یې جوړه کړې وه، او په دې کې کامیابه نه شوه، اوس المسند الیه التي هو ای یوسف فی بیتها عن نفسه عن نفسه جار مجرور ظرف لغو دی، متعلق برأودته لوسر دا مثال مطابق د مثل سره دی فالغرض المسوق له الکلام تراة یوسف علی نبینا وعلیه السلام واهمرویده ای یوسف عن الفحشاء، چې یوسف بالکل پاک دی او قران هم گواه دی چې ثم بدالهم من بعد ما راوا الايات بیا ظاهر شو زلیځي د عزیز مصر او ټولو ته نشانات د عفت د حضرت یوسف، چې دی ډیر پاکدامن دی، خو د پاکدامنی نشانات ښکاره شو، خو سره د دې نه چې حضرت یوسف عقیف

دی او بلکل پە دە کە د فحشاء میلان نشتە دی، خویا هم دوی مشوره وکړه چې لیسجننه حتی حین
 اوس زلیخې دا خبره ولې خوښه کړه چې دی دې جیل ته لاړ شي، ویل دا ځکه چې دې به د جیل نه وریږي
 او زما مطلب به حاصل شي، او عزیز مصر ځکه ویل چې جیل ته به ځي ویل ځکه چې دا شور شغبالم
 غوندې کم شي، والمذکور چې التي هو بیتها اذل علیه ای الغرض من امره العزیز و زلیخی که داسې
 یې ویلې وي چې مطالبه کړې وه د یوسف نه امره العزیز، نو احتمال شته چې یو بل سړی وو، عزیز نوم
 یې لرلو د هغه ښځې به د یوسف نه مطالبه کړې وې، چې په دې کلي کې چیرته اوسیدو، هسې خطبې
 لېږلې وو، یا جواب یې کړی وو، نو یوسف علیه السلام ویل زه نه راځم؟ په لار کې سپی وې یا دشمن
 وې، یرې د وجې نه یې داسې وویل یا تیاره ده، نو په دې غرض باندې یې دلالت نه کولو، او که داسې یې
 ویلې وې چې وراوډته زلیخی نو بیا دا احتمال وو چې بلې یوې زلیخی به مطالبه کړې وي، د دې یوسف
 دا مولاګی به نه وه، نو ترهغه پوره نه راځي، او چې داسې یې وویل چې التي هو في بیتها التي هغه ښځه
 لاس پرې کیده لوړمنګ دی هو في بیتها هغې مطالبه کړې وه، هیڅ مانع نه وو، نو د دې نه بل طهارت
 نشته دی لکه ادا کان في بیتها او هیڅ مانع هم نه وو وتمکن من نیل المراد عنها ځکه هغه طرف نه هغې
 مطالبه کوله، ولم يفعل کان في غایة التزاهة، وقیل د هغه دویم مولاتا قیل د مراد سره لګوی، وقیل هو
 تقرير للمراودة یعنی دامطالبه یې خامخا کړې وه لما فيه من فرط الاختلاط ځکه یو کور کې اوسیدل
 واللفظ ځکه چې په یو کور کې اوسېږي نو اختلاط زیات وي او شیطان یې د یو بل سره مینه زیاتوي
 ورځ په ورځ ترقي کوي، نو دا مطالبه خامخا زلیخی کړې وه، ځکه کور یو وو، یو کور کې اوسیدل او
 حسن دومره وو چې انتباه ته رسیدلی وو، نو زلیخا نه شوه کښناستلی، نو دا مطالبه به خامخا کیده،
 د دې وجې نه حدیث کې راځي چې صحابه د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه تپوس وکړو لاهتفهم
 حضرت د لیور حالت به څه وي؟ قال العموم، لیور نه خو داسې یرپرې لکه مرګ نه چې یرپرې، نو
 لیور ته یې د دې وجې نه مرګ وویل، ځکه چې هغه وائي چې دا زما د ورور کور دی، نو هر وخت کې
 دته او بهر دته او بهر او بل څوک اجنبي خو تللی نه شي، اختلاط ډیر وي نو ځکه رسول الله صلی الله
 علیه وسلم وویل الحمو الموت اوس چې دې جهالو ته وویلی شي چې دته کور ته مه ځه نو وائي چې دا
 ورور ما نه پاتې شو، دی زما د مور بچی دی او دی اوس زمانه ستر کوي، نو د مور بچی دی خو د الله
 حکم جدا دی، او د مور بچی جدا دی، د الله حکم دا دی د سد الفحشاء لپاره، ځکه چې ته دته لاړ شي او
 زه سبا تا خپلې ښځې سره وینم نو بیا به نه د مور بچی وي او نه د نور بچی وي، بیا به دشمني وي یو بل
 به وولو، نو الله د وخت نه وویل چې صلہ رحمي محفوظ ساتی، نو داسې به ساتلی کیږي، او د مور بچی
 دې وي خو که دې ستا ښځې لپاره الله محرم کړی وي، نو چې ورور مړ کیدای نو د هغه کنده به بیا چا
 اخیسته؟ بل اجنبي سړي به اخیستی وه، نو الله ستا د مور دا بچی غیر محرم کړو، نو که ورور دې مړ

باندې، ځكه چې يو شی عظيم وي نو د هغې نه د سري يره راځي، نو دا عطف د لازم شو په ملازم باندې عطف د سبب شو په مسبب باندې، ځكه تعظيم سبب لپاره د پرې دی، تعظيم ملزوم دی د پرې لپاره، نو د دې مثال داسې شو، نحو فغشيه من اليم ما غشيهم ډوب كړو دي فرعونيانو لره هغه شي چې ډوب يې كړو دوی لره من اليم دا بيان د ما شو، نو دا ما غشيهم كې ما موصول شو او غشيهم صله ده، دا موصول سره د صلي نه مسنداليه شو، د دې فغشيهم لپاره اوس دا مثال مطابق د ممثل سره دی فان في هذا الإيهام چې الله ما غشيهم فاعل او مسنداليه وگرځولو من التفخيم ما هغه مقدار لا ځخې ای علی احد ځكه په دې كې تعظيم كماً هم راغلی او كفا هم راغلی، كفاً داسې راغلی، چې هغه ډويډل -ومره وو، چې بيان يې د سره ممكن نه دی، چې ثلاثون ذراعاً وو او كه نه اربعون ذراعاً وو كه نه ستون ذراعاً وو كه مائة وو، خو بس ډويډل وو نو، اوس ښكته څومره ژور تللي وو، د دې د سره بيان نه شي كيدای، دارنگې كفاً، چې يا هلكه دا اوبه دومره په سرعت كې رواني وي، او دومره په شدت كې رواني وي، او دا ډويډل څومره د تكليف وو په فرعون باندې، د هغه اوبو د سرعت او د شدت او د احاطې چې په فرعون باندې وي د هغې د سره بيانول ممكن نه دي، ځكه فرعون لوی لوی مدونه په سوره يونس كې راښكلی دی، دا ځكه چې زور وو پرې كنه، او چې په سري باندې زور نه وي نو بيا مدونه نه راكاپي، يره پرې راغلي وه، وويل قال افنت الله لاله الا الذي افنته بنو اسرائيل وانا من المسلمين ٩٠ سوره يونس

او تنبيه المخاطب على الخطاء يا ايراد د مسنداليه كولی شي موصول سره د صلي نه لپاره د خبرداري وركولو د متكلم مخاطب ته په خطا باندې، يعنې متكلم مخاطب تنبيه وركوي چې ای مخاطب ته چې كوم گمان كوي، په دې كې ته خطا نه، او دغه تنبيه په موصول سره د صلي نه كيږي، نو متكلم بل څه مسنداليه نه شي راوړی، نو ځكه مسنداليه موصول سره د صلي نه راوړی، نحو ان الذين ترونهم ای تظنونهم اشاره يې وکړه چې رؤيت دلته كې په معني د ظن سره دي، رؤيت بصري نه دي مراد، علمي مراد دي اخوانكم اوس دلته كې د يو سري معمولي ذوق په علم المعاني كې وي، نو هغه معلوموي چې الذين دا موصول، ترونهم اخوانكم صله شوه، نو په دې كې اشعار راغلي چې په راتلونكي خبر كې، ای مخاطب ته خطا نه، چنانچه هغه شاتې راغلي ان تصرعوا تفسير د غير مشهور په مشهور سره كوي، ويل ای تهلکوا او تصابوا بالحوادث دا مثال مطابق د ممثل سره دی، ځكه فقيه په دې موصول كې سره د صلي من التنبيه في خطا هم ای المخاطبين في هذا الظن ما هغه تنبيه في قولك ان القوم الفلاني يعنې تظنونهم اخوانكم، دې كې دا تنبيه نشته دی، دارنگه په ان زيدا وعمرا و بکراً ترونهم اخوانكم، يشفې... كې هم نشته دی، او الايماء يا ايراد د مسنداليه كولی شي موصول سره د صلي نه لپاره د اشارې، ای الإشارة دې كې يې اشاره وکړه چې ايماء دلته كې په معني د اشارې سره دی، دويمه يې اشاره وکړه چې په ايماء او اشاره كې ترادف دی، اشاره ده الی وجه بنا

وقد یجعل غرض د شارح د دې نه دا دی چې فرق بیانوي په ما بین د ایماء الی مطلق الخبر او په ما بین د ایماء ذریعه گرځولو تحقیق الخبر ته، چې اشاره ذریعه گرځول مطلق خبر ته او دغه اشاره او ایماء ذریعه گرځول تحقیق الخبر ته، دې کې فرق شارح بیانوي، اوس دا فرق شارح څکه بیانوي چې بعضی خلکو په دې کې فرق نه وو کړی، دا یو یو شی گرځولی وو، چې ایماء ذریعه گرځول مطلق بناء الخبر او ذریعه گرځول تحقیق الخبر ته، ویل دې کې فرق نشته دی، دا دواړه یو شی دی، نو شارح په هغوی باندې رد کې ویل چې دې کې فرق شته دی دا یو شی نه دی، نو وائي وقد یجعل کله کله گرځولی شي دغه ایماء ذریعه الی تحقیق الخبر، او مخکې ذریعه الی الخبر قدرې وو، تحقیق ټکی په کې نه وو، د تحقیق الخبر معنی دا ده، د تحقیق الخبر تفسیر کوي ای جعله معقلاً لکنتا، جعل الطریق بالغ په ذهن د سامع کې په دلیل اني یا دلیل لمي سره، نو که دا په ذهن د سامع کې ثابت وي نو دلیل اني به وي، او که دغه ثابت او محقق په نفس الامر کې وي نو دلیل لمي به وي، دغه ایماء بیا دلیل لمي شو، اوس هغه په دې قول د شاعر کې راغلی دی، چې نهون التي ضربت بیتا بیتا حال کونها مهاجرة د اصل محلي نه او د خپل اصلي کلي نه او دا کور دې جوړ کړی بکوفة الجند مقام کې او خپل کلي او محله یې پرېښې ده، نو دا موصول سره د صلی نه مستدلیه شو، دا اوس خبر شو چې غالت ودها غول ویل هلاک کړی دی مینه د دې ښځې یو هلاک کوونکی، د خپل کلي او محلي سره مینه د دې ښځې یو هلاک کوونکی شي هلاک کړې ده، کلي او محلي والو سره د دې مینه ختمه شوې ده، نو څکه یې هجرت وکړه او کوفة الجند کې خائنه کور جوړ کړه، اوس دا مثال مطابق د معثل سره دی، څکه لطف في ضرب البيت څکه چې په جوړولو د کور کې بکوفة الجند دا هم د مبتداء نه مفهوم شو او دویم ولهاجرة اليها هجرت کول اليها دی کوفة الجند ته، دا هم د مبتداء نه مفهوم دی، دې دوو خبرو کې ایماء دې چې علی ان طریق بنه الطیر معاً ینهین من زوال للعبة د خپل کلي او محلي سره د انقطاع المودة د خپل کلي او محلي سره، چنانچه هغه شان خبر راغلی چې غالت ودها غول، نو دغه موصول ایراد د مستدلیه په موصول سره اشاره وجه د بناء د خبر ته وشوه، اوس دغه ایماء ذریعه شوه تحقیق الخبر لپاره هغه داسې چې شم اینه پس د دې نه دغه ایماء یحقیق ثابتوي دی خبر لره، خبر دا وو چې زوال المحبة دي یقیناً الخبر، په ذهن د سامع کې په دلیل سره حتی کانه ای ایماء برهان علیه برهان اني دی په دې زوال د محبت او انقطاع المودة باندې، نو دا برهان اني دی څکه استدلال د جانب د معلول نه په علت باندې شو، څکه اصل کې حقیقت کې خو انقطاع د مودة او زوال د محبت مخکې راځي بیا هجرت راځي، اوضرب البيت راځي، نو ضرب البيت د هجرت معلول شو، او زوال د محبت او انقطاع د مودة علت شو، نو دلته کې استدلال د جانب د معلول نه علت باندې راغلی، او هم دغه برهان اني وي، وهذا دغه مذکور چې دا خبر ثابتول په ذهن د سامع کې برهان اني، لمي سره دا معنی د تحقیق د خبر ده

مسند اليه ذكر كوي نو صحيح كيڤي، كه زید ذكر كوي نو بيا صحيح كيڤي، كه عمرو ذكر كوي نو بيا صحيح كيڤي، او كه بكر ذكر كوي، نو بيا صحيح كيڤي، خوستا مقصود د مسند اليه قرب هم دى صحيح كيڤي، يا ذكر د مسند اليه وي سره د بعد نه، او يا ستا مقصود ذكر د مسند اليه وي سره د توسط نه، نو ذكر د مسند اليه سره د قرب نه دا زائد شو، ذكر د مسند اليه سره د توسط نه دا زائد شو په اصل مراد باندې، نو علم المعاني والاد دې نه بحث په دې اعتبار سره كوي نو خكه وائي و امثال هذه المباحث ينظر، اى يبحث فيها اهل اللغة نحاة، من حيث انها، اى الاشياء تبين ان هذا مثلاً وضع شوى دى للقريب وذلك للمتوسط وذلك للبعيد، وعلم المعاني والانظر كوي، بحث كوي من حيث انه اى الشان فانريد قرب للسند اليه يلقى بهذا وهو او دغه قرب د مسند اليه، دا د الله على اصل لثرو اصل مراد دا وو الذي هو الحكم على المسند اليه المذكور المعبر عنه بشئ يوجب تصوره على اى وجه كان خكه هغه عام وو، نو دا په هغې باندې زائد دى

او تعظيمه يا ايراد د مسند اليه كولى شي اسم اشاره اى تعظيم للسند اليه دي كې يې تعيين د مرجع وكړو بالقرب بسبب القرب اسم اشاره متكلم ذكر كوي لپاره د تحقير په قرب سره، نحو لهذا الذي ينكره العظيم ايا دغه حقير چې ملگري د ده نشته پوښن دى، مال ورسره نشته دى، پلار يې نشته دى يتيم دى، ويل دى بډي ردې وائي ستاسو خدايانو ته، دي ستاسو خدايانو په بدو سره يادوي، نو په بدو سره يې څنگه يادول؟ څه كنخل كول رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ كنخل خو يې ورته نه كول، خو دا يې ويل چې دا مخلوق دى محتاج دى هيڅ نه شي كولى، نو هغوى ويل دا يې كنخل وكړل، دا خو كنخل نه وو دا خو د دوى خپل صفت بيانول وو، چې دوى كې صفت د عجز دى، صفت د مخلوقيت دى، صفت د امكان دى، نو كافرو ويل چې نه دى كنخل كوي اولياو ته، دى يې ادبه دى، علامه الوسي د بغداد بازار ته را ووتلو نو خلكو ورته اشارې شروع كړي، ويل گورئ د كرامت نه چې منكر دى هغه راووتلو، كرامت نه مني اوليا نه مني، ويل دغه دى راووتلو، اشاره يې ورته وكړه، حالانكه هغه كرامت هم منلو اوليا يې هم منل، ليكن د الوهيت صفت په كې نه مني، وائي چې مخلوق دى، علامه الوسي حنفي دى، ولي كتر حنفي دى، مؤحد حنفي دى، اوبه په كې نه تر نبي، او تعظيم يا ايراد د مسند اليه كولى شي په اسم اشاره سره لپاره د تعظيم د مسند اليه بالبعد چې دا مسند اليه ډير بعيد دى، دا په مرتبه كې ډير اوچت دى، نحو هم ذلك الكتاب معترض راغلى شبه يې وكړه چې يا هللكه ذلك سره اشاره كتاب ته نه صحيح كيږي، ځكه ذلك سره اشاره مشار اليه بعيد ته كيږي، او كتاب خوز موني مخكې پروت دى نژدې دى بعيد خو نه دى، جواب يې وكړو تقريباً لېدو درجه، اى الكتاب، ورفعه معله اى الكتاب منزلة بهد للمساواة حاصل دا، ځكه قران كريم مسافت كې پند كې او مكان كې اگر كه مخې ته پروت دى، لري نه

تعقيب بالياء الى المفعول الثاني كيربي، داسي چي وتقول عقب بالشئ ما وروستو كرى وو زيد لره د
 شئ نه، نو دا معنى چي شئ مقدم وو او زيد وروستو وو، اذا جعلت الشئ على عقبه اى زيد، نو كوره
 اوس مفعول اول مقدم شو او مفعول ثاني چي مدخول د بيا دى، هغه مؤخر شو، نو دغسي دلته كي
 تعقيب مفعول اول ته مضاف شوى دى، چي مشار اليه دى او فاعل د تعقيب خو متكلم دى، او اوصاف
 مفعول ثاني دى، نو دا معنى چي دغه مشار اليه به مقدم وي او اوصاف به مؤخر وي، نو يورد شارح
 وركړو چي زما دا ترجمه د قانون سره موافق ده او ستاسو دا ترجمه د قانون نه خلاف ده، دويمه وجه د رد
 د ائوه چي ستاسو ترجمه كي مجاز راغلى چي مشار اليه تاسو په معنى د اسم اشاره سره واخيستلو، او
 زما په ترجمه كي تاويل او مجاز راغلى، او تاويل بي د ضرورت نه خلاف الاصل دى، د عدم تاويل نه،
 نو زما دا اصل شو، نو خكه پري اوس رد صريح كوي، چي ويهذا ظهر دى په دي تحقيق سابق سره
 ظاهر شو فساد ما قيل ان معناه اى معنى المتن عند جعل اسم الاشارة مشار اليه په معنى د اسم اشاره
 بره كړو بعقب اوصاف على انه دا جار مجرور دى، ظرف لقو دى متعلق بالتنبيه اى سره تعيين د مرجع
 كوي چي انه كي ضمير مشار اليه ته راجع دى، اى للتنبيه على ان المشار اليه جدير بما اى بحكم يرد
 بعد تعيين د مرجع كوي، اى بعد اسم الاشارة من اجلها، من اجلها ظرف لقو دى، متعلق دى، بجدير اى
 حقيق بذلك سره تفسير د غير مشهور په مشهور سره كوي، جدير دا معنى چي لائق دى په دي حكم
 سره، په دي ما سره لاجل الاوصاف التي تعين د مرجع يي وركړو ذكرت بعد المشار اليه چي هغه اوصاف
 فسه دي، نحو الذين يؤمنون بالغيب نو كه خوك شبه وكړي چي الذين خو په اوصاف كي داخل نه دى،
 فسه مشار اليه دى، وصف خو يؤمنون بالغيب دى، نو داسي ويل په كار وو، نحو يؤمنون بالغيب
 ويؤمنون الصلوة الى قوله اولئك على هدى الخ، خكه الذين خو وصف كي داخل نه دى، نو تاسو
 ائين چي دا الذين شارح خكه معاد كړى دى، چي يؤمنون صله وو د الذين او اعاده د صلي بغير د
 موصول نه جائز نه ده، نو د دي وجي نه يي الذين زيات كړى دى، ورته الذين خو په صفاتو كي داخل نه
 دى، خكه الذين خو متقين دى، اولئك على هدى هم المفلحون دا مثال مطابق د مثل سره دى
 عقب المشار اليه وروستو ذكر كړى دى الله د مشار اليه نه، مشار اليه خوك دى؟ هو الذين يؤمنون، بيا
 دغه شبه راغله چي يا هلكه مشار اليه خو الذين قدرې وو، يؤمنون خو اوصافو كي داخل وو، نو يؤمنون
 ذكر خو صحيح نه شو، نو ما تاسو ته خبره كړې ده، چي اعاده د موصول بغير د صلي نه مستكره وو،
 برخه الذين يي په مشار اليه كي داخل كړو، يا دا جواب وكړى چي هو الذين يؤمنون دا يؤمنون چي
 يي په كي ذكر كړو، نو د مصداق په اعتبار سره، نو خكه دا الذين يؤمنون او د متقين مصداق يو دى،
 اوصاف متعددة من الايمان بالغيب و اقامة الصلوة وغير ذلك نه اتفاق او ايمان بالاخره نه، ثم عرف
 حسد اليه بالاشارة تنبيهاً على ان المشار اليه احقاء بما، اى بحكم يرد بعد اولئك، خكه چي اعاده د

اسم اشاره داسی ده، لکه اعاده د مشارالیه، هغه دا دی چې وهو کونهم علی الهدی عاجلاً په دنیا کې
اسم اشاره والفوز بالفلاح عاجلاً په آخرت کې، د دې وجې نه دی من اجل انتصافهم بالوصاف المذكور
ځکه اعاده د اسم اشاره داسی ده لکه اعاده د مشارالیه، او مشارالیه موصوف په اوصاف خمس
سره وو، نو دغه حکم چې ورته ثابتېږي

وعلام شارح ورسره ولگول ای تعریف المسند الیه، دې کې یې اشاره وکړه قاعدي د عطف ته، چې دا
باللام قرابة عطف دی په بالاشارة باندې او اصالة عطف دی په بالاختصار باندې، للاشارة الی معهود
شارح ورسره لگوي چې الی حصه، دې سره غرض د شارح دا دی چې دفع د اعتراض کوي، شبه چې یا
هلکه معهود په معنی د معلوم سره به وي، نو بیا خو مقابله وروستو الی معلوم ته شو او هلته کې
مقابله کې ته ذکر کوي چې او للاشارة الی نفس الحقيقة نو نفس حقیقت هم معلوم دی کته، نو اوسره
مقابله صحیح نه شوه، نو شارح جواب وکړو چې دلته کې معلوم په معنی د معهود سره نه دی، بلکه
معهود په معنی د ای الی حصه سره دی، یعنی یو قدر اندازې د ټولګي ته اشاره شوی وي، او دغه
ټولګي چې یو دی، دوه دي، درې دي، څلور دي من الحقيقة، دا به د افرادو د حقیقت نه به وي
معتراض راغلی شبه یې وکړه، چې یا هلکه بیا فرق راغلې د الف لام خارجي او د الف لام عهد ذهني
ځکه اشاره حصي ته یو قدر ته هغې کې هم ده او دې کې هم وشوه، نو فرق راغلې، نو شارح راغلی
جواب یې وکړو چې داسې حصه معهوده معهوده صفت د حصه دی فافهم، چې معلومه وي معینه وي
بین المتکلم والمخاطب فرد منتشر به ته وي، او خلاف د الف لام عهد ذهني کې هلته کې متکلم اشاره
فرد منتشر ته کړی وي لاخلی التعین، مخاطب ته د سره معلومه نه وي، او متکلم به هم فرد معین به
اراده کړې نه وي، فرد منتشر ته به کړی وي، واحداً سره شارح دفع د اعتراض کوي چې یا هلکه تا
تفسیر کې الی حصه وویل نو الی فرد دې ولې نه ویل؟ للاشارة الی معهود ای الی فرد داسې به دې
ویلی وی، نو شارح جواب وکړو چې واحداً کان او اثنين او جماعة، ویل یا هلکه که الی فرد، ما ویلی
وی، نو فرد مقابل د تشبیه او جمعي هم راځي، نو بیا چې کوم ځای کې معهود تشبیه او جمع وي، هغه
خارجیدل، نو ما حصه وویل، حصه عام دی یو ټولګي ته وائي، نو ټولګي یو ته هم شامل دی، دوو ته
هم شامل دی، او درېو ته هم شامل دی، نو ځکه ما حصه وویل او الی فرد مې ونه ویل، اوس واحد ته
چې اشاره شوي وي، لکه ته ووائي چې جاني رجل زه تا ته ووايم چې اکرم الرجل د دې سړي عزت
وکړه، یا تا ما ته وویل چې جاني رجلا ما ورته وویل چې اکرم الرجلين د دې دواړو کسانو عزت
وکړه، تا ویل جاني رجال ما ورته وویل چې اکرم الرجال دا رجال چې کوم تا ته راغلي دي درې دي یا
دريو نه بڼه دي، د دې عزت وکړه، يقال سره استشهاد پیش کوي، چې یا هلکه معهود چیرته په معنی
د حصي سره راغلی دی؟ ویل هو او يقال عهدت فلاناً، ما معلوم کړی وو فلانکې لره، دا هله وائي انا

بی و کره چی یا هلکه مفهوم خود فعل لپاره هم وی او د حرف لپاره هم وی او د اسم لپاره هم وی او
خو په فعل او حرف باندې نه شي داخلیدای، نو شارح اضافت د مفهوم وکړو المسمى ته، چې یا هلکه
مفهوم المسمى باسم مراد دی، نو مفهوم د فعل او حرف خارج شو من غیر دا تفسیر کوي د نفس
نفس کې دا قانون دی چې نفس چاته مضاف شي نو هغه فائده کوي تجرید د مضاف الیه د اغیارونه
نو دلته کې نفس مضاف شو حقیقت او مفهوم ته، نو دا حقیقت او مفهوم به د څه نه مجرد وي، د هغه
تعین شارح کوي ویل من غیر اعتبار لها، ای لشي صدقت، ای الحقیقة علیه ای علی ما، او هغه
څه دی عن الافراد دا من الافراد بیان د ما دی، یعنی اشاره نفس حقیقت او مفهوم ته شوی وي یغیر
افرادو نه، مثال **كقولك الرجل خیر من العرعة اوس دلته الرجل کې الفلام کې اشاره نفس حقیقة ته ده**
یو فرد معهود ته نده چې یو فرد معهود غوره دی د مرني نه دا ځکه چې دا خلاف ده د مقصود
متکلم نه، ځکه مقصود د متکلم خیریت د ماهیت د رجل دی د مرني نه، او دلته کې مقصود یو
افراد هم نه دي، یو فرد هم نه دی، معین یا غیر معین چې عهد خارجي یا عهد ذهني شي، ټول افراد
هم مقصود نه دي، ځکه چې معنی به دا شي چې هر فرد د افرادو د رجل نه غوره دی، د هر فرد د افرادو
د مرني نه، دا خو خطا ده، ځکه ډیر افراد او مرني غوره وي د عام افرادو د رجال نه، نو بالضرور دلته
کې خیریت ماهیت د رجل ته راغلی دی، یعنی ماهیت د رجل غوره دی د ماهیت د مرني نه،
وقد یقینی شارح تعین د مرجع کوي، چې ضمیر مطلق معرف باللام ته نه دی راجع بلکه ضمیر راجع دی
معرف بلام الحقیقة ته، ویل کله کله راځي دا معرف بلام الحقیقت لواحد، د یو لپاره چې دا یو من
الافراد دی، چې کله کله دی معرف بلام الحقیقت کې به ته اشاره وکړي یو فرد ته د افرادو نه، یو فرد
منتشر ته، معترض شبه وکړه چې بیا نکره او په دي الفلام عهد ذهني کې فرق څه دی؟ دي کې خو
فرق راغلی، ځکه نکره هم د بعضو په مذهب باندې وضع شوې ده، د فرد د منتشر لپاره او معرف
بلام الحقیقة کې هم اشاره وشوه فرد منتشر ته، نو دي جواب وکړو باعتبار عهدیته په اعتبار د
معلومیة د دي واحد سره في الذهن چې یا هلکه دغه فرد منتشر به په ذهن د متکلم کې به معلوم وي
خو معلوم هم لا علی التعین به وي، معین به نه وي خو لحاظ د تعین به په کې شوی وي، چې یو فرد خو
یو فرد دی د جنس افرادو نه به وي، په خلاف د نکري نه، نکره کې هلته کې فرد معلوم په ذهن
متکلم به نه وي، اوس **لما قلنا ذلك الواحد الحقيقة دي کې شارح مناسب ته اشاره وکړه، چې ته د معرف**
بلام الحقیقة اطلاق چې کوي په یو واحد باندې د افرادو نه، نو دي کې مناسب څه دی؟ نو شارح
مناسبت ته اشاره وکړه، چې مناسب دي کې د اشتغال دی، مطابقة په معنی د اشتغال سره کوي
یعني د وجې د اشتغال نه په دغه واحد باندې د حقیقت، ځکه چې دغه فرد باندې حقیقت مشتمل
دی، او دغه فرد مشتمل شو، نو مطابقة دلته کې په معنی د اشتغال سره شو، صدق په معنی سره نه

صفت قيد د موصوف وي د عامل د موصوف لپاره قيد نه وي. نو صفت صحيح دی. چې په حالت د مرور کې هم ما صبر کولو او په حالت عدم مرور کې هم ما صبر کولو. او دغه شعر د حضرت علي صاحب دی په ديوان علي کې، نو اول شعر دا دی چې

وذا الحال سفه بواجهني بجهل   واسكره ان لمكون له مجيبا

ډیر کرته یو بې وقوفه سړی ما ته مخامخ کیږي په ناپوهۍ خبرو سره، ما ته بدې ردې خبرې وائي. او زه دا بد گنم چې د ده لپاره جوابي کار وائي وکړم. يعنې زه جوابي کار وائي نه کوم. خان کونې کړم. بیا وائي

بزند سفاکش وازد خلما   کعمود زلا في الاحراق طليبا

ویل چې ما خان کونې کړو نو هغه خپل بې وقوف توب او جهل زیاتوي، داسې چې دا ما نه یریري. نو کنخلو کې ترقي وکړي، او زه زیاتوم یردباري برداشت لره، زه وایم سپی دی غاږې دې څه، ویل د دې یردباری مثال داسې دی، چې په شان د هغه خوشبویه لرگي دی چې هغه ته څومره په اور کې سيزي نو خوشبو یې زیاتېږي، د هغه لوگی خوشبویه وي، نو خپله یردباري بیانوي، کمال په دې کې دی چې مرور د عدم سره دواړه برابر دي

وقد يفيد مانن وويل شارح ورسره لگوي المعرف باللام دي کې يې اشاره وکړه تعين د مرجع ته دا يې ورسره ولگول للشار بها الى الحقيقة دي کې يې اشاره وکړه چې دغه الف لام استغراقي قسم دی د لام الحقيقة نه، او دا قسم د مطلق لام نه ندی ترجمه يعنې پيدا کوي شمول ټولو افرادو ته

الاستغراق، نحو ان الانسان لفي خسر، شع، نه غرض د شارح تطبيق المثال بالممثل کوي، ويل اُشير باللام ويل بلام الانسان الى الحقيقة نو متوهم توهم وکړو چې يا هلکه حقيقت من حيث هي ته وائي، او حقيقت من حيث هي د انسان خو قابل د خسران نه دی، خسران خو تاوان ته وائي نو حيوان ناطق کې څه تاوان دی، شارح جواب وکړو لکن لم يقصد بها اي الحقيقة الماهية من حيث هي هي دي سره اشاره فرق ته کوي د استغراقي د عهد ذهني نه ولا من حيث تحققها، اي الماهية في ضمن بعض الافراد، بل في ضمن الجميع اي جميع الافراد، بدليل سره دليل وائي دي دريو دعوو لپاره، دوه دعوتي سلبې شوي يو دعوی ايجابي شوه. ١ لم يقصد ٢ ولا من حيث تحققها في ضمن بعض الافراد. ٣ بل في ضمن الجميع درې شوي. د دې لپاره دليل دا دی چې بدليل صحة الاستثناء، چې الا الذين امنوا وعملوا الصالحات وتواصوا بالحق وتواصوا بالصبر الذي هغه استثناء الذي صفت د الاستثناء دی شوطه: شرط د دې استثناء متصل دا دی چې، دخول المستثنى في المستثنى منه لو سكت عن ذكره نو اوس که مونږه نفس ماهيت اراده کړو نو يو خو حکم په لفي خسر سره نه صحيح کیږي، دویم استثناء متصل نه جوړېږي بیا منقطع جوړېږي، دارنگې که مونږه يې په ضمن د بعضې افرادو کې واخلو، نو بیا مستثنى نه صحيح کیږي، ځکه جائز ده چې دغه مستثنى منه نه دي غير وي، نو بیا

مستثنی منقطع شود متصل نه شود، نو بالضرورة استغراق پاتې شو، فاللام سره غرض د شارح
تفريع ده په دې مذکور ارجاع د ضمير باندې، چې ما د يفيد او بنسکه د قد ياتي ضمير معرف بلام
الحقيقة نه راجع کړو، نو د دې نه معلومه شوه چې لام عهد ذهني او استغراق دا دواړه قسمن د لام
الحقيقة دی، نو دا يو تفريع شوه په ارجاع د ضمير نو باندې، د وياتي ضمير او د يفيد ضمير باندې
دويم غرض د شارح زد کوي په نحواتو باندې، چې نحو يانو عهد ذهني او استغراقي قسمن د مطلق
لام گرځولی وو، خو د علماء د علم المعاني په نږدې باندې دا قسمن د لام الحقيقه دي، دريم غرض
شارح د فاللام نه تمهيد پردي دې راتلونکي اعتراض ته او جواب ته، اعتراض خارج نه دی او جواب
بد في لام الحقيقه سره کوي، يعنې تمهيد پردي دفع د اعتراض ته، نو وائي **فاللام التي لتعريف العهد**
والاستغراق هي لام الحقيقه يعنې قسمن د لام الحقيقه دی حملت علی ما ذکرنا بحسب المقام والقرينة
ما ذکرناه باندې حمل کړی شو، ويل چې هغه کل افراد يا بعض افراد اراده کول په اعتبار د مقام او
قريني سره، هغه په الف لام عهد ذهني کې اذخّل دی چې ادخل السوق، او په استغراقي کې استثناء
ده، ولهدا د دې وجې نه چې عهد ذهني او استغراقي لام الحقيقه دی قلنا ان الضمير في قوله
قد ياتي ای وفي قوله وقد يفيد عائد الى المعرف باللام المشار بها الى الحقيقه اوس ولا بد سره هغه
اعتراض دفعه کوي چې اعتراض دا وارد شو چې يا هلکک زه تا نه تپوس کوم چې په دې لام عهد ذهني
کې به اعتبار د حضور به يا وائي يا به اعتبار د حضور نه وائي؟ که اعتبار د حضور په کې وائي نو بيا
د لام حقيقي او لام عهد خارجي کې تمیز او فرق رانغلو، ځکه چې اعتبار د حضور او معلوميت په هغه
کې هم شو او په دې کې هم شو، او که ته په لام الحقيقه کې اعتبار د حضور او د تعين نه وائي، نو بيا
معرف بلام الحقيقه او اسماء اجناس او نکراتو کې فرق رانغلی، خو د هغه چا په مذهب باندې چې
هغوی وائي چې اسماء نکرات هم وضع شوي دي د ماهيت من حيث هي لپاره، نو د هغه چا په مذهب
باندې فرق نه راځي، نو شارح جواب وکړو په اختيار د شق اول سره نو وائي ويل چې ولا بد في
الحقيقه دې کې يې تعين د شق ته اشاره وکړه من ان يقصد بها الإشارة الى الماهية ای ماهية
المدخول، خو باعتبار حضورها ای الماهية في الذهن چې دا ماهيت په ذهن د متکلم کې معلوم دی
نو دا اختيار د شق اول شو، او دا اعتبار د حضور ځکه ضروري شو، اوس ليتميز سره دا دليل وائي
ويل ليتميز عن اسماء الاجناس النکرات مثل الرجعي ورجعي، او الرجعي ته تاسو معرفه وايئ
رجعي ته نکره وايئ، او حاله که دواړه وضع شوي دي لپاره د ماهيت د رجوع من حيث هي لپاره،
بيا دې يو ته معرفه او بل ته نکره ويل د څه وجې نه دی؟ نو تاسو وايئ چې الرجعي ماهيت کې لحاظ
حضور ذهني او علمي شوی دی، او په رجعي کې نه دی شوی، فرق دا شو اوس هغه استحالي نه شارح
جواب کوي، استحاله دا ده چې لام الحقيقه کې حضور ذهني شرط شو نو بيا د لام الحقيقه امتناع

سبق کي کوشش کولو چې په حواشيو يې جمعه کړم. ليکن خای کم وو لهذا دا دوباره مستقلې لپاره
للافاضة، والله ولي التوفيق

ماتن وويل وډيډيډ شارح ورسره لگوي. المعرف باللام المشار بها الى الحقيقة د دې نه غرض:
شارح يو ابراز د مرجع کوي چې ډيډيډ کي ضمير معرف باللام المشار بها الى الحقيقة ته راجع دی.
دويم غرض د شارح اشاره کوي چې دا لام استفراقي قسم د مطلق لام نه ندی، لکه ښکته نحوه کي
مونږ او تاسو يادوو، بلکه دا لام استفراقي دا قسم دی د لام الحقيقة نه دی. او دا قسم د مطلق لام نه
دی. نو دغه معرف باللام چې په دې سره اشاره شوي ده، لام الحقيقة ته، کله کله فائده کوي الاستفراغ
شمول ټولو افرادو د ماهيت ته، مثال داسې شو. نحو ان الانسان لفي خسر شو. اشير باللام سره دا
شارح دليل وائي لپاره د تطبيق د مثال د ممثل سره، چې الانسان کي دا الف لام استفراقي دی. ويل
اشاره شوې ده په لام د الانسان سره الى الحقيقة، نو دوه شېبې راغلي چې يا هلکه حقيقت ته اشاره
اوشي نو بيا لفي خسر سره حکم نه صحيح کيږي، ځکه حقيقت د انسان خو حيوان ناطق دی، او
حيوان ناطق خو لفي خسر نه شي کيدای، دويمه شېبه دا راغله چې اشاره په دې الف لام د الانسان سره
حقيقت ته شوه، نو بيا لام استفراقي او لام الحقيقة کي فرق راغلی؟ قسم بيا عين مقسم شو، او قسم
چيرته عين مقسم نه شي کيدای. نو شارح دا دوه شېبې او تهمتونه رفع کړل، چې لکن لم يقصد بها
الماهية من حيث هي هي ويل نه دی قصد کړی شوی په دې لام سره ماهيت من حيث هي هي چې
حيوان ناطق دی، دا نه دی قصد شوی، چې قصد نه شو نو لفي خسر سره هم حکم صحيح شو او فرق د
لام الحقيقة نه هم راغلی، ځکه هلته کي ماهيت من حيث هي هي قصد کيږي، او دلته کي لم يقصد
شو، نو فرق هم راغلی ولا من حيث تحققها في ضمن بعض الأفراد، دې کي فرق ته اشاره کوي د
استفراقي ذهني نه، چې يا هلکه عدم قصد د ماهيت من حيث هي هي خو په عهد ذهني کي هم شوی
دی، نو بيا د الف لام عهد ذهني او استفراقي فرق خوراغلی، ځکه چې عدم قصد د ماهيت په دواړو
کي شته دی. استفراقي کي هم لم يقصد الماهية من حيث هي هي دی، او په عهد ذهني کي چې
مخکي تير شوی دی، هغې کي هم لم يقصد بها الماهية من حيث هي هي دی، نو بيا خو لام عهد
ذهني او استفراقي کي هم فرق راغلی؟ نو شارح جواب وکړو چې ولا من حيث تحققها في ضمن بعض
الأفراد ويل نه د حيثيت د تحقق د دې ماهيت په ضمن د بعضي افرادو کي على التعين، دا هم نشته نو
چې نه شو نو استفراقي جدا شو د لام عهد ذهني نه، شېبه يا هلکه اشاره من حيث هي هي ته هم قصد
ونه شو، او ماهيت په ضمن د بعضي افرادو کي هم قصد اونشه؟ نو څه به قصد کيږي؟ فاي شئ
يقصد؟ نو جواب وکړو شارح چې بل في ضمن الجميع بلکه په ضمن د تحقق د دې ماهيت په ټولو
افرادو کي معني ټول افراد به اراده کوي، بېلېل: سره شارح دليل وائي چې قرينه څه ده چې الانسان کي

ذهني او لام استفراحي دواړه قسمن د لام الحقيقه دي، دويم غرض د شارح دفع د اعتراض كوني چې يا هلكه ته خو توجه د قول د ماتن كوي جائز دی چې ماتن دي په دي باندې راضي نه وي؟ متنب په تردې باندې لام عهد ذهني او استفراحي قسمن د مطلق لام دي، او د لام الحقيقه قسمن دي نه وي، نو چې ماتن پرې راضي نه وي، نو دا توجه د قول د غير ما لايرضي به قائله شوه، نو شارح جواب كړي چې ماتن پرې راضي دی ځكه چې په ايضاح كې ماتن دا دواړه قسمن د لام الحقيقه گرځولي دي، نو ماتن پرې راضي شو غير راضي نه شو، ځكه ماتن په قد يفيد او په قد ياتي كې دا ضمير دواړو الحقيقه ته راجع كړي، مطلق لام ته يې نه دی راجع كړي په ايضاح كې چې هغه كالشرح دی د دې تلخيص لپاره، ترجمه ولله: د دې وجې نه چې عهد ذهني او استفراحي قسمن د لام الحقيقه دي، فلذلك مونږه وويل نو موافق د ماتن سره، لما قال للصف في الايضاح چې ان الضمير في قوله وقد ياتي، لكه مخكي الف لام عهد خارجي كې وقد يفيد كله په استفراحي كې دغه ضمير عائد الى المعرف باللام المشار بها الى الحقيقه، نو دا عبارت د وللهذا نه الخ دليل اني هم شو او دفع د اعتراض هم شوه وروستو په دې كې مختصر كې ص ٨٢ باندې فليتامل راځي، نو شبه راغله چې يا هلكه مقسم هم لام الحقيقه شو او يو قسم لام الحقيقه شو او بل عهد ذهني شو او بل استفراحي شو، نو بيا تقسيم د لام الحقيقه لام الحقيقه ته الى نفسه شو او عهد ذهني او استفراحي ته الى غيره شو، هر مقسم چې شان يې درانگه وي نو هغه باطل وي نو دا مقسم بيا باطل شو، ځكه قسم عين مقسم شو، او په دغې ځاي كې تقسيم الى نفسه الى غيره ته راځي، نو دا تقسيم بيا صحيح نه شو، نو شارح وروستو ويلي دي فليتامل، فكر وكړه، قسم او مقسم كې فرق دی، مقسم هغه لام دی چې هغې كې اشاره شوي وه نفس حقيقت ته، بس دا مقسم شو، كوم الف لام چې هغې سره اشاره وشي نفس حقيقت ته، يعنې مطلق شي شو، نو دغه به خالي نه وي، د دې لپاره درې اقسام دي، نو اوس دا نفس حقيقت به خالي نه وي، يا به دا نفس حقيقت من حيث هي وي، نو دپته لام الحقيقه وائي يا دا نفس حقيقه به په ضمن د بعضي افرادو كې وي نو دپته لام عهد ذهني وائي يا دا نفس حقيقت په ضمن د كل افرادو كې به وي، دپته الف لام استفراحي وائي، نو مقسم په مرتبه دشئ مطلق كې شو، او قسم په مرتبه د مطلق شئ كې شو، نو تقسيم د شئ الى نفسه او الى غيره ته راغلئ، نو هغه الف لام چې هغې سره اشاره شوي وي حقيقه نه هغه مقسم شو چې هغه موضوع د قضيه طبيعیه دی، نو دا به خالي نه وي يا به دا من حيث هي دي نو دا مطلق شئ او يو قسم شو، يا به دا نفس حقيقت په ضمن د بعضي افرادو كې به وي يا به دا نفس حقيقت په ضمن د كل افرادو كې به وي، نو تقسيم د شئ الى نفسه او الى غيره ته راغلئ، نو يو فائده د فليتامل ما تاسو ته وويله

او ولابد في لام الحقيقه د دې نه غرض د شارح جواب كوي، اعتراض د سكاكي نه، سكاكي دلته

جواب کوي، نو اعتراض د سکاکی دا وو چې یا هلكه بیا خو فرق راغلی د لام الحقیقه د لام د عهد
خارجي نه، ځکه تعین په دواړو کې راغلی، نو اوس د هغه د دغه اشکال، استحالی نه جواب کړي
ویل وایا اعتبار العضوي الضمن په لام الحقیقه کې نو فوجه امتیاز نه وېس وجه د سبب د امتیاز د دې
الحقیقه عن تعریف العهد د تعریف د عهد خارجي نه دا دی چې ان لام العهد د عهد خارجي شوی
حصة معينة یعنی یا یو ته، یا دوو ته یا دریو جمع ته، حصه دینه وائي، نو من حقیقه اخوا بیا واحد او یو
لکه ته ووائي چې جاعني رجل زه تا ته ووايم چې اکرم الرجل، نو الرجل کې اشاره هغه مخکې رجل نه
شوه، او اثنین چې دوه وي کله ته ووائي چې جاعني رجلان زه تا ته ووايم چې اکرم الرجلین نو اشاره
اثنین ته شوه، او جماعه لکه ته ووائي چې جاعني رجال زه درته ووايم چې یا هلكه اکرم الرجال نو هغه
حصی ته اشاره وشوه، حقیقت ته نه ده شوي، ولام الحقیقه اشاره الی نفس الحقیقه د نفس حقیقت
ترجمه کوي، ویل من غیر نظر الی الافراد، بلکه نفس حقیقت کې لحاظ د تعین د معلومیت شوی دی،
نو د یو فرد لحاظ شوی نه د دوو نه د دریو، نو لام الحقیقه د لام عهد خارجي نه جدا شو، فلیتامل
نو د یو فائده ما تاسو ته ویلي ده چې په دې کې اشاره اعتراض ته شوه او جواب ته شوه، دویم
په فلیتامل کې بل اعتراض او جواب ته اشاره ده هغه دا ده چې ته به خالي نه وائي یا به ته فرق کوي د
لام عهد خارجي او د نورو دې دریو وارو یعنی د لام الحقیقه، لام عهد ذهني او د لام استغراقي، او یا به
ته فرق بیانوي د لام عهد خارجي او د لام الحقیقه په مینځ کې فقط، دوه شقه شو، که ستا مقصود د
فرق بیانول وو د لام عهد خارجي او د نورو دې دریو وارو په مینځ کې نو بیا دا عبارت ستا صحیح نه
شو په من غیر نظر الی الافراد بیا خو دا قید لگول په کې صحیح نه وو، ځکه دي سره تا الف لام عهد
ذهني او استغراقي خارج کړی، نو معنی سره خو بیا فرق راغلی، نو دا عبارت بیا نه صحیح کیږي،
ځکه ستا مقصود خو فرق وو د لام عهد خارجي، او د نورو دې دریو وارو، او که ستا مقصود فرق وي
د لام عهد ذهني او د لام الحقیقه تر مینځه فقط نو بیا دا فرق قاصر شو کامل نه شو، بیا خو من غیر
نظر الی الافراد خو صحیح دی، لیکن دا فرق بیا قاصر شو کامل نه شو، ځکه چې د لام الحقیقه او عهد
خارجي فرق راغلی، او د لام استغراقي او د عهد خارجي فرق راغلی، د لام ذهني او خارجي فرق
راغلی، نو شارح وویل فلیتامل تاسو به جواب وکړی، جواب یا هلكه زما مقصود فرق دی د لام عهد
خارجي د لام الحقیقه، تر مینځه، او که ته وائي بیا فرق قاصر شو، کامل نه شو، نو یا هلكه د
عهد خارجي د هغه نورو دوو نه ظاهر وو، نو هغې ته شارح تعرض نه دی کړی، ځکه عهد خارجي کې
اشاره حصی معینې ته شوی دی او په عهد ذهني کې یو فرد غیر معین ته شوی دی، او په استغراقي
کې ټول افرادو ته شوی دی، نو د هغې دواړو نه فرق د عهد خارجي ظاهر وو، نو هغې ته ما ځکه
تعرض نه دی کړی، نو فرق قاصر نه شو بلکه کامل شو، او یا په فلیتامل کې د جواب طریق داسې

کوي، دا ورته وواني چې شارح واني چې زما مقصد فرق دی د دریو واړو سره، خو دا من غیر نظر الی
افراد دا قید دی صرف د لام حقیقه لپاره، او د لام استغراقی او د عهد ذهني لپاره دا قید نه دی، نو
دا قید د من غیر نظر الی الافراد چې لږی نو صرف د لام الحقیقه سره لگي، او عهد ذهني او استغراقی
سره دا قید نشته، نو د دریو واړو نه فرق راغلی

دریم په فلیتامل کې اشاره بل اعتراض او جواب نه ده، چې یا هلکه په اسماء اجناسو کې او نکرانو کې
لحاظ د تعیین ونه شو، حضور ونه شو، نو بیا دخول د الف لام پرې صحیح نه دی، او حالته اسماء
اجناس نکرانو باندې الف لام داخلېږي، لکه رجل کې الرجل ویل کېږي، الف لام پرې داخلېږي، رجال
کې ته الرجال ویلی شي، ځکه هلته کې لحاظ د عدم ظهور دی، او چې ته الف لام پرې داخل کړي نو
هغې سره حضور راځي، حالته الف لام پرې داخلېږي، دویم دا چې اسماء اجناسو باندې الف لام داخل
شي نو اجتماع د نقیضینو به راشي، ځکه چې په اسماء اجناسو، نکرانو کې لحاظ د عدم حضور دی
او چې ته الف لام داخل کړي، نو لحاظ به د حضور راشي، نو جمع به د نقیضینو راشي چې حضور او
عدم حضور به دواړه جمع شي نو بیا په اسماء اجناسو، نکرانو باندې الف لام د سره صحیح نه شو، او
حالاتي اسماء اجناسو باندې الف لام داخلېږي، نو تاسو به جواب وکړئ، مطول کې یې دا کړی دی،
چې یا هلکه عدم لحاظ د حضور دا مستلزم نه دی عدم لره په واقع کې، مونږه لحاظ د حضور نه دی
کړی په واقع کې دي حضور راشي، بند نه دی، نو چې بند نه شو نو نه اجتماع د نقیضینو راغله او نه
دخول د الف لام معتنع شو، ځکه چې عدم لحاظ د یو شي مستلزم عدم د شی لره په واقع کې نه دی،
مونږه لحاظ د حضور نه دی کړی او په واقع کې دي حضور د الف لام سره راشي، باک نشته، اجتماع د
نقیضینو په جهت واحده سره هم رانغله، ځکه عدم حضور په لحاظ کې دی او حضور په الف لام سره په
واقع کې راغلی، او اجتماع د نقیضینو په جهت واحده سره محال دی په جهتنو محال نه ده.

ماتن وویل وهو شارح ورسره لگوي ای الاستغراق د دې نه غرض د شارح دا دی چې تعیین د مرجع
کوي، ویل دغه استغراق ضریان دوه قسمه دی، حقیقي یو استغراق حقیقي دی، او دویم قسم و
عرفي، استغراق عرفي دی، وهو ان یراد سره غرض د شارح د استغراق حقیقي تعریف کوي، ځکه
ماتن تعریف نه وو کړی، نو شارح تعریف د استغراق حقیقي کوي، چې هو دا استغراق حقیقي ان یراد
کل فرد من ما د هغه معنی نه یتناوله اللفظ چې متناول وي دي معنی ته لفظ خو بحسب اللغة اهل
لغت چې کوم لفظ د کومې معنی لپاره وضع کړی وي، د هغه معنی ټول افراد اراده، کول، دیته
استغراق حقیقي واني، مثال نحو عالم الغیب والشهادة خودا پت والی او ښکاره والی په نسبت سره
مونږه نه دي، الله ته هر څه ښکاره دي، نو اوس دا لفظ د غیب او د شهادة اهل لغتو چې د کومې معنی

لپاره وضع کړی دی، چې ما غاب عنا وما حضر لنا نو د دې په ټولو افرادو باندې الله عالم دی. یو فرد د افرادو ما غاب عنا او د ما حضر لنا الله ته مجهول غیر معلوم نه دی، نو ای عالم کل غیب وشهادت وعرفی او دویم قسم استغراق عرفي دی، د استغراق عرفي تعریف ماتن نه وو کړی شارح کوي. مگر نه وو کړی، ځکه بنا د متونو په اختصار وی، هو ان يراد کل فرد مما د هغه معنی نه يتناولته متنازق ولې دی معنی ته لفظ بحسب متفاهم العرف په قدر د فهمولو د عرف عام نه، یعنې یو لفظ په عرف عام کې چې د کومې معنی لپاره وضع شوی دی، د هغه معنی ټول افراد اراده کول، لغت کې نه، لکه هغه مثال داسې شو، نحو جمع الامیر الصاغة ویل جمع کړی وو بادشاه زرگرانو لره، نو اوس داسې کلام یو سړی په عرف عام کې وکړي، نو د دې نه زموږ او ستاسو عرف کې دا اراده کیږي چې زرگران د خپل مملکت، د خپل کلي مراد وي، د ټولې دنیا زرگران بادشاه نه شي جمع کولی نو معنی دا چې ای صاغة بلده او اطراف مملکته اوس دا مثال مطابق د ممثل سره دی، ځکه لاته ځکه چې دا صاغة بلد یا مملکت المفهوم عرفاً دا مفهوم دی عرفاً، لاصاغة الدنيا عرفاً زرگران د ټولې دنیا مفهوم نه دي، قیل: سره دی شارح شبه کوي، او وروستو په وښه نظر سره بیا د شبهې نه جواب کوي، شبه داده چې یا هلکه دا دویم مثال مطابق د ممثل سره نه شو، ځکه ممثل ستا الفلام استغراقي وو، او الفلام استغراقي قسم دی د حرف نه، او په مثال کې په الصاغة کې الفلام دا خو موصولي دی، ځکه الصاغة صیغه د اسم فاعل ده او اسم فاعل او اسم مفعول باندې الفلام موصولي وي، نو قیل سره شبه کوي وائي قیل المثال مبني على مذهب المازني او مذهب د مازني مذهب مرجوح دی، او مذهب ضعیف دی، نو مثال بنا په مذهب ضعیف باندې شو، او مثال بنا کول په مذهب ضعیف باندې خطا، دی، والا که دا په مذهب د مازني باندې نه حملوي بلکه په مذهب د جمهورو یې حملوي، نو بیا خو اعتراض شته چې فاللام فی اسم الفاعل عند غیره موصول او ممثل کې الفلام استغراقي دی، نو مثال مطابق د ممثل سره نه شو، وښه نظر اوس دي سره شارح جواب کوي، اوس قیل باندې نظر څه دی، اعتراض باندې نظر اعتراض جواب وي، ویل وښه په دې قیل کې نظر، حاصل د نظر دا دی چې گوره د مازني او د جمهورو چې کوم خلاف دی، نو تا محل د خلاف نه دی پیژندلی، د جمهورو او د مازني خلاف په هغه اسم فاعل کې دی چې هغه اسم فاعل بمعنی الحدوث سره دی، لکه الضارب، الناصر، العالم، په دې کې د مازني او جمهورو خلاف دی، داسې چې مازني وائي چې دې کې دا الفلام حرفي دي، او جمهور وائي چې دا الفلام موصولي دي، او کوم الفلام چې په معنی د دوام او استمرار سره وي په معنی د حدوث سره نه وي، لکه المؤمن شو، الکافر، العالم شو، الجاهل شو، الحانک شو، الصانع شو، نو دا اسم فاعل په معنی د دوام او استمرار سره دی، نو دا اتفاقاً د مازني او د غیر مازني دواړو په نږدې دا الفلام حرفي استغراقي دي، دا موصولي نه دی جمهور په دې کې متفق

دي جواب كوي چې والموصول ايضاً په شان د حرف تعريف، ايضاً معنى كحرف التعريف مديني
للاستغراق مثال د موصول صريحي نحو اكرم الذين ياتونك الازيداً نو الذين ياتونك نه افراد معينه
دى مراد، بلكه هر فرد د افرادو د ائينو مراد دى، قرينه پري الازيداً استثناء پري قرينه دى، ځكه
استثناء غواړي تعدد په مستثنى منه كې، دويم مثال بناني د موصول غير صريحي يعنې الدار
موصولي، لكه اضرب القائمين الاعمرواً نو قائمينو نه مراد هر فرد د افرادو د قائمينو شو، په قرينه
استثناء سره چې الاعمرواً دى، ځكه استثناء غواړي تعدد او عموم په مستثنى منه كې، بلكه مسئله
كوي چې و استغراق المفرد، وروستو راځي متن كې اشملى، سواء سره شارح يا دفع د توهم كوي چې
د استغراق د مفرد نه مراد، استغراق د مفرد بحرف التعريف به وي، ځكه چې زمونږ كلام په دې كې
دى، نو شارح دا توهم دفع كړو چې نه سواء كان بحرف التعريف او غيره او غيره لكه نكره واقع شي به
سياق د نفي كې، دريم غرض د شارح وسواء كان نه دفع د اعتراض كوي، چې هلكه ستا مثال موافق د
ممثل سره نه شو، ځكه ممثل استغراق المفرد بحرف التعريف دى، او مثال كې تا لارجال في الدار
بنودلى دى، نو هغه خو استغراق د مفرد بحرف التعريف نه دى، نو شارح وويل چې دي ممثل كې زه
تعميم كوم چې سواء كان بحرف التعريف او غيره اشملى دا متن دى، نو اشملى اسم تفضيل دى، دا
مفضل عليه غواړي، مفضل عليه ماتن نه وو ذكر كړى، شارح يې ذكر كوي، اشملى دى من استغراق
المثنى والمجموع بمعنى سره شارح دفع د اعتراض كوي چې هلكه اشمليت نه اشمليت عددي به
مراد وي، نو اشمليت عددي سره خو تشبيه او جمع اشملى دى د مفرد نه، ځكه مفرد يو ته ورځي او
تشبيه دوو ته او جمع دريو ته ورځي، او د دريو نه زياتو ته ځكه عدد كې خو تشبيه دوو ته ورځي او جمع
دريو ته، او دوه د يو نه اشملى دى او جمع لكه مثلاً دريو ته ورځي او مفرد يو ته ورځي نو درې خو
اشملى دى د يو نه په عدد كې، نو شارح راغلى جواب يې وكړو بمعنى انه اشاره يې وكړه چې اشمليت
نه اشمليت عددي مراد نه دى، اشمليت نه مراد اشمليت تناولي دى، تناولي دا معنى چې گوره مفرد
يو ته ورتلى شي او تشبيه يو ته نه شي ورتلى همدارنگه مفرد يو ته ورتلى شي تشبيه دوو ته او جمع يو او
دوو ته نه شي ورتلى، نو اشمليت نه مراد اشمليت تناولي شو عددي نه شو، بمعنى انه اى المفرد
يتناول كلاماً من الافراد يو يو ته هم والمثنى يتناول كل اثنين دوو دوو ته متناول كېږي نو يو ترې نه
خارج پاتې شو، تشبيه يو ته شامله نه شوه والجمع يتناول كل جماعة جمع دريو د دريو نه بېرته، او جمع
يو او د يو نه بېرته چې تشبيه ده ته نه متناول كېږي، اوس ماتن دليل اني وائي، دليل صحة لارجال في
الدار په دې كمره كې مثلاً يو كس وو يا دوه كسه په كې وو، او ته ووائي چې لارجال في الدار، نو دا
نفي صحيح ده ځكه د رجال معنى خو جمع ده، چې دې كمره كې درې او د دريو نه بېرته څوك نشته، او
كه يو وي يا دوه وي نو بلك نشته دى، دا صحيح شو اذا كان فيه رجل او رجلان دون لارجل اوس په دار

نو باطلوی معنی د جمعیت او فائده کوي معنی د جنسیت، نو دغه جمع محلی باللام په معنوي کې داخل شوه، او زه چې اشمېل وایم نو چې دا جمع پس د دخول د الف لام نه په جمعیت باندې پاتې شوه. استغراق د مفرد د دې نه اشمېل دی، او چې په جمعیت باندې پاتې نه شوه، بلکه د جنس اراده وشوه نو بیا خو دا معنی مفرد کې داخل شوه که نه

ولما كان ههنا مظنة اعتراض دي کې شارح اشاره کوي چې دا راټلونکی متن دا جواب دی د یو سوال مقدر نه، ویل هر کله چې وو په دې مقام کې، یعنی په مقام د استغراق المفرد اشمېل کې، خای د اعتراض، وهو هغه اعتراض دا دی، حاصل د اعتراض دا دی چې یا هلکه ته وانه چې استغراق د مفرد اشمېل دی، نو په مفرد باندې خو دخول د الف لام استغراقي د سره صحیح نه دی، فضل د اشمیت نه، ځکه صحیح نه دی چې ویل هغه دا دی چې ان افراد الاسم يدل على وحدة معناه والاستغراق على تعدده وهي او دغه وحدة او تعدد متنافیان دي، اشمیت نه صحیح کیږي ځکه اشمیت فرعي دي لپاره د صحة دخول د الف لام استغراقي، نو چې دخول د استغراقي صحیح نه شو، نو اشمیت کله راتلی شي، نو اجاب عنه الماتن عنه، بقوله او جواب دا چې ولاتنافي بين الاستغراق اي الف لام استغراقي کې وافراد الاسم، لان الحرف الدال على الاستغراق كحرف النفي په لاجل کې والتعريف او حرف التعريف شو په جاني الرجل کې، نو دا حرف داله په استغراق باندې انما یدخل علیه تعین د مرجع کوي ای علی الاسم المفرد متن مجرداً دی، هغه منصوب وو، د نصب لپاره ډیرې طریقې دي، دولس، نصب بنا بر څه دي؟ ویل حال کونه چې دا حال دی نو مجرداً حال شو، ذو الحال ضمیر مجروره د علیه شو، یعنی په حال کون د دغه اسم مفرد کې چې مجرد وي عن الدالة علی معنى الوحدة، معنی د وحدت مونږ ترې لرې کوو منسلخ کوو، او بیا پرې الف لام داخلوو، نو اجتماع د متنافینو رانغله، معترض راغلی شبه یې وکړه، چې یا هلکه مفرد تا منسلخ کړو د معنی د وحدت نه نو لحاظ د تعدد به په کې وي؟ چې تعدد راغلی نو بیا الف لام استغراقي کې څه فائده رانغله؟ مثلاً تا رجل منسلخ کړو د وحدت ته، او رجل کې تا لحاظ د تعدد وکړو نو بیا الف لام استغراقي داخلولو کې څه فائده رانغله؟ نو ده جواب وکړو کما انه مجرد لکه څنگه چې دا اسم مفرد مجرد دی د دلالة نه په تعدد باندې، یا هلکه زه دا اسم مجرده دا اسم مفرد په مرتبه د لا بشرط الشی کې اخلم، نه په دي کې لحاظ د وحدت کوم نه لحاظ د تعدد کوم، نو دا ما په مرتبه د لا بشرط الشی کې واخیستو، او بیا می پرې الف لام داخل کړو، نو اجتماع د متنافینو هم رانغله او تحصیل د حاصل هم رانغلی، اجتماع د متنافینو ځکه رانغله ځکه د لحاظ د وحدت نه مو مجرد کړی دی، تحصیل د حاصل ځکه رانغلی ځکه د لحاظ د تعدد نه هم مجرد وو، معترض راغلی شبه یې وکړه چې بنه الف استغراقي تا په مفرد باندې داخل کړل، نو دې کې اوس دلالت په تعدد او جمع باندې وکړو، کوي نو بیا خو په کار ده چې د دې صفت دین

مسند اليه کولی شي په اضافت سره، اوس اضافت کې دوه احتماليڼ دي، يو احتمال دا چې اضافت د
 مسند اليه بل چاته او دويم احتمال دا چې اضافت د بل چا مسند اليه ته، نو شارح تعين د ماهر الزماني
 وکړو چې الی شی من المعارف يعني اضافت د مسند اليه يو شي ته د معارفونه، ځکه چې زمونږ کلام
 په تعريف د مسند اليه کې دی نو مسند اليه معرفه هله گرځي چې دا مضاف شي معرفي ته، او بل شي
 مضاف شي مسند اليه ته، نو مسند اليه معرفه نه گرځوي، اوس دا تعريف په اضافت سره ځکه کېږي
 چې لاتها تعين د مرجع کوي ای الاضافة، اخصر طريق الی اخصاره ای للمسد اليه في ذهن السامع نحو هو موم
 الרכب الیماني مصعد، جنیب وچشماني بمكة موثق نو شبه راغله چې یا هلکه هوای چې کوم دی. دا
 مبتداء ده او وروستو مصعد ورله خبر دی، نو هوای خو صرف وصف دی، او مصعد ذات مع الوصف
 دی، نو حمل د مصعد په هوای باندې نه صحیح کیږي، ځکه محبت خو مصعد څنګه مصعد وي، نو
 ده جواب وکړو چې مصدر په معنی د اسم مفعول سره دی، ای مهوی مجبویه زما مصعد، اوس دا
 مثال مطابق د مثل سره دی، ځکه وهذا دا هوای په اضافت سره یا ته اخصر د من الذي لهواه ونحو ذلك
 لکه من اهواه او الذي يميل اليه قلبي نه، نو دی وائي چې دا دې لنډ وی خو مقصود د متکلم او شاعر
 دي اختصار نه وي کته، ويل والاختصار مطلوب اختصار مطلوب د متکلم دی، د دوو وجو نه يو لاضيق
 المقام، او دويم وفوط السامة او ډیر ستړی کیدو او خفه کیدو د وجې نه، او مقام ولې تنګ دی او متکلم
 ستړی او خفه دی، ويل لکونه ای الشاعر في السجن والحبیب علی الرحیل مع الרכب الیماني رکب
 ویلی شي قافلی د اوبانو ته چې اوبن سوریدونکو ته رکب او مفرد ته راګب ویلی شي سره د یمانيڼ
 نه، مصعد، د دې تفسیر کوي شارح په مبعد سره، یو دې کې یې اشاره وکړه تفسیر د غیر مشهور نه
 په مشهور سره، دویم دفع د اعتراض یې وکړه چې مصعد خو د اصعاد نه ماخوځ دی، اصعاد خو خنځر
 ته وائي، نو دلته کې ختونکی وو، د دې څه مطلب، نو ده جواب وکړو چې دلته لازمي معنی مراده
 چې مبعد ځکه چې پره خنځر سره لازم لري والی دی، نو دلته کې معنی دغه شوه چې مبعد، او ډیرم
 غرض په مبعد کې شارح اشاره وکړه معنی مرادي ته چې دلته مصعد نه مراد لري کیدونکی دی، او
 ذاهب في الأرض کې شارح اشاره وکړه معنی اصلي ته، چې معنی اصلي د اصعاد، زمګه کې تللو ته
 وائي، او معنی مراد دلته ابعاد دی، اوس ماتن یو مصرعه ذکر کړې وه، شارح دویمه مصرعه ذکر
 کوي، شعر پوره کوي، وتماه ټول شعر دا دی جنیب وچشماني بمكة موثق، الجنیب دا اوس د الفاظ
 غریبه و تفسیر او تعريف کوي شارح، الجنیب المجنوب المستیع، هغه مخکې کړی شوی چې د هغه
 تابعداري کولی شي، مراد ترینه د شاعر اسپه ده، یا اوبن د شاعر مراد دی، یا غلام مراد دی، ځکه
 چې سړی په اوبه باندې سوړ وي نو د هغې په طبعي تبعي سره ځي، یا په اسپي سوړ وي یا د خپل
 غلام په طبع باندې چلېږي، جنیب مستیع ته وائي، يعني هغه تابع تابعدار ته وائي، او مخکې روان

دی ہفہ انبیاء چہ خاوندان د ایاتونو لویو وو هذا ناظر الی التعظیم وقد یكون للتحقیر والتقلیل نحو
حصل لی منه شیء شیء معنی؟ ای شیء حقیر قلیل

ومن تصحیح غیرہ اوس دا ماتن نکات ذکر کوی د تنکیر د غیر د مسند الیہ لپارہ، نو پہ دی باندی
اعتراض راخی، چہ یا ہلکہ ماتن خروج د بحث نہ شروع کرو، خکہ چہ زمونہ بحث پہ نکاتو د تنکیر
د مسند الیہ کھی وو، او ماتن شروع وکړہ پہ نکاتو د تنکیر د غیر د مسند الیہ کھی نو دا خو خروج د
بحث نہ راغلی، نو ناسو د دی نہ یو جواب دا وکړی چہ دا ماتن طرداً للباب ذکر کړی او وما من علم الا
وقد یبحث فیہ عن اشیاء بالتبع نو بالتبع ماتن پہ نشہ کھی راغی نو وی ویل چہ ومن تصحیح غیرہ نو دا د
ماتن د نشی خبرہ شوه، دا د افاقی خبرہ نہ شوه، دویم جواب دا وکړی چہ ماتن چہ دلته کھی بیان کړی
دی نو دا لپارہ د دفع د اعتراض د سکاکی نہ، سکاکی باندی اعتراض دا وارد شو چہ ہفہ پہ خپل
کتاب کھی اول ویلی دی چہ واما تنکیرہ چہ تنکیر د مسند الیہ کیری لپارہ د افراد او نوعیت لپارہ،
نویا یی پہ مثال کھی دغہ ایت کریمہ پیش کړی دی، چہ واللہ خلق کل دابة من ماء، نو سکاکی باندی
شہ راغلہ چہ یا ہلکہ دا مثال خو ستا مطابق د ممثل سرہ نہ دی، خکہ ممثل تنکیر د مسند الیہ وو
او مثال کھی دابة او ماء خو مسند الیہ نہ دی، نو ماتن راغلی د سکاکی د طرف نہ جواب کوی چہ یا
ہلکہ د سکاکی پہ کلام کھی دغہ ایت کریمہ مثال نہ دی دا نظیر دی، او نظیر کھی فردیت د ماله النظر
نہ نوي، مثال فرد وي د ممثل نہ، او نظیر فرد د ماله النظر نہ نوي، ماتن د سکاکی نہ اعتراض دفع
کړو، چہ نظیر دی د سکاکی پہ کلام کھی او مثال نہ دی، نو ومن تنکیر غیرہ بعضی د تنکیر د غیر د
مسند الیہ نہ لافراد والنوعیۃ نحو واللہ خلق کل دابة من ماء اوس دا مثال مطابق د ممثل سرہ دی،
چہ دابة او ماء کھی دا تنکیر د افراد لپارہ ہم صحیح کیری، او د نوعیت لپارہ ہم صحیح کیری،
داسی چہ ای کل فرد من افراد الدواب لکہ زید مثلاً یو فرد د دواب دی، عمرو بل فرد د دواب دی،
بکر بل فرد د دواب دی، نو دغہ افراد اللہ پیدا کړی دی من نطفۃ معینۃ ہی نطفۃ ایبہ المختصۃ بہ زید
چہ یو فرد د دواب دی، دی پیدا شوی دی د یو فرد د دواب نہ، د خپل پلار د نطفی نہ، دغہ یو فرد د
نطفی دی مختصہ دہ ددہ پلار پورې، عمرو یو فرد د دابی دی، ہفہ پیدا شوی دی د یو فرد د نطفی نہ
چہ ہفہ نطفۃ مختصہ دہ د پلار د ہفہ پورې، بکر کذلک خالد کذلک والد کذلک نو دابة نہ مراد ہم فرد
شو او ماء نہ مراد ہم یو فرد د نطفی شو، او کہ نوعیت لپارہ شی نویا معنی دا شوه چہ وکل نوع من
لنواع الدواب او پیدا کړی دی اللہ ہر یو نوع د انواعو د زندہ سر نہ لکہ انسان یوہ نوعہ د دوابو دہ،
فرس بلہ نوعہ د دوابو دہ، حمار بلہ نوعہ د دوابو دہ، بکر بلہ نوعہ د دوابو دہ، نو دا ہرہ یوہ نوعہ د
انواعو د دواب نہ اللہ پیدا کړی دہ من نوع من انواع المیاء وہی نوع النطفۃ انسان نوعہ یی پیدا کړی
د نطفۃ انسانی نہ، د فرس نوعہ یی پیدا کړی دہ د نوعہ فرسی نہ، او دارنگہ نوعۃ بقریہ یی پیدا

کری ده د نوعه بقریه نه، حماریه کذلک التي هغه نطفه چې المختصة بذلك النوع من الدواب
ومن تنفیر غیره، ویل بعضی د تنکیر د غیر د مسند الیه نه چې مسند الیه نه وی للتعظیم تعظیم لیسر
هم راخی، لکه فاذنوا بحرب من الله ورسوله که تاسو د سود نه نه منع کیږئ، پس د وعظ او د اعلان
الله نه پوه شئ، فاذنوا معنی فاعلموا بحرب عظیم من الله ورسوله، چې هغه حرب د جنود النبی
دی، نو الله به یخ یو گناه کې دا نه دي ویلي، زنا کې یې دا ندي ویلي چې د الله لوی جنگ ته خاڼ
تیاروی، سرقه کې یې نه دي ویلي، سود خوړو باره کې یې ویل چې فاذنوا... الخ، وشتعقیر او کله کله
راخی تنکیر د غیر د مسند الیه لپاره د تحقیر نحو وان نظن الاظناً شارح ورسره لگوي ای ظناً حقیراً
ضعیفاً دې کې اشاره وکړه شارح چې الاظناً دا مفعول مطلق نوعی دی، او مفعول مطلق تاکیدی نه
دی، ځکه ظن حقیر او ظن ضعیف د ظن نه یو نوع دی، نو دا مصدر نوعی شو، او مصدر تاکیدی نه
شو، یعنی مفعول مطلق نوعی شو او مفعول مطلق تاکیدی نه دی، نو معترض شبه وکړه چې یا هلک
ظن خو بسیط دی، جائز ده چې ظن دې شدة او ضعف نه قبلوي کنه؟ نو دی جواب کوي چې اذ الظن
مما يقبل الشدة والضعف بسیط شدة او ضعف قبلوي، البته زیاده او نقصان نه قبلوي، یعنی بساطت
منافی د کیفیاتو سره نه دی، بساطت منافی د کمیاتو سره دی، ځکه چې کم کې تقسیم وي، او بسیط
کې تقسیم نه وي، او شدة او ضعف د اوصافو د کیف نه دی، او کم نه ندي، نو ظن شدة او ضعف
قبلوي لکه حدیث کې راخی ذلك اضعف الايمان البته زیاده او نقصان نه قبلوي نو دا پرې تفریع وکړه
شارح چې فالمفعول المطلق ههنا للنوعية لالتاكيد شارح وائي وبهذا الاعتبار دانکنه وائي شارح
چې دلته کې دا مفعول مطلق نوعی دی او مطلق تاکیدی ولې نه دی، د دې لپاره وجه وائي، وائي وجه
داده که چیرې مفعول مطلق تاکیدی ووايو نو بیا اعتراض لزمیږي، نو ځکه ما مفعول مطلق نوعی
وویل وبهذا الاعتبار چې دا مفعول مطلق نوعی دی، او تاکیدی نه دی صح ووقعه صحیح شو واقع
کیدل د دې مفعول مطلق بهذا الاستثناء حال کون الاستثناء مفرغاً ځکه استثناء مفرغ دپته وائي چې
هلته کې مستثنی منه محذوف وي، د هغه مستثنی منه فاعل فارغه کری شوی وی د مستثنی نه، نو
ذکر د مفرغ مراد ترینه مفرغ فیه شو، ځکه دغه مستثنی خو مفرغ فیه ده مفرغ نه ده، خو فیه په کې
حذف دی، ځکه نه صحیح کیږي مع امتناع ما ضریته الاضریاً ما نه دی وهلی دې زید لره، په یو وخت
د اوقانو کې مگر په وهلو سره، نو دا استثناء نه صحیح کیږي، مفعول مطلق تاکیدی نه، د دوو وجو
نه، یو د دې وجې نه چې استثناء د شئ د خپل نفس نه راخی، ځکه ما ضریته کې هم نفی د ضرب ده،
او انبات هم تا د ضرب وکړو، دویم د دې وجې نه چې مستثنی غواړي تعدد په مستثنی منه کې، او ما
ضریته کې تعدد نه وو، ما ضریته خو صرف محتمل د ضرب وو د بل شي نه وو، نو دي وائي چې یا
هلک ما ضریته الاضریاً شدیداً یو سری ووائي یا ما ضریته الاضریاً ضعیفاً ووائي، نو بیا خو صحیح

خومره صفات کمالیه دی هغه نورو کې نشته دی، نو دلته کې حصول الشئ بعد الطلب راغلی او
حصول د شئ بعد الطلب الذوی او اعظم وي د حصول د شئ نه ابتداء، لکه اوس تا ته یو سری استفاد
کې پیسې در کړي نو ته بس او گي سړي وي بازار ته لاړې او تا پرې چیرته ډوډی وخوړه، او دا چې تا
مزدوړي کړې وي او اته گېنتې پېس تا ۱۰۰ روپۍ اخیستې وي نو هغه به بیا تا نه په بې خایه ځای کې
نه خرچ کيږي، نو کوم شئ چې سړی پېس د شوق او طلب نه حاصل کړي نو هغه الذوی اعظم وي د هغه
شي نه چې هغه سړی ته حاصل ابتداء شي.

واما وصفه هر کله چې فارغه شو مصنف د احوالو د مسنداليه نه بالذات نو اوس شروع کوي په احوالو
توابعو د مسنداليه کې، چې احوال د توابع د مسنداليه څه دي او کوم کوم دي، نو توابع پینځه قسمه
دي ۱ یو قسم د توابعو نه صفت دی، صفت د مسنداليه، نو د دې لپاره نکات وائي چې د مسنداليه
صفت ولې ذکر کيږي، نو ويی ویل چې واما وصفه تعیین د مرجع کوي شارح ای وصف المسند اليه
وقد يطلق، نه غرض د شارح یو دا دی چې بیان د معینینو کوي، د وصف لپاره چې د وصف لپاره دوه
معینین دی، یو وصف په معنی مصدري سره، چې ذکر النعت للمسند اليه دا معنی مصدري ده، یو
صفت په معنی اصطلاحی سره دی چې تابع بدل علی معنی في متبوعه دویم غرض د شارح ترجیع
ورکوي د دې وصف معنی مصدري ته په معنی اصطلاحی د ده باندې په دې ټکي چې وهو انسب ههنا
واوفق بقوله سره چې په معنی مصدري سره اخیستل ډیر اوفق وانسب دي، دریم غرض د شارح تمهید
پردي اعتراض ته او وروستو والاحسن جواب ته، دا مخکې اعتراض او والاحسن سره جواب
شو، اعتراض دا شو چې یا هلکه وصف تا په معنی مصدري سره واخیستو، نو وصف معنی ذکر
النعت للمسند اليه نو بیا فلکونه مینا په متن کې نه صحیح کيږي، ځکه چې مبین د متبوع مسنداليه
لپاره ذکر النعت نه دی، بلکه تابع مخصوص دی، نو فلکونه کې ضمیر صحیح نه شو، نو شارح
والاحسن سره جواب کوي، نو وائي وقد يطلق کله کله اطلاق کيږي د دې وصف علی نفس التبع
المخصوص، چې تابع بدل علی معنی في متبوعه لکه جامني رجل عالم نو دا عالم یو تابع دی دلالت
کوي په معنی باندې چې علم دی، چې دغه معنی ثابته ده په متبوع کې چې رجل دی، چې دا په رجل
کې شته دی، او وقد يطلق بمعنی المصدر وهو انسب ههنا دویم غرض ته اشاره کوي، او دا معنی مصدري
ډیره مناسبه ده دلته کې، او ځکه ډیره مناسبه ده ولولئ او موافقه ده د دې قول د ماتن سره بقوله واما یفقه
هلته کې بیان نه مراد ذکر البیان للمسند اليه معنی مصدري سره دی، والابدال منه معنی ذکر البدل
من المسند اليه نو هلته کې معنی مصدري سره وو، نو دلته کې هم معنی مصدري سره ښه شو ځکه
موافقت اولی دی د مخالفت نه، اوس د هغه معنی مصدري تفسیر کوي چې ای اما ذکر النعت له
بغې هر چې دي ذکر د صفت د مسنداليه لپاره، نو دا معنی مصدري شوه، نو دا ځکه کيږي فلکونه

صرف په دې کې ده چې کون الوصف للكشف والايضاح وان لم يكن وصفاً للمسند اليه بلکه وصر
لپاره د غير مسند اليه دى، خكه تشبيه اشتراك في وصف چې راغلى نو بيا صحيح ده، په كل اوصاف
كې اشتراك د مشبه، مشبه به شرط نه دى، نو ان لم يكن وصفاً... الخ كې دا ان وصليه دى او فانون دا دى
چې تقيض د ان وصليه، مدخول د ان وصليه او لو وصليه اولى بالحكم وي، نو كه دا وصف لپاره
مسند اليه وي، نو په طريق اولى سره نحوه دى، قوله دا قول دشاعر دى الالمعى الذي يظن بك الظن
كان قد راى وقد سمعا ويل بيدار سړى، بل سړى هغه دى چې گمان كوي په تا باندې د يو خبرې گمان
كول، د ذكي سړي گمان داسې دى كان قد راى الخ چې ده ليدلى وي يا اوريدلى وي، نو د ذكي سړي
گمان او د نورو خلكو ليدل او اوريدل دا په يقين كې برابر دى، لكه يو سړى يو خبره وويني او يو سړى
واوري د چا نه نو د هغه پرې يقين راشي، خو ذكي سړى دى د هغه گمان داسې دى په يقين كې چې د
يو خبرې ليدل په سترگو سره يا اوريدل ورته يو شان وي، دا مثال مطابق د ممثل سره دى، خكه
فالالمعى معناه الذكي المتوقد ذكي سريع الفهم وي، المتوقد، بل وي بيدار دى، نو اوس وروستو
موصول چې صفت د دې گرځيدني دي الذي يظن بك الظن دا موصول سره د صلي نه دا صفت دى.
الالمعى نو دغه صفت، والوصف بعده مما يكشف معناه ويوضحه دې وجې نه د اصمعي نه چا
تهوس وكړو، امام اللغة وو، چې ما الالمعى چې المعنى خه شى دى؟ نو هغه ورته دا شعر پورته كړو،
چې الالمعى الذي... الخ، نو چې هغه دا شعر ورته وويل نو په دې سره يې ورته د ده تعريف وكړو، لكه اى
الالمعى، ليس بمسند اليه، نو دا تشبيه صرف په دې كشف او ايضاح كې شوه، يا هلكه چې دا مسند
اليه نه دى نو بيا تركيب كې خه واقع شو؟ ويل لاته اما مرفوع على انه خبران ويل هلكه ان په كوم خاى
كې دى؟ ويل في البيت السابق ويل مخكې شعر كې دى، يعنې مخكې شعر كې ان دى، دا د هغې
خبر دى، يا هلكه هغه مخكې شعر كوم خاى دى، ويل اعني قوله اى الشاعر، شعر

ان الذي جمع السامحة
السفاوة والنجدة والبر والتقى جمعاء

نو هغه سړى چې هغې كې سماعة، نجدة البر، تقى كې دى هغه سړى الالمعى دى، نو الالمعى مرفوع
شو خبر د ان شو او منصوب يا دا منصوب الالمعى على انه صفة لاسم ان، نومعنى ان الذي جمع
السماعة، داسې الذي الالمعى نو صفت شو د الذي لپاره، نو هغه منصوب محلا وو، نو دا هم
منصوب محلا شو شيه يا هلكه بنا په دې باندې خبر د ان كوم خاى كې دى؟ نو تاسو وايئ خبر د دې
نه وروستو شعر كې راخي هغه دى، چې

لوى فلا تنفع الاشاعة من امر
لمن يحاول البدعا

يعنې دى هلاکوي دا، او دى خبر شو وروستو د مرگ نه د يرې د وجې نه دى خان هلاکوي، افسوس د
وجې نه، نو فلا تنفع الاشاعة نو ويل نفعي نه وړکوي پره من امر چې مرگ دى، لمن يحاول البدعا د

ناشنا شي نه د مرگ نه چې څوك يره كوي، دايره ورته څه نفع نه وركوي، نو اوس گوره چې يو سړی غواړي امور بد يعيه، چې زه هميشه ژوندی شم او هميشه دې په دې دنيا ماندې يم، نو مرگ نه سخت برېږي، نو دا ويره ورته نفع نه وركوي، داسې چې دی هميشه په دنيا کې نه شي پاتې كېداى، يا دا منصوب دی بتقدير اعني، اعني الالمعي الذي دى، بله نكته ذكر كوي، او لكون الوصف په معنى اصطلاحى سره مخصصاً للمسند اليه شارح د تخصيص تعريف كوي، چې وصف مخصصه څه ته وائي؟ اى مقللاً لاشتراكه اى المسند اليه دا په نكراتو كې او رافعاً لاحتمال الاشتراك، دا په صفت معرفه كې معترض راغلى شبه يې وكړه په ماتن باندې، شبه دا راغله چې ستا مثال د ممثل سره مطابق نه دى، ځكه چې ممثل ستا مخصصاً دى نو د نحاتو په نيز باندې صفت مخصصه په نكراتو كې راځي او مثال كې تا ذكر كړى دى زيد التاجر عندنا هغه خو مفرد دى، او صفت په معارفو كې په معنى د رفع د احتمال سره وي، نو مثال دې مطابق د ممثل سره نه شو، نو شارح جواب وكړو چې وفي عرف النعاه چې يا هل كه د اهل عربو په نزد باندې په تخصيص او توضيح كې هيڅ فرق نشته دى، هغوى دېته مقللاً لاشتراكه هم وائي او رافع لاحتماله ورته هم وائي، او دا فرق چې كوي نو د انحاء كوي، نو د نحاتو په نزد باندې مثال د ماتن اگر كه مطابق د ممثل سره نه دى، خو د اهل عربو په نزد باندې دى، او ماتن مثال بنا په مذهب د اهل عربو باندې دى، وائي وفي عرف النعاه التخصيص عبارة عن تقليل الاشتراك چې موصوف نكړه وي والتوضيح عن رفع الاحتمال العاصل في اللطاف خو دا فرق نحاۃ كوي، نحو زيد التاجر عندنا مثال مطابق د ممثل سره دى، فان وصفه اى زيد بالتاجر يرفع احتمال غيره، اى التاجر، زيد كې احتمال د تاجر او غير تاجر وو، هغه احتمال يې پورته كړو، دارنگه تقليل يې هم راوستلو ځكه مخكې زيد شريك وو په مينځ د تاجر او غير تاجر كې، نو تاجر سره يې غير تاجر خارج كړو، نو قلت په لترك كې راغلى، او لكون الوصف مدحاً او ذماً د مدح مثال نحو جاني زيد العالم، د ذم مثال زيد الجاهل، معترض شبه وكړه چې دا مثال خود مدحي او ذم نه دى، دا خو هم د تخصيص مثال دى، ځكه چې زيد شريك وو په عالم او جاهل كې، نو چې عالم يې وويل نو جاهل خارج شو، او چې جاهل يې وويل عالم خارج شو، نو دا خو مخصص شو، نو جواب وكړو ماتن حيث په هغه مقام كې يتعين الموصوف اعني زيدا، قبل ذكره اى الوصف يعني مخاطب ته هغه موصوف معلوم وي، د وصف د ذكر كيدو نه مخكې، دا ورته پته وي چې زيد عالم دى، او زه ورته ووايم چې زيد العالم نو مدحه مقصود شوه، تخصيص مقصود نه دى، ځكه دا خواته معلوم ده چې زيد عالم دى، دارنگه تاته معلومه ده چې زيد جاهل دى، او زه ورته ووايم چې زيد الجاهل نو دا نفس ذم شو، والا كه چيرته موصوف معلوم مخاطب ته مخكې د ذكر د وصف نه وي نو لكان الوصف مخصصاً نو بيا دا مثال د مدحي او ذم نه صحيح كېدو، او لكونه، لكونه سره قاعدي د عطف ته اشاره كوي، يا ذكر د نعت د

انه ليس اسما مختصا بها، دويمه خبره د مانتن د متن نه دا معلومه شوه، چې عطف بيان هېڅ
 ايضاح لپاره كيږي، او دا د فلايضاحه نه معلومه شوه، نو ويل دا خبره خطا ده، ځكه چې وېله
 عطف البيان لغو الايضاح، د مدح لپاره كما في قوله تعالى جعل الكعبة البيت الحرام قياماً للناس لپاره
 د حصول د ثواب ذكر صاحب الكشاف ان البيت الحرام عطف بيان للكعبة نو دا ايضاح لپاره نه دي
 ځكه بيت الحرام د كعبې ته اوضح نه دی، ځكه كعبه خو هغه مخصوص ځای ته وائي، هغه كمرې ته
 وائي، هغه اوضح دی، او مسجد حرام خو بيت الحرام خو ټول حرم ته وائي چې به للمدح لالايضاح
 كما يجي الصفة لذلك لکه چې د ايضاح لپاره هم راځي، خو تاسو مانتن د طرف نه جواب وکړی چې
 درې خبرې د مانتن په طريقې د اکثريت سره دي د اغلبيت سره دي، کليت سره نه دي
 مانتن وويل ولما الاهمال منه شارح ورسره لگوي ای من المسند اليه، دې نه غرض د شارح، تعين د مرجع
 کوي، ابدال د يو شي د مسند اليه نه ځکه كيږي چې فلزيادة التقرير پس لپاره د زیادة ثابتولو د مسند
 اليه په ذهن د سابع کې، من، سره غرض د شارح دا دی چې بيان د احتمالي نو کوي په دې اضافت
 زیادة کې تقرير ته، چې په دې اضافت د زیادة کې تقرير ته دې کې دوه احتمالي دي، نو اول احتمال ته
 يې اشاره وکړه، چې من اضافه المصدر الى المفعول دا اضافت دا اضافت د مصدر دی مفعول ته لول
 دويم احتمال ته يې اشاره وکړه او من اضافت البيان يا اضافت د زیادة تقرير ته بياني دی، يعنې من
 دی، او بنا په تقدير اول باندې چې اضافت مفعول ته شو نو اضافت لامعي جوړېږي، ای سره د افته
 بياني ترجمه کوو، وائي ای للزیادة التي هي التقرير ځکه اضافت بياني کې هغه مضاف عين مضاف
 اليه وي، نو معنی هغه زیادة چې هغه عين تقرير دی، نو د شارح غرض دا شو چې بيان د احتمالي نو يې
 وکړو په دې اضافه د زیادة کې تقرير ته، اوس دا دوه احتمالي بنا په دې نورو دوو احتمالي باندې
 دي، هغه نور دوه احتمالي دا دي چې زیادة کې دوه احتمالي دي ١ يا زیادة نه مراد مصدر معلوم
 اراده کوو، ٢ يا زیادة نه مراد حاصل بالمصدر واخله، نو که زیادة نه مراد مصدر معلوم شي چې
 زیاتول، دا مصدر معلوم دی، نو بيا اضافت د مصدر شو مفعول ته، نو ترجمه دا شوه چې زیاتول
 متکلم تقرير لره، نو اضافت لامعي شو، او که زیادة نه مراد حاصل بالمصدر شي چې زیاتوالی دی
 زیاتوالی مرتب په زیاتولو باندې وي، نو بيا معنی دا شوه چې زیات والی د تقرير، نو زیاتوالی او تقرير
 يوشی دی، نو اضافت بياني شو، نو دا دوه احتمالي د شارح بناء شو په دوو احتمالي باندې په
 صیغې د زیادة کې چې دا يا مصدر معلوم دی يا حاصل بالمصدر وهذا من عادة افنتان صاحب
 المفتاح اوس اصل کې د بهر نه مانتن باندې شبه راغله، شبهه دا راغله چې هلکه دلته کې ټول ته
 صورتونه په تعبیر کې څلور وو، يو صورت دا وو چې ښکته په تاکيد کې هم تا زیادة ذکر کړی وی او
 دلته کې هم تا زیادة ذکر کړی وی، چې دا دې ويلي وو چې ولما توکمه فلزيادة التقرير، ولما الاهمال منه

و اني ثالثاً به اذ ليس فيه سره، نو نقل قول يقال لفائدة مع اختصار اولاً، الرد عليه ثانياً بقوله فليس بشئ
 وبيان وجه الرد ثالثاً بقوله اذ ليس فيه، او تصحيح د قول د يقال كوي رابعاً به بل يحتمل سره، نو واني
 وما هغه خبره چې يقال ويلي كيږي من انه دا قول چې مع اختصار دى، احتراز عن نحو جاني زيد جاني
 عمرو نه، يعنى د جملې عطف بغير د واو نه، من غير عطف واني خكه چې دلته كې تفصيل د مسند اليه
 شته دى، خو اختصار به كې نشته دى، نو شارح رد و كړو چې فليس بشئ چې دا ما يقال هيڅ شئ نه
 دى، معترض شبه وكړه چې يوشى خودى كنه؟ خكه شى موجود ته واني، او ما يقال خو موجود دى، نو
 نفي د شى خو نه صحيح كيږي، نو تاسو به وړته ووايئ چې فليس بشئ يعنې به شى دى خو شى معنې به
 نه دى، ويل لايعبا به دى، اوس هغه درېمه خبره كوي، وجه رد واني چې اذ ليس فيه دلالة ويل خكه چې
 نشته دى په دې مثال مذكور كې چې جاني زيد، جاني عمرو كې دلالت على تفصيل المسند اليه
 باندې، دلالت په تفصيل د مسند اليه باندې له سره نشته دى، خكه چې زموږ مقصود تفصيل د
 مسند اليه دى، په طريقې د عطف سره او په مثال مذكور كې حرف عاطف نشته دى، نو خكه نشته دلالة
 په دې مثال مذكور كې په تفصيل د مسند اليه باندې، خكه چې زموږ كلام په تفصيل د مسند اليه كې
 دي، خو په طريقې د عطف سره، او مثال مذكور كې حرف عاطف نشته دى، اوس بل يحتمل نه شارح
 تصحيح د ما يقال كوي، تصحيح داسې كوي چې شارح وويل چې بل يحتمل نو مخكې اغراضو كې
 داسې ووايه، نقل د قول د ما يقال اولاً كوي، او بيا رد كوي په مذهب د يقال باندې ثانياً، او وجه رد
 واني ثالثاً، تصحيح كوي رابعاً، اوس تصحيح داسې كوي چې يحتمل په هغې خاى كې ويلي كيږي،
 چې بل احتمال هم وي، نو شارح يو مقام ذكر كړو او هغه مقابل يې نه دى ذكر كړى، هغه به موږ ته تاسو
 ذكر كړو، په قرينې د دې سره چې يحتمل په هغه خاى كې ويلي كيږي چې بل احتمال په كې هم وي، نو
 شارح واني چې بل لپاره د اضراب دى، ويل چې بلكه احتمال لري ان يكون چې وى دا كلام ثاني اضراباً
 عن الكلام الاول اعراض د كلام اول نه، اضراب، اعراض ته واني، يعنې چې دې اول كلام كې زما خوله
 خطا شوې ده، زيد جاني نه وو، جاني عمرو وو، خو زما خوله خطا شوې په اول كې نو د جاني نسبت
 چې عمرو او زيد ته كړى، نو اعراض شو، تائيد لپاره يې وويل چې نص عليه الشيخ في دلائل الاعجاز
 يعنې دا كلام ثاني اضراب، اعراض د كلام اول نه يواځې ما نه دى ولى دا شيخ هم ويلي دي په دلائل
 الاعجاز كې، اوس هغه بل احتمال څه دى؟ مقابل د دې احتمال، هغه بل احتمال دا دى چې دلته كې
 حرف عاطف مقدر شي چې اصل كې جاني زيد و جاني عمرو، نو متكلم اختصار لپاره حذف كړو، نو
 چې حرف عاطف په كې مقدر شو، نو بيا د قيل خبره صحيح شوه، نو بل يحتمل سره شارح اشاره وكړه
 تصحيح د قول د قيل ته، چې دا يقال مطلقاً ضعيف نه دى، من وجه ضعيف دى كه دا اضراب شي او من
 وجه دا صحيح دى كه حرف عاطف په كې مقدر شي، يعنې من كل الوجوه دا ضعيف او مردود نه دى

والتفصيل للمسند متن دا دی چې او المسند، ویل یا عطف د یو شي په مسند اليه باندې کولی شي، نو دا عطف شو په مسند اليه باندې، نو د هغې نه مخکې تفصيل وو، نو هغه تفصيل شارح راووستلو، پاته: سره دا تصویر ذکر کوي لپاره د تفصيل د مسند لپاره داسې چې بانه دا مسند قد جعل، باحد المذکورين اولاً وعن الآخر بعده مع مهلة لکه شم کې او بلا مهلة وي لکه په فاء کې، کذلک تعیین د مشار اليه کوي، ای مع اختصار یعنې په شان د دې مخکني اختصار، یعنې سره د اختصار نه، اوس سائل سوال وکړو چې مخکني کې مع اختصار خو احتراز وو د جاني زيد وجاني عمرو نه، نو دلته کې دا مع اختصار د چا نه احتراز وشو، نو شارح جواب کوي چې واحتراز ای العائن بذلک په دې کذلک سره عن نحو جاني زيد وعمرو بعده بیوم او وعمرو بعده بسنة یا و عمرو بعده باسبوع او ما اشته بذلک یا و عمرو بعده بشهر، دا وما اشته بذلک، نو دلته کې تفصيل د مجئ یې خوراغلی، چې مجئ د زيد نه اول صادر شوی او د عمرو نه وروسته یو ورځ یا دوه ورځي، یا یو کال یا یو هفته یا یو میاشت، لیکن مع اختصار نه دی ځکه بعده بیوم لویه لړۍ ذکر شوه، دارنگه بعده بسنة ذکر شو، اوس مثال د دې تفصيل د مسند دا دی چې نحو جاني زيد فعمرو دا د فاء مثال شو او جاني زيد ثم عمرو، او جاني القوم حتی خالد نو دا درې حروف عاطفه شو، ف، ثم، او حتی قانون دا دی چې په دوو څیزونو کې یا د دوو نه بړه څیزونو کې دوه څیزونه په کار دي، یو ما به الاشتراک او بل ما به الامتیاز، نو اوس دې فاء او ثم او حتی کې، ما به الاشتراک او ما به الامتیاز څه دی؟ ځکه دا قانون کلي دی چې په دوو شینینو کې یا فوق د شینینو نه، هغې کې ما به الاشتراک هم په کار دی، او ما به الامتیاز هم په کار دی، نو دې کې څه شی شو، نو شارح ما به الاشتراک ته اشاره کوي، ویل فالثلاثة تشترك في تفصيل المسند دا درې واړه حروف مشترک دي په تفصيل د مسند کې چې دا مجئ یو نه وو دوه وو، الا: سره ما به الامتیاز ذکر کوي، ویل فرق دومره قدرې دی چې ان الفاء تدل على التعقيب خومن غیر تراخ، چې دا مجئ د عمرو د مجئ د زيد نه وروستو څه په کې څه وخت نه وو، بلکه متصل وو، او وثم على التراخي او ثم دلالت کوي په تراخي باندې، چې دا مجئ د عمرو د زيد نه وروسته څه یو ورځ یا مېشته نیمه مېشته ١٥ منته وغیره څه په کې وخت وو، وحتی، فصل على ان اجزاء ما قبلها کرم اجزاء چې ما قبل د حتی نه دي چې هغه د متبوع اجزاء دي، یعنې متبوع به دي اجزاء وي، مقابلة: یو بل پسې به وي في الذهن یو بل پسې داسې وي چې من الاضعف الى الاقوى او بالعکس چې دا قوي نه اضعف ته به وي، نو دا یې پرې تفریع وکړه په دې ما به الاشتراک او ما به الامتیاز باندې، نو وائي فمعنی تفصيل المسند فیها په دې حتی کې دا دی چې ان يعتبر تعلقه ای المسند چې مجئ دی بالمتبوع اولاً وبالتابع ثانياً نو معترض شبه وکړه چې یا هلکه بیا د حتی او د ثم فرق راغلی؟ هلته کې خرم د غسې حتی ده کته، نومن حیث کې یې فرق ته اشاره وکړه، چې دلته کې داحیثیت شته دی،

چې دا جزء د مدخول اقوی به وی یا اضعف به وي، او ثم کې دا شرط نشته دی، ویل من حیث انه دغه تابع اقوی اجزاء المتبوع او اضعفها لکه مثال، په مثال مذکور کې داسې شو لکه تا وویل جاني القوم ما ته قوم راغلی وو افراد د قوم، زید راغلی چې خان دی، عمرو بیا راغلی چې سبت دی، بیا بکر چې ممبر دی، بیا والد راغلی چې وزیر دی، حتی خالد تر دې چې هغه خالد هم او جولاهم راورسیدلو، نو دا تابع اضعف د اجزاء د متبوع نه شو، یا داسې ووايه جاني القوم چې ما ته افراد د قوم راغلي وو زید چې هم وو، عمرو راغلی چې گجر وو بکر راغلی چې هغه جولاهم راغلی، تر دې چې هغه خالد سبت او وزیر اعظم هم راورسیدو، اوس شارح مخکې دا قید لگولی چې مرتبة في الذهن چې دغه اجزاء د ماقبل د دې حتی چې متبوع دی هغه مرتب به وي په یو بل پسې به وي په ذهن کې، د دې قید شارح فائده وائي چې د ذهن دا قید ما خکه ولگولو، چې ولايشروط، فيها الترتيب الخارجی ویل شرط نه دی په دې حتی کې ترتیب خارجي، خکه چې په خارج کې داسې وي ملايست د فعل مابعد د حتی پورې مخکې وي د ملايست د فعل نه اجزاء د متبوع پورې، لکه اوس گوره ته وائي مات کل اېلي حتی ادم نو په ذهن کې خو ترتیب شته دی، خکه چې ذهن وائي چې دا موت اول نورو خلکو پورې دي مخکې متعلق شي او ادم پورې دې وروستوي، خکه هغه اب البشر دی، نو مرة شوز ما لپاره زما هر پلار داسې دا موت راتلو راتلو ادم عليه السلام ته ورورسیدو، او خارج کې د ادم عليه الصلوة والسلام د دې کل اب نه مخکې دی، یا په اثناء کې به وي يعني ما بعد د حتی نه ملايست د فعل په اثناء د ماقبل کې به وي، لکه ته وائي چې مات الناس حتی الانبياء، نو تا وویل چې خلک مړه کیدل مړه کیدل عوام خلک، تر دې چې هغه لوی جزء د خلکو ته هم موت ورسیدو چې انبياء دي، نو ترتیب ذهني راغلی، خکه ذهن دا غواړي چې عوامو پورې موت دې مخکې متعلق شي او انبياءو پورې چې اشرف المخلوقات دي هغوی پورې دې وروستو متعلق شي، او خارج کې ختي انبياء د خلکو نه مخکې مړه شوي دي او ختي په اثناء کې مړه شوي دي، سر ته لازو په ماتن باندې شبه کوي بیا وروستو جواب کوي **فلن قلت في هذه الاشياء** په دې دریو حروف عاطفه و کې ایضاً چې څنگه تفصیل د مسند دی نو تفصیل للمسند اليه، ایضاً په شان د تفصیل د مسند، نو بیا داسې ویل په کار وو، ولم لم يقل الماتن او تفصیلها معاً او داسې ویل په کار وو، خکه د دې نه خو دا معلوم شوه چې مسنداليه هم دوه دي، زید او عمرو مسنداليه دوه دي قوم او خالد، نو تفصیل د مسنداليه هم راغلی دی، نو داسې ویل په کار وو چې او تفصیلها معاً، قلت شارح وائي چې زه جواب کوم چې فرق، فرق کې دا تنوین د تعظیم لپاره ووايي، چې فرق عظیم، بین ان یکون الشئ چې تفصیل د مسنداليه دی، حاصل من الشئ چې هغه عطف دی، دې حروف ثلاثه و سره، وسین ان یکون، ای الشئ مقصودا منه، ای من الشئ الاخر، چې دغه عطف دی، نو حاصل د جواب دا چې تهیه ده چې دې کې تفصیل د مسنداليه هم راغلی

به. عن محكوم علیه د یو محكوم علیه نه الی محكوم علیه اخر ته. چې متکلم دغه محكوم به یو محكوم علیه نه بل محكوم علیه ته اړوي. او دغه اړول بغير د عطف نه نه کیږي. نو بس عطف کیږي لکه مثال داسې شو نحو جاني زید بل عمرو نو دلته کې متکلم دا مجی چې محكوم به وو. دا مجی واوروله د یو محكوم علیه نه چې زید دی بل محكوم علیه ته چې عمرو دی. دا خو مثال شو په کلام مثبت کې. دویم مثال ښاني په کلام منفي کې چې وما جاني زید بل عمرو دلته کې متکلم دا غي مجی چې محكوم به وو دا واورولو د یو محكوم علیه نه چې زید دی بل محكوم علیه ته چې عمرو دی. چې یا هلکه عمرو نه وو راغلی. اوس شارح دلیل وائي متن لپاره او دلیل وائي د تطبیق د مثال مع الممثل لپاره چې فان بل للاضراب ای الاعراض عن المتبوع دا وروستو ورسره لگوي الی التابع ته. او دا و صرف الحکم دا تفسیر د اضراب شو. اضراب صرف د حکم ته وائي متبوع نه تابع ته. حکم نه مراد محكوم به ده. لکه په مثالینو مذکورینو کې هغه صرف د محكوم به و شو تابع ته د متبوع نه چې زید دی تابع ته چې عمرو دی. او تفسیر نه عرض دا دی چې تفسیر د غیر مشهور یې په مشهور سره وکړو. ځکه اضراب غیر مشهور وو. او صرف مشهور دی. ومعنی الاضراب اوس گوره دا اضراب په دوه قسمه دی. یو په کلام مثبت کې راځي. او دویم په کلام منفي کې راځي. کلام مثبت کې چې د ایل اضرابیه راشي نو دې کې بیا دوه مذهبونه دي. یو مذهب د جمهورو دی. او دویم مذهب د ابن حاجب دی د جمهورو مسلک دا دی چې دا بل اضراب د حکم مثبت کوي د هغه متبوع نه تابع ته او بل متبوع د مسکوت عنه په درجه کې وي. په هغې باندې حکم نه په اثبات سره شوی وي او نه په نفی سره شوی وي. دویم مسلک د ابن حاجب دی هغه وائي چې بل د اضراب لپاره راځي په کلام مثبت کې لپاره د محكوم به د متبوع نه تابع ته او هغه متبوع باندې به حکم شوی وي په نفی سره. نو اوس راشي ترجمه وکړئ د جمهورو په مسلک باندې جاني زید بل عمرو ترجمه دا شوه چې بلکه عمرو راغلی دی. او زید د مسکوت عنه په درجه کې دی. چې د مجی او د عدم مجی هډو پته نشته محتمل دی. او د ابن حاجب په نزد باندې ترجمه دا شوه چې جاني زید بل عمرو بلکه عمرو راغلی دی. او زید محكوم علیه دی په عدم مجی سره. به هر حال په کلام مثبت کې معنی د اضراب ظاهره شوه. په دواړه مذهبینو باندې. ځکه چې ښکته د متبوع حکم دغه وو کته چې ثبوت د مجی وو نو دغه ثبوت د مجی وو. نو هغه ثبوت د مجی یې د متبوع نه تابع ته یوو. نو د اضراب معنی څرگنده شوه څه خفاء نشته دی. نو هغې ته دې اشاره کوي چې ومعنی الاضراب عن المتبوع دا دی چې ان يجعل المتبوع في حکم المسکوت عنه د جمهورو په نزد باندې. مسکوت عنه دا معنی لان ینفي عنه الحکم قطعاً دا به نه وي چې حکم به د ده نه نفی کیږي قطعاً ویقیناً خلافا لبعضهم چې ابن حاجب دی. چې هغه وائي چې. دا بل اضراب د حکم کوي د متبوع نه تابع ته او متبوع نه به حکم قطعاً نفی کیږي. نو اوس گوره

گرخي، نو عکس ولې نه کوي، ويل معنى نه بيا خلاف راخي، کومه معنى چې د علماؤ نه منقول ده هغې نه بيا خلاف راخي، لان معنى قولنا زيد هو القائم داده چې ان القائم مقصوره على زيد لا ينسب الى عمرو، دا يې پرې تفریع وکړه چې قالبا، في قول الماتن فلتخصيصه بالمسند مثلها في قول خصصت فلانا بالذکر مثله په دي کې دى چې په دي قول کې هم باء داخله ده په مقصوره باندې او دي قول د ماتن کې هم باء داخله ده په مقصوره باندې ماثلت په دي کې شو، دا علما، کله وائي ذکرته اى فلانا دون غيره يعنى دا ذکر مقصور شي په دي فلانکې پورې متجاوز نه وي د فلانکې غير ته، کانک گوياکه تا اى متکلمه جعلته تا وگرخولو دي فلانکې لره من بين الاشخاص په مابين تونو اشخاصو کې، مختصاً بالذکر اى متفردا به، دې کې يې اشاره وکړه چې دا مختصاً او متفردا به مترادفين دي، نو گوره تخصص او قصر او تفرد تول الفاظو مترادفه دي معنى يې يوه ده، دې کې اوس معنى دا شوه والمعنى ههنا دا ده چې جعل المسند اليه من بين ما هغه مسند اليه کې يې انصافه بکونه مسندا اليه مختصاً بان يثبت به المسند اوس گوره زيد ته ثبوت د قيام هم کيدای شو او زيد ته ثبوت د کتابت هم کيږي، ليکن دي تولو کې تا زيد په دي قيام مختص کړو، يا هلکه چيرته نظير شته ؟ چې باء داخله وي په مقصوره باندې، ويل هو نظير شته دى کما يقال لکه مفسرينو ويل دي في اياک نعب، واياک نستعين تفسير کې يې ويلي دي في اياک نعب معناه نخصك بالعبه، د معنى عبادة مقصور دى په تا پورې متجاوز نه دى تانه، بل چاته، ولا نعب غيرك

واما تقديمه هر چې دى تقديم د مسند اليه، د مسند اليه تقديم ولى کيږي په مسند باندې ويل فلانکې ذکره اهم د وجې د کيدو د ذکر د مسند اليه نه اهم، او اهم خو مقدم وي په غير اهم باندې، نو ذکره تقديم د مسند اليه په مسند باندې کيږي، ولا يخفى سره شارح دفع د اعتراض کوي د ماتن نه، مثلاً باندې شبه راغله چې يا هلکه ستا مقصود خو نکهه بيانول و لپاره د تقديم د مسند اليه په مسند باندې، نو هغه خو تا بيان کړه چې فلکون ذکره اهم نو اشکال په اما لاته وروستو په اما تمسك به لپاره وروستو چې اما لتعجيل المسرة، او المساعة دي کې اشتغال بما لا يعنى شو، خکه نکهه خو وشوه، نو شارح راغلو د ماتن د طرف نه جواب کوي چې ولا يکفي، کفايت نه شي کيدای په تقديم د مسند اليه کې په مسند باندې مجرد ذکر الاهتمام دانکه کافي ده، بل لابد ان يبين ان الاهتمام من اى جهة وبانې سبب چې مسند اليه مهم بالشان، خکه مونږ مقدم کړو په مسند باندې، نو دا اشتغال بما يعنى شو، فلما فصل الماتن الاهتمام بوجه الاهتمام بقوله اما لاته تعيين د مرجع کوي چې تقديم المسند اليه الاصل دا اصل دى، اوس دا تقديم د مسند اليه اهم خکه دى چې دا اصل دى، او اصل اهم وي، او اوس اصل دى، نو دليل لپاره شارح دليل وائي تدقيق کوي، ويل چې لاته چې دا المحكوم عليه دا محكوم عليه دى، او ولابد من تعقده د مسند اليه نه په ذهن کې قبل الحكم مخکې د محكوم به نه، خکه چې نه

چې پيدا شوى دى د جماد نه، غير ذى روح نه، لكه وړخ د قيامت كې مړى به پيدا كيږي د خاورو نه خاورو نه مړى، من جماد دى، خاوري جماد دى من يحيي العظام وهي رميم، يعنى سره دفع د اغتراب كوي چې يا هلكه حارت خود حرارت نه دى، حرارت گرمى ته وائي، نو معنى دا شوه چې هغه شى چې گرم شوى دى خلك په هغه كې، نو د دې څه مطلب؟ دا خو صحيح نه دى، جواب وكړو شارح يعنى تحيرت الخلائق حيران شوي دي مخلوقات، چې يا هلكه حارت د تحير نه دى، د حرارت نه دندى تحيرت الخلائق في المعاد الجسماني په واپس كيدو د جسم كې په قيامت كې والنشور الذي اوريا خوريدو هغه كې، ميدان محشر ته ليس بنفساني چې هغه نفساني نه دى، ځكه نفساني باندې كافر وائل دى، خو په جسماني نه دى، بعضي كافر قائل دي، نو گوره دلته كې الله وويل چې د زمكې نه د مخلوق بيا زه پيدا كولى شم شبه يا هلكه ته دلته كې د معاد نه معاد جسماني اخلي، نو قرينه په دې باندې څه ده؟ جائز ده دا توجيه د قول د شاعر بما لا يرضى به شاعر دې شي، ويل بدليل ما قبله وويل بدليل د هغه شعر چې مخكې د دې شعر نه دى، هغه دا دى چې:

بأن امر الله واختلف الناس فذاع الى ضلال وهاد

ويل ظاهر شو امر د الله، الله حكم وكړو چې تاسو بيا به ژوندي كيږئ، بيا به تاسو د قبرونو نه پاڅئ، نو ميدان محشر ته به ځئ، نو چې دا امر الله وكړو نو اختلاف الناس خلق مختلف شو، داسې فذاع الى ضلال يو بلونكى شو گمراهى ته چې انكار دى، د معاد جسماني او بل هاد چې اقرار كوي په معاد جسماني باندې، يعنى بعضهم يقول بالمعاد وبعضهم لا يقول به نو هغه ضلال شو، ويل تفسير دا دى، نو دا توجيه د قول د شاعر بما لا يرضى نه شو، او ځني وائي دې نه مراد ثعبان د موسى عليه الصلوة والسلام مراد دى، ځكه ثعبان، ازدها د موسى عليه الصلوة والسلام پيدا وه د امساء نه، څوك وائي ناغه د حضرت صالح عليه الصلوة والسلام مراد ده، ځكه د هغه ناغه حيوان وو، پيدا وو د جماد نه چې گټه ده، او پينځم قول دا دى چې حيوان مستحدث نه مراد ققنس دى، دا يو مارغه دى، هغه دې وطن كې نه وي، هغه دې هندوستان كې وي، د دې ققنس نشو ونما داسې ده، چې د ده عمر ډير اوږد دى، زر كاله عمر وي، او د هغې په دې مينو كه كې ٣٦٠ سوري دي، او د هر سوري نه مختلف اوزار دا اوڅي، دا فن موسيقي، د مگري دانې د دې ققنس نه ايجاد كړي ده، د هغه نه يې زده كړي دي موسيقي په حكمت كې يو مستقل فن دى، دى د مگري ته وائي، چې زر كاله پوره شي نو دې ته الهام اوشي نو دې لرگي جمع كړي، داسې يو ډير كى د لرگو جوړ كړي بيا هغه لرگو كې په خپله كيني، او دا پر ووهي، نو هغه لرگو ته اوزر ولگي، نو چې اوزر ولگيدو نو هغه اوسوزي، ايره ترې نه جوړه شي، هغه ايرى نه بيا نور ققنس پيدا كيږي، نو حيوان دى خودا د سباق نه خلاف دى، د دې وجي نه شارح دا

والتفصيل للمسند متن دا دی چې او المسند، ویل یا عطف د یو شي په مسند اليه باندې کولی شي، نو دا عطف شو په مسند اليه باندې، نو د هغې نه مخکې تفصيل وو، نو هغه تفصيل شارح راووستلو، هغه سره دا تصویر ذکر کوي لپاره د تفصيل د مسند لپاره داسې چې بانه دا مسند قد جعل، باحد المذکورين اولاً وعن الآخر بعده مع مهلة لکه شم کې او بلا مهلة وي لکه په فاء کې، کذلک تعیین د مشار اليه کوي، ای مع اختصار یعنی په شان د دې مخکني اختصار، یعنی سره د اختصار نه، اوس سائل سوال وکړو چې مخکني کې مع اختصار خو احتراز وو د جاني زيد و جاني عمرو نه، نو دلته کې دا مع اختصار د چا نه احتراز وشو، نو شارح جواب کوي چې واحتراز ای الماتن بذكره په دې کذلک سره عن نحو جاني زيد وعمرو بعده بيوم او وعمرو بعده بسنة يا وعمرو بعده باسبوع او ما اشته بذكره يا او عمرو بعده بشهر، دا وما اشته بذكره، نو دلته کې تفصيل د مجي يې خوراغلی، چې مجي د زيد نه اول صادر شوی او د عمرو نه وروسته یو ورځ يا دوه ورځي، يا یو کال يا یو هفته يا یو میاشت، لیکن مع اختصار نه دی ځکه بعده بيوم لویه لړۍ ذکر شوه، دارنگه بعده بسنة ذکر شو، اوس مثال د دې تفصيل د مسند دا دی چې نحو جاني زيد فعمرو دا د فاء مثال شو او جاني زيد ثم عمرو، او جاني القوم حتی خالد نو دا درې حروف عاطفه شو، ف، ثم، او حتی قانون دا دی چې په دوه څیزونو کې یا د دوو نه بڼه څیزونو کې دوه څیزونه په کار دي، یو ما به الاشتراك او بل ما به الامتیاز، نو اوس دې فاء او ثم او حتی کې، ما به الاشتراك او ما به الامتیاز څه دی؟ ځکه دا قانون کلي دی چې په دوو شینینو کې یا فوق د شینینو نه، هغې کې ما به الاشتراك هم په کار دی، او ما به الامتیاز هم په کار دی، نو دې کې څه شی شو، نو شارح ما به الاشتراك ته اشاره کوي، ویل فالثلثة تشترك في تفصيل المسند دا درې واړه حروف مشترک دي په تفصيل د مسند کې چې دا مجي یو نه وو دوه وو، الا سره ما به الامتیاز ذکر کوي، ویل فرق دومره قدرې دی چې ان الفاء تدل على التعقيب و من غیر تراخي، چې دا مجي د عمرو د مجي د زيد نه وروسته و خو په کې څه وخت نه وو، بلکه متصل وو، او وثم علی التراخي او ثم دلالت کوي په تراخي باندې، چې دا مجي د عمرو د زيد نه وروسته و خو یو ورځ يا گېڼته نیمه گېڼته ۱۵ منته وغیره خو په کې وخت وو، وحق، فدل علی ان اجزاء ما قبلها کرم اجزاء چې ما قبل د حتی نه دي چې هغه د متبوع اجزاء دي، یعنی متبوع به دي اجزاء وي، مثلاً: یو بل پسې به وي في الذهن یو بل پسې داسې وي چې من الاضعف الی الاقوى او بالعکس چې دا قوي نه اضعف ته به وي، نو دا یې پرې تفریع وکړه په دې ما به الاشتراك او ما به الامتیاز باندې، نو وايي فمعنی تفصيل المسند فيها په دې حتی کې دا دی چې ان يعتبر تعلقه ای المسند چې مجي دی بالمتبوع اولاً ویالتابع ثانياً نو معترض شبه وکړه چې یا هلکه بیا د حتی او د ثم فرق راغلی؟ هلته کې خو هم دغسې حتی ده کته، نو من حیث کې یې فرق ته اشاره وکړه، چې دلته کې د احیثیت شته دی،

خلاف خكه راغلی، نو وائي وقد يقدم ويحل كله كله مقدم كولي شي مسند اليه، اي المسند اليه، تعيين مرجع بي وكرو په مسند باندې، ليفيد كي تعيين د مرجع كوي چې فائده كړي التقديم دغه تقديم تخصيصه تخصيص د دغه مسند اليه، بالخبر الفعلي شارح ورسره لگوي اي قصر الخبر الفعلي عليه دي مسند اليه باندې، دي كي بي اشاره وكړه چې باء داخله ده په مقصور باندې، په مقصور عليه باندې نه ده داخله، اوس د دي قصر د خبر فعلي په مسند اليه پوزي، د دي لپاره يو خوشو شرط دي يو شرط دي چې خبر به فعل وي، هغه خو بالخبر الفعلي نه معلوم شو، دويم شرط دا دی چې ولي د مسند اليه وي حرف نفي ته، هغه ته مائن اشاره وكړه ان وكي تعيين د مرجع بي وكړو چې كه نږدې وي المسند اليه حرف النفي، حرف نفي ورته نږدې وي، اي وقع بعدها سره دفع د اعتراض كوي، چې يا هلكه ولي دا حرف عام دی، ولي دا هم راخي، چې دا حرف نفي د مسند اليه نه مخكې وي، او ولي دا هم راخي چې دا حرف نفي د مسند اليه نه وروستو وي، او مسند اليه مخكې وي، نو ولي عام ده، نو دلته كي كومه مراد ده، شارح تعيين وكړو چې اي وقع بعدها چې واقع شوی به وي دغه مسند اليه پس د حرف نفي نه، چې حرف نفي به مخكې وي او مسند اليه به وروستو واقع شوی وي، بيا شبه راغله چې يا هلكه ولي خود امر اضافيه و نه دی، خكه چې اول ولي دي په نسبت سره ثاني ته، ثاني ولي دي په نسبت سره ثالث ته، ثالث ولي دي په نسبت سره رابع ته، نو مراد به دا وي چې مسند اليه به د حرف نفي نه واقع شوی وي په دريم يا خلورمه مرتبه كي نو هغه ته هم ولي وائي، نو ده جواب وكړو چې لافصل چې يا هلكه د دي مسند اليه او د دي حرف نفي به مينځ كي به هيڅ فاصله نه وي، مثال داسې شو چې ما انا قلت هذا دواړه شرطين راغلي دي، خبر فعل دی قلت او مسند اليه وروستو د حرف نفي نه دي چې ما دی ای لم اقله او مانه دي ولي دا خبره، دا معنى شوه، نو قصر د عدم مقوليت وشو متكلم پورې، چې دا خبره زما قول نه دی، انه مقول لغيري سره د دي نه چې دا خبره مقول د غير د زمانه دی، نو فالتقديم سره شارح تفریع وكړه پس تقديم د مسند اليه چې انا دی په دي قلت باندې چې مسند فعلي دی مفيد نفي الفعل عن المتكلم خو صراحة، او ثبوت د دغه فعل چې مقوليت د دغه قول دی غير د متكلم ته خو التزاماً، خكه صريحي معنى دا شوه چې دا عدم مقوليت په ما پورې مقصور دی، د دي مدلول التزامي دا شو چې دغه مقوليت د دي قول مانه غير ته ثابت دی، ورته بيا قصر نه صحيح كيږي، نو چې نفي چې د متكلم نه كوي نو ثبوت غير ته كوي نو دا على متعلق كوي د دي ثبوت پورې، ثبوت چې غير نه كوي، نو على الوجه الذي به هغه طريقي سره به كوي نفي چې نفي كړی شوی وي دغه فعل عنه د متكلم نه، كه د متكلم نه نفي به طريقي د عموم سره شوي وي نو ثبوت غير ته په طريقي د عموم سره به كوي، لكه چې ته ووائي چې ما انا رايت احداً نو عدم رؤيت د احد متصور شو په متكلم پورې، نو ثبوت غير ته رؤيت د كل احد راغلی، نو عموم شو، من العموم، والخصوص يا په طريقي د خصوص سره لكه هغه ما انا قلت هذا، زيد قائم عدم

مستثنى نه. وبكل ما نفيتنه: او هر هغه حكم چې تا نفي كړو د دې حكم د مذكور نه. چې مسند المسند
منكلم دى. على وجه الحصر والنقص يجب ثبوته لغير المتكلم تحقيقاً لمعنى الحصر. داسې چې ان
عاماً: كه د نفي د مذكور نه عام وي نو قعام ثبوت غير ته به هم عام وي. فثبوته للغير عام. اى ان كان
النفي عاماً فثبوته للغير عام وان كان خاصاً او كه چيرته وي د نفي د متكلم نه خاص فخص
ثبوته للغير خاص. نو د تركيب د قبيلې د ان خير اخير وان شرأ فشر د قبيلې نه شو. ان خير اخير
وان شرأ فشر. كافيه كې تاسو ويلې دي. شارح عذر پيش كوي چې په مطول كې تا دلته كې لږ كونه
تفصيل كړى وو نو دلته تا تفصيل ولې ونه كړو؟ الالفاظ المخطوطة مني. واما تعبير الشيخ فلم
يحتفظ في الشريطة نو شارح وويل چې ما اول نه وعده كړې وه. چې مختصر كې به خبره زه لنډه كړم.
او دويم اشاره كوي شارح تعليم د مطول ته. چې مطول ووايي. ترغيب وركوي طالبانو ته چې مطول
وواني. ويل في هذا المقام مباحث بغية بيش قيمته وشحنا بها الشرح. والاداء هم د شيخ د كلام
لاندې داخل دى. شارح ورسره لگوي اى وان لم يلي المسند اليه حرف النفي دي كې يې اشاره وكړه چې
الاستثنائية نه دى. بلكه دغه الامخفف ده د وان لم يلي نه. او استثناء خكه نه ده چې مستثنى كې
فا نه شي راتلى. او وروستو دلته فقد ياتي كى فاء راغلي ده. بلن لا: دې كې شارح دپته اشاره كوي
چې اللاندې دوه صورتونه دي يو نه دى. يو صورت ته شارح اشاره وكړه چې بان لا يكون في الكلام
حرف النفي كلام كې. سره حرف نفي نه وي نه د مسند اليه نه مخكې او نه وروستو. دويم صورت دا
دي چې او يكون حرف النفي متاخرا يا حرف نفي به وي خو د مسند اليه نه به مخكې نه وي وروستو به
وي. نو دوه صورتونه شول. نو دا راتلونكى متن اول صورت سره ولگوى. چې حرف نفي د سره نه وي
نه مقدم او نه مؤخر. نو بيا قصر نه فائده كوي. كله تخصيص او قصر لپاره راخي تقديم او كله تقويت
لپاره راخي. نو فقدياتي التقديم. تقديم المسند اليه للتخصيص يعنى د حصر او د قصر لپاره راتلى
شي. ردا على من زعم. لپاره د رد كولو په هغه مخاطب باندې چې هغه زعم كوي انفراد غيره د انفراد
د غير المسند اليه المذكور به سو دا قصر قلب شو. او زعم يا زعم كوي دغه مخاطب مشاركه اى
مشاركة الغير فيه. اى في الخبر الفعلي اى بالخبر الفعلي. د متكلم سره. دا قصر افراد كې شو.
مثال داسې شو نحو انا سعت في حاجتك. دا مثال د دواړو لپاره صحيح كيږي. د قصر قلب د افراد
دواړو لپاره. نو شارح لمن سره دواړو سره لگوي. دا لمن هغه مخاطب ته وويلى شي. زعم چې هغه
واني انفراد الغير بالسعي ما وويل زما په دې كار كې سعي او كوشش سعيد نواز كړى دى او مختار
احمد نه دى كړى. نو مختار وويل چې انا سعت في حاجتك نو فيكون قصر قلب او زعم مشاركه لك
ستا سره اى متكلمه في السعي. ما دا وويل چې زما په دې كار كې سعي مختار احمد او سعيد نواز
دواړو كړي ده مختار احمد وويل ما كړي ده. سعيد نواز ما سره نه وو فيكون قصر افراد قطع د شركت

مؤنر برون ويلي وو چې شارح ويلي وو چې د الاثدي دوه صورتونه دي، يو صورت دا وو چې كلام كې
له سره حرف نفي نه وي، نه د مسند اليه نه مخكې او نه د مسند اليه نه وروستو، نو بيا د تقديم د مسند
اليه په مسند فعلي باندې كله لپاره د تخصيص وي او كله لپاره د تقوية وي، اوس وكذا سره هغه درېم
صورت ذكر كوي، چې حرف نفي خو وي خو د مسند اليه نه مخكې نه وي، بلكه وروستوي، نو
معنا دا شوه چې وكذا په شان د دې امثله و مذكوره وو چې حرف نفي په كې له سره نه وي. او فعل
مثبت دى، د هغې په شان دى دا واذا كان الفعل منفياً نو امثله مذكوره چې هغې كې حرف نفي له سره
نشته دى فعل مثبت دى، هغه مشبه به شوه، او اذا كان الفعل منفياً دا مشبه شوه، او اله د تشبيه كې
شو، وكذا كې او وجه د شبه شارح بيانوي چې وقد ياتي التقديم للتخصيص، وقد ياتي للتقوية، اوس
مثال ذكر كوي شارح فالاول پس اول چې د تخصيص لپاره وي، نحو انت ما سعت في حاجتي يعني
دا عدم سعي زما په دې كار كې مقصور دى په تا پورې اى مخاطبه متجاوز نه دى ستا نه غير ته، بلكه
هغه ته متجاوز سعي دى قصداً لپاره د قصد كولو د متكلم الى تخصيص تخصيص د دغه مسند
اليه، يا تخصيص د مخاطب بعدم السعي، خكه مسند اليه او مخاطب يو شى دى، چې تا پورې عدم
سعي مقصور دى تا نه علاوه بل ته عدم سعي متجاوز نه دى، بلكه هغه ته سعي متجاوز دى، نو دا
شارح مثال وښودلو د تخصيص لپاره په متن كې مثال نشته دى، تقويت لپاره ماتن مثال ښودلى دى
متن كې، والثاني د تقوى مثال داسې شو نحو انت لا تكذب نو يو ځل د لا تكذب نسبت وشوانت نه
بيا د لا تكذب سره د فاعل نه اسناد وشو بيا انت ته نو تكرر د اسناد راغلى، نو د تكرر د اسناد د وچې
نه حكم ښه مقرر شو، نو معنى دا چې وهو لتقوية الحكم المنفي د تقويت د حكم منفي لپاره دى چې
عدم كذب دى او تقريره او ثابتول د دې حكم منفي دى په ذهن د سامع كې، نو د انت لا تكذب، ترجمه
به تاسو داسې كوي ته خامخا يقيناً دروغ نه وائي، دا ترجمه مه كوي چې ته دروغ نه وائي، دا خطا ده،
اوس انت لا تكذب لپاره شارح دليل وائي چې انت لا تكذب كې تقويت د حكم منفي او تقرير وې
راغلى دى فانه دا انت لا تكذب اشد لنفي الكذب من لا تكذب زيات خكه دى، شارح د اشد لپاره
دليل وائي وې لما فيه ويل خكه چې په انت لا تكذب كې شته دى من تكرار الاسناد المفقود في لا
تكذب اوس معترض راغلى په ماتن باندې يې شبه وگرېوله چې يا هلكه دا څه وجه ده چې ماتن مثال د
تخصيص په متن كې ذكر نه كړو، هغه شارح ذكر كړو چې انت ما سعت في حاجتي او د تقويت مثال
ماتن په متن كې ذكر كړو، نو يا خو دواړه په متن كې ذكر كول په كار وو، يا دواړه په متن كې ذكر كول
نه وو په كار، نو اوس تا يو متن كې ذكر كړو او بل ذكر نه كړو، نو ترجيح بلا مرجح راغله، نو شارح
راخي د ماتن طرف نه جواب كوي چې ترجيح بلا مرجح نه راخي، مرجح شته دى، هغه دا دى چې دا
وروستو دا مسئله پرې تفريع كوي، چې وكذا من لا تكذب انت داسې مسئله تفريع كوي، د تقرير

حكم او د تقرير د محكوم عليه كې فرق بيانوي، چې اې هلكه تقرير د حكم كې او تقرير د محكوم
 عليه كې څه فرق دی؟ نو د دې مسئلې د تفریع كولو لپاره هغه تقویت د حكم لپاره مثال په متن كې
 ذكر كړو او د تخصیص مثال یې ذكر نه كړو، نو مرجع پیدا شو، نو وائي واقتصر المصنف كوتاھي
 وكړ مصنف په مثال د تقویت باندې لېفرع عليه التفرقة د دې لپاره چې متفرع شي په دې باندې فرق،
 جدائي ښه په ما بین د تقویت د حكم كې او په ما بین د تاکید د مسند اليه كې اشار اليه بقوله وكذا نو
 كذا كې اشاره دېته وشوه، چې دی په شان د دې چې انه اى انت لا تكذب اشد دی د نفي للكدب من لا
 نكذب انت نه، نو اشدیت د انت لا تكذب د من لا تكذب نه، دا مشبه به شوه او اشدیت د انت لا تكذب
 د لا تكذب انت نه مشبه شو، او اله د تشبیه دا كاف شو، او وجه د شبه وروستو مائن په خپله بیانوي،
 چې هلته كې تقویت او تاکید د حكم دی او لا تكذب انت كې تاکید او تقویت د محكوم عليه دی، ځكه
 دا اشد دی، ویل یعنی انه دا انت لا تكذب اشد لنفي الكذب من لا تكذب انت مع انه فيه په لا تكذب
 انت كې تاکید، خو د مسند اليه تاکید دی د حكم نه دی، الا انه اى سره شارح تعیین د مرجع كوي
 یو، او بیان د احتمالیو كوي په دې مرجع كې دویم، یو احتمال دا چې انه كې ضمیر انت ته راجع كوه،
 او دویم او لان لا تكذب انت، دېته هم راجع كول صحیح دي، ځكه لا تكذب انت مشتمل په انت باندې
 دی، دا اشد ځكه دی چې دغه لفظ د انت او لا تكذب انت دا ټول مثال دي لتاكيد المحكوم عليه، د
 حكم لپاره نه دی، یا هلكه د محكوم عليه تاکید څنگه كوي، ویل بانه دغه محكوم عليه، هو ضمیر
 المخاطب تحقیقاً، اې حقیقة خطأ شوي نه ده زما خوله، هیره رانه نه ده راغلي، یا مجاز مقصد نه
 دی، چې خطاب زه زید سره كوم او مراد عمرو وي ولیس الاسناد اليه دی مخاطب ته علی سبیل السهو
 خوله مې نه ده خطأ شوي چې ما خطاب زید سره كولو، او په دې كې عمرو سره ما وكړو والتجوز
 تجوز نه دی چې خطاب د زید سره كوم او مراد عمرو شي، یا نسیان نه دی، نو فرق خود بخود راغلی
 په ما بین د تاکید د محكوم عليه كې او تاکید د حكم كې، تاکید د محكوم عليه بنا دی په دفع د توهم
 د سهوې د تجوز او نسیان لپاره، او د تاکید حكم لپاره سبب انكار د مخاطب یا شك د مخاطب دي نو
 جدا جدا شو، لا لتاكيد الحكم، ویل دا تاکید د اسناد لپاره نه دی ځكه تاکید د اسناد خو په تكرر سره
 راځي، او اسناد خو مكرر شوی نه دی لعدم تكرر الاسناد اوس متن وروستو دا دی
 وان بنی الفعل علی منكره نو هلته كې واو راغلی وو، نو واو خو حالیه نه صحیح کیږي، استنافیه نه
 صحیح کیږي، خو واو عاطفه دی، نو شبه راغله چې واو عاطفه خو تقاضه د معطوف عليه كوي، د
 دې معطوف عليه كوم دی، نو شارح جواب وكړو چې د دې معطوف عليه محذوف دی، نو هغه
 محذوف معطوف عليه ته شارح اشاره وكړه وهذا الذي لمكروه التقديم للتخصيص لتارة والتقوى اخرى خو دا په
 هغه صورت كې ان بنی الفعل علی معرف كه چیرې فعل بنا كړې شي په مسند اليه معرفه باندې، ځكه

به دي تولو مثالونو كي مسنداليه معرفه دي. اوس وان بنى الفعل على منكر اوس كه بت كرتي نكي
فعل به مسنداليه نكره باندې. چي مسنداليه نكره وي. اخوا د سره نفي به كلام كي نه وي. به خو نفي
خو د مسند اليه نه مؤخر وي افاد ائتقديم نو بيا فائده كوي تقديم د مسنداليه به مسند
نخصيص الجنس قصر د جنس او الواحد يا قصر د واحد به اي بالفعل. يعني يا قصر د فعل جسي
پوري يا قصر د فعل واحد پوري. لكه مثال داسي شو نحو رجل جاني نو تخصيص د جنس نه بي
اشاره وكره لامرأة يعني دا مجي مقصور دي جنس د رجل سره جنس د رجل نه متجاور نه دي جنس
مرأة ته نو فيكون تخصيص جنس. او لا رجلان نو دي كي تخصيص فردي شو. چي دا مجي مقصور
دي يو سري پوري دوز پوري نه ده. فيكون تخصيص واحد نو دا تخصيص فردي شو. ديتنه تخصيص
فردي وائي. اوس معترض شبه وكره چي تخصيص جنسي يا تخصيص فردي خو فرع د دلالت لفظ
ده جائز ده چي لفظ دلالت به فرد باندې دي كوي فقط. با لفظ دلالت دي به جنس باندې كوي فقط. نو
دا مثال د دواړو لپاره خو صحيح نه شو. ځكه چي د رجل معنى به خالي نه وي يا به دا لفظ د رجل
وضع شوى وي د جنس لپاره نو دا صرف تخصيص جنسي لپاره مثال شو. فردي صحيح نه شو. او يا
لفظ د رجل به وضع شوى وي د واحد لپاره. نو دا د تخصيص فردي لپاره مثال صحيح شو. جنسي نه
شو. نو شارح وذلك سره جواب كوي چي د دواړو لپاره صحيح دي. ځكه چي رجل جنس لپاره هم
محتمل دي. او فرد لپاره هم محتمل دي. ويل وذلك دغه رجل دي. حامل للمعنيين معينين دا دي
الجنسبة والعدد المعين جنس لپاره هم چي د جنس د رجل نه او عدد معين لپاره هم اعني الواحد عدد
معين واحد دي. خو دا هله ان كان مفرداً يا عدد معين دوه دي او الاثنين. ان كان مثنى. يا عدد معين
الزائد عليه يو باندې او دوو باندې ان كان جمعاً لكه رجال شو. نو دا پرې تفريع شو فاصل النكرة
المفردة ان يكون لواحد من الجنس فقد يقصد به الجنس فقط نه واحد وقد يقصد به الواحد فقط
والذي يشعربه كلام الشيخ د دي نه غرض د شارح يا بيان د واقع كوي په اختلاف سره په اصطلاحينو كي.
چي اصطلاح د شيخ او اصطلاح د مصنف او د سكاكي كي خلاف دي. نو دا بيان د واقع شو. ځكه
چي د مصنف اصطلاح دا شوه چي كه مسنداليه نكره وي نو تقديم لپاره د تخصيص راخي او كه
مسند اليه معرفه وي نو كله تقديم د تخصيص لپاره او كله تقويت لپاره راخي. او د شيخ اصطلاح دا
ده چي معرفه او نكره كي فرق نشته دي. خو صرف نفي د سره نه وي يا د مسنداليه نه وروستو وي. نو
تقديم كله كله لپاره د تخصيص او كله لپاره د تقويت راخي. نو د شيخ اصطلاح د مانتن او د سكاكي
نه خلاف شوه. او ولا مشاحة في الاصطلاحات نو د شارح غرض بيان د واقع شو. په بيان د اختلاف سره
په اصطلاحينو كي. ځكه مانتن خو ناقل دي د سكاكي نه. نو سكاكي خان له په مسائل د علم البيان
كي مقلد د چا نه دي او شيخ هم نه دي. نو دهغه اصطلاح دا ده او د سكاكي اصطلاح دا ده او د مانتن.

صورتونه په دې کې دي، نو دا د احتمال دی، کله تقدیم لپاره د تخصیص کله د تقویت، که مسند الیه معرفه وي او ضمیر وي، دې کې هم درې صورتونه دي، دا هم د احتمال دی، نو شپږ صورتونه شول، د شیخ په نزد باندې شپږ محتمل صورتونه شول، محتمل د تخصیص او تقویت دواړو لپاره، او دې صورتونه د شیخ په نزد باندې د تخصیص لپاره شو فقط، تقویت په کې نشته دی، چې هغه دا دی چې مسند الیه نکره وي نو د دې لاندې درې صورتونه وو، چې حرف نفی د سره نه وي، یا وي خو مقدم وي، او یا موخر وي، نو شیخ وائي دلته کې تقدیم صرف لپاره د تخصیص دی، تقویت لپاره نه دی، نو صورتونه نه شو، او عبد القاهر په نزد باندې تفصیل دوه شو، شپږ صور محتمل شو او درې صورتونه معین شو د تخصیص لپاره، او د سکاکی په نزد باندې هم صورتونه دغه نه په دې خودی درې تفصیلونه کوي، درې صورتونه د ده په نزد باندې دا دی چې هلته کې تخصیص متعین دی فقط، چې مسند الیه نکره وي حرف نفی د سره نه وي، یا مخکې یا وروستو وي، دا درې صورتونه متعین شو د تخصیص لپاره، دویم تفصیل د سکاکی په نزد باندې دا دی چې هغې کې متعین دي تقویت، چې مسند الیه معرفه نه وي خو اسم ظاهر وي، نو هلته کې تقویت متعین دی، هغې لاندې هم درې صورتونه دي چې حرف نفی د سره نه وي، یا مخکې یا وروستو وي، دریم تفصیل دا دی چې هغه درې صورتونه دي چې هغه محتمل دي، یو دا چې مسند الیه معرفه وي ضمیر وي، حرف نفی د سره نه وي یا مخکې یا وروستو وي، نو دا درې محتمل دي د تقویت او تخصیص دواړو لپاره، نو دا خلاف شو د شیخ او د سکاکی په تفصیلو کې، چې شیخ عبد القاهر دوه تفصیلونه کوي او سکاکی درې کوي، شرائطو کې دا دي چې کوم وخت کې مسند الیه نکره وي، نو د دې لاندې درې صورتونه وو، چې حرف نفی د سره نه وي یا مخکې یا وروستو وي، او د سکاکی په نزد باندې دا متعین د تخصیص لپاره وو، خو دی دلته کې درې شرطونه ذکر کوي، یو شرط دا چې دغه مسند الیه منکر اصل کې موخر فرض کول ممکن دی، دویم شرط دا چې دا تا موخر بالفعل، یعنې دغه امکان فعلیت ته تا ویستلی وي، دریم شرط دا چې مانع د تخصیص نه به نه وي، نو هله مسند الیه نکره شي نو تخصیص فائده کوي، او دا درې شرائط شیخ نه پردي، نو دا خلاف د شیخ او د سکاکی په شرائطو کې شو، نو خکه وائي فان مذهب الشیخ دا دی چې ان شان دا دی ان ولي حرف النفي که مسند الیه نږدې وي حرف نفی ته، نو فهو للتخصیص قطعاً.

والا فقد یكون للتخصیص وقد یكون للتقوی، نو د دې لاندې شپږ صورتونه راغلل، مضمر اکان او مظهراً معرفاً اکان او منکراً مثبتاً اکان الفعل او منفياً عام دی.

وطلب السكاکی دا دی انه چې مسند الیه ان اکان نکره فهو للتخصیص خو شرط ورسره دی، ان لم يمنع منه مانع، وان اکان معرفة کان مظهراً فلیس الا للتقوی محتمل نه دی وان اکان مضمرأ فقد یكون للتقوی وقد یكون للتخصیص من غیر تفرقة چې داسې صورتونو کې فرق نشته دی، بین ما یلي

معنى. داتكبير لپاره د تعظيم والتهويل. او د يرولو لپاره شو. نو ليكون المعنى شر عظيمه فضيل
دېدېناك اهر ذاتاب غېولي وو خاوند د دارولره. داري دا چې مالدار. عزتمند سړی. شر راغلی هغه
يې وغېولو. داسې يې وغېولو هغه مال او عزت يې ترې ختم کړ و لاشر حقير. نو فيكون تخصيص
نوعياً. تخصيص نوعي په کې راغلی. والمانع سکاكي چې کوم بيان کړی دی انما کان من تخصيص
الجنس او الواحد. تخصيص جنسي او واحدي نه وو. اوس مانتن موازنه د سکاكي او د عبد القاهره
قول کې نقل کړه. او په بعضې خبرو د سکاكي باندې مانتن رد کوي. نو واني چې وفيه تعيين د مرجع
کوي. دفع داعراض کوي چې د فيه ضمير سکاكي ته راجع دی. نو سکاكي کې نظر دی. نو سکاكي
کې څنگه نظر دی؟ هغه خو عالم دی. سړی دی هغه کې څنگه نظر دی؟ جواب يې وکړوای فيما ذهب
اليه السکاكي کې نظر دی. ځکه چې د سکاكي د کلام نه يوه دا خبره معلومه شوه چې د فاعل لفظي
تقديم جائز نه دی. لکه زید قام کې او د فاعل معنوي تقديم جائز دی. لکه انا قمت کې. اصل کې
قمت انا وو. دا يې ويلى دي مخکې نو په دې باندې رد کوي چې اذ الفاعل اللفظي والمعنوي فاعل
معنوي کالتا کيد. لکه تاکيد د فاعل نه وائبدل او بدل د فاعل نه سواء. برابر دي دا دواړه په في امتناع
التقديم په عامل باندې. خو ما بقيا على حالهما شارح ورسره لگوي ما دام الفاعل فاعلاً والتابع
تابعاً دې نه غرض د شارح. تعيين د مرجع گانو کوي. د بقيا ضمير ابراز کوي. او د حالهما د ضمير
ابراز کوي. دويم غرض د شارح اشاره کوي چې دي ما بقيا کې دا ما مصدریه دی. دي وجې نه يې
راووېستلو. دلته کې دا مطلب نه دی. گوري چې مادام محذوف دی. ځکه حذف د افعالو ناقصه و
علاوه د کان نه صحيح نه دي. بلکه دي کې يې اشاره وکړه چې دي ما بقيا کې ما مصدریه ده. ويل
مادام الفاعل فاعلاً والتابع الخ. نو امتناع کې دواړه برابر دي. بل سره شارح ترقي کوي په رد کې بل
امتناع تقديم التابع اولی د فاعل لفظي نه د متبوع نه ځکه ته تابع چې مقدم کوي. نو هم په متبوع
باندې مقدم کوي او هم په هغه شي باندې چې هغې باندې تقديم د متبوع ممنوع دی چې عامل دی. نو
وجې د امتناع دوه راغلي تابع چې ته مقدم کوي. نو يو په خپل متبوع باندې هم او هم په هغه شي
باندې چې عامل دی چې هغې باندې تقديم د متبوع ممنوع دی. نو جهت د امتناع په هغې کې قوي
شو. او فاعل لفظي چې ته مقدم کوي. نو يوجت د امتناع راغلی. چې تقديم د معمول دي په عامل
باندې دوه نه دي. او دويمه وجه د اوليت دا ده چې امتناع د تابع په متبوع باندې اتفاقاً د نحائنه نزد
باندې ممنوع دی. او تقديم د فاعل په فعل باندې بعضې کوفيانو جائز کړی دی. نو فتجوز د اتتمه د
رد کوي. ځکه تتمه د رد په متن کې نه وه. نو دا شارح تتمه د رد کوي په سکاكي باندې. نو فتجوز
تقديم المعنوي جائز کول د سکاكي تقديم د فاعل معنوي نه د لفظي حکم دا قول بېلا دليل شو.
ترجيح بلا مرجع شوه. وکذا سره يو مولان پاڅېدو د سکاكي د طرف نه جواب کوي. د سکاكي د طرف

نه يې جواب داسې وکړو چې مونږه دا تابع چې مقدم کوو په متبوع باندې. نو تابع مونږه فسخ کوو د تابعيت نه او بيا يې مقدم کوو. نو ممتنع چې وو نو تقديم د تابع وو سره د وصف د تابعيت نه. او مونږه چې يې مقدم کوو نو تابع د وصف د تابعيت نه فسخ کوو او بيا يې مقدم کوو. او دې کې څه امتناع نشته دی. دا يو مولانا د سکاکی د طرف نه جواب وکړو. نو شارح پري رد کوي چې نه تابع د تابعيت نه فسخ کوي او مقدم کوي يې نو فاعل لفظي د فاعليت نه منسلخ کوه فسخ کوه او مقدم کوه يې کنه. ځکه د فاعل لفظي مقدم کول هم هله ممتنع دي چې په وصف د تابعيت باندې وي. نو چې د فاعل لفظي نه تا وصف د فاعليت کنه کړو. نو تقديم خو بيا جائز دی. نو ته په تابع کې فسخ د تابعيت نه کوي او په فاعل لفظي کې فسخ د فاعليت نه کوي. نو دا بل تحکم راغلی. وکذا دغسې تجويز الفسخ في التابع دون الفاعل تحکم ځکه تحکم دی. ويل لان امتناع تقديم الفاعل. انما هو عند كونه فاعلاً او چې فاعل د فاعليت نه فسخ کړي. نو امتناع نشته دی. اوس مثلاً ضرب زيد کې تا زيد د فاعليت نه فسخ کړو او ضرب کې دي ضمير وويل نو بيا زيد مبتداء مؤخر ده. بيا زيد ضرب وايه. والا فلا امتناع في ان يقال في نحو زيد قام انه كان في الاصل قام زيد فقدم زيد وجعل مبتداء كما يقال في نحو جرد قطيفة. ان جرداً كان في الاصل صفة فقدم وجعل مضافاً نو جرد قطيفة شو

بل يو مولانا راغلی او د سکاکی د طرف نه يې جواب وکړو چې يا هلکه زه به تا ته وښاييم چې تقديم د تابع په متبوع باندې جائز دی. او تقديم د فاعل په فعل باندې چيرته نشته دی. لکه په دې قول د شاعر کې عليك ورحمة الله السلام نو اصل کې داسې وو چې عليك السلام ورحمة الله نو دلته کې تابع چې معطوف دی مقدم کړی شوی دی په متبوع باندې چې معطوف عليه دی. نو تقديم د تابع خو په متبوع باندې جائز دی. نو شارح جواب وکړو چې هلکه امتناع د تابع په متبوع باندې. دا امتناع اجماعي مسئله ده. او بعضې خايونو کې په ضرورت شعري کې جائز دی. او بيا په عطف کې. په هر تابع کې هه نه. صرف په عطف کې خو د ضرورت شعري د وجې نه جائز دي. او ضرورت شعري مستثنی وي ځکه شعر کې جائز دی هغه شی چې لايحوز في غير کې دی. او الضرورات تبیح المحظورات دي. نو ځکه وائي وامتناع تقديم التابع حال کونه تابعا مما اجمع عليه النحاة الا في لعطف کرته گوره في ضرورة الشعر. نو فمنع هذا مکابرة دی. هدا کې اشاره امتناع ته کوي. دا امتناع د تقديم د تابع په متبوع باندې منع کول دا مکابرة ده. دا هسې تکبير. خان غت گنل دي. بل يو مولانا راغلی د سکاکی د طرف نه جواب کوي دويم مولانا داسې جواب کوي چې يا هلکه تقديم د فاعل لفظي جائز نه دی. ځکه چې فعل کې نسبت دی فاعل ته. نو اوس که مونږ فاعل مقدم کړو نو لږمېرې بقاء د نسبت بلا طرفه. او که تابع مونږ مقدم کړو په متبوع باندې نو دا نه لږمېرې. ځکه متبوع ته خو نسبت شته دی. نو د دې وجې نه د فاعل لفظي تقديم ممتنع شو او د تابع تقديم جائز شو.

ماتن وائي چې گوره دغه زيد قائم مشابه دي په تقويت كې د هو قام سره لتضمن اي لتضمنه اي نقصان قائم الضمير مثل قام، لكه قام كې ضمير دي نو په قائم كې هم ضمير دي، نو فیه، نويس په سبب تضمن د ضمير سره يحصل للحكم التقوى او تكرار د اسناد د وجې نه تقوى الحكم راغلی، پاتې شو، اوس دويمه دعوى چې يا هل كه تقويت د زيد قائم په شان د هو قام نه دی، چې دا دعوى يې سلبې ده، نو د دې دليل وائي وشبهه اوس په دې شبهه كې د تلخيص دوه نسخې دي، شارح يې بيانوي، يوه نسخه د شبهه ده يعنې فعل سره ده، نو بناء په دې باندې دا په معنى د دليل كې شوه، معنى كې دليل او په لفظ كې دليل نه شو، ځكه لفظ كې فعل دی، او دويمه نسخه د تلخيص دا ده چې وشبهه نو دا بيا معطوف شو په تضمنه باندې نو هغه د لام لاتدي داخل وو، نو دا هم د لام لاتدي داخل شو، يعنې لشبهه نو بيا لفظاً ومعنى علت شو د دعوى سلبې لپاره، چې تقويت د زيد قائم عين د هو قام د تقويت سره نه دی، نو اوله نسخه شارح بيانوي د تلخيص د شبهه بالفعل اي شبه السكاكي تعيين د مرجع گمانو كوي چې شبه لپاره فاعل سكاكي دی، او ه ضمير راجع دی، مثل قائم المتضمن للضمير دا سكاكي مشابه كړى دی، بالخالي عنه د ضمير نه چې رجل دی، نو دا قائم سره د ضمير نه مشابه شوه، او خالي عن الضمير مشابه به شوه چې رجل دی او اله د تشبيه اوشبهه نه فهم شوه، وجه د شبي من جهة عدم تغييره في التكلم والخطاب والغيبه شوه، اوس مثال نو هغه شارح بنائي نحو انا قائم وانت قائم وهو قائم كما لا يتغير الخالي عن الضمير نحو انا رجل وهو رجل وانت رجل، فرق نشته، اوس شارح هغه دعوى سلبې ته اشاره كوي، وبهذا الاعتبار او په دغه اعتبار د مشابهت د خالي سره قال ماتن يقرب وويل ولم يقل نظيره، وفي بعض النسخ سره شارح دويمه نسخه د تلخيص بيانوي، ما تاسو ته په خوله باندې مخكې بيان كړې ده، چې وشبهه بلفظ الاسم مجرورا عطف على تضمنه لام لاتدي داخل شو، نو بيا دا د دعوى سلبې لپاره لفظاً او معناً علت شو، يعنې سره شارح هغه دعوى سلبې را اوباسي، يعنې **قوله** دا قول د ماتن چې يقرب مشعر چې بان فيه شئ من التقوى چې په دې زيد قائم كې څه تقويت خو شته دی، خو وليس مثل التقوى في زيد قام وهو قام پشان تقويت نه دی، نو دا دعوى سلبې شوه، او دا اول دعوى ايجابي شوه بان فيه شئ من التقوى دعوى ايجابي شوه، او وليس مثل التقوى في الخ نه دا دعوى سلبې شوه، نو فالاول ځكه لتضمنه الضمير والثاني ولي؟ لشبهه بالخالي عن الضمير.

اوس تاسو ته ښكته په نحوه كې د يوې خبرې سر او لم معلوم شو، چې نحوه كې مونږه زيد قام ته جمله وايو، او زيد قائم ته شبه جمله وايو، يعنې قام سره د ضمير نه دپته مونږ جمله وايو، او قائم سره د ضمير نه دپته مونږ شبه جمله وايو، نو څه وجه ده چې قام سره د ضمير نه هم مسند مسند اليه دی اسناد شته دی، او قائم كې هم مسند مسند اليه، اسناد شته دی او قام ته تاسو جمله حقيقيه وائي او قائم ته

طریقی د کنانی سره، چې کنایه عبارت دی د انتقال د ملزوم نه لازم ته، مثال کې به یې زه تاسو ته واضح کړم. لکه اوس مثال ته راشئ چې فی مثل نحو مثلك لا یبخل ویل ای مخاطبه ستا یو مماثل بخل نه کوي، وغیرک لا یجود او تانه یو مغایر سخا نه کوي، نو شرط اول خو راغلی، ځکه چې په دې ډول مثالینو کې مستدالیه لفظ د مثل او غیر دی، او شرط ثاني هم راغلی، ځکه چې بمعنی انت لا یبخل و انت تجود دا په دې معنی سره شو، ځکه چې تا وویل چې ستا یو مماثل بخل نه کوي، ستا یو مماثل په صفاتو کې هغه بخل نه کوي، نو د دې سره لازم دا دی چې ته بخل نه کوي، نو انتقال د ملزوم نه راغلی لازم ته، دویم کې وغیرک لا یجوز تانه یو مغایر په صفاتو کې هغه سخا نه کوي، نو د دې سره لازم دادی چې ته سخا کوي، و انت تجود

اوس معترض راغلی شبه یې وگړبوله، چې ای هلکه مونږ د مثلك نه مثل د مخاطب نه یو خاص سړی واخیستو، لکه مخاطب لکه اعجاز دی، یعنې مثلك مثل ستا ای اعجازه لا یبخل خو ستا مثل مونږه خاص سړی واخیستو چې دا اختر محمد دی، نو اوس ما اعجاز ته وویل چې ستا مثل چې دغه اختر محمد دی، دی بخل نه کوي، نو د دې سره خو دا لازم نه ده چې اعجاز بخل نه کوي، بلکه دی بخل نکوي دا بل دې نه کوي، بل دې نه کوي، لزوم خو راغلی، دارنگه ما تانه وویل چې ستا نه یو مغایر خو مخصوص مغایر چې اختر محمد هغه سخا نه کوي، نو دا څه لازم ده چې ته سخا کوي، هغه معین دې نه کوي او دی دې کوي، دی دې کوي، او ته دې هم کوي، دا څه لازم نه ده چې ته صرف کوي، نو لزوم راغلی، نو مانت جواب وکړو من غیر اراده تعریض دلته کې تعریض په معنی لغوي سره دی، یعنې بغیر د اراده کولو د اشارې نه بغیر المغاطب خو چې هغه غیر، غیر معین وي نو هغه ته به اشاره نه کوي، مطلق مثل، چې ستا یو مماثل په صفاتو کې زید وي که عمرو وي که بکر وي، تمامه دنیا، تعین نشته دی، هغه لا تبخل دی نو ته هم بخل نه کوي، ستا نه یو مغایر هر مغایر چې دی، هغه لا یجود نو د دې سره لازم دا ده چې انت تجود، بلن هر ده بالمثل دا تصویر د منفي کوي، چې که اراده د اشارې غیر د مخاطب شوی وي، چې یان یراد بالمثل په مثال اول کې والغیر سره په مثال ثاني کې انسان اخر چې اختر محمد دی، خو هغه انسان اخر چې اختر محمد دی مماثل دي د اعجاز سره یا غیر مماثل دی لکه مثال ثاني کې، نو دا گوري مراد نه دی، بل المراد سره د هغه نفي تشریح کوي بل المراد نفي البخل منه نفي د بخل کوو د مخاطب نه علی طریق الکنايه دا مراد دی، نو کنایه به هله راځي چې مثل نه مطلق مثل واخلي، د غیر نه مطلق غیر، ای غیر، ای مثل اخلي، اوس کنایه داسې راغله، ما په ځوله باندې تاسو ته ويلي وو هم هغه خبره کوي، ویل لاته اذا انفی البخل عمن کان علی صفته ای علی صفة المخاطب من غیر قصد الی مماثل معین ته لازم نفيه ای نفي البخل عنه ای عن المخاطب، نو انتقال د ملزوم نه لازم ته راغلی، او اثبات الجود او لزوم یې اثبات د جود د مخاطب

مدعى صحيح ده، خو کوم دليل چې ده ولى دى د تقديم د مسند اليه لپاره، دغه دليل د ده تهيلنه دى، نو ده په دليل باندې وروستو مانن په وفيه نظر سره رد کوي قيل وقد يقدم المسند اليه به مسند باندې، ليکن مشروط په دوو شرطينو سره، يو شرط دا چې المسور بکل چې دغه مسند اليه مدخول د کلى به وي، يعنې مدخول د حرف سور به وي چې کلى دى، او په على المسند به مقدم کيږي، دويم شرط دا دى چې المقرون بحرف النفي دغه محل به مقرون وي د حرف نفي سره، دا مسند به د حرف نفي سره مقرون وي، اوس دا دوه شرطونه راغلل چې مسند اليه مدخول د کلى دى او مسند مقرون وي د حرف نفي سره، نو هلته کې د تقديم د مسند اليه دا نکتې ده، لاسه تعيين د مرجع کوي، ويل ځکه اى التقديم دغه تقديم دال على العموم د عموم ترجمه کوي شارح اى على نفي الحكم عن کل فرد دې کې يې اشاره وکړه چې العموم کې الف لام عوض دى د مضاف اليه نه، يا الف لام عهد خارجي دى، مقصود ترې نه نفي د حکم ده، نفي د محکوم به ده د هر فرد د افرادو د محکوم به نه، يو يې دېته اشاره وکړه، او دويم اشاره وکړه شارح تعيين د ماهو المراد ته، ځکه چې عموم کې اشتباه وه، چې عموم نه مراد عموم النفي دى او که نفي د عموم ده، دې کې اشتباه وه، ځکه نفي د عموم رفع د ايجاب کلي ته وائي، او عموم النفي سلب کلي ته وائي، نو چې اوس دلته کې مراد کوم يودى، نو شارح تعيين د ما هو المراد وکړو چې عموم النفي مراد دى، او نفي العموم نه دى مراد اى نفي الحكم عن کل فرد نو دا عموم النفي دى اوس دې سلب کلي ته سلب کلي هم وائي او نفي د حکم عن کل فرد ورته هم وائي عموم النفي ورته هم وائي او شمول النفي ورته هم وائي، دا ټول الفاظ مترادفه او معنى يوه ده، مثال داسې شو لکه کل انسان لم يقم دواړه شرطين راغلي دي چې مسند اليه مسور دى په حرف سور سره چې کلى دى، او مسند مقرون دى د حرف نفي سره چې لم دى، نو اوس دې معنى دا شوه چې دا سلب د قيام د هر فرق د افرادو د انسان نه ووه نو دا مثال د سلب کلي شو، ويل دا مثال مطابق د مېشل سره دى فانه يفيد القيام عن کل واحد من افراد الانسان چې تقديم يې وکړو نو دا نفي د قيام د کل فرد نه فائده کوي او دا مقصود د متکلم وو، نو په تقديم سره مقصود د متکلم حاصل شوو، نو ځکه تقديم کوي بخلاف مالو اخر دغه مسند اليه او داسې ووائي نحو لم يقم کل انسان نو فانه دا يفيد نفي الحكم يعنې حکم د قيام عن جملة الافراد د يو ټولگي د افرادو د انسان نه، خپله ټولگي کلى وي او که نه د بعضو نه وي، لام عن کل فرد او دا نفي د حکم عن جملة الافراد مقصود د متکلم نه وو، نو مقصود د متکلم حاصل نه شو، نو چې هغه مقصود د متکلم نفي الحكم عن کل فرد وي نو تقديم سره دا حاصلېږي او په تاخير نه حاصلېږي، نو مسند اليه ځکه مقدم کيږي

نو فالتقديم سره دا شارح تفریع وکړه چې تقديم سره مقصود د متکلم حاصلېږي او تاخير سره نه حاصلېږي، نو ځکه تقديم کيږي نو ويل فالتقديم يفيد عموم السلب وشمول النفي والتاخير لا يفيد الا

بسيطة تري جور شي، د دي اولي دعوى دليل چي دلته کي ثبوت د عدم قيام انسان ته شوي لږ خبر
 السلب وقع جزء من المحمول او حرف سلب چي جزء واقع کيږي د محمول نه هغي ته موجهه معنوله
 المحمول وائي واما الاحمال فلانه لم يذكر فيها ما يدل على كمية افراد الموضوع خكه كل يا بعض به
 کي نه دي ذکر شوي، نو ثبوت د عدم قيام شو افرادو د انسان ته کل والي بعض والي په کي نشته، نو
 دا معني د اهمال ده مع ان الحكم فيها اي في هذه القضية على ما صدق عليه الانسان مطلق افرادو
 انسان باندې، او چي حکم په مطلق افرادو د موضوع باندې وي دپته مهمله وائي، نو اوس وائي وائي
 کان انسان لم يقل موجهه مهملة نو ه دي معني د دخول د کل نه مخکي يجب ان يكون معناه غير
 القيام عن جملة الافراد عن كل فرد سالبه کليه نه شوه، خكه لان الموجهه المهملة المعدولة المحمول
 چي انسان لم يقم دي في قوة السالبة الجزئية، يعني ملازم دي د سالي جزئي سره، د قوت دا معني
 معترض راغلي شبه يي وکړه چي نه منم چي موجهه معدولة المحمول په قوت د سالي جزئي کي ده،
 خكه چي موجهه مهمله تقاضي د وجود موضوع کوي، او سالبه جزئيه عامه ده په وخت د وجود
 موضوع کي هم صادقيږي، او عدم کي هم صادقيږي، نو مساوات راغلې، نو شارح جواب وکړو چي
 عند وجود الموضوع، چي موضوع موجود وي نو هلته کي موجهه مهملة معدولة المحمول او سالي
 جزئيه کي نسبت د تلازم دي مساوات دي، او دلته کي موضوع انسان دي، او انسان موجود دي
 معدوم نه دي، او د سالي جزئي مثال نحو لم يقم بعض الانسان نو دلته کي سلب د قيام د بعضي
 افرادو د انسان نه وشو، دا سالبه جزئيه بمعني سره دفع د اعتراض کوي، چي يا هلکه منطقيانو خودا
 ويلي دي چي موجهه مهملة معدولة المحمول او سالبه جزئيه کي تلازم دي او تا في قوة وويل، نو تاد
 هغوی نه خلاف وکړو، نو شارح راغلي جواب يي وکړو چي د دي قوة نه مراد زما تلازم دي، ويل
 بمعني انهما متلازمان في الصدق چي چيرته کي يوه صادقه شي نو بله به صادقيږي، اوس تلازم د
 جانبينو نه راخي، نو دوه دلائل ويل په کار دي، يو دليل د دي لپاره چي چيرته مهمله صادقه شي نو
 هلته کي سالبه جزئيه به صادقيږي، او يو دليل د دي لپاره چي چيرته کي سالبه جزئيه صادقه شي نو
 هلته کي مهمله به صادقيږي، نو دوه دليله په کار شو، خكه تلازم د جانبينو نه راخي، نو د اول لپاره
 شارح دليل وائي چي چيرته مهمله صادقه شوه نو مهمله به خكه صادقيږي، نو دليل په حکم باندې دا
 دي مهمله دپته وائي چي هلته کي سلب د محمول د افرادو د موضوع نه به شوي وي، بس د بعض او
 کل دي کي لحاظ نه وي، نو اوس دغه افراد د موضوع په واقع کي يا به بعضي وي يا به کل وي، بل
 احتمال نشته دي، که دا افراد واقع کي بعضي وي نو سالبه جزئيه صراحة راغله او که دغه افراد واقع
 کي کل وي نو سالبه کليه راغله خو د سالي کليي په ضمن کي جزئيه شته دي، نو بيا سالبه جزئيه
 راغله، نو ثبوت چي صدق د مهمله مستلزم دي صدق جزئي لره، نو خكه وائي لاته قد حکم في

فرد كوي نو دا صادق نه شوه، واذا كان انسان لم يقم اوس دينه وانتي تتمه د دليل، خكه متن كي تشنه
د دليل نه وه، خكه ماتن خو صرف دومره وويل چي انسان لم يقم دا موجه مهملة معدولة المعصوم
ده، دا په قوت د ساليې جزئيې كي ده، نو ترجيح د تاكيد په تاسيس باندې راخي، نو تتمه د دليل اوس
شارح بيانوي، ويل ولما كان انسان لم يقم بدون كل معناه نفى القيام عن جملة الافراد لا عن كل فرد دا دليل
سره مونږ ثابت كړو، نو اوس راشه كه چيرته شي دا انسان لم يقم اي فلو كان انسان لم يقم بعد دخول كي
ايضاً معناه كذلك نفى د حكم عن جملة الافراد شي، نو كان كل لتاكيد للمعنى الاول، نو فيجب ان يعبر
على نفى الحكم عن كل فرد ليكن كل لتاسيس معنى اخر، دا خكه ترجيحاً للتاسيس على التاكيد.
اوس د هغه دويم صورت لپاره دليل وائي، چي لم يقم انسان دى، نو وائي ولما هي صورة التأخير به تأخير
مسند اليه كي، داسي چي فلان قولنا لم يقم انسان بي د كل نه سالبه مهملة دا سالبه ده خكه دلته كي نفى
قيام راغله د هر فرد د افرادو د انسان، او مهملة خكه ده لا سوريها دا د مهملي لپاره دليل شو، ولما
للمهلة في قوة السالبة الكلية للتضيقة صفت الكلية للنفي عن كل فرد نو مهملة هم مقتضي لپاره د نفى عن
كل فرد شوه نهو لا شي من الانسان بقدمه د سالبه كلييه شوه، سلب راغلي د هر فرد د افرادو د انسان نه
ولما كان سره شارح اشاره كوي چي دا راثلونكي متن داجواب دى د يو سوال نه چي وارد يې په ماتن
باندې، هغه سوال دا دى چي ماتن ستا دا خبره د منطقيانو نه خلاف ده، خكه منطقيانو خو دا ويلي
دي، چي مهملة خو په قوت د ساليې جزئيې كي ده، او تا وويل چي مهملة په قوت د ساليې كليي كي
ده، نو ستا دا خبره خو خطا شوه، نو دى وائي چي وانما كان هذا ما قال د ماتن مخالفاً لما عندهم
اي په رد د منطقيانو باندې ده، من هغه دا ده چي ان المهملة في قوة الجزئية نو بينه بقوله بيان يې
كړو ماتن دا مخالفت په دې قول خپل سره لورود موضوعها اي موضوع للمهلة في سياق النفي حال كونه اي كان
للموضوع فمكة غير مصدرة بلفظ كل حاصل د جواب داسي شو چي زه چي وایم چي دا مهملة په قوة ساليي
كليي كي ده، نو هر ځای كي نه، صرف دلته كي ده، خكه دلته كي قرينه په ساليي كليي باندې شته
دى، او هر ځای كي زه نه وایم او منطقيان وائي چي مهملة د قوة ساليي جزئيي كي ده، نو هغه بي د
قريني د ساليي كليي نه وائي
هغه پس يقينا دا قول يفيد نفى الحكم عن كل فرد نو سالبه كلييه شوه، اوس تتمه د دليل كوي، تتمه په
متن كي نشته دى، نو وائي واذا كان لم يقم انسان بدون كل معناه نفى القيام عن كل فرد شوه، نو فلو
كان بعد دخول كل ايضاً كذلك نفى عن كل فرد نو كان كل لتاكيد المعنى الاول، نو فيجب ان يحمل
على نفى القيام عن جملة الافراد د كل د دخول نه وروستو به مونږ حملوو په نفى د قيام عن جملة الافراد
باندې، خكه ليكن كل لتاسيس معنى اخر د دې لپاره چي كل د نوي معنى د تاسيس لپاره مفيد شي

التفصيل كوي، دا هم اوقع في الذهن دى، خكه چې يو خبره كې ډير تفصيل شي، جمل معترضه به كې ډير شي، نو په معنى باندې طالب نه پوهيږي په سر او كنه باندې، نو چې فصيح استاذ وي نو هغه يې بيا په اجمال سره په لنډو الفاظو سره پوهه كړي، نو په طالب باندې بيا هغه سبق غميري نه، او كنه طالب غريب ډكي نه وي، غبي غوندې وي او استاذ دلته چشمي ښكته او پورته كوي، نو هغه طالب به په ځاى د سبق ويلو كې، د سبق نفرت به ورته پيدا كړي چې يره په دې سبق زه نه پوهيږم، د دې نه ځاى غرض دى نو نويت به دا شي چې هغه طالب بيا ابن حاجب ته كنخل شروع كړي، كافيه يې وويل، پوهه پرې نه شو، هيله لاړو ويل ابن حاجبه تا داسې داسې كوم، تا داسې كتاب ولې جوړ كړى، اسان غوندې كتاب به دې جوړ كړى وو چې زه پرې پوهه شوى وى

مولانا انور شاه كشميري رحمه الله عليه چې ديونند كې بخاري به ويل نو اوږد تحقيق به يې وكړو، نو يو قندهارى طالب وو هغه به پوهه نه شو په هغه تحقيق باندې، نو پابه سيندو دا خپل كميس به يې داسې ټك وهل، غصه كې به يې وويل چې زه تا ولى تا ته پاتې شو، او مونږه ترې لاړو، نو د دې وجې نه شارح اوس اجمال سره پوهه كوي، ښكته دې مدارسو كې داسې كوي چې اول په دې خطبو كې شروع وكړي، نو لوى لوى تقارير به دې كې كوي، چشمي ښكته او پورته كوي بسم الله كې تقريباً مياشت دوه مياشتي اوباسي، او چې وروستو هغه بيا دغسې شروع كيږي نو طالبان وائي چې مولانا صاحب داسې بيا كتاب نه خلاصيږي، نو هغه بيا په اوراقو باندې شروع وكړي، نو بيا پرې نه طالب پوهيږي او نه پرې مولا پوهيږي، قسم ما ته بيا راكوي، چې مولا پرې هم نه پوهيږي نو د طالب عمر هم ضائع او د مولا هم، خو په طالب يې چل وكړو، نو گرفتار شو، د طالب سره يې خيانت وكړو هغه عمر عزيز يې ضائع كړو، دا دريو مياشتو كې دا ښكته وړه دوره چې كوي، دا د طالب عمر عزيز ضائع كړل دي، اوس مونږ يو هدايه په اللهم سره په يو كال كې پورا كال نه شو ولى، هغه په دريو مياشتو كې وائي چې وړه دوره ما ختمه كړه.

نو قال حاصل ويل دا دى چې ان التقديم بدون كل لسب العموم ونفي الشمول، والتاخير للعموم السلب وشمول النفي فبعد دخول كل يجب ان يعكس هذا، لهكون كل للتاميس الراجع لا للتاكيد للرجوع

ماتن وويل وفيه نظر اوس غرض دمانن د دې عبارت نه رد دى په ما قال د قيل باندې خو د هغه په دعوى باندې رد نه كوي، بلكه د هغه په دليل باندې رد كوي، اشاره كوي دپته چې دا مدعى د قيل صحيح ده، خو دا كوم دليل چې ده ولى دى، دا ده خطاء ولى دى نو دې پرې اعتراض كوي، چې فرق دا دى، چې اعتراض اول په صورت اول او ثاني دواړو باندې دى او اعتراض ثاني او ثالث خاص دى په صورت ثاني پورې، نو وائي چې ولله نظريه دې ما قال او قيل كې نظر دى، ويل خكه لان النفي عن الجملة في الصورة الاولى يعنى سره غرض د شارح تعيين كوي د صورت اولى، او غرض د تعيين د

صورت اولی نه دفع د توهم ده، چې هلکه صورت اولی خو دوه قسمه دی یو مخکې د کل نه لکه
 انسان لم یقم، او یو وروستو د کل نه چې کل انسان لم یقم دی، نو دلته کې صورت اولی نه مراد هغه
 کل د دخول نه وروستو به وي نو شارح یعنې سره دفع وکړه چې نه مخکې، یعنې: قصد کوي ماته په
 دې صورت اولی سره الموجبة المهمة المعدولة المحمول نحو انسان لم یقم، وعن کل فرد او نفي د هر
 فرد نه في الصورة الثانية، یعنې سره نور مولازري تراوحي، تعیین د صورت ثانیه کوي یو، دفع د
 توهم کوي، دویم چې صورت ثانیه کې خو یو د دخول د کل نه مخکې وو چې لم یقم انسان دی او بل د
 دخول د کل نه وروستو وو چې لم یقم کل انسان دی، نو دا د دخول د کل نه به وروستو مراد وي؟ نو
 یعنې سره شارح تعیین وکړو ویل السالبة المهمة نحو لم یقم انسان دی، نو انما افاده فائده کړې دی
 دې نفي عن کل فرد، او عن الجملة لره الاسناد الی ما اضيف الیه کل اسناد فعل هغه څیز ته چې هغه
 بضافت د کل شوی دی، مضاف الیه د کل وهو لفظ الانسان دی، نو کل نه مخکې اسناد د لم یقم
 انسان نه شوی وو یا ضمیر ته چې راجع دی انسان ته، وقد زال ذلك الاسناد المفید لهذا المعنى، چې
 نفي عن الجملة په صورة اولی کې او نفي عن کل فرد په صورت ثانیه کې، زائل شو بالاسناد الیه په
 سبب اسناد سره، ای کلمې د کل ته، ای الی کل، دا مخکې اسناد زائل شو، ځکه دلیل وائي د قد
 بالپاره دی لکن انساناً صار مضافاً الیه انسان خو اوس مضاف الیه وگرځیدو کته، نو فلم یبق مسند
 ته بلکه مسند الیه کل شو، متن دا دی چې فتکون کل تاسیساً لاتاکیداً، نو فاء راغله په فتکون کې
 ښه یا هلکه فاء خو ډیر قسمه باندې ده، نو دا فاء د څه لپاره ده؟ نو شارح ورسره لگوي علی تقدیر،
 دې سره اشاره کوي چې یا دا فاء تفریعيه ده، نو د متفرع علیه تعین شارح کوي، هغې ته اشاره کوي،
 داسې چې کله چې اسناد کل ته شو ایضاً په شان د اسناد انسان ته دا شو مفیداً للمعنى الحاصل من
 الاسناد نو هلته کې صورت اولی کې نفي عن الجملة او صورت ثاني کې نفي عن کل فرد نو اوس که د
 کل نه وروستو هم دغسې شي نو فتکون کل تاسیساً لاتاکیداً نو دا تفریع شوه، یا ووايي چې د شارح
 فرض دا دی چې دا فتکون کې فاء جزائیه ده، او شرط ورله محذوف دی، هغه شرط محذوفه ته شارح
 اشاره وکړه، او ښه هم دغه ده چې فتکون کې فاء جزائیه شي، ځکه شارح علی تقدیر ویلی دی، او
 تقدیر په شرطیاتو کې مستعملیږي نه په تفریع کې، نو ښه دا ده چې دا جزاء شي فتکون او شرط ورله
 محذوف شي، هغه شرط محذوفه ته شارح اشاره وکړه چې لو کان الاسناد الی کل مفیداً للمعنى
 الحاصل من الاسناد الی انسان نو فتکون کل تاسیساً لاتاکیداً لکن المقدم حق فالتالي مثله، هر چې
 نې دلیل د حقانیت د مقدم نو د وجې د ما مر نه، ځکه چې مخکې اسناد انسان ته شوی، نو هلته کې
 نفي عن الجملة او عن کل فرد وو، او وروستو اسناد کل ته وشو نو مخکې هغه اسناد زائل شو، نو دغه
 نفي عن الجملة وعن کل فرد شو، او هر چې دی دلیل د ملازمي هغه شارح ذکر کوي، ویل لکن التاکید

لفظ تاكيد يو لفظ دی، يو لفظ ته وائي، يفيد چې فائده کوي تقويت ما تقويت د هغه حکم يفيد لفظ
 اخر هيله په تکرار د لفظ سره وي او که په الفاظو مخصوصه و سره وي، په تکرار د لفظ سره وي لکه په
 تاكيد لفظي کې، او که په الفاظ مخصوصه و سره وي لکه په تاكيد معنوي کې، وهذا ليس بلفظي
 دلته کې کل په نسبت سره انسان ته دارنگه نه ده، ځکه نه دی لان هذا المعنى ځکه دا معنی چې غږې
 عن الجملة او نفي عن کل فرد دی، هينته په وخت د گرځيدو د اسناد کې کل ته انما افاده فائده کړې
 دی، دي معنی لره الاسناد الی لفظ کل ته لاشی اخر چې هغه اسناد دی دي انسان ته، حتی منفی سره
 لگوئ که شی اخر فائده کړی وي نو حتی تګون کل تاكيداً له، د دې شی اخر لپاره.
 اوس شارح وائي وحاصل هذا الكلام، يو غرض د شارح دادې چې د دې وجه اول د نظر مونږ او تاسو ته
 حاصل بې نوي، دويم غرض د شارح دا دی چې تمهيد پردي ولايخفي اعتراض ته، چې په دې نظر د
 ماتن باندې د قیل د طرف نه اعتراض واردیدی شي، دا نظر د ماتن نه صحيح کيږي، په قیل باندې
 دريم وحاصل هذا الكلام نه غرض تطبيق د نظر کوي، د داب د مناظري سره، ځکه قیل دا مخکې په
 نمط د قياس استثنائي سره ویلی وو، او قانون دا دی چې مستدل يو دليل پيش کړی په قياس
 استثنائي دفعي سره نو مجيب چې جواب کوي نو يا په منع د ملازمي سره کوي يا په منع د بطلان
 التالي سره، نو اوس پته رانقله چې ماتن په وفيه نظر سره د قیل هغه بطلان التالي منع کړه او که
 ملازمه يې منع کړه، نو حاصل هذا الكلام سره شارح اشاره کوي چې دا جواب د ماتن د طرف نه په منع
 د ملازمي سره دی، چې دا ملازمه مونږه نه منو چې د کل د دخول نه مخکې نفي عن الجملة شي اود
 دخول د کل نه وروستو هم نفي عن الجملة شي، نو ترجيح د تاكيد په تاسيس باندې راځي، دا مونږه نه
 منو، دارنگه صورت ثاني کې د دخول د کل نه مخکې نفي عن کل فرد، د دخول د کل نه وروستو هم
 نفي عن کل فرد شي نو لازم به شي ترجيح د تاكيد علی التاسيس باندې، دا ملازمه مونږه نه منو، نو
 جواب په منع د ملازمي سره وشو، نو شارح وائي چې وحاصل هذا الكلام دا دی چې انا لانسلم انه لو
 حمل الكلام بعد کل علی المعنى الذي حمل عليه قبل کل، نو کان کل کيږي کل، للتاكيد، دا ملازمه
 مونږه نه منو، نو دا نظر په معنی د ملازمي سره شو، معنی د بطلان التالي سره نه شو، يعنې بطلان
 التالي مونږه منو چې ترجيح د تاكيد په تاسيس باندې باطله ده، خو ملازمه نه منو، اوس شارح په دې
 ماتن باندې شبه کوي چې ولايخفي ويل پت پناه نه ده چې ان هذا المنع دا منع د ماتن، دا نظر او
 اعتراض د ماتن انما يصح په دې قیل باندې، خو علی تقدير ان يراد التاكيد الاصطلاحي که قیل د
 تاكيد نه تاكيد اصطلاحي اخيستی وي په اصل کې، نو تاكيد اصطلاحي دويمه قسمه دی، يو لفظي
 بل معنوي، تاكيد اصطلاحي لفظي دپته وائي چې تکرار د لفظ واحد شوی وي جاني زيد زيد او
 تاكيد اصطلاحي معنوي دپته وائي چې هغه په الفاظ معدود و مخصوصو سره وي، لکه کل، واجمع،

ابن و ابصع، وفلانکی، الخ، نو که دا بی اراده کړی وی نو بیا د مانتن خبره ټیک ده، نظر په قیل باندې
وارد دی، ځکه چې خبره په اسناد کې ده، په الفاظو کې نه ده، او تاکید لفظي دی او که معنوي دی
هغه په الفاظو کې راځي، او دلته کې زموږ خبره خو په اسناد کې ده، نو بیا په قیل باندې دا نظر
صحیح دی، چې ته تاکید اصطلاحی اراده کوي؟ او دلته کې خبره خو په اسناد کې ده، اسناد نه په
تاکید لفظي اصطلاحی کې داخل او نه په معنوي کې داخل دی، لکن لولید پلټک په دې تاکید سره چې
ن ټکون ککل لافانده معنی هسې معنی کان حاصلأ بدونه بغیر د کل نه، یعنی تاکید لغوي شي، نو بیا د
مانتن نظر په قیل باندې نه صحیح کیږي، ځکه صورت اولی کې مخکې د کلي نه هم نفي عن الجملة
وړ او وروستو هم نفي عن الجملة شو نو دا تاکید لغوي شو، ما یفید د احدهما عین ما یفید د اخر
شو، دارنگه صورت ثاني کې د دخول د کل نه مخکې هم نفي عن کل فرد وه، او وروستو هم نفي عن
کل فرد شوه، نو تاکید لغوي خوراغلی کته، نو فاندفع المنع نو پس ټیله ورکول منعی د مانتن ته ظاهر
دی معترض راغلی شبه یې وکړه چې یا هلکه بیا د دې قیل خو مسلک تهیک شو نو؟ شارح واني چې
د قیل مسلک نه ټیک کیږي، دا یو نظر اول وارد نه شو په قیل باندې، هغې ته ټیله ورکړی شوه، لیکن
نظر ثاني او ثالث خو پرې وارد دی کته بیا هم، نو قیل نه صحیح کیږي، وجهنذا ای وحين استطاع النفي ای
هم للتکثیر بتوجه ما هغ منع اشار الیه المانتن بقوله، دا دویمه منع ده، خو دا په صورت ثاني باندې ده،
ریل لان الصورة الثانية ځکه صورت ثاني تخصیص کوي، شبه یا هلکه صورت ثانیه د دخول د کل نه
مخکې وي که وروستو وي یعني السالبة للجملة نهو لم یقم انسان ته واني اذا افادت النفي عن کل فرد نو سالبه
کله راغله، او قانون دا دی چې په سالبه کلیه کې سالبه جزیه وي، نو فقد افادت النفي عن الجملة یې هم
نانه کړه، او دخول د کل نه په هر یو باندې چې ته حملوي نو تاکید لزمیري تاسیس نه راځي، نو هغلا
قلت کل علی الثاني او ثاني تعیین کوي ای علی الافادة النفي عن جملة الافراد حتی یسکون معنی لم یقم کل
انسان نفي الیام عن الجملة لا عن کل فرد شي، نو دا بیا هم لاتکون تاسیساً ځکه دا معنی خو مخکې د کل
نه هم معلومه شوي وه، بل تاکیداً بلکه تاکید کیږي، تاکید ځکه کیږي چې ویل لان هذا للنفي چې نفي د
لهم عن الجملة ککل حاصلأ بدونه بغیر د لفظ د کل نه، د دې نه مخکې هم همدغه وه، وحينئذ او په دغه
وقت کې چې نفي عن الجملة والا معنی بغیر د کل نه هم حاصله وه، نو فلو جعلنا لم یقم کل انسان لم یقم
لکلیهم عن کل انسان نو لم یلزمه ترجیح التأكيد علی التأسيس ځکه لا لا تاسیس اصلاً، بل انما یلزم ترجیح احد
التکلیهین علی الاخر نو که نفي عن کل فرد کوي نو بیا هم تاکید لزمیري، او که نفي عن الجملة کوي
نو بیا هم تاکید لزمیري، نو اوس ته نفي عن کل فرد اخلي نو ترجیح د احد التأكيدین علی الاخر
راغله، اوس یو مولتا قیل راغلی، د دې نظر نه یې جواب کړی دی، شارح په هغه نظر د هغه باندې رد
کوي هغه مولتا قیل د قیل اول نه نه جواب داسې کړی دی، چې ای هلکه دا لم یقم انسان دی چې

دلالت کولو په نفي عن کل فرد باندې، نو په طريقي د دلالت مطابقي سره يې کولو. ځکه چې نکره واقع شي په سياق د نفي کې، نو دا دال دی په دلالت مطابقي سره نفي عن کل فرد باندې، او دالم بيل انسان چې دلالت په نفي عن الجملة باندې کولو، نو په دلالت التزامي سره يې کولو، په دې اعتبار سره چې ساليه کليه مستلزمه دی، صدق د ساليه جزئيه لره، نو استلزماً راغلی، نو اوس د دخول د کل نه وروستو مونږه لم يقم کل انسان کې، که مونږه دا حمل کړو په نفي عن کل فرد باندې په دليل مطابقي سره، نو ښکته د دخول د کل نه مخکې هم نفي عن کل فرد وو په مدلول مطابقي سره او وروستو مدلول شو په مدلول مطابقي سره نو اتحاد د دلالتينو راغلی چې دواړه مطابقي شو، نو تاکيد لازم شو، او د دخول د کل نه مخکې نفي عن جملة الافراد وو خو التزاماً وو، او د دخول د کل نه وروستو مونږي عن الجملة واخيسته خو مطابقة، نو اتحاد دلالتينو راغلی نو چې راغلی نو دا گویا که تاسيس شو تاکيد نه شو، دا د قيل د طرف نه چا جواب وکړو

نو شارح د قيل دا جواب راغل کوي او بيا پرې شارح رد کوي، ويل ما يقال هغه جواب چې ويلی شوی دی دجانب د قيل نه چې ان دلالة لم يقم انسان على النفي عن الجملة بطريق الالتزام، ودلالة لم يقم ككل انسان عليه په دې نفي عن جملة الافراد باندې بطريق المطابقة، نو اتحاد دلالتينو راغلی، نو فلا يکون تاکيداً ځکه تاکيد کې شرط اتحاد دلالتينو دی، او اتحاد دلالتينو راغلی، شارح وائي چې په دې ما يقال کې نظر دی، دا ما يقال خطا دی، ځکه چې ته تاکيد کې شرط اتحاد الدلالتين وائي، نو بيا صورت اول کې هم ستا دليل نه صحيح کيږي، ويل لا اشتراط في التاكيد اتحاد الدلالتين نو لم يکون ككل انسان لم يقم چې دا صورت اول وو، د کل د دخول نه وروستو على تقدير كونه لنفي الحكم عن الجملة تاکيداً نو تا په صورت اول کې نفي عن کل فرد گرځولی دی، نو مونږ وايو چې نفي عن کل فرد مه گرځوه څه؟ بلکه نفي عن الجملة وگرځوه، نو بيا تاکيد جوړيږي، نو اوس گوري اذ لو اشتراط في التاكيد اتحاد الدلالتين دا مقدم د قياس شو، او لم يکون انسان لم يقم على تقدير كونه لنفي الحكم عن الجملة تاکيداً دا تالي د قياس شو، مقدمه استثنائيه ورسره تل کوي، لکن التالي باطل، فالعقد مثله، هر چې ده وجه د بطلان التالي د وجې د اعتراف د قيل نه، ځکه قيل په خپله اعتراف کړی دی، چې کل انسان لم يقم مونږ نفي عن الجملة نه وگرځوو، نو دا تاکيد کيږي، نو لم يکون تاکيداً باطل شو، نو بطلان التالي د وجې د اعتراف او اقرار د قيل نه شو، دليل د ملازمي دا دی چې ته اتحاد د دلالتينو شرط وائي، دلته کې اتحاد د دلالتينو خو نه دی، ځکه لان دلالة انسان لم يقم د کل نه مخکې على هذا المعنى، چې نفي د حکم عن الجملة دی بطريق الالتزام دی، ځکه چې انسان لم يقم معنى مطابقاً دا ده، عدم ثبوت د قيام، چې دا عدم قيام انسان ته ثابتول دي ځکه دا موجه معدولة المحمول ده، يعني عدم قيام ثابتول انسان ته، او دا معنى چې دا عدم قيام ثابتول بعضي افرادو د انسان ته، دا دلالت

الترامي دي. خكه چې دا مهمله ده، او مهمله په قوت د جزئني كې وي، نو التزاماً شو، نو اوس د دخول د كل نه وروستو هم ته نفي د حكم عن الجملة وكري، نو هغه په طريقي د مطابقت سره شو، نو ناكيد رانغلي، خكه د دخول د كل نه وروستو نفي د حكم عن الجملة په طريقي د مطابقت سره شو، او د دخول د كل نه مخكې نفي د حكم عن الجملة التزاماً وو، خكه معنی مطابقې خو عدم ثبوت د قيام وړ انسان ته، او نفي د حكم عن الجملة خو د دې وجې نه وو چې دا مهمله ده، او مهمله په قوت د جزئني كې ده، نو التزاماً وو، نو د قيل د طرف نه دا جواب خطاء شو.

دريم رد كوي ولان النكوة للنفيه ديتۀ مؤاخذه لفظي وائي، ولان النكوة للنفيه انا عمت مكان قولنا لم يقم مكان سالبه كليۀ لا مهملة ويل ته په نوم كې خطاء شوى شي، ويل ديتۀ به سالبه كليۀ وائي او تا ورته مهمله ويلې ده، ته خطاء شوى يې كما ذكره هذا القائل چې هغه ورته مهمله ويلې ده، خكه لانه قديمين فيها ويل خكه چې بيان كړى شوى دى په دې قضيه كې چې ان الحكم چې قيام دى مستلزم عن كمال واحد من الافراد افرادو د انسان نه، والبيان او دا بيان د هر واحد لا بد له من ميبين، نو لا محالة ههنا شئ نو خامخا دلته كې يو سور به وي، يو ميبين به وي، يدل دلالت به كوي هغه ميبين په دې على ان الحكم فيها، په دې چې حكم په دې كې على كمية افراد الموضوع او ولا تعني بالسور سوى هذا، او كومه قضيه كې چې سور راشي نو هغه سالبه كليۀ وي، وائي وجبت ويل په دغه وخت كې چې دا سالبه كليۀ شوه، او مهمله نه شوه، پينځه منافع شو ما هغه جواب قيل چې ويل شوى دى د قيل نه، چې سماها مهملة چې قيل دا مسمى كړي ده په مهملې باندې باعتبار عدم السور نو دا جواب خطاء شو چې سور شته دى كنه چې هغه وقوع د نكړې په سياق د نفي كې واقع كيدل دا سور د سالبې كليې دى.

وقال عبد القاهر وقال عبد القاهر عطف دى په وقيل قد يقدم باندې اوس كه خوك شبه وكري، چې يا هلكه ما قال د قيل، او ما قال د عبد القاهر يوشى دى، نو دا ذكر كول د ما قال د عبد القاهر پس د ما قال د قيل نه مستدرك شو، نو تاسو به جواب وكړئ چې حاجت ورته شته دى مستدرك نه دى خكه چې ما قال د قيل مجمل وو، او ما قال د عبد القاهر د هغې تفصيل دى، او قانون دا دى چې تفصيل بعد الاجمال اوقع في الذهن وي، هغې ته خوك مستدرك نه وائي، نو عبد القاهر ويلې دي ان كانت كلمة كل داخل في حيز النفي شبه خنك د نفي خو عام دى، چې د نفي نه كل مخكې وي نو هغې ته هم ويلې شي چې في حيز النفي دى، او كه د نفي نه وروستو وي نو هغې ته هم ويلې شي چې في حيز النفي، نو پته رانغله چې د دې في حيز النفي نه كوم يو حيز النفي مراد دى نو مائن تعيين وكړو چې هغه الحوزة من افعاله ويل چې مؤخره كړى شوى وي دا كلمه د كل د اداتو د نفي نه، سواء سره شارح دفع د نهم كوي، چې يا هلكه دا كلمه د كل خنكه چې د اداتو د نفي نه وروستو وي نو دغسې معمول د نفي به هم وي؟ نو ده دا توهم دفع كړو چې نه دا شرط نه دى، وروستوالى د اداتو د نفي شرط دى، او

معمول د نفي كيدل شرط نه دی سواء هكانت معموله لاداة النفي اولا او لم يكن معموله لاداة النفي بل معموله للفعل النفي، خكه چې د ادا تو د نفي لپاره معمول نشته، نو د دغه فعل منفي لپاره به وي بل خو څه شته نه وسوا هكان سره دويم دفع د توهم كوي چې خبر د دې كل به وروستو فعل به وي، خكه مثال نه معلومېږي چې ما ككل ما يمتنعى لره پدركه نو دلته كې خبر فعل دی، نو خبر كيدل به شرط وي؟ نو دوا توهم دفع كړو چې وسوا هكان الطير فعلا اى خبر كل فعلا وي، نحو لكه دا شعر ما ككل ما يمتنعى لره نه دي هر هغه خيز چې غواړي يې سړى پدركه چې دى دى يې بيا مومي دغه خيز لره، دي ما لره، هر سړى نه هره متمنى نه شي حاصلېدى، ولن ليس للانسان الا ما يمتنعى داسې يو ايت دى، دا دويم نيم بيتي دليل دى، د دې مخكې نفي لپاره چې هر متمنى د سړي نه شي حاصلېداى، خكه تقوى الروايح بها لا تشبه السفن ويل جاري كيدل بادونو په هغه طريقې سره دي چې نه غواړي اهل سفن، السفن: نه مراد اهل سفن دي، او بېړۍ او جهاز په درياب كې روان دي، نو اهل سفن غواړي موافق باد، چې دغه كشتى چې كوم طرف ته ځي نو چې هغه طرف ته تيله ووهي، ناسايې طوفان د بل طرف نه راشي، او دغه كشتى البته كړي، او ټول اهل سفن غرق شي، نو د هغې متمنى حاصل نه شوه، او غير فعل او يا دا خبر فعل به نه وي غير فعل به وي، لكه قولك ما كل متمنى المرء حاصل نه دى هر غوښتنلى شوى شى د سړي حاصلېدونكى، او معموله: يا معمول وي دغه كل للفعل المنفي، الظاهر سره غرض د شارح دا دى چې بيان د احتمالي نو كوي په دي معطوف عليه د او معموله كې، دويم غرض د شارح دا دى چې ترجيح وركوي احتمال اول ته په احتمال ثاني باندې په الظاهر سره، دويم غرض د شارح په دواړو احتمالي نو باندې اعتراض كوي، چې دا دواړه احتمالي خطا دي، او څلورم غرض د شارح د اعتراض نه وروستو جواب كوي په اللهم سره، نو د شارح څلور اغراض شو، نو وائي چې الظاهر ظاهر دا دى چې انه چې دغه قول چې معموله دى، عطف، معطوف دى على داخله باندې، او دا ظاهر دى، خكه چې هغه هم صفت دى، اسم صفتي دى او معموله هم اسم صفتي دى، نو مناسبت دواړو كې شته دى، ليكن په دي باندې اوس رد كوي چې ولس بسديد ويل دغه عطف محكم نه دى، خكه لان الدخول في حيز النفي شامل بذلك خكه ويل هلته كې ما تعميم كړى وو، چې سواء كانت معموله لنفي اولا، نو اولاجې د نفي لپاره څو نه شو نو د فعل منفي لپاره به وي كنه بل خو څه شته نو او معموله للفعل المنفي مستدرك شو، دويم احتمال بيانوي او رد پرې كوي وكذا او همدارنگه برابر نه دى، محكم نه دى لو عطفها كه ته عطف كړى دى معموله لره على آخرت باندې، نو معترض شبه وكړه چې يا هلكه عطف د معموله په آخرت باندې نه صحيح كيږي، خكه هغه جمله ده او دا مفرد دى، نو د عطف د مفرد په جمله باندې راځي، او عطف د مفرد خو په جمله باندې لايحوز دى، نو شارح جواب وكړو چې بمعنى او جعلت معموله د شارح په دي عبارت كې دوه احتمالي دي، جواب خو وشو، خكه ومعموله

لپاره، خلورم مثال د دې چې کل عین مفعول متاخره واقع شوی وي، پینځم مثال د دې چې کل ناکید واقع شوی دی د مفعول مقدمه لپاره، او شپږم مثال د دې چې کل مفعول مقدم شوی وي، او فاعل خو مقدم کیدای نه شي، ځکه بیا یې د مبتدا سره التباس راځي، نو د دې وجې نه ماتن امثله زیات راوړي دي، لکه نحو ما جاني القوم کلهم دا په ناکید د فاعل کې شو، وما جاني القوم دا په عین فاعل کې شو، اوس اول شبه کوي په ماتن باندې او شبهې نه وروستو جواب کوي، ویل و قدّم او مقدم کرو ماتن مثال التاکید مثال د ناکید د فاعل علی الفاعل حاله که تاکید فرع دی تابع دی، او عین فاعل اصل دی متبوع دی، نو ماتن تابع مقدم کرو په متبوع باندې دا ولې؟ دا جواب چې ویل لږ کلا اصل فيه ویل ځکه چې دا لفظ د کل اصل دی په دې تاکید کې، ځکه دا د الفاظو د تاکید معنوي نه دی، او لم اخذ کل الدراهم دا په في المفعول المتاخر، خو کل عین مفعول شو، او کل الدراهم لم اخذ دا په في المفعول المتقدم، کل عین مفعول شو، اوس دوه مثالونه د ماتن نه پاتې شوي وو، ځکه چې د ماتن مقصود استيعاب نه وو، نو شارح وائي هغه دوه زه تاسو ته پیش کوم، هغه دا دي چې وکدام اخذ الدراهم کلها دا مثال د تاکید د مفعول متاخره، او الدراهم کلها لم اخذ دا مثال د تاکید د مفعول متقدمه، ففی جميع هذه الصور دې نه غرض د شارح دفعه د توهم کوی متن دا دی چې توجه النفي دا جزاء ده د دې چې ان کانت کلمة کلّی نو متوهم توهم وکړو چې دا جزاء به د آخر د دې صورت سره به لگي، چې کل الدراهم لم اخذ ځکه هغه قریب دی، ویل نه ففی جميع هذه الصور توجه النفي الی الشمول خاصه نو نفي عن جملة الأفراد کوي، نو نفي الشمول، سلب العموم وکړه، رفع د ایجاب کلي شوه، قیل هم دغه ویلي وو، لا الی اصل الفعل اصل فعل به په خپل ځای باندې به وي، د افاد الکلام او فائده کوي دا کلام ثبوت الفعل، لکه ما کل ما یتمنی المرء، او الوصف لکه ما کل الدراهم ماخوذة، بعض مما اضيف الیه کل، چې هغه دراهم دي یا ما یتمنی دی، خو دا ثبوت به هله وي ان کانت کل في المعنى فاعلاً للفعل او الوصف المذكور في الکلام ځکه فاعل کې ثبوت راځي، او افاد تعلقه یا فائده کوي تعلق د فعل یا د وصف به ای ببعض هغه اضيف الیه کل دی، خو ان کانت کل في المعنى مفعولاً للفعل، ځکه تعلق په مفعول کې راځي، للفعل او الوصف، اوس شارح دمتن لپاره دلیل وائي، چې وذلك ویل دا ثبوت د فعل د یا وصف یا تعلق؟ بعضو پورې بدلیل الخطاب، یو په دلیل د مفهوم مخالف سره دی، دلیل الخطاب نه مراد دلیل مخالف، ځکه چې تا په یو ځای کې نفي د کل والي وکړو، نو دا مفهوم مخالف دی په ثبوت بعض والي ته، دارنگه و شهادة الذوق، او د وجې د گواهي ورکولو د ذوق نه، ذوق سلیمه هم په دې باندې گواه دی، ذوق وائي قوة تدرك بها لطائف الکلام ځکه ذوق سره معلومېږي چې په یو ځای کې تا نفي د کل والي جمع والی وکړو، نو هغه دلالت په ثبوت د دې فعل او تعلق د دې فعل بالبعض باندې کوي، ولې که بعضي باندې وو نو بیا کلاوالي ته حاجت نه وو،

وسلم به صحابه و نه دير لقبونه ويل. خود مدحي د وحي نه د محبت د وحي نه، تحقير لپاره به يې نه ويل، نو نور صحابه علي شو او دغه ذواليدين پاڅيده رسول الله صلى الله عليه وسلم ته يې وويل چې حضرت، هغه وفرمايل چې څه وائي؟ ويل اقصرت الصلوة ام نسبت يا رسول الله مونږ كوز شوه څلورو نه بنكته دوو ته راكوز شه يا ته هير شوى نې، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته په جواب كې وويل، چې كل ذلك لم يكن چې يا هلكه ذواليدين! نه مونږ لاند شوى دى د څلورو نه دوو نه هير دى راكوز شوى او نه زه هير شوى يم، نو هير خو ترې نه راغلي وو، خو په خپل زعم كې زه به هير شوى، ځكه د رسول الله صلى الله عليه وسلم خودا خيال وو چې مونږ ما پوره كړى دى، نو وروسته حديث تكړه راځي چې ذواليدين وويل چې حضرت نه قد كان بعض ذلك په دي دوو خبرو كې پر خامخا شوي ده، ځكه مونږ دوه ركعت شوى دى، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم تپوس وكړود نورو صحابه و نه، د ابو بكر نه، عمر نه، نور صحابه و نه رضي الله عنهم اجمعين، چې يا هلكه ذواليدين چې وائي دا خبره رشتيا ده، دوه ركعت شوي دي؟ نو هغوى تصديق وكړو چې هو حضرت دوه ركعت شوي دي، نو بيا پاڅيدو رسول الله صلى الله عليه وسلم، پاڅيدو بناء يې وكړه، دوه ركعت يې نور وكړل، اوس هغه نورې خبرې به په حديث كې راځي، چې دا خبرې وشوې او بيا يې بناء څنگه وكړه، استيناف كول په كار وو، هغه خان له د حديث تحقيق دى، دا يې ځاى نه دى، خودلته كې دومره كرتي كافي دى، نو وائي الخ، اسم واحد من الصحابة، اقصرت الصلوة، فاعل قصرت، ام نسبت يا رسول الله، كل ذلك لم يكن هذا قول النبي صلى الله عليه وسلم، والمعنى نو اوس گوره دلته كې كل د حرف نفي نه مخكې دى، او معمول د فعل منفي هم نه دى، نو والمعنى لم يقع واحد من القصر والتمسك على شمول النفي وعمومه سلب كلي شو، هوجوین احصهما يو په دې دواړه وجهينو كې دا دى چې د نحوي قانون دا دى چې ان جواب ام جواب د ام چې مخاطب كوي نو اما بتعين احد الامرین او بنفیهما جميعاً د دواړو، لكه اوس ما تاته وويل چې هلكه ارجل في الدار ام امره؟، نو زما غرض په دې سوال كې دا دى، چې زما علم په دې شته دى چې په دې دار كې څوك نه څوك خو خامخا شته دي، په دې خوزه عالم يمه، خو تاته تپوس كوم چې سړى دى كه ښځه ده، نو ته چې ما ته جواب راكوي نو دوه طريقو سره به راكوي، يا به ته وائي چې سړى دى ښځه نه ده، يا به وائي چې ښځه ده، سړى نه دى، په تعيين د احد الامرین سره به جواب كوي، يا به وائي چې نه ښځه ده نه سړى دى، ته په دې خپل علم كې خطا شوى نې، بلكه غوا ده يا ميځه دته ده، نه ښځه ده او نه سړى دى، دا جواب ته نه شي راكولى چې سړى او ښځه دواړه دته نشته دى، گني زه به پر ك دلته كې مخ باندې تا نه داسې او يا سم چې دواړه دته نه دي، دا خو زما هم علم وو، نو تا دا جواب ولې وكړو، بلكه زه واييم چې يو دى دواړه خو نشته دى خو اوس كوم يو دى ښځه ده او كه سړى دى، او بنفیهما جميعاً تخطئة للمستفهم نفي د جميع به

مانن وائي ولما قاله وائي تاخير د مسند اليه ولي كيږي؟ ويل **للاقتضاء للقام** د وحي د غوښتو د مقدمه
د تقديم المسند، تقديم د مسند لره، ځكه مقام احوال د مخاطب غواړي تقديم د مسند، نو مسند به
خود بخود به مؤخر كيږي، وسيجي كي دا واو استينافيه كوي، سائل سوال وكړو چې يا هلكه مقدم
ولي غواړي تقديم د مسند؟ نو شارح جواب وكړو چې وسيجي بيانه ويل زر دى چې را به شي ييزو
تقديم د مسند په بحث د احوالو د مسند كي، متن دا دى هذا مقتضى الظاهر من الحال، نو معترض
شبه وكړه چې هذا خو اسم اشاره مفرد لپاره ده، او دې سره تا اشاره كړي ده حذف، ذكر، اضمار
نورو ته، لكه تعريف، تنكير، اطلاق او تعيد، نو اسم اشاره او مشار اليه كي مطابقت راغلي، نو شارح
جواب وكړو چې هذا كي اشاره ده **مذكورة ويل الذي ذكره ويل** دغه چې مخكي ذكر كړى شو، هغه نه
مې په دې سره اشاره وكړه، نو اسم اشاره او مشار اليه كي مطابقت راغلي، نو اوس شبه راغله چې
هلكه ما ذكر خود دې خاى نه تر بسم الله پورې ټول الذي ذكر دى، نو هغه ته خواشاره نه صحيح
كيږي، نو شارح جواب وكړو چې نه نه، من، مراد هغه ذكر دى چې په دي احوال د مسند اليه كي كړم
ذكر شوى وي، هغه دا دى چې **من العطف والاضمار وضع ذلك تعريف**، تنكير، اطلاق او تعيد في
المقامات المذكورة كله دغه ټول مقتضى الظاهر من الحال دا مقتضى ده د ظاهر الحال د مخاطب،
چې د مخاطب ظاهر حال حذف د مسند اليه غوښتو، نو ته به حذف كوي، كه ذكر يې غوښتو نو نه به
ذكر كوي، ضمير يې غوښتو، ضمير به راوړي، او وقد يخرج الكلام او وقد يخرج هم صحيح دى، او
كله كله خارجولى شي كلام على خلاقه خلاف د مقتضى د ظاهر حال، يعنې د ظاهر الحال د مخاطب
نه خلاف وي، معترض شبه وكړه چې هلكه چې د ظاهر حال د مخاطب خلاف شو، نو هغه خو غير
فصيح كيږي، او مونږ به علم المعاني كي خو هغه كلام ذكر كړو چې هغه فصيح وي، نو شارح جواب
وكړو چې **للاقتضاء الحال** د وحي د غوښتلو د حال خفيه نه دى خلاف لره، مخاطب كي بل يو حال خفه
دى، هغه دا غواړي چې دا كلام خلاف د ظاهر حال نه ذكر كړو، نو مطابقت د كلام د حال د مخاطب
سره عام دى چې د حال ظاهر سره مطابق وي او كه د حال خفيه سره وي، په دواړه طريقو باندې كلام
فصيح كيږي، كه د ظاهر حال د مخاطب سره موافق وي نو هغه كلام ته هم فصيح ويلى شي او كه د
مخاطب حال خفيه سره موافق وي يو كلام نو هغه ته هم فصيح ويلى شي، نو اخراج د كلام خلاف د
ظاهر نه دى سره كلام د فصاحت نه نه اوځي.

نو دا تفصيل شو چې **للموضع للضمير موضع للظهور** يو خاى كي ظاهر الحال د مخاطب غواړي چې دلته كي
اسم ظاهر ذكر كړه، متكلم د هغه اسم ظاهر په خاى كي ضمير ذكر كړى لپاره د موافقت د خفي الحال
كقولهم لكه دا قول د عربو شو، نعم رجلاً زيد: نو دلته كي اوس خاى د اسم ظاهر وو، نعم الرجل زيد په
كار وو، خو د نعم الرجل په خاى تا په نعم كي ضمير ذكر كړو، مكان نعم الرجل په خپله وائي، اوس دا

اعتراض دا وارد شو چې بنه تا ضمير په نعم کې راجع کړو مخصوص بالمدح ته نو په کار دا ده چې
مخصوص بالمدح مفرد وي نو ضمير به مفرد ذکر کوي، که مخصوص بالمدح تشبیه وي نو نعم
واني، که مخصوص بالمدح جمع وي نو نعموا به واني، او دا خو چا نه دی ویلی، نو دی جواب کې
چې ويکون التزام افراد الضمير حيث لم يقل نعماً په تشبیه سره چې مخصوص بالمدح تشبیه
ونعموا: په جمع کې چې مخصوص بالمدح جمع وي، دغه التزام د افراد د ضمير من خواص هذا البیانه
لکونه من الافعال الجامدة الغير المسبوقة بالتثنية والجمع، ځکه چې دا نعم د افعال جامدو نه
او مسبوقة نه دی تشبیه او جمعیت د دي، دا قید ورسره ولگوي چې الغير المسبوقة. الخ نو دي
لگولو سره ما لیس خارج کړو، لیس باندې شبه وه، چې دا لیس هم د افعال جامدو نه دی، حال کې
هغې تشبیه او جمع خوراخي، لیساً لیسوا لیسوا سواء، نو ما تاسو ته قید زیاتي کړو چې دا د افعال
جامده و غیر مسبوقة التثنية والجمع دی، او لیس د افعال جامده و نه دی خو مسبوقة التثنية
والجمع دی، نو هغه شبه دفع شوه، نو اوس شارح فیحتمل وویل، نو فیحتمل په هغه ځای کې وېر
کېږي چې د هغې په مقابله کې بل احتمال وي، یا هلکه څوک چې مخصوص بالمدح مبتدا، وېر
واني نعم رجلاً او خبر مقدم واني، نو یو تا په کې ذکر کړو چې فیحتمل عنده شو، نو تاسو وایې چې
احتمال په هغې کې دا دی چې دا نعم کې ضمير دی مخصوص بالمدح ته راجع نه شي، بلکه راجع ش
دغه متعقل ذهني ته، په شان د قول اول، ځکه هغې کې هم متعقل ذهني ته راجع وو، نو په دې
ثاني کې هم راجع شي متعقل ذهني ته، نو د دې احتمال مقابل دا احتمال دی، خو شارح دا احتمال
شرح کې نه دی ذکر کړی، ځکه دغه احتمال ضعیف دی، ځکه ضعیف دی چې بڼه په دې باندې
قبیلې د وضع د ضمير مبهم نه شو په ځای د ضمير معینه کې، نو مثال مطابق د مثال سره نه شو،
مثال خو دا وو چې وضع د ضمير په ځای د اسم ظاهر کې، نو بڼه په دې احتمال باندې وضع د ضمير
مبهمه وشو د ضمير معینه په ځای، نو بیا مثال د مثال سره نه مطابق کېږي، د دې وجې نه دا احتمال
ضعیف وو نو شارح دا په شرح کې نه دی ذکر کړی، دویم مثال بنائي د وضع د ضمير په ځای د اسم
ظاهر کې چې و قولهم هو شان دا دی زيد عالم او هي يا قصه دا ده چې زيد عالم، زيد عالم دواړو
ولگوي، مکان الشان، دا په زيد هو عالم کې، او القصه دا په هي زيد عالم کې شو، دا مثال مطابق
مثال سره دی، ځکه ویل فالاضمار ضمير راوړل په دې مثال کې ایضاً د نعم رجلاً په شان خلاص
مقتضى الظاهر، ځکه چې لعدم التقدم د وجې د عدم تقدم د مرجع د مسنداليه نه، نه مسند اليه
مذکور دی او نه پرې قرینه شته دی، په ذکر د هغې باندې

واعلم نه شارح تمهید ېږدي اعتراض ته، نو فقوله پورې تمهید دی او قوله نه اعتراض دی، دویم غرض
د شارح د واعلم نه دا دی چې تعریف کوي د ضمير شان او تعریف کوي د ضمير قصه، دریم غرض

نارج د واعلم نه دا دی چې فرق بیانوي په ما بین د ضمیر شان او د ضمیر قصه کې، نو واعلم ویل پوه شه چې ان الاستعمال مبني یا جار علی ان ضمیر الشان انما یؤنث اذا کان فی الکلام کله چې وي په کلام مفسره کې، وروستو چې کوم کلام وي هغه مفسر وي، هغې کې مؤنث وي غیر فضله، هسې مؤنث چې هغه فضله نه وي بلکه عمد ووي، په هغه وروستو کلام کې چې کلام مفسره ورته وائي هغې کې مؤنث وي چې یا به هغه مؤنث مسند الیه واقع شوی وي، لکه مثال نحو هي هند مليحة، او ضمیر شان مذکور کيږي هله چې په دې جمله مفسره کې مذکر غیر فضله وي لکه هو زيد عالم شو، نو زيد مسند الیه غیر فضله دی، نو هو زيد عالم دا ضمیر شان شو، نو اوس هغه اعتراض کوي چې دا مخکې چې ماتن ویلی دی نو دا هو زيد عالم صحیح دی، دا ضمیر شان شو، ځکه وروستو په جمله کې چې زيد عالم دی، مذکر غیر فضله شته دی چې زيد دی، او هي زيد عالم نه صحیح کيږي، ځکه چې هي قصې لپاره شرط دا دی چې هغه جمله کې مؤنث غیر فضله وي، نو زيد خو مؤنث غیر فضله نه دی، نو فغوله هي زيد عالم مجرد قياس خالي دی د سماع ته، چیرته سمع داسې نه ده شوي، او قياس دی په هي هند مليحة باندې قياس تا وکړو، او دا قياس قياس مع الفارق دي، ځکه هي هند مليحة کې شرط د ضمیر قصه شته دی، چې هغه په کلام کې مؤنث غیر فضله دی، او هي زيد عالم کې شرط د ضمیر قصه نشته دی چې وروستو کلام کې مؤنث غیر فضله وي، هغه خو نشته دا شبه نارج وکړه او خان له لار، جواب يې نه دی کړی، جواب تاسو بهر نه کوئ، جواب بهر نه دا وکړئ چې په دې زيد کې دوه احتمالي دي، یا به زيد علم به وي د مذکر لپاره، یا زيد علم به وي د مؤنث لپاره، زيد ښځې لره نوم کېښودو د سره هيڅ دنيا نه خرابيږي، نو اوس که زيد علم وي د مذکر لپاره، لکه هو زيد عالم، نو دا صحیح شو، او که دغه زيد علم وي د يو مؤنثي لپاره هي زيد عالم نو صحیح دی، لکه ما اوس تاسو ته وويل جاغي زيد نو ما تاسو ته تپوس وکړو چې دا څه ترکیب دی؟ نو تاسو به وایئ چې دا جاغي فعل دی او ني مفعول دی او زيد فاعل دی شبه هلکه زيد خو مذکر دی او فعل دي مؤنث ذکر کړی دا ولې؟ نو دي جواب سره دا ترکیب هم حل شو، يعنې يا هلکه زيد د ښځې نوم دی، چې د ښځې نوم شو، نو جات فعل مؤنث ذکر کړي شو.

ما هداية النحو ويله، په دې شالېښ کې زه وم، نو د خوازه خيلې نه ښکته باندې نومي يو کلی دی، هلته کې هغه وخت يو نحوې مولوی صاحب وو، نحوه کې مشهور وو نو زیارت په ورځ مونږه هلته کې چکر ته لاړو، نو هغه مولوی صاحب سره مونږه جومات کې ملاؤ شو، نو ماته يې ويل چې هلکه ته څه سلونه وائي؟ نو ما ويل زه هداية النحو وایم، نو ما نه يې تپوس وکړو چې کان زيد عالم څه ترکیب دی؟ نو تاته وایم ای شوې را دا څه ترکیب دی دلته شيخ صاحب يو طالب نه دا ترکیب تپوس وکړو. الخ

دا به هداية النحو کې دی، که بهر وي نو زه به ووايم. الخ

ثم علل وضع المضمور دي كي شارح اشاره كوي چي داليتمكن دليل دي لپاره د دويمي دعوي به من
 كي، خكه چي متن كي دوه دعوي شوي يو دعوي دا چي كله كله كلام ظاهر شي خلاف د مقتضى
 ظاهر نه، دويم دا چي دا كلام موافق به وي د مقتضى د حال خفي سره، يعني دا كلام مقتضى د حال
 خفي به وي، نو دوه دعوي وي، هغي ته شارح بكنه به فلاتقتضاه اياه كي اشاره كړي وه، نو دا
 مخكي مثال چي ذكر شو نو په هغي كي خلاف د مقتضى د ظاهر خو مونږ ته معلوم شو، نو اوس دا د
 هغه دويمي دعوي اثبات كوي، چي دا د حال خفي سره څنگه موافق دي، نو شارح هغي ته اشاره وكړه
 چي ثم علل نو يا غرض د شارح دا شو، يا غرض د شارح دفع د اعتراض كوي د ماتن نه، اعتراض دا
 وارد شو چي هلكه د ماتن غرض مثال بيانول وو، خلاف د مقتضى د ظاهر لپاره، نو هغه مخكي به
 دي باندې تام شو چي هو زيد عالم مكان الشان زيد عالم مكان القصة، باندې، نو اوس اشتغال د
 ماتن په لیتمكن كي دا اشتغال بما لا يعني شو نو شارح جواب وكړو چي اشتغال بما لا يعني نه دي، دا
 ماتن دليل وائي چي دا حال خفي سره موافق دي، او مقتضى د حال خفي دي، ثم علل اي الماتن وضع
 المضمور موضع المظهر في البابين چي باب د نعم رجلا دي او باب د هو زيد عالم او هي زيد عالم دي،
 بقوله لیتمكن ما يعقبه تعيين د مرجع كوي اي يعقب ذلك الضمير چي دا ضمير متصله، الضمير نه
 راجع دي، اوس اي سره دفع د ابهام كوي، چي يا هلكه په دي عبارت كي خو ابهام دي، چي يعقب ذلك
 الضمير نو كه يعقب كي ضمير شي نو بيا ذلك الضمير مفعول شو، نو يعقب كي ضمير ما ته راجع
 شو، وروستو به وي ما د دغه ضمير نه ترجمه نو بيا خو ترجمه صحيح شوه، خكه ضمير مقدم شو، او
 ما مؤخر شو، او دا هم احتمال دي چي يعقب كي ضمير نه وي، او دي فاعل ذلك الضمير وي نو بيا
 خو معني دا شوه چي وروستو به وي دا ضمير، نو دا معني خو خطا ده، نو ابهام وو، نو شارح د تعيين
 د ما هو المراد لپاره اي سيجي سره وويل، چي ذلك الضمير دا مفعول دي د يعقب لپاره، او يعقب كي
 ضمير راجع دي، ما ته اي يچي راخي به دغه ما على عقبه په عقب د دي ضمير كي وروستو دي
 ضمير نه يعني دغه ما به د ضمير نه وروستو راخي، نو وروستو د ضمير نه هغه تفسير دي، هغه مفسر
 دي، او متقرر شي وما يعقبه د ضمير في ذهن السامع، شبه يا هلكه دا څنگه متقرر كيږي ويل لته
 خكه چي دي سامع اي السامع اذا لم يفهم منه اي من الضمير معني څه معني؟ خكه نعم كي ډير به
 دي هغه، نو هغه څوك دي او څه شي دي؟ څه معني يې فهم نه كړه، يا هو شان دا دي يا قصه دا ده، نو
 څه شان او څه قصه ده؟ نو انتظاره تعيين د مرجعگانو كوي اي انتظار السامع ما يعقب الضمير انتظار
 كوي د هغه ضمير چي هغه راخي وروستو د ضمير نه، او انتظار خكه كوي ليفهم منه معني نو
 فيتمكن نو متقرر به شي دغه ما بعد وروده په ذهن د سامع كي فضل تمكن، خكه به متقرر كيږي،
 ويل لان المحصول بعد الطلب خكه كوم شي چي حاصل كړي شوي وي پس د طلب نه اعز هغه ډير گران

دي، عارض او معروض نه دي، نو ده جواب وکړو چې اگر چې دي کې تغاير په عنوان کې نشته خبرې
معنون کې شته دي، ځکه چې دا دويم عاقل معنی دا ده چې بمعنی کامل العقل متناه فيه ترجمه
ډیر کرته يو عاقل هسې عاقل چې کامل وي په عقل کې او انتهاء ته رسیدلی وي په دي عقل کې
اعيت کې يو شارح تفسیر د لفظ غریبه کوي، چې اعيت په معنی د عجز سره دی یا اعيت په معنی
گران والي سره دی، دارنگه اشاره کوي شارح چې دا باب لازمي هم راځي او متعدي هم راځي، اي
اصيحه: نو متعدي شوييا په معنی د اعجزت دی، او اعيت عليه نو بيا لازمي شوييا معنی د صعبت په
معنی سره، نو دواړه معنی صحيح کېږي، اعيت مذاهبه عاجزي شوی وي طرفونه د معاش د ده، په
گران شوي وي لازي د ژوند د تیرولو د ده، چې غذا او مال دی، چې هغه ورسره نه وو، وجاهل جاهل
تلقاه مرزوقاً، هذا الذي ترك الاوهام حائرة وصير العالم التحرير زنديقاً، تحرير معنی مراد بيانوي اي
المتقن ته وائي، متقن اسم صفتي دی موصوف غواړي، موصوف ورته کېږي يعنې عالم متقنه مراد
شو، من نحر الامور علماً اتقنها يعنې دا ماخوډ دی د دې مقولي نه، نو علماً تميز شو د نحر نه امر
ته، نو حقيقت کې دا مفعول شو، نو تقدير دا شو من نحر علم الامور معنی اتقنها، ويل مضبوط کړي
دی، دې عالم علم السائل، معنی دا محکم کړی دی، مغز ته رسیدلی دی، کنه ته رسیدلی دی
محکم کړی دی د زنديقاً تفسیر کوي کافراً نافياً للصانع العدل الحكيم دهرې ترينه جوړ شي، زنديق
دهرې ته وائي، ځکه هغه وائي چې که صانع عالم وي حکيم وي، نو بيا خو په کار دا ده چې عاقل سره
په کړوونو زړگونو شي وي، مال ځکه هغه سره هنر شته دی چې عقل دی، او جاهل سره هيڅ نه وي
خو معامله بالعکس شوه، نو د دې نه معلومېږي چې العدل الحكيم نشته دی، د گردش د زمانې
وچې دا کار هسې کېږي، دا مثال مطابق د مثال سره دی، فقله دا قول د ماتن چې هذا دی دا اشل
دی، الي حکم سابق او دا حکم سابقه غير محسوس دی، نو خای د اسم اشاره نه وو، ځکه اسم اشار
مخکې مشار اليه محسوس غواړي، دا خای د ضمير وو، هغه حکم سابقه غير محسوس دا دی چې
کون العاقل محروماً والجاهل مرزوقاً دا کون محسوس نه دی، نو فکان القياس فيه الاضمار فعل
عدول وکړو شاعر الي اسم الاشارة للكمال العناية، د وچې د کمال مقصود مندي د متکلم نه شاعر نه
بتميزه: په جدا کولو د مسند اليه سره د اغيارو نه، د دې لپاره چې ليري السامعين ان هذا الشئ چې
کون د عاقل محروم او د جاهل مرزوق چې دا شئ المتميز المتعين دی، هو الذي له الحكم العجيب
حکم عجيبه ثابت شوی دی، او حکم عجيبه دا دی چې جعل د اوهام حائرة والعالم التحرير زنديقاً
شبه نو يا هلکه دا حکم عجيبه به غير وي او دا مسند به غير وي، ويل نه نه، دا يو شئ دی، چا چې
غير ويلی دی هغه خطا شوی دی، حکم عجيبه او مسند يو شئ دی، فالحكم البديع هو الذي ابش
للمسند اليه هغه مسند اليه چې المعبر عنه باسم الاشارة نو دا دغه مسند هم شو، جعل د اوهام حائرة

ظاهرة يا هذه مسلمة عند الكل، دا ظاهرة ده، مسلمه ده نو ته تري خنگه انكار كوي، يا دا مسلم عند
الكل ده نو ته بي خنگه نه مني؟ وعليه تعيين د مرجع كوي اي وعلى وضع اسم الاشارة موضع التفسير
لادعاء كمال الظهور خو من غير هذا الباب اي غير باب المسند اليه، دامثال نه شو، نظير شو، شعري
دا قول د شاعر دي تعاللت شبه يا هلكته تعاللت دا معنى چې ته علت ظاهروي، نو د دي خه معنى علت
خو مؤثر في المعلول ته وائي، هغه خنگه ظاهر وي، دا خو نه صحيح كيږي، دي جواب كوي اي
اظهرت العلة والمرض ويل اي مجبويه چې ته زما خوا ته راشي نو ته علت ظاهروي او مرض، چې زما
بیماره يم، مړه شومه، ويل ستا بل خه مقصد نه دي واقع كې ته نه بیمار یه يې او نه مړه كيږي، كې
اشجی دا ته د دي لپاره كوي چې ته ما خفه كړي، اي احزن تفسير د غير مشهور بالمشهور سره كوي
تحقيق لغوي كوي په اشجی كې، دارنگه تحقيق صرفي كوي من شجی بالكسر نو په معنى د
حزناً سره دي، يعنې صار فلان حزناً لامن شجی بالعظم بالفتح يعنې شجی فلان معنى، هډو كې
نښتي وو په مړي د فلانكي كې، بمعنی نشب في حلقه
واقعه د شيخ الحديث مولانا فضل محمد رحمة الله چې زه حج ته لازم سره د خپلي اهلي نه او د مكې نه
مدينې ته تلو نو بدر كې زمونږ گاهي ودرېدو، نو زه راكوز شوم چې د دي بدر چكرو وكرم وگورم، نو
هلته كې يو هوټل وو، د هغه هوټل مخې ته كتونه وو زه په كې كيناستم نو هوټل والا ويل يو مهی راوړو
او زما مخې ته يې كېښودو، نو اوس كه دا وایم چې هلكه زه خورم، زما شوق ويل نه كيدو، نو بيا به
هوټل والا وائي چې دا سپور سړی دی پيسې نه شي وركولى او كه خورم، نو زما طبيعت نه منله، خو
ويل بهر حال ما شروع كړه، يو خو نورې ما وكرې نو يو لاشه راغله دي خای كې زما ونښته، مړی كې
حلق كې، نو ويل ما خه زور وکړو خو هغه شی ونه وتلو، زه پاڅيدم هغه مهی ما پريښودو، او هغه
هوټل والا ته ما پيسې وركړې، گاهي نه ايسته ودرېدم خو هغه شی اووخي نه، به هر حال ويل وينه
شروع شوه، هغه شی دننه زما په دي مړی كې ونښته، او زما هغه تېر هم پورې نه حيران دي چې داڅه
مصيبت كې لاړو، ويل وينه شروع شوه، ويل دي مينځ كې ما دوه ركعته نقل وكړو او الله ته ما سول
وكړو چې الله د دي مصيبت نه ما خلاص كړي، ويل ما زور وكړو هغه شی پورې وغورځيدلو، چې
وغورځيدلو نو د هغې نه پس په كې وينه شروع شوه خكه زخم په كې وشو، نو مونږ سره تولىه، رومان
وو نو هغه ما ونيول او هغه وينه په مخه ځي، او رومان او تولىه خرابيږي، داسې لاړو تر مدينې ويل دا
وينه روانه ده، او مړی زما خرابه شوه، او خه شی په كې تير يږي نه، بيا هلته كې مدينه كې ويل زما
شاگرد وو هغه مونږ ته دعوت راكړو، نو هلته كې مونږ لاړو، نو هغه خه حلوه ملوه پخه كړه هغه مړی
وخوړله، نو هغه قيصه دا ده چې نشب في حلقه

التمكن. في ضمير السامع به زره د سامع كې و تربيه المهابة او د پاره د زياتولو د يرې، مهابة هم بيرته
ته وائي، دبدي ته وائي، معترض شبه وكړه چې ادخال الروح او تربيت المهابة دا خو يو شي دى، نو
ذكر د مهابة پس د ادخال الروح نه مستدرك شو، شارح جواب وكړو چې وهذا د تربيت المهابة پس د
ادخال الروح نه كالتاكيډ ويل دا د ادخال الروح لپاره تاكيډ دى، كالتاكيډ يې وويل عين تاكيډ نه دى
دا ولې؟ ويل ځكه چې عين تاكيډ خو دوه قسمه دى لفظي او معنوي، نو تاكيډ لفظي خو تكرر د لفظ
اول ته وائي، هغه خو نشته دى، معنوي خو په الفاظ مخصوصه و سره وي، هغه هم نشته دى، ها البته
كالتاكيډ دى، په دې كې چې تاكيډ معنوي دى، ځكه چې ادخال الروح او تربيت المهابة معنى يوه ده.
لكه جاني زيد زيد لفظ هم يو دى او معنى يې هم يوه ده، او تقوية داعي المامور، يا وضع داسم
ظاهر كولى شي په ځاى د ضمير كې لپاره د تقويت، يعنې لپاره د قوي والي قول الشيخ قوت والى د
هغه داعي د مامور لره، نو چې هغه قوي دى نو مامور د هغه خلاف نه شي كولى، مامور به هغه
مامور به كوي، د دواړو لپاره مثال ومثالهما اى مثال للتقوية وادخال الروح مع التربية قول الخلف.
ابويكر رضى الله تعالى عنه وائي امير المؤمنين يا مارك بكذا، مكان امرك بكذا، ځكه په دې لفظ
امير المؤمنين كې يره او رعب دى هغه سړى پورې بيا ريسېږي، او يره پرې راځي، دارنگه امير
المؤمنين يې چې وويل نو په دې كې تقويت د داعي د مامور دى، نو مامور د هغه خلاف نه شي كولى.
هغه مامور به فوراً هغه ادا كوي، وعليه او په دې ځاى د مضمر كې وضع د مظهر لتقوية داعي
المامور خو من غير نظير دى، من غير باب المسند اليه دا قول د الله تعالى دى فاذا عزم فتوكل
على الله يعنې تا عزم مصمم وكړو پس د مشورې نه او پس د عمل كولو نه په پورا يې باندې، چې دا
كوم نو بيا شكوك مه پيدا كړه، بيا تهپوسونه مه كړه چې دا به څنگه وشي، دا به څنگه وشي، څه به
اوشي، څه چې الله مقرر كړي وي هغه به اوشي، فتوكل على الله عاقبت او انجام الله ته وسپاره، لن
يصيبنا الا ما كتب الله لنا به اوشي، دې كې خو علي به كار وو، چې فتوكل على الله خو ولې ويل چې
فتوكل على الله لما في لفظ الله من تقوية الداعي الى التوكل عليه يعنې چې تاسو ځان سپارى، نو په
الله باندې سپارى، الله مستجمع دى جميع صفات كماله و لره، او چا چې ځان وسپارلو په هغه ذات
چې هغه مستجمع وي جميع صفات كماله و لپاره، نو هغه ذليل كيداى او مهان كيداى نه شي،
للدلالة و چې د دلالت د لفظ د الله نه على ذات موصوفة بصفات كاملة من القدرة وغيرها نو د دې نه
مونږ ته دا سبق ميلاو شو چې مشوره كوي په هر كار كې، ليكن په پورا يې باندې د ټولې شوري رايې
راغله، بيا شكوك او هسونه په كې مه جوړوي، توكل كوي په الله باندې، دا وايي چې د دې انجام به
هغه را اوځي چې الله څه مقرر كړي وي

د عمرو نه تعبير شوی دی په غائب سره پس د تعبير نه په مخکې مخاطب سره، نو ستاسو تعريف د
التفات پري صادقېږي او دپته څوک التفات نه وائي. دارنگه په دې قول د شاعر کې
نحن اللذون صبحوا الصباح
يوم النخيل غارة ملحاحا

ويل مونږ هغه خلک يو چې صبا په وخت کې حمله کوو، الصباح، صبا، مفعول مطلق يې کوي. بېرېم
النخيل غارة ملحاحا، په هغه ورځ د نخيل کې، نخيل د ځای نوم دی، خو مونږ چې حمله کوو نو غارة
لوت کوو. ملحاحا معنی کومه حمله کوو، نو اوس دلته کې اللذون کې تعبير شوی دی په غائب سره
پس د تکلم نه چې نحن دی، نو دپته التفات ووايه، او دپته تاسو التفات نه وایئ، او تعريف پري
صادقيږي، بل مثال وایاک نستعين واهدنا، وانعمت، دپته هم التفات ووايئ، ولې؟ ځکه مخکې
الحمد لله، الى مالک يوم الدين غائب وو، او اياک نستعين او اهدنا او انعمت دا ټول خطاب دی.
حالیکه دپته څوک التفات نه وائي؟ التفات خو صرف په اياک نعبد کې دی، او دا وروستو اياک
نستعين او اهدنا او انعمت ټول په موافق باندې چلیدلی، نو جمهورو مخکې نه جواب وډولوي چې
شرط په کې شته بشرط ان يكون التعبير الثاني على خلاف ما يقتضيه الظاهر ظاهر الكلام. پتو قهه
انتظار کوي د تعبير ثاني سامع، او ويل ولايد من هذا القيد، ويل دا قيد ضروري دی، ولې ځکه که دا
قيد کې نه دي، نو بيا تعريف د التفات مانع د دخول د غير نه نه گرځي، ځکه ليڅرځ مثل قولنا انا
زيد وانت عمرو اوس دا تعبير ثاني خلاف د مقتضى د ظاهر نه دی، او خلاف د وما يترقب د سامع نه
دی، ځکه متکلم چې د ځان نه خبر ورکوي نو په اسم ظاهر سره به ورکوي کته، متکلم د ځان نه خبر په
ضمير سره نه شي ورکولی، دارنگه يو مخاطب چې خبر ورکوي د يو مخاطب نه نو په اسم ظاهر او
غائب سره ورکوي، دارنگه نحن اللذون صبحوا الصباح نحن متکلم دی، نو متکلم چې خبر ورکوي
نو په اسم ظاهر سره ورکوي، او موصول سره د صلي نه اسم ظاهر دی، دارنگه وقوله تعالى وایاک
نستعين، اهدنا وانعمت، فان الالتفات انما هو في اياک نعبد والباقي جار على اسلوبه نو دا باقي
خلاف د مقتضى د ظاهر نه نه شو، شارح يو بل زاعم بابا باندې رد کوي، ويل ومن زعم ان في مثل
يايها الذين امنوا التفاتاً دی، ځکه چې يايها الذين منادی ده، او منادی هو المطلوب اقباله، دی نو
خطاب شو، نو دلته کې مقتضى د ظاهر امتنم وو، نو التفات راغلی خطاب نه غيبت ته والقياس
امتنم دی، شارح وويل فقد سها ويل په تحقيق سره دغه سري خطا شوی دی، وجه دا ده علي علي به
معني د لام اجليه سره کوي، لاجل ما يشهد به كتب النحو وچې د هغه نه چې گواهي کوي په دې
سهوي باندې کتب د نحوي، ځکه الذين موصول دی، او امنوا صله ده، او موصول سره د صلي نه
غائب وي، هغه چيرته خطاب نه وي، ها جواب د منادی مخاطب دی، خطاب دی چې يايها الذين
امنوا اذكروا نعمت الله، نو اذكروا نعمت الله جواب د منادی شو، يا زید قم، يا عمرو اقعد، جواب د

جي دي صحيح طور باندې قرء علينا الترمذي قرء علينا، دوی ته هیڅ نه راتله، نو چې هیڅ به راغلی نه وای، نو دا ورنه زه ولې هسې ولیکم، او دا محدثین ظلم کوي چې یو هلک نه پوهیږي او هغه ته لیکي قرء علينا الامامین الهمامین الصحيح للبخاري والصحيح لمسلم، هلکه قرء علينا، تا استعداد معلوم کړو دی چې د دې د کوم استعداد د قبیلې دي، لفظي او معنوي تصحيح د احادیثو کولی شي؟ د نقاحت طبر د رسول الله صلی الله علیه وسلم پوره حفاظت کول په کار دي، د دې لپاره ملا تړل په کار دي، اړه مقصود اصلي څرځول په کار دي، من کذب علي متعمداً فليتبوا مقعده من النار لاندې مروت لیکي چې دغه وعید چې څنگه په معنوي غلطۍ کې دی نو دغسې په لفظي کې هم دی، چې قصداً یفسر صلی الله علیه وسلم جر لوستلی وي او ته رفع او نصب کوي

نو ما تاسو ته ویل چې د محققینو مسلک دا دی چې یو خو په دې کې التفات راغلی، نو اوس بیانول کلام په نکلم باندې جاري کول په کار وو، نو والیه ارجع په کار وو د والیه ترجعون په ځای، بیا د نکلم نه التفات خطاب نه راغلی، نو دوه التفاتونه شول، نو دا التفات د سکاکی په مسلک باندې هم شول د جمهورو په مسلک باندې هم، د سکاکی په مذهب باندې دا اول وشو، او د جمهورو او سکاکی دواړو په نزد دا دویم وشو، نو جمع راغله، نو ځکه وائي چې والتحقيق چې ان المراد دا وو مالکم لا تعبدون الخ، لکن عبر عنهم بطريق التكلم، لیکن تعبیر کړی صاحب یاسین، د دې قوم نه په طرفې د تکلم سره، کان مقتضى ظاهر السوق اجراء، باقي الكلام على ذلك الطريق، فعدل عنه الى طريق الخطاب، فيكون التفاتاً على المذهبين خو التفاتاً على المذهبين دا معنی چې سکاکی په مذهب باندې فقط هم التفات راغلی او د جمهورو او سکاکی دواړو په نزد باندې هم التفات راغلی، او په اول طریقې کې د سکاکی او د جمهورو دواړو باندې التفات راتلل، او فقط د سکاکی په مذهب التفات نه راتلو، گنې نو هسې شبه راځي، چې د مشهورینو په طریقه باندې هم التفات علی المذهبین دی که، خو دا اول التفات چې محققینو وویل، دا د سکاکی په مذهب باندې دی، او د مشهورو په مسلک باندې نه دی، ځکه هغوی مخکې تعبیر شرط وائي

ومثال الالتفات من التكلم الى الفقيه انا اعطيناك الكوثر فصل لربك وانحر، مثال مطابق د مثل سره دی د مقتضى الظاهر، ومثال الالتفات من الخطاب الى التكلم قول الشاعر شعر، طحا بك قلب، دا تفسیر د غیر مشهور کوي په مشهور سره ای ذهب بك، او بك کې دا باء زانده دی، ویوو تا لره یوزره هم الحسان طروب د شارح د مقتضى سره یو غرض دا دی، چې دا فی الحسان وروستو طروب پورې متعلق دی، هغې ته شارح اشاره وکړه ومعنی طروب فی الحسان سره، دویم غرض یې دا دی چې فی الحسان کې حذف د مضاف دی، هغې ته شارح اشاره وکړه، چې ان له طریاً فی طلب الحسان چې د دې نفس د سري لپاره طلب وو په طرف د خویر ویاوې، دریم غرض د شارح دا دی تفسیر د غیر مشهور کوي په

خيلې سره. بشداند فراقها، با، په کې محذوفه کړې. نو بيا، په دې باندې بيا دغه يو التفات دی. د
 نه دي بيا، يو دی د خطاب نه تکلم ته، او علی سره په دې دویم روایت کې دویم احتمال بيا نوي،
 علی او يا بيا، دی په دې باندې چې انه خطاب القلب چې دې تکلفني کې چې دا د مخاطب مسغه شوي
 او خطاب په دې کې قلب نه شي نو فيكون التفاتاً آخر من الغيبة الى الخطاب نو بيا دوه التفاتونه شوي،
 دې دویم روایت کې په دې دویم احتمال باندې، وقد شط تفسير د غير مشهور په مشهور سره کوي
 ای بعد وليها ای قربها، ويل يقينا لري شوی دی قرب د دې لیلی، لیلی همدولاس ته نه راځي
 وعادت عواد بيننا وخطوب قال المرزوقي سره غرض د شارح د نقل د قول د امام مرزوقي نه دا دی په
 دي عادت کې تحقيق صيغې کوي، دارنگه په عادت کې تحقيق مادي کوي، دارنگه په دې کې
 تحقيق معنوي کوي وقال المرزوقي چې امام اللغة دی عادت، يجوز ان يكون فاعلت دباب مفاعله
 نو عادت اصل کې عاودت وو، نو واو بدل په الف، بيا الفينو کې التقاء ساکنين راغله، نو الف حذف
 شو نو عادت ترې جوړ شو نو دا من المعادة دی، عداوة دشمني نه شو، نو صيغه او معنی يې بيان
 کړه، اوس د شعر معنی دا شوه چې کان الصوارف گویا که عوارض والخطوب او موانع صارت
 تعاديه، دشمني کوي د دې شاعر سره د لیلی وصل ته يې نه پريږدي، عوارض و عوائق و امور عظامه،
 خطوب امور عظامو ته ویلی کيږي، هغه جابل شوی دی، دشمني کوي د لیلی وصل ته نه پريږدي،
 ويجوز بل احتمال بيانوي يجوز ان يكون من عادى يعود چې دا عادت د عادت يعود نه شي، نو بيا په
 دې باندې د دې وزن فعلت شو، نواصل کې دا عودت وو، په شان د قولت، نو بيا واو په الف بدل شو
 خکه واو متحرك ما قبل مفتوح او را بالف کردند تا عودت گشت عادت شد بيا معنی دا شوه ای
 عادت عواد چې بيا په معنی د رجوع سره شو، را واپس شو هغه عوائق، عوارض، کانت چې وو دغه
 عوارض چې تحول بيننا واقع کيدل زمونږ په مینځ کې الی ما هغه شي ته راجع شو کانت عليه يعني
 مخکې هم وصال نه وو اوس د دې عوائقو د وجې نه هم وصال نشته، ويل الان کما کان په شان یم،
 يعني اوس خو څه امید وو د وصال خو دغه عوائقو ماته لیلی نه ښودله، وقال الشيخ خو دې ليلي ماته
 خان نه ښودلو نو هغه عوائقو راجع کړو وصال ما کان ته ما کان عدم وصال وو، نو اوس هم عدم وصال
 شو دی و مثال الالتفات من الغيبة الى الغيبة قوله تعالى حتى اذا كنتم في الفلك وجرين بهم اوج
 القياس بكم، و مثال الالتفات من الغيبة الى التکلم قوله تعالى والله الذي ارسل الرياح فتنير سحابا
 فسقته ومقتضى الظاهر ساقه، وساقه تفسير کوي ای ساق الله ذلك السحاب واجراه او بوخي دې لره،
 ای بلا ميت، و مثال الالتفات من الغيبة الى الخطاب، قوله تعالى مالک يوم الدين اياک تعبد
 ومقتضى الظاهر اياه، ووجه داده، شبه هلكه زمونږ کلام خو په نفس التفات کې نه وو، حسن د
 التفات کې وو، نو شارح جواب وکړو چې دلته کې حذف د مضاف دی، ای وجه حسن الالتفات، نو

هلكت تربيت هله كبري چي اسباب د تربيت پيدا كړي. الرحمن الرحيم، اي الله محسن او منعم هم نه
 نه، اسباب د تربيت هم ته پيدا كوي، يره صرف په دنيا كې الله موصوف شوی دی صفات كماله
 سره "نه نه اخرت ته لاړ نو بل صفت، مالك يوم الدين، د اخرت فيصلې هم ستا لاس كې دي لمن الملك
 اليوم لله الواحد القهار څوك به تلفظ نه شي كولی، نو وكلما اجرى عليه په دي مستحق بالحمد باندې
 صفت من تلك الصفات العظام قوي ذلك المحرك چي صفت سيوا كړی نو دا محرك قوي كبري له دي
 وجي نه مدارك ليكي هو الخالق ابتداء، والمربي بقاء، والغافر انتهاء، الرحمن الرحيم قوي للمحرك
 ان يؤول الاموال خاتمها اي خاتمة تلك الصفات، يعني مالك يوم الدين، داسې خاتمة المفيدة چي فائده
 كوونكي ده چي انه اي ذلك الحقيق بالحمد دنيا كې څه كوی؟ مالك الامر كله يوم الجزاء الامر كله كې
 عې اشاره وكړه چي مفعول به محذوف ده، او مالك يوم الدين كې اضافت د اسم فاعل مفعول فيه نه
 شوی دی، ويل لاته اي الشان، اضيف مالك الى يوم الدين، على طريق الاتساع، اتساع ديتنه وانې چي
 مفعول به نه حذف كوي، او مفعول فيه ته قائم كړی په مقام د مفعول به كې يعني په لفظ كې هغه
 مفعول فيه قائم مقام د مفعول به وي او په معنى كې ترجمه د مفعول فيه به كوي، يا مفعول فيه به
 مفعول فيه كوي، يعني هم هغه به يې گرځوي والمعنى على الظرفية نو تقدير دا شو چي اي مالك في
 يوم الدين والمفعول به محذوف دي چي الامر كله دی، او مفعول حذف شوی دی، نكته دا ده دلا
 على التعميم معترض شبه وكړه چي تعميم خو په دي صيغه كې دی نه په حذف كې چي الامر كله، نو
 ناكث جوابا ليكلي مع الاختصار، چي هلكه ذكر كې تعميم وو خو اختصار نه وو، او حذف كې تعميم
 راغلی سره د اختصار نه، نو فحينئذ يوجب ذلك المحرك لتناهيه في القوة الاقبال عليه ويل هلكه چي
 داسې ذات وي نو حاضر ناظر وي، نو دوتنه كې دی، نو راخه ورسره خطاب وكړه خبرې وكړه، مشغولا
 ورسره وكړه، اي اقبال العبد على ذلك الحقيق بالحمد الف لام عوض د مضاف اليه نه شو، والخطاب
 تخصيصه بغاية الخضوع اياك نعبد والاستعانة واياك نستعين او مفعول ثاني د نستعين، في
 المهمات كلها، فاليا، في قوله بتخصيصه متعلق بالخطاب، شبه يا هلكه چيرته با، صله د خطاب
 راخي؟ ويل هو يقال خاطبته بالدعاء اذا دعوت له مواجهة كله چي نه را اويلي يا دعا ورته وكړي الخ،
 اي دعوت من الدعوة او الدعاء معترض شبه وكړه چي تا په تفسير د عبارة كې دا غاية الخضوع د كوم
 خای نه راوسته، ويل وغاية الخضوع هو معنى العبادة شارح ته چا وويل دا مهمات تا د كوم خای نه
 راوويسه، ويل وعموم المهمات مستفاد من حذف مفعول نستعين خكه مفعول ثاني د نستعين
 محذوف دی، شبه يا هلكه تخصيص تا د كوم خای نه راوويستلو؟ بتخصيصه، ويل والتخصيص
 مستفاد من تقديم المفعول، د اياك نعبد واياك نستعين، اوس شارح وانې چي لطيفة دلته كې په حمد
 كړ، دا شوه د التفات چي فاللطيفة للفتنة بها هي موقع هذا الالتفات هي ان فيه تنبيها من الله، على ان العبد

ولما انجز الكلام دې نه غرض د شارح يو ربط بيانوي د دې راتلونکي عبارت د ما قبل سره. دې داسې بيانوي چې ما قبل کې امثله د خلاف د مقتضى د ظاهر وو. خو د مسنداليه نه. او په ما قبل کې امثله د خلاف د مقتضى د ظاهر دى خو د غير مسنداليه نه. نو مناسب دا شو. چې دې دواړو کې اخراج د کلام شوى دى خلاف د مقتضى د ظاهر نه. نو يو يې ربط مقصد شو. دويم غرض د شارح دفع د اعتراض کوي د مانن نه. اعتراض دا وارد شو چې يا هلکه زمونږ بحث خو په احوال د مسنداليه کې وو. نو نا شروع وکړه په احوالو د غير مسنداليه کې نو دا خو خروج د بحث نه راغلى. او خروج بحث نه لايحوز دى. نو شارح جواب وکړو چې نلکه ده زمونږ بحث په احوالو د مسنداليه کې وو. نو مانن دا راتلونکي بحث ذکر کړى دى. طرداً للباب. هې د شوق او ذوق د وجې نه. او اشاره يې دېته وکړه چې څنگه خلاف د مقتضى د ظاهر نه په مسنداليه کې کيږي نو داسې په غير مسنداليه کې هم کيږي. او ما من علم الا وقد يبيح فيهِ عن اشياء بالتبع استطراداً خو ما تاسو ته د دې ترجمه وکړو چې بالتبع. مسلم الثبوت کې تاسو ته واني. نو مانن هې درياقي صيغ نيز حذف کردند طرداً للباب د قبيلي نه شو. نو واني ولما انجز الكلام ويل هر کله چې رابنکودلى شو کلام اى خلاف مقتضى الظاهر خو په مسنداليه کې نو اوږد اى المانن عدة اقسام منه. اى من خلاف مقتضى الظاهر وان لم يكن من مباحث المسنداليه خو دا يې طرداً للباب راوړى دى. نو فقال ومن خلاف للمقتضى شارح ورسره. لگوي اى مقتضى الظاهر. دې کې اشاره کوي چې المقتضى کې الف لام عوض دى د مضاف اليه نه يا الف لام عهدي خارجي دى مراد ترينه خلاف د مقتضى د ظاهر الحال نه ده. تلقى المخاطب. شبه يا هلکه دا تلقى فعل دى که مصدر دى. پته ونه لگيده؟ او بيا چې مصدر شو نو اضافت فاعل نه دى بيا او که مفعول ته دى؟ شارح د دواړو تعيين کوي اضافه المصدر يا هلکه دا تلقى مصدر دى فعل نه دى. او دويم ته يې اشاره وکړه الى المفعول اضافه د مصدر مفعول ته دى فاعل ته نه دى. سائل سوال وکړو چې يا هلکه بيا فاعل چيرته لږه شارح الي سره جواب کوي چې فاعل محذوف دى. اى تلقى المتكلم المخاطب. غورخول د متکلم دى مخاطب ته. غورخوي بغير ما يترقبه غير د هغه کلام نه چې انتظار کوي مخاطب دې کلام. والباء سره غرض د شارح دا دى چې تعيين مصداقي د باء کوي. ځکه باء په ډيرو معانيو سره راځي. چې يا هلکه دا باء. د څه لپاره ده؟ دويم غرض د شارح دفع اعتراض کوي. اعتراض پرې دا وارد شو. چې يا هلکه نحوي قانون دا دى چې د يو فعل تعدد. د يو فعل پورې متعلق کول دوه حرفين جارين چې د جنس واحده نه وي. لفظاً او معناً نو دا لايحوز دى. نو دلته کې تا دوه حرفين جارين لفظاً او معناً متعلق کړي دي په يو فعل پورې چې تلقى دى. ځکه چې بغير هم متعلق شو په تلقى پورې او وروستو بحمل کلامه هم متعلق شو په تلقى پورې. نو دا حرفين جارين چې با. ده د جنس واحده نه دى لفظاً او معناً هم. نو تعلق يو شي پورې دى. په شريعت نحوي

دي دا داني زر توري كري. او دا بره د دي غنچك خاي نه رابريكمري او د انگورو دا اوبه په مونږ باندني اوڅكې. نو زما مراد دغه وو ما تا ته خيرې نه دي كړي. نو حجاج وويل توقي مه كوه لاهمليك علي الادهم نه به هتكري واچوم جيل نه به دي وغورخوم. قبعشري ورته وويل مثل الامير يحمل علي الادهم والاشهب ويل چې ستا غوندي بادشاه وي نو هغه په اسپي باندې سري سوري. ما په برگي اسپي باندې سوري كړه. ستا خوښه ده

نو اوس گوره دلته كې حجاج متكلم شو او قبعشري مخاطب وو. نو حجاج ورته وويل چې لاهمليك علي الادهم نو د هغه مقصد دا وو چې دي به ما ته څه سفارش كوي. منت زاري به كوي چې ما خلاص كړه. هغه مخكې نه وويل چې بادشاه صاحب ناسره دا مناسب نه دي چې ته خلكو ته هتكري غورخوي. ناسره مناسب دا ده چې برگي اسپي باندې سوري كړه. او په بازار كې ما باندې چكر ووه. حجاج ورته وويل ويلك انه لحديد د ادهم نه زما اوسپنه مراد ده. هتكري د اوسپني وي. او اسپه مې مراد نه ده. نو قبعشري وويل چې ان يكون حديد آخر من ان يكون بليدا ويل اوسپنه كيدل ښه دي د كم عقل كيدو نه. نه ما ته ډير كم عقل ښكاري نو حجاج نوكرانو ته وويل چې دي په اوبښ باندې سوري كړي. او په بازار كې يې وگرځوي او ونې شرموي. چې په اوبښ باندې يې سوري كړو نو ويل سبحن الفني سفرلنا هذا وما كنهنا له مقربين بيا حجاج وويل چې راكوز يې كړي. او په زمكه باندې يې پرمخ وغورځوي. او دپاسه پرې خيژي. هغه ويل منها خلقناكم ومنها نعبدكم ومنها نخرجكم تارة اخرى نو بعضي رواياتو كې تاريخي رواياتو چې حجاج وويل چې دي پرېدي ده سره سرته نه رسي. او د بيت المال نه يې ورته ډير انعام وركړو چې ويل څه. نو وائي. وقد قال الحجاج له اي للقبشري حال كونه الحجاج. كې يې اشاره وكړه چې دا متوعدا حال دي د حجاج نه. يروونكي وو اياه دي قبعشري لره چې لاهمليك علي الادهم تفسير د غير مشهور كوي يعنې القيد هتكړه. هذا مقول قول الحجاج. نو حجاج اوس متكلم شو او قبعشري مخاطب دي. نو حجاج وائي چې دي به اوس ما ته څه سفارشي راولي څه محنت زاري به كوي. په دې طمع باندې دي. نو ده ورته وويل مثل الامير يحمل علي الادهم والاشهب هذا القول قول القبعشري. نو قبعشري چې مخاطب وو فابرز و عيد الحجاج في معرض الوعد بشاره كې وتلقاه او دي متوجه شو د دي حجاج سره بغير ما يترقب حجاج خود دي انتظار كولو چې دي به اوس ما ته سفارشي راولي محنت زاري به كوي بان حمل الادهم في كلامه اي كلام الحجاج علي الفرس الادهم. فرس ادهم دته وائي. چې الذي غلب سواده حتى ذهب البياض. وضم اليه الاشهب. اي الذي غلبه بياضه. نو چې سواد او بياض دواړه غالب شي هغې ته برگ وائي. و مراد الحجاج انما هو القيد فتنبه اي قبعشري چې مخاطب وو متكلم ته چې حجاج دي علي ان العمل علي الفرس الادهم هو الاول بان يقصد الامير. اي من كان مثل الامير في السلطان اي الغلبة تفسير كوي. د غير مشهور په مشهور سره.

جواب داسي وکړو چې فاجيېو الصحابه بيان الغرض من هذا الاختلاف چې د غرض تېوس وکړي چې
ستاسو د حالت سره مناسب دا دی چې په دې کې د الله څه حکمت دی، او څه غرض دی، وهو اوله
غرض دا دی چې ان الاهله چې مياشتي بهسب ذلك الاختلاف معالم علامات لري يوقت بها الناس نصيب
کوي په دې سره خلک د خپلو کارونو من المزارع والمتاجر څکه د هر تجارت خپل خپل وخت وي
موسم وي، هر شی هر وخت کې نه خرڅېږي ومحال الديون او وخت د کوزيدو د قرضونو والصوم وغير
ذلك لکه عدۀ شو او موده د حمل د بنځې شو ومعالم الحج ای اوقات الحج يعرف بها وقته څکه دا په
نمر سره نه معلومېږي دا په سپوږمۍ سره معلومېږي، نو شرعي حساب د سپوږمۍ حساب دی، د نمر
حساب غير شرعي دی، نو شرعي حساب سن هجري شو او دا بل غير شرعي دی، دا انګرېزي حساب
وذلك ويل دغه جواب للتنبيه لپاره د خبرداري ورکولو دی صحابه و نه علی ان الاولى والايق بحالهم
ان يسالوا عن ذلك دغه غرض د حکمت نه، ولايسئلوا عن السبب، لانهم اي الصحابه رضي الله عنهم ليسوا ممن
يطلبون بسهولة على دقائق علم الهيئة علم الرياضي، معترض راغلی شبه يې وکړه چې دا خو سړه اوب
راغله د صحابه په باره کې، حالانکه صحابه ټول اصحاب د قوة قدس وو، د علم هېنت او د رياضي
مسئله ورته وړاندې شوه نو هغې هسې حل کوله، د منطق ورته وړاندې شوه نو هغې هسې حل کوله،
نو تا وويل چې صحابه په اسانۍ نه خبريدل، بې د ونيلو نه هسې نه خبريدل، نو شارح جواب وکړو چې
ولايتعلق لهم به غرض يا هلکه هغوی خبريدل، هغوی ټول اصحاب د قوة قدس وو، ليکن هغوی
دقائق د علم هېنت سره څه کول، دقائق د علم هېنت سره څه مسئله شرعي نه ثابتيدله، يا څه
ضرورت ورته نه کيدو، نو هغوی ويل د دې سره مونږ څه کوو، ويل پرېږده دا بيکاره شی دی، دويم
مثال د مهم، کتوله تعالیٰ یستلونک ماذا ینفقون څومره شی خرچ کړي، ډير ورکوو که نه لږ قل ما
انفقتم من خير فلولو الدين والاقرين والیتامی والمساكين وابن السبيل دا مثال مطابق د معشل سره
دی، څکه سالوا عن بيان ما ینفقون د بيان د مقدار هغه نه چې دوی خرچ کوي، چې څومره شی خرچ
کړو فاجيېو بيان للمصارف چې دې ځایونو کې ورکوی، او د شي تېوس مه کوی ډير وي که لږ وي، هر څه
چې وي خو مصرف گوري تنبيهاً علی ان المهم هو السؤال عنها ای الصارف، لان النفقة لايعتد بها الا
ان تقع موقعها چې مصرف دی، اوس که په دې باندې دا اشکال څوک وکړي چې د دې نفقه نه خو مراد
مستحب نفقه ده، زکوة ترې مراد نه دی، څکه زکوة په والدينو باندې نه شي کيدای، او نفقه نو هغې
لپاره مصارف خو معين نه دی، هر چا ته چې يې ورکړي نو هغې لپاره په قران کې مصارف معينه يې
نه دی ښودلی، نو تاسو به جواب وکړی چې مصرف نه مراد دا دی چې د سنت په طريقې سره واقع شي،
نو د دې تېوس وکړی چې په کوم کیفیت سره ورکوو څکه کوم خيرات مستحبه چې د سنت سره موافق
ادا شي هغه يعنند بها دی، او کوم چې د سنت په کیفیت سره اداء نه شي هغه لايعتد بها دی، لکه

دا خلک چې راشي نو دا به اوږی ځي. گواندېان خورته ډوډی نه ورکوي. کوهستان کې دا طریقه ده چې خلک راشي. دې علاقه کې خو د دې خلکو مزي دي. چې راشي خان له لار شي دع وکړي. کوهستان کې چې راشي هلته په پنکی کې دیره شي. خپل نسیبان او داسې نور. نو هغوی نه سړی ویلی هم نه شي چې هلکه ځي. نو یا هلکه هلته کې ډوډی کوه. مجبوري ده. حالت د مخصه کې د مرداري خوراک حلال دی. دا خلک مړه کیدل نو ما دوی ته ډوډی کړي ده. خیرات نه دی کړی. خیرات دینه وائي چې مړی ته ثواب رسي. او مړي ته هله ثواب رسي چې د پیغمبر د سنت موافق وي. بس داسې وایه چې ما دوی ته ډوډی کړي ده الضرورات تبيح المحظورات دي. دا رسم ختمول ډیر گران کار دی. زما خپل والد صاحب چې وفات شو. نو مونږه اووه وروڼه وو. نو په دې کې دوه ما نه خلاص شو. او دواړه خدای دي وبخښي مړه شوي دي. او پینځه ما سره متفق شو. ویل چې دی نه کوي نو مونږه هم نه کوو. نو هغه یو خان له یوه مېښه حلاله کړه هغه بل خان له یوه مېښه حلاله کړه. او د جون میاشت وه چې خلکو وخوره په خلکو یې دستونه او هیضه یې پرې ولگوله. هغه خلک ټول ناروغه شو. الله پرې دا مرض ولگولو نو ما ویل هلکه ما تاسو ته نه وو ویلي چې مه کوئ. هغه نور پینځه چې کوم ماسره متعلق شو. نو هغه پس هغوی ویل چې خیرات کوو. نو ما ویل چې اوچې پیسې ولې نه ورکوو؟ چې ۵۰ هزار یا ۶۰ یا کم یا زیات چې مونږه ورکوو. دا اوچي به چیرته یو مسکین یا یو مدرسه کې به ورکړو. نو څوک به خبر نه وي. او خلک دې خان له وائي چې دوی خپل والد پسې هیڅ ونه کړل وائي دي. مونږه خلکو سره څه کوو څه له هغوی ته خان ښایو. ویل نه نه مولوی صاحب مخکې مونږه ستا منلي ده اوس ستا نه اورو. ما ویل چې نه اوری نو راوړئ. بیا یې دوه درې غواگانې راوستې او حلالې یې کړي. او خیرات مونږه وکړه الله دي یې قبول کړي. دا رسم دیره شوی دی. د مظهر شیخ الحدیث ما ته ویل چې نور الحق په میلمه باندې زه خفه کیږم نه. خو زموږ کلي والا راشي او دلته په دې پنکي کې دیره شي نو په دې باندې زه خفه کیږم. میلمه خو ښه شی دی. خو بیا مجبوره کړي. نو ایسته تلی شوم او نه بل چیرته

بله مسئله کوي. ماتن وائي ومنه او بعضي من خلاف مقتضى الظاهر التعبير، تعبیر کول په لفظ د ماضي سره. نو سائل سوال وکړو چې یا هلکه تعبیر خو معبر عنه غواړي. معبر عنه به څوک وي. ویل عن المعنى المستقبل معبر عنه معنى مستقبل به وي. او تا به ترې تعبیر په لفظ د ماضي سره کړی وي. ای هلکه د دې خلاف د مقتضى د ظاهر لپاره نکتہ څه ده؟ نو ماتن نه وه ذکر کړي. شارح یې ذکر کوي. ویل تنبیهاً لپاره د خبردارۍ ورکولو د متکلم علی تحقق الوقوع ای وقوع المستقبل چې دا مستقبل په تحقیق کې او وقوع کې داسې یقیني او قطعي دی چې گویا که دا مخکې واقع شوی دی. نحو يوم ينفخ في الصور فصعق نو صعق په نسبت سره نفخ ته مستقبل وو. ځکه صعق د نفخ نه

ینه نشته. خو هسې ما ناستو ته د مثال په طور سره وویل، جاگ به ډیر مشهور سړی وو. او ډیر منظم سړی وو. هغه به منلې ډیرې کولې. هغه نحوې وو، نو هغه سره به طالبان اوسیدل، نو هغه وخت کې چټان طالبان وو. فاجران، فاسقان، طالبان وو. نو د مومخ نه خبر وو، نه بل څه نه خبر وو. بې سړان په دې قبرونو کې چه خان له برینو لغر به ناست وو او اخر کنز به یې یادولو. او کافیه به یې یادوله. عقیدې نه خبر وو نه مومخ، نه اسلام، نه ایمان نه، هسې یو څیزونه وو، هسې هیولاگان وو. الله وکړو او د طالبانو ذهنونه یې اوس په قران او حدیث سره غوږ کړل، نو اوس طالبان د درې څلور، څلور کتابونه وائي او ښه پرې پوهیږي. هغه وخت لس کاله به یې په اخر کنز کې تیر کړل او هیله به ورته اخري کنز راغلې. او محنت به یې دومره کولو چې شپه او ورځ به یې یو کړی وو. نو هیله به ورته اخري کنز یاد شوو ځکه الله غیرتي بادشاه دی، ویل چې څه ته دومره محنت کوي نو څه اخر کنز درته راغلی. هغه هسې هم چټان طالبان وو یو کتاب به یې ونیوو، وخت پاسي یې کوله، یا نهه، لس کاله به یې کافیه کې تیر کړل. په یو څوارو سره کافیه به ورته راغله، نو طالبان د کافيې به ورته جمع وو. خو خبر او برکت په کې نه وو. خو د هغه طالبانو دعا قبلیده. دا هم د الله امتحان وو، خلک به راغلل هغوی نه به یې ویل مونږ ته طالبانو دعا وکړی، هغوی دعا وکړه الله به قبوله کړه، نو پخوا مشرک به یې قبرونو ته تلل نو هم الله هلته کې د هغوی سوال پوره کولو، خو دا امتحان وو، ورته داسې چټانو دعا الله قبولي؟ خو دا د الله امتحان وو کته، چې د دوی یقین به په دې طالبانو وي او که په ما باندې، نو یو طالب خلکو د ښځې سره ونیولو. نو د بابا خواته یې راوستلو. ویل بابا مونږه طالب ښځې سره نیولی دی. ویل را کړی دا خنزیر. د ده داسې داسې وکړم، ویل دا حرامی، دا لوی حرامی دی. ویل دی لږ ما ته را کړی، چې دې خنزیر ته زه لږ وگورم، چې دا څنگه دی. نو بابا د هغه طالب لاس خپل لاس کې ونیولو. خلکو خو نیولی وو چې طالب ونه تښتي، نو چې بابا ونیولو، نو طالب ته وائي چې ای هلکه طالبه رجلين دي ملگري نه دي فرار وکړه جبل ته، رجلين دي منکسر نه دي فرار وکړه جبل ته، او په دې کې یې لاس ورو غونډې ست کړو، نو طالب لاس وويستلو او منډه یې کړه، هغه خو پهلوان سړی وو. طالبانو خو پریمانه خوږلي وي. منډه یې کړه، بابا ویل هلکه نیسی گورئ طالب ما نه خلاص شو. هغه خلکو تلو پورې طالب خان له تللی وو، ښه والاشارح اشاره کوي چې دا الادي ځای کې مخفف ده د ان لم یکن نه او استثنايه نه ده، ای وان لم يتضمن ای القلب اعتبارا لطيفا رو، لاه عدون نه مقتضى الظاهر من غير نکتة، شبه یا هلکه نکه خوشته دی کته چې د سکاکی هغه ملاحظه دی ویل یعتد بها داسې نکه چې هغې باندې اعتماد وکړی شي او ملاحظ څه نکه معتد بها نه ده. دې مثال چې قلب شوی وو او په کې نکه معتد بها نه وي، ویل کتوله ای الشاعر، په مدح د خپلې اونیې کې، ویل فلما ان جري سمن علیها ویل هر کله چې ښکاره شو خورب والی په دې اونیې باندې او د اللحم شحم زیات شو، ویل دا داسې وه کما طینت بالفدن، فدن قصر ته وائي، مانري ته بیتک ته.

احوال المسند

احوال د مسند نه مراد امور عارضه دي مسند ته، چې هغه کوم راتلونکی امور، چې تقریباً پینځلس دي، دا امور عارضه دي مسند ته، من جمله د امور عارضه و نه مسند ته ترك د مسند دی. نو مټن وویل چې اما تركه هر چې دی ترك د مسند یعنې حذف د مسند، دلته کې یې ترك وویل او په احوال د مسند الیه کې یې حذف ویلی وو، هغه وجه شارح هلته کې ذکر کړی ده، نو ویل فلما د هغه نکتو و چې نه چې تیر شوی دی، تعین د ما مر کوي، ویل في حذف المسند الیه چې هغه احتراز د عبث نه یا تخییل الی اقوی الدلیلین، یا اختیار د تنبه د سامع، یا اختیار د مقدار د تنبيه د سامع، یا د ضیق المقام د وجې نه یا د فلانکي فلانکی د وجې نه الخ، دا تیر شوي دي، اوس دلته کې ماتن صرف په مثالونو باندې ور لگولی دی، مثالونه ذکر کوي، کفوله لکه دا قول د شاعر شو، او له مصرعه په متن کې نه وه نو هغه شارح ذکر کوي، ویل ومن هذا المعنى باللينه رحله ویل هغه څوک چې وو په مدينه کې کور د هغه رحل کور ته ویلی شي، نو دې جزاء محذوف ده، دا فاني علت جزاء دی قائم دی په مقام د جزاء کې، فحسنت حاله وساعت حالي، ویل ښه دي حال دې من او زما حال بد دی، او زما حال ځکه بد دی چې فاني وقيار بها لغريب ویل ځکه چې زه یم او که زما اسپه ده، یا اوښ دی، یا زما غلام دی، په دې مدينه کې مسافر دی، تشریح د دې الفاظ غریبه و کوي الوحل هو للفلان کور ته وائي، والماوی خای د اوسیدو ته وائي، نو تمبو نه هم شامل شو، وقهر باچې گل ویل اسم جعل للشاعر، د شارع د اوښ نوم دی، او دا وروستو د دې مخکې سره لگوي، وقيل اسم فرس او ناکت ورسره لگولی چې وقيل اسم غلامه، درې قیلان شو تعین د شاعر کوي، شاعر ضامي بن الحارث دی، او دا تعین دی کذا في الصحاح امام جوهرې په صحاح کې داسې ویلي دي، زه ناقل یم، نو الابلایر گردن جوهرې وي، هغه داسې ویلي دي، زه خلاص یم، شبه راغله چې هلکه بیت نه مقصد یا مدحه وي یا ذم وي، مونږ ته ښه راغله چې د بیت نه مقصد مدحه شوه که ذم شو، نو شارح جواب وکړو چې ولفظ البيت خبر و معناه التحسر والتوجع افسوس دی او خپل درد ښکاره کول دي، په دې خبره چې مدينه کې زما کور نشته دی زه مسافر یم، فالمسند سره تطبیق کوي د مثال د معثل سره، چې دلته کې مسند حذف شوی دی، دپته وائي دلیل لپاره د تطبیق د مثال مع الممثل، فالمسند الی قیار محذوف چې غریب دی، نو معنی دا شوه چې وقيار بها غریب لغریب او دا لغریب خبر شو مخکې د دې ان لپاره په فاني کې ویل نکته د حذف داده چې لقصد الاختصار یو والاحتراز عن العبث دوه، شبه یا هلکه عبث څنگه راځي دا خو رکن د کلام دی، او رکن د کلام ذکر کولو سره خو عبث نه راځي، جواب یې وکړو چې بنا، علی الظاهر چې هلکه حذف والي بنا، په ظاهر دي چې قرینه شته دی، نو چې اوس قرینه شته، او ته خبر

بي ذکر کړو چې عطف د مفرد په مفرد باندې چې قیاس عطف شي په محل د اسم ان باندې او د مفرد
هغه مسند عطف شي غریب. په لغریب باندې چې خبر د ان دي. اوس ذکر کوي چې عطف د جملي
جملي باندې هم جائز دی. نو غرض د دې نه، دویم احتمال ذکر کوي. ویل وېجوز ان یکون دا قیاس
مسند... والمحذوف خبره، چې غریب دی. او دغه جمله والجملة باسرها عطف شي علی جمله ان هي
سمت وخبرها باندې. اوس حاصل د کلام دا شو چې په دې شعر کې ټول ټال احتمالاته څلور دي دوه
حده دي. دوه نا جائز دي. جائز کې اول دا دی چې قیاس مبتداء شي خبر ورله محذوف شي چې غریب
دی. او دا عطف د جملي په دې اسم د ان او خبر باندې شي. او دا هم جائز دی چې قیاس عطف شي په
محل د اسم د ان باندې او هغه خبر محذوف د دې عطف شي په لغریب خبر د ان باندې. عطف د مفرد
علی المفرد شي. دا هم جائز شو. دوه ناروا دي. یو دا دی چې دا قیاس ته عطف کړی په محل د اسم
ان باندې او لغریب د دواړو لپاره خبر ونگرځوی. دا ممنوع شو. دویم ممنوع دا دی چې دا مذکور
لغریب خبر د قیاس وگرځوي او د ان خبر محذوف راوباسي. دا هم ممنوع دی. ځکه لغریب کې لای
تاکید په ابتدائیه راغلی دی. او لام ابتدائیه تاکید په خبر د ان کې راځي. بل مثال بنائي وکولم شعر
نحن بما عندنا وانت بما عندك راض والراي مختلف ویل مونږه په هغه اعتقاداتو او اعمالو. هغه
افعالو سره چې مونږه سره دي. راضي یو. او ته بما په هغه اعتقادات، اعمالو، افعالو باندې چې تا
سره دي. ته راضي نې. او رایي زموږه مختلف ده. دا مثال مطابق د معثل سره دی. فقولم نحن
مبتداء دی محذوف الخبر، چې راضون دي لما ذکر د وجې د هغه نکاتو نه چې مونږه ذکر کړل په
محکمې کې. چې هغه څلور دي. او سره هغه خبر مقدره ته اشاره کوي ای نحن بما عندنا راضون اوس
شبه راغله چې یا هلکه لما د وجې د هغه نکاتو نه چې مونږه په مخکې شعر کې ذکر کړي دي. نو بیا
خو دي مثال ثاني کې څه فائده راغله. نو مستدرک شو، څه نوي فائده په کې راغله. نو شارح اشاره
کوي هغه فائدي ته فالمحذوف ههنا خبر الاول چې د نحن خبر محذوف دی. بقرينة الشانې. چې انت
لپاره خبر شته دی چې راضي دی. وفي البيت السابق بالعکس خبر د ثاني قیاس محذوف وو په قرینې د اول
سره چې ان دی. بل مثال بنائي دریم چې وقولک زید منطلق وعمرو ای سره هغه خبر محذوف ته اشاره
کوي چې هغه دا دی چې عمرو منطلق. فحذف للاحتراز عن العبث ځکه چې یو شی معطوف شی په
بل باندې. او د معطوف علیه خبر وي. نو د هغه معطوف هم هغه خبر وي. معترض راغلی شبه یې
وکره چې یا هلکه د دې مثال ثالث د مثال اول او ثاني سره بیا فرق څه راغلی؟ که فرق وي څه دی؟
وايه. او که نه نوي نو استدراک لازم شو. نو جواب یې وکړو چې من غیر ضیق المقام چې هلته کې یو
نکه ضیق المقام وو. او دلته په کې دا نشته دی. څلورم مثال بنائي. چې وقولک خرجت فاذا زید هغه
یو غرض دا دی چې هغه خبر محذوفه ته اشاره کوي. چې هغه خبر د دې زید لپاره دا دی. دویم اشاره

ته وظیفه ور کره، هلكه هغه بیا دی فلش ته راځي؟ د دنیا مثال د دې نیکو خلکو لپاره د فلش دی. د لیترین، هلته چې څوک قضاء حاجت وکړي، نو بیا هلته کیني نه چې خوشبوني اخلي، او که بدبخت وي نو هغه هلته کې الله قید کړی دی جیل خاني ته یې اچولی دی، چې حکومت تا جیل ته وغورځوي، بیا تا کور ته واپس پرېږدي؟ نو که نیک بخت وي نو هغه هلته کې مزو کې دی، هغه وائي زه بیا لیترین ته نه ځم، او که بد بخت وي هغه هلته الله جیل ته غورځولی دی، د الله د جیل نه څوک یې نه شي خلاصولی، چې ته وائي ور کې ولاړ دی، یا رسول الله صلی الله علیه وسلم محراب کې ناست دی، نعوذ بالله منها، هغه بیا دي لیترین ته راغلی؟ اعلى الجنة کې دی، وحرام علی قرية اهلکناها انهم الیهم لایرجعون، وحرام الخ، تطبیق د مثال د ممثل سره کوي، فحذف المستند، شبه یا هلكه مخکیني مثالونو کې هم حذف د مسند وو، نو که فرق وي نو څه دی؟ تفصیل یې وکړه، او که نه وي نو استدراک لازم شو، نو جواب یې وکړو چې الذي هغه ظرف شبه یا هلكه ظرف خو مخکې مثال کې هم وو کته چې بالباب، هغه هم ظرف وو، جواب یې وکړو چې قطعاً، ویل هلته کې احتمالاً وو قطعاً نه وو، او حذف شو لقصد الاختصار والعدل الی اقوی الدلیلین اعني العقل، والضيق للقيام اعني للعاطفة علی الشعر، والاتباع الاستعمال ځکه عربو قانون ایښی دی چې د ان خبر لږ دی، یعنې ضمیر د متکلم مع الغیر دی سره د لام نه، هغه به همیشه حذف کیږي، ویل لا طوله العطف فی مثل ان مالا یلن ولنا یعنی ان لانا مالاً وان لانا ولداً، تائید لپاره ذکر کوي وقد ذکر سبویه فی کتابه لهذا د دې حذف د مسند لپاره باباً فقال هذا باب ان مالاً وان ولداً نو دا قانون کلي شو، شپږم مثال بناني باجا گله ویل وقوله تعالی قل لو انتم تملکون خزائن رحمة ربی دا مثال مطابق د ممثل سره دی فقلوه انتم لیس بمبتدا، چې انتم مبتدا، شي او تملکون ورله خبر شي، ځکه نه دی لان لو ځکه دا لو شرطیه انما تدخل علی الفعل نو فعل خو ملفوظ نشته، نو پته ولگیده چې مقدر شته دی، بل هو ای انتم فاعل فعل محذوف، والاصل لو تملکون تملکون، نو که څوک شبه وکړي چې هلكه په دي سره خو په مفسر او مفسر کې جمع راغله، او جمع په مفسر ومفسر کې خو جائز نه ده، نو تاسو ووايې چې دا جمع یې په اعتبار د مثال سره ویلي ده، فرضاً حقیقه داسې نه فعل الفاعل ای الفعل الاول وهو تملکون، احترازاً عن العبث لوجود للنفسر چې دا وروستو تملکون دی، خو دا مفسر چې گرځي نو د حذف نه وروستو گرځي، او د حذف نه مخکې دا مفسر نه وو، نو دا ما تاسو ته دویم جواب وکړو، چې کوم چې مفسر وو نو هلته کې جمع نه ده راغلي، او کوم خای کې چې جمع ده نو هلته کې مفسر نشته دی، ځکه چې تا ذکر کړو نو دویم تملکون مفسر ورله نه وو، تاکید وو، او اوس تملکون اول چې تا حذف کړو نو اوس دا مفسر دا دویم شو خو اوس جمع نشته دی، نو اوس تملکون اول حذف شو، نو قانون دا دی چې د ضمیر متصل عامل حذف شو، نو ضمیر متصل بدلېږي ضمیر منفصل باندې، نو وائي ثم ابدل من الضمیر المتصل، الضمیر المنفصل چې

اتم دی علی ما هو القانون عند حذف العامل. شبه یا هلكه د دي مثال د مخکینو سره څه فرق دی؟ که نه وي نو مستدرک شو او که وي نو څه دی. نو ده جواب وکړو چې فالمسند المحذوف ههنا فعل. شبه یا هلكه مخکیني کې هم فعل وو کته. ځکه له متعلق ثبت پورې دی. او ثبت فعل دی. جواب کوي چې ولیمه سبق اسم او جمله هلته کې احتمال وو. که د کوفیانو په مذهب باندې څي نو بیا اسم دی. او که د بصریانو په مذهب باندې څي نو ثبت جمله دی. اووم مثال ذکر کوي و قوله تعالی فصبر جميل. یحتمل الامرین تعیین د امرینو کوي چې حذف د مسند او مسنداليه دواړه جائز دي. حذف المسند والمسند اليه. نو که حذف د مسند اوشي نو تقدیر به راشي چې فصبر جميل. اجمل. او که مسنداليه شي نو امري فصبر جميل. شبه یا هلكه د دي مثال فرق د دي شپږم مثال سره څه شی شو؟ که نه وي نو بیا مستدرک شو. احتمالین راغلل. داسې چې بامکان حمل الکلام علی کل من المعنيتين چې حذف د مسند او مسنداليه دی بخلاف ما لو ذکر فانه یكون نصاً في احدهما ځکه چې ذکر کوي. نو یا به مسند ذکر کوي او یا به مسنداليه ذکر کوي. دواړه خونه شي ذکر کولی. اوس د دي نه وروستو دی مائن قرينه ذکر کوي. وائي ولايد للمحذف من قرينه ستاسو کتابونو کې للمحذوف نه دی؟ قال الطلبة المحذوف دی. قال الشيخ دا هم جائز دی. د حذف لپاره قرينه په کار ده. داسې قرينه. اثر د قريني به دا وي چې دالّه عليه چې دا قرينه به دال وي په دي محذوف باندې. اثر مرتبه د دي قريني به دا وي چې دال به وي په دي محذوف باندې. متن لپاره دليل وائي ليفهم المعنى ځکه چې قرينه نه وي. نو بیا فهم د حذف د مسند ته نه شي کولی. نو قريني سره فهم د معنی د مسند به اوشي. هغه قرينه به دا وي کوقوع الکلام واقع کيدل د هغه کلام شو چې په هغې کې حذف د مسند شوی دی. دا کلام واقع شوی وي جواباً لسؤال خپله سوال محقق وي لکه په ايت کریمه کې او وروستو راځي چې او مقدر لکه په شعرايه کې د محقق مثال داسې شو چې لکه نحو ولئن سالتهم من خلق السماوات والارض؟ ليقولن الله نو الله مسنداليه فاعل دی. او د دي مسند محذوف دی. هغې ته اشاره وکړه شارح. اى خلقهن الله نو مسند محذوف شو. نو فحذف المسند. قرينه پرې دا ده چې لان هذا الکلام چې ليقولن الله دی. عند تحقق ما فرض من الشرط. دي ځای کې شارح خطا شوی دی. داسې خطا شوی دی. شارح دفع د اعتراض کړې ده او هغه اعتراض په مائن باندې د سره واریدلو نه. اعتراض د خپل خان نه شارح په مائن باندې داسې وارد کړی دی. چې یا هلكه دا مثال خو مطابق د ممثل سره نه شو. ځکه چې ممثل سوال محقق وو. نو شارح د محقق نه مراۍ قطعي يقيني اخيستی دی. او مثال کې يې ولئن سالتهم ولي دی. او ان په شرط مشکوکه مستعملېرې نه په مقطوعه کې. نو شارح خان له دا اعتراض سوال جوړ کړي دی. او بیا يې جواب کړی دی. دا سوال د شارح هم د خان نه شو او جواب هم د خان نه شو. شارح جواب داسې وکړو. چې هلكه تيك ده دا سوال مشکوک دی په ان سره دی. خو کوم وخت کې چې

تول مال يې ختم کړو. نو وقائع دا يې ترجمه د طوائع وکړه. او ماله مفعول محذوف شو. دومه توجیه کوي چې او مما متعلق دی بیکي المقدر. بیکي مقدر یو دی. نو بیا تقدیر دا شوای بیکي مقدر السائل والمختبط. لاجل القاب للنایا یزید مفعول للنایا شو او د یزید مرگ خو یو دی درې څلور مرگونه خو نه دي. د یزید خو اسباب د مرگ ډیر وو نو د دې وجې نه العنا یا یې جمع ذکر کړه. قلت العنا یا تعبیر عن الوقائع والطوائع. وهو فاعل لا مفعول والمفعول یزید فافهم وتطبیح سره دفع د اعتراض کوي. اعتراض داسې وارد شو. چې یا هلکه تطبیح خو مضارع ده مستقبل. د دې معنی دا شوه چې ژاري دي ضارع او مختبط. ځکه دي ژاري چې وروستو چیرته وقائع را روان دي او د ده مال هلاکوي وروستو چیرته مرگونه راځي او یزید مړ کوي. نو دی دي اوس ژاري. نو دا خو لیونی سړی وي. نو شارح جواب وکړو چې وتطبیح علی التقديرین بمعنی للاضي چې مما متعلق شي په مختبط پورې او که په بیکي مقدر پورې تطبیح په معنی د ماضي سره ده. د مرگ د یزید او د اذهاب د وقائع نه مال ده. د دې مخکې مراد دی. وروستو نه. معترض شبه وکړه چې هر کله په معنی د ماضي سره شو نو بیا یې تعبیر په ماضي سره ولې کړی دی؟ جواب ویل دا د حکایه الحال نه دی. هغه زمانه د ماضي فرض کوي متکلم. شاعر اوس په معنی د تکلم کې. نو واني وغدل الیه مستقبل ته استحضاراً للصورة ذلك الامر الهائل او په حال باندې دلالت مستقبل مضارع کوي ماضي نه کوي نو ځکه یې تعبیر په تطبیح سره وکړو. د حکایه الحال لپاره. نو دا د وکلبهم باسط ذراعیه بالوصید د قبيلي نه شو. اوس دومره قدر ته خبره پاتې شوه چې الطوائع فاعل دی د تطبیح لپاره. نو فاعل مفید لپاره د فاندې جدیدې خو نه شو. ځکه معنی دا شوه چې د وجې د اهلاک د مهلکاتو نه. نو تطبیح نه خو هم اهلاک فهمېږي ګنه. اهلاک مهلکات کوي. نو فاعل مفید د فاندې جدیدې نه شو. جواب نو تاسو وایئ دلته کې صفت محذوف دی لاهلاک للهلاکات العظيمة.

ماتن وویل وفضل: په دې سره د دې مخکې ترکیب او توجیه غوره والی بیانوي چې دا لیک صیغه مجهول شي. او یزید نائب فاعل شي دا غوره دی. د دې نه چې لیک صیغه معلوم شي او یزید مفعول مقدم شي او ضارع فاعل مؤخر شي. نو واني وفضل شارح ورسره لگوي ای رجحان دي کې یې اشاره وکړه تفسیر د فضل ته. ځکه چې فضل زیاده ته هم واني. او فضل رجحان ته هم واني. دارنگه فضل په معنی د انعام الله. نعمت الله سره هم دی. نو دلته کې فضل په څه معنی سره دی؟ ویل فضل په معنی د غوره والی سره دی. د زیاده په معنی سره نه دی. احسان الله. نعمت الله نه دی مراد. نحو لیک یزید ضارع دې کې یې تعبیر د مرجع ته اشاره وکړه چې غوره والی د چا؟ چې د لیک یزید غوره والی مراد دی. شبه یا هلکه لیک او لیک کې تجنیس خطی وو. نو پته راغله چې د لیک یزید ضارع غوره والی؟ ویل نه مبنیاً للمفعول. یعنی په حال کون د دې لیک کې چې مبني للمفعول واخلي. غوره والی

زیداً عرف کی دا نشہ دی، فان قلت سرہ اوس بنکارہ شبہ کوی او بیا وروستو د منعی نہ جزاں
 بلکہ دوه جوابونہ کوی، ویل کہ تہ وائی پہ اعتراض کی چې زہ تا تہ وینایم چې المسند قد یکون غیر
 سببی یو مسند بہ وی ہفہ غیر سببی بہ وی، ولا مفیداً للتقوی او مفید د تقویت لپارہ بہ ہم نہ وی، نو
 پہ کار دا دہ چې ہفہ علت د افراد راغلی، ومع هذا لا یکون مفرداً او سرہ د دې نہ بہ بیا ہفہ مسند نہ
 وی، لکہ کقولنا انا سعیت فی حاجتک، ورجل جانی کی او ما انا قلت هذا کی، عند قصد
 التخصیص، چې کوم وخت کی تا قصد د تخصیص وکړو، نو دلته کی گورہ مسند غیر سببی دی، او
 مفید د تقویت د حکم ہم نہ دی، او مفرد نہ دی بلکہ جملہ دہ، د دې نہ شارح دوه جوابونہ کوی، اول
 جواب منفي کوی او ولو سلم نہ جواب تسلیمی کوی، نو وائی قلت سلمنا ان ليس القصد فی هذه
 الصور الثلاثة إلى التقوی، بلکہ قصد تخصیص تہ دی لکن لانسلم انها لاتفید التقوی تقویت بہ کی
 راغلی دی، مخکی یی تاسو تہ ویلی دی چې فرق بین ان یکون الشی حاصلًا من الشی و بین کون
 الشی مفہوماً تبعاً نو تقویت اگر کہ حاصل قصد ا تہ دی خو تبعاً تری نہ فہم کیږي ضرورۃ حصول
 تکرر الاسناد الموجب للتقوی خو دلته کی کوم چې علت لپارہ د افراد وو ہفہ نہ وو راغلی، نو خکہ
 مفرد نہ شو، جملہ نہ شو، خکہ علت د افرادو لپارہ مجموعہ وو، او ہفہ مجموعہ نہ دی راغلی، ولو
 سلم سرہ دویم جواب کوی تسلیمی، چې گورہ دا غیر سببی والی او عدم افادۃ د تقویت دا د افراد لپارہ
 علت نہ دی، دا شرط دی، او تخلف پہ ما بین د علت او معلول کی ناروا دی، او تخلف پہ شرط او
 مشروط کی جائز دی، شرط بہ وی او مشروط بہ نہ وی، نو دا شبہ تا ہلہ کړي وی چې دا غیر سببی
 او عدم افادۃ تقوی الحکم ما علت ویلی وی د افراد لپارہ، دا علت نہ دی بلکہ شرط دی، نو وائی ولو
 سلم چې قصد پہ دی کی تقویت نہ دی، بلکہ تخصیص دی، خو فالمراد ان افراد المسند قد یکون
 لاجل هذا المعنی پہ طریقی د شرطیت سرہ، ولا يلزم منه تحقق الافراد فی جميع صور تحقق فيه هذا
 المعنی خکہ چې مونخ نہ صحیح کیږي بغیر د طہارت نہ، او چیرتہ چې طہارت وی نو مونخ ضروري
 نہ دی، داسې ویلی کیږي چې مونخ نہ صحیح کیږي بغیر د طہارت نہ او دا ضروري نہ دہ چې کوم
 خای کی طہارت وی نو مونخ بہ وی، طہارت اودس وکړہ، او مونخ خان لہ مہ کوہ، تہ خہ ماخوذ نہ نی،
 او سببی خہ تہ وائی، نو شارح وائی ثم السببي والفعلی مسند سببی او مسند فعلی دا من اصطلاحات
 صاحب المفتاح نہ دی، دا سکاکی خان لہ یو اصطلاح قائمہ کړي دہ، ویل دا داسې دی چې سمي فی
 النحو الوصف بحال الشی صفت کول پہ حال د موصوف سرہ، دیتہ صفت بحالہ وائی، صفت بحالہ
 نحوہ کی دیتہ وائی، چې نعت ثابت منعوت تہ حقیقاً وی، لکہ رجل کریم، نو دا کریم معنی نعتی رجل
 تہ بالذات ثابتہ دہ، نو پہ نحوہ کی مسمی کړی شوی دی دا وصف بحال الشی: وصفاً فعلياً، دیتہ
 وصف فعلی وائی، او سکاکی دلته علم المعانی کی مسند فعلی ور تہ وائی، والوصف بحال ما او

نحو زيد منطلق ابوه خكه خارج شو چې لاته مفرد. خكه چې دلته كې منطلق سره د خپل فعل نه منظر
جمله ده. مفرد دی. نو دا خارج شو. نو بجملة ټكي سره منطلق ابوه خارج شو. دارنگه وفي قل هو
احد دا هم خارج شو په بعاند سره. خكه چې الله احد. دا جمله خبر دی. د هو لپاره. خو لان تعيبنه
المبتدأ ليس بعائد عائد په كې نشته دی. وفي نحو زيد قام وزيد هو قائم دا هم خارج شول. خكه چې
العائد فيهما مسند اليه دا درې فصلونه شو. اوس دا خل په دي كې څوك شو؟ نو وائي ودخل فب
زيد ابوه قائم جمله اسميه ده او خبر په كې اسم فاعل دی. وزيد قام ابوه جمله اسميه ده. او فاعل
ظاهر دی. وزيد مررت به كې جار مجرور وزيد ضريت عمرا في داره. وزيد ضريته ونحو ذلك
الجملة التي وقعت خبر المبتدأ. ولا تغيد التقوى

والعمدة سره شارح دفع د اعتراض كوي. اعتراض دا. چې هلكه سكاكي يو قيد بل هم ايښی دی. قید
قيد سكاكي دا ايښی دی. چې دا مضاف دی ضمير ته به اسم مرفوع وي. نو ټيك ده د خل زيد ابوه
داخل شو. خكه چې ضمير ته مضاف اسم مرفوعه دی. زيد قام ابوه هم داخل شو. خو زيد مررت به دا
داخل پي. خكه مضاف دلته دي ضمير ته اسم ظاهر نه دی. مرفوع نه دی. دارنگه زيد ضريت عمرا في
داره. خكه چې مضاف اسم ضمير ته عمده نه دی. دارنگه زيد ضريته. هم داخل نه شو. نو دا ته ای شارح
څنگه داخلي. شارح باندې داشبه راغله. نو شارح خان نه ويريدو. نو شارح ويل خان له د سكاكي نه
تپوس كوی. دا اصطلاح هغه ايښي ده. ما ته څه وائي؟ ويل والعمدة في ذلك تتبع كلام السكاكي ويل
معتمد عليه په دي تفسير كې تفنيش تالاش د كلام د سكاكي نه مخكې مونږه دا اصطلاح د چا نه ده اوريدلي
لانا لم نجد هذا الاصطلاح لمن قبله. د سكاكي نه مخكې مونږه دا اصطلاح د چا نه ده اوريدلي
واما كونه هر چې دی كيدل د مسند فعلاً. فعل به ولې وي مسند؟ ويل فلتنقيده تعيبن د مرجع كوي
ويل د وحې د تنقيده د مسند نه باحد الزمنة الثلاثة. الماضي. دې نه غرض د شارح تعيبن كوي
تعيبن مصداقي كوي. د ازمنو ثلاثو. او د هر يو تعريف كوي. نو وي ويل چې الماضي يو په ازمنو
ثلاثة و كې ماضي ده. د دې تعريف دا دی چې وهو الزمان الذي ويل دا ماضي هغه زمانه ده قبل
زمانك چې مخكې ستا د زمانې نه وي. الذي هغه زمانه انت فيه چې ته يې په دي زمانه كې. نو په دي
باندې اشكال راغلی. چې ستا د وجود نه مخكې چې كومه زمانه وه هغې ته ماضي وائي. او د وجود
نه وروستو چې كومه زمانه ده هغې ته ماضي نه وائي. نو دا خو غلطه ده. خكه چې زما وجود خود
مخكې راغلی دی. او اوس زما د دې تكلم نه مخكې دا ټول ماضي ده. نو تاسو وايي چې دلته كې
حذف د مضاف دی وهو الزمان الذي قبل زمان تكلمك الذي هغه زمانه د تكلم انت فيه چې ته په كې
موجود يې. نو اوس ټيك شو. دويمه په هغه دريو كې مستقبل دی. والمستقبل وهو الزمان الذي
يتروقب. انتظار كولی شي وجوده بعد هذا الزمان پس د دې زمانې د تكلم نه. د زمانې د تكلم نه

اهلی سره دی. خکه یضربُ تا وویل یا ضرب وویل. نو دي کې حصول د شی بعد العدم راغلې.
 سرب مخکې نه وي او اوس راغلی. تا پیدا کړو. او زمانه چې دلالت کوي نو په معنی ثاني بندي
 کوي. خکه زمانه ختمیدل او حاصلیدل د یو شي دي تدریجاً، یو جزء لږ شي بل جزء هله پیدا کیږي.
 بل جزء لږ شي نو دریم جزء هله پیدا کیږي. دریم لږ شي نو څلورم جزء د زماني پیدا کیږي. نو معنی
 په مفهوم د فعل کې تجدد په معنی اولی سره وو او زمانه کې تجدد په معنی ثاني سره دی. نو اوس نه
 وائي چې مع افاده التجدد نو صحیح شو؟ یو ۱ تقید یو د ازمنه و ثلاثه و پورې شو. او دا تقید د یو
 ازمنه ثلاثو پورې سره د افادي د تجدد نه کوي. نو سره د افاده د تجدد نه. دا خو فعل نه کوي. دا خو
 زمانه کوي. خکه تجدد په معنی ثاني سره زمانه نه دی. فعل نه دی. نو دي راځي جواب کوي ولما
 التجدد سره. حاصل د جواب دا چې دا تجدد د معنی ثاني سره لازم وو د زماني سره. او زمانه جزء وو
 مفهوم د فعل نه. نو تجدد په معنی ثاني سره لازم شو د فعل سره. خکه لازم د جزء لازم د کل وي. دا
 قانون دی. نو تجدد په معنی ثاني سره اگر که حقیقه مفهوم د فعل نه دی خو لازماً دی. نو مع افاده
 التجدد صحیح شو. او شبه به هله تا کوله چې ما تجدد په معنی ثاني سره عین په مفهوم د فعل کې
 معتبر کړی دی. خو عین معتبر په مفهوم د فعل کې تجدد په معنی اولی سره دی. معنی ثاني سره نه
 دی. نو وائي لما کان التجدد لازماً للزمان خو تجدد په معنی ثاني سره. چې ختمیدل د شی حاصلیدل
 د شی تدریجاً. لازمه د زماني سره خکه وو لکونه د وجې د کیدو د زماني نه کما زمانه یو مقدار دی
 غیر قابل ذات اجزاء یې مجتمع فی الوجود نه دی ای لا یجتمع اجزاؤه فی الوجود. والزمان جزء من
 مفهوم الفعل. نو کان الفعل مع افادته التقید باحد الزمنة الثلاثة مفیداً للتجدد. په معنی ثاني سره.
 والیه اشاره بقوله مع افاده التجدد. کقوله ای الشاعر. شعر ویل او کما وردت عکاظ هلکه دا
 عکاظ څه شی وو د سري نوم وو او که د بنځې که د خای. ویل وهو سوق للعرب. کانونا یجتمعون فیه.
 فینا شدون. تاشد ویلی شي شعرونو ویلو ته. ویتفاخرون بانسابهم وشجاعتهم. وکانت فیه ای
 السوق الوقائع. حوادث جگړې به کیدی. معارضي به یو بل سره کیدی. مناظري به کیدی. ترجمه نو
 هر کله چې وارد شو. راغلی عکاظ میلی ته قبیله یو قبیله د عربو. نو ظریف وائي شاعر. چې زه
 دومره بهادر ووم چې د هري قبیلې په ما باندې بدله او قصاص وو. نو بعثوا وي لیرلو ما ته عریفهم
 هغه پیژندونکي خلکو لره په رنگونو سره. عریف هغه چانه وائي چې هغه خلق په رنگ سره پیژني.
 لکه زه ووايم چې هلکه دا فلانی د فلانی زوی دی؟ دا فلانکی د فلانکي ورور دی. دا فلانکی
 د فلانکي پلار دی. دیته عریف وائي. دومره نفرس او پوهوالی ورته الله ورکړی وو. چې د رنگ نه

سري معلوموي، دپته علم القيافت هم واني، عرسو کي د دې علم القيافت ډير لوی رواج وو. د پي کي راځي، د حضرت عائشة رضي الله عنها نه غالباً روايت دی، چې رسول الله صلى الله عليه وسلم يو ځلې کور ته راغلی ډير هشاش بشاش، ډير خوشحال وو. نو دې ترينه تپوس وکړو چې حضرت ته ولې دومره خوشحاله نې؟ نو ويل أسامه او زيد دواړه په يو کبل کي پرته وو، أسامه د زيد خوی وو، د زيد بن حارثه، د رسول الله صلى الله عليه وسلم متبني چې وو، نو ويل قائف راغلی او هغه ويل چې هغه الإعدام بعضها من بعض او مخکې مشرکانو به طعن ويلو چې دا أسامه د حضرت زيد زوی نه دی. نو چې قائف راغلی او دا يې وويل، نو ويل زه په دې باندې خوشحاله شوم، چې ويل هغه تهمت ترې نه پورته شو. قال الشيخ هذه الجملة على شئ من البكاء، نو ځکه دې تفسير کوي د عريف د دې لفظ غريب، د عريف القوم، القيم بامرهم هغه سري ته واني، چې متولي وي متصرف وي د امر د قوم الذي شهد بذلك وعرف نو عريف ورته ځکه واني چې هغه په علم القيافت سره مشهور وي په علم الفراست سره مشهور وي، انتقوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله دا علم غيب نه دی، بلکه دا هوښيارتيا ده چې الله يې چاته ورکړی، ځکه فانه ينظر بنور الله ځکه دي د الله د هغه ورکړی شوي شي سره گوري، دا الله داسې فراست ورکړی وي چې هغه په دې سره معلومېږي. دپته علم غيبينه واني، علم غيب دپته واني چې هغې لپاره سبب نه وي. او د دې سبب شته دی، چې الله ورته داسې قوت ورکړی دی، نورانيت ورکړی دی، چې په هغې سره دی د رنگونو نه شی معلوموي، يتوسم اوس موضع د استشهاد دا دی، دلته کي يتوسم مسند يې فعل ذکر کړو، متوسم يې ونه ويل، يتوسم فعل شو مسند او ضمير په دې کي راجع شو دې عريف ته، هغه مسنداليه شو، نو د دې ترجمه ای يصدر عنه تفرس الوجوه معلومول د مخونو، چې دا فلانکی دی فلانکی نه دی، وتاملها شيئا فشيئا لير لير ولحظة لحظة داسې گوري کته، بيا داسې گوري، ويل دا د فلانکي زوی دی، شاعر د خپل خان بهادري بيانوي چې د هرې قبيلې، هر سري، بدله او قصاص په ما باندې وو، نو هرې قبيلې به خپل عريف ليرلو چې وگوره چې شاعر چيرته شته دی چې مونږ د هغه وينه چيرته وځکو، نو ويل عريف او قائف ما پسې لگيدلی وو، او ما پسې ولاړ وو، ما خان پنج کولو، زه داسې بهادر يم، او چې په واقع کي وو او که نه وو خدای خبر دی؟ اما کونه ای المسند اسماً، اسم ځکه کيږي، ويل فلاقادة عدمهما تعيين د مرجع کوي د وجې د افاده کولو د عدم تقبيد مذکوره نه او د تجدد نه يعني سره شارح دا ذکر کوي، چې عدم تقبيد مذکوره او تجدد فائده ونه کړه، نو څه به فائده کوي، نو يعني سره د دې مقابل ته اشاره کوي، نو چې تجدد يې فائده نه کړه نو دا به فائده کوي، چې لاهادة الدوام دوام به فائده کوي، او چې تقبيد مذکوره دي يې فائده نه کړو نو والثبوت ثبوت به فائده کوي، دويم غرض شارح د يعني سره دا دی چې دفع د تدافع کوي، د ماتن د کلام او وروستو راتلونکی کلام د شيخ کي، د ماتن د کلام نه دا معلومه شوه چې دا

مسند اسم د دي لپاره کيږي چې دي دوام او ثبوت فائده کړي، نو د ماتن د کلام نه دا معلومه شوه چې زید ضارب دا څنگه چې دلالت کوي په ثبوت د ضارب باندې زید ته، نو دغسې دلالت کوي په دوام او ثبوت باندې هم، دارنگه زید منطلق څنگه چې دلالت کوي په ثبوت د انطلاق باندې زید ته نو دغسې دلالت کوي په دوام او ثبوت د انطلاق باندې، چې دا انطلاق دائم او مستمر دی، او وروستو د شیخ کلام گوري ص ۱۳۹ وقال الشيخ سطر اول شیخ عبد القاهر بابا ویلي دي چې موضع الاسم وضع د مسند علی په دي باندې ده، بنا ده په دي باندې چې ان یثبت به الشئ للشئ چې ثابت کړی شي په دي سره شئ چې دي په خپله دي بل شئ ته چې مسند الیه دی، من غیر اقتضاء، بغیر د غوښتلو دي مسند نه، چې انه دغه ثبوت یټیږد ويحدث شیئا فشیئا دا په کې تجدید او حدوث نشته دی، بیا وروستو شیخ وویل فلا تعرض وړاندې کیدل، اشاره کول فی زید منطلق کې لاكثر من اثبات الانطلاق لعل له چې صرف انطلاق فعل دی، د زید، او دوام او استمرار معلوم نه شو، لکه کما فی زید طویل وعمره قصیر کې، ځکه په زید طویل کې صرف ثبوت د طول زید ته شو او عمره قصیر کې قصیر عمره ته شو، دي کې څه دوام او استمرار نشته دی، دغسې مخکې کې هم نشته دی، نو د شیخ د کلام نه معلوم شو چې مسند اسم وي نو هغه دلالت په دوام او استمرار باندې نه کوي، صرف ثبوت باندې کوي، ها استمرار او دوام د قرآن خارجو د وجې نه کوي، او د ماتن د کلام نه معلوم شو چې مسند اسم وي نو هغه دلالت به په دوام او استمرار باندې کوي، نو د شیخ او د ماتن کلام کې تدافع راغله، نو شارح د مخکې نه دفع د تدافع کوي، چې افاده د دوام او ثبوت چې کيږي نو لاغراض یعنی د قرآن خارجو د وجې نه، داسې غرض چې متعلق کيږي بڼه په دغه دوام او ثبوت پورې، نو د شیخ او د ماتن مسلک یو شو، ماتن دا نه وائي چې دا مسند دلالت کوي په دوام او استمرار باندې، بلکه دوام او استمرار باندې دلالت د قرآن خارجیه و د وجې نه کوي، او شیخ هم په دي باندې قائل دی، مثال لکه دا قول د شاعر شو کفوله لا یألف الدرهم للضروب سوتقا ویل نه ټینګيږي روپی مهر کړی شوي څمونه په بټوه کې، وهو ما يجعل فيه الدراهم هميانه ورته وائي بټوه ورته وائي، لکن یمر علیها لیکن تیريږي دغه روپی په دي بټوه باندې وهو منطلق او حال دا دی وهو منطلق نو معنی دا یعنی ان الانطلاق من الصرة ثبت للدرهم فلما دانما او د قرینه خارجیه د وجې نه، د دي مسند اسمي د وجې نه دی، قرینه خارجیه دا ده چې دی د خپلې سخا بیان کوي چې زه ډیر سخي یم زما په بټوه کې پیسې روپی نه ټینګيږي، نو دا هله کيږي چې روپی همیشه ځي، یو ورځ یا دوه ورځي نه ټینګیدل دا څه سخي کیدای نه شي، دا قال الشيخ خو مونږه او تاسو مخکې اووي، ولما تقیید الفعل وما یشبهه د دي سره دفع د اعتراض کوي چې هلکه څنگه تقید د فعل چې مسند واقع شوي وي کيږي نو تقید د شبه فعل هم کيږي کنه، نو ویل وائي چې کلام د ماتن په حذف د معطوف سره دی وما یشبهه او هغه چې مشابه وي دفعل سره، هغه من اسم الفاعل

بمفعول وقعهما تقید دا دی فعل به کوی چي مسند دی بمفعول مطلق لکه ضربت ضرباً . او به یا به
مفعول به سره . لکه ضربت زیداً . او فیه یا به مفعول فیه سره . لکه قعدت فی المسجد . او بمفعول له
نحو ضربته تادیباً . او بمفعول معه . نحو ضربت زیداً وعمرواً . ونحوه من الحال والتمیز والاستثناء .
ذکمه چي **فتویة الفائدة** لپاره د زیاتولو د فاندې . اوس تقید سره فائده زیاتېږي . دلیل وائي د متن
لپاره ویل ځکه چي **لان الحكم** ویل ځکه چي مسند کلاماً زاد خصوصاً په اعتبار د قید سره نو زاد غرابه
نودي زیاتېږي په لري والي کې د ذهن د سامع نه . چیرته چي په یو کلام کې یو قید زاند شي نو هغه د
ذهن د سامع نه ډیر لري وي . دا صغری شوه . او وکلما زاد غرابه نو زاد فائده . نو زیاتوي دغه فائده
سامع ته زیاته . سامع ته فائده زیاته وي . نو نتیجه راغله کلاماً زاد خصوصاً نو زاد افاده اوس دلیل په
کار شو . لیکن د کبری لپاره دلیل ته ضرورت نشته دی . هغه د مسلماتو نه ده . ځکه چي کوم شی
خو مره چي بعید وي د سامع د ذهن نه . نو هغې کې افاده زیاته وي . دا هر څوک مني . اوس پاتې شو
دلیل د صغری چي هر هغه شی چي هغې کې یو قید زیات راشي نو هغه د سامع د ذهن نه وېلي لري
کېږي . ویل وجه په دي کې دا ده کما یظهر بالنظر الی قولنا ما تاته وویل شی ما موجود چي هلکه یو
شی ما موجود دی . نو ته وائي چي مولوی صاحب ماته هم پته وه . چي په مشرق مغرب جنوب شمال
کې یو شی ما موجود دی . نو ستا په دي خبره کې ای مولوی صاحب هیڅ فائده راغلله . او اوس ما تاته
وویل چي فلان بن فلان حفظ التوراة سنة کذا فی بلدة کذا نو دا فائده زیاته شوه . ولما استشعر سؤالا دي
کې اشاره کوي چي دا راتلونکی متن جواب دی د سوال مقدره نه . خو دا سوال بناء دی په دي باندې
چي دي سائل دا کان مقید گرځولی دی . او دا خبر د دې یې قید گرځولی دی . نو چي ده داسې دا کان
مقید او خبر یې قید گرځولی نو سوال پیدا شو چي هلکه دلته کان زید قائماً . نو کان مقید دی او
قائماً قید دی . نو بغیر د قائم نه اصل فائده نه راځي . چي کان ناقصه شي . نو زیاده فائده څنګه
راغلی . نو وائي ولما استشعر سؤالا دی والتقید به په دي خبر د کان سره لیس لریة الفائدة . زیاده
فائده خو نشته لعدم الفائدة بدونه ځکه بي د خبر نه . او چي کان ته ناقصه ووائي چي کان زید قائماً
روائي نو څه زیاته فائده نشته دی . نو اشار الی جوابه نو جواب په دي باندې بناء دی . چي دلته کې دا
خبر مقید دی او کان ورله قید دی . نو اوس تریة الفائدة راغله . ځکه چي زید قائم عام وو چي زمانه
ماضي کې وي که مستقبل کې که حال کې . او چي تا کان زید قائماً وویل نو دا داسې شو چي زید قائم
فی الزمان الماضي نو مقید دا خبر شو او کان ورله قید دی . نو وائي ولتقید فی کلان زید منطلقاً هو منطلقاً لا
کلان لان منطلقاً هو نفس للسند . وکلان قید له . لکه لالة علی زمان النسبة کما اذا قلت زید منطلقاً فی الزمان لاصح .
ولما تکررک ای ترک التقید . فلما منع منها ای من تریة الفائدة . یو مانع موجود دی . د مانع بیان ماته نه
ووکړی . شارح یې کوي مثل خوف انقضاء المدة متکلم وائي دومره وخت ماسره نشته دی چي زه دا

مقيدات ورسره ذکر کرم د مسند، نو هغه مقيدات پریږدي والفرصة دا عطف تفسیر دی. او اراده ان
یطلع الحاضرون علی زمان الفعل ومكانه، زمان الفعل باندې په مفعول فیه یې زمانې کې او مکان
الفعل په مفعول فیه مکانې کې. او هوله که په زمانه د فعل یا مکان یا مفعول باندې عالم شي. نو
دغه مفعول په حاضرینو کې دشمن به وي، نو هغه به لاړ شي هغه به بیا وژني، او عدم العلم
بالمقيدات یا د متکلم علم په دغه مقيداتو باندې نه وي، د دغه فعل او نحو ذلك د اختصار لپاره
یې نه وي ذکر کړی یا متکلم تنگ دلی وو، پریشان وو، مضطرب وو، خفه وو، او خفه سړی اوږد کلا
نه شي کولی، نو مقيدات پریږدي

واما تقييده هر چې دي تقييد د هغه فعل چې واقع شوی وي مسند تقييد یې کوي بالشرط په شرط سره
اوس مثل سره شارح مثال بناني د هغه فعل چې واقع شوی وي مسند په شرط سره، نو یو غرض یې دا
چې مثال بناني، دویم غرض تعمیم ته اشاره کوي چې دا شرط عام دی مؤخروي او که مقدم وي،
مؤخر مثال مثل اکر مک ان تکرمني یا مقدم وي لکه او ان تکرمني اکر مک نو اوس دا تقييد د فعل په
شرط سره کیږي چې واقع شوی وي مسند فلاعبارات. د وجې دا اعتباراتو نه، د اعتباراتو تفسیر کوي
مانن وحالات او د وجې د حالاتو نه، دي سره دفع د اعتراض کوي، چې هلکه اعتبار خو صفت د معنی
دی، نو صفت د معتبر د وجې نه ته څنگه تقييد، هغه فعل کوي، چې واقع شوی دی مسند په شرط
سره کوي، حالاتکه صفت د معتبر لپاره مقتضی دي نه وي کته؟ نو ده جواب وکړو چې دلته مراد
اعتباراتو نه حالات دي، یعنی هغه امور چې په جانب د مخاطب کې دي، او هغه معتبرات دي، نو ذکر
د اعتباراتو شو او مراد ترینه معتبرات شو، ځکه چې حالات هغه شی دی، چې هغه احوال د مخاطب
دي لکه انکار، خلو د ذهن، شک، نو دا امور معتبره شو، ځکه متکلم د دوی اعتبار کړی دی، ورنه نو
اعتبارات خو صفات د متکلم دي، نو معتبر دي، نو د هغې د وجې نه تقييد د هغه فعل چې واقع شوی
وي مسند هغه په شرط سره نه کیږي، بلکه د مخاطب د حال د وجې نه کیږي، نو په حالات سره یې
ځکه تفسیر وکړو، داسې حالات چې تقتضي چې هغه غواړي تقييد تقييد د دغه فعل چې واقع شوی
دی مسند، به په دې شرط سره، لاتعرف نه شي پیژندلی دغه حالات او اعتبارات الا بعرفه ما مگر په
پیژندلو د هغه نسبت سره چې بین ادواته چې په مابین د ادواتو د شرط کې دی، هغه چې تا وپیژندل
نو نه خود بخود به پیژني چې دلته کې د مخاطب حال دا تقاضا کوي، د مخاطب حال دا تقاضا کوي،
دا کوي، یعنی سره دفع د توهم کوي، چې یا هلکه ادوات خو حروفو ته ویلی شي، نو د دې نه مراد
صرف حروف شرط دي؟ نو کوم چې اسماء شرط دي هغه خو خارج شو لکه من شو ما شو، ادا شو، نو
ده جواب وکړو چې یعنی قصد کوي مانتن په دي ادواتو سره حروف الشرط واسماء چې هلکه حروف
شرط وي او که اسماء شرط وي، هغه ما څه دی؟ من التفصيل د تفصیل نه، وقد بین ذلك ویل بیان کړی

سره مونږه او تاسو پوهه کوي فمفهوم قولنا کلتما کانت الشمس طالعة فالنهار موجود، نو باعتبار اهل العربية نو په اعتبار د اصطلاح د اهل عربو سره، د دې معنی دا شوه چې الحکم بوجود النهار چې حکم وشو په وجود د نهار، دا معنی چې النهار موجود خو في کل وقت من اوقات طلوع الشمس، نو دا في کل وقت الخ، قيد شود وجود النهار لپاره او دا مسند د جزاء وو، نو فالمحکوم عليه د اهل عربو په نيز باندې هو النهار، والمحکوم به هو الموجود شو، او في کل وقت الخ، قيد شود دې موجود لپاره، وباعتبار المنطقين او په اعتبار د اصطلاح د منطقيانو سره دا دی چې الحکم بلزوم وجود النهار چې حکم په لزوم کولو د وجود النهار دی بطلوع الشمس سره، نو فالمحکوم عليه هغوی په نيز باندې طلوع الشمس شو، والمحکوم به وجود النهار شو، نو دا شارح تفریع وکړه چې کم من فرق ډیر فرق دی بیا، بین الاختبارین، کې څه کم فرق نه دی

١- یو فرق دا دی چې په مذهب د اهل عربو باندې حکم په افرادو باندې راغلی، او په مذهب د منطقيانو باندې حکم په تقادیرو باندې راغلی

٢- دویم فرق دا شو چې په مذهب د اهل عربو باندې حکم بشي شو، یعنې بالفعل حکم، ثبوت د محکوم به محکوم علیه ته بالفعل شو، او په مذهب د منطقيانو باندې حکم تعلیقي شو.

٣- فرق دا دی چې په مذهب د اهل عربو باندې دا شرط قيد لپاره د مسند في الجزاء شو، نو دې دلالت په مفهوم مخالف باندې وکړو چې دغه قيد وي نو جزاء به وي، او که دغه قيد نه وي نو جزاء به نه وي، لکه د امام شافعي رحمه الله علیه دغه مسلك دی، چې هغه په مفهوم مخالف باندې قائل دی، خو هله قائل دی چې د مفهوم موافق لپاره څه بله فائده نه وي، مفهوم موافق کې څه بله فائده نه وي او که د مفهوم موافق لپاره بله څه فائده وي، نو بیا هغه په مفهوم مخالف باندې قائل نه دی، لکه په دې قول د الله کې چې ولاتکمروا فتیانکم علی البیاء فنودن تحصناتو اوس ان اردن تحصناً شرط قيد شو د امام شافعي رحمه الله علیه په نږد باندې، نو که دوی اراده د پاکدامنی کوي نو تاسو په دوی باندې په زنا باندې جبر مه کوئ، د دې نه که مفهوم مخالف شي نو دا معنی چې که دوی اراده د پاکدامنی نه کوي بیا جبر بالزنا کوئ، نو امام شافعي صاحب د دې نه دا جواب کوي چې هلکه دلته کې مفهوم موافق کې بله څه فائده نه وي، په دې تقيید د موافق موافق کې نو هله مفهوم مخالف باندې دلالت کوي، او زه یې اراده کوم، او دلته کې مفهوم موافق کې بله فائده شته دی چې هغه مبالغه ده، چې دوی اراده د تحصن او پاکدامنی کوي نو په طریقو اولی سره اکراه پرې مه کوئ، او که اراده د پاکدامنی نه کوي نو بیا هم مه کوئ، جبر بالزنا خو چې اراده د پاکدامنی کوي نو بیا جبر بالزنا په دوی باندې خامخا مه کوئ، نو مبالغه فائده راغله، نو چې مفهوم موافق کې دغه فائده راغله چې مبالغه ده نو بیا امام شافعي صاحب وائي چې زه قول په مفهوم مخالف باندې نه کوم، او د منطقيانو

به متن کې ذکر نه کړو، نو دې جواب کوي چې نه هغه اصل یواځې د اذانه دی هغه په دواړو کې راغلی
 شي، ویل واما عدم الجزم بلا وقوع الشرط فلم يتعرض المعائن له، لکونه مشترکاً بین ان و اذانه، ځکه
 چې عدم جزم په لا وقوع د شرط باندې، په اذانه کې هم راځي او ان کې هم راځي، او زه دلته کې یې نه
 هغه مابه الاقتراف والمقصود بیان الاقتراف بیان د وجې د افتراق دی، ولذا کله سره دلیل اني وائي په دې
 خبره باندې چې اصل د اذانه جزم یو وقوع دی او اصل د ان عدم جزم یو وقوع دی، ویل لذلک تعبیرون
 مشار الیه کوي ای لان اصل ان عدم الجزم بالوقوع دی نو کان الحکم النادر موقعا لان دا ځکه کېږي
 ویل لکونه غیر مقطوع به شارح دا دلیل وویل، ځکه چې دغه حکم قطعي نه وي، معترض راغلی شه
 یې وکړه چې یا هلکه دا خبره خطا ده، چې یو حکم نادر شي نو ته وائي چې هغه غیر قطعي به وي، نو
 قیامت نادر دی یو خل راځي، او هغه خو مقطوع به دی، نو جواب یې وکړو چې فی الغالب چې غالباً
 نادر غیر مقطوع به وي، او کله کله داسې وي چې یو حکم نادر وي خو مقطوع به وي لکه قیامت، او
 ویل لان اصل ان الجزم بالوقوع نو غلب غالب کړی شوی دی، د دې سره لفظ الماضي لفظ د ماضي د جزم
 بالوقوع د وجې نه ځکه غالب شوی دی چې دلالتونه علی الوقوع قطعاً معترض راغلی شه یې وکړه
 چې اوس تا وویل چې اذانه خو لپاره د شرط راځي فی الاستقبال، او دلته کې ته وائي چې ماضي لپاره
 راځي، تدافع راغله، شارح جواب وکړو چې نظراً فی نفس اللفظ چې صرف لفظ ماضي وي وان نقل ههنا
 الی معنی الاستقبال مع اذانه نو معنی به استقبال کوو، نو ما چې ویلي چې فی الاستقبال، نو معنی دا
 چې دا شرط به په معنی کې مستقبل وی، لفظ کې ما نه دي ویلي، مثال داسې شو نحو فاذا جاءهم
 تفسیر کوي ای قوم موسی علیه السلام الحسنة حسنة کالخصب، لکه فراخ سالي والرخاء او فراخ
 عیشي، ژوند کې فراخي، نو قالوا لنا هذه ای هي مختصة بنا، دي کې شارح اشاره وکړه چې دانا
 تقدیم په دې هغه باندې لپاره د حصر دی، دوی ویل چې دغه حسنة مختص ده په مونږ پورې، ونحن
 مستحقوها کې یې اشاره وکړه چې دا لام په لانا کې لپاره د استحقاق دی، یعنې مونږ مستحق وولان
 وو، زموږ د کمال د وجې نه دا حسنة راغله، انکه ته به یې نسبت نه کولو، ویل زموږ د کمال د وجې نه
 دا مونږ نه حاصله شوه، مونږ به او کامل خلق یو، ولن تصیهم سیدای جذب قحط سالي، باران نه
 کېدل، او بلا، معنی څه تکلیف په ژوند کې یا په بدن کې یا په مال کې، نو یطیروا، ای یشانوما
 یعنې بدفالي به یې نیوله، د بدحالی نسبت به یې کولو، بموسی ویل کله نه چې ته راغلی ئي، ومن
 معه او ستا د ملګري پیدا شوي دي کته نو بارانونه بند دي، فصلونه تباہ شو، مرضونه، ویا په مونږ
 باندې شروع شوي دي، معلومېږي چې ستا شتوت بد دی، من المؤمنین: من معه دا وو، اصحاب
 موسی، دا مثال مطابق د مثال سره دی، ځکه فجی فی جانب الحسنة بلفظ الماضي مع اذانه، لان
 المراد بالحسنة الحسنة المطلقة مقیده په یو نوع سره نه ده، التي هغه حسنة مطلقة چې حصولها

کې په وقوع الشرط کې. تعین د مرجع کوي. د وچې د نازلیدلو د عالم بوقوع الشرط منزله الجاهل
یعنې یو خای کې متکلم عالم وو په وقوع د شرط باندې. نو د اذا خای وو. لیکن هغه عالم بوقوع
الشرط باندې تا نازل کرو په منزله د جاهل کې شکي کې. نو متکلم په کې ان مستعمل کړی لمخالف
مقتضی العلم. کقولک لمن یوډي اباه. چې ان کان اباک فلا تؤذنه. که دا ستا پلار وي نو تا به ده ته
نکلیف نه وو رسولی. نو د متکلم به علم دی چې دا د ده پلار دی. او د مخاطب هم علم شته دی. نو
دلته خای د اذا وو. خو دا مخاطب د علم په مقتضی باندې لاثرو. خکه چې په پلار والي باندې د علم
مقتضی دا ده چې هغه ته تکلیف ونه رسوي. لا تقل لهما اف. او ده یې وهل نکول شروع کړل. نو
دامتکلم واني چې معلومیږي چې ستا په دي پلار والي کې شک دی. چې دی زما پلار دی او که نه
دی. **فوالفهم** یا مستعملولی شي ان په مقام د جزم کې په وقوع د شرط باندې لپاره د زورني ورکولو
ای تعبیر المخاطب لپاره د زورني ورکولو د متکلم مخاطب ته علی الشرط چې ای مخاطبه دغه
شرط باندې چې ستا جزم دی په وقوع باندې ته خطا. نه. دا شرط واقع نه دی. **وتصویر** او صورت
جوړول. د متکلم دی مخاطب ته چې ان المقام دغه مقام چې شرط دی لاستمهاله علی ما په هغې دلا
نلو باندې. **یقلع الشرط** چې را اوباسي د بېخ نه دي شرط لره. لا یصلح الا لفرضه دا شرط صالح نه دی
مگر لپاره د فرض کولو ای الشرط د دي شرط. داسې فرض کما یفرض المحال. نو دلته کې ان په کار
دی. او ستا دا جزم خطا. دی. او فرض د محال خکه کیږي لغرض من الاعراض. لکه تبکیت چپ کول
د خصم شو یا الزام علی الخصم. یا مبالغه شوه. ارخا. العنان شو. مثال لکه **هو انضرب عنکم النحر**
شارح ورسره لگوي د کشف په مسلک باندې خي. **انهمکم** اشاره کوي چې دا همزه استفهامیه ده او
فا په فتنضرب کې عاطفه ده. او فا عاطفه معطوف علیه غواري نو معطوف علیه محذوف ته یې اشاره
وکره. او بله یې اشاره وکره چې دا همزه په حقیقت کې داخل ده په هغه معطوف علیه باندې خو دا
معطوف ته چې را منتقل شوي ده. نویس د حذف د معطوف علیه نه. ویل انهمکم ایاً پرپرېدو مونږ
تاسو دغسې په شرک او کفر باندې. فتنضرب عنکم القرآن ارؤو تاسو نه قران. چې قران به درته نه
بیانوي؟ نه نه داسې نه پرپرېدو. وما فیہ من الامر والنهي والوعد والوعید. صفحاً. یا هلکه دا نصب
بناء بر خه شی شو. ویل دیرې طریقې دي ۱. **اعراضاً** په اړولو سره. نو دامفعول مطلق شو د نضرب
لپاره من غیر لفظه. او للاعراض. یا د وچې د اعراض کولو ستاسو نه. نو مفعول له شو. **لومرضی** یا
په حال کون د ستاسو کې چې تاسو اعراض کوئ د قران نه. نو بنا په دي باندې حال شو **ان کنتم قوما**
مصرفین نو مونږ به تاسو دغسې پرپرېدو او قران به نه بیانوو درته؟ نو استفهام انکاری دی. نه. قران به
درته بار بار بیانوي. خکه دا زمونږه ذمه واري ده. او که تاسو یې منی. او که نه. هغه زمونږه ذمه واري
نه ده. د الله د طرف نه مونږه په دي باندې مامور یو د نبي علیه الصلوٰه والسلام د طرف نه قل هذه

عابدینو نه یم د دې ولد، خکه د مقرینو نه یم، نو اول عبادت د دې ولد به ما کړی وي، لیکن زما باطل دي زه عبادت د غیر الله خو نه کوم، نو مقدم مثل شو، د الله لپاره ولد هم باطل او محال شو، یا داسې ووايي چې **فانا اول العابدين ای فانا اول الجاحدين**، فانا اول الفانیین

اوس بل مثال ذکر کوي چې ان مستعمل شوی دی په هغه شرط کې چې هغه ملزوم الوقوع وي، ویل او تغليب غیر المتصف یا غلبه ورکړی شي غیر متصف ته، به په دې شرط باندې، په چا باندې، علی المتصف به په هغه چا چې هغه متصف وي په دې شرط سره، لکه مثال داسې شو چې لکه هغه كان القیام قطعي العیول لزیه، نو خای د ان نه وو، غیر قطعي لعمرو، نو دا خای د ان وو، خو تاغلبه ورکړه، د دې غیر قطعي قیام د عمرو لپاره په هغه قطعي قیام د زید باندې، نو دواړه غیر قطعي شرط نو اوس ان په کار شو، نو فتقول لهما ان قمتما کان کذا که تاسو دواړه پاسیدای نو ستاسو خبر به نه وي، ستاسو غوږ به پرې کوم قال الشیخ ضحکاً، وسخریة او قوله تعالی للمخاطبین المرتابین، هغه مخاطبین چې شک کوونکي دي په قران کې، چې وان کتم فی ریب مما نزلنا علی عبدنا، یحتملها، تعیین د مرجع کوي، چې د څه شي احتمال لري ای یحتمل ان یحکون للتبییح والتصویر للشکوک نو دا خبر ظاهر دی، داسې چې هلکه قران کې خو مرتابین شته دی خو ریب د مرتابینو الله داسې وگرځولو لکه محال، لکه چې نشته دی، ځکه چې د قران په اعجاز او صداقت او حقانیت باندې داسې دلائل موجود دي چې هغه ریب د بېخه را اویاسي چې شک کول په قران کې محال دی، نو اوس که څوک شک په کې وکړي، نو ان یې په کې ذکر کړو، ورنه نو شک خوشته نه، محال دی، نو فرض د محال شو، نو دا ظهور خو ټیک شو، دویم وان یکهون لتغلب غیر المرتابین علی المرتابین چې قران کې دوه قسمه خلک وو، غیر مرتابین هم وو او مرتابین هم وو، نو مونږه غلبه ورکړه د غیر مرتابین په مرتابینو باندې، نو ټول غیر مرتابین شو، نو اوس ریب مشکوک شو قطعي نه شو، نو ان په کې مستعمل شو، ویل لانه کان فی الخطابین من يعرف الحق وانما ینکر عنفا، نو فجعل الجمع کانه لا ارتیاب لهما، د تغلب نه پس چې گویا ارتیاب په کې نشته، نو ارتیاب مشکوک شو نو ان په کې مستعمل شو.

اوس ويل وهنا بحث ويل په دي احتمال ثاني کې شېبه ده، هغه شېبه دا ده، هغه بحث دا دی چې ورو
انه اذا جعل الجميع بمنزلة غير المرتابين د تغليب نه وروستو نو کان الشك قطعي اللاوقوع بيارب
قطعي اللاوقوع شو، او څنگه چې په قطعي الوقوع کې اذا مستعملېږي نو په قطعي اللاوقوع کې هم
اذا مستعملېږي، نو فلا يصح استعمال ان فيه، کما اذا كان ای ذلك الشرط قطعي الوقوع، نو چې
شرط قطعي الوقوع وي نو هلته کې د ان استعمال صحيح نه دی، نو قطعي اللاوقوع کې هم صحيح نه
دی. ځکه لاتها ځکه دا ان انما تستعمل في المعاني للهملة للشكوكه، اوس يو سړی يو مولانا صاحب راغلی
دی، هغه د دي بحث نه جواب کړی دی، د دي اشکال نه چې هلکه في الحال خو د تغليب نه وروستو

داريب خو قطعي اللاوقوع دى خورائونكي زمانه كي د ريب د راتللو احتمال شته دى كنه. نو د راتلونكي زمانې په اعتبار سره د ريب، شك وو، نو ان يې په كې مستعمل كړو. نو حالا خوريب قطعي اللاوقوع دى د تغليب د وجې نه ليكن مستقبل كې حدوث د ريب محتمل دى، مشكوك دى، نو په اعتبار د حدوث د ريب في المستقبل سره ان يې په كې مستعمل كړو. نو شارح په دې جواب باندې رد كوي، چې دا جواب خطاء دى. وي ويل و ليس المعنى ههنا على حدوث الزتياب في المستقبل دا معنى نه ده چې ان خكه مستعمل شوى دى چې احتمال د ريب في المستقبل كې وو. اگر كه حالاً د تغليب د وجې نه ريب قطعي اللاوقوع شو، دا معنى ويل نه ده. دليل پرې څه دى؟ ويل زما لپاره دوه دليلونه دي نقلي، وائي ولهاذا دې وجې نه چې معنى دلته كې حدوث د ريب في المستقبل نه دى. خكه زعم الكوفيون ان، ان ههنا بمعنى اذ، او اذ دلالت كوي په ماضي باندې، مستقبل باندې نه كوي، نو معنى د حدوث د ارتياب في المستقبل صحيح نه شوه، يو دليل نقلي دا شو. دويم دليل نقلي زما لپاره دا دى چې ونص المبرد، ويل تصريح كړى دى مبرد واقر جاج على ان، ان لا تقبل مكان الى معنى الاستقبال، په نورو ماضي گانو چې ان داخل شي نو په معنى كې استقبال وي، خو كان باندې چې ان داخل شي نو دا ان دى كان لره چې ماضي وي هغه معنى د استقبال ته نه شي اړولى، ويل خكه چې لقوة دلالت، اى دلالة كان على المضى په ماضي باندې، نو اوس شارح وائي شبه مي دا ده، سرته بيا لا، دا خو مينځ كې جملې معترضې وې، چا جواب كړى وو، ده هغه جواب باندې رد وكړو، اوس بيا سر ته لاړ، ويل فمجرد التغليب لا يصح استعمال ان ههنا، خكه چې شرط خو بيا قطعي اللاوقوع شو، او قطعي اللاوقوع كې استعمال د ان صحيح نه دى، بل سره دا شارح جواب كوي، چې بل لابد من ان يقال چې وويلې شي په جواب كې، چې لما غلب، حاصل چې هلكه دلته كې دوه تنزيلونه راغلي دي. د مخكې په شان ١٤٤ مختصر اول كې چې څنگ وو يو خو تنزيل د ريب وشو ټول يې غير مرتابين وگرځول، نو ريب محال شو، بيا هغه ريب محاله يې نازل كړو په منزله د مشكوك كې نو ان يې په كې مستعمل كړو، دا لپاره د ارخاء العنان، دا لپاره د تبكيت د خصم، د الزام لپاره په خصم باندې، ويل لما غلب صر الجميع بمنزلة غير المرتابين، وصار الشرط قطعي الانتفاء، نو فاستعمل فيه ان، على سبيل الفرض، او مفروض مشكوك وي مقطوع نه وي، والتقدير، د فرض نه فرض شرعي نه دى مراد، چې ما ثبت به دليل قطعي لاشبهة فيه هغه نه دى والتقدير په معنى د فرض سره دى، فرض د مقدم مراد دى، او دا للتبكيك لپاره د چپ كولو د خصم، چې څوك قائل دى په دې چې قران كې شك شته دى، چې دا من عند غير الله نه دى، والزاهه لپاره د الزام كولو په خصم باندې، چې تا ان وويل نو هغه به شور نه جوړوي، خكه هغه به وائي چې د ده په دې وجود د ريب او عدم د ريب كې شك دى، نو چپ به شي او غوږ به درته كيدي، نو ته به وائي چې هلكه بالفرض والتقدير كه چيرته په دې قران كې شك وي چې دا من عند غير الله نه

دی. نو فائوا بسورة من مثله. نو د دې دعوی نه عاجز شو. مثل خو نه شي راوړی نو چې عاجز شو الزام پرې راغلی. چې دا قران من جانب الله دی. او هیڅ شک په کې نشته دی. اوس شارح بل مثال ذکر کوي کفوله تعالی فان امنوا که ایمان را اوړی وی یهودو بمثل ما په مثل د هغه شي چې امت مسلمه ایمان را اوړی دی تاسو صحابو په هغې باندې. خو دا مثال د شارح بناء دی په هغه توجیه باندې چې دا باء او مثل زائد نه شي. او که زائد شي نو بیا د شارح دا خبره نه صحیح کیږي. نو اوس گوره دا امت مسلمه صحابو قران او حدیث وو. اوس د قران او حدیث مثل موجود نه دی. چې ایمان را اوړی وی دی یهودو په مثل د هغه قران او حدیث باندې چې تاسو پرې ایمان راوړي دی ای صحابو په دې ما باندې. د هغې مثل باندې دوی ایمان را وړی وي. نو مثل د قران او حدیث موجود کیدل محال دی. نو ایمان به یهود څه راوړي. خو دلته کې مونږ په فرض سره وویل. ځکه مثل د قران او حدیث محال دی. نو مونږ به فرض کوو. چې هلکه که ومنو چې د قران او حدیث مثل شته دی. او دې یهودو په هغه مثل باندې ایمان راوړو. نو فقد اهتدوا نو دوی به صحیح لار بیامومي. نو اوس دا مونږ فرض کړو نو هغوی به چپ شي شور به نه کوي. چې پره څی په دې زموږ قران او حدیث باندې ایمان مه راوړی. خو د دې په مثل راوړی. نو تاته به غوږ اېږدي. او که مونږ ورته ووايو چې په دې باندې ایمان راوړی. نو شور به جوړ کړي. بل مثال بناني. چې دارنگه په قل ان کان للرحمن ولد کې. مهربان بادشاه لپاره ولد کیدل خو محال دي. نو ځای د اذا وو. خو هغوی غوږ نه اړدي نو ته ان راوړي چې هلکه که فرض وکړو چې که د مهربان بادشاه لپاره ولد وي نو **فانما اول العابدین والتقليد** یو شی په بل غالب کول. باب واسع. دا یو نوع ده فراخه. داسې چې یجري فی فنون کثیره فی تراکیب کثیره. یو مثال کفوله تعالی وکانت من القانتین دي. دا حضرت مریم د عاجزي کوونکو نه وه. دا مثال مطابق د مثل سره دی غلب الذکر علی الاُنثی داسې بان اجري الصفة المشتركة. چې هغه صفت مشترکه قنوت دی. بینهما علی طریقه اجرائها علی الذکور خاصة. نو دلته او د قانتین داهیت د مذکور لپاره دی. مشترک نه دی. نو دلته کې تغلیب په اعتبار د هیئت سره شو. مادي سره نه شو. ماده خود دواړو لپاره یو ده **لم یقل الشیخ ذلك بل قال ذلك سرعة** خو دا هیئت د قانتین لپاره د جمع مذكر سالم دی د ذکور لپاره دی. نو تغلیب د ذکور په اُنثی باندې شو. نو ټول ذکور شو. او فان القنوت مما یوصف به الذکور والآثام جمیعاً قلت ولكن لفظ قانتین انما یجري علی الذکور فقط. ځکه دا د جمع مذكر سالم هیئت دی. بل مثال ماتن بناني. ونحو قوله تعالی بل انتم قوم تجهلون دا مثال هم مطابق د مثل سره دی ځکه غلب جانب المعنی علی جانب اللفظ ځکه جانب د معنی کې دوی مخاطبین وو. او جانب د لفظ کې وائي قوم اسم ظاهر وو. او اسم ظاهر غائب وي. نو یجهلون ویل په کار وو. نو غلب جانب المعنی علی جانب اللفظ. لان القیاس یجهلون ببناء الغیبة لان الضمیر عائد الی قوم. ولفظه

الغائب، لكونه اسماً مظهراً، لكنه في المعنى عبارة عن المخاطبين، فغلب جانب الخطاب على جانب الغيبة، نو يجهلون بي وويل

يعنه اى ومن التغليب ابوان للاب والام، ونحوه كالعمرين لابي بكر وعمر، والقمرين للشمس والقمر،
دواړو لپاره، اوس دلته كې هلكه تغليب به څنگه كوي، تغليب د اب به كوي په ام باندې نو ابوان به
واتي، نو څنگه تغليب به كوي؟ نو تاسو وايي چې دلته تغليب اسان دى چې مور نه جامه د مور والي
اوباسو چې ام اسم دى، او جامه د اب ورته واغوندو، چې ورواغوسته نو ابوان جوړ شو او عمرينو كې
داسې چې ابوبكر نه جامه د ابوبكر لرې كړه او جامه د عمر ورته واغونده، مسمى بعمر يې واخله، نو
عمرين جوړ شو، قمرين كې داسې چې دې شمس ته جامه د قمر واغونده، نو قمرين ترې جوړ شو،
ونقله او هغه دا دى چې بنان يغلب احمد للصاحين لكه ابوبكر او عمر كې چې ابوبكر ته جامه د عمر
واغونده، او المتشابهين چې شمس او قمر چې شمس ته جامه د قمر واغونده على الآخر، بيان يېچل
الاخر متفقاً له في الاسم، دا اسم جامه ده، ابوبكر ته د عمر نوم كیده، نو عمرين شو، شمس ته د قمر نوم
كیده نو قمرين شو، ثم يثني ذلك الاسم، ويقصد اليهما جميعاً، فعشله بولن: سره دې شارح په بعضو
باندې رد كوي، بعضو ويلي وو چې د ابوان په دې تغليب كې او د قاتنين په تغليب كې هيڅ فرق نشته
دى، دا يو شاتې دي، نو شارح په هغه باندې رد كوي چې په دې كې د زمكي او د اسمان فرق دى،
ځكه قاتنين كې تغليب په اعتبار د هينت راغلى دى، او په ماده كې تغليب نشته دى، او ابوان كې
تغليب په اعتبار د مادي سره راغلى دى، هينت كې څه تغليب نشته دى، خو ماده كې تا ام ته جامه د
پلار واغوسته، د پلارم نوم اب دې ورله كېښوده او ام نوم دې ورته اول كت كړل نو اب دې ورته بيا
وييل، نو ماده بدله شوه، نو اب اب نه ابوان جوړ شو، نو دا تشبيه د دواړو مذكر نه شوه، نو د هينت نه
په كې څه تغليب نه دى راغلى، نو دې كې د زمكي او د اسمان فرق شو، نو وائي فعشله ابوان ليس من
قبيل قوله تعالى وكانت من القاتنين كما توهم بعضهم، لان الأبوة ليس صفة مشتركة بينهما كمالقنوت، نو
فالحاصل دا شون مخالفه الظاهر في مثل القاتنين من جهة الهيئة والصفة، او مادي په اعتبار نه دى، وفي
مثل ابوان من جهة المادة وجوهر اللفظ والكلمة بالكلمة، دا تاكيد دى، يعني ماده كې راغلى،
ولكونهما دا تعيين د مرجع كوي چې اى ان و اذا ويل د وجې د كيدو د ان او د اذا نه لتعليق امر لپاره د
زورندولو د يو امر، شارح تعيين مصداقي د امر كوي، چې هغه حصول مضمون الجزاء، دى دا امر
زورندوي بغيره د غير تعيين مصداقي كوي يعني حصول مضمون الشرط في الاستقبال دا متن دى، شبه يا
هلكه دا في الاستقبال ظرف مستقر شو، كه ظرف لغو شو، نو شارح جواب كوي چې دا ظرف لغو دى
متعلق بغيره دا غير چې شرط دى دا به په استقبال كې وي، معترض راغلى شبه يې وكنه چې يا هلكه
ظرف خو متعلق كيږي يا فعل پورې يا شبه فعل پورې، او غير خو نه فعل دى او نه شبه فعل دى نو دې

پورې خو تعلق صحيح نه دی، نو شارح علی معنی سره جواب کوي، چې دلته کې مراد د غیر نه حصول د غیر دی، حصول د شرط دی، او حصول د شرط شبه فعل دی نو تعلق د دې في الاستقبال وړ پورې صحيح شو، نو ځکه وائي چې علی معنی انه يجعل حصول الجزاء مترتباً، دا يې معنی د تعلق وکړه، و متعلقاً علی حصول الشرط، د غیر نه يې تعبير په حصول الشرط سره وکړو، خو دا حصول الشرط به في الاستقبال کې وي، معترض راغلی شبه يې وکړه، چې يا هلکه ته دا في الاستقبال د تعليق پورې ولې نه متعلق کوي؟ ځکه چې غیر شبه فعل شو تاوياً او تعليق شبه فعل دی صراحة، نو متعلق به شبه فعل صراحة پورې اولی دی د شبه فعل تاوياً نه، نو شارح جواب کوي، ولا يجوز ان يتعلق بتعليق امر، لان التعليق انما هو في زمان التكلم لا في الاستقبال تعليق خو اوس تا وکړو په استقبال کې خو نه دی، الا ترى مثال جزئي سره مونږه او ناسو پوهه کوي، ويل ته په سترگو سره نه ويني؟ چې انک اذا قلت ان دخلت الدار فانت حر خيل مرني ته تا وويل، نو فقد عقلت في هذه الحالة، تا معلق کړو په دغه حالت د تکلم کې حريته ای العبد علی دخول الدار او دخول د دار في الاستقبال دي، او تعليق في الاستقبال نه دی، نو کان کل من جملة کل منهما دوه کلان راغلل، نو من سره د کل شاني بيان کوي، چې کل منهما، ای من ان واذا دی، يعنی سره د کل اول بيان کوي يعنی الشرط والجزاء فعلية استقبالية، فعل به وي او په فعل کې بيا استقبال به وي او ماضي به نه وي، اما الشرط به ځکه وي، اوس فعل به ولې وي د هغې لپاره يې دليل نه دی ویلی، د هغې لپاره دليل د بهر نه ووايي، نو فعل به ځکه وي، ځکه چې شرط او علت او سبب دا د قبيلې د اوصافو نه دی، او وصف باندې دلالت فعل کوي، نو د فعل کېدو دليل ظاهر وو، نو ځکه شارح نه دی ویلی او شرط به ځکه وي چې فلانته مفروض الحصول في الاستقبال، نو هر کله چې د ده حصول په استقبال کې شرط شو نو فيمتنع ثبوته ومضيه نو ممتنع شو ثبوت د دې في الحال او مضی د دې چې مخکې وي، واما الجزاء او جزاء به فعلیه وي ځکه چې دا معلق بالوصف شوه او معلق بالفعل فعل وي، نو دا به فعل وي، ځکه بدله د فعل فعل وي او جزاء بدله وي، او استقباليه به وي فلان حصول ځکه حصول د دې جزاء معلق علی حصول الشرط في الاستقبال، او حصول د شرط په استقبال کې معلق عليه شو ويمتنع تعلق حصول الحاصل الثابت علی حصول ما يحصل في المستقبل چې پو شى اوس حاصل وي او موجود وي، نو هغه ته نه شي زوړنده ولې په حصول او وجود د هغې شي پورې چې هغه مستقبل کې وي، ځکه بيا خو تحصيل د حاصل راخي، بله مسئله کوي ماتن ولا يخالف ذلك ويل خلاف نه شي کولی د دې فعليت استقباليته، لفظاً الا لکنه شارح دليل وائي د متن لپاره چې ځکه چې لامتناع مخالفة مقتضى الظاهر من غير فائدة او فائده نکتته ده، چې نکتته وي نو کولی شي، معترض راغلی شبه يې وکړه چې يا هلکه دا لفظاً تا ولې زيات کړو، دا کافي وو، مبنی د متونو په اختصار ده چې ولا يخالف ذلك الا لکن لفظاً ته حاجت نه وو، دي

يصنع مثلاً للتفاضل ولاظهار الرغبة د دوارو لپاره دى كليهما خو كه د تفاؤل لپاره شي نو بيا به داسې واليې
ان ظفرت بالخطاب بحسن العاقبة الخ، نو په كار دلته كې ان نظفروو، ليكن د ان نظفرت نه متكل
تعبير وكړو په ان ظفرت الخ، سره چې ته كامياب شوى ني، پرواه مه كوه، نو ته به خوشحاليږي. او كه
دا مثال د اظهار الرغبة شي نو بيا ان ظفرت بالتكلم، به واني، چې كه زه كامياب شوم نو دغه به به
مقصود وي، نو دلته كې په كار خو ان اظفروو، خاى د مضارع وو، يعنې كه زه وروستو چيرته
كامياب شوم، خو په خاى د ان اظفر كې يې ان ظفرت ذكر كړو د رغبته لپاره، چې متكلم واني چې دا
كاميابي زما ډير مرغوب ده، زه دي كاميابي ته ډير خوښ يم، ولما كان سره شارح دفع د اعتراض
كوي د مانت نه، چې اى هلكه ستا مقصود خو نكه بيانول وو، د ابراز د غير حاصل په معرض
حاصل كې او د هغې مثال بيانول وو، نو هغه خو تا مخكې بيان كړل، نو په دې راتلونكي متن كې چې
فان الطالب په دې كې اشتغال خولايعني شو، نو شارح مخكې نه جواب كوي چې ولا كان اقتضاء اظهار
الرغبة، اظهار د مينې غواړي، ابراز غير حاصل في معرض الحصول، د قبيلي د اقتضاء د سبب نه
مسبب لره، ځكه چې دا اظهار الرغبة سبب دى، او ابراز د غير حاصل په معرض د حاصل كې مسبب
دى، دا يحتاج جواب د لما دى، دا يحتاج وو الى بيان ما، يو معمولي بيان ته محتاج وو، هسې پرې
هر سړى نه پوهيدو نو اشار اليه، مانت ورته اشاره وكړه، چې يو شى ستا مرغوب شي نو د هغې نه به
ماضي سره تا تعبير وكړو، نو هغې كې اظهار د رغبته داسې راځي، نو مانت ځكه وويل بقوله چې فان
الطالب ځكه چې طلب كوونكى سړى يو خبري مرغوبي لره، اذا عظمت رغبته في حصول امر يكثر
تصوره، چې كه اودس كوي نو بيا تصور كوي، كه مونځ كوي بيا، چې هلكه دا كار به كله ما ته حاصل
شي، نو كله كله دي چې دا تصور يې ډير شي نو خيال كې دي واني چې داشى ما ته حاصل شوى دى،
نو فرما يخل، نو ډير واړې واقع كيږي په خيال د ده كې دا امر اليه اى الى ذلك الطالب، حاصلاتو
فيغير عنه بلفظ الماضي، مانت واني وعليه، شارح تعيين د مرجع كوي، ويل على استعمال لاضى مع لا
لاظهار الرغبة في التوقع وقوله تعالى ولا تكبروها فتياتكم على البغاء چې مه مجبوره كوى خپلې لونه،
وينځي، خويندې په زنا باندې، د اجرت د وجې نه، چې مونږ ته پيسې ميلاو شي، نو هغوى تاسو
مجبوره كوى او كه چيرته يې يوځى، او زنا باندې پيسې گټى، خو كله مه مجبوره كوى؟ ان اردن
تحصناً كه هغوى اراده د پاكدامنې كوي، يو ترجمه داشوه، چې تاسو پرې په زوره زنا كوى د اجرت
لپاره او د هغوى خوښه نه وي، حضرت شاه صاحب د ترجمه كوي چې ولا تكبروها فتياتكم چې مه
مجبوره كوى خپلې وينځي لونه، خويندې على البغاء، په سبب د زنا باندې ان اردن تحصناً چې هغوى
اراده د پاكي كوي چې خاوند كول دي، هغوى واني چې دا پلار مونږه چيرته وركړي په نكاح صحيحه
سره، ديندار خاى وي، او پلار واني چې نه چې مونږ ته وي ښكله نه وي، پولو بېگيا او صبا نه وي، ډبل

سكاكي چې رانقل كوي نو د دې وجه په خپله وروستو شارح بيانوي، نو مانتن وويل قال السكاكي لو
 للتعريض، نو غرض د سكاكي دا دی چې بله نكته وائي، د ابراز دغير حاصل لپاره په معرض
 حاصل كې، او غرض د مانتن د نقل كولو د قول د سكاكي نه څه دی هغه به وروستو شارح وائي، اي.
 دې كې اشاره كوي بلي نكتې لپاره د ابراز الخ، نو وائي اي ابراز غير الحاصل في معرض الحاصل
 اما لما ذكره، چې هغه لقوة الانساب او التفاؤل او اظهار الرغبة، دا درې شو واما للتعريض ويل يا
 لپاره د تعريض، تعريض څه ته وائي؟ تعريف كوي د تعريض چې بان ينسب الفعل الى احد لكه
 راتلونكى ايت كې نسبت د شرك رسول ته شوى دى و المراد غيره د دې نسبت نه د دې فعل غير وي لكه
 چې هغه مشركان دي، لكه د پښتو متل دى چې لوري واييم تا ته او انگوري ته يې اوره، فهو قوله تعالى
 ولقد اوحى اليك والى الذين من قبلك لئن اشركت ليعطين عملك دا مثال مطابق د ممثل سره دى، ځكه
 فالمخاطب هو النبي صلى الله عليه وسلم وعدم اشراكه مقطوع به نو دلته كې ځاى د مستقبل وو، ځاى د
 ماضى نه وو لئن تشرك په كار وو، خو لكان چې بلفظ للماضى ابرازاً للاشراك الغير الحاصل في معرض الحاصل على سبيل
 القرض والتقدير چې بالفرض والتقدير كه تا نه شرك حاصل شي، نو هغه سبب لپاره د حبط د ستا د عمل
 گرځي، دا ځكه تعريضاً لمن صدر عنهم الاشراك لپاره د اشاري كولو الخ، چې هغه مشركان دي، داسې
 چې بانه قد حبطت اعمالهم د دې مثال دا دى كما اذا شتمك احد فتقول والله ان شتمني الامير لضرته نو
 بادشاه خو څوك نه شي غربولى، لكه مونږ نن سبا مشرف نه شو غربولى، خو مطلب دا دى چې لضرته
 زه به تا ووهم، دا تعريض شو په دې چې بادشاه مانه نه ټينگيږي، نو ته به ما ته څنگه پاتې شي
 ولا يخفى خلخالي په سكاكي باندې دوه شېبې كړي دي، يو يې دا كړې وه چې دا تعريض دى په هغه چا
 باندې چې د هغه نه شرك صادر شوى وي، او په هغه چا باندې هم چې هغه نه شرك نه وي صادر شوى
 خو وروستو مستقبل كې ترې به صادرېږي، نو وائي چې اى سكاكي ستا دا تخصيص بمن صدر عنه
 الاشراك صحيح نه شو، ځكه دا ايت خو تعريض دى لمن صدر عنهم الشرك ولعن لم يصدر عنه، او تا
 تخصيص وكړو چې دا تعريض دى په هغه چا باندې چې هغه نه شرك صادر شوى وي، نو ويل سكاكي
 ستا دا تخصيص خطا دى، نو شارح په دې باندې رد كوي په خلخالي باندې، ويل ولا يخفى انه لا
 معنى للتعريض بمن لم يصدر عنهم الشرك، په هغوى باندې څنگه تعريض كوي، ځكه چې حبط
 العمل يې معلق كړى دى په شرك پورې، نو تعليق د يو شي په بل شي پورې تقاضه د وجود د معلق
 عليه كوي، نو چې شرك يې كړى لاندې نو په هغه باندې څنگه حبط د عمل راغلى، نو ويل خلخالي
 ستا دا خبره خطا ده د دې هيڅ معنى نشته دى، لكه چې يوسرى دى موجوده خلكو ته وائي چې
 ستاسو ټول اعمال بريادېږي، ځكه چې وروستو به تاسو شرك كوئ، دويمه شبهه خلخالي په سكاكي
 باندې دا كړې وه، چې هلكه دغه تعريض څنگه چې په ماضى سره كيږي دغسې دا په مضارع سره هم

اعداؤه. اوروي ورته الحق هو المفعول الثاني للاسماع على وجه لا يزيد ذلك الوجه غضبهم وهو اي
ذلك الوجه هغه وجه داده چې ترك التصريح بنسبتهم الى الباطل اوس كه هغه داسې وي چې اي ملك
ناسو باندې څه چل دي؟ خنزيرانو حراميانو مشركانو چې ناسو عبادت نه كوي، د هغه الله چې ناسر
يې پيدا كړي يې، نو جگړه جوړه شوه، هغوی به ويلى وي چې نه حرامي يې خنزير، نو جگړه جوړه شوه
مسئله خوړه نه شوه. او تا په ابتداء كې تطف او نرمي وكړه چې اي وروڼو ما او ناسو كې يو مرض
موجود دي. هغوی به تاته ښه متوجه شي چې يره څه مرض دي؟ نو تا وويل چې مرض دا دی چې
مونږ به د غير الله عبادت كوو، شرك كوو، او شرك كفر دی، سړی پرې الله جهنم ته غورځوي، نو جگړه به
نه جوړېږي. هغوی به وائي مولوی صاحب زمونږه توبه ده، يو يو به پاسي او د شرك نه به توبه اوباسي،
دينه حكمت عملي وائي. لاغ الى ربك بالحكمة وللو عظة الحسنة او د واغلظ لپاره خان له مقام دي، ولاتيا
في ذكرى لپاره خان له مقام دي، چې ته پوه شوي چې دا عنادي دي، منت ورته كوي او نه مني نو بيا
پرې فتوى ولگوه^۱. اول فتوه مه لگوه، ځكه رسول الله صلى الله عليه وسلم فرماني چې خصلتكم احب
الى الله السقاء وحسن الخلق بل روايت كن الله يعطي على الرفق ما لا يعطي على العنف، ښه ويعين على قبوله او
امداد كوي دغه وجه په قبولولو د حق باندې، د دې متن په مينځ كې شرح د شيخ نه سهواً پاتې شوه
لكونه، اي لكون ذلك الوجه، ادخل في امحاض النصح، ډيره مؤثره ده په خالص نصيحت كې ځكه
حيث لا يريد التكلم لهم الا ما يريد نفسه ځكه حديث كې راځي، چې رسول الله صلى الله عليه وسلم به يو
مجلس كې وويل چې من ياخذ علي هؤلاء الكلمات اي الكلمات الاربع، ابو هريرة فرماني چې ما خپله كبله
وروستو وغورځوله، او پاڅيدم چې حضرت زه تيار يم، قال الشيخ بكاء، ځكه ابو هريرة فرماني چې يو
زه ووم او يوه زما كبله، نه زما باغات وو او نه پټي وو نه بل څه، نو چې كوم ځای كې به رسول الله
صلى الله عليه وسلم ناست وو زه به ورسره ووم، لازم ملزوم، نوويل ما ته ځكه احاديث ډير ياد دي،
بعضي صحابه ډيرې تهمت كولو چې ابو هريرة دا حديث د كوم ځای نه راوړی دا دومره، نو هغه وائي
زه يې ځكه دومره راوړم چې يو زه ووم او يو زما كبل و، نو چې چيرته به رسول الله صلى الله عليه
وسلم كښيناسته نو زه به ورسره ووم، نو چيرته به حديث راتلو نو هغه به ما ياد كړو، نوويل ځكه زما
ډير احاديث ياد دي، چې طالب غير حاضري نه كوي نو هغه ته د اول نه تر اخره پورې كتاب زده شي،
او چې غير حاضري كوي، يو سبق ترې لار شي نو بيا د كتاب نه په خپو پوهيږي او نه په سر، په هيڅ بيا
پوه نه شي، او د يو سبق تلل داسې دي لكه ټول كتاب تلل. دغسې فرض كوي، نو ابو هريرة رضي الله
تعالى عنه ويل چې حضرت زه يې اخلم، زه يم، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته شمار كړل قال اتفق

چفتي لاکرم تک: نو اوس گوره رفع د مقدم يې وکړه لکنکه لم تجن فلم لاکرم تک: نو رفع د ثاني سيمه
 وزکړه، اعني عدم الاکرام بسبب عدم المعجن، نو دلته کې د ملزوم رفع علمي نشوه. ملزوم رفع علمي
 مستلزم رفع د لازم لره نه ده، او د ملزوم رفع يې نفس الامر مستلزم کيدي شي رفع د لازم لره
 شارح ته چا وويل چې دا مثال به ستا هې مصنوعي مثال وي، تابه د خانه جوړ کړي وي چې لومړي
 لاکرم تک لکنکه لم تجن فلم لاکرم تک عندي مثال به وي دا مونږ نه قبلوو، نو شارح وويل قال العلي
 وائي خه دا زما مصنوعي دي؟ نو خه حماسي ته وگوره هغه دلته کې رفع د مقدم کړيده: ولولوا لومړي
 قبلها لطاوت ولکنه لم يطر: دي د خپل اس مدحه کوي چې که چرته الوتي وي يو خاوند د کرشنو يو بل
 اس مخکې دده نه، نو دي به هم الوتي وي ليکن مخکې بل يو اس نه دي الوتي، نو فلم يطر: دا هم نه
 دي الوتي نو دا مثال مطابق د ممثل سره دي ځکه يعنې قصد کوي دا شاعر چې لږ عدم طير لږ
 القوس بسبب انه لم يطر ذو حافر.

او دا قران کې هم شته، لکه: ولولوا فرائيسهم الجبال او قطعت به الارض او كلم به السموت، نو دا دلته کې
 دې قبيلي نه دي، خو د قران نه يو مقروء کتاب واخلئ، که چيرته يو مقروء کتاب مخکې د قران نه وي
 هغې سره غرونه الوتلي وي يا زمکه پريکړې شوي وي او يا مرو خبري کړي وي نو لکنه القرون لکنه
 ککله، لکن مقدم خو لازم نه دي، مخکې مقروء کتابونو داسې نه دي کړي، قران هم ونه کړل، يو
 توجیه هلته کې دې قبيلي نه ده، دارنگه بل ځای کې په قران کې دي چې: ولولوا لکنهم کثيرا لکنهم
 الله بودلي وي تاسو ته دا کافر ډير نو تاسو به کمزوري شوي وي، سست شوي به وي، ليکن ډير يې
 ونه بودل نو تاسو سست هم نه شوي نو دلته کې يې هم استفاء د مقدم وکړه، شرطيه قران کې هم شته
 دي، نو دلته کې هم ترجمه داسې شوه

بيا شارح باندې چا سوال وکړو چې د حماسي خو دا يو شعر دي، او يو شاهد په شريعت کې منظور نه
 وي، نو يو حماسي شعر سره مونږه دا نه منو، نو وائي چې ته نه مني نو بل شاهد به پيش کړو، قال
 المعري وائي ابو العلا المعري ته دي وگوره، وائي ولولوا کانت الدولات کانا کفيرا هم رعيا ولکن ما لهن دوله
 دی د خپلې زمانې د بادشاه صفت کوي، وائي که چرته هميشه وي بادشاهي په دنيا کې، او مرگ ډير
 نذر اتللي، نو کانا نو وي به دغه بادشاهان کفيرا هم پشان د نورو عوامو خلکو رعيا: رعيا د مدوح
 لپاره، د مدوح لپاره به هغوی هم د رعيت پشان وسيدل د بادشاهت په طريقې سره به نشو وسيدلي
 نو اوس گوره رفع د مقدم يې وکړه لکن لکن ما لهن دوله، ليکن اهل دولات لپاره دوام خو نشته دي، نو

شارح و رسی فرمائی چې **لا الثبوت ینافی التعلیق والاستقبال ینافی الماضي**، غرض د شارح د دې عبارت د بیان دې چې دلیل وائی لپاره د متن چې لو لازم دي د عدم ثبوت سره ځکه چې دې مستعملېرې د تعلیق لپاره ثبوت منافي دي د تعلیق سره نو دده نه وروستو داسې شي پکار دي چې هغه دال په عدم ثبوت یعنې تعلیق باندې وي، او دارنگ چې دې مستعملېرې د شرط لپاره په ماضي کې نو استقبال دده سره منافي دي لهذا دده نه بعد مضارع چې په استقبال دلالت کوي، نشي راټلي

فلا یعدل فی جملتها عن الفعلية الماضية الانفکة: غرض د شارح د دې عبارت نه دادي چې تفریع کوي په دې مخکې شرطینو د استعمال د کلمې د لو، یعنې چې هر کله کلمه د لو لپاره د شرط او تعلیق په ماضي کې مستعملېرې او ثبوت منافي د تعلیق دي او استقبال منافي د ماضي والي دي نو بیا به د لو په شرط او جزاء د وارو جملو کې جملي فعلی ماضوي راوړي شي او د دې نه به عدول مضارع نه نشي کیدلی هر! مگر د څه خاص نکتي لپاره، یعنې اصل خو په لو کې هم داده چې ماضي دي دده نه وروستو وي خو بالفرض که چرې مضارع واقع شي دده نه وروستو هسې لفظا اگر که معنا به ماضي وي نو هغه به د څه خاص نکتي لپاره وي، او د خاص نکتي د وجې نه عدول د ماضویت نه مضارعیت نه صحیح دي او واقع دي

ومذهب المبرر انها يستعمل فی المستقبل استعمالاً: غرض د علامه تفتازاني رحمه الله د دې عبارت او شرح نه دا دي چې کلمه د لو مستعمل شي په مستقبل کې یعنې د لو نه بعد اگر که اصل داده چې ماضي دي وي لیکن بعض اوقاتو کې که چرې مضارع و استقبال واقع شي نو د جمهورو مذهب دادي چې دلب لفظا مضارع و مستقبل وي او معنی به ماضي وي او دا عدول به د څه نکتي د وجې نه شوي وي، لیکن د مبرر مذهب دادي چې مستقبل کې چې کلمه د لو مستعمل شي نو بیا دا پشان دان استعمالېرې یعنې بیا څه نکتي ته محتاج نه وي نو حاصل الفرق په مابین د مذهب د جمهورو او د مبرر کې دا شو چې جمهور وائی چې مضارع چې واقع شي بعد لو نو په ما بعد کې به تاویل وي چې لفظا به مضارع وي او معنا به ماضي وي او مبرر فرمائي چې په کلمه د لو کې تاویل دي چې دا پشان د ان مستعمل شوه

وهو مع قلته ثابت فهو قوله عليه السلام **اطلبوا العلم ولو بالعين** وائي **اطلبوا العلم ولو بالقياس ولو بالاسقاط**: دا عبارت دلیل د امام مبرر دي، فرمائي چې لو کله به مضارع داخل شي او په معنی د ان سره شي نو داسې کیدل لو اگر که ډیر کم دي لیکن سره د دې نه واقع دي او ثابت دي په مثال کې یې دوه حدیثونه نقل کړه حدیث اول متعلق ناکت ذکر کړي دي چې ابن حبان رحمه الله ویلي دي چې: **لا اصل له او دویم حدیث به دي الفاظو سره دي چې اني مکتوب حکم الامم اود: ولو بالاسقاط جمله پکې ثابت نه ده، مصحح**

شوی دی نو بنا په دې احتمال بیا ایت کې تسلي ده نبي علیه السلام ته، او یا دویم احتمال دا دی چې
 دا خطاب دي لکل من یتاتي منه الرؤیة، یعنی هر هغه چاته خطاب دي چې رؤیت د هغه نه ممکن دي
 نو بیا مقصود ترهیب دي
 ای اروا حتی یما ینوها: غرض د شارح د دې خای نه دا دی چې د دې تفسیر ذکر کوي د دې لفظ د وقوع
 لپاره یو اروا، یعنی دوی ته دا جهنم وښودلی شي تردې چې دی یې وويني، یعنی وقوف نه مراد لیس
 دي دویم او اظلموا علیها اطلاعها تعتمه: چې دي ترې خبر شي هغه د دوی دلالت دي، یعنی وقوف په معنی
 د اطلاع او دویم او ادخلوها یعنی وقوف په معنی د دخول، لیکن ناکت ذکر کړي د تجرید نه چې
 وقوف په معنی د دخول نه دي وارد په کلام د عربو کې لهذا په دې تفسیر ثالث کې مسامحه ده
 فیما بینها: دا کلام مرتب دي په دې مخکې دربارو تفسیرونو باندې، یعنی چې دوی یې اوییزني
 پوهه شي په مقدار د عذاب د دې جهنم باندې
 وجواب لوسره اعتراض ته اشاره کوي چې هر کله دا لو شرطیه داخل شوي په مضارع باندې نو شرطی خو
 جواب د جزاء غواري او هغه خو دلته نشته، نو معلومه شوه چې دا لو شرطی نه دي بلکه وصلیه دي
 چې جواب نه غواري، بلکه ربط لپاره راځي د حال د ذو الحال سره، نو مثال په دې ایت کریمه سره
 صحیح نشو، شارح جواب کوي چې محذوف چې جواب شرط محذوف دي، ای لم یأت امرا فظیما، داسې
 هغه محذوف جواب راویستلو چې هغه دادي لفظیه: دا دلیل او علت دي لپاره د دخول د لویه
 مضارع باندې، یعنی لو داخل شوي په دې ایت کې په مضارع باندې ځکه چې دلته دا مضارع چې
 ترې دي نازل کړي شوي منزلة الماضي او په عین ماضي لو داخلېږي نو په بمنزلة الماضي هم داخل
 شو نو دا مضارع نازل ده په منزله د ماضي کې، لکه څنگه چې یو شي په ماضي کې واقع وي او یقیني
 وي نو دغسې د اکلام د باري تعالی هم یقیني دي لکه چې واقع دي، نو واقع اگر چې نه دي خو په منزله
 د واقع دي د وجې د یقین نه ای المضارع سره غرض د شارح تعیین د مرجع کوي. لصدوره اوس د انزال
 کړي شو په منزله د ماضي ځکه لصدوره شارح ورسره لگوي ای المضارع او الکلام دي کې اشاره کوي
 تعیین د مرجع ته چې په مرجع د دې ضمیر غائب کې احتمالیين دي یا راجع مضارع ته دي او یا الکلام
 ته چې مستفاد دي د دې مخکې کلام نه چې صادر دي عن لا خلاف ای اخباره او په دي لصدوره کې دویم
 قول د شارحینو دادي چې علت لپاره د تنزیل نه دي بلکه دا علت د مقدر لپاره دي ځکه وروستو کلام د
 شارح په دي دلالت کوي چې دا لصدوره د دې تنزیل لپاره علت نه دي بلکه دا احتمال بعید دي د
 قال د شارح نه په ما بعد کې ځکه چې په دي مخکني احتمال اعتراض راځي هغه دا چې هر کله دا
 معنی استقبالي چې د ترې نه مستفاد ده او حقیقت کې هم دا رؤیت په استقبال کې دي یعنی قیامت

لپاره، او ضمير به کي راجع دي مضارع ته چې يود فعل دي، لصدوره عمدن لا خلاف في اخباره. دا دليل
 دي تنزيل دي. وانما مكان الاصل سره غرض د شارح دادي چې دليل بيانوي لپاره د تطبيق د مثال
 بالمعثل چې دلته کي اصل ماضي ده خو بيا مضارع ذکر کړي شوي د دې په ځای باندې، نو دلته
 عدول د ماضي نه مضارع ته د وجي د دې تنزيل مذکور نه د دې اصل په وجه سره دي، يعنې اصل
 راجع په رب کي هم داده چې داخليږي په ماضي او دلته چې په مضارع داخله ده د وجي د دې تنزيل
 ده نو فرماني چې دا مثال د معثل سره مطابق دي ځکه چې وانما مكان الاصل ههنا هو المعاني، لانه سره
 غرض د شارح دادي چې د دې اصل لپاره دليل وائي چې اصل دلته په رب کي داخليدل د دې رب د
 په ماضي ځکه شان دا دی چې **قد التزم ابن السراج وابو علي في الايضاح ان الفعل الواقع بعد رب المكفوفه بما بعده**
ان يكون ماضيا، چې ابن سراج او ابو علي په ايضاح نومي کتاب کي لازم گڼلي چې کوم فعل چې واقع
 وي پس د رب نه چې هغه بند کړي شوي وي د عمل نه په کلمي د ما سره د عمل نه په ما بعد کي بند کړي شوي وي نو
 ماضي وي، يعنې کوم لفظ د رب چې په کلمي د ما سره د عمل نه په ما بعد کي بند کړي شوي وي نو
 دې نه بعد به فعل ماضي راځي مضارع نشي راتلي، خو هر کله چې دلته په رما يود کي مضارع
 راغلي ده نو دا د وجي د تنزيل المضارع بمنزلة الماضي د وجي نه ده، لاهما سره غرض دليل بيانوي
 دې لپاره چې دا فعل به پس د رب مکفوفه نه ماضي ځکه وي چې **لانها للتقليل في المعاني**، ځکه چې دا
 رب مکفوفه راځي لپاره د لږ والي ښکاره کولو په ماضي کي، نو مناسب د دې سره په ما بعد کي ذکر
 د ماضي دي، د دې وجي نه دا په ماضي داخليږي، ومعني التقليل سره غرض د شارح رحمه الله دفع
 اعتراض ده، اعتراض دا راځي چې کافر خود اسلام د محبت ډيره تمني کوي او دا تمني خود د دوی نه
 ډيره حاصلېږي او موجود پېږي يعنې په ډيرو احوالو او اوقاتو کي نو بيا دلته د تقليل نه څه مراد؟ دلته
 تقليل څنگه جوړېږي نو شارح راځي او دفع د دې سوال او اعتراض کوي چې **ومعني التقليل: مراد د**
تقليل نه دلته کي داده انه قد يمشهم الخ چې هېښناک حالتونه د قيامت به دوی بيهوشه کړي نو دوی
 به متحير شي حيران به شي نو که چرته د دوی نه لږه شان خودي يعنې په خود کيدل بيا موندې شي نو
 په دې لږ خود کيدو به دوی د اسلام تمنا کوي او اسلام به خوښوي دا معني او مراد د تقليل دي
وقيل في مستعارة التقليل: د دې عبارت نه غرض د شارح دادي چې په کلمي د رب کي نور اقوال ذکر کوي
چې رب خود د تقليل في المعاني لپاره راځي اصل په دي کي هم داده ليکن دوه قوله په کي نور هم شته
چې بعضي وائي چې رب مستعار او منقول ده د معني د تکثير لپاره او تقليل لپاره نه ده بلکه اوس
دلته مجازا په تکثير کي مستعمل ده او بعضي وائي چې داد تحقيق لپاره ده د تقليل لپاره نه ده، و
مفعول يود معلوف دا دفع د يو سوال ده چې يود فعل متعدي دي نو د دې مفعول کوم دي؟ نو شارح

فرمايلي دي الله تعالي فتشهر سبحا: چي تشير بي به لفظ د مضارع سره ويلي پس د دي قول د الله تعالي
 چې قل الله الذي ارسل الرياح يعني مخکې د دي مضارع نه ماضي ذکر ده چې ارسل ده او هغې به بعد هم
 ماضي پکار وه خو مضارع سره تعبير شوي لپاره د استحضار د دغه صورت بديعه د وريخو چې دلالت
 کوي په غالب قدرت د الله، يعني سره غرض د شارح دادي چې الصورة البديعة تعيين کوي چې صورت
 بديعه څه شي دي نو فرماني چې قصد کوي ماتي صورت د اشارت د بادونو وريخو لره چې مسخر دي
 په اسمان او مزکه کې په مخصوص کيفيت او په انقلاباتو مختلفو سره چې بعضې يو ځای وي او
 بعضې بعضې جدا جدا کوي، بعضې گوري گوري وي او بعضې کمي کمي وي وغيره وغيره
 واما تنكيره تعين د مرجع کوي شارح چې اي المسند وائي فلانة عدم العصور وچې د اراده کولو د
 متکلم نه په تنکیر سره عدم حصر، مقصود د اراده د متکلم حصر د مسند د مسند اليه پورې نه وي او
 د وجې د عدم ارادې د عدم عهد نه والعهد داسې عهد چې دال دي په دي باندې، په دي حصر
 وعهد باندې تعريف اوس د تنکیر ضد تعريف دي نو تعريف نې که کړې وي نو د تعريف نه مقصود يا
 حصر وي او يا عهد وي هغه دواړه مراد د متکلم نه وو نو تنکیر کوي **مَقُولُكَ زَيْدٌ كَتَابٌ وَعَمْرُو شَاعِرٌ**
 نو اوس گوره **زَيْدٌ كَتَابٌ** دلته کې مقصود د متکلم صرف خبر ورکول دي په کتابت سره او په شعر سره په
 کتابت سره خبر ورکوي د زید نه او په شعر سره خبر ورکوي د عمرو نه دغه نې مقصود دي او دا مقصود
 د متکلم نه دي چې کتابت مقصور دي په زید پورې او شعر مقصور دي په عمرو پورې داهم د متکلم
 مراد نه دي چې د کتابت نه مراد يو کتابت معهوده دي چې يا رسم الخط په عربی سره يا رسم الخط په
 فارسی سره يا په پښتو سره يا په اردو سره، شعر نه مراد هم يو شعر معهود نه دي چې خوش اوازی سره
 يا غير خوش اوازی سره بلکه مطلق مراد دي، نو د دي وجې نې نکره وويله، نکره نې ذکر کړه
 او **التفخيم**: يا تنکیر د مسند کولې شي لپاره د تعظيم د مسند **نَحْوُهُنَّ لِلْمُتَّقِينَ** معترض راغلو شبه نې
 وکړه چې دا مثال خو نه صحيح کيږي ځکه چې دا هغې يا حال دي د کتاب نه او يا هدی مسند اليه دي
 او للمتقين ورله خبر دي نو د شارح جواب وکړو چې دا مثال **بِنَاءٍ عَلَى أَنَّهُ** چې دغه هدی خبر مبتدأ معهود
 چې هو هدی چې دا قران د هدايت نه داسې مرتبي ته رسيدلې دي چې دهغې کنه مونږ نه شو معلومولې
 او يا خبر د **ذَلِكَ الْكِتَابِ** شو **ذَلِكَ الْكِتَابُ هُنَّ** نو دا تنکیر لپاره د تفخيم شو چې قران کریم په هدايت کې
 دومره حد ته رسيدلې دي چې دهغې کنه مونږ نه شو معلومولې او نه مونږ ته معلومه ده
 او **للتحقير**: يا تنکیر د مسند کولې شي لپاره د تحقير د مسند لکه **نَحْوُ مَا زَيْدٌ شَيْئًا** يعني زید هيڅ شې نه
 دي واما **تخصيصه** وائي هر چې دي تخصيص د مسند **بِالِاضَافَةِ** چې د مسند اضافت بل چاته کيږي
نَحْوُ زَيْدٍ غُلَامٌ غلام رجل او **الوصف** يا په وصف سره لکه **نَحْوُ زَيْدٍ رَجُلٌ** عالم نو دا ځکه چې **فَلْيَكُونِ الْفَالَسَةُ** وائي د

لانه انما يدل وائي خكه دا فعل دلالت كوي په مجرد مفهوم باندې مجرد حدث باندې مفهوم نه مراد
حدث واخلى مجرد حدث داسې چې خالي وي د تعدد نه ضرب دلالت كوي په هغه ضرب باندې چې
هغه خالي دي د تعدد او د عموم نه عموم په كې نشته دي

والحال او حال چې معمول دي تقيد مفيد كوي دي لره والوصف يعني من الاسم او وصف او اضافت راخي
په هغه اسم كې الفى فيه الشيعه فيخصه نو پس خاص كوي دا وصف دي اسم لره نولهته كې نه
تخصيص خكه وويلو نو حاصل د خبرې د قيل داشو د نكتې حاصل نه دا شو چې گوره وجه به دي
كې داده چې تخصيص عبارت دي د نقص الشيعه نه د كمولو د عموم نه او كمول د عموم عموم
غواړي او په فعل كې عموم نشته دي نولهته كې نه تقيد وويلو او په خلاف د اسماء كې هغه كې
عموم شته دي نو دلته كې نه تخصيص وويلو خكه اضافت او وصف په اسماء كې راخي

ليكن شارح وويل وفيه نظر په دي ماقال د قيل كې نظر دي اعتراض دي هغه اعتراض شارح به شرحه
كې مختصر كې نه دي بيان كړي دلته كې نه پدې مقام كې نه په مطول كې بيان كړي دي هغه دا دي
چې عموم دوه قسمه دي نوزه تانه تپوس كوم يو عموم شمولي دي چې ټولو ته شامل دي نو بيا ستا
قاعده منقوض شوه په نكره موجه كې په نكره موجه كې عموم شمولي نشته دي او دهغه توصيف
كيدلې شي او نه وائي چې تخصيص نقص الشيعه ته وائي نقص العموم ته وائي او كه ته د عموم نه
عموم بدلي اخلي نو عموم بدلي خو په فعل كې شته دي خكه چې په اسم كې شته دي داسې عموم
بدلي چې لكه ته ووائي چافى زيد نو دي كې احتمال شته دي چې زيد راغلي وي په طريقې د ركوب
سره يا راغلي وي په طريقې د مشي سره يا راغلي وي په سرعت سره يا په بطؤت سره نو عموم بدلي
خو په دواړو كې شته دي نو وجه د نظر داشوه دا يوه وجه شوه

دويمه وجه د نظر داده چې عموم بدلي خنكه چې په اسم كې راخي دارنگې په فعل كې هم راخي لكه
طلب زيد فضا زيد پاك دي نو پاكوالي د زيد په اعتبار د نفس سره به وي په اعتبار د مال سره وي په
اعتبار د مكان سره وي په اعتبار د بنخي سره وي نو تا وويل چې نفساً نو داهم كيدلې شي نو دا
شارح د طرفه رد شو

البته په مطول كې نه جواب كړي دي چې مونږ د عموم نه مراد عموم شمولي اخلو خو قيل وائي زما
مطلب دا دي چې عموم شمولي په اسم كې راخلي شي من جمله اگر كه په كل اسم كې نه راخي او عموم
شمولي په فعل كې د سره نه شي راخلي د عموم نه مراد عموم شمولي شو ليكن عموم شمولي په اسم
كې من جمله راخي اگر چې په بعضي اسماء كې هم نه راخي لكه نكره موجه شوه په خلاف د فعل نه
په فعل كې د سره عموم شمولي راخي نه

دا اودیتہ اشارہ کوی چہ دا عاطفہ دے وائی عطف علی حکمانو تعریف د مسند کولہ شی دوجی د
فائدہ ورکولو نہ سامع ته لازم د حکم کذلک د کذلک دا معنی چہ ای علی امر معلوم باخبر مشہ معنی دے
خپل علم سامع ته بنائی. متکلم وائی چہ څنگه ته په دے مسند او مسند الیه باندې عالم نی نو
دغسې زه هم عالم یم

ولی هدا تنبیہ: ددې نه غرض د شارح ددې متن فائدہ وائی د ماتن غرض ددې متن نه څه دی هغه را نقل
کوي چہ واما تعریفه چہ د ماتن غرض ددې واما تعریفه نه څه دې؟ او دا عبارت نی ولې وویلویو
غرض دا شو دویم غرض د شارح دفع د اعتراض کوي چہ ای هلكه که چرته مسند الیه هم معرفه شو
او مسند هم معرفه او معلوم شو سامع ته نو بیا په حکم کې څه فائدہ راغله بیا خو حکم لغوه شو. نو
دې جواب کوي چہ لغوه نه لازم مېږي ځکه چہ سامع ته نسبت ددې مسند دې مسند الیه ته مجهول
وو نو د نسبت په اعتبار سره فائدہ راغله نو وائی ولی هدا او په دې قول د ماتن کې چہ واما تعریفه دې
تنبیہ ده علی په دې باندې چہ ان يكون للبهاء والخبر معلومين لا ينافي افادة الكلام للمسامع فائدة مجهولة
لان العلم بنفس المبتداء والخبر لا يستلزم العلم بانتساب احدهما الى الاخر د نسبت په اعتبار سره
مجهول وو. نو چې مبتداء او خبر معرفه شو نو دا منافي د افادې سره نه دې

نحو زید اخوك وعمرو للمنطلق دا مثال د فائدة الحكم لپاره هم صحيح كيږي او لازم د فائدة الحكم لپاره
هم صحيح كيږي که ستا سامع او مخاطب زید پيژندلو خو دا نی نه پيژندلو چہ په دې زید کې
وصف د اخوت د مخاطب لپاره دې او که نه ته دې؟ نو تا وویل زید اخوك نو فائدة الخبر راغلي او که
ستا مخاطب دواړه پيژندل زید هم او اخوت د زید دخپل خان لپاره هم پيژندلو نو تا وویل زید اخوك
نو دا لازم د فائدة الخبر شو يعني متکلم خپل علم خپل مخاطب ته وويښولو دغه رنگ په عمر للمنطق
کې هم دغسې دې چہ که مخاطب عمرو پيژندلو خو دا ورته پته نه وه چہ موصوف بالانطلاق زید
دې که بکر دې نو تا وویل عمر للمنطق نو دا ورته فائدة الخبر راغلي او که سامع عمرو هم پيژندلو او
اتصاف عمرو يې په انطلاق سره هم پيژندلو نو بیا تا وویل چہ عمر للمنطق نو لازم د فائدة الخبر
دی تا ورته خپل علم وويښولو

اوس متن داسې دې باعتبار تعريف العهد بالجنس شارح ور سره مخکې د متن نه لگوي حال دې کې نی
اشاره وکړه چہ دا باعتبار تعريف العهد بالجنس په ترکیب کې حال واقع شوې دې دویم تعین د ذوالحال
کوي چہ ذوالحال ددې للمنطلق دې او دریم تعین د هغه متعلق کوي په معرفه سره نو حال کې نی اشاره
وکړه ترکیب ته چہ په ترکیب کې دا عبارت حال واقع شوې دې هکونه کې اشاره وشوه تعین د
ذوالحال ته چہ ذوالحال ددې للمنطلق دې او معرفه کې اشاره وشوه متعلق د جار مجرور ته چہ متعلق

چې ان الاصل وضع تعريف **الاضافة** چې د اضافت د وجې نه تعريف راځي ددې تعريف نسب اساق
 اضافت ته دا اضافت د مسبب دې سبب ته الصحيح عندی اضافت د مسبب دې سبب به ځکه اساق
 سبب د تعريف لپاره دې کما يدل على ذلك هذا الدليل فافهم معنى اصل وضع د تعريف د اضافت
 يعنې چې د اضافت د وجې نه شى معرفه کيږي نو اصل په اضافت کې اعتبار **العهد** چې دغه اضافت
 لپاره د عهد خارجي به وي اوس د تعريف العهد لپاره به ځکه وي دليل پرې دادې چې يعنې
 اضافت د وجې نه کوم شى چې معرفه کيږي نو اصل په هغې کې دادې چې عهد خارجي به وي وائي
 والا که چرې اصل وضع د تعريف **الاضافة** اعتبار العهد نه شي نو له يېق فرق دا والا مقدم د قياس شى
 او له يېق فرق تالي دې پاتې به نه شي فرق بين غلام زید و غلام لزيد کې فرق به پاتې نشي مقدمه استثنائي
 تل کړئ لکن **التالي باطل** لم يبق باطل دې نو مقدم نهې مثل شو اصل وضع د تعريف **الاضافة**
 اعتبار العهد لپاره نه کيدل هم باطل شو هر چې دې دليل لپاره د بطلان **التالي** له يېق فرق ولې باطل
 دې غلام زید او غلام لزيد کې وائي ځکه چې فرق خو خلکو ويلې دې داسې چې غلام زید کې
 خلکو دې غلام ته معرفه ويلې ده چې د غلام نه مراد يو مخصوص غلام مراد دې او غلام لزيد کې
 خلکو دا نکره ويلې ده نو لم يبق باطل شو ځکه يېق حق دې فلم **يکون احدهما معرفه** چې غلام زید دې
 والاخر **نکرة** چې غلام لزيد دې او فرق شته نو پته ولگيدله چې لم يبق باطل شو نو يېق پاتې شو اوس
 غلام زید معرفه شو نو د غلام نه مراد يو غلام مشخصه يو خاص غلام، يو به اراده کولې شي غلام
 لزيد نه مراد جنس غلام د زید دې معنى نکره دې نو تدافع نشته دا **التول تمهيد** دې نو اوس ددې نه
 معلومه شوه چې اصل وضع د تعريف **الاضافة** د اعتبار العهد لپاره ده يعنې د مضاف نه به ته يو
 شخص معهود يو فرد مشخصه به ته اراده کوي لکن **کثيرا ما يقال جاعل غلام زید من غير اشارة الى معين** يو
 معين غلام ته اشاره نه وي، نو دا خلاف الاصل شو، خلاف دا اصل وضع نه شو، اوس غلام زید کې
 اصل وضع داوه چې غلام نه يو فرد معين يو فرد مشخصه ته اراده کړې او ډير کړتې اراده کيږي
 غلام زید نه مطلق غلام غلام غير معين نو دا معنى مجازي شوه معنى اصلي وضعي نه شوه **کله** عرف
 دا هم تمهيد دې وائي حال د اضافت په شان د الف لام دې لکه نحوه کې مونږه اوتاسو زوت کړي حال
 د اضافت په شان د الف لامو دې داسې چې الف لام وضع شوې دې لپاره د تعيين د مدخول لپاره،
 اصل وضع د الف لام د تعيين د مدخول لپاره شوې او کله کله الف لام سره اشاره کيږي غير معين ته
 نو دا خلاف د اصل وضع نه شوه لکه **وقد امر على اللّيم** کې د اللّيم نه مراد يو فرد معين د لّيم نه شو
 بلکه مطلق لّام شو، وائي **کله** عرف **باللام** معرف **باللام** اصل وضع شوې ده د اعتبار العهد لپاره
 او کله کله دې سره اشاره کيږي بي د فرد معين او بې د عهد نه په دې سره وهو **خلاف وضع** **الاضافة** او دا

والضابطه فی التقديم قاعده کلیه په تقدیم د مبتداء کې په خبر باندې داده چې الله شان دادې چې الله
لشې په واقع کې صفتان لکه دلته کې شئ زید دی ددې لپاره دوه صفتونه دې چې یو اخوت او دوی
صفت مسمی بزیږ او دا دواړه صفتونه من صفات التعریف دې ځکه چې مسمی بزیږ هم معرفه دې
اخوت د زید د مخاطب لپاره داهم معرفه دې و عرف السامع اتصافه ای انتصاف ذلك الشئ باحدهما په یو
ددې دواړه صفتینو سره دون الاخری نه په بل صفت سره دغه شئ په یو صفت سره معلوم دې سامع تر
او په بل صفت سره معلوم نه دې نو ځای یې داسې کوم یو په دې دواړه صفتینو کې ځان چې موصوف
شي بعین په داسې شان سره چې عرف السامع اتصاف الذات چې موصوف دې به په دې وصف سره او د
کاتالاب بحسب زعمک ای متکلم چې ان تعظم ته حکم وکړې علیه په دې باندې بالاخر په هغه وصف اخوت
سره نو یېجب ان تقدم اللفظ العال علیه ای علی الوصف چې سامع نې پیژني وتجعله مبتداء وایهما ای
الصفین ځان ای وجد بعین په داسې شان سره یېجهل چې مجهول وې سامع ته اتصاف الذات د موصوف
به په دې وصف سره او دغه سامع وهو کاتالاب بحسب زعمک ان تعظم بشوته په ثبوت ددې وصف سره
لذات په موجه کې او انتفاء یا انتفاء ددې وصف عنه ددې ذات نه په سالبه کې نو یېجب ان تؤخر اللفظ
العال علیه په دې وصف باندې وتجعله خبرا او گرځوي به دې لره خبر

اوس مثال جزئی سره مونږه پوهه کوي لکه مثال داسې شو چې ځای عرف السامع زید بعینه واسمه چې
دغه شخص معین دې اسم نې هم پیژندلو نو دغه صفت سامع ته معلوم وو خو لایعرف ای السامع
اتصافه ای انتصاف زید بانه اخوت ولدت ایها المتکلم ان تعرفه ذلك چې دا زید ستا ورور دې نو قلت زید
اخوت وځا عرف ای السامع اخاله ای نفسه چې یو ورور زما شته دې ولا يعرفه ای الاخ علی المتعین چې
هلکه ورور خو زما څوک شته دې خو چې زید دې که عمرو دې که بکر دې داپته نشته دې ولدت ان
تعینه عنه سامع ته نو قلت اخوت زید او په دې صورت کې ولا یصح زید اخوت

ویظهر ذلك په دې سره غرض د شارح دادې چې نظیر پیش کوي چې کوم شئ سامع ته معلوم وي نو
هغه به مبتداء گرځوي او کوم چې نامعلوم وي نو هغه به خبر گرځوي نو ددې لپاره نظیر ذکر کوي نو
واني ویظهر ذلك واني ظاهر یې دغه ضابطه دغه قاعده دغه اصل فی قولنا رایت اسودا غابها الرماح نو
اسود نه مراد رجال شجاع دې یعنی مالیدلې و رجال شجاع چې د هغوی ځای د وسیدلو نیزې وې
غاب ویلې شي د اوسیدلو ځای ته مسکن ته کور ته اوس دلته کې غاب نې مبتداء وگرځوله او رماح نې
خبر وگرځولو ځکه ازمری چې سرې پیژني نو په ځای د وسیدلو سره نې سری پیژني چې په ځنگلو
کې اوسیدلې سمخو او غارونو کې اوسیدلې نو مطلب د ازمر و پیژندگلی خلکو ته په اعتبار د غاب
سره ده او په اعتبار د رماح سره نه ده نو ځکه غابها الرماح نې وویل او ولا یصح چې داسې وواني چې

تعميم ته اشاره کوي چې کله دا جنس به مطلق وي لکه متني مثال کې شو او که جنس مفيد وي لکه راتلونکي مثالونو کې شو نو يو غرض د شارح داشو چې حاصل ددې مخکې متن بيانوي دويم غرض په جنس کې تعميم کوي چې جنس مطلقه وي او که جنس مفيده وي نو قصر د دواړو کيدلي شي دريم غرض د شارح دادې چې د وقد يقيد فائده بيانوي ځکه چې قد داخل شوې دې به مضارع باندې او قد چې داخل شي په مضارع باندې نو تقليل فائده کوي نو ددغه قيد فائده بيانوي چې کله کله دا فائده کوي قصر د جنس او کله نه فائده کوي نو ددې قد دخول په يقيد . د دې قيد فائده بيانوي چې ماتن قد په دې يقيد ولې داخل کړو نو درې غرضونه شو

اول غرض گوري وائي والعاصل حاصل د متن داشو چې ان المعروف بلام الجنس ان جعل مبتداء لکه ته ووائي چې الامير زيد الشجاع عمرو نو فهو مقصور على الخبر سواء كان الخبر معرفة لکه الامير زيد او الشجاع عمرو شو او منكرة لکه الامام من قرش شو او ولن جعل دغه معرفه بلام الجنس خبرانو فهو مقصور على المبتداء لکه زيد الامير عمر الشجاع شو . اوله فائده نې بيان کړه

اوس هغه دويم غرض بيانوي والجنس قد يقيس تعميم ته اشاره کوي چې جنس کله کله ثابتيري پخپل اطلاق باندې يعنې مفيد په مفعول سره يا په حال سره يا په ظرف سره نه وي شوې خو جنس به مطلق وي حکما مر په مخکې مثالونو کې تير شو . نو الامير زيد الشجاع عمرو دلته کې جنس امارت . امارت مطلقه جنس شجاعت . شجاعت مطلقه مقصور شو زيد پورې وقد يقيد او کله کله مفيد کيږي دغه جنس بوصف يعنې جنس مفيد مقصور وي په يو شي پورې احوال او ظرف او نحو ذلك په مفعول فيه له اومعه سره به وي نحو ذلك داشو مثالونه داسې شو فهو الرجل العكبريم گوره جنس رجليت مقصور په هو پورې نه شو بلکه رجليت کریمه مقصور شو په هو پورې نو دا مثال شو د تنقيد بوصف لپاره وهو السلاسل العكبانو دلته کې قصر د جنس سائر په هوبه دې زيد پورې دا د حال مثال شو بل وهو الامير في البلد دا د ظرف مثال شو وائي دغه زيد امير دې په کلي کې نو دلته کې قصر د امارت في البلد شو په دې هو پورې ونه وئولک مثال بنائي وهو الوهاب الف قنطار وائي دغه زيد ورکونکې دې زرگونو روپو لره نو اوس گوره دلته کې قصر د جنس واهبيت اونه شو بلکه هغه واهبيت د الف قنطار مقصور شو په هو پورې نو دا د مفعول به مثال شو اوس الف قنطار څوک وائي چې دا هغه پيسوته وائي چې په مقدار د ذك والي د خرمنې د غوا وي او څوک وائي الف قنطار عبارت دې د مال كثير نه او څوک وائي الف قنطار عبارت دې د يو لاکه د دينارو نه هر څنگه چې وي خو معنى داچې دير شي ورکوي

اوس دليل څه دی چې کله قصر د جنس مطلق کيږي او کله قصر د جنس مفيد کيږي وائي مع ذلك معلوم بالاستقرار وتصحيح تراكييب البقاء .

نو قرينه په دې نشته دې هسې ظاهري د خولي خبره شوه او مقصود د عربو په داسې کلام
 مخکېني نه دا وروستوني کلام خارجوي، د قبح نه نې حسن ته خارجوي قصر مقصود نه وي
 وقيل قائل امام رازي صاحب دې هغه وائي په نحو زيد المنطلق کې او المنطلق زيد کې چې الاسم منفي
 للابتداء اسم چې زيد دې متعين دې ابتداء له پاره تقدم وي لکه زيد المنطلق ووائي يا فاعل ووي لکه
 المنطلق زيد ووائي ځکه لا لا لله اي الاسم على الذات والصفة متعينة للغيرية تقدمت او تاخرت تقدمت
 داسې لکه المنطلق زيد تاخرت داسې چې زيد المنطلق له لا لا لله على امر نسبي او کوم شې چې په امر
 نسبي باندې دلالت کوي هغه خبر وي لان معنى للابتداء للنسب اليه ومعنى الغير للنسب والذات هي
 المنسوب اليه والصفة هي المنسوب فسواء قلنا زيد المنطلق او المنطلق زيد نو يکون زيد مبتداء
 والمنطلق خبراً اوس دا تعيين ددې قائل ددې قيل کوي وائي وهذا رأي الامام الرازي نو دې سره په
 وعکسها د ماتن باندې رد او شو

اوس دې وائي ماتن ورو ما قال القيل چې بلکه مونږه دا ذات چې خبر گرځوو نو دانه چې هغه دان
 سره د لحاظ د ذاتيت نه مونږه خبر گرځوو او هغه صفت سره د لحاظ د صفتيت نه مونږه مبتداء
 گرځوو. بلکه مونږه ذات نه چې خبر گرځوو نو دې ذات ته جامه د خبر اغوندو نو بيا نې خبر ذکر
 کوو د دې صفت نه چې مبتداء گرځوو نو دې صفت ته جامه د ذات اغوندو او مبتداء نې گرځوو
 وائي بلن للمنى الشخص الذى له الصفة المنطلق زيد معنى داده چې هغه شخص چې دهغه لپاره صفت د
 انطلاق دى صاحب الاسم نو صاحب الاسم وصف شو يعنى اى الماتن ان الصفة چې للمنطلق دې تجعل دقة
 على الذات ومسندا اليها والاسم تجعل ذالا على امر نسبي ومسندا.

ماتن بله مسئله کوي ولما هکونه تعين د مرجع ته نې اشاره وکړه اى المسند جملة مسند به جمله ولې
 وي وائي فلنقول پس لپاره د تقويت د حکم هغه حکم چې هغه عبارت دې د ثبوت نه په قضيه موجه
 کې او د سلب نه په قضيه سالبه کې دهغه د تقويت لپاره، د تقويت مثال داسې شو فعوزيد قائم داپه
 موجه کې يا ما زيد قائم شو دا په سالبه کې او يا سبب د کيدو د مسند د جمله کيدلو دادې چې لولکونه
 سببها او يا دا مسند مسند سببي وي لکه فعوزيد يوه قائم نو دلته کې دا مسند چې جمله واقع شوې مسند
 سببي دي گوره د مسند د جمله کيدلو لپاره دا هريو مستقل سبب شو. تقويت خان له سبب دې لپاره د
 کون د مسند جمله او سببي خان له علت دې لپاره د کون د مسند جمله او د افراد لپاره چې دا علت
 گرځي نو مجموعه من حيث المجموع يعنى انتفاء د دواړو چې سببيت منتفي شي سره د تقويت نه نو د
 دې مجموعه انتفاء علت لپاره د افراد دې ماتن وويل هکما مولکه چې تير شوي دي
 من سره شارح تعين د مامو کوي ځکه ما مر خو ددې ځاى نه واخلي ټول کتاب دې تر بسم الله پورې

مسند غلام نو نه زب مسند شي ماته ستا اسناد شوې دې اوس سواء هكان بر ابره خبره ده چې دې
مسند خاليا عن الضمير خالي وي د ضمير نه لکه ته زید حیوان وواني نو دلته کې حیوان خو زید خان
راوړولو. خو لیکن څه تقویت نه دې راغلي او متضمن له او یا متضمن وي دې ضمیر لره لکه زید
شو نو ښه ښه مانو موجود ډیري په مابین ددې مسند او مسند الیه کې حکم یعنی نسبت ښه یي یا
نسبت سلبی خو نفس نسبت سلبی یا ثبوتی څه تاکید ماکید په کې نشته دې
اوس ثم اذا كان متضمنا واني پس د هغه نه کله چې وو دغه مسند متضمن لضعفه لپاره د ضمیر راجع
مبتدا نه لکه قام کې. قام کې ضمیر دي او بیا راجع دې مبتدا ته چې زید دې معترض راغلو
نې وکړه چې هلکه ضمیر خو په زید قام کې هم شته دې حالانکه هلته کې خو تقویت نشته دې نو د
جواب وکړو چې داسې ضمیر چې معتد به وي المعتمد به چې د ضمیر نه مراد ضمیر معتد به مراد
او په زید قام کې دا ضمیر غیر معتد به دې اوس معتد به څه ته واني او غیر معتد به څه ته واني واني
معتد به ضمیر هغه ته واني چې هغه مشابه د خالي سره نه وي او غیر معتد به ضمیر هغه ته واني چې
هغه مشابه د خالي سره وي نو د معتد به تفسیر نې وکړو چې بان لایکون مشبهها للغالی عن الضمیر لری زید
قام ځکه زید قام مشابه د خالي عن الضمیر چې زید رجل دې دهغې سره نه دې په تغیر کې په احوال
ثلاثه و کې بلکه داسې ویلې کیږي چې زید قام انا قائم انت قائم نه بدلېږي یو شانتې وې دا مثال
کما فی زید قائم د منفی لپاره گرځوي چې مشابه د خالي عن الضمیر سره وي لکه په زید قام کې نو
دې زید قائم کې هم ضمیر شته دې خو دا غیر معتد به دې ځکه دې مشابه د خالي عن الضمیر سره
دې ځکه دلته کې ویلې کیږي زید قائم انت قائم انا قائم مغایر کیږي نه او هلته کې مغایر کیږي داسې
چې زید قام انا قائم انت قائم نو معتد به ضمیر هغه شو چې هغه مشابه د خالي عن الضمیر سره نه
وي په تغیر کې په احوال ثلاثه و کې او غیر معتد به هغه ضمیر شو چې هغه مشابه د خالي عن
الضمیر سره وي په تغیر کې په احوال ثلاثو کې نو صرفه دا جزا شوه د ثم اذا هكان له پاره چې کله چې
وو دغه مسند متضمن ضمیر معتد به لره نو صرفه اړوي دې مسند لره ذلك الضمیر الی المبتدا ثانیله
دا مسند بیا مبتدا ته راگرځي نو تکرار د اسناد راغلو یو ځل قام مسند شو زید ته بیا د ضمیر په
واسطې سره بیا مسند شو زید ته نو فی حکمتی الحكم نو پس حاصل کړو دې حکم دې نسبت ښه یي ثبوتی
ځکه چې کله تکرار تقریر شو نو قوت راغلو نو فعلی هتانو پس بنا په ما قال د سکاکی باندې
یختص التقوی غرض ددې نه تفریع ده په مذهب د سکاکی باندې خاص شو تقوی بها په هغه مسند
یورې یکون چې وي دغه مسند مسندا الی ضمیر المبتدا یعنی په دې مسند کې ضمیر به وي راجع
به وي مبتدا ته هله تقویت راځي ویخرج عنه او خارج شو ددې تقویت نه نحو زید ضربه دا خارج شو

نه دې شوې مگر د قلم ذکر کولو لپاره معری شوی دی چې کلام مسنده دې لیکن داهسي مونږ شیخ
ته پرتوگ جوړ کړو. په واقع کې د شیخ مذهب خراب دې داهسي شلیدلي پرتوگ ته توتې لگول دي
ولن یصلح العطر ما السند العطر چې یو سرې د امتداد زمانې د وجې نه بوډا شي یوني لگولو خوشې
سره هغه نه صحیح کیږي که ته ورته ډیر پالش ولگوي ورکړې خوشبو ولگوي خو هغه خوانېږي نه
هغه بوډا شوې وي نو د شیخ مذهب ضعیف دې خو مونږ په کې توتې د مانحن فیه لگولو

الا لعین مگر د کلام مسند به لپاره فیما نحن فیه قد نوی اسفاده الیه وائي یقیناً نیت شوې دې د اسند
ددې حدیث دې اسم ته چې مبتداء ده نو اوس تازید وویلو نو اجمالاً زړه ته راغلل چې یا هلکه دزید
نه وروستو یو کلام به ذکر کیږي هغه به ده ته مسند وي نو وروستو تا تفصیل وکړو. قلم دې وویلو
نو دا حصول د شي بعد الاشعار او حصول د شي پس د اشنا نیت نه راغلو پس د مانوسیت نه راغلو
او حصول د شي بعد المانوسیت اقوی وي نو قوت په کې راغلو نو تقویت د حکم په کې راغلو. نو
فلما قلت زید نو اشعرت قلب السامع داسې چې بانك ترید الاخبار عنه ای عن زید نو ههنا پس دغه اتیان په
زید باندې چې خالي دې د عوامل لفظیونه. توضیحه واسطه شوه له ددغه اخبار لپاره و تقیمة مقدم
شوه وسیله شوه للاعلام په په دې اخبار سره نو فلما قلت قدام نو دخل داخل شو اسناد فی قلبه ای قلب
السامع دخول المانوس په شان د داخلیدلو د اشنا شي او اشنا خای ته سرې بلا تحاشا او بلا خوفه خي
قوي زړه سره خي وهلا شوه او دا دخول فی قلب السامع دخول المانوس دا اشد دې ډیر سخت لپاره د
ثبوت د محکوم به محکوم علیه لره و مانع من شبهة واثبت

سوال یا هلکه د شیخ په مذهب باندې مونږه پوه نه شو چې د شیخ څه مطلب شو؟ نو شارح وائي چې
پوه نه شوی نو زه تاسو پوهوم و بالجملة وائي اقول بالكلام المجمل ليس الاعلام بالشئ بغتة مثل الاعلام به
ای بذلك الشئ بعد التنبيه عليه ای على ذلك الشئ والتقیمة او پس د وسیلې او مقدمې نه په دې باندې
فلان فلان وائي ځکه پس دغه اعلام پس د تنبيه او پس د تقدمې نه یجری مجری تاکید الاعلام فی التقوی
والاحکام اوس د سکاکی اود شیخ په مذهب کې فرق ته اشاره کوي د سکاکی په نزد باندې زید ضریفه
او زید مروتیه د تقویت نه خارج وو او سبیت کې داخل وو مسند نې جمله وو د سبیت د وجې نه
او بنا په مذهب د شیخ باندې فیدخل فیه نحو زید ضریفه ومروت به دا هم په کې داخل شو.

اوس هغه اخري څلورمه خبره کوي دفع د اعتراضینو دا اول اعتراض راغلو چې یا هلکه ته وائي چې
مسند چې جمله ذکر کېږي نو د دوو علتونو د وجې نه یا د تقویت د وجې نه او یا د سبیت لپاره زړه به
درته اوبنایم چې مسند به جمله وي اونه به په کې مقصود سبیت وي اونه به تقویت وي هغه لکه
ضمیر شان کې هو زید عالم هو مبتداء شوه او زید عالم نې خبر مسند جمله ده نه دلته کې تقویت شته

وظرفيتها باختصار الفعلية خكه زيد في الدار دا مختصر دي د زيد ثبت في الدار نه نو ظرفيت دي دي
جملي لپاره د اختصار د جمله فعليه د وچې نه دي واني لاهي اي الظرفية ضمير د هي ظرفيت ته راجع
دي مقدرة بالفعل دا مؤول دي په فعل سره په مذهب اصح باندې چې مذهب د بصرانو دي. مقدر
معنى مؤول دي په فعل پورې په مذهب اصح باندې دليل د اصح دادې واني لان الفعل هو الاصل في
العمل دليل كې اختصار دي واني خكه چې متعلق عامل وي په متعلق كې او اصل په عمل كې فعل
دي نو دي د وچې نه متعلق د ظرف به فعل وي

وقيل سره د اصح مقابل ذكر كوي چې قيل دي، مذهب د كوفيانو وقيل دا ظرف مقدر دي باسم الفاعل
ثابت پورې زيد ثابت في الدار دي خكه چې لان الاصل في الخبر ان يكون مفعولا او افراد باندې دلالت اسم
فاعل كوي اوس دي ترجيح وركوي مذهب اول ته چې ووجه الاول واني ترجيح وركوي شوي ده مذهب
اول ته بوقوع الظرف صلة للموصول كله كله ظرف صله لپاره د موصول واقع كيږي نو هلته كې تعلق اسم
فاعل پورې صحيح دي خكه صله د موصول نه وي مگر جمله لكه په نحو الذي في الدار اخوك نو اوس
دلته كې ثبت في الدار نه شي ويلې دلته كې متيقن دي چې الذي ثبت في الدار اخوك اوس كوفيان
دي نه جواب كوي اجيب شارح واني په كوفيانو باندې دغه دليل سبب د ترجيح نه شي كيدلې خكه
كوفيان واني چې كوم ظرف چې صله واقع شي هلته كې مونږه متفق يو چې هلته هغه به متعلق وي
فعل پورې خو كوم ظرف چې خبر واقع شي په هغې كې مونږه كلام كوو نو دا دليل اوسبب لپاره د
ترجيح په مذهب د كوفيانو نه شي كيدلې واني واجيب جواب ترې كړې شوي دي چې لان الصلة عن مطلق
د مواضعو د گمان د جملي نه دي او په خلاف د خبر نه زمونږه كلام په خبر كې دي

اوس دي شارح شبه كوي په مانتن باندې او خان له خي خو شبهې دوه دي يو شارح په كې كړې ده او
يوه د بهر نه په كې چې كومه شارح شبه كړې ده نو هغه داده چې لاهي كې ضمير د هي ظرفيت ته
راجع دي نو ظرفيت واني هغه ظرف ته سره د فعل نه نو اوس ترجمه وكړه لاهي واني دغه ظرفيت چې
ظرف سره د فعل نه دي مؤول دي په فعل پورې په مذهب اصح باندې نو دوه اعتراضونه وارد شو يو
اعتراض داچې بيا په مذهب غير اصح باندې دا ثبت في الدار دغه ظرفيت به متعلق وي ثبت پورې
او دا خو مذهب غير اصح نه دي خكه چې متعلق په ثابت پورې في الدار فقط دي ثبت في الدار نه
دي ثبت في الدار هغوی د ثابت پورې متعلق نه واني نو واني چې لاهي نه وو پكار لاهو پكار وو چې
مانتن ويلې وي نو چې هونې ويلې وي نو هو ضمير به ظرف ته راجع وو نو دغه فعل ظرف مقدر دي په
فعل پورې په مذهب اصح باندې او غير اصح واني نه شبه فعل پورې دي ولو قال المانتن لا الظرف
يعني لا الظرف اسم ظاهر سره نې ويلې وي مقدر بالفعل على الاصح لكان اصوب نو دا قول به دير

اصوب وو ځکه لان ظاهر عبارتته ای المانن يقتضی ان الجملة الظرفية ځکه هی ضمير خو جمله ظرفیه نه راجع دې او جمله ظرفیه داده چې ظرف سره د فعل نه دا جمله ظرفیه مقدر ده په اسم فاعل پورې علی القول الفاعل الاصح ولا یغنی فسانه او دا مذهب د قول غیر اصح نه دې

دویمه شبه د بهر نه دا واردېږي چې لاهي کې تا ضمير ظرفیت نه راجع کړو او مراد د ظرفیت نه جمله ظرفیه شوه جمله ظرفیه دینه وائي چې فعل سره د ظرف نه نو دا ظرفیت موصول دې په فعل پورې؟ نو بیا خو ظرف لپاره په مذهب اصح باندې دوه فعلونه پکار شو او حالانکه دا خو مذهب اصح نه دې چې ظرف متعلق کیږي دوو فعلینو پورې نوولې یو فعل کافي نه دې

نو تاسو جواب وکړئ چې دلته کې مجاز دې ذکر د کل دې مراد ترې نه جزء دې لاهي دغه ظرفیت خو کل شو چې ظرف سره د فعل نه مراد ترې نه صرف ظرف دې جزء

ولما فاجعه تعین د مرجع کوي هر چې دې تاخیر د مسند وائي فلان ذکر للسند الیه اهم وائي دا د دې وجې نه چې ذکر د مسند الیه اهم وي او اهم مقدم وي نو مسند الیه به ته مقدم کوي نو چې مقدم دي کړو نو مسند خود بخود مؤخر پاتې شو. او ذکر د مسند الیه اهم وي ځکه حکما سر لکه مخکې تیر شوي دي په نکته د تقدیم د مسند الیه کې

ولما تقدیمه هر چې تقدیم د مسند کوي ځکه کوي فلن تخصیصه بالسند الیه ای نقص. شارح اشاره کوي چې دلته کې تخصیص په معنی د قصر سره دې اوبل اشاره کوي چې تخصیص او قصر دواړه مترادفین دي او دریم اشاره کوي چې دلته کې باء داخله ده په مقصور باندې په مقصور علیه باندې نه ده داخله نو مسند الیه مقصور شو او مقصور علیه نه شو نو وائي ای نقص للسند الیه علی السند سوال هلکه بنديدل د مسند الیه په مسند باندې څنگه به کیږي؟ وائي علی ما په هغه طریقې سره حقیقه چې مونږه ثابته کړې ده دا طریقه په ضمیر فصل کې لکه زید هو القلم ددې معنی دا چې دا زید مقصور دې په قیام پورې متجاوز نه دې د قیام نه قعود ته دا معنی ده هلته کې تیره شوې ده اوس دا دلیل وائي د دې مخکې دعوي لپاره چې قصر د مسند الیه په مسند باندې ولې کیږي؟ څنگه راځي وائي لان معنی قولنا تعیمی انا اوس دلته کې تعیمی مسند مقدم شو په انا مسند الیه باندې نو ددې مطلب دادې چې هودغه متکلم مقصور علی التعمیمة لایتجاوزها نه دې متجاوز ددې تمییمیت نه الی القیسة نو یا قصر افراد دی او یا په کې قصر قلب دې که مخاطب عقیده د شرکت ساتلې وه نو قصر افراد شو او که قیست نه ساتلی وو نو قصر قلب شو مثال داسې چې تقدیم شوي وي د مسند لپاره د قصر د مسند الیه په مسند پورې وائي نهو لایها غول نو فیها دا مسند مقدم شو او غول مسند الیه مؤخر شو. نو معنی دا شوه چې دا عدم غول مقصور دې په خمر الجنة پورې نه دې متجاوز بل هیڅ شي ته او مانن چې

ورسره دا لگوي چې اي بغلاف خمور الدنيا دې نه غرض يودادې چې مانتن اشاره کوي چې دا قصر حقيقي نه دې اضافي دې يعني عدم غول مقصور دې په خمورو د جنت پورې متجاوز نه دې د خمور الجنة نه خمور د دنيا ته بلکه خمورو د دنيا ته غول متجاوز دې نو يونې ه سره دېته اشاره وکړه چې قصر اضافي دې حقيقي نه دې په نسبت سره کل ماعداتنه نه دې بلکه بعضي ماعداتنه دې چې خمور د دنيا دې دويم غرض د مانتن ه سره دفع د اعتراض کوي اعتراض دا وارد شو چې يا هلکه تا دا وويل چې دلته کې دا عدم غول مقصور دې په خمور د جنت پورې متجاوز نه دې د خمورو د جنت نه عدم غول متجاوز نه دې بل هيڅ مشروب ته نو بيا خو نورو مشروباتو د جنت کې خوبه غول وي نو سر دردي به وي التي به وي حالانکه نورو مشروباتو د جنت کې هم عدم غول دې؟ نو ده جواب وکړو چې دلته کې قصر حقيقي نه دې قصر اضافي دې، بغلاف خمور الدنيا خلاف لپاره دليل وائي چې دا په خلاف د خمورو د دنيا دې فلان فيها غول.

فلان قلت سره شارح شبه کوي بنکاره شبه د شبهې حاصل دا چې هلکه کوم چې مسند دې نو هغې پورې قصر د مسند اليه نه دې راغلي او کوم پورې چې قصر د مسند اليه راغلي دې نو هغه مسند نه دې هغه جزء د مسند دې وائي ځکه چې مسند هې چې جار دې سره د مجرور نه چې هاضير مجروره دې دا مجموعه مسند دې او دې پورې خو قصر د عدم غول نه دې شوې او قصر د عدم غول چې شوې دې نو ها پورې شوې دې چې راجع دې خمورو د جنت ته او هغه خو مسند نه دې هغه جزء د مسند دې نو کوم چې مسند وو هغې پورې قصر د مسند اليه نه دې راغلي او کوم پورې چې قصر د مسند اليه راغلي دې نو هغه مسند نه دې بلکه جزء د مسند دې نو وائي چې فلان قلت للمسند هو الظرف شبه هلکه ظرف نه کوم مراد دي ها؟ وائي نه نه اعني فيها دا مجموعه والمسند اليه ليس بمقصود عليه او مسند اليه په دې مجموعه پورې نه دې مقصور بل علي جزء بلکه په يو جزء باندې مقصور دې منه دې ظرف نه اعني الضمير للمجرور الراجع الى خمور الدنيا نو مثال مطابق د معثل سره نه شو

قلت سره شارح جواب کوي حاصل د جواب په منع سره کوي چې يا هلکه په دې لا غول فيها کې دوه احتمالي دي، يو خو دا قضيه معدوله ده خو په دې معدوله کيدلو کې دوه احتمالي دي، يا دا معدولة الموضوع ده، او يا دا معدولة المحمول ده که معدولة الموضوع شي نو دا حرف نفي چې لا دې جزء شو د غول نه نو بيا موضوع عدم غول شو او يا دا معدولة المحمول ده، يعني دا لا جزء دې دې فيها نه نو بيا مسند اليه غول شو او مسند عدم حصول د غول في خمور الجنة شو، بهر حال دې دواړو باندې قصر صحيح دې که معدولة الموضوع شي او که معدولة المحمول شي، نو وائي قلت المقصود ان عدم الغول دا بناء شوى دى چې دا معدولة الموضوع شي دا عدم غول مقصور على الاتصال

اليه به مسند پورې او قصر د مسند اليه به مسند پورې نو لم يقدم الظرف الذي هو المسند على المسند اليه في به دې قول د الله تعالى كې چې لا ريب فيه دې كه تقديم نې كړې وې نو داسې به يې ويلي ولې ولې لا ريب الله داسې نه دي ويلي ځكه لولا يفيد تقديمه اى تقديم المسند عليه به دې مسند اليه باندې شېون الريب في سائر مكتب الله تعالى چې نورو كتابونو د الله كې ريب به وي نو ځكه بناء بناء به دې باندې چې على اختصاص عدم الريب بالقولن پورې راغلو ، نو ددې نه معلومه شوه چې دا عدم ريب مقصور دى به قران پورې متجاوز نه دې د قران نه بل كتاب د الله ته نو هلته ريب متجاوز شو ريب ثابت شو معترض راغلو شبه نې وكړه چې ماتن في سائر مكتب لله ولې وويل في سائر المكتب نې ولې ونه ويل چې نسبت نې الله ته به كې وكړو چې اضافت نې الله ته وكړو نو دې جواب كوي چې وانما قال اى الماتن في سائر مكتب الله تعالى لانه ځكه دا باقي كتب للغير في مقابلة القرآن كما ان للغير الخ لكه معتبر به مقابله د خمور د جنت كې خمور د دنيا دي مطلق مشروبات نه دې دغسې دلته كې وغيرها او غير ددې مشروباتونه چې مطعومات دي

ولنتبيه دې كې اشاره كوي شارح چې دا او عاطفه دې عطف على تخصيصه چې تقديم د مسند كېرې لپاره د تخصيص د مسند اليه يا د تقديم د مسند كېرې لپاره د تنبيه من اول الامر د اول الوهلة نه على انه چې دغه مسند خبر دې او نعت نه دې

سؤال: هللكه تقديم سره ولې معلومېږي؟ او څنگه معلومېږي چې دا خبر دې او نعت نه دې وائي ځكه انما النعت لا يتقدم على النعت او دلته كې دا خبر مقدم شوې دې نو دا معلوم شو چې دا خبر دې او نعت نه دى معترض راغلو شبه نې وكړه به ماتن باندې چې بناء د متونو په اختصار باندې ده نو دا من اول الامر دې ولې ذكر كړو دې له څه حاجت وو؟ دا كافى وو چې اولنتبيه على انه خبر لا نعت نو شارح وائي وانما قال اى الماتن من اول الامر لانه اى الشأن ربما يعلم ان اى المذكور خبر لانت بالتامل في المعنى وانظر في انه لم يرد في الكلام خبر للبناء خود بخود به معلومه شي چې دا خبر دې ځكه بل خبر شته دې نه خو دا توهم د اول الامر نه راځي كفو له اى قول حسان بن ثابت رضى الله عنه له همم لا منتهى لكبارها... وهمته الصغرى اجل من الدهر وائي د رسول الله صلى الله عليه وسلم لپاره همتونه وو ارادې او قصدونه وو چې نه وه انتهاء د لويو ددې ارادو لپاره او قصد او اراده د رسول الله صلى الله عليه وسلم وړوكې غونده هغه لويه وه د ټولو اهل زمانه د همتونو نه او ارادو نه

اولتفضل او يا تقديم د مسند كولي شي د خوشحالولو د سامع لپاره نحو: شعر

سعدت بفره وجهك الايام وتزينت ببقائك الاعوام

واي کاميابې شوي دي د ستا د مع د سپين والي سره ورځې او عوام خلق د ستا په پاتې كيدلو سره

شبه فى الخ ماتن بيانوي چې ان القرض من ذكره معه شارح ورسره لگوي اې دې كې اشاره كوي ايراز
مرجعينو ته چې د ذكره ضمير چاته راجع دې او د معه ضمير چاته راجع دې دويم غرض د شارح
د احتماليو كوي په دې مرجع گانو كې او دريم غرض د شارح دفع د اعتراض كوي چې هلكه د
ضمير مفرد دي او فاعل او مفعول دوه دي كه د ذكره ضمير هغې ته راجع كوي او كه د معه ضمير
راجع كوي هغې ته نو هغه تشبيه دي او د معه ضمير مفرد دې نو شارح جواب وکړو په هكل سره نو
تفسير درې غرضونه شو اى ذكر هكل من الفاعل والمفعول مع الفعل دا اول احتمال شو او ذكر الفعل
هكل منها دا دويم احتمال شو نو غرض څه دې؟ القرض كې چې كوم ذكر دې هغه دادې چې
تلبسه په اى سره غرض د شارح دادې چې تعيين د مرجعينو كوي چې د تلبسه ضمير چاته راجع دې
د به ضمير چاته راجع دې او دفع د اعتراض هم كوي چې د به ضمير خو مفرد دې او فاعل او مفعول
خو دوه دي نو جواب ئې وکړو چې اى تلبس الفعل بهكل منها اى الفاعل والمفعول
معتراض راغلو شبه ئې وکړه چې هلكه په دې تلبس كې څه فرق به نه وي؟ نو چې تلبس كې فرق نه شو
نو بيا ته يوت ته فاعل او بل ته مفعول ولې وانې؟ نو شارح جواب وکړو چې طريقه د تلبس كې فرق شته
دې وانې اما بالفاعل هر چې دې تلبس د فعل د فاعل سره نو فمن جهة وقوعه عنه نو پس په جهت د
وقوع ددې فعل ددې فاعل نه

واما للمفعول فمن جهة وقوعه عليه لا لالة وقوعه مطلقا شارح ورسره لگوي اى ليس دې كې ئې اشاره وکړه
چې دا لا په معنى د ليس سره دې يعنې لامشابه بليس دې اودانې چې ورسره ولگولو چې القرض من
ذكره معه دې كې ئې اشاره وکړه چې اسم د ليس محذوف دې اود لا محذوف دې اى ليس القرض من
ذكره معه نه دې غرض د ذكر ددې فعل نه يا ذكر د هرواحد ددې نه د فعل سره لالة وقوع الفعل دې كې
ئې ايراز د ضمير ته اشاره وکړه د ضمير د لالة وقوعه د متن وقوع د فعل څه معنى؟ وثبوت ثبوت
فعل فى نفسه دائي غرض نه دې چې ته ذكر د فعل سره د فاعل او مفعول وکړې او غرض ستا وقوع د
فعل او ثبوت د فعل فى نفسه وي مطلقا ترجمه كوي چې دلته كې مطلقا په معنى د خاليا سره دې به
معنى د مجردا سره دې هغه دا چې من غير لالة بغير د اراده كولو ددې نه چې ان يعلم چې معلوم كړي
سامع معن وقع وعلى من وقع ددې نه به خالي وي نو دا غرض نه دې گورې چې ته ذكر د فعل سره د فاعل
او مفعول وکړې ددې لپاره چې صرف د فعل وقوع وثبوت فى نفسه لپاره او مقصود ستا بيان د من
وقع او على من وقع عليه نه وي

اوس شارح د متن لپاره دليل وانې چې دا غرض ولې نه دې، د ليس او لا لپاره دليل وانې نفي لپاره
وانې ځكه لا لپاره ذلك كه ذكر د فعل سره د فاعل او مفعول نه ته كوي ددې غرض لپاره چې فعل

ددي دي وروستو ذکر کړې وی نو دی جواب کوي چې لانه بکثرة وقوعه وائي دغه ثاني په اعبر و
 کثرة وقوع سره الله تعالیا بهاله زیات دي په اعتبار د احترام کولو سره په حال ددي باندې
 دویم جواب دا چې د ثاني مثال د قرآن نه وو او د اول مثال د شاعر د قول نه دي نو د قرآن کرم و
 احترام واکرام لپاره ددي ثاني مثال نهې مقدم کړو او د اول مثال نهې وروستو کړو
 اوس متن دادې چې السکاکی معترض شبه وکړه چې هلکه السکاکی خو مفرد دي او مفردانو کې
 خو افاده او استفاده نه وي السکاکی څه خیز شو؟ جواب نهې وکړو لکه ای هلکه السکاکی مبنده
 ده او خبر ورله محذوف دي
 او د شارح غرض د هی بحث الحاقه الام نه دادې ١ تعیین د محل د ماذکر د سکاکی کوي چې هغه کوم
 خیز چې ذکر کړې دي سکاکی دهغه محل څه دي؟ کوم خای کې نهې ذکر کړې دي؟ دویم غرض د
 شارح دادې بیان د محلینو دي د ماذکر د سکاکی لپاره چې سکاکی چې دا خبره ذکر کړې ده نو په
 دوو خایونو کې نهې ذکر کړې یو په بحث د افاده د لام استغراق سره او دویم په بحث د حذف د مفعول
 به کې نو یو غرض تعیین د محل دهغه ذکر د سکاکی کوي او دویم بیان د محلینو کوي چې د هغه ما
 ذکر د سکاکی لپاره چې سکاکی چې دا کلام ذکر کړې نو په دوو خایونو کې نهې ذکر کړې دي دریم
 غرض دادې چې مائن ویلې دي چې السکاکی ثم لا ھن للقام خطیبا شبه ای هلکه ثم خو تراخي
 غواړي د تراخي لپاره راخي او تراخي مترخ عنه غواړي نو ددي مترخ عنه د سکاکی په کلام کې کوم
 خای کې دي؟ نو شارح مترخ عنه ذکر کوي چې دا کوم بحث چې سکاکی ذکر کړې دي په لام
 استغراق کې هغه مترخ عنه دي او کوم کلام نهې چې ذکر کړې دي په بحث د مفعول به کې مترخ
 معطوف دي نو ثم صحیح شو ځکه بحث اول مترخ عنه شو او بحث ثاني مترخ الیه شو نو درې
 غرضونه شو په بحث د افاده د لام کې استغراق لره یو په افاده د لام استغراق کې سکاکی ویلې دي
 چې انه شان دادې ثم لا ھن للقام خطیبا خطیبا معنی ظني یعنی داسې مقام چې هلته کې فائده کوي
 ظن په مدعی باندې نه یقین لاسته راوړنه وي مقام استدلالی چې فائده کوي یقین لره په مدعی او
 نتیجه باندې مثال بیا سکاکی دا ذکر کړې دي کفوله علیه السلام للامن ثم ھکرم مؤمن سپین ډاگې
 دي هره خبره په ډاگه کوي زړه کې څه پتوي نه چې څه نهې په زړه کې وي هغه په ځله راؤباسي او
 منافق دوه لیشتي بنکته دوب وي او ھکرم به اخلاقي وي معزز اخلاقو والا وي وللمنافق حب للنیم او
 منافق د هوکه باز وي ځله باندې یوه وائي او زړه کې نهې بله وي نو دا د هوکه شوه للنیم بد اخلاقه وي نو
 للؤمن کې د لام استغراق شو او المنافق کې لام استغراق شو او دا مقام مقام خطیبي دي ځکه چې
 رسول الله صلی الله علیه وسلم چې دا خبره کړې ده نو د مؤمن په تندي باندې پورې لیکلې نه دي چې

مطلقا چې خالي وي د عموم او خصوص نه او دارنگه خالي وي د تعلق بالمفعول نه مع التعميم لېسې لېسې
الفعل ځكه دفعاً للتعميم اللازم من جمله اى من حمل ذلك الفعل على فرد دون اخر تحكّم ترجيح
بلامرجح، ترجيح د احد المتساويينو په اخر باندې راځي

شارح ورسره ولگول و تعقيقه د تحقيق نه يو غرض د شارح دادې چې ددې متن لپاره دليل وائي چې
دغه مقام يا فعل ولې فائده كوي دغه ثبوت فاعل ته يا نفي دده نه مطلقا سره د تعميم نه په افرادو د
فعل كې دويم غرض د شارح د تحقيق نه دا تمهيد اړدي ددې راتلونكې اعتراض لپاره چې لايقال
سره نې ذكر كوي نو وائي و تحقيقه تحقيق ددې افاده مذكوره دادې چې ان معنى يعطى چې فلان
يعطى ته ووائي چيند په وخت د كيدلو د غرض كې ثبوت فاعل ته يا نفي د فاعل نه دې هغې داشوه
چې **يفعل الاعطاء** يعنې فلانكې كار د وركولو كوي، نو فلان يعطى په معنى د فلان **يفعل الاعطاء** سره
شو چې دا د اعطاء صفت فلانكي ته ثابت دې نو **فلا اعطاء** چې مصدر د يعطى دې **للفعل** **فلا اعطاء** يعنې
يعمل دا حملولې شي **فى اللقاه الخطابى على استغراق الاعطائات** په شمول د ټولو اعطائاتو باندې يعنې د
هر څه شي وركول كوي دراهم، دنانير ثوب، حديد، د هر شي وركول كوي او مقام خطابي دې ځكه چې
يو سرې چاته چې او وائي چې **فلان يعطى** نو د حسن ظن د وجې نه وائي چې فلانكې ډير سخي دې اگر
كه دهغه په مخكې نې چاته څه وركړي نه وي خو په هغه باندې د حسن ظن د وجې نه وائي ياد مينې
د وجې نه وائي نو چې د حسن ظن د وجې نه وائي نو دا مقام خطابي شو برهاني نه دې ځكه الله دهغه
په تندي باندې نه دي ليكلي قدرتى چې دا فلانې سخي دې ما دې سخي پيدا كړې دې خود حسن
ظن د وجې نه وائي نو مقام خطابي شو و شمولها او ځكه **مبالغة** لپاره د قصد د مبالغې په مدحه د
فلانكي كې ځكه چې يو سرې صرف دراهم دنانير وركوي نو دهغه دومره مدحه نه ده او چې هر څه
وركوي نو دا په مدحه كې مبالغه شوه اوس دا ځكه، د تحكّم ترجمه كړي **دفعاً للتعميم** مانن چې
وييلې وو چې تحكّم عبارت دې د ترجيح بلامرجح نه، وائي **للا يلزم ترجيح احد للتساويين على الآخر** ځكه
دلته كې مقصود فلانكي ته اعطاء ثابتول دي او چې اوس ته د اعطاء نه اعطاء **الدرهم** يا د نانير
اخلي نو دا ترجيح بلامرجح دې

اوس يې تمهيد كېښودلو او دليل نې وييلو نو اوس لا ترې لرې كوي يقال سره شبه كوي چې يا هلكه
ستا كلام كې تدافع راغله تا د مطلقاً ترجمه دا كړې ده چې خالي وي د تعميم نه په افرادو د فعل كې
او متن كې تا دا وويل چې مع التعميم **فى افراد الفعل دفعاً للتعميم** نو تدافع راغله مخكې مطلقاً په متن
كې خو تا ترجمه داسې كړې ده چې خالي وي د تعميم نه د تعميم نه به خالي وي مطلقاً من غير اعتياد
عموم و خصوص فيه ومن غير اعتبار تعلقه بالمفعول ص ۱۲۸ اخر سطر ۳ د لاندې طرفه او دلته كې تا وويل مع

مخصوصه پورې نو دا فعل مطلقا معنی عنه ملزوم به وي او دا فعل متعلقه بمفعول مخصوص كنه او ورسره لازم به وي نو انتقال دملزوم نه لازم ته راغې

مكتول البغاتي تعيين د شاعر ماتن پخپله كړې دې غرض د شاعر دادې چې في المعتر بالله اي مدحه چې دى قابل د امامت اود بادشاهي دى تعريفيا بللستين بالله او په حال كون ددې بختري كې چې دى تعريف كوي په مستعين بالله باندې چې هغه قابل د امامت اود بادشاهي نه دې اگري دواړه وروڼه وو ليكن د الله قانون دې چې دا يو قابل د بادشاهي او مشرئ وو او د ابل نه وو

ن نهرى مبصرو يسمع واع

شجو حساده غيظ عده

واني دا خفگان دى د حاسدانو د مدوح چې مدوح معتز بالله دې د مدوح حاسدان خفه دي او غصه د دښمنانو د مدوح چې خفه دي او دده د دښمنان چې غصه دي ددې و چې نه نه دي دا خبر دې ان يرى الخ واني خكه وينې يو ليدونكې محاسن د مدوح، اوري يو ساتونكې د خبرې اخبار د مدوح واني وجهنې داده چې چرته په دنيا كې څه خيز چې ليدلې كېږي هغه ټول محاسن د مدوح دي نو دده په حاسدانو او دښمنانو باندې اور لگيدلې دې چرته چې سرې په دنيا كې څه اخبار لولي نو د معتز بالله اخبار دې نو په دښمنانو اور لگيدلې چې هلكه زموږ هيڅ بحث نشته ټول دده بحث دى اى ان يكون دې سره دفع د اعتراض كوي چې يا هلكه ان پرى خو خبر دې د شجولپاره نو دا خو حمل د مبدئي راغلو په مبدئي باندې او دې كې خو ترادف هم نشته دې خكه شجواو رؤيت كې ترادف خو نشته دې او حمل د مبدې په مبدې باندې هله صحيح كېږي چې دواړه مترادفين وي يا يو مبداء فرد حسي دبل لپاره وي هغه هم نشته دې نو دې واني چې يا هلكه دلته كې حمل اشتقاقي دې موطناتي نه دې اى ان يكون لورؤية ولسمع واني موجود شي خاوند د ليدلو او خاوند د اوريدلو نو هيدوك هالبصر معاصنه نو دا مفعول د پرى لپاره شو وبالسمع اخباره الظاهرة او په غوږونو سره اخبار د مدوح چې ظاهري او دال دي په استحقاق ددې مدوح باندې امامت لره دين غيږه نو فلا يبعد متوهم توهم وكړو چې فلا يبعد كې دا فاء فاء فصيحيه به وي جزاء د شرط محذوفه به وي خكه جزم شويدي نو ده جواب وكړو چې نه نصب يا نصب عطا معطوف دې على يترك للنصب هغه د عطف د و چې نه په يكون باندې منصوب وو نو دا هم منصوب شو اى فلا يبعد دې كې اشاره كوي چې فلا يبعد كې ضمير چاته راجع دې واني اصليه واصله يعنې اعداء او حسادو ته پس نه به مومي دا دښمنان د مدوح او حاسدان د مدوح هغه كسان چې هغوى ارمان د امامت كوي اى منازعته منازعت د مدوح ته سيلاخه لار فالحاصل سره شارح تطبيق دمثال د مثل سره كوي واني حاصل داشو چې هغه واني بختري شاعر نزل يرى وسمع خكه دا دواړه افعال متعديه دي دا دواړه نه نازل كړي په مفزلة اللازم كې داسې چې د

چې عورت مراد دې ټول حديث دادی مکتب افتسل ورسول الله صلى الله عليه وسلم من قضاء ولسد ما رليت منه ولا راي منى الى المودة، ان عاصا فعاص ولن خاصا فخاص دا ددې قبيلې نه دې چې ان شرا فشر وان خيرا فخير كافيه کې تاسوته تير شوې دې

ولما وجب التقدير دې سره شارح دفع د اعتراض کوي چې يا هلکه هرکله چې تقدير واجب شو نو بيا هم الحذف اما للبيان کى اشتغال دا بېلا يعنې شو دا اشتغال ماتن بيا ولې کړې دې؟ نو شارح جواب کوي چې دا مالايينې نه دې دا يعنې دې دا نکات د تقدير اود حذف لپاره وائي نو وائي ولما وجب التقدير نو تعين انه سولانيت کې به مراد وي وحذف او محذوف به وي من اللفظ لغرض اوس لفظ نه نې ځکه غورخوي نو فاشارالى تفصيل الغرض بقوله چې د لفظ نه نې ځکه غورخو

اوس د حذف د مفعول لپاره ماتن نکات وائي يونکته نې دا وويله چې ثم الحذف پس د هغې نه حذف د مفعول اما للبيان بعد الابهام چې ته حذف د مفعول وکړې نو بيان بعد الابهام راځي او که ذکر وکړې نو بيان بعد الابهام نه راځي نو ددې وچې نه متکلم مفعول حذف کوي چې بيان بعد الابهام راشي ځکه چې ابهام بعد البيان اوقع فى الذهن دې ابهام نه مراد اجمال دې بيان نه مراد تفصيل دې هغه راځي کما فى فعل الشئ نو حذف د مفعول چې راځي لپاره د بيان بعد الابهام نو دهغې لپاره دوه شرائط دي دوه شرطونه وجودي دي او يو شرط عدمي دې يو شرط ماتن ذکر کړو چې فعل د مشيت ونحوها به وي چې محبت دې دا شرط وجودي شو دويم شرط وجودي شارح ذکر کوي ماتن نه وو ذکر کړې هغه دا دی چې لما وقع کله چې واقع شي دا فعل د مشيت شواطا هم شرط وجودي شو خو شارح ذکر کړو چې دا فعل د مشيت وي او بل دې شرط واقع شوې وي ددې شرط لپاره شارح دليل وائي ددې خپل شرط لپاره چې دا فعل د مشيت شرط به ولې واقع شوې وي؟ وائي ځکه چې فلان الجواب ځکه چې هغه جزاء دلالت کوي په دې مفعول محذوفه باندې دا ترجمه د عبارت ده چې يدل عليه ځکه چې فعل د مشيت شرط شو نو شرط جزاء غواړي هغه جزاء به قرينه شي او بيان به شي ددې مفعول لپاره بدل عليه ويينه نو وجودي دوه شرطونه لارل دريم شرط عدمي وو هغه ماتن ذکر کوي لکنه ليکن دغه مفعول انما ينفذ حذف کولې شي خو مالم يکن تعلقه به تعيين د مرجعگانو کوي اى تعلق فعل المشية بالمفعول غريباً ترخو پورې چې نه وو تعلق د فعل د مشيت په مفعول پورې غريباً غريب ناشنا ممتنع نه وي نو هله، دريم دا شرط عدمي شو مثال داسې شو فهو لو شاء لهذاکم اجمعين اى سره شارح هغه مفعول محذوفه ته اشاره کوي اى لو شاء هذاکم لهذاکم اجمعين نو هدايتکم مفعول حذف شو اوس دا مثال مطابق د ممثل سره دې يعنې بيان بعد الابهام په دې کې راځي فانه لما قيل ځکه چې پس شان دادې چې هرکله چې وويلې شو لو شاء متکلم وويل علم السامع ان هناك شيئاً علققت للشئته عليه

مفعول للشيء چې پريښودلې شوې دې په کې حذف د مفعول د مشيت. پريښو دلی شوې دې دا معنی
 ذکر شوې دې، حذف نې چې پريښودلو نو ذکر شو د څه وجې نه؟ بقاء علی غرابة تعلّقها به ددې قبيلې
 نه نه دې بنا په دغه غرابت د تعلق د مشيت په دې مفعول پورې ددې وجې نه ترك د حذف نه دی شوې
 بلکه ترك د حذف وروستو شارح به وجه وائي چې ددې وجې نه شوې دې
 علی ما ذهب اليه دا منفي سره لگوئ چې دې باندې څوک قائل شته دې ها؟ چې دلته کې ترك د حذف
 غرابت د وجې نه دې؟ وائي او علی ما ذهب اليه صدر الافاضل نو دوو خبرو ته نې اشاره وکړه يو دا چې دا
 ترك د حذف د غرابت د وجې نه دا مذهب د صدر الافاضل دې او دويم نې اشاره وکړه چې د ماتن
 غرض دادې چې په دې صدر الافاضل باندې رد دې غرض د ماتن ته نې هم اشاره وکړه هي ضرام السقط
 ضرام السقط د صدر الافاضل کتاب دې هغه داسې ويلي دي چې دلته غرابت داسې راغلو چې ان
 ابکی نه مراد بکاء فکري دې او تعلق د مشيت بکاء فکري پورې غريب دې لکه څنگه چې تعلق د
 مشيت په بکاء د دم پورې غريب دې دغسې په بکاء د فکر پورې هم غريب دې وائي من ان للواد لوشنت
 ان ابکی تفکرا بکيت تفکرا نو ددې ان ابکی نه مراد بکاء فکري شو، نو وائي دې پورې تعلق غريب
 دې نو فلم يحذف ای الشاعر مفعول للشيء ولم يقل لوشنت بکيت تفکرا ځکه لان تعلق للشيء ببکاء التفکر
 غريب متعلّقها په شان د تعلق د مشيت ببکاء اللم په مخکې شعر کي
 اوس لان للواد دې راتلونکي متن کې دا دليل دې متن کې ددې مدعی کومه شوه؟ نو شارح اشاره
 وکړه چې مدعی ددې فليس منه دې چې مخکې متن کې تير شو ای وانما لم یکن من هذا القبيل وائي دا
 قول د شاعر نه کيږي ددې قبيلې چې ترك د حذف د مفعول د مشيت د غرابت د وجې نه دهغې نه نه
 دې ځکه لان للواد بالاوّل چې لوشنت ان ابکی دې دا اول دې دادې البکاء الحقيقي بکاء حقيقي ترې مراد
 دې لا البکاء الفکري لکه صدر الافاضل چې وائي
 اوس دوه دعوي شوې چې د اول نه بکاء حقيقي مراد ده او فکري نه ده مراد دليل پرې دادې چې دا د
 ارادې د شاعر نه خلاف دې ځکه چې بکاء حقيقي نه اخلي نو د ارادې او قصد د شاعر سره موافق
 دې او که بکاء فکري اخلي نو د شاعر د ارادې او قصد نه خلاف دې وائي لانه دې شاعر لم پوهان يقول
 لوشنت ان ابکی تفکرا بکيت تفکرا دا مطلب نه دې بل لول الشاعر ان يقول انما انما انما بکري دې
 مالره خوار والي نحول خوروالې نري توب ته وائي اوج کړس لرگې پاتې شوې يم ما ژړا کړې ده اوج
 شوې يم نو رطوبت وائي بالکل په ماکې ختم دې څومره رطوبت چې وو هغه ټول رابښکلي شوې دې
 او بهر ته راوتلې دې نو فلم يوق مني غير خواطر پس نه دې پاتې شوې زما نه بغير د سوچونو نه بقول هي
 چې هغه سوچونه څي او راځي په ماکې سرې چې ډير ضعيف شي نو په هغه باندې بيا وهمي بيماري

خروج عن البحث لازم يبري خكه بحث كلام د ماتن په مشيت كې دي. په مفعول د ابكي كې نه دي
 دويم دادې چې مائن داقول چې **فلم يبق مني الشوق** دانې په رد كې ذكر كړې دې په صدر الافاضل باندې
 او صدر الافاضل كلام په مفعول د مشيت كې كړې دې د **بكي** كې نې نه دي كړي
 وقيل يحتمل اوس گوري ددې اهمه خبره يو دا اوپيژنن چې دې قيل او صدر الافاضل كې فرق څه دي
 نو څوك وائي چې دې قيل او صدر الافاضل كې فرق دادې چې صدر الافاضل وائي چې ددې اول بكا
 نه مراد بكا، فكري دې قطعاً او دغه قيل وائي چې بكا، فكري دې خو احتمالاً داسې چې د بكا
 فكري هم احتمال دې او د بكا، دمعني هم احتمال دې نو وائي د ماقال د صدر الافاضل هم احتمال
 دې اود ماقال د ماتن هم احتمال دې دې وائي دواړه صحيح دي يو بل باندې ردونه مه گوي يورق
 دادې دې وجې نه شارح په احتملى سره ذكر كړې دې څوك وائي فرق په دې كې دادې چې
 صدر الافاضل **لوشفت** **بكي** تفكراً وائي خو اخوا ماده د دموع په كې پاتې شوي دي او كه نه وي
 پاتې شوي او دغه قيل وائي چې **بكي** تفكراً وائي ددې وجې نه چې ماده د اوبسكو په كې پاتې
 شوې نه ده لكه ويلې نې دي چې **لم يبق صلاة الصبح** او صدر الافاضل دا شرط نه دې ايسرولې نو
 صدر الافاضل ددې اول نه بكا، فكري اخلي خو شرط په كې عدم بكا، د ماده دموعو نه اړدي اودا
 قيل شرط پدې چې ان ابكي تفكراً هله دې چې ماده د دموع په كې پاتې شي
 ليكن ښه خبره داده چې دا هسې پرتوگ غونډې جوړول شو ددې قيل اود صدر الافاضل لپاره دغه
 قيل او صدر الافاضل يو شې دې حقيقتاً ومالاً سوال يا هل كه يو شې دې نو بيانې ولې معاد كړه
 داقول د قيل نو تاسو وائي معاد كړې يې دې دي لپاره وږيه نظر شبهې لپاره نو وائي وقيل الخ ليكن
 شارح اوس په دې باندې رد كوي وږيه نظر په دې كې نظر دې لان ترتب **هذا الكلام** وائي خكه دا دويمه
 مصرع مرتب ده په اول باندې. په فاء سره دې، **فلو شئت ان ابكي** بكي تفكراً نو په فاء سره متفرع
 دې نو ترتب ددې كلام چې دويمه مصرع ده **على قوله لم يبق مني الشوق** باندې **يحيى هذا النفس عند التعلل**
الصالح **يحيى** خكه دې لان القدرة على بكا، التفكير لايتوقف على ان لا يبقى فيه غير التفكير خكه بكا،
 فكري موقوف نه دې په عدم بكا، د ماده د دمع پورې، ماده د دمع دي وي بياهم بكا، فكري كيدلې
 شي او كه ماده د دمع نه وي نو بيا هم بكا، فكري راتلې شي نو دا موقوف كول چې دا بكا، فكري
 خكه دې چې ماكي ماده د دمع نه ده پيدا شوې دانه صحيح كيږي فافهم كې اشاره شوه دقة المقام نه
 وما للبلغ توهم لافعة غير المراد يا حذف د مفعول كولې شي لپاره د دفع د توهم د اراده د غير مراد كه نه
 مفعول ذكر كړې نو هغې كې توهم د غير مراد شته دي او چې تا حذف كړو نو هغه توهم د غير مراد به
 حذف شي يا هل كه دا واو په واما كې خو عاطفه دې معطوف عليه غواړي په چاباندې عطف دې

اگر که قرينه نشسته دې چې حذف لپاره د تعميم دې خو مقام خطايي تعميم غواړي نو دا مقادير خطايي
قرينه شوه د حذف او د تعميم دواړو لپاره نو چې قرينه شوه نو فلا تعميم اصلا صحيح نشو لکه شارب
واني نو قرينه په حذف باندې او تعميم باندې مقام خطايي شو جواب وشو
واما للرعاية يا حذف د مفعول کولې شي لپاره د محافظت ساتنې على الفاصله په اخري حصي د ايانونو
د قران کريم باندې فاصلي موافق کولو لپاره چې فاصله محفوظه شي نحو قوله تعالى والضحى وقيل
انما سجي ما وعدك ربك وما قلتي نو دلته کې د قلى مفعول حذف شوې دې ه ما قلاك خكه چې د نورو ايانونو
اخري حرف فاصله الف مقصوره دې نو اوس که ما قلاك که ته وواني نو بيا فاصله خرابيږي نو مفعول
د قلى نه حذف کړو

وحصول الاختصار ايضا ظاهر دې کې حذف د مفعول للفاصله کې اختصار هم شته دې واما لاستهجن نكرو
يا حذف د مفعول کولې شي د وجې د قبيح گنلو د متکلم نه لکرو للفعول اى متکلم ذکر د مفعول بنده
گني مفعول علته ما رايه منه تول حديث دادې هكنت ما ورسول لله صلى الله عليه وسلم اغتسل من اناه
واحد وومه زه او رسول الله صلى الله عليه وسلم چې مونږه غسل کولو د يو لوبني نه ماريهت منه مانه
وو ليدلې د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه ولاړې منى اونه ليدلې رسول الله صلى الله عليه وسلم
زما نه څه؟ اى العورة د يو بل عورت مونږه نه وو ليدلې

واما لنكته اخري يا حذف د مفعول کولې شي لپاره د نکتې اخري د بلې څه نکتې لپاره حذف کولې
شي هغه څه مكاخفله لکه پتول ددې مفعول شو د سامع نه اوس زه تاته وایم چې يا هلکه مازيد
ليدلې وو که زه تاته ووايم رايه زما نو دې مثلا عمرو د زيد د بنمن دې بيا زيد وژني نوزه تاته وایم
چې رايه اشارې سره چې رايه زما مطلب تاته دادې چې زيد مراد دې خو ذکر کوم نه لپاره د پتولو
دده نه اوانتمکن يا حذف د مفعول کولې شي د پاره د قادريدلو من نكته د انکار کولو لپاره ددې
مفعول نه اى مست ايه حاجه که دې انکار کولو ته حاجت پيش شي لکه دې مجلس کې اوس ته وائي
چې لعن لله نو يو زيد بعماسي هغه به وائي چې هلکه تاته وويل تازه ياد کړم چې لعن لله تا وويل نه
سريه ما عمرو ته ويلي دي تاته ما نه دي ويلي لعن لله خان له کينه او که ته ورته ووائي لعن لله زما او
زيد ناست دې هغه به وائي په تاباندې دې الله تعالى لعنت وکړي جگړه جوړه شوه. نو لعنه حذف
مفعول کولې شي د وجې ددې مفعول نه حقيقه حقيقه متعين وي بې د فرض د فرض د اعتبار د
معتبر نه لکه نعمه ونشكر نحمد ونحمد دواړه صحيح دي اې هلکه دچا حمد او شكر اوباسن وائي د
الله کنه حقيقت کې منعم او محمود بغير د الله نه بل څوک شته نه اولاصل يا ادعاء وي لکه ته وائي
نقدم ونعظم هلکه د چا نخدم او نعظم د مشرف الامير چې مشرف دې داهې ادعاء تعيين دې که نه نو

لکه اوس تا په ما باندې گمان وو چې دا مولوي صيب يو انسان پيژني. نو دې کې ته حق بجانب نسي
 خو دويمه عقیده تا داسې اوساتله چې دغه انسان چې مولوي صاحب نې پيژني دا عمرو دې نور زو
 تاته ووايم چې ته دې کې خطا شوې نې زه چې کوم انسان پيژنم هغه عمرو نه دې زهيا عرفت خاص
 زيد زه پيژنم عمرو زه نه پيژنم نو تقديم پکار دې نو واطخا. فيه
 وقول او ته به وائي لتاكيده لپاره د تاكيد د دغه او تقديم سره به يې وائي زهيا عرفت لانغې ولاغې
 تاكيد شو ځكه تقديم سره خو تاكيد راغلې وو نو لانغې نص شو په تاكيد کې داخو په قصر قلب کې
 شو اوس د قصر افراد مثال ښاني هغه دادې چې تا په دې باندې گمان وکړو مثلاً پيښور مولا باندې
 چې پيښور مولا يو سرې پيژني دا يو انسان نو دې کې ته اصحاب شوي خو تا وويل چې دې چې کوم
 سرې پيژني نو هغه يو نه دې دوه دي يو زيد او بل عمرو دې دا دواړه وائي پيژني نو دې تاته ووائي
 چې زهيا عرفت زه زيد پيژنم عمرو نه پيژنم نو قصر افراد شو ولقد يکون لود الطفاء هي الاشتراک او کله کله
 کيږي دا تقديم لپاره د رد د خطا په اشتراک کې ځکه زهيا عرفت له اعتقاد لپاره د هغه سامع چې
 عقیده ساتي چې عرفت زهيا وعمرا دواړه وقول او ته به وائي لتاكيده لپاره د تاكيد ددې زهيا عرفت
 وحده ځکه دا وحده نص دې په نفي د اشتراک کې مخکې هغه لانغې نص وو په نفي د معرفت د غير کې
 وکلا سره دفع د توهم کوي چې يا هلکه دا تقديم د مفعول صرف جمله خبريه پورې خاص به وي
 وائي نه انشاء کې هم راتلې شي انشاء کې هم تقديم لپاره د قصر کيږي وائي وکلا هي نحو زهيا اکرم
 وعمرا لا تکرم په هغې انشاء کې وائي هم راتلې شي خبر پورې دا خاص نه دې قصر قلب وي که افراد
 وي څنگه چې په خبر کې راځي دغسې په انشاء کې هم راځي اوس گوره يو سرې دا عقیده اوساتله
 چې دا متکلم ماته امر کوي په اکرام د عمرو سره نه د زيد سره نو متکلم تاته ووائي زهيا اکرم چې د
 زيد د اکرام سره امر کوم نو قصر قلب راغلو او که سامع دا خيال کولو چې دا متکلم ماته امر کوي په
 اکرام د زيد او عمرو دواړو سره نو متکلم تاته ووائي چې زهيا اکرم نو قصر افراد راغلو
 وعمرا لا تکرم کې هم دغسې ده که سامع دا خيال وکړو چې متکلم ماته نه يي کوي د اکرام د زيد نه او د
 عمرو د اکرام نه نه يي نه کوي نو ته ورته ووائي چې عمرا لا تکرم نو قصر قلب شو او که سامع دا خيال
 کولو چې متکلم مامنع کوي د اکرام د زيد او عمرو د شرکت نه نو ته ووائي چې وعمرا لا تکرم ته
 ووائي شرکت نه منع کوم نو قصر افراد شو امرا ونهيا.
 اوس شارح په ماتن باندې شبه کوي چې دا لود الطفاء هي التعمين دا ويل پکار نه وو ځکه لود الخطا
 في التعمين خو په کلام خبري کې راځي داسې ويل پکار وو فکلمان الاحسن ان يقول لافادة الاختصاص
 تقديم کيږي لپاره د فائده کولو د قصر او حصر او اختصاص لپاره احسن دغسې وو وائي ددې

نو بيا اتصال راغلو په ادواتو د شرط او ادواتو د جزاء کې او دا جائز نه دي دامتنع دي لاقتصرهم واني د وجې د لازمولو ددې علماؤ نه نحائث نه وجود فاعل وجود د جداني راوستونکي بين اما چې: ادواتو د شرط نه دې والفاء او په مابين دفاء کې چې د ادواتو د جزاء نه ده بل التقدير نو دلته کې تقدير د عبارت دادې چې مفعول مقدم به را اوباسې نو چې مقدم دې راويستلو نو تخصيص راغلو بل التقدير دلته کې متعين دې چې واما ثمود فهدينا فهديناهم بتقديم للفعل.

اوس شارح شبه کوي په متن باندې واني ولي کون هذا التقديم للتخصيص نظر: اعتراض دې او نظر دي نظر په دوو طريقو سره دې. يو نظر او اعتراض د بهر نه دی او يو نظر شارح په کې کړی دی بهر نه نظر مخکې واني هغه دادې چې اې هلکه تخصيص شو نو معنی دا شوه چې واما ثمود فهديناهم دا هدايت زمونږ مقصور دې ثموديانو پورې دا بنودنه د حق لارې دا مقصور ده په ثموديانو پورې نه ده متجاوز د دوی نه نورو کافرانو ته حالانکه الله تعالی وکول قوم هداييلي دي حقه لار خو الله هرچاته بناني نو دلته کې قصر خو صحيح نه شو ځکه چې معنی دا شوه چې دا بنودنه زمونږه د حقې لارې مقصور ده په ثموديانو پورې نه ده متجاوز د ثموديانو نه نورو کافرانو ته حالانکه ټول کافرانو ته الله تعالی لار بنودلې ده واما کفنا مطوین حتی نبهت رسولاً غیر د ثموديانو نه نورو کافرو ته هم الله لار بنودلې ده

دويم نظر شارح واني لانه واني دغه تقديم قد يکون مع الجهل بثبوت اصل الفعل دا تقديم د اما سره چې ذکر شي نو دا کله کله کيږي سره د جهل نه په ثبوت د اصل فعل باندې چې هغه سامع د اصل فعل نه جاهل وي نو متکلم تقديم وکړي په اصل فعل باندې سامع عالمؤلو لپاره نو دا تقديم لپاره د اصلاح شو. د تقديم لپاره نه شو مثال داسې شو کما اذا جاءک زيد وعمرو لکه زه دلته کې خبر شوم چې د مختار احمد خوا ته زيد او عمرو مسجد قبا ته راغلي دي نو اوس مختار احمد د زيد و عمرو سره څه فعل وکړو داماته پته نه وه چې ده ورته چاى ورکړې يا دوه ئ يا پلاؤ او که نه هسې ئې او غريول او اهانت ئې ورله وکړو او واپس ئې کړل نو زه مازيگر وخت کې چوک ته لارم ما دده نه تپوس وکړو ثم سلتک سائل ما فعلت بهما نو دلته کې زه جاهل د اصل فعل نه يم نو فتقول واني ماته په جواب کې واني اما زيدا فضربه چې مولوي صاحب هرچې زيد دې نو ما او غريؤل هغه لره. او ويلي واما عمرا هغه عالم سړې وو متواضع متقي فاعلمته هغه ته ما چرکه حلاله کړه پلاؤ مې پوخ کړو د هغه عزت مې وکړو نو اوس دلته کې تقديم د تخصيص لپاره نه شو بلکه د اصلاح د ترکيب او لفظ لپاره شو چې توالي رانه شي په مينځ د ادواتو د شرط وجزاء کې دپته واني تقديم لپاره د اصلاح د لفظ چې توالي په ادواتو د شرط وجزاء کې رانه شي تقديم و تخصيص لپاره نه صحيح کيږي

والتخصيص لازم للتقديم غالباً اوس دا بله مسئله كوي. چې تخصيص د تقديم سره لازم دي غالباً شرح ورسره لگوي اي لايفنك ددي نه قصد د شارح ترجمه د لازم كوي چې دلته كې د لازم خه معنى؟ نو وائي چې اي لايفنك چې نه جدا كيږي دا تخصيص من تقديم المفعول ونحوه څنگه چې لازم د ملزوم نه نشي متفك كيدلې د لازم دا معنى د غالباً ترجمه كوي چې دي و وائي. وفي اكثر الصور غالباً دا معنى چې په اكثر صورتونو كې دليل وائي د متن لپاره چې دليل دادې چې بشهادة الاستقراء وحكم النوق وائي په شهادت دا استقراء او تتبع د كلام القوم سره مونږ د كلام القوم تتبع واستقراء كړې ده نو چېرته چې تقديم د معمول شوې دي نو تخصيص په كې شته دي. يو دليل دا شو

دويم دليل دا چې وحكم النوق ځكه چې ذوق د سري هم دلالت كوي چې يو معمول مقدم كيږي په يو عامل باندې نو مقصور قصر وتخصيص وي كه دا مقصود نه وي نو هسې تقديم بلا فائدي كيږي اوس د غالباً قيد فائده وائي چې ماتن دا ولې زيات كړو، وائي وانما قال غالباً وائي ماتن غالباً ويلي دي. وائي لان اللزوم الكلي غير متحقق فيه اي في التقديم لزوم كلي په دي تقديم كې نشته دي كله كله به تقديم وي او تخصيص به نه وي اما التقديم قد يكون لاجراض اخر ځكه تقديم كله كله كيږي د نورو غرضونو لپاره هغه نور غرضونه څه دي ليجود الاهتمام لکه مجرد اهتمام لپاره چې د هغه مقدم ته عزت كوي تخصيص مخصص مقصود نه وي عزت لپاره والتبرك او كله كله تقديم د مفعول د تبرك لپاره كيږي لکه محمد احييت صلى الله عليه واله وسلم والاستلذا كله كله تقديم كيږي د وجې د موندلو د متكلم نه دي مقدم لره لذيد لکه ايلي احييت كله وموافقة السامع كله كله تقديم كيږي د موافقت د كلام د سامع سره لکه تانه سامع سوال وكړي چې من اكرمت نو سامع مفعول مقدم كړې دي نوته جواب كې وائي چې زيدا اكرمت تا هم مقدم كړو نو موافقت لپاره شو كله كله د ضرورة الشهود ضرورت شعري د وجې نه تقديم كيږي او تخصيص نه وي والسجع او كله كله د پاره د موافقت د سجعې په غير دقران كې والفاصلة او كله كله لپاره د موافقت د فاصلي تقديم كيږي په قران كې فاصله په قران كې او سجعې په غير القران كې اوس د فاصلي مثال پخپله بنياني ونحو ذلك ياتعجيل د مسرت سامع ته خو شحاله وي يا ساسة سامع خفه كوي اوس د فاصلي مثالونه بنياني دا مثالونه د فاصلي دي وائي قال الله تعالى خذوه خزاينانو د جهنم ته الله به فرمائي چې نيسي دي مجرم لره دي كې اشتهاد نشته دي فقلوه طوق ورله وغورځوي، غاړې ته ورته زنخير وغورځوي "غث زنخير چې ختې نې داسې نيولي وې ايسته اورته او پكته نې نه شي كولي لا يرد اليهم طرفهم والندهم هوان ثم الجعيم صلوه دي كې يو شاهد راغي ثم الجعيم دا مفعول مقتضي رؤسهم مقدم شو په صلوه باندې لپاره د رعايت د فاصلي كه داسې نې ويلي وې چې ثم صلوه الجعيم نو فاصله نه برابريده دويم ثم في سلسله بيا او ترې ده لره په يو زنخير كې دي كې هم شاهد دي ځكه كه داسې نې ويلي وې چې ثم ذرعها سبعون ذراعاً في سلسله نو برابريته نه راخي نو فاصله

فاصله برابر شده او که داسې واني **فاسلمکوه في سلسله نو نه برابریدله بل مثال ښاني په قران کې وني**
عليکم لعلالین نو دلته کې تقدیم د خبر د ان شو په اسم د ان باندې د لپاره د موافقت د فاصلې څکه د
دې سورت اکثر اخر د اياتونو کې ماقبل ترې يا يا و او دې نو دلته هغه خرابیده نو شبه وارد نه شوه چې
ملکه زمونږ کلام خو په تقدیم د معمول د فعل کې وو او دلته کې علیکم معمول د فعل خونه دې تاسو
رواين چې معمول د ان نو معمول د ان دې وي بل مثال ښاني وقال الله تعالى **فاما اليتيم فلا تقهر نو**
فاصله برابر شوه څکه فاصله ټول په واه باندې ده د اما السلال فلا تقهر د تقدیم د مفعول سره فاصله برابر
شوه که تقدیم او نکرې نو فاصله نه برابرېږي بل مثال وقال الله تعالى **وما ظلمناهم ولکن کانوا انفسهم**
یظلمون اوس گوره انفسهم نې په یظلمون باندې مقدم کړو د فاصلې لپاره که داسې نې ويلې وې ولکن
کانوا یظلمون انفسهم فاصله نه برابریدله، نو څکه نې مقدم کړو الي غیغ فلك علاوه ددې نه واني نور
خاږونه گوره معا لا یحسن فیه اعتبار التخصیص او دا اعتبار د تخصیص څوک به پېژني؟ عند من له معرفه
بالباب الکلام لپاره دهغه چا چې هغه لره پوهه وي په طریقو د کلام هر کس نا کس ته نه چې هغه
پخپل ذوق سره معلوموي چې دلته کې تخصیص حسن دې او دلته کې غیر حسن دې

ولهذا سره اوس دلیل اني ذکر کوي ماتن چې تخصیص لازم دې د تقدیم سره غالباً تعین د مشار الیه کوي
شارح اې لان التخصیص لازم للتقديم غالباً یقال ویلې شوي دي ویونکي مفسرین دي فیما که تعید ویا که نستعین
کې دلته کې تقدیم د مفعول شوې دې په دواړو کې نو تخصیص ورسره لازم دی راغلی دی نو مفسرینو
ددې معنی کړې ده معناه معنی ددې قول د الله تعالی داده چې **تفصکها العبادۃ والاستعانة باء** داخله ده په
مقصود باندې یعنې عبادت مقصور دې په تا پورې نه دې متجاوز تانه بغیر هیچا ته استعانت مقصور
دې په تا پورې متجاوز نه دې تانه بل هیچا ته بعضی کې شارح اشاره کوي چې باء په مقصور باندې داخله
ده بعضی **تفصکها** مونږ گرځو و تالره اې الله من بین التوجیبات په مابین د ټولو موجوداتو کې **مخصوصاً** مقصور
بلک په دې عبادت و استعانت سره لا تعبد لا نستعین غیغ لدنو باء داخله په مقصور باندې شوه

د جار مجرور مثال ښاني وهی لا الی الله تعشرون نو دا جار مجرور په تحشرون باندې مقدم شوې دې معناه
لیه خاص دې الله ته به تاسو راجمع کړي شئ، لا الی غیغ ونعید تعین د مرجع کوي واني التقدیم، واني
ناید کوي دغه تقدیم فی الجميع شارح ورسره لگوي اې فی جميع صور التخصیص دې کې نې اشاره وکړه
چې په الجميع کې الف عوض دې د مضاف الیه نه یا الف لام عهد خارجي دې معهود په دې سره ټول
صورتونه د تخصیص دي یا هغه مضاف الیه دادې چې ټول صورت د تخصیص دي دا تقدیم فائده کوي
په دې ټولو صورتو د تخصیص کې وراه التخصیص اوس وراه د مخکې په معنی سره هم راځي او وراه د
دوستو په معنی سره هم راځي څکه دې د اضدادونه دې نو پته راغله چې دلته کې وراه په معنی د

امام سره دې او که د بعد سره دې نو شارح تعین وکړو ای بهله یعنی پس ددې تخصیص نه فائده کوي
اهتمام بالقدم مقصود مندي په هغه مقدم پورې چې دا مقدم مقصود دې د متکلم متن لپاره دلیل وائي
چې دا تقدیم علاوه د تخصیص نه اهتمام د مقدم ولې فائده کوي وائي لانهم ځکه چې دغه عرب
یقینمن الله شانه هم دي مخکې کوي هغه شی چې شان دهغې اهم وي هم دغه عرب بیانه لغزیه
بیان ددې سره ډیر قصد کونکي دي نو ددې وجې نه مقدم اهم وي اوس شارح ددې لپاره دلیل اني
ذکر کوي ولها او ددې وجې نه چې تقدیم فائده کوي اختصاص نه اهتمام د مقدم یقیناً
مقدر کولې شي هغه محذوف متعلق او فعل هې بسم الله مؤخر او لپاره د اهتمام د اسم د الله چې اسم
الله مهتم بالشان دې نو دا معنی مخکې کوي نو داسې وائي بسم الله الفعل کلدا دا مؤخر کوي یقیناً مع
الاختصاص یو خوا اختصاص به راشي چې خاص په نوم د الله باندې دا کارزه کوم او سره د اختصاص
نه الاهتمام اهتمام به هم راشي چې اسم د الله مهتم بالشان دې وجه په دې کې داده چې اهتمام سره
اختصاص نه مقصود ځکه دې دمؤجد اود مؤمن ځکه بسم الله مؤجد او مؤمن وائي وائي ځکه لان
لشركین یسینون باسماء الهتهم نو فیقولون باسم اللات وباسم العزی نو فقصد للزهد بتخصیص اسم الله
بالاهتمام للاهتمام والرد علیهم ای علی الشریکین.

اوس په دې باندې اعتراض کوي مانتن نو وائي ولویه وارد کړي شوې دې اعتراض په دې باندې په
اقراء باسم ربك شبه یا هلكه محل داعترض او دایراد کوم ټکې شو محلونه خو ډیر دي محل د
ایراد داشو چې تقدیم لپاره د تخصیص نه صحیح کیږي یا محل دا ایراد داشو چې تقدیم لپاره د
اهتمام د مقدم نه کیږي فقط فقط، نو شارح تعین د محل د ایراد کوي نو وائي بعضی ای المانتن لوکلان
التقديم که چرته وي تقدیم د معمول د فعل په فعل باندې مفیداً للاختصاص مفید لپاره د قصر والاهتمام
دا مقدم د قیاس شو نو د محل تعین نه وکړو نو لوجب ان يؤخر الفعل نو واجب دي چې مؤخر کړي به نه
وي فعل چې اقراء دې وبقیم باسم ربك لکن التالي باطل فالمقدم مثله لوجب خو باطل دې حساً مؤنزه
وینو چې اقراء مخکې دې په اسم ربك باندې او اسم ربك مخکې نه دې او دلیل د ملازمي څه دې؟ چې
که تقدیم مفید لپاره د اختصاص او اهتمام دې نو واجب به وو چې مؤخر کړي نه وي فعل چې اقراء
دې او مقدم کړي به نه وي باسم ربك وائي ځکه چې لان کلام الله تعالی الحق برعاية ما یجب رعایته وائي
ځکه کلام د الله تعالی ډیر لا تق دې په رعایت دهغه نکو سره چې واجب دي رعایت دهغې نکتي په
بلاغت کې نو هلته کې نکته خو تخصیص شو سره د اهتمام نه نو مقدم کول پکار وو نو په دې کې
شارح یو تعین د محل د ایراد وکړو او دویم تقریر د اعتراض نه وکړو نو دوه غرضونه شو چې نمط
او تقریر د اعتراض په طریقې دنمط د قیاس استثنائي رفعي سره دې

وس واجب دي سره دوه جوابونه کوي مائن دا جواب اول د صاحب الکشاف دي وائي جواب کړي
نوی دی چې بلن الهم چې اهم په اقراء باسم ربك کې القراءة قراحت دي ددي د وجې نه مقدم شوې دی
راحت ځکه اهم دي وائي لانها اول سورة نزلتو فکان الامر بالقراءة لعم باعتراب هذا المعارض په اعتبار ددي
راض سره چې اول سورت وو ولن هکله لکړ الله لعم فی نفسه نو اقتضاء ذاتي غواري تقدیم د اسم د الله
و اقتضاء مقامي غواري تقدیم د قراة. نو مونږه ترجیح ورکړه اقتضاء مقامي ته نه اقتضاء ذاتي ته
ځکه بلاغت ویلې شي مطابقت د کلام د مقتضى الحال و مقام سره مطابقت د مقتضى ذات سره دینه
فوک بلاغت نه وائي دا تعیین ددي مجیب کوي چې دا مجیب څوک دی؟ وائي جواب صاحب الکشاف

وس په دي ځای کې اعتراض راځي ځني احادیثو کې راځي چې اول سورت چې نازل شوې دي نو دغه
سورت اقراء دي او په بل حدیث کې راځي اول سورت چې نازل شوې دي نو سورت المدثر دي په دریم
حدیث کې راځي چې اول سورت چې نازل شوې دي نو سورت الفاتحه دي نو درې واوړه قسمه
احادیثو کې تدافع و تعارض راغله نو تاسو به دفع د تدافع وکړئ چې کوم حدیث کې چې راځي چې
دغه سورت اقراء اول سورت دي چې نازل شوې دي نو په مقدار د پنځو ایاتونو ټول سورت نه چې دا
ول نازل شوې دي او چې کوم حدیث کې راځي چې اول سورت چې نازل شوې دي نو سورت الفاتحه
دي نو تمام سورت من اوله الي اخره اول چې نازل شوې دي نو سورت الفاتحه دي. په دریم حدیث کې
چې کوم راځي چې اول سورت چې کوم نازل شوې دي سورة المدثر دي نو پس د فترة الوحي نه پس د
نفع کیدلو د وحي نه رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې اول خو وحي وشوه بیا درې میاشتي وحي
نه وه نو بیا غار حرا کې وحي شروع شوه یا ایها للفرقم للفرقم ویک لکبر نو تدافع داسې شوه

نوم جواب کوي ویلنه ای باسم ربك دي سره تعیین د مرجع کوي متعلق بالقراءة الثاني نو تقدیم په عامل
بندی تقدیم راغې ای هو مفعول القراءة الذي بعده یا هلکته متعلق په اقراء ثاني پورې څه معنی؟ دا باسم
ربك مفعول دي د اقراء هغه چې پس ددي نه دي نو معترض راغې شبه نې وکړه چې بیا اقراء اول بلا
نفره پاتې شو که نه؟ وائي ومعنی القراءة الاول لوجود القراءة نو فعل متعدي چې قراة نازل دي په منزله د
اژمي کې لوجود القراءة څه معنی من غیر اعتبار تعدیته ای مقوف به شبه یا هلکته چرته فعل متعدي نه
اژمي راتلې شي؟ وائي او، حکما فی فلان يعطی نو دلته کې يعطی فعل متعدي دي مفعول نې نه دي
نکر شوې ځکه مقصود د متکلم صرف اثبات د اعطاء دي فلانکي ته او مقصود تعیین د جنس دهغه
یا يعطی به نه دي چې څه شی ورکوي هر څه ورکوي شبه یا هلکته دا مجیب څوک دي وائي حکما فی
فتاح دا جواب په مفتاح کې سکاکی بابا ویلې دي تعیین د مجیب نې وکړو

اوس هغه دريم مبحث ددې باب ذکر کوي هغه داچې تقديم د بعضې معمولاتو د فعل په عرض باندې نو وائي و تقديم بعض معمولاته اي معمولات الفعل على بعض به بعضو باندې کيږي لکه مثلا تقديم د مفعول په فاعل باندې کيږي ځکه کيږي اما لان اصله اي اصل ذلك البعض التقديم تقدمه دي على بعض الآخر معترض راغي شبه نې وکړه چې دا قاعده ستا منقوضه شوه په واذابتلى ابراهيم به نې دارنگې منقوضه شوه په ضرب زيدا غلامه باندې دلته کې اصل د فاعل تقديم خو نه دې جواب نې وکړو چې ولا مقتضى للبدول عنه وي عن ذلك الاصل او هلته مثالين مذکورين فى الاعتراض کي ستا دې چې اضمار قبل الذكر لازمېري هغه معمول د فعل چې تقديم د هغې په نور و باندې اصل دې هغه كالفاعل فى نحو ضرب زيد عمرا کې گورئ اوس فاعل کې اصل تقديم ځکه دې لانه عمده فى الصلااو مفعول فضله وي او عمده مقدم وي په فضله او دويمه دويمه وجه داچې وحقه ان يلى الفعل اوس ددې تخصيص ددې مثال فائده وائي شارح چې شارح دا مثال و بنودلو چې په نحو ضرب زيدا عمرو کې او داسې نې اونه ويل چې ضرب زيدا غلامه نو ددې فائده وائي د تخصيص د مثال لپاره فائده وائي نو وائي وانما قال فى نحو ضرب زيدا عمرو چې اتصال د ضمير نه مفعول پورې شوې دې اونه فاعل پورې دا مثال نې ځکه خاص کړو لان فى ضرب زيدا غلامه مقتضيا للبدول عن الاصل. وللفعول الاول فى نحو اعطيت زيدا درهما نو د اعطيت دا مفعول اول تقديم په مفعول ثاني باندې اصل دې اعطيت نه هر هغه باب چې متعدي وي دوو مفعولينو ته شبه ياهلکه دوو مفعولينو ته متعدي خو علم هم دې نو تاسو بل قيد کيدئ هر هغه باب چې متعدي وي دوو مفعولينو ته او ثاني غير وي د اول نه په مصداق کې او علمت زيدا فاضلا کې فاضلا غير د زيد نه په مصداق کې نه دې اوس هغه سره دليل وائي د متن لپاره وائي هان اصله اصل ددې مفعول اول تقديم دې په مفعول ثاني باندې ځکه لان فيه من معنى الفاعلية ځکه په دې مفعول اول کې معنى د فاعليت ده او دويم کې معنى د مفعوليت ماخوذيت ده ځکه په کې معنى د فاعليت ده چې وائي وهو ولو. په معنى د اذ سره کوى اذ هو ځکه دا مفعول اول چې الله عالم تفسير د غير مشهور په مشهور سره کوي اي اخذ للعطاء او ثاني ماخوذ دې نو هغه کې معنى د فاعليت ده او ده کې معنى د مفعوليت راغله او لان لفظه يا تقديم د يو معمول کولې شي په بل ځکه چې ذکر ددې بعضې چې مقدم شو اي هغه وي اوس معترض راغي شبه نې وکړه په خله واورئ و پرده شبه ده ددې خاى نه جعل الاهمية نه شروع ده نه معموله للصنف هغې سره جواب دې حاصل د شېبې دادې چې مخکې په مسنداليه کې تا اهميت مقسم گرځولې دې او اصل په مسنداليه کې تقديم تا قسم گرځولې دې يا د پاره د تمکين د خبر په ذهن د سامع کې بل قسم يا تعجيل د مسرة يا تعجيل د مساة تا اقسام د اهميت گرځولې دې نو هلته کې

القصر

مانن وويله چې **القصر** وائي پنځم باب د اتو ۸ بابونو د فن اول نه قصر دي

مانن د قصر معنى لغوي او اصطلاحى نه وه بيان كړي، شارح يې بيانوي، مانن نه وه بيان كړي ځكه مېنى د متونو بڼه، پر اختصار وي، او شارح يې بيانوي ځكه شارح ذمه واري اخستې ده د توضيح او تشرېح د متن، نو وائي *في اللغة العجيب* قصر په لغت كې بندولو ته وائي، ځكه قران كې راځي: *مقصورات في الخيام* مقصورات معنى محبوسات في الخيام، *وفي الاصطلاح* او په اصطلاح كې قصر وائي *تخصيص شئ بشئ بطريق مخصوص* بندول د يو شي دي په بل شي پورې، نو دلته كې عام دي، د شئ اول نه موصوف واخلئ او شئ ثاني نه بشئ كې صفت واخلئ، لكه دا په قصر د موصوف على الصفة كې شو، يا د شئ اول نه صفت واخلئ او د بشئ نه موصوف واخلئ، دا په قصر د صفة على الموصوف كې شو، دواړه قسمه اخستل جائز دي اوس شبهه راغله چې هلكه بڼه په دې باندې زېد مقصور على القيام دلته كې تخصيص شئ بشئ راغلي دي حالانكه دېته څوك قصر نه وائي، نو شارح جواب وكړو *بطريق مخصوص* يا هلكه په طريقه مخصوصه سره چې هغه څلور طريقې دي چې وروسته راز وائي دېو له اربع طرق د قصر لپاره څلور طرق دي، او په زېد مقصور على القيام كې د هغه څلورو طريقو نه يوه طريقه هم پكې نشته دي

اوس صرف دومره شبهه كيږي چې د نحوي قانون دا دي چې دوه جاړين د جنس واحده نه په يو فعل پورې نشي متعلق كيدي، دوه جاړين چې لفظ هم يو وي او معنى هم يوه وي او يو فعل پورې متعلق شي دا نشته دي، دا جائز ندي، په شريعت نحوي كې، او د شارح په كلام كې خو راغلل، ځكه بشئ كې دا با، هم متعلق ده په *تخصيص پورې* او *بطريق كې* دا با، هم متعلق ده په تخصيص پورې، نو تعلق د دوه جاړينو راغي په عامل واحده پورې او دا لايحوز دي، خو تاسو به جواب وكړئ چې هلكه دا دوه جاړين اگر كه لفظ كې دواړه متحد دي خو معنى كې متحد ندي، ځكه وائي بشئ كې با، د تعديت او د الصاق لپاره ده او *بطريق مخصوص كې* دا با، لپاره د استعانت ده، نو دا دواړه جاړين د جنس واحد نه نشو، د لفظ په اعتبار سره يو شو خو معنى كې يې فرق دي بون بعيد دي

اوس شارح تقسيم كوي *وهو حقيقي* و *غير حقيقي* وائي دا قصر يو حقيقي دي او بل غير حقيقي دي، اوس غرض د شارح د لان نه تر راتلونكي متن و *هكل منهما پورې* دا دي چې دليل وائي د حصر لپاره چې قصر په دوه قسمه حقيقي او غير حقيقي كې ولې منحصر دي؟ دويم غرض د شارح دفع د توهم كوي چې يا هلكه حقيقي نه مراد هغه مقابل د مجاز به شي؟ او د غير حقيقي نه مراد مجازي به شي؟ نو دا خو بيا نه صحيح كيږي ځكه قصر خو په دواړه قسمينو سره حقيقي دي، مجازي خو پكې نشته دي.

نو شارح راغي لان تفصيل الشئ بالشئ سره جواب کوي چې حقيقي دلته کې مقابل د مجازي ندي. او غير حقيقي مجازي ندي بلکه حقيقي او غير حقيقي قصر کې په بله معنی سره دي. دريم غرض د شارح دا دي چې توضيح کوي د قصر حقيقي او غير حقيقي په مثال سره، او تعريف کې د هر يو لپاره، يعنې تعريف د هر يو او توضيح بالمثال کوي، خلورم غرض د شارح اخير کې دفع د اعتراض کوي و تقسامه سره په مانن باندې يو اعتراض واردېدو هغه په و تقسامه سره دفع کوي. دا خلورم اعتراض شو د شارح، نو فرماني چې لان تفصيل الشئ بالشئ وائي قصر د يو شي په بل شي پورې امان پکښو بحسب حقيقه يا به په اعتبار د حقيقت سره وي وې نفس الامر في نفس الامر يې ځکه ولگولو. ناکت ليکلي دي عطف تفسير دا عطف تفسير دي

شبهه د عطف تفسير نه غرض څه دي؟ عطف تفسير يې ولې وکړو، د دفع د توهم لپاره چې بحسب حقيقه مقابل د مجاز به وي؟ چې اما بحسب الحقيقه معنی په اعتبار د حقيقت سره يعنې مجاز به نه وي. دا معنی به وي. نو عطف تفسير يې وکړو چې ان پکښو في نفس الامر حقيقت دلته کې مقابل د مجاز ندي. حقيقت دلته کې په معنی د نفس الامر سره دي، ځکه حقيقت په معنی د شئ ثابته في نفس الامر سره راځي لکن په دې باندې اشکال واردېږي چې دا تفسير شارح غلط گرځولي دي. ځکه چې په نفس الامر کې څنگه چې تفصيل شئ بشئ چې په قصر حقيقي کې دي نو داسې په قصر غير حقيقي کې هم دي په نفس الامر کې کته، لکه ته راتلونکي مثال کې گوره چې زيد مقصور کړي په قيام پورې متجاوز د قيام نه قعود ته ندي، نو دا هم په نفس الامر کې دي. نو في نفس الامر قيد دا محل شو دا ښه قيد نشو، ځکه نفس الامر کې خو دواړه دي. نو تاسو به ترينه جواب وکړئ چې خبره دي تيك ده چې په نفس الامر کې په دواړو کې تخصيص شئ بشئ په نفس الامر کې دي، خو وجه په دي کې بله ده. چې قصر حقيقي کې تخصيص شئ بشئ په نفس الامر کې فقط دي. د مخاطب د حال لحاظ ندي شوي. لکه اوس متکلم وواني چې ما زه الا قادم زيد مقصور دي په صفة القيام پورې متجاوز بل هيڅ صفت ته ندي، نو دلته کې د مخاطب څه لحاظ ونشو. او په قصر غير حقيقي کې تخصيص شئ بشئ په نفس الامر کې دي سره د لحاظ د حال د مخاطب نه، فقط ندي، که ته وائي چې يا هلکه ما زه الا قادم زيد مقصور دي په قيام پورې اي مخاطبه متجاوز د قيام نه قعود ته ندي بل يو صفت ته متجاوز ځانته دي کې وي. نو په قصر حقيقي کې په نفس الامر کې فقط شو تخصيص شئ بشئ، او په غير حقيقي کې نفس الامر کې شو سره د رعايت د حال د مخاطب نه، داسې بلن لا پتجاوز نه تير وځي دغه شئ اول همغه اصلا غير نه ته ورځي يعنې نه کل اغيارو ته او بعضې اغيارو ته وهو الحقيقه او دينه قصر حقيقي ولې شي لکه ما خاتم الانبياء الا محمد صلى الله عليه وسلم، ختم الانبياء مقصور دي په محمد صلى الله عليه وسلم پورې متجاوز د ده نه بل بعضې شي ته هم ندي او کل انبياء نه هم ندي

او بحسب الاضافة يا به اعتبار د اضافت سره شي اخر ته، يعني دغه شی مقصور به دې پورې دي خو لکن به نسبت سره ده ته دا پکې نشته، متجاوز ده ته ندي، بل يو له خاندله دي، داسې بلن لا يتجاوز چې نه نيز او خبر دغه مقصور الی ذلك الشئ دي شی معين ته نه ورځي، لکه ما زید الاقلام يا هلکه مقصور دي قسم پورې شي معين ته متجاوز ندي چې قعود دي وان ممکن ان يتجاوز اگر که ممکن دي چې متجاوز شي دغه مقصور شی، اخر ته في الجملة يعني په بعضي امثلو کې، داسې چې ما زید الاقلام زید مقصور دي قيام پورې متجاوز قعود ته ندي، ضحك، کتابت، صفت پکې نشته دي، اکل، شرب پکې شته دي وهوع حقيقي او دېته غير حقيقي ويلي شي بل اضافي بلکه دېته اضافي ويلي شي، اوس مثال بناني مکتوبت ما زید الاقلام د دې معنى بمعنی انه لا يتجاوز القيام الی القعود د دې معنى دا ده چې نه تیرووځي د قيام نه قعود ته، دا معنى شوه، نور صفات دي وي پکې، نورو نه دي تیروتي وي لا بمعنی انه لا يتجاوز الی صفة اخرى به دي معنى سره نه چې دغه زید نه تیرووځي د دې قيام نه بل صفت ته اصلا نه بعضي صفاتو ته نه کل نه و انقسامه سره دا دفع د اعتراض کوي، اعتراض په مانن باندې وارد شو، اعتراض دا وارد شو چې اي هلکه تا د حقيقي نه مراد غير اضافي واخستلو، او غير حقيقي نه تا اضافي واخسته، نو قصر خو دي اضافي، مقسم خو اضافي دي، ځکه و قال فيما بعد الاضافة ځکه اضافي دېته وائي چې د هغې تعقل موقوف وي د تعقل د غير پورې، نو تخصيص شی بشي کې دا اضافي دي، د تخصيص تعقل موقوف دي د تعقل د مقصور او مقصور عليه پورې، نو قصر مطلقاً اضافي شو، نو تقسيم د دې قصر غير حقيقي ته الی نفسه شو او حقيقي ته الی غيره شو، هر تقسيم چې شان يې دارنگه وي، باطل وي، نو دا تقسيم هم باطل شو

نو و انقسامه سره شارح جواب کوي چې ته پوهه شوي نه يې کنه، دلته کې اضافتونه دوه دي، يو اضافت د قصر دي مقصور، مقصور عليه ته چې تخصيص شی بشي دي، يو دا اضافت دي، دا اضافت زه مقسم نه گرځوم، ځکه دي خو دي اضافي نو دي غير اضافي نشي کيدي، دا زه مقسم نه گرځوم چې تخصيص شی بشي دوه قسمه دي يو حقيقي دي او بل غير حقيقي دي، ځکه بيا شبهه راځي چې دا تخصيص شی بشي خو دي اضافي نو د دې تقسيم غير حقيقي ته الی نفسه شو او حقيقي ته الی غيره شو، مقسم دا ندي، بل کې زه د حقيقي او د غير حقيقي مقسم بل اضافت گرځوم، چې که دغه مقصور متجاوز د مقصور عليه نه بعضي صفت ته وي او بعضي ته نه وي، دا اضافي او غير حقيقي دي، نو د حقيقي معنى دا چې په اضافت او په نسبت سره کل ما عدا ته وي، غير حقيقي معنى دا چې په اضافت سره بعضي ما عدا د مقصور عليه ته وي، نو ځکه وائي چې و انقسامه او تقسيم دغه قصر الی الحقيقي والاضافي بهذا المعنى چې کومه معنى تيره شوه، هغه عدم تجاوز مقصور دي د مقصور عليه نه کل ما عدا ته نه وي نو حقيقي شو او عدم تجاوز د مقصور د مقصور عليه نه يعنې ما

او صفت معنوي ندي څکه رجل قائم بالغیر خو ندي معترض راغي شبهه يې وکړه چې ب هلكه حصص
د قصر په قسمينو کې نه صحيح کېږي چې قصر د موصوف على الصفة او صفة على الموصوف. دا
نه منم، ځکه په دې امثله و راتلونکو ثلاثه و کې چې ما زيد الاخوك او وما الباب الاساج او وما هذا الزيد
قصر دی او نه قصر د موصوف دی په صفت پورې، ځکه که قصر الموصوف شي نو اخوك خو صفت
ندي هغه خو ذات دی، دارنگه اساج خو ذات دی، دارنگه زيد ذات دی، نو قصر د موصوف على
الصفة خو نشو، او نه قصر د صفة على الموصوف دي، ځکه زيد صفت ندي باب صفت ندي، هذا
صفت ندي، دې سره ذات ته اشاره کېږي، نو په دې امثلو ثلاثه و کې قصر راغلی دی، او نه قصر د
موصوف على الصفة دي او نه قصر د صفت على الموصوف، نو شارح جواب وکړو چې هلكه دلته کې
قصر د موصوف على الصفة دي خو صفت اگر که حقيقة ندي خو تاويلاً، تقدیراً دي، تقدیراً نه مراد
تاويلاً، مونږ تاويلاً صفت ترينه جوړوو، وائي واما نحو قولك ما زيد الاخوك وما الباب الاساج وما هذا الزيد
لعن قصر للموصوف على الصفة دي خو تقدیراً يعني تاويلاً دي تاويلاً صفت به راوړلو الا للعن انه اي موصوف
مقصود على الاتصاف بكونه اخا او ساجا اساج شوي ته وائي او زيداً يعني بكونه اخا بكونه ساجا،
بكونه زيداً منه، نو دا تاويلاً صفت شو، نو قصر الموصوف على الصفة راغي.

والاول او اول، شبهه يا هلكه اول نه مراد اول هغه بڼكه تقسيم به وي، قال بعد قولنا حيث يعلم انه لا
ذلك و قال نه تعين د اول کوي چې اول څوک دي وائي اي قصر للموصوف على الصفة من الحقيقي مثال داسې
شو نحو ما زيد الا كتابا لا زيد لا يتصف بغيرها اي غير الكتابة و هو دغه قسم لا يكتاد قريب ندي
يوجد چې موجود شي، نو چې وجود ته قريب نه شو نو وجود په طريق اولی سره نشته دي يعني ممتنع
شو، وائي لتعذر الاحاطة بصفات الشئ ځکه ټول صفات د زيد متکلم ته معلوم ندي، چې ته ووائي چې
نور ټول صفات نشته دي په ده کې سوا د کتابت نه حتی ممکن دا تفریع شوه وي تر دې چې ممکن شي
اثبات شئ منها اي من تلك الصفات چې کتابت دي ونفي ما عليها بالكلية بل دا اضراب دي د دې متن نه،
دا قريب ندي وجود ته. لا يکاد يوجد اي هلكه قريب وجود ته درکنار بل هذا محال دي، دويم دليل
شارح وائي محال لپاره ا د عدم وجود د دې لپاره، فافهم لته لم يذكر الدليل الاول للمحال حتى يذكر
الثاني وائي لان الصفة للنفية نقيضا و هو من الصفات التي لا يمكن نفيها ځکه نقيض پورته شي نو دا صفت
نشي پورته کيږي ځکه بيا خو ارتفاع د نقيضينو راخي ضرورة امتناع ارتفاع النقيضين مثلاً مثال په طور
سره مونږ تاسو پوهه کوي مثلاً انا قلنا ما زيد الا كتابا و اردنا انه اي زيد لا يتصف بغيرها اي الكتابة، نو لازم
لا يتصف بالقيام ولا بنقيضه و هو محال ارتفاع د نقيضينو راغله

والثاني شارح تعين مصداقي د ثاني کوي اي قصر الصفة على الموصوف من الحقيقي کثير وائي
دنیا و که ده نحو ما في الفل ان زيد معترض راغي شبهه يې وکړه چې هلكه مثال مطابق د ممثل سره نه

تخصيص د يو امر دي يو موصوف دي په يو صفت پورې مكانها په خای د صفت آخری كې. دا په قصر
قلب كې اي تخصيص امر دا عطف ته اشاره كوي چې دا مكانها عطف دي په ډون باندې. نو ما قبل د معطوف
عليه نه كالمعاد وي په معطوف عليه كې. نو هغه قاعدي ته اشاره كوي اي تخصيص امر چې موصوف دي
بصفة مكان صفة اخرى او تعين د مرجع يې هم وکړو چې مكانها كې ضمير. صفت ته راجع دي
والتاني ثاني چې قصر الصفة على الموصوف من غير الحقيقي نه. تعين د ثاني يې وکړو تخصيص صفة
بندول د يو صفت دي بامر په يو موصوف پورې ډون امر اخر نه موصوف اخر پورې. دا په قصر افراد كې.
يا او مكانه يا په خای د امر اخر كې. دا په قصر قلب كې

وقوله ډون اخري د دينه غرض د شارح دا دي چې دلته كې د ډون معنى مراد بيانوي او وروسته چې بيانوي
چې و معنى ډون اد لاندې طرفه دويمه كړخه نو هغه معنى لغوي اصلي بيانوي. او دلته كې د ډون په دې
خای كې معنى مراد بيانوي چې دلته كې ډون په څه معنى سره مستعمل ده. دويم غرض د شارح دا دي
چې تركيب ته اشاره كوي چې ډون په تركيب كې څه واقع شو. وائي دا حال واقع شوي دي په معنى د
متجاوز سره. نو وائي وقوله اخري معناه متجاوزا په حال كون د دغه امر كې چې تير وتونكي وي عن الصفة
الاخري د صفت آخری نه. او د صفت آخری نه به څكه تير ووشي چې لسان الخطاب لستند اشتراكه وائي څكه
مخاطب عقیده د اشتراك د موصوف ساتلي وه في صفتين په دواړو صفتينو كې وللتكلم بخصه باحدهما
او متكلم خاص كوي دغه موصوف په يو د دې دواړو پورې. ويتجاوز عن الاخر او متجاوز كوي يې د بل
نه. نو دلته كې ډون په معنى د متجاوزا سره شو. او تركيب كې حال واقع شو د امر نه چې هغه مضاف
اليه د تخصيص دي او مضاف اليه د مصدر فاعل وي يا مفعول وي. نو حال ترينه صحيح شو. و معنى
ډون دي سره غرض د شارح دا دي چې د ډون معنى اصلي ذكر كوي لغوي. چې معنى مراد د ډون خو په
معنى د متجاوزا سره شو. تجاوز سره شو. نو اصل معنى د ډون وائي هم دغه دي؟ وائي نه نه. اصل
بله ده. يو دپته اشاره كوي. دويم اشاره كوي چې ډون كې دوه نقله راغلي دي. يو نه دی. نو وائي و
معنى ډون في الاصل په اصل لغت كې ويلي شي لافى مكان من الشئ يعنى محوساتو كې مستعمليري.
ښكه كيدل د يو مكان دي د بل مكان نه. لكه. هذا البيت دون ذاك البيت. دغه كور ښكه دي د دې
بل كور نه. ويلي شي نو دا په محوساتو كې مستعمليري يقال هذا دون ذاك وائي دغه شي ښكه دي د
دې بل نه. هغه لافى مكان منه قليلا كله چې وي دغه شي ښكه په حسن د دې بل نه لږ غوندي ښكه.
نو دا ډون په اصل معنى كې په ښكه والي كې مستعمليري خو په حسي ښكه والي كې. نه په رتبې
كې. نو اجسامو كې راځي ثم استعير بيا نقل كړي شوي دي دا لفظ د ډون للتفاوت لپاره د امتياز او فرق
په دوو څيزونو كې في الاحوال والرتب او احوال او رتب اجمع د رتبة د محوساتو نه نه دي. لكه اوس نه
ووائي چې زيد ډون عمرو في العلم. و الجود. و الفقه. في العقل. يعنې زيد د عمرو نه لاندې دي په رتبة

مكان آخر به قصر د موصوف علی الصفة علی مكان آخر باندې هم دا وي. كه ته مكان آخری او مكان آخر نه صفت واحد اخلي نو بيا جامع نه شو خارج شو هغه چې هلته د مخاطب عقیده دوه درو، خلورو کې ساتي. او كه نه ته عام اخلي نو قصر غير حقيقي مانع نشود دخول سر نه داخل شو به کې قصر حقيقي. يعنې اعتراض په قصر افراد او قصر قلب دواړو باندې واردېږي. سوېلې جواب وکړي. په اختيار د شق ثاني سره، چې زه دون آخری نه مراد عام اخلم. خو قصر حقيقي پکې نه داخليږي ځکه چې دا عام به تفصيلاً وي معلوم به وي او قصر حقيقي کې ما عدا معلوم ندي. هغه اجمالاً دي. اوس نا دا وويله ما زید الا کتابت زید کاتب شاعر او منجم ندي، نو دا قصر حقيقي نشي کېدی دا غير حقيقي شو. اضافي شو. حقيقي دا دي چې ما زید الا کتابت زید مقصور دي په صفت د کتابت پورې بل هيڅ صفت ته متجاوز ندي. نو دا پکې اجمالاً معتبر شو. نو اختيار د شق ثاني سره يې جواب وکړو چې زه دون نه عام اخلم چې صفت واحد وي كه نه متعدد وي خو كه متعدد وي نو تفصيل شرط دي. او قصر حقيقي پکې نه شاملېږي ځکه هلته متعدد اجمالاً کړني دي. تفصيلاً پکې نشته دي

فصل منها نو شارح الهي علم سره اشاره کوي چې د فاء تفریعه ده، نو د هغه متفرع عليه بيان کوي او د هغې تعيين کوي. دا يو غرض شو. دويم شارح په الهي علم سره مناسبت ذکر کوي په ما بين د متفرع او متفرع عليه کې، چې وائي مناسبت دا دي چې الهي علم من هذا الكلام معلومه کړي شوي ده د دي نير شوي کلام نه چې هر يو د دي دواړو نه ضريان دي. قصر حقيقي هم دوه ضربه شو. او قصر غير حقيقي هم دوه ضربه شو. نو دي کې يې اشاره وکړه متفرع عليه ته. امر اول ته. ځکه چې د دي مخکني کلام نه چې وکل منها مخکې بغير د فاء چې مخکې يې ويلي چې وکل منها نوعان اص ١٨٣ باندې متن کې نو د وکل منها نه معلومه شوه. متفرع عليه دغه دي. اوس مناسبت ته اشاره کوي، چې د دي متفرع د دي متفرع عليه سره مناسبت څه دي؟ وائي. ومن استعمال لفظ او، هغه او د استعمال د لفظ د نه په دي کلام کې ځکه هغه مخکې کلام کې استعمال د لفظ د او شوي دي، او لفظ د او د احد الامرین لپاره راځي. ځکه هلته کې يې داسې ويلي دي چې تفصيل امر بصفة دين صفة اخرى او مکانها نو او د تنويع، احد الامرین لپاره راځي. نو نوعان شو. نو مناسبت دا شو. اوس هغه متفرع ته اشاره کوي، دا معلوم شوه چې ان ککل واحد من قصر للوصف علی الصفة و قصر الصفة علی الوصف ضريان دي. قصر د موصوف علی الصفة هم دوه قسمه. قصر افراد او قصر قلب او قصر د صفة علی الموصوف هم دوه قسمه. قصر افراد او قصر قلب، نو خلور قسمه شو. خو د غير حقيقي نه، نو وي يې ويله چې الاول اول دا دي چې وائي التفصيل دي سره تعيين د اول کوي او دويم دفع د اعتراض کوي چې دا خو ثاني نه هم اول ويلي شي په نسبت سره ثالث ته چې بړه نه شماري نو ثاني اول دي په نسبت سره ثالث ته، وائي جواب کوي چې د اول نه مراد اول حقيقي دي التفصيل بشن دون شن و الثاني التفصيل بشن مکان شن نو

چې يا هلکه دا اصطلاحات دي او اصطلاحاتو کې مضایقه او مشاحه نه وي، نو مانتن په دې امورو کې خائنه مستقل بنفسه سړي دي د چا مقلد ندي، د ده په تړد باندې دا عام دي په دواړو کې راځي، په دې کې دا د شيخ تقليد نه کوي

وشارسره شارح دفع د اعتراض کوي چې هلکه ستا مقصود خو دا وو چې انما مفيد لپاره د قصر دې هغه خو مخکې مثال سره ختم شو، اوس اشتغال په دې کې چې لتضمنه معنی ما والا دا اشتغال به په معنی شو، نو شارح جواب وکړو چې لایعني ندي وشاراي المانتن الی سبب الصلاة انما القصر سبب او علت ته یې اشاره کړې ده، بقوله لتضمنه د وجي د نیولو دې انما نه معنی ما والا لره، نو انما متضمن شوار دا معنی د ما والا متضمن شوه، او متضمن خو مفيد لپاره د قصر وو نو متضمن هم مفيد لپاره د قصر شو چې انما دي معترض راغي شبهه یې وکړه په مانتن باندې چې هلکه مینې د متونو بنا، بر اختصار ده نو مانتن داسې ولې ونه ویل چې لانه بمعنی ما والا وائي نو دا لتضمنه یې پکې ولې وویل؟ نو شارح راغي جواب یې وکړو د مانتن د طرف نه چې وشاراي المانتن بلفظ التضمن الی انه اي لفظ انما ليس بمعنی ما والا چې یو شي نو څه به شي وائي حتی کانهما لفظان مترادفان به شي، چې په معنی د ما والا شي نو دا او هغه به مترادفان شي

اذ فرق اوس د دليل وائي چې ليس بمعنی ما والا چې مترادفين شي ځکه چې لا فرق اي فرق عظیم بین ان يكون في الشئ چې انما دي معنی الشئ چې ما والا دي، نو شئ اول متضمن او ثاني متضمن و ان يكون الشئ مترادفين شو، وائي ځکه چې فرق عظیم دي په ما بین د کیدو د دې کې چې شئ چې انما دي په معنی د شئ شي چې ما والا دي، نو بیا انما متضمن شو او ما والا متضمن شو، او په ما بین د ان يكون الشئ چې عین شي چې ما والا شي علی الاطلاق نو هغه خو بیا مترادفين دي

شبهه نو وائي مترادفين دي شي کته څه دنیا وراښیږي؟ نو دا جواب کوي چې مترادفين شو نو بیا دا معنی شوه چې کوم ځای کې چیرته چې انما سره قصر کیږي نو هلته کې په ما او الاسره به هم کیږي، او چیرته چې په ما او الاسره کیږي نو هلته کې په انما سره به هم کیږي، او دا چیرته هم نشته د چا په کلام کې، فليس کل کلام یصح فيه ما والا یصح فيه انما

شبهه هلکه دا به ته ځان نه وائي ته به متفردينې په دې کې هن؟ وائي نه انما صرح بذلك الشيخ في الدلیل الاعجاز نو په ترادف باندې قول مضر شو، نو چې مترادفين شو نو بیا هر هغه کلام چې صحیح وي هغې کې ما والا ښه هلته کې انما به هم صحیح کیږي، او دا خو ندي

ولا اختلافوا سره شارح دفع د اعتراض کوي د مانتن نه، اعتراض په مانتن باندې دا وارد شو، چې هلکه ستا مقصود دا وو چې انما مفيد لپاره د قصر دي پشان د ما والا، نو هغه په دې مخکني کلام سره خو ختم شو. اوس اشتغال لقول للفرسين وروسته و لقول النعثة او وروسته و لصحة انفصال الضمير کې اشتغال

بما لا يعني شو، نو شارح د مائن د طرف نه جواب کوي چې وانما اختلفوا واني هر کله چې مختلف شوي وو دغه علما، هي افادته په فائده کولو د لفظ د انما کې القصر قصر لره چې انما مفيد لپاره د قصر دي او که نه نه دي. وفي تضمنه اي انما معني ما والا اختلاف داسې کړي وو چې بعضو ويلي وو چې انما مفيد لپاره د قصر د سره نه دي. بعضو ويلي وو چې انما مفيد لپاره د قصر دي خو عرفا دي. او متضمن معني د ما او الاله ندي، او دريم مذهب دا وو چې دا انما مفيد لپاره د قصر عرفاً هم دي او استعمالاً هم دي. نو د مذهب ثالث د ثابتولو لپاره مائن دا دلائل ذکر کړل نو بيانه اي بين المائن ذلك المذكور ان افادة انما القصر بثلاثة توجه به دريو وجوهو سره يې ثابت کړه، چې انما د قصر لپاره راځي. يو لقول للمفسرين يو وجه د دې قول د مفسرينو نه چې قوله تعالى: انما حرم عليكم الميتة خو دا قول المفسرين بناء دي بالنصب په نصب د الميتة باندې. نو معناه دا شوه چې ما حرم عليكم الميتة نو دغه انما متضمن معني د ما او الاله شو، بيا وروستو مفسرينو ويلي دي چې وهذا المعنى دا معني چې د نصب ده هو للطبق لقراءة الرفع مطابق دي په افاده د قصر کې. په دي افاده د قصر کې قراة د رفع او د نصب موافق دي. شارح ورسره لگوي هي رفع للميتة دي کې يې اشاره وکړه چې دا الف لام عوض دي د مضاف اليه نه يا الف لام عهد خارجي دي مراد د رفع نه رفع د الميتة دي

وتقرير هذا الكلام د دينه غرض د شارح دا دي چې واني چې په دي ايت کې درې قراونه دي، او د سر نه تفصيل کوي تر اخيره پورې، مونږ او تاسو ته ټول تفصيل کوي، او د متن توضيح کوي، او د متن ابهام رفع کوي، او د مطابقت معني کوي، واني تقرير د دې کلام دا دي چې ان في الآية ثلاث قراءات: ١. حرم کې مبنيا للفاعل مع نصب للميتة ٢. دويم قراة ورفعهما اي رفع الميتة حرم نفسي مبنيا للفاعل دي. ٣. دريم قراة و حرم مبنيا للمفعول مع رفع للميتة تائيد لپاره يې وويله کذا في تفسير الكواشي، اوس راشه فعلى القراة الأولى، چې حرم مبنيا للفاعل شي او نصب د ميتة شي نو ما احکم د ما، هي انما محالة دا کافه شوه ځکه دا منع کوي د عمل نه ان لره. د کفوف نه ماخوځ دي، شبهه يا هلکه کافه ولي واني موصوله ولي نه کوي؟ واني الا لو كانت موصولة که ما موصوله شي، نو لبقين بلا خبر بيا د ان لپاره خبر نشته دي، ځکه بيا معني دا شوه چې ان الذي حرم عليكم الميتة، دا موصول سره د صلي نه خو اسم د ان شو، نو خبر چيرته دي، نو ان بلا خبره پاتې کيږي، دويمه بدې دا ده چې که موصوله شي و للموصول بلا عائد بلا عائد دا معني چې حذف د عائد ته به حاجت راځي، ځکه چې بيا داسې شو چې ان الذي حرم عليكم الميتة او حذف د ضمير خو نه صحيح کيږي، ځکه حرم يو مفعول غواړي نو للميتة خو يو شته دي نو بل عائد څه له را اوباسي، نو حاصل دا چې موصول بلا عانده پاتې کيږي

وعلى الثانية اي وعلى القراة الثانية، چې حرم مبنيا للفاعل شي او الميتة مرفوع شي نو بيا دا ما موصوله ده، نو موصول سره د صلي نه اسم د ان شو او الميتة خبر د ان شو ليکن للميتة خبرا شبهه دي

واني هللك المينة خبر د ان وليي گر خوي، المينة فاعل د حرم وليي نه گر خوي؟ نو جواب وکړو شارح چې
 لا لا يصح لوتفاها خکه صحيح ندي رفع وړکول المينة لره يحدوم په حرم سره للميني للفاعل چېي حرم مني
 للفاعل شي على ما لا يغض خکه چېي محرم الله دي، هلته کېي ضمير راجع الله ته دي، محرم او محلل الله
 دي، نو معنى د قراة د رفع دا شوه چېي واللحن ان الذي حرمه الله عليكم للينة او دويم په المعنى کېي اشره
 کوي چېي عائد د موصول محذوف دي، واني هغه شي چېي الله حرام کړي دي په تاسو باندې هو المينة
 دي، نو قراة د رفع کېي قصر هم راغي وهما او دغه معنى يفيد القصر خکه لما ورد وجي د هغه دليل نه
 چېي تير شوي دي په هي تعريف للسند من ان نحو المنطلق زيد و زيد المنطلق يفيد حصر الانطلاق على زيد نو
 دلته کېي يې هم فائده کړو حصر د حرمت په ميتي پورې، لپاره د رد د زعم د کافرو چېي ميته حلاله ده،
 هغوى ويل چېي تاسو په خپل لاس سره د خاروي نه روح وويستو نو هغه حلاليري او چېي الله روح ترينه
 وويستو نو واني چېي حراميري؟ نو مونږ ستاسو منو؟ نو الله پرې رد وکړو په دي ايت سره، نو هماغا کفن
 انما متضمن معنى ما والا اوس قراة د نصب کېي انما متضمن شو معنى د ما والا لره، نو کفن معنى القرية
 الاولى دلته عبارت شيخ دغسي ولگولو لکن شرحه کېي وکفن مع الواو دي فافهم، ما حرم الله عليكم
 للينة شو، نو کانت مطابقة للقراءة الثانية مطابقت په افاده د قصر کېي شو

او که اوس انما متضمن معنى د ما والا لره نه وي نو بيا قراة اولي مطابق د قراة ثانيه سره په افاده
 حصر کېي نه کيري، بيا دا تشبيه صحيح نه ده، والا او که چيرته دا انما متضمن معنى د ما والا لره نشي
 نو لم تکن اي القراءة الاولى مطابقة لها اي بالثانية، ولي؟ لانها القصود وجي د فائده کولو د قصر د
 قراة ثانيه نه، او قراة اولي کېي خو بيا قصر راغي، نو بيا تشبيه وړکول چېي وهذا للحن هو للعاطف لقراءة
 الوقع صحيح نشو، نو اوس شارح دا تفريع وکړه چېي لعمري السكاكي وللصنف بقراءة النصب والرفع دا
 قراونه دي چېي هي القراءة الاولى والثانية دا خان کېي مطابق دي په افاده د قصر کېي ولها لم يتعرضا دي
 سره دليل واني چېي د سكاكي او د مصنف مراد دا قراة د نصب او رفع خکه دي چېي واني د دي وجي
 نه دي دواړو تعرض ندي کړي (سكاكي او مصنف) للاختلاف في لفظ حرم حرم يو شان مبني للفاعل يې
 گر خولي دي بل بلکه دوى تعرض کړي دي اختلاف ته في لفظ للينة لفظا ونصبا قراة اولي کېي يې نصب
 لوستلي دي او قراة ثانيه باندې يې رفع لوستلي ده، شبهه دا واني چېي هلکه په قراة ثالثة کېي بيا څه
 شي شو قصر راغلو که راغي؟ نو دا واني وما على القراءة الثالثة اعني رفع الميتة، چېي رفع د ميتة دي
 او حرم مبني للمفعول واخلي نو فيحتمل ان يكون ما كناية نو بيا قصر راغي، نو تقدير داسې شو هي ما حرم
 عليكم الاليتة او الميتة نائب فاعل د حرم شو وان تکنين موصولة او دا هم احتمال لري چېي ما موصوله
 شي، نو معنى بيا دا شوه چېي اي ان الذي حرم عليكم هو للينة نو بيا هم قصر راغي، د تعريف د مسند او
 مسند اليه د وجي نه ويرجى هذا او ترجيح وړکولي شي دي کون د ماته موصوله بهيقتن ان عاملة على ما هو

ماتن علی صحت هذا الانفصال ببيت من هو ممن يستشهد بشعره فصيح بليغ دي. ولها او د دي وجي نه چي
دغه مستشهد او شاهد د دغه قبيلي نه دي چې د ده په قول سره دليل نيولي شي صرح به اسمه فقال اي
الماتن قال الغرض في شعر انا الزائد زائد د اسم فاعل صيغه ده هر مشتقي مشتق منه غوازي. نو مشتق
منه د دي وائي النود دي. دا تفسير د غير مشهور په مشهور سره کوي وهو الطرد ذود دفع کولو سرلو نه
وايي کما في قوله تعالى ومن دونهم اسرائيلين تذودون پس کولو نې. شرلي يې خپلې گډې بيزې. منع
کولي يې د اوبو نه. نو معنی دا چې زه دفع کوم. شرم لري کوم تکاليف مصائب د خپلو ملگرو نه. او
العاصي الزمار وائي زه حافظ د وعدي يم. پالونکي د وعدي يم اي العهد دي کې شارح اشاره وکړه معنی
لغوي د ذمار نه. چې ذمار په لغت کې وعدي ته ويلې شي وهي الاساس نه يې غرض دا دي چې اشاره
کوي معنی مرادي ته. لکه عرب وائي فلان حمي لماره اي وفي بعهد. او في الاساس سره معنی عرفي
بيانيوي چې د ذمار معنی عرفي. اصطلاحی او مراد څه معنی ده. نو وائي وهي الاساس په اساس کتاب
کې. چې د لغت کتاب دي هو العاصي الزمار وائي دا فلانکي حافظ دي د ذمار چې اذا حمي په معنی
سره. کله چې دا ساتي هغه څيز لره. هر څيز چې وي وعده وي که غير وعده وي هو العاصي الزمار له
وايي انا حمي کله چې دا وساتي هغه څيز لره لولم يعنه که چيرته دا نه ساتي هغې لره ليم ملامت کيدي
شي. ملامتيا پرې راځي. نو اوس وعدي ته هم شامل شو او غير وعدي ته هم شامل شو. تا اوس ما
سره وعده وکړه اوس تا هغه ونه ساتله نو ملامتيا درباندي راځي. يو شي ما درسره امانت کېښوده تا
هغه ونه ساتلو ملامتيا درباندي راځي. دي ټولو ته شامل دي عام شو. وعنف او سختي پرې کيدي
شي من همه دا ماخوډ دي د دېنه چې ساتلي يې وو دي شي لره و حريمه دا د عطف د خاص نه دي په
عام باندي. حريم د شي ويلې شي حق د شي نه. حريم الشئ حق الشئ ته ويلې شي. لکه يو سري زمکه
موات کې يو کوهي راوويستو يو کوهي وکنستو. نو دا کوهي د هغه شو. هغه سري حافر شو. اوس د
دې کوهي نه څلوېښت گزه داسي. څلوېښت گزه داسي. څلوېښت گزه داسي. څلور وارو طرفونو ته هم
د دې حافر دي. يعنې په دي څلوېښت گزو مقدار کې بل سري کوهي نه شي کنستلي. نه څوک تصرف
کولي شي. ځکه چې د دې حافر د کوهي حريم شو. حق شو. چې اوبه مېو ورته زم زم کيږي گير چاپيره
زمکه کې نو هغه به هلته کې ځي. د کوهي نه خشاک مشاک اوباسي کوهي صفا کوي نو په دي ځای
کې به غورځوي. خوا کې به وغل وکني هغې کې به يې غورځوي. يا اوبه پليتي شوي نو خوا کې به
بل کوهي وکني چينه دار کوهي وي. نو دا لويه به هلته کې اړوي. نو دا کوهي به پرې صاف کړي. بيا
به يې بند کړي. دېته حريم وائي. حريم د شي حقوق د شي ته وائي. نو دلته کې د دې کوهي سره خپل
حق حفاظت راځي. په ارض الموات زمکه کې کوهي کنستلو سره. نو دا حفاظت خاصه دي. او
مخکې دا حفاظت د مطلق شي دا عام دي که د وعدي وي که د امانت وي که د ودیعت وي. نو هغه

عام شو، نو دا حريمه عطف د خاص په عام باندې شو موضع د استشهاد په دې کې چې وائما يذاع وائي دفع کوي عن احصايهم د عزتونو د دې قوم نه، د ابرو د دې قوم نه، انما زه او مثلي او يا زما غوندي خوان، بل څوک يې نشي دفع کولي، نو د قوم عزتونه او ابرو چې ساتلي شي نو زه يې ساتمه، زه د خپل او د نورو قومونو پوره حمايت کوم، يا چې زما پشان څوک خوان وي

اوس دا مثال مطابق د ممثل سره دې لفظ غرضه اي الشاعر ان يخلص للمدافع چې دا بند کړي مدافع، چې دا مدافعت مقصور دې په ما پورې ندي متجاوز زما نه بل چاته، نو اوس مقصور مدافعت شو، مقصور عليه انا شو لا للمدافع عنه او د ده مقصود اغرض مقصور کول د مدافع عنه ندي چې هغه احساب د قوم دي، ځکه بيا خو ترجمه دا شوه چې دا مدافعت د احسابو د قوم ما پورې مقصور دي، متجاوز ندي احساب د غير د قوم خپل ته

اوس دا دليل وائي چې غرض د ده ولې خاص کول د مدافع دي د خان پورې نه مدافع عنه دا ولې؟ وائي وجه دا ده چې د ده غرض خپله مدحه ده او مدحه په دې کې راځي چې مدافعت په ده پورې خاص شي هيله مدافعت د احسابو د خپل قوم کوي او که د پردي قوم کوي، نو مدحه راغله، اوس که مدافع عنه ورپورې قصر کوي نو بيا خو معنى دا شوه چې مدافعت د احسابو د خپل قوم ما پورې مقصور دي د نورو نه، نو دې کې څه مدحه نشته دي، د خپل قوم خو هر سړي مدافعت کوي، نو فصل الضمير ده جدا کړو ده ضمير عن عامله واخره وائي الاول قال وائما انما دفع که متصل ضمير ده ويلي وي عن احصايهم نو بيا خو قصر د مدافع عنه راځي، بيا خو معنى دا شو لصار للضمانه يذاع عن احصايهم لا عن احصاب غيهم وهو ليس بمقصود ځکه په دې کې مدحه نشته دي

اوس دلته کې يو سړي راغي چې يا هلکه دلته کې انفصال د دې وجي نه دي نه وي چې انما په معنى د ما و الا سره دي، دلته کې انفصال د ضرورت شعري د وجي نه دي وي کته؟ نو شارح جواب کوي ولا يجوز ان يقال لانه الخ، ان يكون تاكيداً، نو ضرورت شعري هم پوره شو، تاكيد هم پکې راغي، معترض راغي شبهه يې وکړه چې هلکه دلته کې ما موصوله دي وي کته؟ نو چې موصوله شوه او كافه نه شوه نو انما په معنى د ما و الا سره خو بيا نشي راتلي، نو ده جواب وکړو چې وليست ما موصولة وائما خبرها ځکه اذ لا ضرورة في العدول عن لفظ عن چې د ذوي العقول لپاره وي الى لفظ ما ځکه دلته کې ذوي العقول دي نو بيا من ويل پکار وو، بيا يې ما ولې ذکر کړي، خو چې دا ما يې ذکر کړي ده نو د دينه معلومه شوه چې دلته کې مقصود ما كافه ده، ما موصوله نده، که موصوله وي نو بيا من ذکر کول پکار وو، ځکه ذوي العقول لپاره من راځي

ومنها التقديم او بعضي د طرقو د دې حصر نه تقديم دي اي تقديم ما حقه التاخير دي کې يې اشاره وکړه چې التقديم کې الف لام عوض دي د مضاف اليه نه يا الف لام عهد خارجي دي التقديم الغر على

المبتدأ، او يا تقديم المعمولات على الفعل، دا هم قصر فائده كوي كقولك في قصره اي قصر الموصوف تميمي انا يعني زه بند يم تميميو پوري متجاوز نه يم د تميمي نه قيسي نه اوس دا شبهه كوي په مانت باندې خانله ځي، وائي وګان الانسب لکړ لکالين دلته کې دوه مثالين ذکر کړل پکار وو لان التميمية والقيسية ان تضافا په خپل مينځ کې يو بل سره متنافي وي نو لم يصلح هذا مثالا لقصر الاول ځکه هلته کې شرط عدم تنافي دي، چې د شرکت عقیده پکې صحيح شي والا او که دا نميبت او قيسيت په خپل مينځ کې متنافيين نه وي نو لم يصلح دا مثال لقصر القلب نو دوه مثالونه پکار وو. ناسر وائي چې دلته کې دواړه صحيح کيږي، ځکه چې تميميت او قيسيت دوه قسمه دي، يو تميمي او قيسي هغه دي چې د يو بل حليف وي د يو بل سره يې دوستانه کړي وي، او د يو بل د اعداد يې وعدۀ کړي وه، يو تميمي او قيسي هغه دي چې د يو بل سره دشمنان وي، عداوت يې وي، نو که د تميمي او قيسي نه مراد هغه د يو بل حليف واخلې نو بيا دا مثال د قصر افراد شو، ځکه د شرکت عقیده صحيح شوه. او که د قيسي او تميمي نه مراد هغه عدو واخلې نو بيا دا مثال د قصر قلب شو وائي قصرها انا كقيت مهمك وائي ستا مقصود ما پوره کړي دي يواځې، ما سره بل څوک ټل نه وو، افراد او قلب او تعيين بحسب اعتقاد المخاطب

ماتن په متن کې ويلي وو وهذه الطرق الاربعة تختلف دا طرق اربعة په دي راتلونکو وجوه سره مختلف کيږي، شبهه نو دا وائي يا هلکه ما به الاختلاف او ما به الامتياز ما به الاشتراك غواړي، نو د دې طرقو اربعو ما به الاشتراك په څه کې راغي؟ نو شارح ما به الاشتراك ذکر کوي ځکه هر ما به الامتياز او ما به الاتراق بغير د ما به الاشتراك نه نشي راتلي، نو وني ويله چې بعد اشتراكها في اضافة القصر پس د اشتراك دينه نه په فائده کولو د قصر کې بكتلف مختلف کيږي من وجود د يو څو وجوه نه، چې وجوه اربعة دي يوه وجه دا ده چې دلالة الرفع د رابع تعيين مصداقي کوي انا التسلیم چې تقديم دي بالفعول دا رابع تقديم يو طرف ته کوه او دا درې نور بل طرف ته کوه، نو د دې رابع دلالت په قصر باندې په فحوى سره دي، د فحوى دا معنى، تفسير د غير مشهور په مشهور سره کوي انا بمفهوم الكلام فحوى معنى مفهوم د كلام، لکن مفهوم نه مفهوم التزامي واخلې، مفهوم مطابقي نه، ځکه تميمي انا يا قيسي انا، دلته کې څو مفهوم مطابقي څه دي تميمي يا قيسي دي د خان لپاره، قصر ندي په مفهوم مطابقي سره، نو د مفهوم نه مفهوم التزامي واخلې نو ځکه شارح تفسير کوي بعضى انه اي الشان اذا تأمل صاحب اللوق السليم فيه اي في ذلك التقديم فهم القصر نو هغه فهموي قصر لره و ان لم يعرف اصطلاح اليفاء في ذلك اي في ذلك الامادة القصر، اگر که ورته معلوم نه وي، لکن صاحب د ذوق سليمة ته چې ته ووائي تميمي انا قيسي انا بصري انا، کوفي انا، نو صاحب د ذوق سليمة پخپله معلوموي چې دلته کې تقديم شوي دي چې قصر لپاره شوي دي بله څه وجه خود د قصر لپاره نشته، دغه معلوموي

و دلالة الثلاثة الباقية چې عطف دي نفي و استثناء او انما دي نو دا په بالوضع په وضع سره دي. د دريو دالت په قصر باندې په وضع سره دي په مفهوم التزامي سره ندي. داسې چې لان الواضع وضعها اي تلك الثلاثة لمعان تفيد القصر.

دويمه وجه د ما به الاختلاف بيانوي. وائي و الاصل اي الوجه الثاني من وجوه الاختلاف هغه دا ده چې ان الاصل في الاول اول خوك دي اي طريق العطف چې طريقه د عطف ده. النص تصريح ده على الثبت و للنفي په مثبت او منفي دواړو باندې لكه زيد قائم لا قاعد ما زيد قائم بل قاعد حكما مو مخكې نير شوي دي. نو فلا يتركه النص عليها نو نشي پريښودي تصريح په دي دواړو مثبت او منفي باندې الاكراهة الاطباب مگر د دوجي د بد گڼلو د اوږدوالي نه. تصريح په مثبت او منفي باندې به نه پريښودلي كيږي. هان په هغه خای كې به پريږدو چې اطناب راځي. لكه د هغې مثال داسې شو چې د اطناب د وجي نه تصريح پريښودلي شوي وي حكما لا قيل زيد يعلم النحو و التصريف و العروض د يو مخاطب دا عقیده وه چې زيد عالم په نحوه په صرف په عروض باندې وو. دا قصر د موصوف على الصفة كې شو. د شركت عقیده يې وساتله. يا دا چې لو زيد يعلم النحو و عمرو و بكرو يا هلكه په نحوه كې زيد عمرو بكر شريك دي. هم يې د شركت عقیده وساتله. دا په قصر د صفت على الموصوف كې. نو ته په جواب كې به داسې وائي فنقول فيهما نو ته به وائي په دي دواړو مثالينو كې زيد يعلم النحو لا غيغ نو تفصيل سره يې ذكر نكړو. پكار خو دا وه چې زيد يعلم النحو لا التصريف و العروض داسې ويل پكار وو خو اطناب راځي. نو تا وويله زيد يعلم النحو لا غيغ په دويم كې داسې ويل پكار وو زيد يعلم النحو لا عمرو و لا بكر خو د دې په خای باندې ته ووائي زيد يعلم النحو لا غيغ د كراهيت د اطناب د وجي نه اما في الاول لعمنة لا غيغ اي لا التصريف و لا العروض. مضاف اليه د غير د لفظ نه وغورځولي شو او مراد په نيت كې شو نو لا غيغ النحو دا دي اي لا التصريف و لا العروض واما الثاني لعمنة و لا غير زيد اي لا عمرو و لا بكر. نو دا واو په معنى د فاء سره كوي فحذف للمضاف اليه حذف كړي شو مضاف اليه د غير نه. اول كې مضاف اليه تصريف او عروض وو دويم كې عمرو او بكر وو وني او بنا كړي شو غير على الضم تشبيها بالفاتياد وجي د مشابه كيدو د غير نه د غاياتو سره. چې قبل و بعد دي. نو اوس گوره غير مشبه شو او حروف غايات مشبه به شو او اله د تشبيه د تشبيها نه فهميږي. او وجه د شبه ابهام او كثر استعمال دي. دواړو كې ابهام دي. غير كې هم ابهام دي او قبل او بعد كې هم او كثر استعمال دي

ولمكرر بعض النعاة دا بله خبره ذكر كوي چې ذكر كړي دي بعضي نحاتو چې شارح الرضي دي چې ان لا هي لا غيغ ليست عاطفة بل نفي الجنس دي. نو اول كې به وائي خبر د لا محذوف دي لا غيغ زيد لا غيغ عالم به وائي. هغه دليل دا وائي چې دلته كې لا عاطفه خكه ندي خكه چې لا عاطفه كې نص په مثبت او منفي باندې ضروري وي. دلته كې نص ندي شوي. نو د دې وجي هغه وائي چې دلته كې لا عاطفه نده بلكه

لأنني الجنس ده لو نحوه يا مثل د لاغير مثل لا ما سواه لكه ما سواه واني ولا من عده واني وما شبه ذلك
والاصل في الثلاثة الباقية النص على الثبوت فقط فقط ترجمه كوي، اي دون المنفي وهو ظاهر خكه ما زيد الـ
قائم صرف مثبت باندې (نص) دي انما زيد قائم صرف مثبت باندې دي، تميمي انا، قيسي ان، صرز
مثبت باندې دي، منفي نشته دي

والنفي دريمه وجه د وجود و اختلاف نه اي الوجه الثالث من وجوه الاختلاف دا ده چې ان النفي بلا العاطفه و
يجمع الثاني نفي به لا عاطفه نه جمع كيږي د ثاني سره، ثاني دا دي چې اعني النفي والاستثناء نو فلا يصح
زيد الا قائم لا قاعد.

اوس شبهه راغله په شارح باندې چې ته واني چې صحيح ندي او صاحب د كشاف په كلام كې خو جمع
شوي دي، داسې چې صاحب د كشاف د دې ايت د لاندې ليكلي دي چې قوله تعالى: فاذا عزمت فتوكل
على الله د دې لاندې هغه ليكلي دي چې فلان الاصل هلك لا يعلمه الا الله لانت، نو صاحب د كشاف
خو دلته كې جمع كړيده په و الا ولا كې، نو دا واني چې هلكه صاحب كشاف خو يو سري دي د هغه په
كلام كې راغليدي، د كشاف كلام څه قران او حديث ندي، او زما مقصد دا دي چې د كلام الله او كلام
الرسول او د بلغاء كلام كې دا نه راځي، او كشاف خو يو سري دي خالنه لږ دي شي كنه، د هغه قول
قابل د استدلال ندي، واني وقد يقع مثل ذلك اي مثل ذلك الجمع في كلام للصنفين لكن كلام الله او كلام
الرسول، او كلام البلغاء كې نشته دي، او كشاف د بلغاؤ نه نه دي، نو كه څوك شبهه وكړي چې هلكه
صاحب كشاف لپاره خو نحوه كې ډير اقدام حاصل دي، څومره چې ده د قران كريم نحوي خدمت كړي
دي، دارنگه يو مفسر ندي، علامه سيوطي باندې قابل دي، دا شعرونه علامه سيوطي په خپل كتاب
كې د صاحب كشاف رانقل كړي او خپل تفسير كشاف باره كې نو وروسته خلكو د امام سيوطي نه
رانقل كړي د ده د مدحي لپاره اصلاً شعرونه د صاحب الكشاف دي، كذا رايت مكتوباً على الكشاف
فافهم، علامه سيوطي واني

ان التفاسير في الدنيا بلا عدد

وليس فيها مثل الكشافي

ان كنت تبغي الهدى فالزم قرأته

فالجهل كدء والكشاف كالشاف

نو تاسو جواب وكړئ چې د كشاف قول هله معتبر دي چې د جمهورو نه خلاف نه وي په نحوه كې، او
چې د جمهورو نه خلاف وي قول د كشاف نو مونږه يې ښكته سين ته غورزوو، او دا خبره دده
جمهورو نه خلاف ده، ځكه د جمهورو مسلك په دي باندې چې لا عاطفه د ما او الاسره نه جمع كيږي
دا واني لان شرط للنفي بلا العاطفه دا دي چې ان لا يكون ذلك المنفي متفنيا قبلها مخكې ددينه لاته دا
شرط دي، او ما و الا كې هغه منفي مخكې منفي وي بفعلاً په غير د دې لاسره، شارح ورسره ولگوه من
افوات النفي د دې قيد فائده شارح وروسته پخپله واني، چې دا منفي، منفي مخكې د لانه به نه وي په

راغلي وه چې ضارب زيد دي عمرو ندي، ما ورسره تل کړو لا عمرو، نو دا جمع جائز ده، ځکه چې مخکې په اعتبار د علم د متکلم سره شو او السامع يا په اعتبار د علم د سامع سره، هغه مثال همدغه دي نو همدولک يا مثل د دي، لکه وروسته راځي چې يو فعل کې معنی د امتنع وي، يا کف وي ب د نسي معنی وي، نو دا ټول دلالت په نفې باندې کوي، خو دا د ادواتو د نفې نه ندي، صراحتاً نه کوي، نو دې سره لا جمع کيدې شي، وائي کما سيحی لکه وروسته په متن کې راځي چې کما يقال امتنع زيد عن اللعير عمرو (مختصر ١٩٧٢) هلته کې جائز دي، کما سيحی في انما

لا تري لري کوی يقال سره دا شبهه کوي، وائي ويلي شويدي چې هدا دا ما ذکر د ماتن چې بفعها دي يقتضي جواز ان يكون منفيًا قبلها بلا العاطفة الاخرى د دينه خو دا معلوم شو چې که دا منفي، منفي وي په بلې لا عاطفه سره نو دا بيا جائز ده، خو د لا عاطفه نه علاوه په بل حرف نفې سره منفي، منفي جائز ندي، ځکه بفعها يې ويلي دي، نو بيا په دي خو نحو جاني الرجال لا النساء، لاهند، دا خو جائز شو؟ ځکه په دي باندې صاقيري چې دغه منفي چې هند دي منفي ندي په غير د ادواتو د نفې نه، بلکه په ادواتو د نفې سره منفي دي چې لادي، او په دي جواز باندې خو څوک قائل ندي؟ اتفاقاً خلق وائي چې دا جائز ندي، نو ده وويله چې دا اعتراض د يقال والا يقال دي ځکه لانما نقول مونږ وايو الضمير لذلك للشخص وائي بفعها کې دا ضمير راجع دي دي شخص د لاته، نوع د لاته ندي چې دغه د لادا شخص چې د الام داسې اوږد ولاړ او ورسره الف داسې نيغ ولاړ او په دي مخصوص شکل باندې دا مشخص لاچې وروسته په معطوف کې دي، په دي مشخص لاسره مخکې منفي، منفي نه وي، او نوع د لاته ندي راجع چې نوع د لاسره بيا جائز شو، اي بفع لا العاطفة اللتي نفې بها ذلك المنفي

معارض راغي شبهه يې وکړه چې بيا خو د دينه دا معلومه شوه چې د دې لا مشخص نه په غير سره په مخکې منفي به منفي نه وي او که دي لا مشخص سره مخکې منفي، منفي وي نو هغه جائز دي، او دا خو ممکن ندي لا مشخص سره خو هم جائز ندي، ځکه چې تا وويله چې بفعها ضمير دي شخص د لاته راجع شو نو مطلب دا دي چې دي لا مشخص د غير سره دا مخکې منفي به منفي نه وي، نو که دا لا مشخص سره مخکې منفي منفي وو نو هغه بيا جائز شو؟ او هغه خو جائز ندي

نو اوس شارح د دې اعتراض نه جواب کوي و معلوم سره، شارح وائي چې دغه لا مشخص دلته کې دا بره چې په معطوف کې دا د معطوف نه مخکې قبل التلطف دي شني راتلي، نو په دي باندې مخکې تلفظ ندي شوي نو مخکې د دې راتلل په منفي کې محال دي، ځکه چې تشخص د لاخو په تلفظ سره کيږي، نو تلفظ په دي باندې شوي دي بره په جانب د معطوف کې نو د تلفظ نه مخکې خو دغه مشخص راتلي شي، نو چې راغلي نو د ده مخکې راتلل محال دي د دې مشخص لا، نو ځکه وائي چې و معلوم نه يمتنع نفية اي المنفي قبلها مخکې د لا مشخصه نه بها په دي لاسره ځکه لا امتناع ان ينفي

جمع كبري، نو تشبيه صرف په دي کې وړ کوم. نو خکه وائي چې و التشبيه بقوله امتنع زيد عن العمل من جهة ان النفي الضمني ليس في حكم النفي الصريح. خکه نفي ضمني سره لا جمع کبري او صريحې سره نه جمع کبري لا من جهة تشبيه په دي جهت کې نده چې ان للنفي بلا العاطفة منفي قبلها به وي يعنى الضمني او په نفي د ضمني سره شته دي حکما في انما انا نقيمي لا قيسي کې. خکه انا نقيمي سره نفي د قيسي راغله ولا من جهة د نفي لپاره دليل وائي لا لا لثقلولنا امتنع زيد عن اللجن على نفسي مجز عمر ولا ضمنا ولا صريحا دواړه نفي شته دي

قال السكاكي شرط مجامعته تعيين د مرجع کوي اي مجامعة النفي بلا العاطفة للثالث د ثالث سره. ثالثي انما چې انما دي ادا دي ان لا يكون الوصف مختصا بالموصوف گوره لا عاطفه چې د انما سره جمع کبري په قصر د موصوف على الصفة کې. نو سکاكي وائي چې شرط دا دي چې دا صفت به مختص د موصوف سره به نه وي. وائي خکه چې که وصف مختص موصوف پورې شو. بيا ته نفي کوي نو څه فائده راغله. وائي لتحصيل الفائدة سکاكي دا دليل وائي مثال داسې شو. مثال د منفي لپاره دي کما في الحاشية، لکه نحو قوله تعالى: انما يستجيب الذين يسمعون دا قصر د موصوف على الصفة دي. استجابت بند دي په هغه چا پورې چې هغوی قرآن اوري. نو چې مني يې نو قبولتيا د هدايت هغوی کوي. نو دا قصر د موصوف على الصفة دي. نو اوس دا استجابت صفت مختصه د الذين يسمعون لپاره دي. اوس دي سره نفي د لا الذين لا يسمعون ته حاجت نشته دي. خکه هغه هسې صفت مختص دي انو نفي د سره څه فائده نشته نفي کبري نه انا فانه يمتنع ان يقال لا الذين لا يسمعون دليل وائي ان الاستجابة لا تكون الا ممن يسمع. بخلاف انما يقوم زيد لا عمرو هلته کې حاجت شته دي. خکه قيام صفت مختصه د زيد ندي اذ القيام ليس مما يقتصر بزيد.

نو سکاكي وائي دا شرط شته دي چې لا عاطفه چې جمع کبري د انما سره په قصر د صفت على الموصوف کې. نو دا شرط دي چې دا صفت به صفت مختصه د موصوف به نه وي. که صفت مختص وي نو نفي که وروسته په لاسره راغله نو نفي بلا فائدي کبري

وقال عبد القادر لا تعين وائي دا جمع به نده. اي مجامعته للثالث في الوصف للمختص حکما تعين في غرضه سکاكي وائي چې دا شرط د اصل مجامعت لپاره دي، شيخ وويل چې دا شرط د حسن لپاره دي. اصل لپاره ندي. مانن شيخ ته ترجيح وړ کوي وهذا اقرب الى الصواب وائي دا ما قال د شيخ ډير نژدې دي صواب ته لا دليل على الامتناع شبهه بلکه په امتناع باندې ولې دليل نشته دي لتحصيل الفائدة خو سکاكي دليل ويلي دي. تحصيل د حاصل خو ممتنع دي؟ جواب دا وائي بلکه تحصيل د حاصل نه راخي عند قصد زيادة التحقيق والتاكيد په وخت د قصد کولو د زيادت تحقيق او تاکيد کې تحصيل د حاصل نه راخي

بالقوة علم او بالقوة عدم انكار وي. بالفعل به انكار او جهل به وي. نو قصر كې فائده راغله. و
معتراض اعتراض بنا شوي دي باندې چې د ده د علم او د عدم انكار نه بالفعل اخستي دي. و
مجيب جواب بنا دي په دي باندې چې د علم او د عدم انكار نه بالقوه مراد دي. نو دا جواب هم سره
منشا د غلطيا د و فيه بحث والا (الباره) هم شوه. نو وائي و جوبه ان موافقه اي العلماء دا دي چې نه
يكون لغبر من شأنه ان لا يجهله بالمخاطب چې مخاطب ته هغه مجهول نه وي يعنې ظاهر وي. او بالفعل
مجهول ورته وي او منكر ورته وي ولا ينكره چې هر كله د شان د ده نه عدم انكار او عدم جهل شو
ان انكره يوزل باندې تنبيه او ادنى تنبيه په انما كې ده. خكه لعدم اصوله اي المخاطب عليه اي على
الجهل و الاثكار و على هذا شبهه وائي دي جواب كې ته متفرد به يي. دا بل چا به نه وي كړي؟ وائي
على هذا بناء. په دي تاويل باندې يكون موافقا دا ما في الايضاح موافقا لا في الافتتاح سره. موافقت هم راغي
د منقول د منقول عنه سره

كقولك لصاحبك وائي دا قول ستا خپل ملگري ته. حال دا دي و قد رايت شيئا من بعيد پورې په دي سر كې
يو شكل ما وليدو نو ما ويل چې هلكه دا شكل د زيد دي. تاويل نه دا خبر دي مولوي صيب. ما ويل
چې نه زيد دي. تاويل نه دا خبر دي. نو ته په خپل انكار باندې مصر يي. چې نه منم چې دا زيد دي. دا
خبر دي. نو دي كې زه اوس تاته قصر كولي شم چې ما هو الا زيد خو هله لا اعتقده اي اعتقد ذلك صاحب
لذلك الشبح غيره تعين د مرجع گانو كوي اي لا اعتقد صاحب ذلك الشبح غير زيد مصرأ على هذا الاعتقاد

و قد يغفل للعلوم منزلة للجهول اي په يو خاى كې يو حكم مخاطب ته معلوم وو د شان د هغه نه علم وو.
عدم جهل او عدم انكار دي. نو هلته كې خاى د انما وو. لكن متكلم لگيدلي وي هغه معلوم حكم يي
نازل كړى وي په منزله د مجهول كې. نو هلته كې يي ما او الاستعمل كړي دي. او په منزله د مجهول
يي ولې نازلوي. متكلم يي په زور سره د حث نه نيولي شي؟ وائي نه نه لا اعتبار مناسب د وجي د اعتبار
مناسب نه. چې د اعتبار مناسب د وجي نه يي نازلوي. نو دلته كې اوس انما مستعملول پكار وو. خو
د تنزيل نه وروسته فيستعمل له مستعمولي متكلم لذلك للعلوم الشانتي شاني خوك دي؟ اي الفني و
الاستثنا دي افراد يا هلكه افراداً منصوب دي. نصب بنا بر خه؟ وائي حال كونه حال دي قصر افراد به
حال كون د دي شاني كې چې قصر افراد سره راخي. اشاره يي و كړه چې دا حال دي خو په حذف د مضاف
سره. چې قصر افراد دي. مثال داسې شو و ما محمد الرسول قد خلت من قبله الرسل اي مقصور على
الرسالة. ندي محمد صلى الله عليه وسلم مگر مقصور دي په رسالت باندې. داني ترجمه د قصر
و كړه. شبهه راغله چې هلكه ندي محمد صلى الله عليه وسلم مگر مقصور دي په رسالت باندې
متجاوز ندي بل هيڅ صفت ته. نو دا خو نه صحيح كيږي؟ جواب و كړو ماتن چې لا يقتضها اي اقتضاه من
الهلاك چې يا هلكه قصر حقيقي ندي قصر اضافي دي. وائي نه متعدي كيږي د دي رسالت نه تېري

من الهلاك ته بلکه هلاکيري به اوفات کيري به! دا مثال مطابق د ممثل سره دي. خکه هالغاهليون چي صاحبه دي و هم الصحابة رضي الله عنهم کاناو علين پکونه اي بکون محمد صلى الله عليه و سلم مقصورا على الرسالة غير جامع بين الرسالة و التبره عن الهلاك صاحبه په دي باندې هم عالم وو چي رسول الله صلى الله عليه و سلم رسول دي او مبره عن الهلاك ندي. بلکه هلاکيري هم. هغوی ته پته وه لکنيهم اي الصحابة لا کاناو يعنون هلاکيه اي رسول الله صلى الله عليه و سلم امرا عظيمي دا اعتبار مناسب شو. چي هغوی هلاک د رسول الله صلى الله عليه و سلم امر عظيم شمارلو نزل استعظامهم نازل کړي شو لوی گنبد د صاحبو هلاکيه مړ کيدل د رسول الله صلى الله عليه و سلم منزله انکارهم اي الصحابة ياه اي الهلاك. نو فاستعمل له النفي و الاستثناء و الاعتبار للناسب هو الاشعار بعظم هذا الامر خبرداري ورکوي الله په لوی والي د دې امر سره چي رسول الله صلى الله عليه و سلم د دنيا نه رخصت کيده، دا لوی امر وو اي نفوسهم و شدة حرصهم اي الصحابة على بقاءه صلى الله عليه و سلم باندې

د دې وجي نه د رسول الله صلى الله عليه و سلم د مرگ نه وروسته صاحبه درې ډلي شوي وو. يوه ډله داسي چي بلکل خبري يې نه شوې کولی بس گونگيان شوي وو. بدن حرکت نه کولو. خوله چارا شري وه لکه حضرت علي رضي الله عنه او عثمان و غيرهما رضي الله عنهما، دويمه ډله د صاحبو داسي وه چي نوره يې ونيوله او بهر ته را ووتل چي هلکه چا چي دا خبره وکړه چي رسول الله صلى الله عليه و سلم مړ دي سر ترې پرې کوم گوري. حضرت عمر و غيره شو! هغوی ويل چي رسول الله صلى الله عليه و سلم مړ ندي، چا چي د مرگ خبر ورکړو هغه سري زمونږ دشمن دي، دريمه ډله د صاحبو حلیم الطبع. بردبار، حضرت ابو بکر، هغه نه وو، باندې کې وو. خبر راغي چي رسول الله صلى الله عليه و سلم مړ شو. نو هغه باندې نه راغي، نبي عليه السلام د هغه د لور کور کې وو. حضرت عائشي، دته لاړو. خادر يې پورته کړو واقعي مړ وو، نو بهر ته را ووتلو نو د صاحبو حالت خراب دي. گڼو و دي. نو ټول يې جماعت ته را وبلل په منبر باندې وختو و ما محمد الرسول قد خلت من قبله الرسل الا ان ماتوا قتل انقلبتم على اعقابکم د ده مړه کيدو سره دين نه ختميري، د ده مشن نه ختميري، وائي د ده دا مشن تر قيامته پورې به جاري وي، وائي مونږ او تاسو اوس دي له ملا به ترو. د ده مړ کيدو سره د ده مشن نه ختميري، کار نه ختميري، دا خو لاړو، خو اوس مونږ او تاسو به د ده د وراثت غور کوو

حضرت عمر فرماني چي زما خيال کې راغله چي دا ايت اوس نازل شو. وائي د سره زما د ذهن نه وتلي. لا پریشاني د علم لپاره لوی افت دي، پریشاني او خفگان بس د علم نسيان د لازم او ملزوم، پریشاني او خفگان او د علم نسيان، حضرت عمر وائي چي د پریشاني د وجي نه زما دا خيال وشو چي دغه ايت اوس نوي نازل شو

اللها عطف على قوله افراداً، يعني قصر قلب يا قصر قلب سره به وي نحو قوله تعالى: ان فتم الابشر مثلنا.

دا مثال مطابق د ممثل سره دي للمخاطبين و هم الرسل صلوات الله عليهم لم يكونوا جاهلين بكونهم اي كمن
انفسهم بشرا ولا منكرين لذلك البشرية نو اوس دا كافرو ما او الاوويله: لكنهم اي الرسل نزلوا منزلة
للمنكرين كافر نازل كري شول، متكلمين كافر دي، خكه لانتقاد القائلين و هم الكفار چې ان الرسول لا يمكن
بشرا مع اصوار للمخاطبين چې رسولان دي على دعوى الرسالة چې مونږ پيغمبران يو، مونږ پيغمبران يو، سر
كافرو دا خيال وكړو چې دوى د خپل بشريت نه منكر دي كنه، خكه بشريت او رسالت نه جمع كيږي
في اعتقادهم فنزلهم القائلون اي فنزل الرسل القائلون منزلة للمنكرين للبشرية، لما ياما اعتقدوا اعتقادا فاسدا
من التناقض بين الرسالة و البشرية نو فقلبوها هذا الحكم پيغمبرانو خو ويله مونږ رسل يو، هغوى ويله نه سر
رسولان نه ياستى بشر يي، نو قصر قلب شو، نو فقلبوها هذا الحكم وقال ان انتم الا بشر مثنا د قصر نرجه
كوي اي انتم مقصورين على البشرية ليس لكم وصف الرسالة تدعونها.

ولما كان ههنا مظنة سؤال دي كې اشاره كوي مائن چې دا راتلونكي متن جواب دي د سوال مقدره نه، بل
دفع د اعتراض كوي چې ستا مقصود مثال وو د قصر افراد، د ما او الپاره مثال وو د قصر قلب، نو
هغه مثال خو ختم شو، اوس وروسته و قولهم ان نحن الا بشر مثلكم كې اشتغال بما لا يعنې راغي، خكه
دې لره په مثال كې خو څه دخل نشته دي، نو شارح جواب وكړو چې دا جواب دي د سوال مقدره نه ولما
كان ههنا اي في هذا المقام مظنة سؤال اي موضع ظن السؤال وهون القائلين و هم كفار قد اتبعوا التناقض بين
البشرية و الرسالة و قصروا للمخاطبين چې پيغمبران دي على البشرية لكن و للمخاطبين قد اعتقدوا بكونهم مقصورين
على البشرية حيث قالوا ان نحن الا بشر مثلكم نو فانهم اي الرسل سلموا انتفاء الرسالة عنهم اي عن انفسهم، او
د كافرو سره يې موافقت رد كړو، نو اشاري الماتن الى جوابه بقوله و قولهم اي قول الرسل المخاطبين ان
نحن الا بشر مثلكم من باب مجازة الخصم دا د باب د تلو نه دي په هغه لار باندې چې خصم هم كومه لاره
باندې ځي، چې ستا د مناظر او مقابل په كومي لاري باندې ځي، په هغه لاري باندې ته هم روان شي
ورسره، چې هغه خوشحاله شي، چې يا هلكه دا سري زما ملگري شو و لوغاه العنفل اليه او سئول د
واگي دي دي خصم ته بتسليم بعض مقدماته نو هغه به خوشحاله شي چې كه خير وي دي ماته لږ مائل شو
حاللكه ته هغه چپ كړي چې شور ونكړي، او بيا دپاسه پرې اتم بم راخلاص كړي ليعشود دې لپاره چې
وخوږيږي دا خصم ليعشود كه د عشور نه شي نو ويلي شي اطلاع ته، خبرو ته، او كه د عشر نه شي نو بيا
ويلي شي خوږدلو ته، دير بابونه دي چې هغې كې فرق په اعتبار د مادي او مصدر سره وي من الضد
هو الزلة چې خصم په خته كې وخوږي، ارتاؤ كړي وانما يفضل لذلك وانسي كيږي دا مجارات او مشابهة
حيث يرد تبكيته دا په هغه ځاى كې چې ستا خصم شور كوي، خبري ته غوږ نه ږدي، دليل ته تدبر نه
كوي، نو ته ورسره هنر كوي چې راشي زما خبره واورې او چې زړه ته يې چيرته پريوځي نو، تيكيته نه
اي اسكات الخصم و الزامه، لا تسلم انتفاء الرسالة نو فكأنهم قالوا اي الرسل، چې اي هلكه تاسو غوږ

کبردی لکوتی. نو هغوی به ورته غور کیدی. نو پیغمبرانو ویل ان ما ادعیتم من کوننا بشرا الحق لا ننکره نو شور به نه جوړوي خوشحاله به شي چې زموږ خبره يې ومنله. نو دا لکن پرې دپاسه اتم یم شو چې و لکن هذا لا ینافي وائي لکن دغه کیدل زموږ بشر دا منافي ندي د دې سره چې الله احسان وکړي به مونږ باندې په رسالت سره. ولې په تاسو اور لگیدلي دي. وائي ښي څه ممانعت نشته دي فلها پس د دې عدم تنافي د وجې نه اثباتا البشرية لانفسهم معترض راغي شبهه يې وکړه چې یا هلکه بیا پیغمبرانو قصر ولې کړي دي؟ بیا خو بې د قصر نه ویل پکار وو که چې نهن بشر مشکم نو قصر ته بیا څه حاجت وو؟ جواب کوي واما اثباتها البشرية بطريق القصر وائي دا خو لایکون علی وفق کلام الغصم کنه. هغوی داسې ویلي چې ان اقم الا بشر مثکنا نو دوی ویله ان نهن الا بشر مشکم.

و کقولک عطف علی قوله کقولک لصاحبک، شبهه دا وائي چې په هغې باندې عطف شو نو دا دویم مثال شو. او مثال نه مقصود توضیح د ممثل وي. نو یو کافي وو. دویم ته څه حاجت نشته دي. نو دي جواب کوي و هذا مثال لاصل انما یا هلکه تعدد د مثال په اعتبار د تعدد د ممثل سره دي. ممثل دوه وو. یو انما بل ما او الا. نو مخکې دوه آیات کریمه د ما او الا مثالونه شو. دا د انما مثال اوس ښائي. وائي هي الاصل في انما ان يستعمل فيما اي في حکم لا ینکره المخاطب کقولک انما هو اخوک یو طالب دي د هغه سره یو وړو کي وروړ دي ورسره چني دي. نو هغه مشر خاتله هغه وروړ ضروري او همیشه يې وهي. نو اخوانه بل طالب ورته ووائي چې یا هلکه انما هو اخوک ترس پرې وکړه. نو هغه طالب ښه پوهه دي چې دا زما وروړ دي. ماسره چني راغلي دي. سبق وائي لمن يعلم لک دا اخوت و یقربه لکن ته ورته په قصر سره وائي ځکه چې که ستا وروړ وي نو ترس پرې وکړه. ته يې دومره ضروري. نو معلوم یږي دا چې دا ستا وروړ ندي. ته ترینه انکار کوي. ستا د شان نه انکار او جهل دي د اخوت نه واثت ترید ان ترفقه علیه اي تجعل من يعلم ذلك رفيقا مشفقاً علی اخیه

شارح په دې باندې اعتراض کوي. خاتله ځي. جواب مواب نه کوي. وائي والاولی علی ما ذکرنا چې اصل د انما کې دا ده چې هغه به مستعمل یږي د هغه خبر لپاره چې د شان د هغې نه جهالت وي او اصل د ما او الا دا دي چې هغه به مستعمل یږي هغه حکم لپاره چې مخاطب د هغې نه منکروي او ورته مجهول وي. اوس دلته کې انما هو اخوک کې خو مخاطب ته اخوت معلوم وو او اقرار یې هم کولو. نو قصر ته حاجت نه وو. تا قصر وکړو نو دا اخراج د کلام خلاف د مقتضی د ظاهر نه شو. نو دپته دا ویل پکار وو چې اخراج د کلام د خلاف د مقتضی د ظاهر نه. دا نوم ورته ایښودل پکار وو. وائي والاولی ان یکون هذا المثال من الاخراج لا علی مقتضى الظاهر

نو تاسو ووائي چې دا هم کیدی شي او دا بل هم کیدی شي. دواړه جائز دي. دپته دا هم ویلي شي چې دا اخراج د کلام دي چې مخاطب دي د مقتضی د ظاهر نه. ځکه مقتضی د ظاهر عدم قصر وو ځکه

مخاطب عالم وو به اخوت او اقرار يي هم كولو، نو قصر ته حاجت نه وو، لكن ده پرې رحم او ترس نه كولو نو د دې وجې نه متكلم قصر وكړو چې دا پرې ترس او ترحم وكړي، نو اوس ته دېنه خلاص، مقتضى د ظاهر نه هم ويلي شي، او دا هم ويلي شي چې دلته كې انما سره قصر شوي دي به هغه خبر كې چې د مخاطب د شان نه علم او انكار دي، دواړه ورته ويلي شي

وقد ينفذ للجهول اي به يو خاى كې يو حكم مجهول وي مخاطب نو هلته كې ما او الاپكار وو نكر متكلم هلته كې هغه مجهول نازل كړي وي په منزل د معلوم كې نو انما پكې مستعملي مفعلة العظم لادعاء اي لادعاء المتكلم نظيره اي ظهور ذلك الحكم فيستعمل له الثالث اي انما نحو قوله تعالى حكمة اي حال كون الله تعالى حكاية عن اليهود قوله تعالى انما نحن مصلحون دا مثال مطابق د مثل سره دي، ادعوا ان كونهم مصلحين ظاهر من شانه ان لا يجهل للمخاطب چې مؤمنان دي ولا ينكوه يهودو وويل چې اي مسلمانانو تاسو مونږ ته وائي چې تاسو فساديان يي، فساد مه كړئ مونږه خو مقصور يو په اصلاح پورې متجاوز د اصلاح نه فساد نه نه يو، او زموږ اصلاح تاسو ته معلومه ده او نه ترينه تاسو انكار كړئ ولذلك او د دې ادعاء د وجې نه، نو يهودو خو دا دعوه وكړه د اصلاح، چې دوى ويل چې د شان د هغې نه عدم جهل او عدم انكار دي، حالانكه مؤمنان د دې اصلاح د دوى نه منكر وو، او اصلاح يي مؤمنانو ته معلومه نه وه، فساد يي معلوم وو ولذلك جاء به رد كې الا انهم هم للفسدون لرد عليهم مؤكنا بما قرى بما ترى خومره مؤكدا د دي؟ ١ من ايراد الجملة الاسمية الدالة على الثبات ٢ و تعريف الخبر الدال على الحصر ٣ و توسيط ضمير الفصل المؤكد للعطف اي الحصر ٤ و تصدير الكلام بحرف التنبيه الدال على ان مضمون الكلام مما له خطر و به عناية ٥ و تاكيده بان ٦ ثم تعقيبه بما يدل على التفرع والتوبيخ و هو قوله ولكن لا يشعرون، چې هلكه د دې خلكو لپاره شعور هم نشته دي، به محسوساتو باندې يي هم علم نشته دي، خكه چې د دوى دا فساد محسوس دي او دوى وائي چې مونږ مصلحين يو، نو دوى سره شعور هم نشته دي چې فساد ته اصلاح وائي، وائي دوى د عين نه غين جوړوي، گنهي نه لوته او د لوتي نه گنهي جوړوي

ومزية انما على العطف يعني انما سره قصر كول غوره دي به نسبت سره عطف ته، نو غوره والي د انما به عطف باندې دا دي چې الله ينفذ منها اي من انما العطفان معا اعني الاثبات للمذكور و النفي عما عداه معا يو خاى فهميري، بخلاف العطف فانه يفهم، او انما نه معاً معلوم يري لكه انما زيد قائم يعني زيد مقصور دي به قيام متجاوز ندي قعود ته، دواړه د دې انما نه فهم شو

واحسن موافقهما كې شارح اشاره كوي دېته چې يا هلكه انما كې هميشه قصر مقصود ندي، بلكه كله كله پكې مقصود تعريض هم وي، او هغه تعريض د انما د احسن مواضعو نه دي، نو وائي واحسن موافقهما اي مواقع انما، غوره خايونه د دې انما التعريض تعريض كول دي په چا باندې، تعريض په لغت

مضروبیتا عمرو نه بل چاته. او عمرو مضروب د زید هم دي او د بل چا دي هم وي وعلی هذا لیس
البیانی باقي قیاس کوه. قصر د مفعول په فاعل باندې دینه وائي چې قصر د هغه فعل چې هغه واقع
شوی دی په مفعول باندې. فاعل پورې اړوند دي فاعل ته نو دا قصر د صفت موصوف ته راجع شو.
نو فیرجع الی قصر الصفه علی الموصوف او العکس دواړه صحیح دي. ویکون حقیقیاً و غیر حقیقی افرار
قلبا و تعیناً ولا یغض اعتبار ذلك.

اوس خان پوهه کړې په دې مقام کې درې صورتونه دي. یو اکثر صورت دا دي چې ال سره د مقصور
علیه نه مؤخر وي دا خو ماتن ذکر کړو. دویم صورت دا دي چې ال سره د مقصور علیه نه مقدم شي.
لکه گوره اوس ته قصر د فاعل په مفعول باندې وائي داسې به وائي چې ما ضرب زید الاعمرأ
زید. چې عمرو مقصور علیه ووائي او زید مقصور ووي. نو دا دویم صورت شو ماتن یې ذکر کوي. نو
دا جائز دي خو علی قلعه یعنی جائز دي خو ډیر کم کوز. دریم صورت دا دي چې ته مقصور علیه مقدم
کړي یې د الانه. لکه اوس قصر د فاعل علی المفعول. چې داسې وو چې ما ضرب عمرأ الازید. اوس
ته عمرو مقدم کړي یې د الانه. او داسې ووائي چې ما ضرب عمرأ الازید. دا صورت له سره جائز
نډي. ځکه دلته کې عکس المطلوب او قلب المقصود راځي. ځکه ستا مقصود قصر د ضاریت د
زید وو په عمرو پورې. او بناءً علی هذا قصر د مضروبیت د عمرو شو په زید پورې. نو دا د سره جائز
نه دي. شرح جامي دې ویلي ده. خو چا چې یاده کړي وي

نو ماتن اوس هغه دویم صورت ته اشاره کوي وقلد قل ترجمه کوي ای جائز علی قلعه تقدیمهما تعین د
مرجع گانو کوي. ای تقدیم المقصور علیه او اداة الاستثناء علی المقصور حال کونهما کې اشاره کوي
چې بهالهما دا په اعتبار د متعلق سره حال دي د دې تقدیمهما د غیر نه. وائي په حال کون د دې مقصور
علیه او اداة استثناء کې چې په خپل حالت باندې وي. نو دا دي چې ان یس المقصور علیه الاده. لکه ته
ووائي په قصر د فاعل علی المفعول کې ما ضرب الاعمرأ زید نو د ال عمرأ مقصور علیه شو او زید
مقصور شو. نو هغه مقصور علیه تاسره د ال نه مقدم کړو. دویم مثال ښائي په قصر د مفعول علی
الفاعل کې و ما ضرب الازید عمرأ فی قصر المفعول علی الفاعل. نو فاعل مقصور علیه وو هغه تاسره د
ال نه مقدم کړو په مفعول باندې. اوس دا وائي چې بهالهما یې ځکه ویله چې په دې سره احتراز وشو د
هغه دریم صورت نه. چې هغه د سره جائز نډي. وانما قال ای الماتن بهالهما احترازاً عن تقدیمهما د تقدیم
د دې مقصور علیه او اداتو نه مع لزومهما عن حالهما. د حالت نه ازاله به داسې کوي چې یان مؤخر الاده
عن المقصور علیه لکه داسې ته ووائي ځکه په قصر د مفعول علی الفاعل کې چې ما ضرب زید الاعمرأ او
په قصر د فاعل علی المفعول کې داسې وویل. ما ضرب عمرأ الازید. مقصور علیه مقدم کړي یې د
ال نه لانه لا يجوز ځکه لافیه من اختلاف للمعنی ځکه مقصور علیه مقصور علیه جوړ شو او مقصور علیه نه
مقصور وانما کما للمقصود.

وي نو مجرور به وي شبهه دا وائي چې دا خو مستثنى مفرغ نه شوه دا خو مفرغ فيه شوه كنه؟ جواب
 تاسو وائي فيه پكې حذف دي، نو نفې په استثناء مفرغ كې يتوجه الى مقدر هغه مقدر خوك دي وهو
 مستثنى منه خكه وائي لان الا لاخراج دا دليل د متن لپاره وائي، و الاخراج يقتضي مخرجا منه، نو مخرج
 منه چې عام به ولي وي؟ د دې لپاره ليقول للمستثنى وغيره نو فيتحقق الاخراج نو اخراج د مستثنى به صحيح
 شي، خكه مستثنى په مستثنى منه كې تعدد غواړي، دويم شرط هسي مقدر مناسب للمستثنى في
 جنسه چې دغه مقدر به مناسب وي د مستثنى سره په جنس كې چې مستثنى متصل شي، خكه اصل په
 مستثنى كې مستثنى متصل ده، مثال داسې شو بان يقدر في نحو ما ضرب الازيد كې داسې به وايو ما
 ضرب احد الازيد، خكه زيد د جنس د احد نه دي، او دلته كې ته اوس ثوب نشي ويستلي، خكه زيد د
 جنس د ثوبي نه خو ندي، او ما هكسوته الاجبة كې به داسې وايو چې ما كسوته، لباسا الاجبة، خكه جنة
 د جنس د لباس نه ده، د زيد نه نده وفي نحو ما جله الراكبا كې ما جاء كائنا على حال من الاحوال الا
 راكباً، خكه چې ركوب يو حال دي د احوال د محي نه ما سرت الا يوم الجمعة دلته كې جنس دا دي چې ما
 سرت في وقت من الاوقات الا يوم الجمعة وعلى هذا القياس وائي ثومره به تاته ضبطوم
 دريم وفي صفته يعني دا مقدر به مناسب وي د مستثنى سره كه صفت فاعل وي نو دا به هم فاعل وي
 كه مفعول وي دا به هم مفعول وي كه حال وي دا هم حال كه ظرف نو دا هم ظرف، نو اوس ولما كلفنا دا
 تنم د دليل كوي، وائي واذا كان النفي متوجهاً الى هذا المقدار، نو فلما اوجب منه كله چې ثابت كړي
 شو د دغه مقدر نه يو شي په الا سره نو جاء المقصور قصر پخپله راغي، خكه ضرورة بقاء ما عداه على
 صفة الانتفاء، هغه قدر د مستثنى ثابت شو او ما باقي په صفت د نفې باندې پاتې شو
 وفي انما يؤخر للمقصود عليه اي انما كې هميشه دا ده چې مدخول د انما به مقصور وي او ما بعد د مدخول
 نه به مقصور عليه وي، لكه انما نحن مصلحون نو مدخول د انما نحن دي او ما بعد ترينه مصلحون، دا
 نحن مقصور شو مصلحون پورې، منافقين وويل مونږه مقصور يو په اصلاح پورې، متجاوز د اصلاح
 نه نه يو افساد ته، لكه دلته كې تقول انما ضرب زيد عمراً نو دلته كې مدخول د انما ضرب د زيد شو، او
 مؤخر عمرو دي، نو دا فيكون قيد الاخر چې عمرو دي بمنزلة الواقع بعد الا شو، نو فيكون هو المقصور
 عليه، اوس دلته كې تقديم جائز ندي، دلته كې د مقصور عليه تقديم د سره جائز ندي، خكه هلته الا
 سره جائز وو، هلته قريني سره وو چې الا دي، او چې دلته كې يې ته مقدم كړي نو قرينه نشته دي، پته
 به نه لگي چې ته اوس قصر د فاعل على المفعول كوي، داسې ويل پكار وو انما ضرب زيد عمراً نو چې
 اوس ته يې مقدم كړي نو وائي به انما ضرب عمراً زيد به شي، نو پته به نه لگي چې هلكه دا عمراً مقصور
 عليه مقدم شوي دي كه نه مقصور دي ولا يجوز تقديمه اي تقديم المقصور عليه بانما على غيره
 للالتباس و كما اذا قلنا في انما ضرب زيد عمراً انما ضرب عمراً زيد، او وائي به خلاف النفي والاستثناء هلته

القاء، په معنى مصدري سره دي اوس دويم غرض ته اشاره كوي چې دا مستبعد مه گنړه. دا اطلاق په دې دوو معنيينو باندې كيږي، د خبر اطلاق په دې معنى باندې هم كيږي چې دده د خارج لپاره تطابقه او لاتطابقه وي، او د خبر اطلاق په هغه غورخولو د متكلم باندې داسې كلام لره هم كيږي چې متكلم وغورخوي داسې كلام چې د هغه د نسبت لپاره خارج تطابقه او لاتطابقه وي اوس هغه دريم غرض ذكر كوي چې دلته كې د مانن كومه معنى مراد شوه؟ وائي **والاظهر ان اللوا ههنا امر الثاني** مراد دلته كې د معنيينو د انشاء نه معنى ثاني ده، يعنې القاء، المتكلم داسې كلام چې خارج كې د هغې لپاره تطابقه او لاتطابقه نه وي

شبهه يا هلكه د اظهر لپاره دليل څه دي؟ وائي يو دليل دا چې بقرينه تقسيمه اي تقسيم المانن الانشاء. **الى العطلب وغير العطلب** په قريني د تقسيم د مصنف سره انشاء لره طلب او غير طلب ته، او طلب او غير طلب نسبت د طالب دي، او طالب متكلم دي، او د متكلم صفت القاء دي، طلب او غير طلب خو په نفس ذات الكلام كې نشي راتلي. طلب او غير طلب په طالب كې راځي، دا صفت د طالب دي، او طالب متكلم دي، او د متكلم صفت القاء دي، بيا دويمه قرينه ذكر كوي **وتقسيم العطلب الى التمنى والاستفهام وغيرهما** امر او نهې ته، بيا د طلب تقسيم كړي دې مانن تمنى او استفهام او غيرهما ته، نو معترض شبهه وكړه چې دا اوله قرينه خو صحيح شوه، تقسيم د انشاء د طلب او غير طلب ته دا قرينه گرځول خو صحيح شو، ځكه طلب صفت د طالب دي، طالب متكلم دي او صفت د متكلم القاء دي، خو تقسيم د طلب تمنى او استفهام او غيرهما ته دا څنگه قرينه شوه چې دلته كې مراد د انشاء نه القاء ده او نفس كلام ندي، نو شارح جواب وكړو و المراد، دا واو په معنى د اذ سره كوي، چې دا قرينه كيږي شي **اللوا بها** ځكه مراد په دې امورو سره چې تمنى او استفهام او غيرهما دي **معانيها للصدريه** دې معاني مصدريه مراد دي، نو معاني مصدريه د دوى القاء د داسې كلام ده چې مشتمل دي په استفهام باندې، او تمنى، او القاء، معنى مصدري ده **لا الكلام للشتمل عليها** نه هغه كلام چې مشتمل وي په دې امورو باندې، ذات د كلام مراد ندي، ځكه بقرينه **قوله واللفظ للوضوع له مكانا و مكانا** وائي لفظ موضوعه د تمنى لپاره ليت دي لفظ موضوع له د استفهام لپاره هل او ادي او فلان دي، دا دليل لپاره دليل دي **لظهور ان لفظ ليت مثلاً مستعمل لمعنى التمنى**، او معنى د تمنى مصدري ده چې ارزو ده **لا لقولنا ليت زمناً قائم** د دې لپاره ندي، لفظ د ليت وضع شوي دي د معنى د تمنى لپاره چې معنى مصدري ده، لفظ د ليت د زيد قائم لپاره ندي وضع شوي، ذات الكلام لپاره ندي وضع شوي، **فانهم** كې اشاره وشوه چې فكر وكړه دا مقام دقيق دي، يعنې دقة المقام ته

اوس هغه څلورم غرض بيانوي چې تقسيم د انشاء دي طلب او غير طلب دي، وائي **فان انشاء ان لم يكن طلباً كان امالاً للقرابة لکه كاذ، و عسى وغيره او وفعال للادع والتم لکه نعم و بنس وصيغ العقود لکه بعث و**

تسكت او هر څه وي نو هلته كې بيا لعل به وائي، ليت به نه وائي

بله مسئله كوي وقد يمتنع بهل هل خو د استفهام لپاره وضع شوي دي، د تمنى لپاره ندي وضع شوي خو كله كله په هل سره تمنى كيږي، لكه دا قول شو نحو هل لي من شقيق شبهه يا هللكه دلته كې قرينه څه ده چې هل دلته كې د تمنى لپاره دي، چې كاش كه زما لپاره سفارشي وي، نو وائي قرينه دا ده چې هغه ان لا شقيق له دا په هغه ځاى كې چې متكلم ته پته وي چې د ده لپاره شقيق نشته دي، نو استفهام صحيح كيږي، نو چې صحيح نه شو نو په تمنى باندې حمل شو لاته حيف وائي ځكه چې دغه كلام په وخت د عدم علم د متكلم په شقيق باندې يمتنع جمله على حقيقة الاستفهام للحصول الجزم بانتفاله اي انتفاء الشقيق، استفهام كې طلب د فهم كوي، او علم خو د ده شته دي چې ما لره شقيق نشته دي

والنكته سره دفع د اعتراض كوي، چې هللكه دا تمنى په هل سره ولې كوي؟ په خپل لفظ موضوعه سره بې ولې نه كوي چې ليت دي، چې تمنى ته په هل سره كوي او په خپل لفظ موضوعه سره بې نه كوي، نو دا وائي چې والنكته في التمني العدول عن ليت هغه دا دي چې هو ابراز للتمنى هغه ابراز ظاهر وړاندې د تمنى دي چې وجود د شقيق دي لكمال العناية د وجي د كمال مقصود مندى د متكلم نه بهصوله في صورة للممكن چې گويا كه دغه شقيق زما لپاره حاصل شوي دي، ځكه استفهام كې مستفهم عنه ممكن وي، نو د دې وجي نه بې هل سره كوي في صورة للممكن الذي لا جزم بانتفاله.

وقد يمتنع بهل خو وضع شوي دي د شرط لپاره خو كله كله د تمنى لپاره راځي، نحو لو تاتي كاش كه ته راغلي وي زما خوا ته تعطلتي تا حديث بيان كړي وي ماته بالنصب په نصب د تحدثني على تقدير ان تعطلتي دلته كې قرينه څه ده؟ وائي فان النصب قرينة على ان لو ليست على اصلها ځكه د لو نه وروسته مضارع منصوب كيږي نه، اذ لا ينصب المضارع بعدها اي بعد لو باضماء ان وانما يضمن بعد الاشياء الستة والناسب ههنا التمني نو دلته كې لو تمنيه شو

قال السكاكي په سكاكي باندې بې حواله ولې وركړي د دې جواب وروسته شارح پخپله كوي ځكه چې په دي كې لږ غوندې ضعف وو، نو د ضعف د وجي نه وائي آلا بلا بر گردن سكاكي، او هكن سره بې ولې اوانسي كوي ځكه مانت وائي چې زما پرې جزم نشته دي ادا دواړه خبري مختصر ٣٩ راتلونكي شرحه كې پخپله راځي نو ځكه بې د هكن سره وويل، وائي هكن حروف التنديم حروف تنديم دینه وائي چې هغه مخاطب لره پښيما نه گرځي په هغه كړلي شوي كار باندې والتعضيض حروف تعضيض دینه وائي چې هغه تيزي وركوي مخاطب ته په كولو د يو كار باندې په راتلونكي زمانه كې، هغه نحو هلا و الا دي، لكن الا منقلب دي د هلا نه بقلب الهاء همزة هلا كې تا هاء په همزه باندې بدله كړه نو الا تري جوړ شو، دوه نور دي چې ولولا ولوما ماخوذة منهما دا ماخوذة خبر كان اي كهلهما گويا كه دا حروف ماخوذة دي د من هل ولو كوم هل او لو؟ التين هما مركبتين مع لا په لولا كې، وما ما په لوما كې

بالذات شو نه بالواسطه او خه دخل او اختيار او قصد د متکلم لره خه دخل راغلي
اوس ترجيح ورکوي اولي نسخي ته واني وهوا دويمه نسخه لا يوافق معنى كلام للفتاح نوب به دويمه
نسخي سره حواله په قال السکاکی سره نه صحيح کيږي، ځکه سکاکی هلته داسي لفظ ذکر کړي
دي، اچي د هغې نه معلومېږي اچي اختيار او قصد د متکلم لره دخل شته دي، او اختيار د قصد
متکلم لره دخل په تضمين کې دي نه په تضمن کې

شبهه دا واني هلکه ځان خو د شک لپاره راځي نو ماتن دا په کان سره ولې ذکر کړو وانما نظر
السکاکی هذا كلام بلفظ ځان لعدم القطع بذلك، ځکه احتمال شته دي دا هلا او الاو لولاو لولاو
دا دي حروف براسها شي، چانه منقلب او منقلب عنه دي نه وي، ځه دليل قطعي پرې نشته دي
وقد يقنى بلعل لعل وضع شوي دي د ترجي لپاره خو کله کله دا په تمني کې مستعملېږي نو يقنى
حکم ليت د ليت حکم دا دي چې په جواب د ده کې مضارع منصوب وي په آن مضمره سره، نو دلته کې
به هم مضارع منصوب وي وينصب في جوفه للضارع على ضمائر، فهو لعل اصح لزانو کاش که چې زه
وکرېم نو ستا ملاقات به وکرېم بالنصب اېه نصب د ازورک باندې قرينه په دي باندې دا ده چې دلته کې
لعل د ترجي لپاره ندي بلکه د تمني لپاره دي، ځکه واني لبعده للرجوع عن الحصول خواري پرک وي ورسره
اني جاني تيکت نه وي، خرچې د اهل عيال نه وي، او واني لعل اصح لزانو نو دا دې نه معلومېږي
چې دا حج کول ډير لري دي، نو چې لري دي نو د لري والي معنى په تمني کې ده وهوا او دا سبب د بعد
د مرجو يشبه للمحاللات او محالاتو کې ليت مستعملېږي دارنگه وللممكنات التي لا طماعية في وقوعها نو
فيتولد منه معنى التمني

ومنها اي ومن انواع الطلب الاستفهام تعريف د استفهام کوي چې اوهو طلب حصول صورة الشئ في ذهن
متکلم طلب کوي د مجيب نه حصول د صورة د مسؤل عنه، په ذهن کې، متکلم واني چې اي مجيب
دا صورة د مسؤل عنه زما ذهن ته وغورځوه، نو اوس دا مطلوب به خالي نه وي ځان ځانته اي تلك
الصورة وقوع النسبة بين امرين او لاوقوعها، وقوع په نسبت ايجابي کې، او لاوقوع په سلبې کې، نو
فحصولها اي فحصول تلك الصورة چې وقوع لاوقوع هو التصديق تصديق ورته ويلي شي، والاو که چيرنه
وقوع النسبة يا لاوقوع صورة نه وي بلکه بغير وي نو فهو التصوير.

والاضافة للوضوعة له اي للاستفهام الهمزة وهل دي، هالهزة اوس دا تفصيل کوي همزه راځي لطلب
التصديق يعنى همزي سره سائل غواړي د خپل مجيب نه تصديق په مسؤل عنه باندې، اوس تصديق
خه ته واني؟ اي افتقاد ذهن تسليمول د ذهن واضعته او اذعان کول د ذهن بوقوع نسبة تامة بين الشئين
محققه تمام زيد ايا زيد قائم دي؟ زما مطلب دا دي چې هلکه زما تصديق راو له په نعم سره چې نعم قائم
زيد، يا ووايه چې لا في الجملة الفعلية سوال، هلکه دوه مثالونه يې ولي ذکر کړل واني دا يو په جمله

محذوفه دي وي، چې ضربت زیداً ضربته، او د دویم فعل لپاره مفعول دي محذوف وي. او د اوجام
 الاحتمال بطل الاختناع او یکنون التقديم لا للتخصیص او یا تقدیم د تخصیص لپاره دي نه وي. محذوفه
 لپاره دي وي. معترض راغي شبهه یې وکړه چې بیا قبیح خو هم نه شو کته، ځکه چې دا دوه احتمالیین
 چې پکې د صحت وشو نو بیا ورته قبیح ولې وائي؟ نو وائي جواب کوي لکن فلک اني ذلك المذكور من
 الاحتمالین. لکن هر واحد د دې احتمالیینو نه خلاف الظاهر خلاف الظاهر دي، نو د دې وجې نه دا قبیح
 شو. ځکه ظاهر او متبادر دا دي په زینا ضربت کې چې وروسته فعل مشتغل عنه بضمیر ه ندي، نو دا
 ما اضر عامله د قبلي نه ندي. بلکه دا مفعول د فعل مذکوره دي، او مقدم شوي دي. او دا د ورو
 احتمال خلاف الظاهر ندي، ځکه چې غالب په استعمال کې، غالب الاستعمال او متبادر تقدیم د
 منصوب چې په فعل باندې کېږي نو د تخصیص لپاره کېږي د اهتمام لپاره په خاص ځایونو کې کېږي
 کم کوز دون هل زینا ضربته دا قبیح ندي، ځکه وروسته فعل مشتغل عنه بضمیر ه شو، نو دا قبیح
 ندي، بلکه دون ولې فاته لا یقیح ځکه لا یقیح دي لجزو تقدیر المفسر قبل زید اي هل ضربت زینا ضربته.
 د سکاکی یو قول ذکر کوي بیا په هغې باندې رد کوي، وائي وجمل السکاکی قبیح هل رجل عرف فلک
 ذلك خوک دي؟ اي لان التقديم يستدعي حصول التصديق بنفس الفعل لما سبق من مذهبه چې من ان الاصل عرف
 رجل على ان رجلا يدل من الضمير في عرف فتم للتخصیص.
 لکن دي په سکاکی باندې رد کوي وائي ویلزمه اي السکاکی ان لا یقیح هل زید عرف ځکه دي قبیح نشي
 چې دلیل د ملازمي دا دي، وائي لان التقديم للظهور للعرفية لیش للتخصیص عنده هغه وائي نکره کې تقدیم
 شته دي ځکه چې مبتدا، نکره محضه نشي، او دلته کې تقدیم د تاخر ته حاجت نشته دي حتی دا منفي
 سره لگوي چې که د تخصیص لپاره وي نو يستدعي حصول التصديق بنفس الفعل تالي چې ان لا یقیح دي
 باطل دي. ځکه چې مع الله قبیح باجماع النعاه.
 شارح د سکاکی ډله کوي چې د سکاکی خبره ټیټ ده، او دا څه لازم ده چې هل رجل عرف قبیح شو.
 تخصیص د وجې نه، نو هل زید عرف دي هم قبیح شي د تخصیص د وجې نه، هغه دي د بل علت د وجې
 نه وي کته. دا ملازمه په سکاکی باندې نه واردېږي، نو وائي وایه اي في هذا اللزوم فظفر اعتراض دي په
 مانن باندې لان ما لکړه اي الماتن من الدلیل من اللزوم ممنوع، ځکه لجزو ان یقیح لعله اخری.
 اوس وعلل غیره سکاکی خو هل رجل عرف، او هل زید عرف لپاره خو علتونه جدا جدا وویل خو اوس
 قوم څه وائي؟ نو وائي وعلل غیره اي غیر السکاکی قبیحها تعین د مرجع کوي قبیح هل رجل عرف، و
 هل زید عرف لپاره چې بان هل بعضی قد في الاصل واصله او اصل د دې هل اهل وو، همزه او هل دواړه وو،
 خو وترکت الهمزة قبلها لكثرة وقوعها في الاستفهام ځکه دا کثیر الاستعمال وو، او کثرت د استعمال
 نقاضا د تخفیف کوي، نو موثر تخفیف وکړو په حذف د همزي کې وطففت او تابع شو دغه هل د دي

وانی منشا د غلطیا د ده دا ده چې ده د عین نه غین جوړ کړي دي و اعجب من هذا و انی د دې مخکې خبرې نه ډیره عجیبه دا ده چې انه دا بعضو لاسم قول النعاه انه الخ نحاتو دا خبره وکړه چې جمله خبره به له اوله سره د علامي د استقبال نه به خالي وي، دلیل نحاتو دا ويلي وو لفتاني الحال و الاستقبال بحسب الظاهر سره دفع د اعتراض کوي چې هلکه منافات خو په زمانه استقبالي او زمانه حالي کې دي او دلته کې حال نحوي دي، حال نحوي او استقبال زماني کې خو څه منافات نشته دي، نو دا جوړ کوي چې بحسب الظاهر په دې ټکي د حال او استقبال کې بحسب الظاهر منافات دي، نو د دې وجې نه نحاتو وويل چې کومه جمله چې حال واقع شي، نو د هغې په سر د جملي کې به علامه د استقبال به راځي، د جمله حالیه په سر کې، علامه د استقبال به نه راځي، نو ده د عین نه غین جوړ کړو علمي سلفه کړه چې وروسته مونږ به ذکر کوو، حتی لایجوز الخ، نو فهم اي ذلك البعض منه د دې قول د نحاتو نه چې انه یجب تجرید الفعل الخ نو د عین نه غین جوړ کړو، ښکته کوم فعل چې عامل دي په دې حال کې دا به خالي وه د علامي د استقبال نه، حتی لایصح تقيید مثل الخ و بورد اي العلامة الشیرازي هذا المثال دلیلاً، دا مثال چې یاتیني زید سیرکب او لن یرکب دلیلاً علی ما انشاء نو یا هلکه دلته کې وهم د کوم خای او ډب دي کوم خای نه څیږي، دا خو علامه د استقبال جمله حالیه کې ده، او مدعي ستا دا ده چې ښکته کوم فعل چې عامل دي په حال نحوي کې هغه به خالي وي د علامي د استقبال نه وله ینظر الی صدر هذا المثال. انه الخ.

ماتن وويل چې و اختصاص التصديق بها شارح ورسره لگوي اي لکون دي کې يو مقصد د شارح تعین د مرجع کوي چې بها ضمير راجع دي کلمي د هل ته، مؤول په تاویل د کلمي سره، دویم غرض د شارح دا دي چې اشاره کوي چې باء داخله ده په مقصور باندې، په مقصور عليه باندې نده، یعنې هل مقصور دی تصدیق پورې متجاوز ندي د تصدیق نه تصور ته، او دویم غرض دا دي چې اختصاص کې دوه جزء دي، یو جزء ایجابي او بل جزء سلبی نو په هغې باندې تصریح کوي، نو اوس گوره جزء ایجابي ته یې اشاره وکړه چې اي لکون هل مقصورة علی طلب التصديق او جزء سلبی ته یې اشاره وکړه چې وعدم مجيها لفع التصديق یعنې عدم راتلل د دې هل د غیر تصدیق لپاره کما فکراي الماتن فیما سبق کې چې هل لطلب التصديق فقط یا کما ذکر ابالمجهول فیما سبق کې امخکی یو علت ماتن بیان کړو چې د اختصاص التصديق بها دویم علت دا دي چې و تقصيصها للضاروع یعنې و لتخصيصها، هغې مخکې اختصاص باندې عطف دي، هغه انه مخکې چې کوم لام ووا هغې لاندې داخل دي، او بل د وجې د خاص کولو د هل نه مضارع لره په استقبال پورې، دلته کې باء داخله ده په مقصور عليه باندې، دلته کې استقبال مقصور عليه دي، هل مقصور دي کون د مضارع مستقبل پورې، نو دا دوه علتونه مخکې شو لا کمان لها مزید اختصاص د معلول مؤخر شو، نو کیري د دې هل لپاره زیادت اختصاص.

كري، داسي به وائي چي تصديق و الحكم يتوجه الي للعاني و الاحداث و للعاني و الاحداث مدلولات الافعال سر
 نتيجه دارا ووتله چي تصديق او حكم مدلولات د افعالو شو. دويمي كبرى نه يي اشاره و كره چي
 اللتي هي مدلولات الافعال لا الي الذوات اللتي هي مدلولات الاسماء. هغه نه نه متوجه كيږي
 ولها شارح تعين د مشار اليه كوي چي هي ولان لها اي لكلمه هل مزيد اختصاص بالفعل نو هكل هل فتم
 شاكرون چي قران كې شته دي اډل على طلب الشكر ډير دلالت كونكي دي په طلب د شكر د مخاطبينو
 نه، لا ډير اډل دي د دې دوو تركيبنو نه چي هل تشكرون يو، دويم هل انتم تشكرون له مع فتم سره د دي
 نه چي دا دويم قول چي هل انتم تشكرون دي مؤكده بالتكريد نو گويا چي هل انتم تشكرون داسي سر
 چي هل تشكرون تشكرون، خكه اذ انتم فاعل فعل معلول دي، نو سره د دينه چي دا مؤكده دي په تكرير
 سره خو هل انتم شاكرون ډير اډل دي په طلب د شكر باندې وائي خكه اډل دي چي هل انتم شاكرون
 كې تا ابراز د ما سيجده و كړه په معرض د ثابت كې و كړو، چي هل خو وضع شوي وو چي تخصيص د
 مضارع يي بالاستقبال پورې كولو، هغه نه الله عدول و كړو چي دا شكر اوس ستاسو نه غواړم، نو دا
 ډير اډل شو، نو هل انتم تشكرون ويل پكار وو يا هل انتم تشكرون ويل پكار وو، تاسو به وروسته
 زماني كې شكر كوي هغه درنه غواړم، هغه يي پرېښودو جمله اسميه ته يي عدول و كړو چي هل فتم
 شاكرون نو مطلب دا شو چي اوس تاسو نه غواړم، استقبال پورې نشته دي، نو دا ډير اډل شو، نو
 وائي لان ابراز ما في معرض الثابت اډل على كمال العناية بحصوله اي بحصول ذلك الشيء من ابقائه
 على اصله كما في تشكرون، لكه هل تشكرون كې په خپل اصل باندې دي، مضارع شته دي،
 دارنگه و هل انتم تشكرون نه لان هل في هل تشكرون و هل انتم تشكرون على اصلها دي چي استقبال
 دي، لكونها داخله على الفعل تحقيقاً في الاول و تقديراً في الثاني.

و هل انتم شاكرون اډل دي كې شارح اشاره كوي چي دا انتم شاكرون عطف دي په هل تشكرون او هل
 انتم تشكرون باندې، نو د هغه نه مخكې اډل وو، دغسې دلته كې را اوباسي، وائي و هل انتم شاكرون
 اډل على طلب الشكر من انتم شاكرون ايضاً، چي همزي سره يي ووائي بيا هم هل سره چي يي ووائي
 هغه پرې د دې همزي نه هم ډير دلالت كوي و ان هكل لثبوت لقص خكه هل ډير قوي دي په غوښتلو كې
 للفعل من الهمة نو فتركه اي فترك الفعل معها اي مع الفعل اډل على ذلك اي كمال العناية الخ

ولها اي و لان هل لا يحسن هل زيد منطلق جمله اسميه سره ويل ښه ندي الا من البليغ بليغ سري هل زيد
 منطلق ويلي شي او غير بليغ يي نشي ويلي خكه لانه اي البليغ الذي هغه سري دي يقصد به الدالة على
 الثبوت و برز ما سيوجد في معرض الوجود او غير بليغ په دي نكتو باندې نه پوهيږي، هغه لپاره هل زيد
 منطلق او هل زيد ينطلق يو شي دي

وهي اي هل قسمان يو بسيطة تعريف د هل بسيطة كوي، هل بسيطة دېته وائي چي وهي اللتي يطلب بها

تصديق دوانو لپاره راخي. هل د طلب د تصديق لپاره راخي. فقط. باقي الفاظ د استفهام صرفه.
 طلب تصور لپاره راخي فقط. نو معترض راغي شبهه يې وکړه چې هلکه بيا خو په بقى العاشره
 استفهام کې فرق راغې. چې تولا د طلب د تصور لپاره شو نو ده جواب وکړو و **تختلف من جهة** يې من
 سبب ان للمطلوب بکمل منها تصوير شي اخر د مطلوب لحاظ سره يو بل نه جدا جدا دي. نفس طلب د تصور
 کې تولا شريك دي خو مطلوب کې پکې فرق شته دي **العل المراد بالفرق في حصول المطلوب** اي يې
 الكيفه. **ان قيل** ١٠٠٠ شوي دي. **اقل** لپاره د ضعف ندي. قيل د دې لپاره دي په مجهول سره يې
 خکه وويله چې قائل معلوم نه وو متعين مانت ته. نو قيل سره يې وويله. خکه دارا نلونکي خبره
 ضعيفه نده بلکه قوي خبره ده. د تولا اتفاقي خبره ده. نو واني قيل فيطلب بما شرح الاسم ما سره سنل
 واني چې زما د دې مسؤل عنه اسمي تشریح وکړه. د دې لفظ مفهوم ماته بيانوه. د ده په وجود
 خارجي باندې زما علم نشته دي **مقولنا** لکه دا قول زموږ شو **ما العتقاء** عتقاء څه شي دي؟ طالباني
 حال کوننا طالبين ان يشرح هذا الاسم د لفظ د عتقاء چې د دې مفهوم څه دي او وجود خارجي د دې
 باندې زموږ علم نشته دي ويين مفهومه او بيان کړي شي مفهوم د دې نو **فيجاب** بايد لا لفظ شهر نو
 جواب ورکولي شي په راوړلو د لفظ مشهور سره. ته به واني چې **ظاهر عجيب** يا **ظاهر** لوقع على الجبل نو
لوقع الجبل د غر نه به اوچت وي. يا **ظاهر** لوقع على الجبل **لوقع** الجبل اوښ نه به هم اوچت وي
 دا عتقاء په زمانه د حضرت حنظلة بن صفوان رضي الله تعالى عنه کې ښکاره شوي وه. نو دا راغله او د
 خلکو په وړو وختولو باندې يې شروع وکړه. خکه وېي شو څه ښکار ښکار ورته ملاؤ نه شو. جري وه اېه
 دي ورځ هم باران وو په غرونو ښه اوږه شوي وه نو راغله او د ابادۍ نه يې د خلکو په وړو وختولو شروع
 وکړه. او د خلکو د قابو نه بهر وه. نو دوی راغلل حضرت حنظلة بن صفوان رضي الله تعالى عنه ته يې
 درخواست وکړه چې ته الله ته سوال وکړه چې دغه شي ختم شي. دا خو لوی مصيبت کې موږ لږو. زموږ
 واره تختوي. وړي يې. نو حضرت حنظلة بن صفوان رضي الله عنه دعا وغوښته الله نه. الله د عتقاء نسل
 ختم کړو. نو اوس عتقاء هسې يو مفهوم بلا مصداقه پاتې شو. د دې مصداق خارجي شته دي
 او ماهية للمعي يا طلبولي شي په دي ما سره ماهيت د مسمی. يعنې ماهيت دهغه مفهوم. معترض
 راغي شبهه يې وکړه چې ما شارحه او ما حقيه کې بيا فرق راغې؟ خکه چې ما العتقاء سره هم ماهيت
 د مسمی وو کته. ده جواب وکړو **اي حقيقته التي هو بها هو حقيقته** د دغه مسمی. هغه حقيقت چې دغه
 مسمی په دغه حقيقت سره هو دغه مسمی کيږي. يعنې موجود بري په خارج کې. نو جواب داسې وشو
 چې دلته کې ماهيت د موجود خارجي مراد دي. چې يا هلکه د دې شي په وجود خارجي باندې زما
 علم شته دي خو کته تفصيل يې ماته ندي معلوم هغه ماته بيان کړه. نو فرق راغي. مثال داسې شو
 لکه ما العرصة يا هلکه حرکت خو موجود دي په خارج کې چې خلق د دې خای نه حرکت کوي بڼه

موضوع دي د څه معنی لپاره مهمل خودا نه دي، اجمالاً معلومه كړه، اوس وروسته م نته وويله
 چېون فاعل نو تفصيلاً پته تاته راغله، وائي ووقف على الشيء الذي يدل عليه الاسم وائي يا هلكه يو سري علم
 باللغة نه وي نو هغه خو نشي خبريدي په هغه شي موضوع له باندې، وائي نه انا هلكن علما باللغة نو اجمالي
 بديهي شو، هر چاته چې ته ووائي چې مالا انسان نو هر څوك پوهيږي چې دا انسان د څه شي لپاره وضع
 شوي دي فوس دا هم تاته بديهي دي چې دا يو لفظ موضوعه دي، حمار ته ووائي دا يو لفظ موضوعه دي
 مفاهيم اجمالية كلها بدييات شو، بدييات په دي معنی چې هر سري عالم باللغة وي دا معلومولي سري
 چې دا لفظ څه معنی لپاره وضع شوي دي، تپوس ته حاجت نشته دي خو چې عالم باللغة قدرې وي
 واما الحد هر چې دي كنهه تفصيلي د شي مخصوص معين نو فلا يقف عليه وائي نه خبريږي په دي حد
 باندې الا للراض، هغه سري چې خريدونكي وي لبضاعة للنطق مرتاض خريدونكې، رياضي نه رياضي
 ځكه وائي چې رياضي اكثر تعلق لري د قوت خيالي سره، او د وړو قوت خيالي زيات وي په نسبت
 سره قوت عاقله ته، قوت عاقله د هغوی كمزوري وي، نو دي حكماؤ او په خپلو وړو به رياضي ووائي
 ځكه چې د وړو قوت خيالي زيات وي، او منطق به يې پرې وروسته ويلو، ځكه هغه كاسب غواړي
 چې جنس به مخكې كوي، فصل به وروستي كيږي ترتيب طبعي به په مينځ كې به ورکوي
 فلولوجيات سره يو غرض دا دي چې دا تفریع شو، متفرع عليه دا مخكې ټكي شو چې لان من لا يعهد
 مفهوم اللفظ استعمال منه ان يطلب وجود ذلك المفهوم نو د تفریع مقصد دا راووته چې د كوم شي چې علم ستا
 په وجود خارجي باندې وي او د هغې حد وشو نو هغې ته حد حقيقي بحسب الحقيقة وائي، كوم شي
 چې ستا علم د هغې په وجود خارجي باندې نه وي د هغې حد وشو نو هغې ته حد حقيقي بحسب الاسم
 وائي، نو گوره اوس د دينه معلومه شوه چې كوم شي چې واقع شي په جواب د ما شارحه كې نو دينه
 حد حقيقي بحسب الاسم ورته وائي، او كوم شي چې واقع شي په جواب د ما حقيقه كې نو هغې ته حد
 حقيقي بحسب الحقيقة وائي، نو د تفریع نه غرض دا شو
 دويم غرض د شارح فلولوجيات نه دفع د اعتراض كوي، اعتراض دا وارد شو چې اي هلكه تا مخكې
 وويله چې لا لا حقيقة للمعدوم ولا مافية نو ستا كلام كې تدافع راغله مخكې وائي عنقا معدوم ده، هغې
 لپاره ماهيت او حقيقت شته دي چې ظاهر عجب طائر لو وقع على الجبل لرفع الجبل، او لرفع الجبل
 او وروسته وائي چې د معدوم لپاره حقيقة او ماهيت نشته دي؟ نو تدافع راغله
 نو شارح فالموجودات سره جواب كوي چې ته پوهه شوي نه يې كنه، د عنقا، چې تعريف كيږي نو حد
 حقيقي بحسب الاسم كيږي او وروسته چې زه نفي كوم چې اذ لا حقيقة للمعدوم ولا ماهية نو حد
 حقيقي بحسب الحقيقة ځكه نفي كوم، ۲ د معدوماتو لپاره حد حقيقي بحسب الحقيقة نشته دي، او
 معدوماتو لپاره حد حقيقي بحسب الاسم شته دي، نو تدافع نشته، نو ځكه وائي فلولوجيات حقيقه و

یسال بما عن الجنس ۲ جنس د مسؤل عنه نه، چې دا مسؤل عنه د کوم جنس نه دي نقول ما عندک وایي
ای ای اجناس الاشیاء عندک کوم یو د اجناسو د اشیا نه تاسره دي و جوبه جواب د دي به کوي کتاب جي یا
هلهکه ماسره د جنس د کتاب نه دي یا د فرس نه یا د حمار نه دي

شبهه نو دا وانی چې مخکې تا ويلي وو چې ماسره سوال د ماهیت نه کیږي، نو دا وانی فیدخل لیه
وانی داخلېږي په دغه سوال عن الجنس کې السؤال عن الماهية و الحقيقة، د ماهیت چې ما شارحه
ده، حقیقت نه چې ما حقیقه دي، هغه په دې کې داخل دی نهو ما الكلمة ای ای اجناس اللفاظ، که
کوم جنس دي د اجناسو د الفاظو نه و جوبه لفظ موضوع مفرد او عن الوصف یا سوال به کیږي د ماسره
وصف نه، دا اصطلاح د اهل معانیو ده، او هغه مخکې تقسیم د ما، ما حقیقه او اسمیه نه هغه
اصطلاح د منطقیانو وه، تقول ما زید جوابه الکریم ونحوه کالشجاع و یسال بمن دي کې سکاکی خطا
شوي دي وانی و یسال بمن عن الجنس خو دا جنس من ذوي العلم نه به وي تقول من جبریل نو معنی ای بشر هو
ام ملک ام جني د بشر د جنس نه دي که د ملک که جنې دي، نو مانتن وانی په دي کې سکاکی خطا شوي
دي، من سره سوال د جنس د مسؤل عنه نه نه کیږي، و فیه نظر په دي ما قال د سکاکی کې نظر دي از
لانسلم انه د لفظ د من للسؤال عن الجنس، او دا هم نه منو واته یصح فی جواب من جبریل ان یقال ملک لاهم
یواخي نشي ويلي، بلکه داسې شي به ذکر کوي چې هغه تشخیص د جبریل فائده کوي، هغه څه دي؟
بل جوبه ملک یاتي بالوحي ککنا و ککنا یعنی انبیاء ته د الله د طرف نه معایفه تشخیصه او ملک یاني بالوحي
من الله الی الانبیاء، دا د جبریل نه علاوه په بله فرشته باندې نه صادقېږي، تشخیص فائده کوي

و یسلل بای کله یطلب او کله یسئل دا تغین فی العبارة دي عسا د هغه څیز نه ییمیز په احد للتشاککین
متشاککین وي فی امر کې یعمهما چې شامل دي دا امر دي دواړو ته و هو او هغه امر چې دا دواړه
متشاککین په هغې کې شریک دي هغه مضمون ما اضیف الیه ای حاصل د هغه شي، مضمون د هغه شي
دي چې د ای اضافت هغې ته شوي دي، نو ای سره غرض د سائل دا دي چې هلهکه د ای په مضاف الیه
کې دوه څیزونه چې شریک دي، دي کې مالره ما به الامتیاز ذکر کوه چې د یو بل نه په څه سره د دي
ممتاز دي نهو ای الفریقین خیع مقاما ای انهن ام اصحاب محمد صلی الله علیه وسلم اوس دا مثال مطابق د
ممثل سره دي، فالؤمنون و الکافرون، دا دواړه قد اشترکوا فی الفریقة، او فریقیت مضاف الیه د ای
دي و سالتو ای المشرکون و الیهود عما ییمیز احدهما عن الاخر د هغې شي نه، چې ما به الامتیاز دي کې څه
دي؟ فریقیت کې خو دواړه شریک دي، نو مثل کون الکفارین القائلین لهذا القول چې بعث بعد الموت نه
مني او مثل کون المؤمنین اصحاب محمد صلی الله علیه وسلم ما به الامتیاز به دا ذکر کوي

و یسال بکم عن العدد ای عن عدد المسؤل عنه، یا هلهکه د دي مسؤل عنه شمار څه دي؟ لس دي،
یوولس دي، شل دي، لاک دي، کروړ دي، نو سل بای اسرائیل کوم اتیانهم من ایه من بیته ای کوم اتیانهم دي

کي شارح اشاره دینه وکړه چې دا من ایه تمیز د دې کم دي او من زاند دي اي حکم ایه ایتضاهم اعرین ام ثلاثین لمن ایه مییز حکم بزیاده من من خکه زیاتي کوي. وائي مخکې تاسو ته تیر شويدي. لم وقع من الفصل بفعل متعدد بین کم و مییزه کما ذکرنا. په و حکم نذت عني من تعامل حادث کې تاسو ته تیر شويدي في الخبرية معترض راغی شبهه يې وکړه د شبهي حاصل دا دي چې حکم ههنا للسؤال عن دا شبهي ته اشاره وشوه چې کم دلته کې سوال دي د عدد نه. او سائل الله دي. نو سوال خو هغه څوک کوي چې د هغه پرې علم نه وي. او الله خو عالم دي په هر څه باندې. نو سوال ته حاجت راغلي. نو لکن سره جواب کوي لکن الغرض من هذا السؤال غرض د دې سوال نه ځان پوهه کول د سائل ندې چې الله دي بل هو الغرض والتبيين يهودو ته زور نه ده چې دا خنزيرانو ته مونږ څومره معجزې ورکړيدي. بيا هم تاسو د موسى عليه السلام معجزه غواړئ. او وائي انا الله جهرة.

وبكيف او سوال کولي شي په كيف سره د حال نه چې حال د مسؤل عنه مانه بيا نه کړه چې كيف زيد زيد صحيح دي که سقيم دي وباين عن اللکان چې اين زيد في المسجد ام في السوق. ب في البيت دي وبقي عن الزمان شبهه يا هلکه په متی سره هم د زماني نه نو بيا خو ايان او متی کې فرق راغلي. نو فرق ته اشاره کوي چې ماضيا ککان او مستقبلا وباين عن الزمان للمستقبل قيل سره اوس فرق کوي چې کوم ځای کې متی سره هم سوال وشي د مستقبل نه او ايان سره سوال وشي د مستقبل نه نو بيا فرق څه دي. بيا خو فرق راغلي. نو دې دواړو کې فرق کوي وائي وقيل يستعمل وائي مستعمليري دغه ايان في مواضع التفهيم په مواضع د تعظيم کې. امور معظمو کې ايان مستعمليري مثل ايمان يوم الدين او خلاف د متی نه. متی په امور حقيرو کې هم مستعمليري لکه متی يطير الذباب ويلې شي. ايان يطير الذباب شي ويلې وائي تستعمل ثلاثة بمعنى كيف شبهه هلکه مونږ به څه پوهېږو چې انی دلته کې په معنی د كيف سره دي. قرينه به څه وي. نو شارح قرينه اشاره کوي وائي ويجب ان يكون بعدها فعل وائي بس دي چې د انی نه وروسته فعل راشي نو پوهه شه چې دلته کې انی په معنی د كيف سره دي نوافلتا حرثکم في شتم راخي خپل فصل ته څنگه چې ستاسو خوښه شي. نو دلته کې په معنی د كيف سره دي اي على في حال شتم ومن اي شق لردم د هر طرف نه چې تاسو اراده وکړئ. د وروسته طرف نه. مخکې طرف نه. هر څنگه چې وي. خو شرط دا دي چې حرث ته به راخي. او د محل د فرث نه به ځان ساتي. بعد ان يكون لقي بس د دینه چې وي هغه ځای د راتلو موضع الحرث به وي.

حضرت شيخ محمد طاهر رحمه الله قصه کوله چې يو ځل ما درس کولو. نو غير مقلد زما په درس کې ناست وو. وي جي الله خو وائي اني شتمم چې څنگه چې تاسو خوښه شي. نو دا احاديثو کې هسې راخي چې د شا طرف نه راتلل ناروا دي حرام دي. چې ان الله لا ينظر من اتى الخ. او قران کې خور اخي چې اني شتمم نو وي ما ورته وويله چې هلکه قران کې حرث راغلي دي. اوس دا حرث کومه لار ده؟ مخکنی ده.

که در ستنی ده؟ او ما ورته وویلہ چہ تہ د وروستہ طرف نہ پیدا یی کہ د مخکي نہ د خبلي موز. کی
تہ وروستہ طرف نہ پیدا یی نو حرث وروستہ طرف شو تیک ده، او کہ نہ مخکي نہ پیدا یی نو حرث
مخکي دي. هغه چہ وي غلی شو، بیا زما درس تہ د راتلو نہ یی ہم بس کرل، بیا درس تہ نہ د راتلو
نہ ییچی ائی زیدہ بمعنی کفیف هو خکه وروستہ فعل نشته دی

واخری بمعنی من این او دویم ائی په معنی د من این سره راخي نهوا ائی لك هذا ائی من این لك هذا العرف الاتي
هكل يوم یی موسمه هر وقت کی، مریم وویلہ چہ دا زما خه کمال ندي یا زما خه اختیار ندي، معجز
ولې په اختیار کی نه وي (کرامت) قالت هو من عند الله مریمي دا ونه ویلہ چہ دا زما کمال دي او زه ویلہ
یم. وائی زما هیخ کمال نشته زه مظهر د صرف معجزی یم، او بسکاره کوونکی زما په لاس باندې
دي قالت هو من عند الله د دینه صاف معلومه شوه چہ کرامت د ولې په اختیار کی نه وي

دا دوه خبرې زده کړی ۱ کرامت د ولې لپاره کمال هم ندي، چي ولایت موقوف شي کرامت پورې ځی
مظهر د کرامت ولې دي، محل ولې دي، مظهر او مصدر الله دي، نو چي مصدر الله شو نو د ولې
کی خه کمال راغي؟ که الله ثابتوي ځانله یی ثابتوي گني نه یی ثابتوي، ۲ دویم دا چي کرامت د ولې
په اختیار کی نه وي حضرت زکریا علیه السلام ترې عبرت واخسته چي یره الله حضرت مریمي نسبي
موسمه میوي ورکولې شي نو ماته یی موسمه اولاد نشي راکولې؟ یره پکار ده چي زه هم چغه وکړم الله
ته هنالك دعا زکریا زه، قال رب هب لي من لطفك ذریة طيبة انك سمیع الدعاء

اوس معترض راغي شبهه یی وکړه چي دې مانن په دې ائی کی تستعمل وویلہ او دانی ونه ویلہ چي
ائی وضعت تارة بمعنی کفیف و تارة بمعنی من این دا ولې؟ نو وائی و قوله اي الماتن چي يستعمل ویلي دي شبهه
الی انه اي لفظ ائی یحتمل ان یكون مشترکا بین المعنیین، نو چي مشترك شو چي مشترك لفظي شو، نو
دا هم احتمال شته وان یكون في احدهما حقيقة وفي الاخری مجازا په اخر بله معنی کی مجاز شي، اوس که
وضعت یی ویلي وي نو بیا اشتراك متعین کیدو، نو د دې وجي نه یی تستعمل وویلہ، نو استعمال
شامل اشتراك ته هم دي او حقیقت او مجاز ته هم دي، اوس دي دویم احتمال کی دویم احتمال
بیانوي، و في الاخری کی دویم احتمال ذکر کوي او دا دوه احتماله ذکر کوي اخروی کی خو دا راغله چي
دا ائی په من این سره دي، یو احتمال دا دي چي ائی مجموعه د من این سره به وي، او دویم احتمال دا
دي چي دا ائی این سره کرتی دي؟ من به ورسره ته د بهر نه د ځان نه ورسره تل کوي، نو دا په دویم
احتمال کی دویم احتمال بیانوي، وائی و یحتمل ان یكون في الاستعمال یكون مع من ظاهرة کما في قوله لکه
په دې قول د قائل سره من ائی عشرين لانا من این عشرين لانا او مقدره کقولہ تعالی ائی لك هذا ائی من این علی ما
ذکروه بعض النحاة دا یحتمل سره لگوی چي لکه ذکر کړي دي دا احتمال بعض نحاتو، نو احتمال ثانوي
مح. دل شو د دوو احتمالیو

فنه خكه سري د خپل خان د حال نه تپوس نه كوي، لكه زه ووايم چې هلكه زه وږي به كه به ...
پرز به خلق وركړي چې وږي يې كه نه يې تاته به پته وي كنه، مانه خه تپوس كوي زه تږي به كه به يم؟
زه خفه يم كه نه يم، داسې تپوس خوك نه كوي، د خان نه، نو دلته كي كه د استفهام معنى نږي نو
معنى به دا شي چې زه هدهد وينم كه نه وينم، نو مونږ ته خه پته ده حضرت چې ويني يې كه به يې
ويني، تپوس داسې خوك نه كوي، نو استفهام صحيح نشو نو استفهام په معنى د تعجب سره شو
وقول صاحب الكشاف دا مبتداء ده او دا وروسته لايدل على يې خبر دي، اوس صاحب د كشاف زور
لگولي دي چې دلته كي استفهام پخپله هغې حقيقي معنى باندې صحيح دي، تعجب ته حاجت نشته
دي، هغه استفهام داسې صحيح كړي دي چې گوره سليمان عليه السلام اول خاى د هدهد ته وكنه، نو
هغه په خپل خاى باندې نه وو، د هغه به د ودريدو يو خاص خاى وو د حاضري په وخت كي، نو سليمان
عليه السلام وويله چې هلكه زه هدهد نه وينم د نه ليدو دا معنى چې هدهد نشي ليدې مالي لاوه
الهدد يعنى لا يوه دانې بهر نه وويله نو بيا سليمان عليه السلام متردد شو چې يا هلكه دا نه چې
ليدلي كيږي خه د پردي شاته طرفته ولاړ دي كنه د سره غائب دي؟ نو استفهام صحيح شو، نو معنى
دا چې زه يې اوس وينم نه نو اوس زما شك راغلي دي، استفهام په دي كي كوم چې دي د پردي نه شانه
دي او كه د سره غائب دي، واني كه د پردي نه شاته يې اي هلكه هدهد نو ښكاره شه او كه غائب وي
نو لاعلمنه علما شديد.

نو فقال مالي لاوه على معنى انه لا يراه اي الهدد، او حال دا دي و هو حاضر لماتو ستره د وحي د يوې
پردي نه امانه نه ښكاري او پټ كړي يې دي ده لره او غيب لك يا خمانه شا طرف ته دي شم لاح له اي
سليمان عليه السلام، چې انه غلب، فاضرب عن لك نو د دي تردد نه يې اضراب وكړو واخذ يقول اهو غلب
مانه خو غائب ښكاري ايا دي رشتيا غائب دي، نو دا استفهام خپل نفس نه ونشو مكانه يسال عن صحة ما
لاح له يا هلكه مانه خو دا ښكاري چې هدهد غائب دي، ايا واقعي دي غائب دي، دا خبره صحيح ده؟ نو
خلكو ويل او، نو شارح واني، دا قول د صاحب د كشاف لايدل على ان الاستفهام دلته كي د مختصر دوه
نسخي دي، يوې نسخه كي دا لاه لايدل كي نشته دي بس خيرو خلاص خه شبهه نه واردېږي، نو معنى
دا شه، چې قول د صاحب الكشاف دلالت كوي چې ان الاستفهام على حقيقته دي، او دويمه نسخه دا ده
چې زموږ او ستاسو مخي ته پرته ده چې لاپكي شته دي، نو بيا عبارت كي لږ غوندې حذف كوي،
معنى دا لايدل على ان الاستفهام على حقيقته قطعاً و يقيناً چې دا استفهام قطعاً او يقيناً دلالت په استفهام
باندې نه كوي احتمال د تعجب پكې شته دي، دواړه صحيح كيږي تعجب هم او استفهام هم
د ايت كريمه نه يو خو مسائل معلوم شو يوه مسئله دا معلومه شوه چې حاضري اخستل د طالبانو نه
دا د شريعت سره منافي ندي، چې هلكه ته ولې غير حاضر وي؟ دويمه مسئله ترې ثابته شوه چې يو

پاک د چاته تپوس نه کوي چې تاسو ايمان راوړئ؟ معنی دا اسلام راوړئ و التقریر د تقریر دوه ترجمې دي. یو باعث کول د مخاطب په اقرار باندې، او دویم تقریر په معنی د تحقیق او تثبیت سره. نو شارح دلته ترجیح معنی اول ته ورکوي، او وروسته دویمه معنی په قیل سره ذکر کوي و قد یقال سره. نو اشاره یې وکړه چې د تقریر دا معنی اول چې حمل مخاطب علی الاقرار دي، دا شائع او کثیر دي، او تقریر په معنی د تحقیق او تثبیت سره قلیل دي ای حمل للمخاطب علی الاقرار خو اقرار بهما یعرفه اقرار په هغه حکم چې مخاطب پیژني هغې لره، چې ای مخاطبه په دي باندې اقرار وکړه و الجاه او مجبوره کول د دي مخاطب الیه دي اقرار ته، خو پایله للتقریر به الهمزة هغه مقرر به همزي ته به نژدي وي ای بشرطه کې اشاره کوي چې دا باء شرطیه ده ای بشرط ان ینکر بعد الهمزة ما هغه حکم یا هغه لفظ چې حمل للمخاطب علی الاقرار به په دي لفظ باندې حکما مر فی حقیقة الاستفهام من ایلا، المسؤول عنه الهمزة، خکه استفهام کې هغه مسؤول عنه همزي ته به نژدي وي نقول اضريت زینا تا زید وهلي دي؟ نو مطلب دا دي چې اقرار وکړه چې او ما وهلي دي فی تقریر به بالفعل تپوس نه کوي بلکه اقرار وکړه، خکه متکلم ته معلومه ده چې مخاطب ضرب د زید کړي دي خو مطلب دا چې اقرار ترینه اخلي و انت ضريت دا فی تقریر به الفاعل ای تا ضرب کړي دي چې انا ضارب و زینا ضريت فی تقریر به بالفعل چې ته اقرار وکړه چې زما مضروب زید دی، علی هذا القیاس په دي باندې نور قیاس کړه متعلقات او معمولات د فعل ای الضارب اقرار وکړه چې په کور کې زید شته دی او انکبا جلت اقرار وکړه چې سور راغلي یم

و قد یقال د تقریر دویمه معنی کوي چې التقریر بمعنی التحقيق و التثبیت هیقال اضريت زینا بمعنی انک ضريت البتة خو مطلب یو دي خکه چې اقرار یې وکړو نو هم د هغه په نژد یې شابتوي کنه و الانکار کذلک و اني انکار هم پشان د دي اقرار دي نحو اغیر الله تدعون نو دلته کې منکر اصل دعوت ندي، دعاء، منکر ندي، بلکه دعاء د غیر الله منکر دي، اصل دعاء، منکر ندي، اوس ذلک کې اشاره وشوه اقرار ته نو انکار مشبه شو او اقرار مشبه به شو اله د تشبیه کاف شو وجه د شبهی ماتن نه وه ذکر کړي شارح یې ذکر کوي چې ای پایله للنکر الهمزة کالفعال لکه هلته کې مقرر به همزي ته نژدي وي نو دلته هغه منکر به نژدي وي همزي ته، هغه منکر به وي کالفعال لکه فعل شو په دي قول د امرؤ القیس کې

اقتتلني وللشرفي مضاجمي و مسنونة ذرق ککاتب اغوال

و اني ته وژني ما په حب د سلمی کې حال دا دی هغه توره چې منسوب ده مشارف الیمن ته، مشارف الیمن د یو خای نوم وو هلته توري ښي جوړيدي، د تورو اهینگران د تورو ښه وو، و اني هغه زما په دهه کې پرته ده، او هغه نیزه صافه او تیره، صافه خلید ونکې پشان د یو او بلا هم ماسره شته دي، نو ته ما وژلي شي، نشي وژلي نو اقتتلني کې دلته دا معنی چې ایا ته وژني ما، نه نشي وژلي، انکار کوي استفهام انکاری شو و الفاعل فی قوله تعالی ا هم یقسمون رحمت ربک نو دلته کې منکر نفس قسمت نه دي.

عليه صلوات الله من هذا الحكم لا يأنه قد قال ذلك چې حضرت عيسى عليه السلام دا خبره كړې ده
 و قوله، والانكار كذلك د دينه دفع د اعتراض كوي شارح چې اي هلكه مخكې نا وويله چې تشبيه ستا
 مقصور وه د انكار د اقرار سره چې انكار كذلك پشان د اقرار دي په ايلاد، د منكر سره همزي نه، وجه د
 شبه دا شوه، نو هغه خو تام شو نو وروسته په دي عبارت كې اشتغال چې والانكار الفعل صورة اخرى دا
 اشتغال بما لا يعنى شو، نو شارح جواب كوي چې والانكار كذلك دل على ان صورة انكار الفعل ان يلبي
 الفعل الهمزة، هغه تشبيه خو په دي كې شوه چې څنگه چې هغه مقرر به په اقرار كې همزي ته يلبي وي
 نو انكار كې هغه فعل هم نژدې به وي همزي نه، اوس ته واني چې د اړوستو اشتغال بما لا يعنى شو
 وايه دا اشتغال بما لا يعنى ندي ولما كان له اي لئكار الفعل صورة اخرى چې لا يلبي فيها الفعل الهمزة نو
 اشار اليه بقوله چې لئكار الفعل صورة اخرى

ماتن وويله ولانكار الفعل صورة اخرى يو صورت خو مخكې تير شو، هغه دا دي چې انكار د نفس فعل نه
 نه وي، بلكه انكار د وقوع د فعل نه يا د صدور د فعل نه وي، نو دا طريقه خو مخكې لاره، نفس فعل
 خو شته دي لكن صادر د ده نه نه دي، نفس فعل شته دي خو واقع په دي مفعول باندې ندي، صورة
 اخرى نه مراد انكار د نفس فعل نه چې دا مستفهم متعلم انكار كوي د نفس فعل نه، د وقوع او صدور
 نه انكار نه كوي، خو واني چې نفس فعل ندي شوي، متكلم واني، لكه د هغې مثال داسې شو نعو
 زيدا ضربت ام عمرا اوس اختر منير واني چې زما مضروب خو زيد دي يا عمرو دي خو دي كې زه شكې
 يم پته ماته نشته دى، مضروب خو زما شته دى خو يا زيد دي يا عمرو دي، ستا دغه شك وو، ما تاته
 وويله هلكه زيدا ضربت ام عمرا استفهام انكاري شو، نه ستا مضروب زيد دي او نه عمرو دي، د سره تا
 ضرب كړي ندي، نو دلته مستفهم زه شوم ما انكار د اصل فعل نه وكړو، معن د هغه مخاطب لپاره
 يردد الضرب اروي را اروي ضرب لره بينهما چې مضروب خو زما شته دي خو شك په دي كې دي چې
 اوس مضروب زما زيد دي كه عمرو دي، زه ورته وایم چې ستا يو هم ندي

معتراض راغي شبهه يې وگړبوله چې اي هلكه دا مثال خو مطابق د مثل سره نشو، ځكه مثل انكار
 دي د فعل نه او دي مثال سره خو انكار د فعل نه نه راخي، ځكه ستا مضروب بكر دي وي كنه، نو
 مثال دلته مطابق د مثل سره نشو، ځكه مثل انكار دي د فعل نه او مثال كې انكار د فعل نه خو
 راغلي، خو دا راغي چې ستا محل د ضرب زيد او عمرو ندي، چې ندي نو بكر دي شي، نو انكار خو
 ما د دينه وكړو، نو شارح جواب كوي، ښكه گورئ من غي ان يعتقد تعلقه بغيرهما يعنى اختر منير دا
 عقیده ساتي چې زما دا ضرب منحصر دي په زيد او عمرو پورې، بل څوك زما مضروب نشته دي، خو
 اوس په دي كې شك دي چې په دي دواړو كې زما مضروب زيد دي كه عمرو دي، ما ورته وويلي انهما
 ضربت ام عمرا دواړه ندي، نو دا انكار د ضرب نه شو، ځكه د بل خو دي پخپله انكار كوي چې بل

مصروب خو زما شته دي نه. نو زما انکار ته څه حاجت راغلي. نو ځاا انکوت تعلقه بهما فقد نغيته عن
اصله ځکه بل محل خوشته دي نه بل محل خو نه مني لانه لا بد له اي للضرب من محل يتعلق به کته. چې
دا ضرب وريوري متعلق شي

والانکار اما للتوبيخ انکار لپاره د زورني راځي. خو زورنه دوه قسمه ده. پ د ماضي په فعل باندې
زورنه ورکول يا په راتلونکي فعل باندې زورنه ورکول. نو هغې ته اشاره کوي اي ما ځان پيني نه وو
پکار دا کار چې زمانه ماضي کې تا دا کړي دي. ان يکون ذلك الامر الذي ځان چې موجود شويدي
نحو الفصيت ښک نو عصيان خو واقع دي لکن دلته کې زورنه مقصد دي. اي هلکه د الله نافرمانی کول
نه وو پکار. ځکه ته به د الله د عذاب مستحق شي. نو فلان العصيان واقع د هغې ته خو انکار نشي کيدي
لکنه منکر به لکن تا دا منکر او ناروا کار وکړو

وما يقال سره دا دفع د اعتراض کوي چې بعضي خلکو خو دلته په الفصيت ښک کې ويلي دي چې استفهام
لپاره د تقرير دي. نو تقرير خو دا معنی چې حمل د مخاطب په اقرار باندې. نو بيا خو دا معنی شوه چې
اقرار وکړه په عصيان باندې چې ما عصيان کړي دي. نو دا صحيح کيږي؟ نو دا جواب کوي چې وما
يقال الله للتقرير نو للمعناه التحقيق والتثبت وي چې تقرير په معنی ثاني سره دي. پرون تير شوي دي. معنی
اولي سره ندي. نو معنی دا شوه چې الفصيت ښک تانه متحقق شويدي. ثابت شوي دي عصيان د رب.
لکن تا دا خبره نده کړي. غلط کار دي کړي. دا مطلب ندي چې ته اقرار وکړه په عصيان د رب باندې
يا توبيخ په زمانه مستقبل کې وي په يو فعل باندې او لا پيني ان يکون ندي پکار چې دا کار موجود
شي نحو الفصيت ښک. او للتكذيب يا دا انکار راځي لپاره د تکذيب في الماضي متکلم مخاطب ته وائي چې
په ماضي کې چې ته کومه خبره کړي ده. تا دا دروغ ويلي دي اي لم يکون په زمانه ماضي کې دا کار نه
وو شوي نحو افاضاكم ربكم بالبين نو دلته کې گوره مشرکانو خبره تاسو دروغ وائي اي لم يفعل فلنک. او
في المستقبل يا تکذيب په مستقبل کې کوي. چې اي مخاطبه ته چې په راتلونکي زمانه باندې کوم گمان
کوي. دي گمان کې ته دروغون يې گوري دا نشته دي. اي لا يکون نحو انلزمكموها تعين د مرجع کوي
اي انلزمكم تلك الهداية حضرت نوح عليه السلام وائي ايا زه دا هدايت تاسو پورې لزوم او الحاجة يا
حجت ته ضمير راجع کوي. د لزوم دا معنی ده بمعنى انکرهکم على قبولها ايا زه مجبوره کوم تاسو په
قبول د دې هدايت او حجت باندې وننږهکم غر او نکره يو شي دي والحال انکم لها ځااوهين يعني لا
يکون هذا الالتزام که تاسو وائي چې دا نوح په مونږ باندې زور کوي او الزام کوي. دا گمان تاسو دروغ
دي. زه تاسو باندې الزام نه کوم. زه تاسو ته د الله خبره کړتي رسوم. او زور او الزام زما کار ندي. هغه
د رب العالمين کار دی

والتحكم واني دا په چا عطف دي. واني عطف على الاستبطاء نيکته سر باندې. او يا دلته کې نژدې باندې على الانكار باندې. اوس په عطف کې دا دوه احتمالونه شو خکه واني وذلك دا خبره ثابته ده. دا خبره چې احتمالي په عطف او تهکم کې. دا دوه احتمالي د عطف ثابت دي. خکه شرح مانه عامل کې مونږ او تاسو ويلي دي چې ډير معطوفات راشي نو معطوف اخير د عطف په معطوف عليه اول باندې هم صحيح کيږي د اصالت د وجي نه او عطف د معطوف اخير په هغه اخيري اچي د دوه مخکي وي هغه باندې هم صحيح دي د قرب د وجي نه. نو وذلك انهم اختلفوا اي العلماء في انه اذا ذکر معطوفات كثيرة ان الجميع معطوف على الاول اصالت د وجي نه او کله واحد على ما قبله باندې قوله تعالى نعوذ ا صلواتك تاملون ان نذكر ما يعبد ابنا اي شعبيه ستا دا مونږ تاته دا حکم کوي چې پريږدو مونږ هغه طريقه چې عبادت کولو زموږ مشرانو په هغې باندې. اوس دې ايت کې تهکم شته. د تطبيق دې مثال د ممثل سره ثابت دي وذلك چې ان شعبيا على نيناو عليه السلام كان كثير الصلوات په دي مونږ کې يو مقناطيسي طاقت دی نه. خو مره چې مونږ ډير وي نو توی پکې ډيره پيدا کيږي. د دې وجي نه حديث کې راځي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم دومره مونږونه وکړل چې خپلې خپي مبارکي به يې وپرسېدي. صحابه و فرمايل چې حضرت ته دومره ولې خان کړوي؟ ته خو مغفور مرحوم نې؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم و فرمايل ا فلا اكلون عبدا شكورا.

نو وکله قومه انا واه يعلني تضا حكا فقصوا بقولهم ا صلواتك تاملون ستا دا مونږ ستا دا شيخي تاته حکم کوي چې د خپلو مشرانو طريقه پرېده اي شعبيه. واني زموږ خو په تا باندې حسن ظن وو چې نه به چيرته به سري يې. نو تا د مشرانو طريقې ته لاس واچولو. د مشرانو يې ادبي دي شروع کړه ا صلواتك تاملون الهز و السخرية هز او سخریه کې دا فرق دي چې هز دا د منافقينو صفت دي انما لفظ من مستهزين او سخریه مؤمنان هم کوي اگر که گناه ده. خو داسې سخریه چې هلته کې اهانت د چا وي. يو سخریه هغه ده چې هلته کې مقصود اهانت نه وي خوش طبعي وي. خو کله کله. دا عادت به نه گرځوي گوري. نو بيا دا خوش طبعي جائز ده. لکه حديث کې راځي رسول الله صلى الله عليه وسلم پوي پوي ته وويله چې پوي گاني به جنت ته نه ځي. هغه پوي په ژبا باندې شروع وکړه. نو رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وويله چې ته ولې ژاري؟ ويل زه خو پوي شوې يم. جنت ته به نه ځم. نو رسول الله صلى الله عليه وسلم وويله چې پوي گاني به جنت ته نه ځي. يعنې د بوداتوب په حالت کې به نه ځي. واني هلته کې به غوږيا اتوها ابکارا به وي. واني دا بوداتوب بوداتوب به ختم وي. هلته به تانه باکره جيني جوړه شي. پوي و خاندل. خوشحاله شوه. دا به عادت نه گرځوي. کله کله به رسول الله صلى الله عليه وسلم گپ شپ وپشتو کله کله به يې صحابي ته وويله. يا ابا عمير ما فعل النغير؟ اي ابو عمير تا هغه خپل مارغه څه کړو؟ عادت به نه گرځوي. خکه بل حديث کې راځي چې ويل لمن بعدك

فيضحك الناس ويل له ويل له دري خله بني عليه السلام بد دعائي وكمره . مجلس كي ناست يي او سوگري وهي او خلق خندوي . پيخي كوي او خاندی

لا حقيقة الاستفهام حقيقة د استفهام دلته كي ندي مقصود . خكه چي د شعيب د مونخ نه خودوي خبر وو كنه . نو د هغي تپوس نه كوي

والتعقير نعم من هذا واني دا خوك دي ؟ دا خه شي دي ؟ استحقاقا پاشانه او دلته كي استفهام مقصد ندي مع انك تعرفه خكه ته يي پيژني كنه چي دغه (مثلاً) سنا طالب دي نو ته واني چي دا خوك دي ؟

والتهويل او ويرې لپاره كله كله استفهام راخي . كقراة ابن عباس رضي الله عنه ولقد نجينا بني اسرائيل من العذاب للهين من فرعون به قراة د من فرعون باندې . قراة مشهوره من فرعون دي . بلفظ الاستفهام هي

من يفتح لليم ورفع فرعون على انه مبتداء . دا فرعون ومن الاستفهامية خبره لكه دا مذهب د اخفش صاحب دي من ابوك تاسو ته كافيه كي تير شوي دي . او تقديم د خبر شوي دي د صدارت لپاره . اوس دليل

اخفش دا واني چي كه من مونر مبتداء كړو او فرعون خبر جوړ كړو نو بيا به لازم شي نكاره د مبتداء او تعريف د خبر . او دا جائز نده . نو دي وجي نه مونر وويله چي من خبر مقدم دي او فرعون مبتداء مزخره

ده . او تقديم د وجي د صدارت نه شو ولما تضمن الظور ما له صدر الكلام وجب تقديمه . كافيته او سبويه واني چي نه دا من مبتداء ده او فرعون خبر دي . خكه هغه واني چي دا اگر كه په لفظ كي نكړه ده خو

تاويلاً دا معرفه ده اهنا فرعون ام ثالث نو هغي كي طوالت وو . نو د هغي نه مونر تعبیر وكړو په من سره . نو معنا دا معرفه شوه . او دويم دليل سبويه دا واني چي ته بيا من رجل كي خه واني . هلته كي

خو نه صحيح كيږي . من ابوك . او من فرعون كي خو وشوه خو من رجل كي ته خه واني ؟ نو دا من اگر كه معرفه دي تاويلاً خو دانما دي او فرعون اگر كه معرفه ده صراحة خو احيانا دي . او مبتداء معرفه

دانما وي نه احيانا . نو واني او بالعكس على اختلاف الرواين فانه لامعنى لحقيقة الاستفهام ههنا و هو ظاهر . خكه متكلم الله دي نو الله خو چانه تپوس نه كوي

بل للواد بلكه مراد دا دي چي بني اسرائيلو خو هسي هم غول كول د فرعون نه . نو الله ویرول نو به غول يي شروع كړه . نو بل المراد انه لما وصف العذاب بالشدّة . چي من العذاب للهين والفضاعة او په گبراهت

سره . نو بني اسرائيلو ته الله هغه ويره به زياته كړه چي زانهم واني زاد الله بني اسرائيل تهويلنا ويره بقوله من فرعون نو چي من فرعون يي وويله نو بني اسرائيل ريښه بيا . چي د فرعون نوم يي واخسته نو هغوی

به بيا ريښه . د من فرعون معنى دا چي اهل تعرفين من هوفي فرط عتوه و شدة الشكيمة . په زیادة سرکشی خپله كي او په قوت د لښکر كي لما ظننكم بعذاب يمين للعذب به مثله اي مثل فرعون . د هغه نه

ما تاسو خلاص كړي يي خو تاسو نمك حرامه يي . بيا واني چي اجعل لنا الها كما لهم الهه خيستانو ويل و لهذا او د دي تهويل د وجي نه قال الله وويله انه كان عاليا من المرفعين اي من المشرکين . دا خكه زیادة

تعريف حاله اي حال فرعون و تهويل عليه.

والاستعلاء او كله استفهام لپاره د استبعاد راخي نحو اني لهم الذكوى چيرته به وي دي مكي والو لپاره وعظ او نصيحت حاصلول فافه دا مثال مطابق د مثل سره دي خكه شان دا دي لايحور جمله علي حقيقه الاستفهام و هو ظاهر، خكه الله د چانه استفهام نه كوي. بل المراد بقرينه قوله وقد جاهد رسول شارح تفسير كوي اي كيف يذكرون. څنگه به دوى نصيحت حاصل كړي و يتعظون او وعظ حاصل كړي و ييظون بما وعدوه من الايمان ريفنا لكشف عنا العذاب اما مؤمنين سورة الدخان كې راخي عند كشف العذاب عنهم و

قد جاء هم ما هو اعظم و اذخل في وجوب الاستعلاء و وجوب د نصيحت حاصلولو كې من كشف الدخان كشف الدخان دا وو چې رسول الله صلى الله عليه و سلم مشر كينو د مكي ته دعوت وركړو چې توحيد قبول كړي بلكه انكار باندې يې يواځې اكتفاء و نكړه بلكه رسول الله صلى الله عليه و سلم ته يې ايذا شروع كړه. نو نبي عليه السلام بد دعائي ورته و كړه اللهم سنين مكسي يوسف الله دوى باندې قحط سالي راوله پشان د قحط سالي د يوسف، نو قحط سالي راغله. دومره قحط سالي چې د مرداري هېووكي خوراك يې شروع كړه. د يو بل گندگي ته يې انتظار كړه

او قانون دا دى چې سړى ډير وېږ شي كنه، نو دا فضاء سړي ته داسې لوړې ښكاره كيږي. نو دلته كې مراد د كشف الدخان نه دا ده چې دا فضاء ورته لوړې ښكاره كيده لږه. دوند. نو كشف الدخان يې خكه وويله. په يو توجيه باندې. يو توجيه بله هم پكې شته دي

يا هللكه هغه اعظم او اذخل كومه معجزه وه؟ و هو ما ظهر البيئات الخ، قران پخپله معجز وو الخ و منها اي من انواع الطلب الامر د امر تعريف ماتن نه وو كړي شارح يې كوي و هو طلب فعل شبهه يا هللكه طلب د فعل خو نه يې كې هم شته دي. نو فرق خو راغلي په ما بين د امر او نه يې كې. وائي غي كلف شبهه يا هللكه بيا خو امر كې دعاء او التماس داخل شو. وائي على جهة الاستعلاء ويلو سره يې دعاء او التماس خارج كړو

وصيفته سره غرض د شارح دا دى چې توطيه او تهديد ډډي د ډې وروسته متن لپاره. خكه چې امر كې د خلكو خلاف عظيم دي، چا ويله امر لپاره د وجوب، چا ويله امر لپاره د نذب، چا ويل د دواړو لپاره. څوك وائي قدر مشترك دي په دواړو كې، څوك وائي توقف دي. څوك وائي د اباحت لپاره دي. څوك وائي حقيقه دي په وجوب كې او مجاز دي په غير كې. دا ډير اختلاف دي. نو شارح وائي چې ماتن ښه خبره كړي ده. چې هللكه مونږ ته يې د حقيقت او مجاز پته نشته دي، خو بس په دي سره طلب د فعل كوي. متكلم د مخاطب نه. باقي هر څه چې وي په قرانتو سره به ته معلوموي چې دلته كې په معني د وجوب سره دي يا اباحت سره دي يا تهديد سره دي. نو وائي وصيفته تستعمل في معان كثيرة تقريباً شپاړس معاني مولوى والا ذكر كړي دي فاختلفوا اي العلماء في — لها في للحقيقة لم يكن الدلائل.

دلیل دیو فریقی. من ذلک د دی اقوالو مذکور نه. نو قال المصنف خبره یی لنده کړه چې و الاظهر ان صیغه من المقترنة باللام. چې هغې ته امر بلام وائي نو یو لږ خبره و غیره ای غیر المقترنة باللام نحو اکرم عمراً و روید بکراً

شبهه یا هلکه روید بکراً خو مثال د امر خوندي. ځکه دا خو اسم فعل دي. نو مثال مطابق د مثل سره نه شو. نو شارح جواب کوي په فالمراد بصیغه ما دل. سره. اسمای لکه روید شو او فعلای لکه اکرم بابا شو. موضوعه لطلب الفعل استعلاء. یا هلکه استعلاء منصوب دي نصب بنا بر څه؟ شارح جواب وکړو علی طریق چې نصب په ترع د خافض سره دي. نصب بنزع الخافض دینه وائي. چې یو شي په واسطې د حرف جر سره مجرور وي بیا حرف جر ته حذف کړي او د جر نه نقل شي نصب ته تخفیفاً. تخفیف لپاره. دینه نصب بنزع الخافض وائي. نو علی طریق شو طلب العلوی کي یی اشاره وکړه چې دي استعلاء کي د سین او تا. لپاره د طلب دي. شبهه یا هلکه علو خو صفت د اعلاء دي. عالی خو نوم د الله دي. نو د هغې طلب کوي. جواب یی وکړو چې وعد الامر نفسه عالیا گڼل د امر نفس خپل اوچت. سواء هکان عالیا فی نفسه دي سره دفع د اعتراض کوي. چې ای هلکه دینه خارج شو امر د الله. ځکه الله خپل نفس خو عالی نه گڼي. هغه خو په نفس الامر کي عالی دي. نو دا وائي نه تعمیم دي سواء هکان عالیا فی نفسه ام لا یا هلکه بیا امر منحصر شو په الله پورې. ځکه عد الامر نفسه عالیا خو الله دي کته. نو ده جواب وکړو سواء هکان عالیا فی نفسه لکه امر د الله شو ام لا لکه عباد یو بل لپاره کوي

اوس ماتن د دي خپلې دعوي لپاره دوه دلیلین وائي چې بس امر نه مقصود طلب الفعل دي ځکه التباد الفهم د وجي د زر را تلو د فهم نه عنده سماعها ای سماع الصیغه په وخت د سماع د دي صیغې کي الی ذلک للضم کومه معنی؟ تعین د مشار الیه کوي. اعني طلب الفعل استعلاء. او وجوب شو. تهدید شو اباحت شو. هغه به ته د قرآننو د وجي نه معلوموي. تتمه د دلیل کوي والتباد الی الفهم من اقوی الخ. نو معنی حقیقي د امر طلب الفعل استعلاء شو. دا یو دلیل شو

وقد تستعمل صیغه الامر لفعیه ای لغير طلب الفعل استعلاء. استعلاء والی پکې نه وي. لکه هغه هکالاباحه نو اباحت معنی مجازي شوه نحو جالس الحسن او بین سیرین د اباحت دا معنی چې فیجوز له ای للمامور ان يجالس احدهما اصلاً ای فی وقت من الاوقات

والتهدید کله کله امر لپاره د تهدید راخي. شارح ورسره ولگولو چې ای التخیف دي کي شارح اشاره وکړه چې تهدید او تخويف دواړه مترادفین دي. دویم غرض دا چې دفع د اعتراض کوي چې تا والتهدید وويله نو والتخويف دي ولې نه وويله؟ نو شارح جواب وکړو چې ای التخیف. دواړه یو شي دي. مترادفین دي. بیا شبهه دا وږیده. چې هلکه تا والتخويف ولې نه وويله؟ نو دا جواب کوي چې هو دغه تخويف اسم من التخلو او انذار خاص دي. نو عام مثال خاص لره هم وي نو تخويف شامل تهدید انذار ته هم دي. او

خاص شامل تولو افرادو د عام لره نه وي نو كه انذار ما ويلي دي نو هغه هغه تولو افرادو ته نه شامليدو.
اوس دليل وائي چې دغه تخويف عام د انذار نه خكه دي چې لانه دغه انذار بېلاخرسول دي د بوي خبري
مع تخويف سره د ويرې وركولو نه. دېته انذار وائي. او تخويف وړولو ته وائي. خبره د چار سوي كه
بې رسوي عام دي د دې وجې نه انذار صفت د انبياؤ دي. او تخويف صفت د انبياؤ هم دي او د عام
خلكو هم دي. خكه انبياؤ الله خبره مخلوق ته رسوي سره د تخويف نه. **وَالَّذِي عَشِيَ لَكُمُ الْاَقْرَبُونَ وَفِي الصَّحاح** دا
تائيد لپاره ذكر كوي صاحب الصحاح چې امام اللغة دي امام جوهرې ويلي دي چې **الانذار تخويف مع صفة**
الى الحق دا كار د انبياؤ دي نه د بل چا. مثال داسې شو **نحو اعملوا ما شئتم** نو دلته كې معنى د امر طلب
فعل نشي كيدي. خكه الله تعالى خو خلكو ته حكم نه كوي. چې هر څه چې كوي كوي. زنا هم كوي.
سرقه هم كوي. ظلم هم كوي. غصب هم كوي. هر څه كوي ازادي ده. سوشېليزم دى. دا حكم خو الله نه
كوي. دا خو كفري قانون دي. وائي **لظهور ان ليس للواد الامر بكل عمل** شاوخواكه دا دنيا خو دار الامتحان
دي. او دار الامتحان كې الله اختيار ته عبد پريښودي دي. دا امر نه كوي چې كوي هر څه كوي. خو
تهديد شو. ويره شوه چې كوي چې څه ستاسو خوښه شي. تاسو سره به پوهيږم. لكه يو مولى خپل
مربي ته وائي چې كوه چې څه ستا خوښه وي زه به بيا درسه پوهيږم
والتعجيز او كله كله امر راځي لپاره د عاجز كولو د مخاطب. يعنې غرض د متكلم په امر سره مكلف كول
د مخاطب نه وي. بلكه متكلم خلكو ته ظاهروي چې دا مخاطب عاجز دي د اتيان د مامور به نه. كله
چې امر تعجيز لپاره راشي نو طلب مقصود نه وي. طلب د فعل من غير كف مقصد نه وي. بلكه خلكو
ته ظاهرو ل مقصد وي چې دغه مخاطب دي مامور به كولو نه عاجز دي. طلب ترينه نه كوي. مثال داسې
شو **نحو قوله تعالى فاتوا بسورة من مثله وائي راوړئ يو سورت د مثل د ما اترلنا نه. خو مثال مطابق د**
ممثل سره دي لاييس للواد خكه ندي مراد د الله تعالى په فاتوا سره اتيانهم راوړل د دې خلكو بسورة په يو
سورة سره من مثله د مثل د فوثلنا نه. دا طلب ترينه الله نه كوي. خكه **لكونه** معالفا خكه مثل د ما فوثلنا محال
دى. او محال سره څوك مكلف شي نو هغې ته تكليف بالمحال وائي. او الله چاته تكليف بالمحال نه
وړكوي. قوله تعالى **لا يكلف الله نفسا الا وسعها** نو مثال مطابق د ممثل سره شو. دليل يې ووايه
والظرف سره غرض د شارح دا دى چې په دې ظرف كې دوه احتماليين ذكر كوي. د ظرف لغوه احتمال
هم ذكر كوي. او د ظرف مستقر هم ذكر كوي. نو وائي **والظرف شبهه** يا هلكه ظرفونه خو دوه دي ١
بسورة هم ظرف دي. ٢ او من مثله هم ظرف دي. كوم ظرف؟ نو تعين يې وکړو اعلي قوله چې من مثله
دي متعلق بفاتوا نو بنا په دې باندې ظرف لغو شو بوصف يا دا صفت دي په اعتبار د متعلق سره د بسورة
لپاره. نو بنا په دې باندې ظرف مستقر شو. معنى به دا شي هسې سورت مكلفه من مثله دويم غرض
د شارح دا دي چې بيان د احتماليينو كوي په من مثله ضمير كې. نو اول احتمال ته يې اشاره وكړه چې

که دا ظرف لغوه شي نو بيا والضمير لعبدنا ضمير عبدنا ته راجع دي. دا اتيان د مثل د داسې عبد نه چې
أمي وي، طالبگري يې نه وي کړي. استاد نه يې سبق نه وي ويلي، مثل د داسې عبد نه، او دويم
احتمال دا دي چې دا ضمير راجع شي ما نزلنا او لعبدنا دواړو ته هغه په هغه صورت کې چې ظرف
مستقر شي والضمير ما نزلنا او لعبدنا شو، وائي هسې سورت چې کائن وي د مثل د ما نزلنا نه په
فصاحت او بلاغت کې، په عدم تعارض کې، يا هسې سورت چې کائن وي د مثل د داسې عبد نه چې
أمي غير قاري، غير طالب، غير متکلم وي چانه يې څه زده کړي نه دي

نو اوس د سري ذهن ته شبهه خود بخود راځي چې دا څه وجه ده؟ چې دا ظرف لغوه شي او فاتوا پورې
متعلق شي نو بيا ضمير کې يو احتمال دي فقط چې عبدنا ته راجع دي، او که صفت د بسورة شي نو
بيا ضمير کې دوه احتماله دي، ما نزلنا ته هم راجع کول صحيح کيږي او عبدنا ته هم راجع کول
صحيح کيږي. نو د سري ذهن ته خود بخود دغه شبهه راځي. نو شبهه ښکاره شوه، نو وائي هان قلت په
اعتراض کې له لا يجوز بناءً په علي تقدير الاول اول باندې، چې دا ظرف لغوه شي او متعلق شي فاتوا
پورې، څه جائز ندي؟ ان يكون الضمير ما نزلنا لپاره، نو شارح جواب کوي چې قلت زه واييم چې که ضمير
ما نزلنا ته راجع شي نو دا جائز ندي ځکه لانه يقتضي ثبوت مثل القرآن في البلاغة وعلو الطبقة په اوچتوالي د
مرتبې کې، ځکه چې بيا معنی دا شوه چې دا اتيان د مثل د ما نزلنا نه دي، نو دا معنی چې مثل د ما
نزلنا خوښته دي، خود اتيان نه دوی عاجز دي، او حالته که د قران مثل نشته دي

شبهه دا وائي هلکه دا څنگه معلومېږي دا هډو معلوم دي نشي؟ مثل د قران هم دي نه وي، محال دي
وي، او د اتيان نه دي هم دوی عاجز وي ګڼه، زه ضمير راجع کوم ما نزلنا ته، او ظرف لغوه شو، خود
قران مثل دي هم محال وي او دوی د اتيان نه هم عاجز دي

نو شارح جواب وکړو چې ما او ته نه پوهېږو، ما زائد دي، ما او ته نه پوهېږو يعنې ته نه پوهېږي هر
سري پرې نه پوهېږي، دا د ذوق والاسري معلوموي چې داسې کلام په هغه ځای کې ويلي کيږي چې
هلته کې مثل وي خو مخاطب يې د راوړلو نه عاجز وي، ته به ځانله فرض کوي، خود ذوق نه خلاف
دي بشهادة الذوق ته ځانله فرض کولي شي، چې هلکه مثله کې زه ضمير ما نزلنا ته راجع کوم او د قران
مثل هم محال دي او د اتيان نه هم دوی عاجز دي، خود ذوق نه خلاف دي، کوم چې د عربيت ذوق
دي، استعمال د بلغاء دي، د هغې نه خلاف دا خلاف دي، ځکه چې اوس گوره لقي بېناه من مثل المنقاه
ماته راوړه يو وزير مثل د عنقاء، نو ذوق دا تقاضا کوي چې د عنقاء د وزير پشان مثل شته دي خو
راوړي يې نشي، يا ما تاته وويله چې لقي بيت من مثل العنقاء ماته راوړه يو بيت په مثل د حماسي نه،
نو ذوق د دې نه دا تقاضا کوي چې د حماسي مثل شته دي خو اتيان نه دا عاجز دي

معرض راغي شبهه يي وگريوله چې هلکه بنا، په دې باندې که ظرف مستقر شي نو بيا ضمير م راغی
 ته راجع دي نشي کته، ځکه بيا مثل د قرآن ثابتيري: چې مثل د قرآن خوشته دي، نو هلته کې هم
 تعجيز په اعتبار د ماتی به سره دي کته، چې د قرآن مثل خوشته دي خو دوی د اتیان د سورة د هغه به
 عاجز دي، سورة نشي راوړي، نو بيا خو په دواړو احتماليو باندې متعين شو چې ضمير نعت نه
 راجع دي، نو تاسو واني چې نه پوهه شوي نه يي کته، هلته کې ټيک ده ماتی به هلته کې هم سورة دي،
 تعجيز په اعتبار د ماتی به سره دي چې سورة دي، لکن ذات د سورة سره ندي بلکه سورة موصوفه
 بصفة سره دي، ځکه په توجيه اول کې هلته کې من مثله خو صفت د سورة ندي، هلته کې تعجيز په
 اعتبار د ماتی به سره دي خو ذات د ماتی به سره دي قطع نظر د موصوفيت نه، او دلته کې تعجيز په
 اعتبار د ماتی به سره دي خو ذات د ماتی به سره تعجيز ندي، بلکه هغه ماتی به چې په لحاظ
 موصوفيت سره دي، نو معنی دا چې دوی عاجز دي د اتیان د سورة موصوفه نه، نو دا معنی چې سورة
 هم نشي راوړي او مثل دې سورة هم نشته دي، ځکه شيخ يو قانون ايښي دي چې کلام مثبت يا
 منفي کې يو قيد زانده راشي نو مقصود بالاثبات والنفي دغه قيد زانده وي، نو دلته کې دا کلام
 مثبت دي، دي کې قيد زانده راغی چې **كَلَامُهُ** من مثله نو مقصود بالاثبات دغه سورة موصوفه په دي
 صفت سره دا مقصود شو، چې دوی عاجز دي د اتیان دې سورة نه خو چې دا سورة موصوفه په دي
 صفت سره وي چې من مثله دي، واني **بِغَلَا مَا اَلَا هَكَذَا وَصَفَا** کله چې وو دا ظرف وصف لسورة نو فلان
 المعجز عنه معجز عنه څوک دي؟ **هو السورة للوصفة** هغه صفت سورة موصوفه دي، نو باعتبار انتفاء الوصف
 چې هغه مثل د قرآن نشته دي

فلان قلت سره بيا شبهه کوي، مخکې ته بيا لاړ، چې ته مخکني صورة کې واني چې ظرف لغوه شي نو
 التعجيز انما يکون په اعتبار د ماتی به سره دي، نو تعجيز په اعتبار د ماتی منه سره دي وي کته، فليکني
 التعجيز - لائق منه چې مثل دي په سورة اول کې چې ظرف لغوه شي
 قلت شارح واني ما تاته اجمالاً جواب کړي دي، تفصيلاً هم تاته بيا وایم چې دا احتمال عقلي دي د ذوق
 نه خلاف دي احتمال عقلي دا خو هسې عقلي احتمال دي، زه او ته يي وايو، او د ذوق د بلغاؤ او فصحاؤ
 نه دا خلاف دي، او د استعمال د فصحاؤ نه، واني احتمال عقلي لا يسبق الى الفهم ولا يوجد له مساعداي
 جواز في اعتبارات البلغاء واستعمالهم نو فلا اعتدلا به ځکه ما تاسو ته وويله چې داسې کلام راشي چې لفظي
 بجناح من مثل العنقاء يا لفظي بيت من مثل الحماسة دلته کې تعجيز په اعتبار د ماتی به سره دي
 امام طيبي باندې رد کوي، واني ولبعضهم اي لبعض المفسرين في حواشي الكشف هنا **كَلَامُهُ** او
 کومې چې د فاندې خبرې وي هغه ما کړي دي، شارح واني

نو کر او زوی تہ نہ وانی چہ تہ زما خبرہ مہ منہ. شوک چہ داسی خیل نو کر نہ وانی ہفہ لبوس دی. یو نہ وی. مطلب دا دی چہ تہ زما خبرہ مہ منہ زہ بہ تاسرہ پوہیرم عرف کپ ہم دغسی دہ کالبدلکہ غیر دعا. شو. کلہ کلہ نہی بہ دعا کپ مستعملیری. مقصد دعا وی. والتماس او کلہ کلہ مقصد بہ نہی کپ التماس وی. یعنی نہی د مساوی لپارہ و هو ظاهر و هذه الاریعة کوم اریعہ. یعنی التمس والاستفہام والامر النہی یجوز تقدیر الشرط بعضہا یعنی فعل شرط سرہ د ادواتو د شرط نہ بہ مقدر کوو. وایمراہ الجزاء او جر دی زاوہل د جزاء عقیبہا وروستہ د دے خلورو نہ بہ حال کون د دے جزاء کپ چہ مجزوما بیان للضمرہ مع شرط اوس مثالونو نہ راشی: **هکقولک فی التعمی** لیت لی مالنا انفقہ نو دا جواب د تمنی مجزوم شو د ان د وجہ نہ چہ ہفہ مقدر دی. ای ان اریزقہ انفقہ. وانی کہ نصیب کرمی شو مانہ دغہ مال نو زہ بہ یی خرچ کرم. نو دا مال دہ مقصود بالذات نشو بلکہ بالواسطہ شو چہ د اتفاق لپارہ دی تمنی د مال نہ کوی چہ مال زہ مقصود بالذات دی. خو مال وسیلہ دی لپارہ د اتفاق او زما مقصود اتفاق دی

والاستفہام. **این بیتک ازک ستا کور کوم خای کپ دی چہ زہ ستا ملاقات وکرم.** دلته کپ ہفہ ان سرہ فعل شرط نہ داسی مقدر دی **ای ان نعرفنیہ** کہ نہ او بنانی مانہ دغہ کور نو ایزک. نو دلته کپ دا سوال کور نہ مقصود بالذات نہی چہ زہ ستا کور ووسیم بلکہ مطلوب زیارت او ملاقات دی. و فی الامر **اکرمی اکرمک ای ان تکرمنی اکرمک.** نو مقصود دلته کپ خیل اکرام د مخاطب نہ ندی بلکہ د مخاطب اکرام دی. وانی زما مقصود دا نہ دی چہ تہ زما اکرام وکرمی خو زما د اکرام وسیلہ دی ستا د اکرام. نو ہفہ زما مقصود دی و فی النہی **لا تشتم یکن غیر اللک** دلته کپ تقدیر د حرف شرط سرہ د فعل شرط نہ **ای ان لا تشتم یکن غیر اللک** لکہ قران کپ بہ قولہ تعالی **لا تقربا هذه الشجرة فتکون من الظالمین** کپ ما تاسو تہ اعتراض او جواب کری وو اپہ ترجمہ کپ **ای نو دلته کپ مقصود مطلوب بہ نہی سرہ عدم شتم ندی.** مطلوب خیریتوالی ستا لپارہ

اوس وذلک سرہ شارح د متن لپارہ دلیل وانی. چہ د دے خلورو خیزونو سرہ حرف شرط سرہ د فعل شرط نہ مقدر کیری خکہ چہ وانی وذلک دا خبرہ ثابتہ دہ. دا تقدیر د حرف شرط سرہ د فعل شرط نہ ثابت دی. وانی **لان العامل للمتکلم خکہ باعث د متکلم لپارہ علی الکلام الطلی** چہ متکلم یو کلام طلبی کوی. یعنی یو کلام انشائی طلبی کوی. نو باعث دا دی چہ کون المطلوب مقصوداً للمتکلم لذاتہ. دا کہ کوز دی. چہ دا مطلوب د متکلم مقصود لذاتہ کیدل دا کم کوز دی و لفعہ یا دا مطلوب د متکلم مقصود د وجہ د غیر نہ وی. دا زیات دی. خکہ خاتہ نفع خو ہر سری زاکاری خو بہادر ہفہ سری دی چہ ہفہ طلب د یو شی کوی د غیر لپارہ. د غیر د وجہ نہ. و لفعہ خکہ لتوقف ذلک الفع علی حصولہ خکہ چہ دا غیر موقوف وی بہ حصول د مطلوب باندی لکہ بہ دی مخکے مثالونو کپ اوس گوری. اتفاق موقوف دی مال پورے. زیارت موقوف دی بہ تعرف د بیت پورے. اکرام د مخاطب

موقوف دي په اکرام د متعلم پورې. خبریت موقوف دي په عدم شتم پورې. دا ټول موقوف دي وهڅاو دغه توقف معنی الشرطه معنی د شرط ده. شرط هم دغه دي کنه چې جزاء موقوف وي شرط پورې. نو د شرط معنی راغله. نو فلانا فکرت الطلب کلام طلبی چې لیتلې مال دا یو کلام طلبی دي و فکرت بعده دې کلام طلبی نه ما هغه څیز چې اتفاقه دي یصلح توقفه علی المطلوب. ځکه اتفاق موقوف مال پورې دي. چې مال وي نو سري اتفاق کوي چې مال نه وي نو اتفاق د څه شي کوي. نو غلب من للمخاطب حکین للمطلوب مقصوداً لذلك للتذكير دا مال د ده مقصود لذاته ندي. د دې اتفاق لپاره لالنفسه. نو فیکون لمن معنی الشرطه فی الطلب مع ذکر ذلك الشئ ظاهراً

معرض راغي شبهه يې وکړه چې هلکه کوم اشياء چې د هغې وروسته تقدير د فعل شرط سره د ادواتو د شرط نه کيدو نو هغه خو پنځه وو. يو عرض وو. نو ماتن خو څلور ذکر کړه. نو دې څلورو ذکر. تخصیص صحيح نشو. نو شارح وائي چې ماتن د هغې جواب ته اشاره وکړه. عرض د ماتن د دې راتلونکي متن نه دغه جواب دي د دغه سوال مقدره نه. لما جعل النحاة الاشياء اللتي - وما العرض عرض ویلی شي طلب د شي په طلب غير مژکده سره. چې هلکه ته زمونږ خواته راشي. څه محکم طلب ترینه نه کوي هکقولک الا تغزل بنا فتصب خيراً نو فمولد من الاستفهام دا جواب دي وليس شيئاً اخر براسه لان الهمزة فيه للاستفهام دخلت علی فعل منفي وامتنع حملها علی حقيقة الاستفهام للعلم د وجي د علم د متکلم نه بعد النزول او چې يو سري عالم وو نو هغه بيا استفهام نه کوي وتوله عنه اي عن ذلك الاستفهام بمعمونة قرينة الحال عرض النزول علی المخاطب و طلبه منه

واي في غيرها اي تعيين د مرجع کوي اي في غير هذه المواضع الاربعة. يعني ويجوز تقدير الشرط دي کې يې اشاره وکړه قاعدي د عطف ته. وائي ويجوز الخ بقريئة داسې قرينه چې قتل عليه په دي شرط باندې. مثال داسې شو قوله تعالى نحوم اتخذوا من دونه اولياء وائي جوړ کړل دوی يې د الله نه خدايان. نور خدايان يې ونيول. وائي فله هو اي نو دلته کې دغه فاء جزائيه ده شرط د دې محذوف دي. ځکه چې په دې ظاهر باندې د دې ترتب نه صحيح کېږي. وائي اي ان اولادوا وليا يعق نو فالد هو الذي يجب ان يتولى وحده. چې يو الله متصرف دي او بل څوک دده په تصرف کې شريک نشته دي ويعتقد انه لولي والميد.

فيل سره شارح شبهه کوي او د شبهې نه وروسته بيا جواب کوي. چې هلکه دلته کې شرط محذوف کولو ته هيڅ حاجت نشته دي. ځکه ام اتخذوا کې دا استفهام انکاري دي. او استفهام انکاري په معنی د نفی کې دي. نو فله هو الولي دا علت صحيح کېږي کنه. نو چې علت صحيح کېږي نو قول: حذف د شرط باندې ته حاجت رانغی. وائي قيل لاشك ان قوله اي قول الله قوله تعالى ام اتخذوا انكار توبيخ. دا انکار دي د زورني لپاره. يعني دوی د الله نه علاوه نور خدايان جوړ کړل دا نه وو پکار بمعنی انه لا ينبغي ان يتخذوا من دونه اولياء او ځکه پکار ندي چې فله هو الولي نو فاء تعليليه شوه. نو ترتب

صحيح دي نو قول په حذف د شرط باندې د پته حاجت رانغې، وائي وچينښه چېن کون الاستفهام انکاریاً بترتب عليه قوله فانه هو الولي من غير تقدير شرط، وائي دا داسې وي کما يقال لا ينبغي ان يُعبد غير الله، ځکه فانه هو المستحق للعبادة نو هلته کې حذف د شرط لره حاجت نشته، نو دارنگه دلته کې هم حذف د شرط لره حاجت نشته دي، نو حاصل دا چې مانن خطا شو نو شارح جواب کوي چې وفيه نظره په دي قیل کې نظر دي، ځکه چې يو استفهام انکاری په معنی د نفي سره دي، يو نفي صریحي ده، نو دغه ترتیب په نفي صریحي کې صحيح دي او دا ترتیب په استفهام انکاری کې نه صحيح کېږي، ځکه مانن په حذف د شرط باندې قول وکړو، لا یس کل ما ځکه ندي هر هغه څیز لکه همزه د استفهام شوه فیه چې په هغې کې معنی الشئ معنی د شي وي چې نفي ده حکمه حکم د دغه ما حکم ذلك الشئ چې نفي دي

والطبع للاستقيم دا دليل وائي د یس کل ما لپاره، چې یو شي وي په هغې کې معنی د نفي وي یو نفي صریحي وي، نو کوم شي چې هغه کې معنی د نفي ده د هغې حکم او کوم چې صریحي نفي ده د هغه حکم یو نه شي کیدی، نو همزه د استفهام باندې ترتیب دې دي صحيح نه وي، نو ځکه ده قول په حذف د شرط باندې وکړو، او صریحي لا باندې ترتیب صحيح وو، نو والطبع کې دا او په معنی دا د سره کوي، او دا دليل دې لپاره د یس کل ما فیه معنی الشئ لپاره وي لا الطبع للاستقيم المستقيم کې یې تعریض وکړو په دې اصحاب دا قیل باندې چې د ده طبیعت برابر ندي، ده چای ندي ځکلي، دوی نده خوړلي، دا خطا، شوي دي شاهد صدق گوره رشتیا دي علی صفة قولنا لا تضرب زینا وائي زید مه وه باجا گله، ځکه فهو اخوك ستا ورور دي، ترتیب صحيح دي، بالفاء، او ورورولي تقاضا کوي چې دومره یې مه وه، ترس پرې وکړه، او چې دې خای کې ووائي استفهام انکاری سره ا تضرب زینا اي ته وهي زید، معنی مه وه، نو دا وروسته ترتیب نه صحيح کېږي چې فهو اخوك زما هم او ستا هم د هر چا طبیعت وائي چې دا علت نه صحيح کېږي، فهو اخوك، چې فهو اخوك استفهام انکاری فانه لا یصح الا بالاولی العالیة داسې ویلي شي وهو اخوك او فهو اخوك، فاء تفریعه تعلیلیه سره یې نشي ویلي

ومنها اي و من انواع الطلب التفتة نداء څه ته وائي وهو طلب الالتئال دا نداء طلبول د متوجه کیدو د منادی دي، یعنی منادی طلبوي توجه د منادی خپل خاتمه، بحرف نائب مناب ادعو لفظاً وي لکه یا الله او تقدیراً لکه قوله تعالى يوسف اعرض عن هذا.

وقد تستعمل في غير معناه معنی څه وه وهو طلب الالتئال، غیر څه دي؟ کما لا تفرقه تیزول في قولك لمن قبل عليك يتظلم چې هغه اظهار د خپل ظلم کوي اچې زه ډیر مظلوم یم ته ورته ووائي یا مظلوم، یو سړي دي، یو طالب دي هغه راشي یو سړي ته ووائي چې ما باندې فلاني ظلم وکړو، هغه سړي منافق لسم والا سړي وو، چې خلک یې یو بل سره جنگول، نو ته ورته ووائي چې یا مظلوم هلکه ته خونې بریاد کړي

بي، خپل انتقام واخله، د دې يا مظلوم نداء، نه مقصود دا دي چې هغه نيز وي په انتقام باندې دلته کې مطلوب اقباله ندي. اقبال خو هسې هم هغه کړي دي. وائي قصداً الى اغرقه لپاره د قصد د نيزولو د دې مظلوم وخته على زيادة الظلم او تيزول د ده په زياده شکايت باندې د ده د ظلم نه وېش الشكوى او ښکاره کول او خورول د شکوى دي، ځکه لان اقبال حاصل.

والاختصاص كله كله صيغه د نداء، مستعيليري د اختصاص لپاره، يعنې متکلم خان خاص کوي خپل خان په يو فعل سره، هلته کې مطلوب اقباله نه وي، بلکه مقصد د متکلم خان کول د يو فعل وي خپل خان پورې، د اختصاص دا معنى، لکه ته ووائي في قولهم انا افعل هكذا ايها الرجل دا مثال مطابق د ممثل سره دي فقولنا ايها الرجل اصله اصل کې دي کې دا دي چې تخصيص المنادى بطلب اقباله عليك، ايها الرجل نه اصل دا دي چې ته وائي چې اي سړيه ماته متوجه شه، ماته او گوره، د دې معنى اصلي دا ده شم جعل بيا گر خولى شوى دى دا قول مجهولاً عن طلب الاقبال طلب د اقبال مقصود د متکلم ندي ونقل الى تخصيص مملونه اي مدلول ايها الرجل، چې متکلم دي بين امثاله په ما بين د همزولو خپلو کې، او خپل مدلول خاص کوي بمانسب اليه په هغه فعل سره چې نسبت يې کړي شوي دي دي منادى ته، چې زه خاص يم په دې فعل پورې، ماته متجاوز بل چاته ندي لائيس للرد ياي ووصفه چې الرجل دي للخطاب مخاطب مراد ندي ځکه مخکې قرينه انا دي، چې مخاطب مراد ندي، انا افعل کذا ايها الرجل نه دي خپل خان اخلي بل ما دل عليه ضمير لتكلم چې انا دي، نو فايها مضموم دا منادى مفرد مضموم شو، مبني بر ضمه شو والرجل مرفوع دي حملاً على لفظه [کافيه] لکه کافيه کې راخي ترفع وتنصب توابع المنادى المفردة المبني على الضمة ترفع وتنصب، نو ترفع حملاً على لفظه، وتنصب حملاً على محله وللجمل في محل النصب على انه حال اي دا افعل د ضمير نه حال دي، ما کړي دي دا کار حال هکون زما کې متخصصاً من بين الرجال نو حال شو، يعنې زه مخصوص يم په دي کار کولو پورې، يعنې دا کار ماته متجاوز بل چا ته ندي

وقد تستعمل سره غرض د شارح دا دي چې څه نکتي د ماتن نه پاتې شوي وي، استعمال د صرف نداء، په غير د طلب اقباله کې، نو شارح يې ذکر کوي وائي وقد تستعمل، او دويم غرض دا دي چې دفع هم کوي د ماتن نه، چې اي هلکه کله کله صيغه د حرف نداء، مستعيليري په استغاثه کې، تعجب کې، ماتن هغه ولې ذکر نکړو، نو شارح جواب کوي وقد دا کم دي نادر وو، ځکه ماتن ندي ذکر کړي، وائي وقد تستعمل صيغة النداء، في الاستغاثه په طلب د امداد کې د الله نه، چې يو سړي د الله نه امداد غواړي مطلوب اقباله نه کوي نهو يا لله نو دلته کې مقصود مطلوب اقباله ندي، ځکه الله خو هسې هم متوجه دي په وقت د هر ان کې، مطلوب استغاثه ده، فريادي، او امداد غوښتل دي د الله نه والتعجب نحو يا للما، ښکته دلته کې سيلاب روان دي، ته وائي يا للماء، نو څه معنى ماته متوجه شى؟ اي اوبو نو متوجه خو تاته دي، نور تاته څنگه متوجه شي؟ تعجب کوي چې اي اوبو تاسو د کوم ځاى نه راغلى؟

والتعسر او بنكاره كولو د خپل افسوس و التوجع حكما في نداء الاطلال لكه اواز كول هغه ان رود دار د محبوبي ته. و المنازل. دارنگه كورونو د محبوبي ته و لطايا سورلي د محبوبي ته و ما شبه ذلك الغرود محبوبي ته اواز كوي. لكه ايا منزلي سلمى سلام عليكما انو دلته كي مقصود اقباله ندي. خكه هغه خو كنور دي هغه اقبال نشي كولې. اقبال خو ذوي الروح كوي. خو مقصد دلته كي. توجع او تعسر دي ثم الغرود قد يقع دا كله كله خاى د انشاء وي نو كلام خبري ذكر كوي. د دي نكته دا ده چې اما للتفوق واني د دي يو نكته دا ده چې نيك فالي نيولو لپاره. يعني مخاطب خوشحالوي. نو مخاطب انشاء سره نه خوشحاليري او په خبر سره خوشحاليري. نو ته د انشاء په خاى خبر ذكر كړي. نو مخاطب خوشحاله شي بلفظ للماني دلالة على انه مكانه وقع دي مخاطب داسې خوشحاليري چې دلالة على انه كانه وقع. ماضي سره يې خكه ذكر كړو چې دا كار چې دا كار شوي دي. خوشحاله اوسيره. مبارك شه فهو وبقك الله للتقوى نو اصل پكار خو دا وه چې ليوفك الله. لكن په دي باندې هغه نه خوشحاليري. او چې نه ورته داسې ووايه چې توفيق در كړي دي الله تانه د تقوى لپاره. نو هغه بيا په جامو كي نه ثانيري نو لاظهار الحرص يا لپاره د بنكاره كولو د متكلم حرص في وقوعه په وقوع د دي شي كي. كه انشاء سره يې ذكر كړي نو حرص د متكلم په وقوع د دي كار كي بيا نه معلوميري. او چې خبر سره دي ذكر كړو نو دا معلوميري چې متكلم ډير حارص دي په وقوع د دي مطلوب كي حكما صرفي بحث الشرط من ان الطالب اذا عظم رغبته في شي. نو فيعدد بلفظ للماني فهو زقني الله نو پكار دا وه چې داسې يې ويلي دي چې ليوفك الله لقلك خو د ده نه د متكلم حرص نه معلوميري. او چې داسې يې وويله چې نصيب كړي دي الله ماته ستا ملاقات. دينه پته لگي چې دا متكلم حكم كوي چې ماته حاصل شوي دي ستا ملاقات. نو دي ډير حريص دي زما ملاقات لپاره

و الساء بصيغة للماني من البليغ كقولہ رحمه الله په خاى د ليرحه الله يعتملها اي التفاضل. احتمال لري د تفاضل هم و لاظهار الحرص هم. يا هللكه دا بليغ يې ولي وويله. واني واما غير البليغ فهو لقلك عن هذه الاعتبارات او لاحتراز عن صورة الامر يا خبر واقع كيږي په موقع د انشاء كي لپاره د خان ساتلو د متكلم د صورت د امر نه. متكلم واني كه زه انشاء سره ذكر كړم نو بې ادبي راخي. نو خبر سره ذكر وكړي د ادب لپاره. لكه مثلاً يو مجلس ناست دي. او خلق راي وركوي. نو پكې طالبان هم دي او علماء هم. د هغې استاذان هم پكې ناست وي. نو ما راي وركړه ده وركړه. دي بل وركړه. نو چې پكې بې ادبه طالب وي هغه واني ماته گوري. خلق ټول حيران شي. هغه استاذان چې يا هللكه دا څه بې ادبه دي. دا د كوم خاى نه د افلاطون بچي راغي. چې واني چې ماته گوري. او چې ادبناك طالب وي نو هغه پاسي نو واني چې جي كه تاسو ماته وقت راكړئ نو زه به خپله راي پيش كړم. نو ټول استاذان ترې خوشحاله شي چې پيش كوه. ده خو مثال په مري كي ذكر كړي دي. يو شى دى ما تاسو ته په طالبانو كي ذكر كړو. كقول

العبد للمولى لانه خكه دانظور في صورة الامر وان قصد به الدعاء والشفاعة اگر چي مقصود د دي عبد خو دعاء ده يا سفارش دي. لكن صورت، صورت د امر دي چي مانه گوره، دي وچي نه ينظر لؤلؤ الي ساعة واني، دعا او شفاعت کي دا فرق دي. دخيل خان لپاره که ته دعا کوي اخه غواړي نو هغې ته دعا، واني، او که د غير لپاره کوي نو هغې ته شفاعت واني، شفاعت هم دعاء ده خو فرق صرف دا دي نو حمل للمخاطب يا خبر واقع کيږي په موقع د انشاء کي لپاره د باعث کولو د متکلم سامع لره على للمخاطب په مطلوب باندې، اي که متکلم که په انشاء سره وواني نو مخاطب د سامع مجبوره کيږي نه د هغه کار په کولو باندې، او خبر سره يې ذکر کړي نو هغه سامع او مخاطب مجبوره شي د هغه کار په کولو باندې، بيا يې خامخا کوي، او متکلم واني چي دي دا کار وکړي نو ښه دي، داسې ښه پکښه للمخاطب معن لايحب ان يکذب المخاطب چي هغه نسبت وکړي متکلم ته د کذب اي ينسب الي المتکلم اشاره يې وکړه چي دلته کي باب تفعيل د نسبت لپاره دي، فسقته، کفرته، تيمنه، د قبيلي نه دي. لکه **مقولك لکه** اوس ما تاته وويله چي زیده ته صبا زما خوا ته راشه، زما اراده وشوه چي زید صباله خپلې خوا ته رابلم، نو ما ورته وويله چي **لقتي غدا** نو ده باندې صباله راتلل لازم ندي، دا واني که صباله زه لاړم نو لاړم، تعميل د امر به وکړم او که لاړم نو نه به خم، او واني په نه تلو سره مولوي صاحب په دي خبره کي دروغژن کيږي نه خکه دا انشاء ده، او ما زید ته وويله چي **لقتي غدا** نو دي اوس مجبور تيا سره به راځي، خکه که دا رانغلو نو زه په دي خبر کي دروغژن کيږم، او دروغو نسبت خو دا ماته نه خوښوي، نو صباله خامخا دي زما خواله به راځي **مقولك لصاحبك لعمري** اي لحمل المتکلم المخاطب بالطف وجه على الاتيان، هغه مخاطب پوهيږي که نه خو متکلم په باريکي وچي سره په راتلو باندې هغه باعث کړو، واني لانه ان لم ياتك غداً **صوت** **مکلفاً** ايها المتکلم، من حيث الظاهر، من حيث الظاهر يې خکه وويله چي دلته کي دا تاتيني اگر که صورة خبر دی خو معنا خو بيا انشاء ده کنه، خو من حيث الظاهر کاذب گرځي **لکون كلامك في صورة الطير**.

قتيه اي هذا تنبيه، دا تنبيه ده دي الفصل والوصل پورې، واني **الانشاء كالطير في كثر مما به ديرو** هغه امورو کي چي **نکړي في الابواب الخمسة السابقة** چي هغه يعنې احوال الخ، **فليست به قياس دي کړی دغه** کثير اي ذلك الكثير، قياس دي کړي **للفاظ بنور البصيرة في لطائف الكلام**، مثلاً **الكلام الانشائي** ايضاً اما مؤکد، لکه **اضرب اضرب** نو غېر مؤکد لکه **اضرب شو**، و **المسند اليه** فيه اما محذوف الخ

تم الجز الاول ويليه الجزء الثاني، وأوله الفصل والوصل.

